

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi
2 Issues per year, Refereed
ISSN: 2148-5933
SAYI/ISSUE: 13
Mayıs/May 2020

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi

Yıl/Year:7 Sayı/Issue:13 Mayıs/May 2020

ISSN: 2148-5933

Sahibi / Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor

Alper MUMYAKMAZ

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editors

Derya KAHRAMAN

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor

Ömer Faruk CANTEKİN

İngilizce Editör Yardımcısı / Assistant English Publication Editor

Batuhan SELVİ

İç Tasarım / Page Design

Özlem Nur KALE

Yönetim Yeri / Adress

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact

Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0 506 223 85 73

E-mail: academicelegance@gmail.com

Yapım / Production

A Kitap

Baskı / Print

Bizim Dijital

Basım Tarihi / Date of Publication

Mayıs 2020

Yayın Kurulu / Editorial Board

Tarık AK, Mustafa ALTUNOK, Burhan AYKAÇ, Ömer BAYKAL, Gonca BAYRAKTAR
DURGUN, Mehmet Ali ÇAKMAK, Fatih DURGUN, Ertuğrul ERYÜCEL, Tuğrul KORKMAZ,
Alihan LİMONCUOĞLU, Volkan ÖNGEL, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN, Gökberk YÜCEL.

Alan Editörleri / Scope Editors

İktisat Alan Editörü: Doç. Dr. Kemal Erkişi

Siyaset Bilimi Alan Editörü: Dr. Ertuğrul Eryücel

Yönetim Bilimi Alan Editörü: Dr. Mustafa Altunok

Sosyoloji Alan Editörü: Dr. Alper Mumyalmaz

Uluslararası İlişkiler Alan Editörü: Dr. Hakkı Göker Önen

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR

Prof. Dr. İbrahim AQUEDE (U.S.A. University of Hawaii)

Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)

Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI (Hollanda Avrupa İslam Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)

Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)

Doç. Dr. Ayşegül SONCU (İstanbul Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)

Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmesit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)

Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Cumhurbaşkanlığı)

Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet M. ÖZAYDIN (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)

Doç. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)

Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Publie Administration)

Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)

Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)

Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM (Ankara Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)

Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER (İstanbul Gelişim Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Ortadoğu’da Müdahalecilik ve Egemenlik <i>Intervention and Sovereignty in the Middle East</i> Çağatay Sarp & Murat Cihan	1
Doğu Akdeniz’de Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları ve Türkiye’nin Vizyonu <i>Exclusive Economic Zone Discussions in East Mediterranean and Turkey’s Vision</i> Fatih Fuat Tuncer & Zeynep Deniz Altınsoy	21
Türk Siyasal Hayatında Ortadoğu: Dış Politika, Kimlik ve Temsil <i>The Middle East in Turkish Political Life Foreign Policy, Identity and Representation</i> Berkan Özgür	47
Irkçılığın Dönüşümü: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz <i>Transformation of Racism: A Conceptual and Theoretical Analysis</i> Emine Erden Kaya & Şenol Durgun	79
Interdisciplinary Approaches to Studying International Relations: Relevance of Social Psychological Accounts <i>Uluslararası İlişkilere Disiplinlerarası Yaklaşımlar: Sosyal Psikolojik Açıklamaların Geçerliliği</i> Betül Özyılmaz Kiraz	103
“İllet-İ Müthişe”: 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye’de Frengi ile Mücadele <i>Terrific Disease”: Struggling with Syphilis in the First Half of the 20th Century in Turkey</i> Hatice Güzel Mumyalmaz	119
Dijital Pazarlamanın Dünü, Bugünü, Geleceği: Bibliyometrik Bir Analiz <i>The Past, Present, and Future of Digital Marketing: A Bibliometric Analysis</i> İsmail Erkan	149
Dijital Çağda Tüketim ve Algısal Eskitme: Sosyal Medya Fenomenleri Üzerinden Bir İnceleme <i>Consumption and Perceived Obsolescence in the Digital Age: A Review on Social Media Phenomenes</i> Aysun Kaya Deniz	169
A Solution to Kirkuk’s Status Problem: Autonomy Enhanced with Power-Sharing <i>Kerkük’ün Statü Sorununa Bir Çözüm: Güç-Paylaşımı ile Güçlendirilmiş Özerklik</i> Kürşad Güç	193
Kapitalizmin Ekonomik Krizleri <i>Economic Crises of Capitalism</i> Fetullah Akın	219
Yönetim Tartışmalarında Kamu Yararından Kamu Tercihine ve Kamu Değerine <i>From Public Interest to Public Value in Administration Discussions</i> Sevinç Soyocak Özalp	241

Neoliberalleşme Döneminde Türk Kamu Yönetiminin Merkezileşme Süreci: 1980'li Yıllarda Yönetimsel Merkezileşmenin Araçları <i>The Centralisation Process of the Turkish Public Administration in Neoliberalization Period: Means of the Administrative Centralization in the 1980s</i>	
Recep Aydın	267
Dede Korkut Kitabı'ndaki Hikayelerin Benlik Saygısına Etkisi Üzerine Bir Çalışma <i>A Research on the Effects of The Stories in the Book of Dede Korkut on Self-Esteem</i>	
N. Gamze Ilıcak & Fatih Bal	297
Covid-19 Salgını, Dünya Düzeni ve Türkiye <i>Covid-19 Pandemic, World Order and Turkey</i>	
Mehmet Akif Okur	311
Makroekonomik Değişkenler ve Sermaye Yapısı İlişkisi: Bist Enerji İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama <i>The Relationship between Macroeconomic Variables and Capital Structure: An Application on Bist Energy Enterprises</i>	
Eyyüp Ensari Şahin	337
Etnik Kimlik ve Kültürel Öğelerin Satın Alma Eğilimi Üzerine Etkileri: İstanbul İli Pendik İlçesi Örnekleme <i>Effects of Ethnic Identity and Cultural Elements on Purchase Tendency Pendik District of Istanbul Province Sample</i>	
Türkmen Törelî & Sibel Akova	355
Akıllı Telefon Bağımlılığı, İnternet Bağımlılığı ve Sosyal Medya Kullanımının İncelenmesi: Sağlık Yönetimi Öğrencilerinde Bir Uygulama <i>Investigation of Smartphone Addiction, Internet Addiction and Social Media Usage: An Application in Health Management Students</i>	
Okan Özkan & Özlem Özer & Sümeyye Özmen	391
Baba Katılımı Ölçümünde Yorumlamacı Yaklaşımın Yeri <i>Place of Hermeneutic Approach in Measurement of Father Involvement</i>	
Sezgin Erdem	407
Sabahattin Ali'nin <i>İçimizdeki Şeytan</i> Adlı Yapıtının Farklı Basımdaki Diliçi Versiyonlarının Mukayesesi <i>Comparison of Intralingual Versions of Sabahattin Ali's İçimizdeki Şeytan by Different Edition</i>	
Esra Uluşahin	431
A Review on the Personal Data Protection Authority of Turkey <i>Kişisel Verileri Koruma Kurumu Üzerine Bir İnceleme</i>	
İsmail Sevinç & Niyazi Karabulut	449
Madde Bağımlısı Bireylerin Sosyodemografik Bir Analizi: İstanbul Esenyurt Örneği <i>A Socio-Demographic Analysis of Substance Addicted Individuals: Istanbul Esenyurt Example</i>	
Vural Karagül & Cem Hocaoğlu	473

Çalışanların Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısının İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Gemi Acentelerinde Bir Uygulama <i>The Effect of Employee Perceptions of Corporate Social Responsibility on Job Satisfaction and Turnover Intention: A Study on Ship Agencies</i> Özlem Sanrı & Ayşe İlgün Kamanlı	489
Global Krizde Cinsiyet ve Medeni Duruma Göre İşsizlik Histerisi: Türkiye İçin Fourier Durağanlık Analizi <i>Unemployment Hysteresis by Gender and Marital Status in Global Crisis: Fourier Stationary Analysis for Turkey</i> Yıldırım Beyazıt Çiçen	505
İmaj Restorasyon Teorisi Bağlamında Ülker 1 Nisan Krizi <i>Ulker 1 April Crisis in the Context of Image Restoration Theory</i> Türkan Öykü Büyükçelikok & Enginçan Yıldız	527
Determination of the Factors Affecting Cotton Export of Turkey: A Panel Gravity Model Approach <i>Türkiye'nin Pamuk İhracatını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Bir Panel Çekim Modeli Yaklaşımı</i> Fatma Feyza Gündüz, Özlem Akay, Selim Gündüz, Celile Dölekoğlu	547

Editörden

Türkiye’de bilim hayatındaki akademik çalışmalarda nitelik problemi son yıllarda giderek daha da önemli bir hale geldi. Bu konuda her ne kadar kurumsal anlamda standart bazı kural ve sınırlamalar getirilmeye çalışılsa da bu konudaki esas gelişme yazar, hakem ve dergi üçgeninde niteliğin her üç unsur tarafından içsel bir kaygı ve zorunluluk olarak hissedilmesiyle sağlanacaktır. Bugüne kadar yazılan makale ve yapılan araştırmaların alanında sadece ülke sınırları içerisinde değil, dışında da etki ve katkısının sağlanabilmesi ancak bu nitelik kaygısının sağlanmasıyla söz konusu olacaktır. Akademik kaygıların kişisel kaygılarla iç içe geçtiği günümüzde yapılan araştırmaların ve yazılan makalelerin sadece kendi alanına hitap etmenin ötesine taşınabilmesi özellikle sosyal bilimler alanında ancak entelektüel bir kaygı da olursa söz konusu olabilecektir. Bu sebeple Aralık 2020 tarihinde çıkacak 14. Sayımızdan itibaren sosyal bilimler alanında yazılan makalelerin sadece kendi alanına hitap etmesinin ötesinde “düşünsel” bir çerçeveye de sahip olması, bu sayede alan dışındaki kişilerin ve ilgi duyanlarında entelektüel ilgisini çekecek mahiyette çalışmalarla buluşmasını sağlamayı düşünüyoruz. Yayın politikasını sosyal bilimlerde “düşünce” temelli bir zemin üzerinden yürütmeye karar veren dergimizin bu yeni çerçevesi akademik çalışmalarda niteliğin sağlanması, yazılan makalelerin alanlarında gerçek anlamda karşılık bulması ve değer görmesi içindir. Bu çerçevede dergimize gönderilecek makaleler, ilk önce alan editörlerinin incelemesi ve editoryal kurulun değerlendirilmesine müteakip uygun görülmesi halinde hakem değerlendirme aşamasına alınacak ve yayın sürecine tabi tutulacaktır. Akademik Hassasiyetlerin Türk akademiasına yönelik bu nitelik kaygısının amacına ulaşmasını temenni ediyor, dergimize makale gönderecek yazarlarında bu hassasiyeti dikkate almalarını istiyoruz. 13. Sayımızı hazırladığımız Mayıs 2020 dönemindeki bu sayımızda farklı konular ve yazarlarla sizleri buluşturuyoruz. 14. Sayımızda buluşmak ümidiyle...

ORTADOĞU'DA MÜDAHALECİLİK VE EGEMENLİK***Çağatay SARP** & Murat CİHAN*******Öz**

Bu çalışmada üzerinde durulan Ortadoğu; dinî, ekonomik ve jeo-stratejik önemi sebebiyle yeryüzünün en sorunlu bölgelerindedir. Bölge; Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler için son derece önem arz eden Kudüs gibi kutsal bir mekâna ev sahipliği yapmaktadır. Tarihin eski dönemlerinden beri Kudüs için her üç dinin mensupları da kanlı mücadeleler vermişlerdir. Öte yandan Yahudilerin “Vaat Edilmiş Topraklar” konusundaki arzuları dinî krizi daha geniş alanlarda hissettirmektedir. Siyonist odaklar bölge üzerinde kendi emellerine ulaşmak için hiçbir çabadan kaçınmazken, bilhassa Sanayi Devrimi'nden sonra Batılı devletler bölgede hâkimiyet kurma konusunda ciddi mücadele vermişlerdir. Müslümanlar ise Osmanlı Devleti'nin güç kaybedip yıkılmasından itibaren, sahip oldukları topraklar ve doğal kaynaklar üzerinde yeterince hak iddia etmekten uzak görünmektedirler. Ortadoğu'nun önemi, bölge ülkelerinin çoğunda görülen egemenlik sorunu, sömürgeci devletlerin bölgedeki müdahaleci eylemleri ve bunların sonuçları çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Çalışma, literatür taraması ile edinilen veriler üzerinden bir yorumlama ve tarihsel analiz şeklinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın temel bulguları Ortadoğu devletlerinin çoğunda görülen egemenlik sorununun Batılı-Siyonist müdahaleciliğe zemin hazırladığı, gerçekleşen müdahalelerin ise bölgede çok daha büyük sorunlara yol açtığı yönündedir. Ortaya çıkan sonuçtan en fazla zarar görenlerin Ortadoğu'nun Müslüman toplulukları olduğu aşikârdır. Başta, bölgeden gerçekleşen zorunlu göçler olmak üzere, bu sorunların bir kısmının Batı'yı da olumsuz etkiliyor olması ise başlı başına bir çelişki olarak göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Batılı – Siyonist Müdahalecilik, Zorunlu Göç, Egemenlik, Ulus Devlet

**INTERVENTION AND SOVEREIGNTY
IN THE MIDDLE EAST****Abstract**

The Middle East, is one of the most problematic regions of the world due to its religious, economic and geo-strategic importance. The region hosts a sacred

* Bu makale Dr. Öğr. Üyesi Çağatay SARP danışmanlığında Murat Cihan tarafından 2019'yılında tamamlanan “Sosyolojik Bakış Açısıyla Ortadoğu, Terör ve Türkiye” adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, FEF Sosyoloji Bölümü, cagataysarp@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9369-6825>

*** Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi SBE Sosyoloji ABD, muratcihan94@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-3500-6034>

place such as Jerusalem, which is considered as extremely important by Muslims, Christians and Jews. Since the ancient times, members of all three religions have been in bloody struggles for Jerusalem. Furthermore, the desires of the Jews about the promised land make the religious crisis felt in larger areas. While the Zionist foci did not avoid making any effort to reach their own goals on the region, especially after the Industrial Revolution, the Western states struggled to establish domination. Muslims, on the other hand, seem to be far from claiming sufficient rights over their lands and natural resources as the Ottoman Empire lost power and collapsed. In this context, this study focuses on the importance of the Middle East, the problem of sovereignty seen in most of the regional countries, the interventionist actions of the imperialist states in the region and the consequences of these activities. The study was carried out in the form of an interpretation and historical analysis based on the data obtained through a literature review. The main findings of the study are that the problem of sovereignty, which is seen in most of the Middle Eastern states, paves the way for Western-Zionist interventionism, and the interventions that occur lead to much greater problems in the region. It is obvious that the Muslim communities of the Middle East are the ones who suffered the most from the result. The fact that some of these problems affect the West adversely, especially the forced migration from the region, stands out as a contradiction in itself.

Keywords: Middle East, Western - Zionist Interventionism, Forced Migration, Sovereignty, Nation State

Giriş

Birçok kişi tarafından Ortadoğu insanoğlunun yeryüzünde ilk var olduğu yer olarak görülmektedir. Tarihsel nitelikteki yazılı kaynakların ve günümüzde yapılan arkeolojik çalışmaların önemli bir kısmı da bu durumu doğrular niteliktedir. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda gerek tarımın başlangıcının burada gerçekleştiğine, gerekse tek tanrılı dinlerin burada doğup geliştiğine dair ciddi işaretlere rastlanmıştır. Gelinek nokta itibarıyla bölgenin yeryüzündeki ilk medeniyetlere beşiklik ettiğini söylemek mümkündür.

Ortadoğu'da yaşayan başlıca etnik gruplar şunlardır: Sami Gruplar (Araplar, İbraniler), Hint Avrupa grubundan olanlar (Farisiler, Ermeniler, Kürtler ve Afganiler) ve Turanî gruptakiler (Türkler). Ermeniler, Çerkesler, Nesturiler, Asurlular, Keldaniler, Rumlar gibi küçük gruplar da bölgede yaşayan topluluklardandır. Genel itibarıyla bir ayırım yapılacak olursa, ağırlıklı olarak güneyde Arapların, güneydoğuda Farisiler ve Afganilerin, kuzeyde Türklerin yaşadığını söylemek mümkündür. Kürtler ise, İran, Irak, Türkiye ve Suriye' de yaşamaktadırlar. Bölgede İslamiyet tartışılmaz en büyük kapsama sahip dindir (Dursun, 1995: 15-19). Bu gruplar içinde Araplar çoğunluğu teşkil ederken, Farisiler ve Türkler de iç içe geçmiş yapılarıyla sıralamada Arapları takip etmektedirler. İran nüfusunun önemli bir kısmının Azerbaycan Türkü olduğu hesaba katılırsa Farisiler ve Türklerin sayılarını hesaplamadaki karmaşa daha anlaşılabilir olacaktır. Öte yandan Suriye ve Irak'ta yaşayan Türkmen ve Kürt gruplar ve Türkiye'de yerleşik çok sayıda Arap ve Kürt kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yine başlıca

çoklu etnisite noktalarını işaret eder. Müslüman-Sünni gruplar arasında çok uzun yıllardır süregelen sıkça görülen evlilikler hesaba katıldığında ise bu coğrafyadaki etnik unsurların sayısı ile ilgili kesin ifadeler kullanmanın güçlüğü daha kolay anlaşılacaktır.

Din ve Ortadoğu bütünleşmiş parçalardır. Geçerli bütün dinî metinlerde Ortadoğu'da bulunan kutsal topraklardan bahsedilmektedir. Yahudilerin binlerce yıl önce terk etmek zorunda kaldıkları Kudüs'e neden dönmek istediklerini, Hıristiyanların ve Müslümanların Kudüs'e ve diğer kutsal topraklara verdiği önemi anlamak din faktörünün Ortadoğu için önemini anlamakla eşdeğerdir. Yahudiler kendi dinlerinin buyruklarını yerine getirmek amacıyla tarihin her döneminde Kudüs ve "Vaat Edilmiş Topraklar" için mücadele etmişlerdir. Hıristiyanlar ve Müslümanlar Ortadoğu'da kutsal topraklar için birbirleri ile savaşmışlardır. Kutsal topraklar için verilen mücadele tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Medeniyetler ve toplumlar ne kadar gelişirlerse gelişsinler, din faktörü ferdi yaşamın ve toplum yaşamının her aşamasında etkisini az veya çok devam ettirmektedir.

Elbette bölgenin içinde bulunduğu kaotik duruma tek sebep dinler mücadelesi değildir. Sahip olunan geniş ve verimli topraklar ile zengin enerji kaynakları bölge toprakları için verilen mücadelenin iktisadi tarafının önemli bir kısmını temsil etmektedir. Bir diğer bakışla da Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki kara bağlantısı niteliği ve Akdeniz'e, Hazar'a ve Hint Okyanusu'na açılan kapıları bu bölgeyi yine iktisadi olarak kıymetli kılmakla beraber jeo-politik olarak da vazgeçilmez bir hale getirmektedir.

Yeryüzünde huzuru pek az tadan bölgelerin başında gelen Ortadoğu sürekli olarak sömürgeci güçlerin müdahalesine maruz kalırken bir yandan yağma, diğer yandan da siyasi bunalımlar, terör ve savaşlarla mücadele etmektedir. Bölge içinde sorunların yoğunlaştığı toplumlarda geri bırakılmışlık, açlık, hastalık ve toplu ölümler neredeyse sıradanlaşan gerçeklikler haline gelmiştir. Bu yüzden Ortadoğu'yu terk etmek zorunda kalan insanlar dünyada yerinden edilmiş gruplar içinde de başı çekmektedir. Zorunlu göçler bölgenin kaderi haline dönüşmüştür.

Ortadoğu'da yaşanan istikrarsızlık, çatışma ve karmaşanın sebeplerinin ve sonuçlarının egemenlik meselesiyle ilişkili olarak sosyo-politik bir bakış açısıyla irdelenmesi araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Bu noktadan hareketle; Ortadoğu'nun farklı açılardan önemini açıklamak, bölge üzerinde var olan çatışma alanlarını iç ve dış etkenler kapsamında değerlendirmek ve ortaya çıkan sorunlardan bazılarının küresel etkilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Nitekim çalışmada, bölgede etkin olarak rol alan güçlere temel çıkar odaklarından hareketle değinilmiş, bölge ülkelerinin siyasi örgütlenmelerinin ve bütünleşme sorunlarının "egemenlik" hususunda sebep olduğu sorunlar irdelenmiş ve nihai olarak gelinen noktada bölgede gerçekleşmekte olan zorunlu göçlerin küresel bir sorun yarattığı ifade edilmiştir. Nitel yöntemin hakim olduğu çalışmada tarihsel sosyoloji

anlayışı ile sosyo-politik bir değerlendirme ve yorumlama ile bilgi üretimi sağlamak hedeflenmiştir.

1. KUDÜS VE ORTADOĞU

Ortadoğu'nun kadim ve bereketli topraklarında, zengin bir tarih ve medeniyetler silsilesi bulunduğu açıktır. Yahudiler ve Hıristiyanlar için kutsal sayılan, Eski Ahit (Tevrat) ve Yeni Ahit'te (İncil) bahsi geçen "Vaat Edilmiş Topraklar" Ortadoğu'da bulunan Kudüs merkezli topraklardır. Nil Nehrinden Fırat'a kadar olan yerler, "Bereketli Hilal" diye adlandırılmaktadır. Vaat Edilmiş Toprakları da kapsayan Bereketli Hilal bu günkü Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan (Mezopotamya) bölge ile Suriye ve Ürdün topraklarından oluşmaktadır. Bölgenin antik çağlarda aldığı isimlerden biri de "Kenan Ülkesi"dir (Arçın, 2016: 3).

Ortaçağ'da uzun yıllar boyunca, "hacı" denildiğinde, Kudüs'e yolculuk yapan kişi akla gelmiştir. "ulusların ortasına yerleştirilmiş", "halkların anası", "Tanrı'nın kenti", "kutsal dağ", terimlerinin atfedildiği dünyevi Kudüs, Hıristiyanlar ve Yahudiler için hâlâ manevi dünyanın merkezini teşkil etmektedir (Morrison, 2005: 11). Evanjelist inanışa göre hayat Kudüs'te son bulacak ve Hıristiyanlar burada kurtuluşa erebileceklerdir (Sarıkcıoğlu, 2004: 320-321).

Bir ibadet şehri olan Kudüs, kutsal ve temiz anlamını taşımaktadır. Müslümanların ilk kıblegâhları Kudüs'tür ve Hz. Muhammed burada Mi'rac'a yükselmiştir. Hadis otoriteleri Mescid-i Aksa'nın Kudüs'te olduğunda hem fikirdir. Ekonomik ve stratejik diğer tüm nedenlerle birlikte Ortadoğu ve Kudüs'e sahip olmak çoğu Hıristiyan devlet ve İsrail için dinî açıdan büyük bir öneme sahiptir. Müslümanlar için ise Mekke ve Medine'den sonra en kutsal şehir Kudüs'tür.

14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti kurulduktan sonra, Kudüs'ün başkent yapılması Yahudiler için elde edilmesi gereken bir hak olarak görülmüştür. 13 Aralık 1949'da İsrail Parlamentosunda konuşma yapan Başbakan David Ben Gurion, Kudüs'ün İsrail Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve şehrin her zaman İsrail'in başkenti olarak kalacağını söylemiştir. İsrail Parlamentosu Knesset, şehri İsrail'in başkenti olarak ilan ederek ilk toplantısını 26 Aralık 1949'da Kudüs'te yapmıştır. Kudüs Belediye Başkanlığı yapmış Teddy Kolek verdiği bir mülakatta, Kudüs'ün Yahudilerin üç bin yıllık başkenti olduğunu belirterek, Araplar veya Müslümanlarca hiçbir zaman başkent yapılmadığını söylemiştir (Uzer, 2017: 137-138).

Filistin ve bir kısım Arap devletlerince başkenti Doğu Kudüs olan ve Batı Şeria ile Gazze Şeridi'ni kapsayan bir Filistin devletinin kurulması amaçlanmaktadır. Kudüs Filistinlilerce de ebedi başkent olarak görülmektedir. Yahudiler ve Filistinliler şehrin bölünmesini veya tamamen karşı tarafın olmasını asla kabullenmemektedirler. Filistinliler, Kudüs Şehri'ni 1988'de ilan edilen Filistin Devleti'nin başkenti olarak görmektedirler.

BM Güvenlik Konseyi'nin 23 Aralık 2016 tarihli ve 2334 sayılı Kararı ile, İsrail – Filistin tarafları arasında görüşmeler yoluyla kabul edilenler hariç olmak üzere 4 Haziran 1967 tarihli sınır çizgisindeki değişikliklerin tanınmayacağı belirtilmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 478 sayılı kararı gereğince yakın bir tarihe kadar İsrail yönetimini tanıyan ülkelerin büyükelçilikleri Tel Aviv'de bulunmakta ve hiçbir ülke Kudüs'ü başkent kabul etmemekteydi. Buna karşın, ABD Kongresi tarafından 1995 yılında alınan bir kararla, ABD Büyükelçiliği'nin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınması yasalaştırılmıştır. Sürekli ertelenen fiili taşınma işlemi ise Trump döneminde gerçekleşmiştir (Canan, 2017: 11). Aralık 2017'de ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığını açıklayarak, ABD Büyükelçiliği'nin Kudüs'e taşınması talimatını vermiştir. Bu talimatın uygulanışı İsrail Devleti'nin Kuruluş tarihi de olan 14 Mayıs gününe denk getirilmiş ve 2018 yılı 14 Mayıs'ında ABD Büyükelçiliği Kudüs'e taşınmıştır.

Gelinen noktada Arap devletlerinin pek çoğunun Filistin meselesini bir sorun olarak algılamadıkları anlaşılmaktadır. Mesela Mısır'ın darbeyle iktidara gelmiş olan lideri Sisi pek çok alanda İsrail ile ortak politikalar izlerken Suudi Arabistan ve BAE gibi büyük Arap devletlerinin yöneticilerinin de olup bitene kayda değer bir tepki vermedikleri görülmektedir. Böylece Kudüs'ün İsrail tarafından işgal edilmesi ve başkent yapılması önünde çok az sayıda engel kalmaktadır. Hristiyan Evanjelistler manevi başkentlerini, Siyonist Yahudiler ise resmileştirdikleri başkentlerini Müslümanlara rağmen bina edebiliyor görünmektedir. Ancak, Kudüs meselesi çevresinde oluşan durum böyleyken bölgenin bizzat içinde fiili olarak var olan ve yaşam mücadelesi veren Filistinliler ise meselenin diğer bir boyutunu teşkil etmektedir. Yaşam imkânları tehdit altında olan Gazze şeridine sıkışmış az sayıdaki Müslüman, üzerlerindeki yoğun baskı karşısında sınırlı imkânlar ile direnişlerini devam ettirmektedirler.

Dünya Siyonist Örgütü'ne bağlı Enformasyon dairesinin 1982 yılında İbranice olarak yayımladığı "Ortadoğu İçin Siyonist Plan" (*The Zionist Plan for Middle East*) başlıklı rapor Ortadoğu'da ki kavgaların kimler tarafından planlandığını açığa çıkarır niteliktedir (Yinon: 1982). Raporda Ortadoğu'da İsrail dışında kalan devletlerin etnik, dinî ve mezhep ayrımları başta olmak üzere sözde kırılğan taraflarından bahsedilerek Siyonist projenin Büyük İsrail'inin bu devletlerin üzerine nasıl bina edilebileceği hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Tarih boyunca Ortadoğu üzerine yapılan planlarda din, mezhep ve ırk esaslarının dikkate alındığı bilinmektedir. Ortadoğu'yu yönetebilmek amacıyla bölgede istikrarsızlığı sürdürmek adeta temel bir stratejiye dönüşmüştür. Amerika'nın Yeni Yüzyılı Planı'nda ya da Ortadoğu İçin Siyonist Plan'da da bu durum açık olarak görülmektedir.

2. ORTADOĞU'DA ÇATIŞMALARIN EKO-POLİTİK VE JEO-STRATEJİK TEMELLERİ

Sanayi Devrimi ile nitelik ve nicelik değişimine uğrayan üretim, dünya ortalaması baz alındığında, 1860 ve 1913 yılları arasında yedi katlık bir artışa konu olmuştur (Küçükkalay, 1997: 62). Üretimini katlayarak artıran Batı için artık yeni ve çok daha fazla hammadde ve enerji kaynağı ihtiyacı hâsıl olmuştur. Petrolle çalışan taşıt motorlarının hizmete girmesiyle o zamana kadar çok fazla önem arz etmeyen petrol enerjisi başta sanayileşmiş ve sanayileşen ülkeler olmak üzere bütün dünyanın sahip olmak istediği değerli bir ham madde haline gelmiştir. Bu dönemde, İran ve Mezopotamya topraklarında büyük petrol yatakları olduğu tespit edilmiş ve petrole sahip olmak için büyük bir yarış başlamıştır. Batı'nın öteden beri var olan sömürgeci tavrı artık yeni bir boyut kazanmıştır. Toffler'ın (1981: 26) "İkinci Dalga nispeten küçük çapta olan bu soygunu dev boyutlara ulaştırarak görkemli bir hareket haline getirdi." şeklindeki ifadesi durumu bir Batılı aydın gözünden oldukça sarıh şekilde özetlemektedir.

Avrupalı devletlerin Ortadoğu'ya dolayısıyla petrole sahip olma isteği büyük bir savaşın çıkmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı devletler ve ABD Ortadoğu'ya bir daha çıkmamak üzere yerleşmişlerdir. Geçmiş bir yüzyılda olduğu gibi önümüzdeki bir yüz yılda da Ortadoğu petrol savaşlarının alanı olacaktır. Bu durumun daha iyi anlaşılması için Ortadoğu'nun sahip olduğu petrol rezervlerine bakmak yeterlidir.

Tüketilen enerji kaynaklarının içinde en büyük orana sahip olan petrolün, dünyadaki ispatlanmış çok önemli bir kısmı Ortadoğu'dadır. Petrol tüketiminin büyük bir kısmını gelişmiş endüstri ülkeleri yapmaktadır. Bunun yanı sıra Ortadoğu dünyanın en kaliteli petrolünü üretmektedir. Petrolü arama ve çıkarma maliyetleri açısından da Ortadoğu bölgesi oldukça avantajlı bir konumdadır. Bir varil petrolün maliyeti, Rusya'da 7 dolar, ABD'de 10 dolar, Meksika Körfezi'nde 13 dolar iken, bu maliyet Suudi Arabistan'da 1,5 dolar, Irak'ta ise 1 dolardır. Petrolde olduğu gibi doğalgazda da dünya Ortadoğu'ya bağımlı durumdadır. Dünya doğalgaz rezervlerinin % 46,9'u Ortadoğu'dadır (Yılmaz, 2016: 105-106). Yalnızca bu tablo bile Ortadoğu'nun tüm yönleriyle olduğu gibi enerji açısından da vazgeçilmez olduğunun göstergesidir.

Buraya kadar anlatılanların yanında Ortadoğu olarak adlandırılan bölgenin vazgeçilmez bir stratejik konumu ifade etmesi de ayrı bir meseledir. Vaat Edilmiş Topraklar ifadesinde yer alan Fırat ve Dicle nehirleri ve çevresi, Nil nehri bölgesi, toprağın en verimli olduğu bölgelerdir. Bu bölge Verimli Hilal diye tabir edilen Mezopotamya, Suriye ve Ürdün'ü de içine almaktadır. Tarihin her safhasında olduğu gibi İslam fetihleri sırasında da Filistin ve Suriye bölgesi dinî özellikleri yanında Mağrip¹ bölgesine geçiş

¹ Mağrip; Kuzeybatı Afrika bölgesi. Tarihte, Müslüman idaresi sırasında İber Yarımadası, Malta ve Sicilya'yı da içerirdi. Günümüzde Mağrip, dar manada Tunus, Cezyayir, Fas ve Batı Sahra'yı içerir. Libya ve Moritanya'nın da bunlara eklenmesiyle "Geniş Mağrip" diye adlandırılabilir bölge ortaya çıkar.

için elde bulundurulması gereken stratejik bir yer olarak görülmüştür. Öte yandan Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan kara yollarına ve mühim deniz yollarına ev sahipliği yapıyor olması sömürgeci Batı devletleri için bölgeyi vazgeçilmez kılarken, Rusya için sıcak denizlere inme ve küresel alanda söz sahibi olabilmek adına arz ettiği önem ise bölgenin iyi bilinen başka özellikleridir. Nitekim devam eden mücadele süreci Rusya için 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan bu yana, seyir halindeki tarih çizgisi itibariyle bir yükselişi, yani Ortadoğu-Akdeniz bölgesindeki kazanımları işaret etmektedir. Batı'nın bölgeyle daha eskiye dayanan hukuku ise bugünkü dünya siyasetinin merkezinde konumlanmaktadır (Lewis: 2006).

Yüzyıllar öncesinde olduğu gibi 21.yüzyılda da Ortadoğu'nun avantajlı coğrafi konumundan faydalanmak isteyen devletler bu bölge için savaşlarına devam etmektedirler. Rusya'nın yayılcı iddialarını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu yüzlerce yıllık "açık denizlere inme" emeli kan dökme pahasına kısmen de olsa gerçekleşmiştir. ABD ve Avrupa için Ortadoğu'ya yerleşmenin ve buraları sahiplenmenin sebebi bazen terör, bazen teröre destek verdiği iddia edilen devletler, bazen demokrasinin tesisi bazen de hiç kanıtlanamayan kimyasal ya da nükleer silahların varlığı olmuştur. Sözde Kuveyt'in kurtarılması için Irak'la savaş, terör örgütü Taliban'ın yok edilmesi için Afganistan'ın işgali, kimyasal silah tehdidinin ortadan kaldırılması için Irak'ın işgali, Arap Baharı ile istikrarsızlaştırılan devletler, büyük güçlerin Ortadoğu'ya gelmeleri ve buralarda üs kurmaları için oluşturulan senaryolar olmuştur.

3. ORTADOĞU'DA YAKIN DÖNEM SİYASİ GELİŞMELER VE MEVCUT DURUM

Ortadoğu, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkışını mukabil karmaşa ve çatışmaların hiç durmak bilmediği bir bölge olagelmıştır. Günümüzde etkilerinin yoğunlukla hissedilmeye devam ettiği bir süreç olarak Arap Baharı Ortadoğu tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Arap Baharı'ndan önce 20. Yüzyılın başlarından itibaren görülen Arap-İsrail çatışmaları (ayaklanmalar ve Arap – İsrail Savaşları), Lübnan'daki mezhep temelli iç savaş, bölge genelinde yaşanan devrimler ve rejim değişiklikleri, yıllarca süren İran – Irak savaşı, 1. Körfez Savaşı, ABD'nin Afganistan'ı işgali, 2. Körfez Savaşı ve Gazze Savaşı öne çıkan tarihi olaylardır.

Arap Baharı, Batılıların ve Siyonistlerin "Yeni Dünya Düzeni" kurma amacıyla, Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, Ortadoğu üzerindeki planlarının bir parçasıdır (Turhan, 2012: 259). Tunus'ta başlayıp Cezayir, Ürdün, Lübnan, Moritanya, Sudan, Umman, Yemen, Mısır, Suriye, Cibuti, Fas, Irak, Bahreyn, İran, Libya ve Kuveyt'e sıçrayarak önemli bir etki alanı yaratan, kısa zaman içinde Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin hemen hepsini etkileyen ayaklanma, Tunus ve Mısır'da hükümetlerin iktidardan uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu süreçte farklı ülkelerde birçok siyasetçi görevlerinden ayrılırken veya siyasetten el çektilirirken, Suriye'de ise büyük bir iç savaşın fitili ateşlenmiştir. Ayaklanma, bazı bölge devletlerinde de

emperyalist güçlerin desteğini alan yeni diktatör hükümetlerin isyanı bastırması ve yönetime gelmeleri ile sonuçlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgeci güçler tarafından sınırları cetvelle çizilen ve başına kukla yöneticiler atanan devletler, Batı tahakkümünde 21. yüzyıla kadar çeşitli değişim ve kaoslarla varlıklarını devam ettirmişlerdir. Fakir Kuzey Afrika devletlerinin başında bulunan dikta yönetimleri ülkelerini kontrol altında tutmak ve iktidarlarını devam ettirmek amacıyla baskı politikaları uygulamışlar, ülke gelirlerini daha çok kendileri ve çevreleri için harcamışlardır. Fakirleşen halk gittikçe daha kötü bir duruma düşmüş ülke yöneticileri ise kendi refahlarından ödün vermemişlerdir. Petrol ve doğalgaz zengini Ortadoğu ülkelerini yönetenler, ABD ve Avrupa devletleri ile yapmış oldukları milyar dolarlık petrol ve silah antlaşmaları ile kendi kişisel zenginliklerini daha da arttırmışlardır. Bu bölgelerde yaşanan ve Arap Baharı adı verilen olaylarla halk, ülke zenginliğinden kendi refahına düşecek payı kazanma arayışına girmiştir. Ancak sonuçta yine ezilen ve fakirleşen halk olmuştur.

Askeri vesayete sırtını dayayan yeni burjuva iktidarların ilk icraatı; bitmek üzere olan ayaklanmayı yeniden canlandırma çabalarını bastırmak olmuştur. Libya'da emperyalist devletler hiç istemedikleri halde zorunlu olarak, İslamcı cepheye iktidarı ele geçirmesi için askeri destek vermişlerdir. Libya lideri Kaddafi kendi halkı tarafından öldürülmüş ancak bu durum Libya'ya istikrar ve refah getirmemiştir. Arap baharından neredeyse hiç etkilenmeyen ya da çok az etkilenen ülkelerin ise Batının sadık dostları oldukları görülmektedir. Sömürgeci devletleri asıl rahatsız eden durum, Arap coğrafyasının diktatörlüklerle yönetilmesi değil diktatörlerin ne kadar Batı yanlısı olup olmadığıdır. Suudi Arabistan, Fas ve Ürdün kralları, Batı yanlısı politikalar izleyerek Arap isyanından kurtulmayı başarmışlardır (Babür, 2012: 7-9).

Arap Baharı'nın bölgenin en önemli devletlerinden olan Mısır'da kendini göstermesi yerel ve ulusal alanda protestolar adına bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Arap dünyasının önde gelen ülkelerinden olan Mısır'da yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal ve dinî konular olmak üzere, meydana gelen her türlü gelişme Ortadoğu Arap halklarını ve Kuzey Afrika'yı derinden etkilemektedir. Bu nedenle Mısır, Arap Baharı açısından Ortadoğu'da ve Batı'da diğer devletlere nazaran farklı bir öneme sahiptir (Güvenilirçelik, 2016: 174).

ABD yönetimi, Mısır'ın Filistin'den geriye kalan topraklarını sömürgeleştirme planlarını devam ettirmek için, İsrail tarafından da zorunlu sayılan biçimde kendisine tümünden tabi olmaktan uzaklaşacak bir siyasete girmesini makul karşılamamıştır. Bunun için yumuşak geçiş stratejisini geliştirmiştir (Babür, 2012: 7-8). 25 Ocak 2011'de Tahrir Meydanı'nda başlayan Arap Baharı isyanı, Hüsnü Mübarek'in 1981'de başlayan yönetiminin 11 Şubat 2011'de istifasıyla son bulmuştur. ABD'nin isyanının başlamasına zemin hazırladığı ve sonrasında yaşanan gelişmelere müdahil olduğu çeşitli belgelerle açığa çıkmıştır. ABD'nin Uluslararası Kalkınma

Kurumu'nun, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek yönetimini zayıflatmak amacıyla, Mısır'da bulunan demokrasi yanlısı kuruluşlara milyonlarca dolar kaynak aktardığı ortaya çıkmıştır. 6 Ekim 2007 tarihli belgeye göre 2008-2009 yılları arasında yapılan bu bağışların 141,5 milyon dolar olduğu belirtilmektedir. Yumuşak geçiş stratejisinin tezahürü olarak, halk evvela istediğini almış ve yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Muhammed Mursi kazanmıştır. Mısır'da seçimle iş başına gelen ilk Cumhurbaşkanı Mursi olmuştur. Sonrasında ise Mısır Yüksek Askeri Konseyi devreye sokularak Mursi'nin yetkileri kısıtlanmıştır. Mısır için olmasa da ABD için yumuşak bir geçiş olmuş ve Batı ve ABD yanlısı Mısır Genel Kurmay Başkanı ve darbenin mimarı General Abdulfettah el Sisi Mısır Devlet Başkanı olmuştur. Bu değişimin ardından ABD Mısır'ın 1 milyar dolarlık borcunu silerken, aynı zamanda 1 milyar dolar borç vereceğini açıklamıştır. Sisi yönetimindeki darbeci ordunun binlerce kişiye işkence etmesi, binlercesini ise öldürmesi demokrasi yanlısı Batılı devletleri rahatsız etmemiştir. Mısır dâhil diğer ülkelerde yaşanan isyan hareketlerini internet medyası üzerinden provoke eden grupların ABD tarafından eğitildiği sonradan yayınlanan haberlere yansımıştır. "internet özgürlüğü" adı verilen program sayesinde 5.000 muhalif kişiye dersler verilmiştir (Turhan, 2012: 288).

ABD ve Avrupalı devletler ise Rusya'nın Ortadoğu'da baskın güç olmasını engellemek, Ortadoğu coğrafyası üzerinde sahip oldukları üstünlüğü ve hegemonyayı devam ettirmek istemektedirler. İsrail, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Mısır'ın Doğu Akdeniz'de bulunan doğal gaz yatakları ile ilgili yaptıkları anlaşmalar, Kuzey Afrika'da ki istikrarsızlık ve Libya'da yaşanan iç savaş, Suriye iç savaşı ve Irak'ta yaşanan kaos birbirleri ile entegre bir planın parçalarını akla getirmektedir. Bu muhtemel planın alt senkronizasyonlarında İran halkının her fırsatta isyana teşvik edilmesi, Irak'ta mezhepsel ve etnik bir parçalanmaya gidilmesi, Suriye'nin de etnik ve mezhepsel yaklaşımlarla parçalanması planı adım adım uygulanmaktadır.

Ortadoğu'da oynanan böylesine büyük bir oyunda Türkiye de Osmanlı bozgunu ile başlayan süreçten mezhep kavgaları, ideolojik çatışmalar ve çeşitli askeri darbeler ve uzun yıllar süren bölücü terör ile payına düşeni almış görünürken 2000'li yıllarda çok daha büyük tehditlerle önemli sınavlardan geçmiştir. 28 Mayıs 2013'te masumane taleplerle başlayan ve üç ay süren Gezi Olayları kontrolden çıkmış ve ülke tarihine geçebilecek en büyük ayaklanmanın eşiğine gelinmiştir (Yiğit: 2013; Ete ve Taştan: 2013; Konda Gezi Raporu: 2014). Akabinde terör örgütü PKK yanlılarının Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 2015 yılında başlattığı bölücü terörist eylemler tarihe Hendek Operasyonları olarak geçen silahlı müdahaleler ile kontrol altına alınmıştır (Aydın: 2016; Ün: 2016). 2016 Yılında yaşanan darbe teşebbüsü halkın da yardımıyla engellenmiştir. Çığırından çıkan Suriye krizi ve ülke ekonomisine yönelik gerçekleştirilen finansal saldırılar ise halen devam eden bir süreci ifade etmektedir.

Libya’da ise son zamanlarda Rusya’nın paralı askerlerle desteklediği;² Suudi Arabistan, Mısır, BAE ve Bahreyn tarafından büyük çaplı askeri ve mali yardımların yapıldığı Hafter’e ait güçlerin, meşru Libya hükümetini devirmesi Türkiye’nin çabalarıyla şimdilik engellenmiş görünmektedir. Rusya Hafter’i destekleyerek Akdeniz havzasında Suriye’den sonra yeni bir kalıcı askeri üs kurmayı ve bu şekilde Akdeniz’e yerleşmeyi amaçlamaktadır. Fransa, İsrail ve Yunanistan gibi ülkeler ise Doğu Akdeniz’de bulunan doğal gaz yataklarını sahiplenmek amacıyla Hafter’in yanında yer almaktadırlar. Türkiye, Libya ile yapmış olduğu deniz yetki alanları anlaşması ve meşru hükümetle vardığı güvenlik ve askeri iş birliği anlaşması ile Doğu Akdeniz kaynaklı tehditleri önlemede stratejik bir adım atmıştır. Bu anlaşmanın ileriki aşamalarında Libya’da bir Türk askeri üssünün kurulması öngörülmektedir.

4. ORTADOĞU DEVLETLERİNDE EGEMENLİK SORUNU

18 - 20. Yüzyıllar arasında meydana gelen toplumsal değişimler ve beraberinde getirdiği sorunlar mevcut toplumsal incelemelere hâkim olan anlayışı da etkilemiştir (Sarıbay, 1992: 14). Küreselleşmenin dünyayı getirmiş olduğu noktada uluslar arası ilişkiler sıklaşmış, karşılıklı bağıllık ve bağımlılık ilişkileri önemli oranda artmıştır. Belki daha da önemlisi karşılıklı haberdarlık seviyesinin yükselişi ile örgütlenme biçimlerinde benzerlik eğilimlerinin artışıdır. Gerek uluslararası çevrelerde prestij kaybetmemek, gerekse tebaasını ikna ederek karışıklık ihtimalini en aza indirmek maksadıyla pek çok Ortadoğu devleti demokrasinin –başta seçimler olmak üzere – sembolik taraflarını göstermelik uygulamalara konu ederek arka planda geleneksel karar alma mekanizmalarını işletmeye devam etmektedirler. Özünde çoğu zaman bir ya da birkaç ailenin hâkim olduğu bir kabile devlet sistemi devam etmekte, etnik ve mezhepçi anlayış esas alınarak uluslaşmadan uzak tavırlar sergilenmektedir. Halk iradesinin dikkate alınmadığı bu otoriter rejimler, sözde ulus-devlet görünümündeki gelişmiş kabile örgütlenmelerinin çok ötesine çıkabilmiş değillerdir.

“Egemenlik modern dünya sistem içinde icat edilmiş bir kavramdır.” (Wallerstein, 2011: 82) Tarihin eski dönemlerindeki egemenlik anlayışını o günlerin paradigmatlarıyla halen yaşatmaya çalışmanın bugünün dünyasında kabul görmesi mümkün değildir. Modern toplumların temel bütünleşme göstergeleri olan ulusların inşasından önceki durumla sonraki arasındaki fark en açık şekilde ülke sınırları ve ilişkileri arasındaki belirsizlik düzeyiyle ölçülebilir. Öte yandan belirsiz egemenlik alanları, üzerinde yaşayan topluluklar için ise devletle olan ilişkilerinde gerek sadakat, gerekse aidiyet bakımından temel bir sorunu işaret eder. Tam da bu noktadan hareketle egemen bir toplum-devlet ilişkisini gözden geçirmekte fayda vardır. En baştan ifade etmek gerekir ki belirli bir yurdu olmayan toplum, devlet

² Rusların, benzer şekilde Suriye’de de paralı askerler ve şirketler aracılığı ile süreçte yer almaktadır. Rusya Federasyonu’nun 2017 yılında Wagner Grup ile yaptığı anlaşma bu açıdan dikkat çeken bir örnek teşkil etmektedir (Özel Özcan, 2020:365).

kuramaz. Ülke toprakları ve milletle birlikte bağımsızlık da devletin ayrılmaz ve devredilemez parçasıdır. Bağımsızlık, devletin meşru düzenini belirleyen en belirgin otorite ve üstün iradedir. Uluslararası hukukta bağımsız olmanın şartı öncelikle diğer devletlerle eşit haklara sahip olmaktır. Bağımsızlık bir devletin diğer devletlerden emir almaması ve onları iç egemenlik haklarına karıştırmaması hak ve yükümlülüğünü kapsamaktadır (Emiroğlu, 2006: 330-331). Bu öğeleri Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Suriye, Irak, Yemen, Ürdün ve hatta Mısır gibi Ortadoğu ülkeleri için ele alacak olursak, bir insan topluluğundan söz etmek mümkündür. Ancak ülke (toprak bütünlüğü) ve egemenlik öğeleri eksiktir. Ülke ögesine sahip olunması için gerekli olan, toprak altına sınırsız olarak, hava tabakasına ve denizlere belirli uluslararası anlaşmalar dâhilinde sahip olma koşulu tam olarak sağlanamamıştır. Yeraltı zenginlikleri özellikle petrol Batılı devlet ve şirketlerin kontrolü altındadır. Egemenlik ögesinin en önemli şartı olan, bir devletin başka bir devletten emir almaması ve iç egemenlik haklarına karıştırmaması koşulu da çoğu Ortadoğu devleti için geçerli değildir. Birçok Ortadoğu devleti dış ilişkilerinde ABD, Rusya ve Avrupalı devletlerin güdümü altında hareket etmektedir (Vergin, 2006: 32).

Ulus devlete geçiş aşamasında kabile sisteminden devlete evrilen toplum aslında “kabile devlet” sitemini oluşturmuştur. Ortadoğu’da bulunan devletlerin kendi aralarındaki ilişkileri, komşu devletlerle olan ilişkilerini ve diğer uzak devletlerle olan ilişkilerini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Ortadoğu’da yaşanan pek çok sorunun temelinde yatan nedenlerden biri de, yürütülen bir siyasette, kabile reisinin mi yoksa kabilenin mi ön planda tutulması gerektiğiyle ilgilidir.

Kabile toplumlarında İbn Haldun’un “asabiye” kavramıyla ifade ettiği gibi kabile içi dayanışma yüksek düzeydedir (İbn Haldun: 2016). Bu durum devlet yönetimini elinde bulunduran kabilenin öncelikle kendi taraftarlarını gözetmesi anlamına gelmekte yani devlet yönetiminde adaletli bir yönetim sergilenememektedir. Kabile toplumlarında mevcut olan kendi kendini idare etme, eğitebilme, belirli bir düzen kurma ve devam ettirme olgusu merkezi bir siyasi yönetimin var olması durumunda da bu merkezi siyasal yönetimin de etkisiz ve kırılğan bir yapıda olmasına yol açabilmekte ya da kabile tipi örgütlenme biçimlerinde devletin tümüyle mevcut olmaması şeklinde sonuçlanabilmektedir. Bu durumun açık bir göstergesi çeşitli karışıklıklarla devlet yönetiminin yok olduğu bazı Kuzey Afrika ülkelerinde (Libya gibi) ve Ortadoğu ülkelerinde (Yemen, Irak, Suriye gibi) kendini göstermiştir. Devlet otoritesinin kaybolduğu zamanlarda bu kurumun yerini aşiretler ve kabileler doldurmaktadır. Ortadoğu toplumlarının çoğunda az ya da çok geleneksel motiflerin egemenliğindeki siyasi örgütlenme biçimlerini görmek mümkündür. Devletlerin, sınırları belirlenmiş ulusal bir toprak bütünlüğüne sahip oluşu, tarih açısından yeni bir kavramdır ve bu durum modern devletin kurulmasına denk gelen bir oluşumu göz önünde bulundurmak anlamına gelmektedir. Siyasal yapıları çoğunlukla oldukça karmaşık olan büyük göçebe toplumların siyasal nitelikleri bu anlamda yadırganmaktadır. Bazı

saha araştırmalarından elde edilen bulgulardan yola çıkılarak, tüm bunlara rağmen siyaset aygıtının kullanılması için devlet kurumunun varlığı zorunlu görülmemiştir (Vergin, 2006: 32-34).

Klasik devlet zelliklerinin Ortadoğu lkelerinin pek çoğunda tam olarak oluşmaması başka sorunlara da yol açmaktadır ve meydana gelen sorunlara çözüm bulunamamaktadır. Mesela, DAEŐ terör rgt gibi bir yapının Ortadoğu’da bir anda ortaya çıkararak yayılması ve Suriye ile Irak’ta büyük toprak parçalarına hâkim olması bunun en bariz örneğidir. Bu ülkelerde yaşanan siyasi kriz, millet ve devlet bilincinin oluşmaması halkın ya bizzat terör rgtlerine katılımı ya da terör rgtlerini bir şekilde kabullenmesi ile neticelenmiştir. Ortadoğu’da bulunan diğer bir terör rgt olan PKK / PYD’nin Irak’ın ve Suriye’nin Kuzeyi’nde yrtm olduğu terör faaliyetlerinde halkın herhangi bir direniş göstermemesi, bu topraklarda henüz bir devlet ve ulus bilincinin yerleşmediğinin ve Kabile kültürünün terk edilemeyeişinin bir yansımasıdır. Halk terör rgtleri tarafından uygulanan baskı ve şiddete ses ıkartmamakta, bunun yanı sıra kendilerini koruması gereken devletlerine de her hangi bir tepki göstermemektedirler. Ortaya çıkan bu tablo, Ortadoğu da terör faaliyetlerinin rahatlıkla yürütülmesi ile bu bölgede devlet ve ulus bilincinin tam olarak yerleşmemiş olması arasında önemli bir ilişki olduğunu düşündürmektedir.

5. EGEMENLİK SORUNUNDAN ZORUNLU GÖÇE

Başlarda g literatürüne, muhafazakrlık dürtüleriyle tetiklenen başından atma ve uzaklaştırma gibi eylemler sonucunda gerçekleşen “yerinden edilme” olarak tanımlanabilecek kaçışları anlatmak için girmiş olan “zorunlu göç” kavramı (Petersen, 1958: 261) zamanla kısmi anlam değişmelerine uğramıştır. Bu bağlamda günümüz akademik çalışmalarında Birleşmiş Milletler’in tanımlamaları daha çok tercih edilir olmuştur. Birleşmiş Milletler ise zorunlu göç kavramı yerine yasal statülerin daha belirgin olduğu “mülteci”, “sığınmacı” veya “devletsiz kimseler” gibi kavramlarla hareket ederek konunun kendince kesin sınırlarını çizmeyi tercih etmektedir. Böylece zorunlu göç, ülke içinde gerçekleşen veya sınırları aşan, rızaya bağlı olmayan yer değiştirme hareketleriyle ilgili çok daha geniş kapsamlı bir çerçeveye sahip olarak değerlendirilmektedir (UNCHR, 2016: Madde 8). Yine Birleşmiş Milletler kaynaklarında yerinden edilme ise, “Bilhassa silahlı çatışmanın, genel şiddet olaylarının, insan hakları ihlallerinin yahut doğal veya insan kaynaklı felaketlerin etkilerinden kaçınmak için yurtlarından veya doğal yaşam alanlarından zorla veya mecbur bırakılarak kaçmak veya buraları terk etmek zorunda kalan kişilerin hareketleri.” (“Displacement”: 2020) olarak tanımlanmaktadır.

Hangi tanımlama içine girerse girsin her yıl Ortadoğu ülkelerinden önemli sayıda insanın zorunlu g ile yzleştiğini ifade etmek gerekir. Bu süreçte dünyanın diğer bölgelerine ciddi bir mülteci akışı olduğunu kabul etmekle birlikte asıl gnn de yine diğer Ortadoğu ülkelerine yönelik olarak gerçekleştiği de gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim 2018 yılı sonu itibariyle

Birleşmiş Milletler verilerine göre en fazla mülteciye kaynaklık eden ilk üç ülke ve yine en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ilk üç ülke Batılılarca Ortadoğu olarak tanımlanan bölgedeki ülkelerdir. Bunlardan en fazla mülteciye kaynaklık edenler sırasıyla; 6.7 milyon mülteci ile Suriye, 2.7 milyon mülteci ile Afganistan, 2.3 milyon mülteci ile Güney Sudan'dır. En fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkeler ise sırasıyla; 3.7 milyon mülteci ile Türkiye³, 1.4 milyon mülteci ile Pakistan, 1.2 milyon mülteci ile Sudan olarak kayıtlara geçmiştir (*Global Trends Forced Displacement in 2018*: 2019). Elbette bu sayının haricinde milyonlarca ülke içinde yerinden edilmiş kişinin dramı da yine öncelikle Ortadoğu ülkelerinde yaşanmaktadır.

Dünya sistem içinde güçlü devletlerin zayıf devletlere daha kolay müdahalede bulunmalarının, bu devletlerdeki siyasi yapıları değiştirmek yahut ayakta tutmak yönünde çeşitli girişimler gerçekleştirmeleri günümüzde açıkça konuşulan bir gerçekliğe dönüşmüştür (Wallerstein, 2011: 10-103). Çalışmaya konu edinilen Ortadoğu içinse bu durum büyük ölçüde, kadim bir tarihe sahip Doğu-Batı çekişmesinin Endüstri Devrimi sonrasında Batı'nın yağmacı tutumunu liberalizm ile sürdürülebilir bir sömürüye dönüştürmesi, adaletsiz bir emek ve mal transferi terkibine imkân sağlayacak düzenler inşa etmesiyle ilgidir (Sezer, 2018: 127-128). Nihayetinde Ortadoğu'da yerinden edilmeler de bütün bu müdahalelerle yaratılan istikrarsızların, iç çatışmaların ve topyekûn savaşların neticesinde gerçekleşmektedir. Çok uzun yıllardır Ortadoğu bölgesi adeta bir mülteci deposuna dönüşmüş durumdadır. Meselenin çok daha tuhaf tarafı ise egemen devletlerin kendi yarattıkları sorunlar yüzünden yerlerinden edilen ve Batılı devletlerde huzurlu bir yaşam imkânı arayan insanlara da kapılarını kapatıyor olmaları, engelleri aşım sığınmacı olanlara ise insanlık dışı muameleleri reva görüyor olmalarıdır.

Meselenin bir diğer boyutu ise bütün bu keşmekeş sonucu doğan kitlesel zorunlu göçlerin yarattığı küresel risklere, bu süreçte önemli roller üstlenen egemen devletlerin bizzat kendilerinin de muhatap oluşudur. 21. Yüzyıl dünyası artık eski dönemlerden kesin olarak farklılaşmıştır, dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan yerel bir sorun çok daha şiddetli küresel etkiler yaratmaktadır (Beck: 2011). Her ne kadar Ortadoğu ülkelerinden gerçekleşen göçlerde çevre ülkeleri göçmen nüfusunun büyük kısmına ev sahipliği yapsa da, gelişmiş Batı ülkelerine yönelmiş düzenli ve düzensiz göçmen sayısı da azımsanacak gibi değildir. İşsizliğin dünya genelinde önemli bir soruna dönüştüğü post-endüstriyel üretim sürecinde her gelen yeni nüfusun sosyo-ekonomik bir maliyetinin olduğu da hakikattir. Kaldı ki düzensiz göçlere maruz kalan bir toplumda işsizliğin de tetiklediği suç oranlarının artışı muhtemel bir neticedir. Konfor alanlarından az da olsa taviz vermeye alışık olmayan gelişmiş ülke toplumları için böylesi durumlar

³ Her ne kadar BM Türkiye'deki sığınmacıları da mülteci statüsünde belirtse de Türkiye 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 New York Protokolü'nden kaynaklanan hakları gereğince Avrupa sınırları dışından gelen sığınmacılara mülteci statüsü vermemektedir. Bu noktada Türkiye kendi belirlediği bazı yasal statüleri vermeyi uygun bulmuştur.

yabancı düşmanlığı ve “öteki” üzerinden yaratılan çeşitli paranoyalar ile belki daha ciddi sosyal sorunları tetiklemektedir.

Devletlerin egemenlik haklarının mutlak oluşu, yabancıların yeryüzündeki yaşam haklarını ihlal boyutuna ulaştığında hastalıklı bir durumu işaret ediyor demektir. Bu pencereden bakıldığında toprak üzerindeki her hak iddiası aynı zamanda bir haksızlığın ifadesine dönüşmektedir (Dauenhauer, 2001: 173). Batılı devletler, Ortadoğu ülkelerinin egemenlik haklarını hiçe sayarak yaptıkları müdahaleler sonucu tetiklenen göç akışlarının sadece bir kısmı bile kendi topraklarına yöneldiğinde egemenliklerini hususunda hastalıklı denebilecek tehdit algılamaları neticesi orantısız koruma teşebbüsleri sergilemektedirler. Öte yandan, böylesine bir sarmal içinde Ortadoğu toplumları için, maruz kaldıkları müdahaleler sonucunda kendi topraklarından diğer Ortadoğu ülkelerine göç de köklü bir çözüm gibi durmamaktadır. Zira Ortadoğu ülkelerinin her biri, fasılalarla ya müdahaleye maruz kalmakta, ya göçmenlerin tamamı için sürekli bir yaşam imkânı sunamamakta, ya da doğrudan Batı tarafından kontrol edilmektedir. 20. Yüzyıl başından itibaren yaşananlar göstermiştir ki müdahalecilik ile bir kez yerinden edilen kimseyi bekleyen kader ancak koyu bir yurtsuzluktur.

Sonuç

Başta Siyonist Yahudiler ile önemli bir kısmı Evanjelist Hıristiyanlar olan Batılı güçlerin Kutsal Topraklar üzerindeki emellerine ulaşmak ve bölgenin doğal enerji kaynaklarıyla stratejik önemi haiz alanlarına hükmetmek için Rusya'nın da dâhil olduğu bir mücadele sahası oluşturdukları görülmektedir. Bu mücadele alanında İsrail dışındaki bütün Ortadoğu ülkeleri payına düşen zararı farklı şekillerde üstlenmektedirler. Petrol zengini olup Batılı devletlerin kontrolündeki bazı ülkeler dışında Ortadoğu coğrafyasının hemen her yerinde savaşlar, iç çatışmalar, darbeler, sömürü ve zorunlu göçler alışlageldik süreçler haline gelmiştir. Maruz kaldıkları bu tablodan dolayı Ortadoğu devletlerinin de kendi iç dinamikleri ve kurumsal yapılarındaki sorunları sebebiyle mesuliyetleri söz konusudur.

Türkiye dışında kalan Ortadoğu devletleri büyük oranda ulus-devlet ve anayasal kurumlar olma özelliklerinden uzaktırlar. Demokrasi ise neredeyse hiçbirinde görülmeyen bir niteliktir. Asabiyet, kabilecilik ve mezhepçilik bu devletlerin temel özellikleri olarak öne çıkarken, farklı dine mensup grupların bir arada yaşamasını sağlayacak bir yapıdan ise söz etmek mümkün görünmemektedir. Bütünleşme konusunda ciddi sorunlar yaşayan bu siyasi örgütlenmelerin devlet fonksiyonlarını yerine getirmek için ihtiyaç duydukları temel kurumlarının da çoğunlukla işlevsiz oluşu uluslar arası sahada ciddi bir egemenlik sorunu ile karşılaşmalarına sebep olmaktadır. Böylesine bir coğrafyada yaşanan egemenlik sorunu güçlü ve egemen bir devletin dahi korumakta zorluk çekeceği hukukunu sömürgeci-müdahaleci devletlerin ayakları altına sermek için başlı başına yeterli bir etkidir. Nihayetinde bölgede istikrarsızlık, çatışma ve sömürü tabii bir görünüm

alırken, zorunlu göçler ise bölge insanının kaderine dönüşmüştür. Bu göç süreci başta Türkiye olmak üzere diğer bölge ülkeleri için de önemli bir sorun haline gelmiştir. Krize sebep olan devletler ise bağlı oldukları uluslar arası anlaşmalara rağmen çoğunluğu Müslüman olan bu göçmenlere kendi topraklarında mülteci statüsünde yaşam imkânı vermemek için her türlü insanlık dışı uygulamayı sergilemekten geri durmamaktadırlar. Temel insan haklarını hiçe sayarak çeşitli bahanelerle Ortadoğu topraklarına yönelik olarak gerçekleştirilen hukuksuz müdahaleler ve Ortadoğu'dan Batı'ya yönelen zorunlu göç akımları karşısında ortaya konulan hukuksuz tavır güçlü olanın haklı olduğu Batılı bir dünya tasavvurunun aksülameli olarak insanlık üzerine düşmektedir. Ortadoğu'daki egemenlik sorununun banileri olan bölgenin iktidar seçkinleri ise böylesine bir hukuksuzluğa çanak tutan paydaşlar olarak tarih sahnesinde yerlerini almaktadırlar.

Kaynakça

- Arçın, Ş. A. (2016). *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Aydın, K. (2016). "PKK Operasyonlarının Bilançosu". *Sözcü*. 11.03.2016. Erişim: 6 Mayıs 2020. <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/pkk-operasyonlarinin-bilancosu-1131227/>
- Babür, P. Ulutaş, R. (2012). *Ortadoğu'ta Yalanı Bahar*. Ankara: Nitelik Kitap.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu*. (Çev. K. Özdoğan ve B. Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Canan, F. (2017). "ABD'nin Kudüs Kararı ve Yansımaları". *Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği, Durum Değerlendirmesi*. Yıl: 2017. 2-12.
- Dauenhauer, B. P. (2001). *Kırılğan bir Dünyada Yurttaşlık*. (Çev. A. Özdil, F. Kaynak). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- "Displacement" *Key Migration Terms*. IOM UN Migration. Erişim: 19 Mart 2020. <https://www.iom.int/key-migration-terms#Displacement>.
- Dursun, D. (1995). *Ortadoğu Neresi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Emiroğlu, A. (2006). *Toplumbilimsel Siyasa-Siyasal Sosyolojiye Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi.

- Ete, H. ve Taştan, C. (2013). *Kurgu İle Gerçek Arasında Gezi Eylemleri*. Ankara: Seta Yayınları. Erişim: 7 Mayıs 2020. http://file.setav.org/Files/Pdf/20130916162138_kurguilegerceklikarasi_ndageziylemleri_rapor.pdf
- Global Trends Forced Displacement in 2018 (2019). *UNCHR Refugee Agency*. Erişim: 09 Eylül 2019. <https://www.unhcr.org/5d08d7ee7.pdf>.
- Güvenilirçelik, E. (2016). “Mısır’da Arap Baharı: Müslüman Kardeşler’in İktidara Yükselişi ve Askeri Darbe Sonrası Tasfiyesi”. *VIII. Uluslararası Uludağ Uluslararası ilişkiler Kongresi, Küresel ve Bölgesel Sistemde, Devlet ve Devlet Dışı Aktörler Bildiri Kitapçığı*. ss. 174-200.
- İbn Haldun. (2016). *Mukaddime*. (Çev. S. Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Konda Gezi Raporu (2014). KONDA araştırma ve Danışmanlık. Erişim: 7 Mayıs 2020. https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/KONDA_GeziRaporu2014.pdf
- Küçükkalay, A.M. (1997). *Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçların Analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Sayı:2, ss. 51-68.
- Lewis, B. (2006). *Ortadoğu*. (Çev. S. Y. Kölay). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Morrisson, C. (2005). *Haçlılar*. (Çev. N. Acar), Ankara: Dost Kitabevi.
- Özel Özcan, M. S. (2020) *Uluslararası Alanda İmparatorlukların Hikayesi: Rusya Federasyonu Örneği*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Petersen, W. (1958). *A General Typology of Migration, Amerikan Sociological Review*. Vol: 23. pp. 256-266.
- Sarıbay A. Y. (1992). *Siyasal Sosyoloji*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Sarıçığoğlu, E. (2004). *Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Sezer, B. (2018). *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi: Endüstri Sosyolojisi Ders Notları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Toffler, A. (1981). *Üçüncü Dalga*. (Çev. A. Seden). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

- Turhan, T. (2012). *Küresel İhanetin İçi Yüzü ve Arap Baharı*. İstanbul: Destek Yayınevi.
- UNCHR (2016). “8. Are Refugees Forced Migrants”. *Refugees and Migrants FAQs*, 16 March 2016. Erişim: 25.03.2020 <https://www.unhcr.org/en-us/news/latest/2016/3/56e95c676/refugees-migrants-frequentlyasked-uestionsfaqs.html>
- Uzer, U. (2017). “Kudüs Şehrinin Filistin, İsrail ve Birleşmiş Milletler Açısından Siyasi Önemi”. *Filistin Araştırmaları Dergisi, Kudüs Özel Sayısı*. Sayı: 2. ss.134-157.
- Ün, A. (2016). “PKK Hendek ve Barikatları 880 Bin Kişiyi Mağdur Etti”. *Hürriyet*. 02.07.2016. Erişim: 5 Mayıs 2020. <https://www.hurriyet.com.tr/pkk-hendek-ve-barikatlari-880-bin-kisiyi-magdur-etti-37304400>
- Vergin, N. (2006). *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya Sistemleri Analizi*. (çev. N. Ersoy). İstanbul: BGST Yayınları.
- Yılmaz, H. İ. (2016). “Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri”. *Tesam Akademi Dergisi*. Sayı:3(1), ss. 99-128.
- Yiğit, M. (2013). *Gezi Parkı Eylemlerinin Görünen Yüzü*. Siyaset, Hukuk ve Yönetim Araştırmaları Merkezi, Analiz No: 4. TASAV. Erişim: 7 Mayıs 2020 https://www.tasav.org/media/k2/attachments/analiz_4_shy_4_gezi_parki_yIGIt_son.pdf
- Yinon, O. (1982). “The Zionist plan for the Middle East”. *A Strategy for Israel in the Nineteen Eighties*. Special Document No. 1. (Trans. & ed. Israel Shahak) Belmont, Massachusetts: Association of Arab-American University Graduates, Inc.

Extended Abstract

The Middle East is one of the most important regions of the world due to its religious, economic, and geostrategic importance. The region hosts a sacred place such as Jerusalem, which is extremely important for Muslims, Christians, and Jews. Besides, the spatial importance and rich energy resources of the region in the struggle for international superiority point to the other sides of the issue.

Religion and the Middle East are integral parts. The sacred lands in the Middle East are mentioned in all valid religious texts. Understanding why Jews wanted to return to Jerusalem, they had to leave thousands of years ago, and the meaning of this place and other sacred lands for Christians and Muslims, is equivalent to being able to interpret the importance of the religion factor for the Middle East. Since the ancient times, members of all three religions have had bloody struggles for Jerusalem. Furthermore, the desires of the Jews about the “Promised Land” make the religious crisis felt in larger areas. While the Zionist foci did not avoid making any effort to reach their own goals in the region.

Jerusalem as one of the main conflict elements of the region has been considered as the capital by the Palestinians since 1988. Similarly, Israel had serious attempts in this direction. Furthermore, while Jews and Palestinians object to the division of the city, neither side accepts that the city belongs to the other side. Under the UN Security Council Resolution 478, no country in the world accepted the city as the capital of any state. However, with a decision taken by the US Congress in 1995, it was enacted to move the US Embassy from Tel Aviv to Jerusalem. However, the actual deferred move was made during Trump's presidency. Apropos, Evangelists build their spiritual capital, while the Zionist Jews build their official capital in Jerusalem, ignoring Muslims.

As mentioned before, the struggle for religions is not the only reason for the chaotic situation in the region. The vast and fertile lands of the Middle East, rich energy resources and geo-strategic importance represent the other sides of the struggle for the region. The Middle East, which is one of the regions with very low peace on earth, is constantly being subjected to the intervention of the imperialist powers while struggling with looting on the one hand and political crises, terrorism, and wars on the other. Struggling with trouble such as backwardness, hunger, illness, and mass deaths, the people of the region are also taking the lead among “the displaced groups” in the world. Forced migration turned into the fate of the region.

The Middle East has been a region where confusions and conflicts never stopped since the Ottoman Empire's domination ended. As a process in which its effects continue to be felt intensely today, the Arab Spring has special importance for the history of the Middle East. Besides, Arab-Israeli conflicts (riots and Arab-Israeli Wars) seen since the beginning of the 20th century, the sectarian-based civil war in Lebanon, regional coups and regime changes in the region, Iran-Iraq war that lasted for years, 1st Gulf War, the invasion of Afghanistan, the 2nd Gulf War and the Gaza War are prominent historical events which happened before the Arab Spring.

Apart from the aforementioned issues, some other problems of the Middle Eastern countries should also be mentioned. It is possible to express these problems in the form of semi-traditional political structures and lack of democracy. While international relations become more frequent in the globalization process, the impact of which increases day by day, it is not

possible to consider such issues as internal issues. Because the level of mutual awareness among societies increases significantly and similarities tendency in the forms of organization increase. In order not to lose prestige in the international area or to minimize the possibility of confusion by persuading its subjects, many Middle Eastern states continue to run traditional decision-making mechanisms in the background by displaying the symbolic sides of democracy, especially the elections. A tribal state system continues, often dominated by one or more families. Also, based on ethnic and sectarian understanding, management far from nationalization is exhibited. These authoritarian regimes, which are not related to democracy, have not been able to go far beyond the advanced tribal organizations in the so-called nation-state view.

A country with a sovereignty problem in such geography has no chance against the imperialist-interventionist states. Finally, while instability, conflicts, and exploitations in the region have a natural appearance, forced migration has turned into the fate of the people of the region. This migration process has become a major problem for other countries in the region, including Turkey in particular. The states that caused the crisis do not hesitate to exhibit all kinds of inhuman practices in order not to give refugee status to these immigrants.

DOĞU AKDENİZ'DE MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE TARTIŞMALARI VE TÜRKİYE'NİN VİZYONU

Fatih Fuat TUNCER* & Zeynep Deniz ALTINSOY**

Öz

Kıbrıs sorunu, Türkiye ve Yunanistan arasında temel çatışma alanlarından birisi olmanın yanında aynı zamanda da Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurum ve örgütlerin de yıllardır bir çözüm bulamadığı bir sorun haline gelmiş görünmektedir. Siyasi, kültürel ve toplumsal ayrışmanın aşamadığı Kıbrıs sorununa son yıllarda Doğu Akdeniz'de başlayan doğalgaz ve petrol arama çalışmaları sebebi ile bir de ekonomik ve enerji problemleri eklenmiş görünmektedir. Özellikle son yıllarda hem Rum Kesimi ve Yunanistan'ın hem de Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bölgedeki tartışmalı parsellerde sondaj çalışmasına başlaması uluslararası ortamda Kıbrıs tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. İsrail, Mısır, Suriye ve Libya gibi diğer bölge aktörlerinin de konu ile yakından ilgilenmesi ile sorun daha karmaşık bir hal almıştır. Yunanistan'ın uluslararası hukuk kurallarına ve deniz hukukuna aykırı, hareketleri Doğu Akdeniz'in güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Bu çalışma da, bu noktadan hareketle deniz hukuku açısından Doğu Akdeniz'deki durumu ve uluslararası ilişkiler açısından da bölgede Türkiye'nin geçmişteki ve bugünkü politikasını diğer aktörlerin konuya ilişkin yaklaşımları ile kıyaslayarak incelemeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Deniz Hukuku, Türk Dış Politikası, Enerji

JEL Kodları:

K33, Y80, Q48

EXCLUSIVE ECONOMIC ZONE DISCUSSIONS IN EAST MEDITERRANEAN AND TURKEY'S VISION

Abstract

Cyprus Issue which is one of the main conflict areas between Turkey and Greece has also become an issue for which the international institutions such as UN and EU struggle to find a solution. Although political, cultural and social conflict has not been resolved, economic and energy problems have contributed to the list of issues as a consequence of recent natural gas and oil searching activities in the Eastern Mediterranean. International discussions around Cyprus Issue have gained a new level as the Greek Part in Cyprus, Greece and Turkey and the Northern Cyprus Turkish Republic have simultaneously begun drilling in the conflict parcels

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, fftuncer@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4034-5949>

** Araştırmacı, KAFKASSAM, zeynepaltinkaya.altinsoy@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0335-3181>

in the area. The issue has become even more complex since actors such as Israel, Egypt, Syria and Libya have turned their attention to Cyprus. The actions of Greece that violate the international law and the law of the sea endanger the security of the Eastern Mediterranean. In this study, we will discuss this issue from the International Maritime Law perspective. In addition, regarding the international relations perspective, we will analyze Turkey's past and current policies in comparison to the other actors' approaches to the issue.

Keywords: East Mediterranean, Maritime Law, Turkish Foreign Policy, Energy

JEL Codes:

K33, Y80, Q48

Giriş

Yunanistan ve Türkiye arasında yıllarca Ege denizi üzerinden süren kıta sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge tartışmalarının bir benzeri bugün de Doğu Akdeniz'e sıçramıştır. Ege Denizi'nde kendine ait olan adalar üzerinden kıta sahanlığını başlatan Yunanistan'ın iddiasına göre; Türkiye, Ege'de ancak plajda balık tutabilecek kadar bir kıta sahanlığına ve MEB'e sahiptir. Son yıllarda Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının saptanması ile Türkiye yine aynı iddialara muhatap olmaktadır.

Doğu Akdeniz, yani Kuzey Yarım Küre'nin 25. Meridyenin doğusunda kalan Akdeniz suları bugün ise Ege'de olduğu gibi iki devletin değil birçok farklı aktörün hak sahibi olduğu bir bölge durumundadır. Güneyde Mısır, biraz doğuya gidince İsrail, Gazze Şeridi üzerinden Filistin, Lübnan ve Suriye, kuzeyde Türkiye ve Yunanistan ve tam ortada Kıbrıs (iki devlet, üç egemenlik) üzerinden Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve İngiliz üsleri ile İngiltere'nin hak sahibi olmaya çalıştığı bu bölgedeki tartışmalar önümüzdeki dönemde daha da artacaktır. Özellikle Arap Baharı sonrası Libya'da meydana gelen siyasi boşluk ve iktidar savaşı da Doğu Akdeniz'in kaderi için hayati bir önem kazanmıştır. Yine Ortadoğu ve Hazar havzasındaki istikrar sorunu ve bölgedeki ülkelerin uluslararası problemleri enerjiye ulaşım konusunu her geçen gün daha önemli hale getirmektedir (Kantar, 2018). Zira uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler, enerjiye her geçen gün gittikçe artan ihtiyaç ve bölgedeki aktörlerin birbiri ile olan ilişkileri ve rekabetlerinin bu bölgedeki enerji kaynaklarının paylaşımında bir tartışma yaratacağı hiç kuşkusuz ki bir gerçektir. Günümüzde alternatif ve yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili çalışmalar ve araştırmalar hızla devam etse de fosil yakıtların maalesef hala en önemli kaynak olduğu görülmektedir (Alola & Yıldırım, 2019).

Türkiye'nin bu konuda neler yapabileceği ise bölgedeki aktörler ile olan ilişkisi ile yakından ilintilidir. Kaş'ın yanı başındaki Meis adası üzerinden Ege'dekine benzer şekilde Türkiye'nin bölgedeki enerji kaynaklarının dışında kalması için politika yürüten Yunanistan ve Kıbrıs'taki "egemenlik iddiası" üzerinden Türkiye'yi bölgedeki kaynaklar üzerinde kısıtlamaya çalışan GKRY, Türkiye için en önemli sorun olarak

görülmektedir. Yine Türkiye’nin son dönemdeki Mısır, İsrail ve Suriye ile olan ilişkilerindeki gerginlikler de Doğu Akdeniz’deki Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki hak arayışına karşı önemli bir sorun olarak görülmektedir. Doğu Akdeniz ve enerji meselesi üzerine çalışmaların son yıllarda giderek arttığı görülmektedir.¹

Bu çalışmada da, bu noktadan hareketle deniz hukuku açısından Doğu Akdeniz’deki durum, uluslararası ilişkiler açısından da bölgede Türkiye’nin geçmişteki ve bugünkü politikası incelenecek ve gelecekte gerçekleşebilecek olan senaryolar üzerine fikir yürütülecektir. Çalışmanın deniz hukuku bağlamında güncel bir tartışmayı ele alması sebebi ile Uluslararası İlişkiler literatürüne katkı yapması beklenmektedir.

1. ULUSLARARASI DENİZ HUKUKU VE KAVRAMLAR DOĞU AKDENİZ’İN DURUMU

Doğu Akdeniz’de bugün yaşanan tartışmalara değinmeden önce deniz hukuku ile alakalı bazı kavramlara değinmek gerekli görülmektedir. İlk olarak, sıklıkla duyduğumuz kıta sahanlığı kısaca kıyı devletinin deniz altındaki uzantısı olarak tarif edilebilecektir. (Karapınar, 2015) Bugün Doğu Akdeniz’de büyük tartışmalara neden olan enerji yataklarının paylaşımında adı sıkça duyulan bir diğer kavram da Münhasır Ekonomik Bölge (MEB)’dir. Yani deniz tabanındaki doğal uzantı 200 mile kadar uzanmasa da, her durumda 200 mile kadar olan kısım kıyı devletinin kıta sahanlığındadır. Bunun üzerine de MEB gelir. Bu da 200 mile kadar uzanmaktadır. (Karapınar, 2015) Buna rağmen söz konusu kıyı devleti MEB’e sahip olmak istiyor ise bunu ilan etmek zorundadır. Peki, daha çok açık denizler ve okyanuslarda uygulanabilen bu kavram Doğu Akdeniz’de ne kadar geçerlidir? Örneğin Doğu Akdeniz’de Anadolu kıyıları ile Afrika kıyıları arasındaki en geniş yer 400 milin altındadır. Bu durum da Türkiye ve Mısır gibi ülkelerin karşılıklı olarak anlaşmasını gerektirmektedir. Tabi Meis üzerinden Yunanistan’ın ve Kıbrıs üzerinde tek egemen olduğu iddiası ile GKRY’nin de kendi MEB iddiaları olduğu düşünülürse Doğu Akdeniz’de ciddi bir deniz yetki alanları sınırlandırması sorunu olduğu görülecektir.

1.1. Kıta Sahanlığı Kavramı Tespitindeki İlkeler

Kıta sahanlığı kavramının, deniz hukuku alanında uygulanması ABD Başkanı Truman’ın 1945 yılında yaptığı konuşma ile başlamıştır. Truman bildirisini olarak bilinen konuşmada kıta sahanlığı, “doğal kaynakların korunabilmesi ve bu kaynaklardan yararlanılabilmesi adına ABD kıyılarına bitişik olan açık deniz sahası altında deniz yatağının tüm varlıklarının kıyıdaş ülkeye ait olduğu” şeklinde ifade buldu (Laws and Regulations on the High Seas, 1951). Böylece kıta sahanlığı, açık denizin istisnasına oluşturdu (Kuran, 2016). Truman, bildirisinde bu bölgenin komşu devletler

---

¹ Çalışma içerisinde ayrıca bir literatür incelemesi yapılmamış olup, ilgili literatür metin içi tartışma ve açıklamalarda kullanılmıştır.

ile sınırlandırılması söz konusu olduğunda ise bölgenin uluslararası hukukta hakça ilkeler çerçevesinde sınırlandırılması gerekliliğini vurgulamıştır (Truman Proclamation, 1945).

Genel itibari ile kıta sahanlığının 200 mil genişliğinde uygulanamayacağı, dar alanlarda uygulanan hakça ilkelerin çerçevesi ise her olaya özgü olduğu bilinen bir uygulamadır. Öyle ki hakça ilkelerle uygulanmaya gayret gösterilen durum, adalet fikrinin uygulanmaya gayret edilmesidir. 1982 tarihli Tunus kıta sahanlığı davasının 71. paragrafında özellikle vurgulanan adalet duygusunun uygulanmaya koyulması gerekliliği, somut olayın özellikleri ile belirlenen bir durumdur (Separate Opinion of the Judge Jimenez de Arechago, 1982). Kıta sahanlığı kavramının Truman bildirisinden hemen sonra 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi ile Uluslararası Deniz Hukuku içinde zikredilmeye başlandığını söylemekte fayda vardır. 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesinin öngördüğü “işletilebilirlik” yetkisi kıta sahanlığını belirlemede ölçüt olarak kabul edilmişken, Üçüncü Deniz Hukuku Konferansında bu ölçütün zamanı ve teknolojik yeteneklere bağlı olarak değişime uğrayacağı göz önünde bulundurulmuş ve işletilebilirlik ölçütünün değiştirilmesi makul görülmüştür. 1982 Sözleşmesi olarak da anılan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku 1982 Sözleşmesi, 76. madde kapsamında “işletilebilirlik” ölçütü kaldırılmıştır (Kuran, 2016). Netice itibari ile 1982 sözleşmesi, kıta sahanlığı belirlenirken coğrafi olarak yeterli olan ülkeler ile coğrafi özelliği yetersiz olan ülkelere eşit hakları tanıyabilmek adına 200 mil genişliğe kadar kıta sahanlığı ölçülerinde sınırlandırma yapmıştır (Kuran, 2016). Hukuksal rejim açısından kıta sahanlıkları üzerinde kıyı devleti egemen haklara sahip olarak kabul edilir (Pazarıcı, 2005). Bu haklar kıyı devletinin doğal yani ilan edilmesi şart olmayan haklarıdır. Bu bağlamda Uluslararası Adalet Divanı (UAD), 20.02.1969 tarihli Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları kararında kıyı devletinin kıta sahanlığı haklarını ipso facto (fiilen) ve ab initio (başlangıçtan itibaren) sahip olduğu haklardan olduğunu teyit eder (Kuran, 2016; Pazarıcı, 2005). Diğer yandan UAD, Kuzey Denizi Davası’nda kıta sahanlığı kavramını devletin kara ülkesinin deniz altındaki doğal uzantısı oluşunu da vurgulamıştır (Friedmann, 1969).

1.2. Kıta Sahanlığının Sınırlandırılması

UAD’nin 38. maddesi, devletlerin uyumsuzluğa düştüğü konularda uluslararası hukukun kaynaklarını kullanmak açısından önder kabul edilir. Bu bağlamda asli ve yardımcı kaynaklar olarak bilinen uluslararası hukukun kaynakları bakımından maddenin temel alınması kıta sahanlığı uyumsuzluklarında ya da sınırlandırılmasında da başvurulacak temel metindir, denilebilir.

Böyle bir uyumsuzluk söz konusu olduğunda divan hukuk dışı (contro legean) çözümlere gidebileceği gibi sesli kaynaklar olan örf adet kuralları, anlaşmalar, hukuk genel ilkelerine ya da yardımcı kaynaklar olarak bilinen doktrin ve yargı kararlarından faydalanır. Bilinmektedir ki uluslararası deniz

hukuku kurallarının hepsi, yapılan uluslararası konferanslar neticesinde var olan anlaşmalar ile bugüne kadar devletlerin kendi aralarında yaptıkları uygulamaların kodifiye edilmiş halidir. Dolayısıyla uluslararası deniz hukuku kuralları, örf adet hukuku kuralı olarak kabul görür (Churchill & Lowe, 1999). Bir kuralın örf ve adet hukuku olarak kabul edilebilmesinin iki önemli unsuru vardır. Kuralın sürekli ve değişmeyen bir yönde uygulanmış olması ve uygulamanın meşru olduğuna yönelik genel bir inancın oluşmuş olmasıdır. Kıta sahanlığı uygulaması ise 1945 yılında Truman bildirisini ile derhal diğer devletler tarafından da kabul görmüş ve uygulanmaya devam etmiştir. 1969'da Kuzey Denizi kıta sahanlığı davası ve evvelinde 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi ile kavram olarak metinlerde kabul edilmiştir. Dolayısıyla kıta sahanlığı bir örf adet kuralı oluşturmuştur (Pazarcı, 2005) (Friedmann, 1969). Bu bağlamda 1958 Cenevre Sözleşmesi olarak da andığımız 1958 Kıta Sahanlığı Sözleşmesi karşılıklı ve bitişik kıyılar arasındaki sınırın “orta hat” ve “eşit uzaklık” yöntemiyle belirleneceğini tevdin ve formül edilmiş iken 1982 sözleşmesinde bu uygulama bırakılmış ve hukuka uygun hakça çözüm üretilmek adına anlaşma yoluna giderek çözümlenmesi öngörülmüştür (Açıkgönül, 2012).

Hakça çözüm üretmek ve Uluslararası Adalet Divanı 38. maddesince uluslararası hukuka uygun anlaşma ile sınırlandırılması öngörülen kıta sahanlığı sorunlarının bugün, bahsi geçen 1982 Sözleşmesinin belirgin bir yöntemle başvurmayı ve yönlendirici bir nitelik taşımadığı için tam anlamıyla çözümediği söylenebilir. Doğu Akdeniz deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında hakkaniyet ilkesi çerçevesinde çözüm ne denli sonuç verecektir, düşündürücüdür.

Başeren'e göre; 1982 sözleşmesinin öngördüğü hakkaniyet ilkeleri değişik durumlara göre farklılık arz ettiği için ve coğrafyanın üstünlüğü ilkesi esasına göre çizilmesi gereken bir deniz yetki alanı söz konusu olacaktır. Coğrafyanın üstünlüğünden kasıt ise kıyı şeridinin uzunluğudur. Kıyı şeridinin durumu sınır çizgisinin güzergahının belirlenmesi için önemli bir ölçüt olacaktır. Hakkaniyetin sağlanabilmesi için ise kıta sahanlığı ve MEB alanlarının bütün argümanları etkin bir şekilde dikkate alınmalıdır (Başeren, 2010).

Kıbrıs bir adadır ve uluslararası hukuk, adaların karasuları ve MEB, kıta sahanlığı bölgelerini tanımaktadır. Bu haklar adanın konumu üzerinde yaşayan insan nüfusunu veya nüfusun olup olmaması bir ekonomisinin olup olmaması şeklinde birkaç kriter doğrultusunda belirlenebilecek durumdur. Başeren (2010), hakkaniyet ilkesinin bütün durumlara uygulanacak kriterlerinin olmayacağını belirterek “orta hat” metoduna işaret etmektedir. Hakkaniyet ilkesinden farklı bir üstünlük yaratmayacağını savunduğu “orta hat” metodunun özellikle karşılıklı kıyılar söz konusu olduğunda genel itibari ile etkin bir hakkaniyet sağlayacağını ifade eder.

Bu bağlamda, Antalya Gazipaşa'dan Muğla Deveboynu Burnu'na kadar olan hat, kıta sahanlığı sınırlandırılmasında ilgili kıyılar olarak bilinmektedir. GKRY, Batı kıyılarının uzunluğu 32 mil olduğundan yola

çıkarak Türkiye kıyılarının uzunluğu dikkate alındığında St. Pierre ve Miguelan Adaları Kıta Sahanelığı Uyuşmazlık kararında belirtilen açık denize ulaşım alanının kesilmemesi için Türkiye'nin de bu kararda örnek olduğu gibi ön kıyıların cephesinin kapatılmasına engel olacak yöntemin “orta hat” olduğu görölmektedir. Bu durumda Doğu Akdeniz’de, en önemli limanlardan olan Mersin ve Antalya Limanlarının önünün kapanmaması açısından 032° 16’ 18” D boylamını işaret eden Başeren’e göre GKRY’nin batı sahiline deniz etkisi tanınmaması hakkaniyetli bir karar olacaktır (Başeren, 2010). Mısır ve Türkiye arasında ise kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırılması “eşit uzaklık” esasına göre orta hat çizilerek belirlenebilir durumdadır.

2. DOĞU AKDENİZ’DE YUNANİSTAN VE GKRY TEZLERİ VE TARTIŞMALAR

2011 yılında hem Kıbrıs sorunu hem Doğu Akdeniz bölgesi hem de dünya politikasını etkileyebilecek bir gelişme yaşanmış ve Kıbrıs adasının güneyinde büyük bir doğal gaz potansiyeli olduğu tespit edilmiştir. Bu andan itibaren de kıta sahanlığı ve MEB tartışmaları bu enerji potansiyeli ile birlikte yeni bir boyuta geçmiştir (Akgün, 2012). Türkiye’nin Ekim 2010 tarihinde KKTC ile adaya enerji aktarımı anlaşması yaptığı da düşünülürse, 2011 yılında adanın enerji tüketicisi durumundan enerji üreticisi durumuna geçebileceği gerçeği Kıbrıs sorununun tekrardan canlanacağını gözler önüne sermiştir (Uslu, 2011). Aradan geçen süre içerisinde taraflar arasındaki tansiyon zaman zaman yükselmişse de ve Türkiye’nin bölgeye kendi sondaj gemilerini göndermesi ile kriz büyümüştür.

Geçmişten bugüne Yunanistan ile Türkiye, Ege Denizi’nde kıta sahanlığı sorunu yaşamaktadır. Geçmişte Ege’de yaşanan bu tartışma bugün Doğu Akdeniz’e taşınmış görünmektedir. Yunanistan’ın 200 mil kuralını sadece kendine göre uygulamak istemesi ve Türkiye’yi Ege’de plaja dahi çıkmayacak konuma düşürmeye çalışması yıllarca Türk ve Yunan ilişkilerini germiş ve Kardak Krizi örneğinde olduğu gibi iki ülke Ege’de savaşın eşiğinden dönmüştür (Aksu, 2017). Bugün ise tartışma yine Yunanistan ve GKRY işbirliği ile Türkiye aleyhine gelişiyor görünmektedir (Engdahl, 2012).

Son dönemde keşfedilen ve varlığı ispatlanan hidrokarbon kaynakları Doğu Akdeniz’i enerji açısından önemli bir bölgeye ve jeopolitiğe dönüştürdüğü kadar daha önce de değinildiği gibi deniz hukuku açısından da tartışmalı bir bölge haline getirmiştir. Doğu Akdeniz’deki bu söz konusu enerji kaynaklarının paylaşılması sorunu bölge ülkeleri arasındaki bazı sorunların daha da derinleşmesine yol açabilecektir. Özellikle 1959 Zürih ve Londra Antlaşmalarından bugüne Kıbrıs sorunu nedeni ile gergin olan Türkiye ve Yunanistan ilişkileri bir kez daha enerji paylaşımı hususunda gerilecek gibi görünmektedir (Emmanouilidis, 2018). Zira Yunanistan, Meis, Rodos, Karpatos ve Girit Adaları üzerinden kendi kıta sahanlığını ilan etmekte ve MEB’ini kabul ettirmeye çalışmaktadır. Yine, Zürih ve Londra

antlaşmalarını tanımaz bir tutum takınarak ilgili garantör ülkeler maddesini de çiğneyerek AB'ye giren GKRY, aynı kural tanımaz politikasını Doğu Akdeniz'de de uygulamaya çalışmaktadır (Kütükçü & Kaya, 2016)

Harita I. Yunanistan Tezine Göre Doğu Akdeniz Kıta Sahanelikleri (Sözcü Gazetesi, 2013)

Doğu Akdeniz'deki tartışma bugün enerji üzerinden yürüyor görünse de asıl konu deniz yetki alanları ile devam eden hukuki tartışma görünmektedir. Söz konusu bölgede Türkiye, Yunanistan, GKRY ve KKTC gibi aktörler dışında İsrail, Filistin Yönetimi, Lübnan, Mısır, Libya ve Suriye gibi aktörlerin varlığı dışında en büyük sorun daha önce de değindiğimiz gibi Türkiye, KKTC, GKRY ve Yunanistan arasında görünmektedir. Çünkü GKRY adadaki Türk toplumunu yok sayarak 2003 Mart'ında MEB ilanı gitmiştir. Bu tavra tepki olarak Türkiye de KKTC ile anlaşarak 21 Eylül 2011'de "Akdeniz'de Kıta Sahaneliği Sınırlandırması Anlaşması"nı imzalamıştır (Erduramaz, 2011). Türkiye'nin bu konuda nasıl bir politika izlediğine değinmeden önce Yunanistan ve GKRY ikilisinin izlediği politikayı daha detaylı incelemek gerekmektedir.

2009 ekonomik krizinde zor günler geçiren Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimi ileride yaşanabilecek böylesine büyük bir krizi atlattıkları için Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarına yoğunlaşmış durumdadır (Kontos & Bitsis, 2018). Yunanistan ve GKRY'nin planına göre Türkiye'ye Akdeniz'de nefes alacak dahi alan bırakılmamakta ve Türkiye'nin diğer kıyıdaş devletler olan Mısır, İsrail ve Lübnan gibi ülkelerle olan bağlantısı kesilmektedir. Zaten İsrail ile ilişkileri donma noktasına gelen Türkiye, Arap Baharı sebebiyle Suriye ve Mısır ile de son dönemde sorunlar yaşamaktadır (Shaffer, 2011). Yunanistan ve GKRY de bu durumdan güç alarak bölgede oldubittlere gitmeye çalışmaktadır. Çalışmaya eklenen "Harita I."de ise Yunanistan'ın iddiasını yansıtmaktadır. Görüldüğü üzere Yunanistan Meis ve Girit üzerinden Türkiye'nin Güney Batı sahillerini kapatırken, GKRY'de tüm adanın tek tarafı sahibi olarak Türkiye'nin Güney Doğu sahillerini kapatmaktadır. Yani Türkiye bu haritaya göre Yunanistan ve GKRY tarafından çevrelenmiş durumdadır. Yunanistan bu tezi ile Ege'de yapmaya

çalıştığı gibi Akdeniz’de de Türkiye’yi kısıtlamaya çalışmakta ve oluşacak olan enerji pastasının dışında bırakmaya çalışmaktadır.

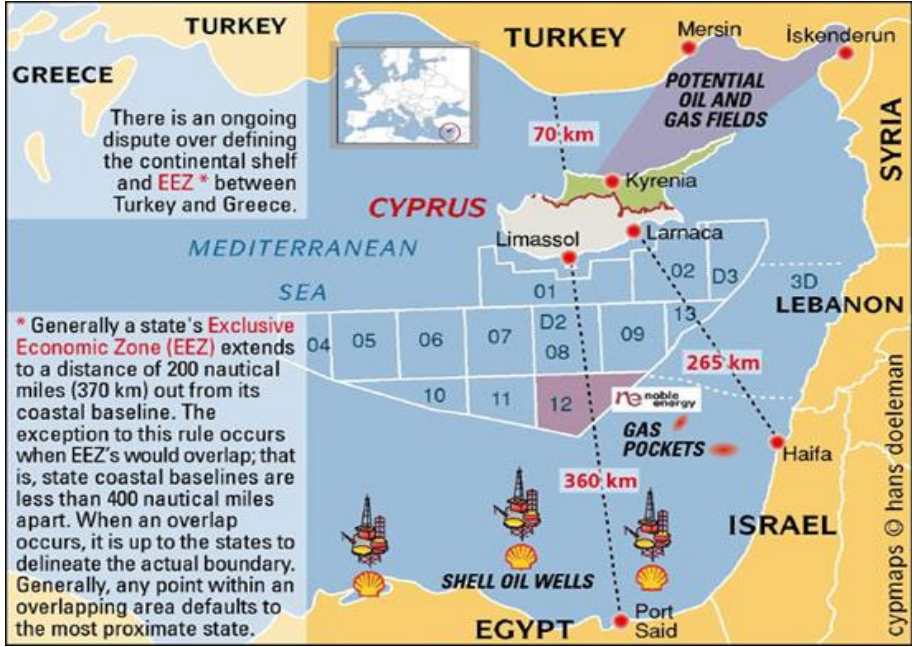

Harita II. GKRY’nin Hukuka Aykırı Uygulamaları (HABERTÜRK, 2011)

Harita II de bize GKRY’nin 2003 yılından bugüne kendi planını nasıl uygulamaya geçirdiğini göstermektedir. 2003 yılında Mısır’la imzalanan MEB anlaşması (Aoude, 2019), ardından Lübnan ile 2007’de imzalanan anlaşma ve son olarak da Aralık 2010’da imzalanan İsrail-GKRY anlaşması ile GKRY, Zürih ve Londra anlaşmalarını çiğneyerek garantör ülkelerin onayı olmadan uluslararası anlaşmalar imzalamış zaten deniz hukukuna aykırı bu durumu daha büyük bir sorun haline getirmiştir (Tarakçı, 2014). Deniz hukuku profesörü Sertaç Başeren, deniz hukukuna göre deniz yetki alanı sınırlandırmasının nasıl yapılması gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır:

“Öncelikle, deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında Uluslararası Hukukun ortaya koyduğu kural nedir, buna bir bakalım. Uluslararası Hukuka göre sınırlandırma ‘hakkaniyete’ uygun olmalıdır. Peki, hakkaniyete uygun sınırlandırma nasıl olmalıdır? Bu sorunun cevabı coğrafyaya işaret eder. Coğrafya bağlamında ortaya çıkan da “kıyı uzunlukları”dır: Daha uzun kıyıya sahip devletlere daha geniş kıta sahanlığı, daha kısa kıyıya sahip devletlere, daha küçük kıta sahanlığı. Bir sınırlandırma metodu olarak ‘ortay hatlar’ eğer ‘hakkaniyete’ hizmet ediyorsa uygulanır. Eğer hizmet etmiyor ise, ortay katlar hakkaniyete hizmet etmesi için gereken ölçüde değiştirilir ya da başka metotlar uygulanır.” (Başeren, 2010)

Başeren’in açıklamaları da göstermektedir ki, hem Yunanistan hem GKRY, Türkiye aleyhine tüm hukuk kurallarını çiğnemekte ve oldubittilere başvurmaktadır. Son olarak İsrail ile 2010 yılında imzalanan MEB anlaşmasından sonra GKRY 13 adet sondaj sahası ilan etmiştir. Bu sondaj sahaslarının ilanından sonra Doğu Akdeniz’deki asıl tartışma konusu bu alana odaklanmıştır. (BBC, 2019)

Harita III. GKRY'nin Ruhsat Bölgeleri (Exclusive Economic Zone, 2014)

“Harita III” bize Rum yönetiminin ruhsatlandığı alanları göstermektedir. Daha önce 12 numaralı alanı ihale eden Rumlar son olarak da Şubat 2014 itibari ile 10, 6, 7, ve 11 numaralı bölgelerde Total şirketine petrol ruhsatı verdiler (Hürriyet, 2014). Bu haritada dikkati çeken nokta Türkiye kıta sahanlığı dışında kalan noktalarda ruhsat vermeye çalışılmasıdır. Yani bir anlamda Rumlar Türkiye'nin olası müdahalesinden kaçınmak istemektedirler. Ancak son dönem Türkiye ve KKTC arasında imzalanan anlaşama ile Türkiye bu duruma da müdahale etmeye çalışmaktadır. Bundan sonraki bölümde Türkiye'nin politikası ve benzer durumda diğer bölgelerde alınan kararlar irdelenecektir.

3. DOĞU AKDENİZ'DE HUKUKA GÖRE OLMASI GEREKEN VE TÜRKİYE'NİN İZLEDİĞİ POLİTİKA

Harita IV, Türkiye tarafından “hakkaniyet” ilkesine uygun olarak çizilmiş olan ve aslında bugün uygulanması gereken Doğu Akdeniz kıta sahanlıkları haritasını göstermektedir. Bu haritaya göre Yunanistan'a Türkiye sahilindeki adaları üzerinden ‘enklave’ (karasuları ile sınırlı tutulması) hak verilmiştir. Aynı şekilde Yunanistan ve GKRY tezlerinin aksine bu harita da Mısır ve Türkiye kıyıdaş devletlerdir. Yine aynı şekilde bu haritaya göre Kıbrıs, 1959 anlaşmalarına uygun şekilde “hakkaniyet” ilkesi çevresinde bir kıta sahanlığına sahiptir (Yöney, 2011). Türk tarafının iddiasına göre Doğu Akdeniz'de iki tane uzun kıyı var. Bunlardan bir tanesi görüldüğü üzere Mısır ve diğeri de Anadolu kıyısıdır. Türkiye'ye göre iki

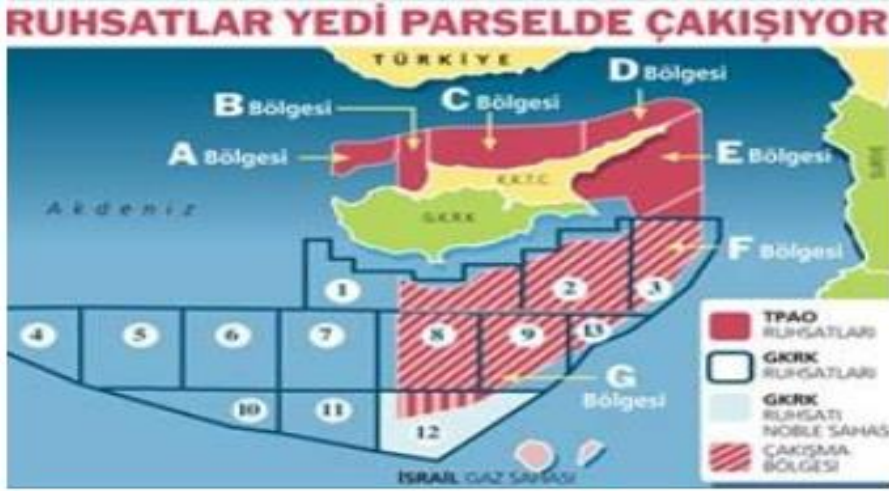
kıyının ortay hatları alınmadır çünkü iki kıyının mesafesi daha önce de değinildiği gibi 400 milden daha azdır.

Uluslararası Adalet Divanı'nda daha önce verilen benzer kararlar da Türkiye'nin bu iddiasını destekler niteliktedir. Buna örnek olarak da Kanada ve Fransa Arasındaki St.Pierre ve Miquel Adaları ve de Romanya ve Ukrayna Arasındaki Serpent Adası davaları da Türkiye'nin bu konudaki haklılığını ortaya koymaktadır (Başeren, 2010). Yani Türkiye'ye göre, nasıl ki Fransa, Kanada'yı sahip olduğu adalar ile kısıtlayamaz ise Yunanistan da Türkiye'yi Meis üzerinden kısıtlayamaz. Bu adalar ancak enklave haklara sahiptirler.

Türkiye ise sadece son dönemde değil Kıbrıs bunalımının doruk noktasına ulaştığı 1974 yılında da bu konuda adımlar atmıştır. Türkiye, 1974 yılında Rodos'un güneyinde kalan bir bölgeye ruhsat vererek aslında bugün yaşanacak olan tartışmaların öncülü olacak bir uygulamaya imza atmıştır (Başeren, 2010). Türkiye'nin söz konusu Rodos'un güneyindeki uygulaması önümüzdeki yıllarda gündeme gelebilecek davalarda referans olarak kullanılabilir. Özellikle, 2018 yılından bu yana KKTC, GKRY, Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan tartışmaya ABD ve AB gibi küresel aktörlerin de daha fazla dahil olmaya başlaması ile sıkça geçmişte yaşanan olaylara referans verildiği görülmektedir (France24, 2019).

Rum yönetiminin art arda anlaşmalar yapması üzerine Türkiye de harekete geçmiştir. Türkiye, bu konuda uluslararası hukukun hakkaniyet ilkesine göre bir anlaşma yapılmasını savunmaktadır. Bunun için de Türkiye Doğu Akdeniz'de herhangi bir MEB ilanı yoluna başvurmamıştır. Ancak Rum kesiminin Türk kıta sahanlığına açıkça tecavüz etmesi üzerine Türkiye bölgedeki 'ab initio' ve 'ipso facto' haklarından vazgeçmeyeceğini bildirmiştir. (Milliyet, 2011) Rumların Yunanistan'ın desteği ile aynı tavrı sürdürmesi üzerine Türkiye, KKTC ile 21 Eylül 2011'de anlaşarak "Akdeniz'de Kıta Sahanlığı Sınırlandırması Hakkında Anlaşma" imzalamıştır (BBC, 2011). Böylece KKTC adanın doğusu ve kuzeyinde petrol araması yapmak üzere Türkiye'yi yetkilendirmiştir.

Asıl sorun ise bundan sonra başlıyor görünmektedir. Çünkü yarım asırdır çözülemeyen Kıbrıs sorununa bir de sondaj sorununun eklenmesi bu sorunun çözümünü iyice zorlaştıracak görünmektedir. Zira Kıbrıs Türk Federe Devletinin 6 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne dönüşmesinden bu yana güneyle bir çatışma olmamış ancak sürekli sonuca ulaşılmayan müzakereler yapılmıştır (Fırat, 2004). Ancak TPAO'nun sondaj alanları ile GKRY'nin belirlediği alanların çakışıyor olması ileride sıcak çatışma riskinin dahi oluşabileceğini göstermektedir (SABAH, 2011).

Harita V. TPAO ve GKRY Ruhsat Alanları (Akdeniz'de Haritalar Çakıştı, Kriz Kapıda, 2011)

Rumların Türkiye'yi ve uluslararası hukuku dikkate almaması sonucu Türkiye ve Kıbrıs'ın attığı adım ile sorun iyice çözülemez bir hal almıştır. Harita V.'de de 2,3,8,9,12 ve 13 numaralı GKRY ruhsat alanları ile TPAO'ya KKTC tarafından verilen ruhsat alanlarının çakıştığı görülmektedir. Bu durum da ileride bölge aktörlerinin ortak bir karara varmaması ile büyük sorunlara sebep olabilecektir. Aynı şekilde Yunanistan'ın olası bir MEB ilanı da Türkiye'nin geçmişte olduğu gibi Girit'in güneyinde petrol araması ile sonuçlanabilir ve Ege'dekine benzer bir durum ortaya çıkabilir. Ancak unutulmaması gereken nokta Ege'de Türkiye ve Yunanistan dışında bir aktör yokken, Doğu Akdeniz'de Mısır, İsrail ve Suriye gibi önemli aktörlerin de var olduğu gerçekliğidir. Özellikle Kıbrıs Rum Yönetimi, Mısır ve Yunanistan arasındaki görüşmelerin hız kazanması ve söz konusu üç ülkenin Girit adasında 6.kez gerçekleştirdiği üçlü zirve sonucunda kaleme alınan ortak bildiri Türkiye ve KKTC tarafından tepki ile karşılanmıştır (Sputnik, 2018).

2018 yılından itibaren tartışmanın daha da büyüdüğü görülmekte; AB, Rusya ve ABD gibi aktörlerin son dönemdeki açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin tavrının ne olacağı merak uyandırmaktadır. 2018 Şubat'ında GKRY'nin yetki verdiği bir İtalyan Sondaj gemisinin GKRY ve KKTC'nin belirlediği parsellerin çakıştığı bir noktada sondaj çalışması için bölgeye girmesi Türk Deniz Kuvvetlerine ait savaş gemileri tarafından engellemiş ve bu engelleme ile birlikte uluslararası aktörler de tartışmaya müdahil olmuştur. Deutsche Welle'deki habere göre uzmanlar yaşanan krizi "adadaki çözümsüzlüğün bedeli" olarak yorumlamaktadır (Deutsche Welle, 2018). Zira Kıbrıs hakkındaki müzakereler bir sonuca ulaşmadan GKRY'nin Türkiye'yi uluslararası hukuku ihlalle suçlaması Türkiye'nin tepkisini çekmektedir (BBC, 2018). Kıbrıs'taki durum için Türkiye ve GKRY'nin

tezlerini karşılaştıran uluslararası hukuk profesörü Hüseyin Pazarıcı bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir:

“Rum tarafı 'Ben kendi tarafımda münhasır ekonomik bölge (MEB) ilan ettim, Kıbrıs'ın tümü üzerinde değil' diyerek bunu savunmaya kalkıyor. Ama Kıbrıs adasındaki iki toplum, bir devlet olarak bir gün eğer birleşecekse, bunun birlikte düzenlenmesi gerekiyor.” (Pazarıcı, 2005)

Dünyanın önde gelen siyasi risk danışmanlarından bir olarak kabul edilen Eurasia grubunun Kıbrıs ve Türkiye uzmanı olan James Sawyer da ilgili haberde Pazarıcı'ya benzer bir görüş sunarak Türkiye'nin GKRY tarafından yaptırılan sondaj çalışmalarını engellemek için yaptığı son müdahaleyi, “Kıbrıs'taki çözümsüzlüğün bir bedeli” olarak yorumlamaktadır. Türk siyasetinde iktidar ve muhalefetin birlik gösterebildikleri ender konulardan biri olan Kıbrıs'taki MEB tartışmalarına Cumhuriyet Halk Partisi'nin yaklaşımı da Pazarıcı ve Sawyer'a benzer şekildedir. Petrol mühendisi olan ve aynı zamanda CHP Enerji Komisyonu Başkanı Nejdet Pamir de Ceyda Karan'a konu ile ilgili bir röportaj vermiştir. Röportajda Türkiye'nin bu konuda uluslararası arenada yalnızlaştırılmaya çalışıldığına dikkat çeken Pamir iktidarı da uyararak dış politikada Kıbrıs meselesinin es geçilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Rum tarafının MEB konusunda hukuksuz davranmaya devam ettiğini vurgulayan Pamir, ABD, AB ve diğer ülkelerden gelen tepkileri de eleştirmiş ve bu aktörlerin Kıbrıs Rum tarafının hukuksuz işlemlerine destek vermekle uluslararası hukuku da ihlal ettiklerini belirtmiştir (Karan, 2018).

Rum yönetiminin arkasına uluslararası toplumu da alması üzerine Türkiye de harekete geçmeye karar vermiş görünmektedir. Bölgeye 2014 yılından bu yana Rum tarafı ve Yunanistan ile yükselen krize bağlı olarak zaman zaman gönderilen Barbaros Hayrettin Paşa sismik araştırma gemisi, 2017 yılından bu yana Kıbrıs açıklarındaki araştırmalarını yoğunlaştırmıştır (Hürriyet, 2014). Rum yönetiminin adanın açıklarındaki faaliyetlerini arttırması üzerine de Türkiye daha aktif bir reaksiyon gösterme ihtiyacı hissetmiştir. Özellikle Güney Kıbrıs'ın İtalyan ENİ ile Güney Koreli KOGAS firmalarına ihale ettiği 9. Parselin büyük bir bölümünü Barbaros Hayrettin Paşa Gemisi'nin taraması Kıbrıs'taki tansiyonu yükseltmiştir (Kıbrıs Postası, 2019). Yine 2019 başında Fatih Sondaj Gemisi'ni KKTC ile yapılan anlaşma kapsamında Kıbrıs açıklarına gönderen Türkiye'nin hamlesi bölgede büyük bir heyecan yaratmıştır. Rum yönetiminin gemi mürettebatını tutuklama tehdidinde bulunmasına. Türkiye büyük tepki gösterirken, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun konu ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

“Kıbrıs Türk halkını yok sayan, siyasi eşitliği temelden yok sayan ve Kıbrıs Türk halkının iradesini yok sayan bir çözümü bizim kabul etmemiz mümkün değil. olayısıyla önümüzdeki süreçte yapıcı tutumumuzu sergileyeceğiz ama Kıbrıs Türk halkının, KKTC'nin ve Türkiye'nin haklarını korumak için ne yapılması gerekiyorsa onu da birlikte yapacağız.” (Anadolu Ajansı, 2019)

Çavuşoğlu'nun bu açıklaması, çalışmada görüşlerine yer verilen Sawyer, Pamir ve Pazarcı'nın görüşleri ile benzeşmektedir. Ancak Rum tarafının bu girişime karşı açıklama yaparken kullandığı dil dikkat çekicidir. Zira yaşanan krizle ilgili Rum yönetiminin sözcüsü Prodromos Prodromu'nun açıklaması şu şekildedir:

“Türkiye'nin NATO, ABD ve bütün bölge ülkeleri ile ilişkileri iyi değil. Sahip olduğumuz ve geliştirebileceğimiz olanaklar dahilinde mümkün olan her şeyi yapıyoruz. Yasanın verdiği izin çerçevesinde, bu tür faaliyetlere katılanların kişisel sorumlulukları vardır ve aranabilir. Bu, hükümetin planladığı önlemlerden biridir. Kıbrıs (Rum) Mühnasır Ekonomik Bölgesi içerisinde sondaj yapılması halinde gemi kaptanları olarak veya destek hizmetleri verenler olarak uluslararası yargıda kovuşturulabilirler.” (T24, 2019)

Prodromu hiç kuşkusuz son yıllardaki Türkiye'nin dış politika yaklaşımlarına ve ortaya çıkan tartışmalara atıf yapmakta ve Kıbrıs'taki bu sorun ile Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki sorunları, Trump yönetimi ile yaşanan S-400 krizini, Mısır ve Türkiye arasındaki tartışmaları ve Suriye krizindeki Türkiye'nin pozisyonunu ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Rum yönetiminin bu tavrına karşın konunun taraflarından biri olan BM adına açıklama yapan ve Kıbrıs açıklarındaki hidrokarbon kaynaklarından her iki toplumun da faydalanması gerektiğinin altını çizen BM Genel Sekreter Sözcüsü Stephane Dujarric'in açıklaması ise Türkiye'nin sondaj gemisini gönderene kadar yaptığı açıklamalara benzer şekildedir.

Konuyu yakından takip eden ve ABD'li enerji şirketleri vasıtası ile sorunun tarafı haline gelen ABD yönetiminin açıklaması da Türkiye için oldukça olumsuz görünmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Margan Ortagus'un yaptığı açıklama şu şekildedir:

“ABD, Türkiye'nin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin mühnasır ekonomik bölge olarak tanımladığı alanda sondaj faaliyetlerini yapma niyetini duyurmasından derin kaygı duyuyor. Bu adım oldukça provokatif ve bölgede tansiyonu artırma riski taşıyor. Türk yetkililerini bu faaliyetleri durdurmaya ve tüm tarafları itidale davet ediyoruz.” (Deutsche Welle, 2019)

BM'nin aksine ABD'nin sadece Türkiye'yi faaliyetlerini durdurmaya davet etmesi, Türkiye açısından Kıbrıs konusunda uluslararası ortamda ABD'nin desteğini alamamak anlamına gelmektedir. Aynı şekilde AB'nin son kriz ile ilgili yaptığı açıklama da Türkiye açısından olumsuzdur. AB Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini yaptığı açıklamada Ankara'yı Kıbrıs'ın MEB'deki egemenlik haklarına saygı göstermeye davet etmiş ve her türlü yasadışı faaliyete AB'nin en uygun tepkiyi vereceğini belirtmiştir (Middle East Eye, 2019). AB ve ABD'nin net bir şekilde Kıbrıs'taki kriz konusunda Türkiye'nin karşısında cephe aldıkları görülmekte ve bundan sonrası için tarafların tutumu merak uyandırmaktadır.

Kıbrıs açıklarındaki enerji kaynakları sebebiyle başlayan gerginliğin bir askeri çatışmaya dönüşüp dönüşmeyeceği ise bir diğer konu olarak sıkça tartışılmaktadır. Zira bölgede Suriye'nin durumu sebebiyle büyük bir askeri

hareketlilik bulunmaktadır. Örneğin, Rusya, İngiltere, ABD ve Fransa gibi büyük güçlerin bölgede önemli bir deniz gücü bulundurduğu göz önüne alınırsa Kıbrıs kaynaklı Türk, Yunan ve Rum güçleri arasında çıkacak bir kıvılcımda, çatışmanın hızlıca uluslararası büyük bir krize dönüşebileceği ön görülmektedir. Özellikle Türkiye ve Yunanistan'ın özellikle Doğu Akdeniz'de büyük bir askeri hareketlilik içerisinde oldukları görülmektedir. Türkiye'nin Mavi Vatan 2019 tatbikatı ve yine Yunanistan ve Kıbrıs Rum Yönetimi'nin düzenledikleri askeri tatbikatları dikkat çekmektedir (euronews, 2019). Gerek Türkiye'nin gerekse Yunanistan'ın karşılıklı olarak sondaj gemilerini engellemeye çalışmaları ve bunun askeri bir çatışmaya dönüşme olasılığı uluslararası toplumu ürkütmektedir. Ancak bütün bunların bir çatışmaya dönüşme ihtimalinin tarafların çıkarlarına zarar vereceğinin de büyük bir ihtimal olması çatışma riskini ortadan kaldırmaktadır.

3.1 Uluslararası Hukukta Halefiyet Sorunu Açısından Libya ile Yapılan Kıta Sahanlığı Anlaşmasının Durumu

Bir ülkenin egemenlik yetkilerinin devletin ortadan kalkması neticesinde başka bir devlete geçmesini ifade eden Halefiyet kavramı uluslararası hukukta tartışmalı bir alandır. Selef devletin egemenlik süresince yapmış olduğu uluslararası anlaşmaların bir sonraki devlet açısından akıbetini konu alan Halefiyet meselesi sadece anlaşmalarla da sınırlı kalmamaktadır. Devletin sorumluluğu bağlamında geniş bir alanın içine dahil olan bu sorun bugün Akdeniz Deniz yetki alanları açısından kıyıdaş ülkelerin gündemlerine almaları gereken bir konu başlığıdır.

Yakın zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin, Libya'nın uluslararası alanda tanınan hükümet yapısı ile yaptığı deniz yetki alanlarına yönelik mutabakat, Libya'nın iç siyasetindeki karışıklık nedeniyle bir takım soruları da gündeme getirmiş durumdadır. Uluslararası hukuka aykırı olarak imza edildiği iddia edilen mutabakatı, hukukun genel kuralları açısından değerlendirmek ve bu soruların cevabını uluslararası kuralları bağlamında açıklamaya çalışmak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin imzaladığı mutabakat uluslararası alanda tanınmış bir devlet otoritesi ile yapılmıştır. Bu mutabakat öncesinde Yunanistan'ın üçlü ittifak kapsamında Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Mısır ve İsrail ile de "enerji işbirliği" adında yapmış olduğu anlaşmaların varlığı bilinmektedir.

Konu Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi çerçevesinde kıymet görmektedir ve Türkiye'nin, sözleşmeye taraf olmaması da hukukun genel kuralları gözardı edilerek yapılan yorumlar neticesinde önemli anlamda bilgi kirliliğine yol açmaktadır.

Öncelikle bilinmektedir ki, Uluslararası Hukukta, Örf ve Adet Hukuku bağlamında devletlerin taraf olmadığı uluslararası anlaşmaların bağlayıcılığı vardır. Bir başka deyişle 1982 ve öncesinde de 1958'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Örf Adet Hukuku kurallarının kodifiye edilmiş şeklidir ve taraf olmayan ülkeleri de bağlayıcı niteliktedir

(İlgaz, 2009). Dolayısıyla Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine taraf olmaması, Türkiye'nin Akdeniz'de ne yetki alanlarının yok sayılabileceği anlamına gelmektedir ne de sözleşmeye aykırı hükümler içerecek bağlantılar yapılmasını onaylayacaktır. Bu doğrultuda Türkiye'nin uluslararası alanda “de jure” hukuki olarak tanınmış bir kıyıdaş devlet ile yapmış olduğu kıta sahanlığı belirleyen anlaşması Uluslararası hukuk açısından sorunlu bir anlaşma olmayacaktır.

Diğer taraftan Libya Hükümeti'nin iç politikasında yaşadığı sorunlar açısından, Yunan Dışişleri Bakanı Nikolas Dendias diplomatik görüşmeler yoluyla anlaşmanın uluslararası hukukla bağdaşmayacağı söylemini yaygınlaştırmaya çalışmıştır (Anadolu Ajansı, 2019). Yunanistan'ın tezleri birçok kıyıdaş diğer devletlerin de ilgisini çeker durumdadır. Konunun Uluslararası Deniz Hukuku açısından netlik kazanmış birçok aşaması vardır. Bu bağlamda bu bölümde bu aşamalara değinmek doğru olacaktır.

Libya'nın mevcut hükümeti Serraç'in, Halife Hafter ve taraftarları yoluyla devrilmeye çalışıldı bilinmektedir. Uluslararası hukuk açısından bakıldığında meşru hükümeti devirmeye çalışmasının desteklenmesi “principle of non-intervention” iç işlerine karışmama ilkesinin ihlali olarak değerlendirilebilmektedir.

Libya ile Türkiye arasında yapılan mutabakatın hemen sonrasında meşru hükümete yönelik bir girişimin taraftarı olan Halife Hafter ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikolas Dendias'ın görüşmeleri karışmazlık ilkesinin ihlalini gündeme getirebilir. Söz konusu ilke bilindiği üzere 2.12.1823 yılında ABD Kongresinde Başkan James Monroe tarafından temellendirilmiştir. “Monroe Doktrini” olarak bilinen konuşmasında Monroe ABD'nin içişlerine Avrupa Devletlerinin karışmamasını istemiş ve aynı şekilde ABD'nin de Avrupa Devletleri'nin içişlerine karışmayacağını söylemiştir. İlk bakışta siyasi bir karar olarak görünen ilke Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 15. maddesinin 8. fıkrasında uluslararası bir kurala dönüşecek hal alarak telaffuz edilmiştir. Bu bağlamda devletlerin egemenlik hakları gereği içişlerini ilgilendiren bir konuda uluslararası bir örgütün karar alma inisiyatifini kısıtlayan ilke bugün Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 21 Aralık 1965 tarihinde aldığı 2131(XX) sayılı kararı ile de günümüze uyarlanmıştır (Pazarıcı, 2005).

Doktrinde içişlerine karışmama ilkesine yönelik görüş birliği devletin ulusal yetki alanına giren her konunun başka devletlerin karışmasından münezzeh olmasıdır. Başka bir deyişle şayet konu devletin ulusal egemenlik alanını kapsıyor ise bir başka devlet bu alana müdahil olamaz, şeklinde kati ve kesin algılanması gereken bir ilkedir. Diğer yandan başka bir görüşe göre ise karışma hukuk kapsamında ve hukukun lehine bir alanı içermekte ise uluslararası hukuk açısından uygunluğu söylenebilmektedir (Pazarıcı, 2005).

Yine Pazarıcı (2005)'ya göre; Devlet egemenlik yetkisine giren veya girmeyen bir durum söz konusu olduğunda bu durumu daha önceden bir uluslararası anlaşma ile uluslararası zemine taşımış ise karışmazlık ilkesi belirli sınırlar dahilinde kalmak üzere aşılabilmektedir.

Dolayısıyla bugün Libya'nın yaşamış olduğu iç karışıklık uluslararası alana taşınmış bir durum değildir. Diğer yandan kıta sahanlığı kavramı ile uluslararası hukukta ifade edilen alan kara ülkesinin deniz altındaki doğal bir uzantısıdır. Yine uluslararası hukuk kavramı olarak kabul gördüğü 1945 yılından itibaren kıta sahanlığı kavramı 1958 Cenevre Deniz Hukuku Konferansında iki şekilde saptanabilir bir alan olarak belirlenmiştir (Pazarıcı, 2005). Uluslararası Adalet Divanı (UAD) 20.02.1969 yılında Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davalarında vermiş olduğu kararlar kara ülkesinin doğal uzantısı olarak belirlenen deniz yatağı içindeki alanın kıta sahanlığı kavramının temel ilkesini oluşturduğunu söylemiş ve böylece bu alanın devletin egemenlik alanı olduğunu da vurgulamıştır (Erdem, 2015).

Dolayısıyla Yunanistan'ın Libya'nın içişleri konusunda karışmazlık ilkesini ihlal ettiği, ülkenin egemenlik hakkı kapsamında olan bir konu yine aynı ülkenin meşru hükümetine yönelik faaliyet içinde olan devlet dışı aktör ile görüşmesi bağlamında değerlendirilebilir. Diğer yandan Libya'da ki iç karışıklığın henüz ne ile sonuçlanacağı da bilinmemektedir. Bu durumda iki öngörü mevcuttur ki bunlardan biri mevcut ve hukuki olarak varlık gösterdiği düşünülen Libya Hükümeti'nin egemenlik haklarının devam edeceği diğeri ise Halife Hafterin hükümeti devirip yeni bir yönetim olarak hükümet etmesi durumudur.

Halefîyet sorununu gündeme getirecek olan bu noktada uluslararası hukuk açısından Türkiye Cumhuriyeti'nin Libya ile yapmış olduğu deniz yetki alanı sınırlandırmasını içeren mutabakatın akıbeti önemli hale gelecektir. Daha önce de ifade edildiği üzere uluslararası hukukta sorunlu bir alan olduğu bilinen halefîyet, 1978 Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından gündeme alınmış ve önemli ölçüde tartışılmış bir meseledir. Bu bağlamda 1978 yılında Devletlerin Uluslararası Anlaşmalara Halefîyet Sözleşmesi akdedilmiştir (Pirim, 2016).

Bu bağlamda denilebilir ki halefîyet bir egemen devletin uluslararası hukuktan doğan egemenlik hakları, sorumlulukları ve de borçlarının bir başka devlete geçmesi olarak tanımlanabilir (Pirim, 2016). Her ne kadar 1978 anlaşmasının uluslararası teamül hukukunu karşılamadığı konusunda ağırlıklı bir görüş olsa da halefîyet hukukunu geniş ölçüde ele aldığını söylemekte fayda var (Pirim, 2016).

Bu bağlamda halefîyet hukuku 19. yy'a kadar Selef devletin tüm hak ve borçlarının halefe aktarıldığı anlayışı içinde yürüdüğü söylenebilir. 19. yy'dan itibaren ise "Tabula Rasa" doktrini kapsamında halefîyet hukuku değer görmüştür. Dolayısıyla borç ve yükümlülük bu doktrin etrafında halef devleti kendi inisiyatifi kapsamında kabul görmektedir 1830 yılında Yunanistan'ın Osmanlı'dan ayrıldığı, 1830'da Belçika'nın Hollanda'dan, 1840'de Teksas'ın Meksika'dan ayrılma eylemleri "Tabula Rasa" ilkesi bağlamında gerçekleşmiştir (Patrick & Dovel).

Doktrinde halefîyet konusunda ortaya çıkan farklı görüşlerin neticesinde 1978 anlaşması tek bir açıdan halefîyet konusuna eğilmemiştir. Bu durum göz önünde bulundurulmuş ve netice olarak iki kural

benimsenmiş, yeni bağımsızlık kazanan ülkelerin halefiyeti Tabula Rasa ilkesi kapsamında değerlendirilirken diğer ayrılma birleşme gibi vakalar için ise halefiyet ilkesi kabul görmüştür (Pirim, 2016). Bugün Libya'nın mevcut Hükümeti'nin akıbetini evvelden tespit etmek mümkün olmadığı gibi şayet bu hükümetin devrilmesi ile Libya devletinin ortadan kalkıp yerine bir devletin kurulup kurulmayacağı da öngörülmemektedir. Şayet Libya devletinin ortadan kalkması ve yerine yeni bir devlet kurulması söz konusu olduğunda 1978 anlaşmasının ilgili maddelerine atıfla farklı uygulamaları Öngören veya UHK'nın yaklaşımı birçok yazar tarafından eleştirilmektedir. Dolayısıyla bu anlamda da öngörülen bir durum söz konusu olacaktır.

Ancak, 22 Mayıs 1969 Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin Anlaşmalara riayet başlığı altında 26 maddesi ahde vefa (Pocta Sund Servanda ilkesi) kapsamında, Anlaşmanın Geçersizliği ve Sona Erdirilmesi ve Yürürlüğünün Askıya Alınması başlığı altındaki 42 madde 1 ve 2. fıkraları, Anlaşmanın Geçersizliği Başlığı altındaki 46 maddenin 1 ve 2. fıkraları 48. madde 49,50,51,52,53. maddeler çerçevesinde Libya ve Türkiye Deniz Yetki Alanları Mutabakatı değerlendirilecektir.

Bu durumda ilgili maddeler bakımından anlaşmanın geçersizliği veya ortadan kalkması için hile, hata, temsilcilerin veya ülkenin tehdidi ve kuvvet kullanma yoluyla anlaşmaya ikna edilmesi söz konusu olduğunda taraf devletlerin anlaşma yükümlülüğü ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla bugün Libya'da sadece hükümet değişikliği söz konusu olduğunda yapılan mutabakatın uygulanmasına yönelik bir itiraz muhakkak ki UAD'na konu olabilir nitelik taşıyacaktır. Bu anlamda da UAD'nın vermiş olduğu birçok dava kararı vardır ki onlarda genel itibarı ile ahde vefa ilkesi temelinde değerlendirilmiştir, denebilir.

Sonuç

Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmeler, çözüme kavuşturulamamış paylaşım anlaşmazlıklarının mevcut sorunları daha da derinleştirip içinden çıkılmaz bir krize dönüşmesi potansiyelini taşımaktadır. ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi'nin 2010 yılında yayınladığı raporlara göre bölgede yaklaşık olarak 30 milyar varil petrol değerinde doğal enerji kaynağı bulunmaktadır (BİLGESAM, 2013). Bu rakamın bugünkü piyasa değeri ise yaklaşık olarak 1.5 trilyon dolar olarak hesap edilmektedir. Bu kadar büyük bir miktarın taraflar arasında 'oldu bitti' ile paylaşılması mümkün değildir. Türkiye'nin bu konuda hem dezavantajı hem de avantajları mevcut görünmektedir. İlk olarak Türkiye'nin olası MEB alanlarında önemli bir enerji kaynağı tespit edilememiştir. Ancak bu enerjinin sevkiyatı için en güvenli güzergâh ise Türkiye üzerinden geçecek görünmektedir. Yunanistan, İsrail ve GKRY, Türkiye'yi bu planın dışında bırakmak için senaryolar geliştirse de bu senaryoların maliyetlerinin yüksekliği Türkiye'yi bu plana dahil etme gerekliliğini doğurmaktadır.

Türkiye'nin bu konuda yapması gereken ise Doğu Akdeniz'deki diğer aktörler ile bir işbirliğine gitmek ve uluslararası hukuka göre hareket

etmektedir. Ancak ne yazık ki son dönem Türkiye, Mısır, İsrail ve Suriye ilişkileri hiç olmadığı kadar kötü bir dönemden geçmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin Libya üzerinden Doğu Akdeniz'e yeniden ana aktör olarak müdahil olmak istemesi anlaşılabilir bir durumdur. Türkiye'nin bu ülkelerle olan sorunlarını gerekirse pragmatik davranarak çözmesi gerekmektedir. Özellikle Türkiye'nin de bölgede sondaj faaliyetine başlaması ile ABD'nin ve AB'nin takındığı Türkiye karşıtı tutum, Türkiye'nin MEB konusunda onlarca yıldır savunduğu pozisyonu zora düşürmektedir. Türkiye'nin dış politika yapımında diğer ülkeler ve aktörlerle yaşadığı farklı sorunların bir şekilde Kıbrıs'taki MEB tartışmalarını olumsuz etkileyebilmesi dikkat çekicidir.

Yaklaşık yetmiş yıldır Kıbrıs sorunu ile birlikte dış politika refleksi geliştirmek zorunda kalan Türkiye'nin hem Doğu Akdeniz'deki komşuları ile hem de ABD, Rusya ve AB gibi aktörlerle yaşadığı her problemde Kıbrıs'ın Türkiye'nin yumuşak karnına dönüştüğü görülmektedir. Türkiye'nin hem Kıbrıs hem Ortadoğu hem de Doğu Akdeniz'deki varlığını ve politikasını yakından ilgilendiren bu konuda bir an önce çözüme ulaşması mecbur görünmektedir. Ancak bu çözüm konuya taraf olan aktörlerle geliştirilecek olan iyi ilişkilerle mümkündür. Bunun için de Türkiye'nin kendi içerisinde yaşadığı siyasi tartışmaları bir kenara bırakıp tüm siyasi taraflar ile iyi bir kamu diplomasisi yürütüp yeniden Kıbrıs sorununun çözümüne odaklanması gerekmektedir. 2020 yılının Ocak ayında, Libya kartı ile hem Rusya hem de AB'nin masaya davet ettiği Türkiye'nin, sahada ve masadaki mevcudiyetini koruyabilmesi büyük önem arz etmektedir. Zira önemli bir kıyıdaş olduğu Akdeniz'de hak iddia edemeyen bir ülke, değil merkez ülke olmak önemli bir bölge aktörü dahi olamayacaktır.

Kaynakça

- Açıkgönül, Y. E. (2012). *Deniz Yetki Alanlarının Hakça İlkeler Çerçevesince Sınırlandırılması*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- (2011). *Akdeniz'de Haritalar Çakıştı, Kriz Kapıda*. NTV. Haziran 8, 2014 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/akdenizde-haritalar-cakisti-kriz-kapida>, YAnOKUviBEypFgNDE6EokQ adresinden alındı
- Akgün, S. (2012). Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 2011. B. Duran içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011* (s. 404). Ankara: SETA.
- Aksu, F. (2017, Aralık 17). 4 Ocak 1932 Tarihli Türkiye-İtalya Anlaşması.
- Alola, A. A., & Yıldırım, H. (2019). The Renewable Energy Consumption by Sectors and Household Income Growth in the United States.

International Journal of Green Energy, 3-8.
doi:10.1080/15435075.2019.1671414

Anadolu Ajansı. (2019, Aralık 22). AA. Aralık 25, 2019 tarihinde AA:
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yunanistan-disisleri-bakani-dendias-libyadaki-sozde-yonetimle-gorustu/1681111> adresinden alındı

Anadolu Ajansı. (2019, Mayıs 4). *Anadolu Ajansı*. Haziran 10, 2019 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/disisleri-bakani-cavusoglu-turkiye-kktc-ve-kibris-turk-halki-her-zaman-cozumden-yana-oldu/1469546> adresinden alındı

Aoude, I. G. (2019). Conflict Over Oil and Gas in the Mediterranean: Israeli Expansionism in Lebanon. *Arab Studies Quarterly*, 102.

Başeren, S. H. (2010). *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı*. İstanbul: TUDAV.

BBC. (2011, Eylül 21). *BBC*. Ekim 25, 2015 tarihinde Türkiye ve Kuzey Kıbrıs sondaj anlaşması imzaladı:
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110921_turkey_cyprus_deal.shtml adresinden alındı

BBC. (2018, Şubat 15). *BBC*. Mayıs 10, 2019 tarihinde BBC:
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43061162> adresinden alındı

BBC. (2019, Temmuz 10). *Doğu Akdeniz - Kıbrıs açıklarında doğalgaz arama krizi nasıl başladı, hangi ülke ne istiyor?* Ağustos 23, 2019 tarihinde BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48225246> adresinden alındı

Bilgesam. (2013). *Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye*. BİLGESAM. İSTANBUL: BİLGESEM. Aralık 25, 2019 tarihinde www.bilgesam.org/incele/2/dogu-akdeniz-de-enerji-kesifleri-ve-turkiye/#.Xib-Bm5uLIW adresinden alındı

Churchill, R. R., & Lowe, A. V. (1999). *The Law of the Sea*. Manchester: Manchester University Press.

Deutsche Welle. (2018, Şubat 18). *Deutsche Welle*. Mayıs 10, 2019 tarihinde <https://www.dw.com/tr/kıbrıstaki-sondaj-krizinin-sebebi-daha-derinlerde/a-42616732> adresinden alındı

- Deutsche Welle. (2019, Mayıs 6). *DW*. Haziran 16, 2019 tarihinde DW: <https://www.dw.com/tr/abdden-doğu-akdeniz-açıklaması/a-48612550> adresinden alındı
- Emmanouilidis, C. (2018, December 17). *Gas in Cyprus: blessing or curse?* European Data Journalism Network: <https://www.europeandatajournalism.eu/News/Data-news/Gas-in-Cyprus-blessing-or-curse> adresinden alındı
- Engdahl, W. (2012, Mart 5). *Rising Tensions In The Agean-Greece, Turkey, Cyprus, Syria.*
- Erdem, M. (2015). *Bangladeş – Myanmar Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Davası Işığında Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nin Kuruluşuna İlişkin Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 64(2), 329-364.*
- Erduramaz, S. (2011, Ekim 3). *Doğu Akdeniz'de GKRY'nin Münhasır Ekonomik Bölge İlanı, Petrol Aramaları ve Türkiye.* Türksam: <http://turksam.org/dogu-akdeniz-de-gkry-nin-munhasir-ekonomik-bolge-ilani-petrol-aramalari-ve-turkiye> adresinden alındı
- Euronews. (2019, Mayıs 13). *euronews*. Haziran 16, 2019 tarihinde euronews: <https://tr.euronews.com/2019/05/13/turkiye-den-dogu-akdeniz-gerilimi-golgesinde-dev-deniz-tatbikati> adresinden alındı
- (2014). *Exclusive Economic Zone*. SEANEWS. Aralık 25, 2017 tarihinde <https://www.seanews.com.tr/energy-wars-in-the-eastern-mediterranean/139430/> adresinden alındı
- Fırat, M. (2004). Yunanistan'la İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Cilt II* (s. 107). İstanbul: İletişim Yayınları.
- France24. (2019, Mayıs 6). <https://www.france24.com/en/20190506-us-urges-turkey-against-drilling-off-cyprus>. Haziran 14, 2019 tarihinde France24: <https://www.france24.com/en/20190506-us-urges-turkey-against-drilling-off-cyprus> adresinden alındı
- Friedmann, W. (1969). *General Course in Public International Law. Recueil Des Cours*, 39-246.
- Habertürk. (2011, Eylül 21). Eylül 25, 2016 tarihinde HaberTürk: http://im.haberturk.com/2011/09/21/671515_c6086ce81912c1d7b954d872d77a7e1e.jpg?1316672546 adresinden alındı

- Hürriyet. (2014, Ekim 21). *Hürriyet*. Eylül 5, 2019 tarihinde Hürriyet:
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/barbaros-kibris-ta-kriz-sularinda-27422006> adresinden alındı
- Hürriyet. (2014, şubat 1). *Rumlar Total'e Yeni Petrol Arama Ruhsatı Verdi*. Nisan 8, 2014 tarihinde Hürriyet:
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/rumlar-totale-yeni-petrol-arama-ruhsati-verdi-25714535> adresinden alındı
- Ilgaz, H. (2009). Denizde Bilimsel Araştırmaların Uluslararası Hukukta Düzenlenmesi İhtiyacının Ortaya Çıkması. *Journal of Naval Science and Engineering*, 39-48.
- Kantar, G. (2018, Mart 31). Türkiye ve İnan İlişkilerinde Petrolün Rolü. *Journal of Social Humanities Sciences Research*, 5(18), 516-522.
- Karan, C. (2018, Mart 8). *Sputnik*. Mayıs 9, 2019 tarihinde Sputnik:
https://tr.sputniknews.com/ceyda_karan_ksen/201803071032579676-turkiye-munhasir-ekonomik-bolge-nejdet-pamir/ adresinden alındı
- Karapınar, N. (2015). *Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Ve Deniz Alanlarına İlişkin Bazı Kavramlar*. MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni.
- Kıbrıs Postası. (2019, şubat 2). *Kıbrıs Postası*. Haziran 15, 2019 tarihinde Kıbrıs Postası: https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n275410-barbaros-hayreddin-pasa-kibrisin-guneyine-indi-02022019 adresinden alındı
- Kontos, M., & Bitsis, G. (2018). Power Games in the Exclusive Economic Zone of the Republic of Cyprus: The Trouble with Turkey's Coercive Diplomacy. *The Cyprus Review*, 63.
- Kuran, S. (2016). *Uluslararası Deniz Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Ktk, M. A., & Kaya, İ. S. (2016). Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz 'deki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları ile Türkiye'nin Durumu. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 90-92.
- (1951). *Laws and Regulations on the High Seas*. New York: United Nations.

- Middle East Eye. (2019, Mayıs 4). *Middle East Eye*. Haziran 16, 2019 tarihinde Middle East Eye: <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-warned-eus-mogherini-against-oil-and-gas-drilling-cyprus> adresinden alındı
- Milliyet. (2011, Eylül 20). *Milliyet*. Bakan'dan Rum Sondajına Tepki: Siyasi Bir Tahriktir: <http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/bakandan-rum-sondajina-tepki-siyasi-bir-tahriktir-1440950> adresinden alındı
- Patrick, D., & Dovel, T. (tarih yok). Stata Succession with Respect to Multilateral Treaties in the Context of Secession: From the Principle of Tabula Rasa to the Emegence of a Presumption of Continuity of Treaties. *Baltic Yearbook of International Law*, 13(2), 28-65.
- Pazarıcı, H. (2005). *Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pirim, C. Z. (tarih yok). 1978 Devletlerin Uluslararası Andlaşmalara Halefiyeti Sözleşmesi Işığında İkili Andlaşmalara Halefiyet: Teorik Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 131-160.
- Pirim, C. Z. (2016). *Devletin Uluslararası Sorumluluğa Halefiyeti*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sabah. (2011, Aralık 27). *SABAH*. Nisan 9, 2014 tarihinde Kriz Çıkartan Harita: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2011/12/27/kriz-cikartan-harita> adresinden alındı
- Separate Opinion of the Judge Jimenez de Arechago*. (1982, Şubat 24). International Court OF JUSTICE: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/63/063-19820224-JUD-01-03-EN.pdf> adresinden alındı
- Shaffer, B. (2011). Israel—New natural gas producer in the Mediterranean. *Energy Policy*, 5379-5387.
- Sözcü Gazetesi. (2013, Ocak 8). *Sözcü*. 9 8, 2016 tarihinde Sözcü: <https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/bu-harita-kriz-cikartacak-180114/> adresinden alındı
- Sputnik. (2018, 10 13). *Sputnik*. 9 29, 2019 tarihinde Sputnik: <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201810131035646929-turkiye-yunanistan-misir-kibris-ortak-bildirisi-tepki/> adresinden alındı

- T24. (2019, Mayıs 6). T24. Haziran 15, 2019 tarihinde T24:
<https://t24.com.tr/haber/guney-kibris-rum-yonetimi-nden-tehdit-sondaj-gemisinin-personeli-icin-uluslararası-tutuklama-emri-cikartiriz,819892> adresinden alındı
- Tarakçı, N. (2014, Nisan 30). Mesele Mısır ve Suriye Değil: Doğu Akdeniz. Nisan 7, 2014 tarihinde Tarakçı Nejat, “Mesele Mısır ve Suriye Değil: Doğhttp://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/5077/mesele_misir_ve_suriye_degil_dogu_akdeniz_ adresinden alındı
- Truman Proclamation.* (1945, Eylül 28). University of Oregon:
<https://iea.uoregon.edu/treaty-text/1945-presidentialproclamationnaturalresourcescontinentalsshelfentxt> adresinden alındı
- Uslu, N. (2011). Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 2010. B. Duran içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* (s. 352). Ankara: SETA.
- Yöney, Y. (2011, Eylül 19). *Mühhasır Kriz Bölgesi*. Nisan 8, 2014 tarihinde BİANET: <http://bianet.org/biamag/dunya/132812-munhasir-kriz-bolgesi> adresinden alındı

Extended Abstract

A new incident in year 2011 happened which would affect both Eastern Mediterranean region and world politics. In the southern region of Cyprus island, a massive natural gas potential was explored. From that moment, argumentations regarding MEB and continental shelf have gained a new dimension. Considering that Turkey had made an energy transfer agreement with Cyprus in 2011, there emerged a possibility that the island could be an energy producer in the near future. The crisis even further increased following Turkey's dispatching its own drilling ship to the region.

Over the years, Turkey and Greece have problems in Aegean Sea regarding continental shelf. The problem now seems to have been moved to the eastern Mediterranean region. Greek demands of practicing the '200 miles rule' only for itself and leaving Turkey in such a position that may not even pass the beach tightened the Turkey-Greece relations, and as was the case in the Kardak crisis, both countries turned back from the eve of a war. Today, again the controversy seems to arouse against Turkey as a result of the cooperation between Greece and the Southern Cyprus government.

Recently explored Hydrocarbon resources turned eastern Mediterranean to an important energy region but at the same time made it a problematic issued in terms of maritime law. Especially from 1959 Zurich and London Agreements to this end, the ongoing problems between Greece and Turkey would be tightened once again. Greece declares its own continental shelf over Meis, Rodos, Karpatos and Crete islands and aims to compel its own

MEB. Again by breaching Zurich and London agreements as well as the related guarantor states articles, Southern Cyprus aims to maintain its similar unconcerned policy in the Eastern Mediterranean.

Turkey, on the other hand, not only in the recent terms, but also in 1974 when the Cyprus problem was on its climax point, have been trying to bring a solution to this problem. By giving permission to the region in southern Rodos in 1974, Turkey became pioneer of related arguments. Turkey's aforementioned implementation in South Rodos can be used as a reference in future cases. Especially, from 2018 to this end, among the problems between the North Cyprus, South Cyprus, Turkey and Greece, global actors such as the EU and the USA further involves by giving reference to the events that happened in the past.

As a response to the consecutive agreements by the Rum government, Turkey attempted to force international community to make an agreement regarding the equity principle of international law. Turkey did not apply to a MEB declaration in Southern Mediterranean. However, Turkey declared it would not renounce its 'ab initio' and 'ipso facto' rights in region due to the Rum units' clear violation to Turkish continental shelf. While Rums continued to maintain the same manner with the support of Greece, Turkey signed 'agreement of limiting continental shelf in Mediterranean'. Thus, Turkey gained right for searching petrol in the east and north of Northern Cyprus.

The main problem, however, seems to start after this. The unsolved Cyprus problem for half century is now also tightened with the drilling problem. Following the foundation of Cyprus Republic in 1983, there has not been any conflict with the South but unsolved negotiations were made. However, the fact that TPAO's drilling areas and Southern Rum State's lands of sovereignty are conflicting with each other, the risk of an hot war seems on the horizon.

Another argumentative issue is whether this energy based tension might turn into a war or not since there is already a major armed mobilization in the region due to Syria. For instance, major forces such as Russia, England, USA and France have major naval forces in the region, so if Turkey and Greece enter into a war in this region, it may turn into a great international conflict. Indeed, Turkey and Greece are under preparation in Eastern Mediterranean. Turkey's Mavi Vatan campaign in 2019 and military campaigns by Greece and Cyprus Rum Government are proofs of that. Both Turkey and Greece's mutual acts to stop drilling ships and the possibility that this acts may turn into a military conflict alarming international community. But the fact that when these acts turns into a conflict it may damage both sides' benefits decreases this possibility

For almost seventy years, together with the Cyprus problem with no choice but to find a foreign policy solution, Cyprus always creates problem for Turkey in its problems with Russia, USA and EU. Turkey has no choice except for finding a solution to maintain its existence and policies in Middle

East and Eastern Mediterranean. However, this solution only possible with good relations with the related countries. Turkey should leave its internal debates and should find a constructive public diplomacy with all sides and should focus on solving Cyprus problem. In 2020's January, because of Libya, Turkey who has been invited to the negotiations by Russia and EU, should protect its existence in the field and table. Because as a coastal state, if Turkey does not claim a right in Mediterranean cannot be a central state or even an important regional actor.

TÜRK SİYASAL HAYATINDA ORTADOĞU: DIŞ POLİTİKA, KİMLİK VE TEMSİL

Berkan ÖZGÜR*

Öz

Türkiye siyasi tarihi, çoğunlukla siyasi kutuplaşmaların mücadelesi ile geçti. Bu mücadelenin başat aktörleri ise devletin ve Batıcı eğiliminin muhafızlığını üstlenen Kemalist zihniyet ile Osmanlı'nın kültürel mirasını sahiplenen muhafazakâr zihniyet oldu. Söz konusu aktörler sadece iç politikada çatışma halinde kalmadı aynı zamanda dış politikayı da bu mücadelenin bir parçası haline getirdiler. Osmanlı'nın önemli bir parçası olan Ortadoğu ise hem iç politikada hem de dış politikada bu mücadelenin merkezinde yer aldı. Buradan hareketle, post-yapısalcı teorinin dış politika-iç politika ayrımını sorunsallaştırmamasından yola çıkan makale, Türkiye'deki siyasi blokların dış politikayı, iç politikada kendi kimliklerini yeniden inşa etmede araçsallaştırdığını, Türkiye'nin Ortadoğu dış politikasını da bu amaca hizmet eden bir alana dönüştürdüklerini iddia etmektedir. Bu bağlamda makale, Kemalist ve muhafazakâr siyasi cephelelerin Ortadoğu tasavvurunu incelemekte; bu tasavvurun birinci olarak iç politikada kendi kimliklerini güçlendirme işini gördüğünü ikinci olarak ise diğer/rakip siyasi söylemleri marjinalleştirme amacı taşıdığını iddia etmektedir. Alternatif siyasi söylemleri inceleyebilmek için analizine çok partili dönem ile başlayacak olan makale, temsillerdeki süreklilikleri ve örüntüleri yakalayabilmek için ise analizini 2010'lu yıllara kadar götürecektir.

Anahtar kelimeler: *Türkiye, Ortadoğu, Post-yapısalcılık, Kimlik, İdeoloji.*

THE MIDDLE EAST IN TURKISH POLITICAL LIFE FOREIGN POLICY, IDENTITY AND REPRESENTATION

Abstract

Turkish political history has on a large scale passed through the conflict between two political fronts. The Kemalist bloc which takes a position in favor of the new state and its Western orientation, and conservative bloc which tries to protect Ottoman's cultural and political heritage have been two main actors of this conflict. The actors in question have made foreign policy a part of this conflict. The Middle East, as an important part of Ottoman, have been at the heart of this conflict in both domestic and foreign policy. Thus, with reference to post-structuralist theory's main argument which problematize classical theories in International Relations, the paper argues that political blocs in Turkish politics instrumentalizes Turkish foreign policy in order to consolidate their own identity. Accordingly, the present paper

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, berkanozgur@sakarya.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-3516-9263>.

examines the imagination of the Middle East from the perspectives of particular political blocs in Turkish politics, namely Kemalist and conservative. It argues that those imaginations construct a discourse which serves to (1) construct the political identity of actors; (2) marginalize other/rival discourses. By doing so, the paper begins with multi party period as Turkish political life witnessed alternative political discourses with multi-party system. Finally, it continues until 2010s because it aims to find out pattern in representations.

Keywords: Turkey, Middle East, Post-structuralism, Identity, Ideology.

Giriş

Türkiye'nin yüz yıla yakın tarihi büyük ölçüde iki büyük zihniyetin mücadelesi ile geçti. Bir yanda devleti kuran ve modernleşme reformları ile devleti ve toplumu Batı'nın bir parçası yapmayı hedefleyen *Kemalist zihniyet*, diğer yanda ise Kemalizmin reform çabalarına karşı çıkan ve Osmanlı'nın kültürel ve coğrafi mirasını sahiplenen *Muhafazakâr zihniyet* bu mücadelenin iki büyük cehhesi olmuştur. Bu mücadele daha çok iç politikada kendini göstermesine rağmen dış politika da bu mücadelenin önemli bir alanı haline geldi.

Kemalizm tarafından sınırları çizilen modernleşme fikri, tek başına teknik ya da ekonomik anlamda bir ideali değil aynı zamanda Türk kimliğinin seküler modern ulus fikriyle harmanlandığı yeni bir toplum biçimini de ifade etmekteydi. Ancak bu fikir Kemalizmi tarif eden bir örüntü olduğu kadar, zaman içinde, kendini Kemalizmin karşısında konumlandırılanlar için de tersinden tanımlama aracı haline geldi. Kendine ilk başlarda “mukaddesatçı” daha ileri tarihlerde “muhafazakâr” ismini veren bu kesim, Kemalizmin hedeflediği yeniliklere karşı çıkarak Osmanlı'nın kültürel ve coğrafi mirasını sahiplenmeye devam etti. Bu fikir Türkiye siyasi hayatında çeşitli varyasyonlarla ortaya çıkmış olsa da gönderme yaptığı iki temel kavram/köken bulunmaktadır: Din ve etnisite veya İslam ve Türklük (Belge, 2006; Bora, 2003).

İlk bakışta İslam ve Türklük fikirleri arasında önemli farklılıklar olduğu görülse de İslamcılar, Türkçüleri tekfir etmemiş sadece Türklük hedefinin son İslam devletini yıkıma götüreceği eleştirisini yaparak Müslümanların yoğun olduğu coğrafyayı öncelikli görmüşlerdir. Bu fikirlerin ortaya çıktığı Osmanlı'nın son dönemlerinde, İslamcı hareketin gözünde Ortadoğu, din kardeşlerinin başka bir deyişle “ümme”in yaşadığı coğrafyaydı. Ancak savaş sırasında Ortadoğu'nun büyük ölçüde Osmanlı'dan kopacağına anlaşılmasıyla birlikte, İslamcıların “ümme” fikri, büyük ölçüde yerini Türk ve Müslüman olma tanımlarını kapsayan “millet” fikrine bırakmıştır (Mardin, 2005).

Benzer şekilde Türkçülük yanlıları da Türklük ile Müslümanlık arasında herhangi bir ayrılık yaratmamaya özen göstermiştir. Bu iki fikrin oluşturduğu sentez her iki kesim için tam bir mutabakat anlamına gelmese de “muhafazakâr-milliyetçi” ismi altında “Türk-İslam sentezi” biçiminde bloklaştırılmıştır. Bu iki fikrin birbirine yaklaşmasıyla oluşan yeni akımı belki

de en dikkat çekici şekilde Alparslan Türkeş dile getirmiştir. Türkeş, liderlik ettiği hareketin milli öğretilerini kaleme aldığı eserinde Türk milletini “Hira Dağı kadar Müslüman, Tanrı Dağı kadar Türk” biçiminde tanımlamıştır (Türkeş, 1997: 109). Türkeş Türkiye siyasi tarihinde her ne kadar Türkçü kanadı temsil etse de benzetmesinden de anlaşılacağı üzere, “millet tanımı” için Türk kökeninden gelmeyi yeterli görmemiş onu İslam kimliği ile de harmanlamıştır.

Günümüzde daha çok “merkez-sağ” ismiyle anılan partilerde gördüğümüz bu sentez hem İslamcı hem de milliyetçi değerleri kapsamakta ve farklı dönemlerde bu sentezin farklı tonları öne çıkmaktadır. Dönemlere göre İslami ve milliyetçi söylemlerindeki vurgu değişmekle birlikte kendini muhafazakâr olarak tanımlayan ve Demokrat Parti (DP) ile başlayıp sırasıyla Adalet Partisi (AP), Anavatan Partisi (ANAP), Doğruyol Partisi (DYP) ve son olarak Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile devam eden bu gelenek, bu sentezi sahiplenen en büyük siyasi hareketler olmuştur.¹

Diğer yanda ise Kemalist zihniyet yüzyıla yakın süre boyunca açık bir şekilde devleti temsil etmiştir. Devlete rengini veren modern seküler yaşam biçimi ve onun devletteki yansıması olan laiklik fikri, Kemalist çevreler için en temel referans nesnesi haline gelmiştir. Söz konusu fikirler, yüzyıllık dönem içinde özellikle sosyal demokrat çevrelerde zaman zaman popülerlik kazanan Demokratik Sol Parti (DSP), Sosyal Demokrat Parti (SHP) gibi birçok temsilciye sahip olsa da iki önemli aktör, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), en başından beri Kemalizmin önde gelen temsilcisi olma konumunu sürdürmüştür.²

Bu iki siyasi bloğun zihniyet dünyasındaki farklılık, Ortadoğu’ya bakışlarında da etkili olmuştur. Öyle ki Ortadoğu, Türkiye siyasi literatüründe kimi zaman irtica yuvası, şeriat kurallarıyla yönetilen ve bu yönüyle Türkiye’deki “şeriat” çevrelerini kışkırtarak devletin Kemalist temellerine meydan okuyan Osmanlı’dan kalma bir coğrafya, kimi zamansa Batılılaşmaya alternatif bir kimlik ve toplum tahayyülü veya Türkiye’yi zayıflatmaya çalışan çevrelerin merkezi haline gelen bir coğrafya şeklinde tanımlanmıştır. Başka bir deyişle Ortadoğu, Türkiye’deki siyasi ideolojilerin kimlik tasavvurlarının bir dışavurumu biçiminde farklı şekillerde tezahür etmiştir.

Bu bağlamda makale, Türkiye’deki siyasi hareketlerin kimlik tasavvurlarında Ortadoğu’nun kurucu bir role sahip olduğunu iddia etmekle kalmaz aynı zamanda Türkiye’nin Ortadoğu dış politikasını araçsallaştırarak

¹ Bu partileri birbirinden tümüyle ayırtırmak her ne kadar zor olsa da kendilerini tanımlama biçiminden yola çıkarak daha geniş anlamda “muhafazakâr blok” şeklinde tanımlamayı kolaylaştırmaktadır. Büyük ölçüde kendilerini muhafazakâr olarak tanımlayan partilerin ortak yanı Kemalimin modernleşme hamlelerine ve toplumu yeniden dönüştürme biçimine ya tümünden ya da yöntemi ve hızı açısından mesafeli yaklaşmalarıdır.

² Burada dile getirilen partilerin veya siyasi oluşumların dışında Türkiye siyasi hayatında gerek sağ gerekse sol blok içerisinde yer almış başka birçok hareket veya siyasi parti Kemalist ve muhafazakâr şemsiyenin içinde yer almışlardır. Ancak burada seçilen siyasi oluşumlar Türkiye siyasi sisteminde uzun süre varlığını devam ettirebilmiş, temsil gücü yüksek siyasi hareketler olarak görülebilir.

içeride kimlik konsolidasyonu yapabilecekleri bir alana dönüştürdüklerini iddia eder. Buradan da anlaşılacağı üzere, makale post-yapısalcı argümanlara yaslanarak kimlik ve dış politika arasındaki ilişkinin alternatif okumasını yapmayı hedeflemektedir. Bunu yaparken çalışma, dönemin öne çıkan ve temsil gücü yüksek siyasi gelişmelerine odaklanarak Ortadoğu dış politikasını nasıl araçsallaştırdıklarının izini sürecektir.

Çalışma söz konusu söylemsel alanda süreklilikleri ve kırılmaları ayırt edebilmek için geniş bir tarihsel dönemi kapsayacaktır. Bu bağlamda siyasi rekabetin yaşanmaya başladığı, başka bir deyişle farklı siyasi söylemlerin kamuoyunda dolaşıma girdiği çok partili döneme geçiş, çalışmanın başlangıcını oluşturacak ve ilgili temsiller dört tarihsel dönemde incelenecektir. *Birinci dönem* çok partili hayata geçişten (1945) askeri darbeye (1960) kadar olan dönemi kapsarken *ikinci dönem* ise 1980 askeri yönetimin yerini sivil yönetime bıraktığı tarih olan 1983'te son bulacaktır. *Üçüncü dönem* ise 1983'ten AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılına kadar devam etmektedir. Son olarak *dördüncü dönem* ise AK Parti dönemini ele almakta ve 2017 yılındaki gelişmelere kadar devam etmektedir. Özel olarak ilgili tarihsel sınırların seçilmesinin en önemli nedeni, her bir dönemin yeni siyasi aktörlerle başlaması ve ilgili aktörlerin siyasi söylemlerinin ait oldukları dönemde baskın birer siyasi dil haline gelmesidir.

1. KİMLİK VE İKTİDAR İLİŞKİLERİNDE DIŞ POLİTİKA

Uluslararası ilişkiler (Uİ) literatürü dış politikayı çok büyük oranda devletlerin dış dünyaya ve uluslararası sisteme yönelik pratikleri biçiminde ele almaktadır. Daha çok realizm, liberalizm gibi ana akım Uİ teorilerinin sahiplendiği bu bakış açısına göre devletlerin dış politikaya ilişkin davranışları, önceden belirlenmiş ulusal çıkarlarının bir ürünü, başka bir deyişle güvenlik endişelerinin bir sonucudur (Caporaso, 1987; Keyman, 2006: 253). Buna karşılık post-yapısalcı teori, dış politika ile kimlik arasındaki ilişkiyi görmezden geldiği/gözden kaçırdığı için eleştirdiği klasik Uİ teorilerinden farklılaşır. Dış politikanın sadece dış dünya ile ilgili olmadığını aynı zamanda genel anlamda içeriye yönelik bir pratikler bütünü, daha özelde ise içeride siyasi blokların kendi kimlik tasavvurunu pekiştiren bir söylem alanı olduğunu varsayar (Campbell, 1992:76; Polat, 2012).

Daha genel manada Uİ teorisi olmaktan ziyade sosyal bilimlerde “entelektüel duruş” (Ongun, 2016: 239) biçiminde ele alınan post-yapısalcı teori, uluslararası ilişkileri açıklamak için uluslararası yapı, devlet egemenliği, dış politika gibi pek çok kavrama eleştirel yaklaşır. Disipline getirdiği yeni kavram setleri ile daha önce ihmal edildiğini, görmezden geldiğini iddia ettiği toplumsal alanı da analizine dahil eder (Ashley, 1996: 245-246). Bu nedenle post-yapısalcılığı teorik bir bütün olarak görmek yerine eleştiri getirdiği alanları yeniden açıklama uğraşında olan ve farklı varyasyonları olan bir duruş olarak görmek de mümkündür.

Bu çalışma ise kendini dış politika-iç politika ayrımını eleştiren, iki alan arasında ayrımın mümkün olmadığını iddia eden bir çerçevede

konumlandırmaktadır. Bu nedenle sınırlarını aşmaması için çalışma, post-yapısalcı kuramın altındaki yaklaşımların tümünü açıklamak yerine söz konusu ayrıma odaklanmaktadır. Bu açıdan Türkiye dış politikasında pek çok değerli çalışmadan³ farklı olarak makale, dış politikayı kimliğin bir ürünü olarak görmek yerine, Ortadoğu dış politikası üzerinden Türkiye dış politikasında dış-iç ayrımının nasıl ortadan kalktığına odaklanır. Devamında ise post-yapısalcı teorinin dış politikaya ilişkin getirdiği bu yeni bakış açısı ile dış politikanın sadece pratiklerden ibaret olmadığını tam tersine siyasi blokların söylemleriyle doğrudan ilişkili olduğunu savunur. Bu söylem alanı sadece siyasi ve askeri elitlerin dış dünya ile söylediklerinden oluşmaz; aynı zamanda dış politika üzerine yazılıp çizilen tüm söylem pratiklerini de içerir (Balcı, 2007:70). Daha genel manada ise post-yapısalcı teori, siyasi blokların dış dünya -veya dış politika- üzerine söylemlerinin birinci olarak kendi kimliğini meşrulaştırma, ikinci olarak ise farklı siyasi söylemleri marjinalleştirme gibi içeriye yönelik bir amaca hizmet ettiğini savunur (Campbell, 1992:72).

David Campbell'ın dilini kullanacak olursak; post-yapısalcılık için dış politika ve dış dünya üzerine inşa edilen söylemler aslında “içerideki iktidar ilişkilerinin bir uzantısı, bir söylem alanıdır”. David Campbell'in “temsil pratikleri [representational practices]” (Campbell, 1992:75) adını verdiği bu alan, muhalif söylemleri disipline etmede, marjinalleştirmede, hegemonik söylemi meşrulaştırmada önemli bir işlev gördüğü gibi muhalif siyasi bloklar için de iktidara dair söylemin altını oymasına imkan veren, yerine kendi kimliğini inşa ettiği bir zemindir (Ashley, 1987:53). Buna bağlı olarak, dış politika üzerine söylenmiş her şey, kimliği yeniden inşa eden -veya pekiştiren- “kurucu dışarı” veya “kurucu öteki” haline gelir (Laclau, 1990: 32; Connolly, 1995; Can, 2020).

Böylelikle siyasi söylem sadece dış politika üzerine strateji üreten bir metin olmaktan çıkarak “biz” ve “öteki” ayrımını ve bu ayrımlar üzerinden içerideki kimlikleri yeniden üreten, pekiştiren, alternatiflerinin altını oyan bir araca dönüşür. Bunun bir sonucu olarak dış politika sadece devletin güvenlik endişelerinin ve ulusal çıkarlarının bir sonucu/ürünü olmaktan çıkarak içeride güç ilişkisi içerisinde olan kimliklerin “siyasi stratejilerinden” (Balcı, 2007:72) biri haline gelir. Özetle, içeride siyasi blokların dış politika üzerine söylediği her şey, kendi kimliklerini yeniden dolaşıma soktukları, normal ve

---

³ Post-yapısalcı teorinin farklı varyasyonlara sahip olmasının doğrudan bir sonucu olarak Türkiye dış politikasının post-yapısalcı bakış açısı ile ele alan birçok değerli çalışmanın varlığından bahsetmek mümkündür. Söz konusu çalışmalara örnek olarak şunlara bakılabilir: Bilgin, Pınar. (2009). "Securing Turkey through Western-Oriented Foreign Policy." *New Perspectives on Turkey* 40 (2009): 103-123.; Polat, N. (2012). *International Relations, Meaning and Mimics*, Oxan: Routledge; Rumelili, B. (2004). Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation. *Review of International Studies*, 30(1), 27-47; Keyman F., Ahmet İçduygu. (2003) Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses, *Citizenship Studies* 7, no. 2, 219-234; Yanık, Lerna K. (2011). "Constructing Turkish "Exceptionalism": Discourses of Liminality and Hybridity in Post-Cold War Turkish Foreign Policy. *Political Geography* 30, no. 2. 80-89; Düzgüt, Senem Aydın. (2016). De-Europeanisation through Discourse: A Critical Discourse Analysis of AKP's Election Speeches, *South European Society and Politics* 21, no. 1, 45-58.

doğal görülmesini sağladıkları bir söylem alanı haline gelir (Campbell, 1992:64).

Bu bağlamda makale Türkiye'deki siyasi blokların Ortadoğu dış politikasını nasıl araçsallaştırdığını, güç ilişkisinin Ortadoğu üzerinden nasıl devam ettiğini, Ortadoğu vasıtasıyla kendi kimliklerini yeniden inşa ederken alternatif siyasi söylemleri nasıl marjinalleştirdiğini, daha genel manada ise Türkiye'nin Ortadoğu dış politikasını nasıl "içerideki iktidar ilişkilerinin bir uzantısı" (Balci, 2011:4) haline getirdiklerini gösterecektir.

2. SOVYETLER GÖLGESİNDE ORTADOĞU (1945-1960)

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden kısa bir süre sonra, dünyada Soğuk Savaş'ın başlaması ne kadar önemli bir kırılmayı işaret ediyorsa iç politikada da çok partili sisteme geçilmesi ve birkaç yıl sonra DP'nin⁴ iktidara gelmesi bir o kadar büyük bir değişim anlamına geliyordu. Bu süreç sadece bir iktidar değişikliğine yol açmamış aynı zamanda etkisini on yıllar boyunca arttırarak devam ettirecek, devletin Kemalist yönelimine uzunca bir süre rakip olacak alternatif siyasal söylemleri de dolaşıma sokmuştur. Ortadoğu bağlamında ise iki önemli dış politika gelişmesi -Sovyet yayılmacılığı ve Mısır-İsrail gerginliği- her iki siyasi partinin Ortadoğu'ya bakışının özeti gibidir.

Türkiye siyasetindeki bu belirgin değişikliğe rağmen Türkiye'nin iki farklı siyasi bloğunun -CHP ve DP- gözünde Ortadoğu benzer bir temsile sahip olmuştur. Bir yanda Türkiye'nin de dahil olmak istediği liberal ve demokratik Batı bloğu diğer yanda ise komünist SSCB'nin varlığı hem DP'nin hem de CHP'nin Ortadoğu'ya bakışını ortak paydada sabitlemiştir. Bu dönemde Ortadoğu, Batılı güçlerin gözünde SSCB'nin nüfuz alanına girmesinden çekindikleri stratejik bir bölgeydi (Gerger, 2006). Türkiye'de ise hem CHP hem de DP, Batı ile benzer endişeleri yaşıyordu. Her iki parti de "komünizme karşı mücadele" adı altında Rusya'yı ve SSCB'yi toprak bütünlüğüne tehdit biçiminde simgeleştirmiş ve Batı, medeniyet bağlamında hedef, politika bağlamında ise ittifakı sembolize etmiştir. Başka bir deyişle her iki partinin gözünde de Ortadoğu, güvenlik merkezli bir temsile sahip olmuş, güvenlik endişesi Ortadoğu'yu tanımlayan dilin ana motifi haline gelmiştir. Bunun arkasında yatan sebep ise Osmanlı döneminden bu yana Rusya'nın yayılmacı politika izleyerek Osmanlı/Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden bir güç biçiminde kodlanmasıydı (Yeşiltaş, 2013).

Aslında gerek Başbakan sıfatıyla Adnan Menderes'in gerekse Dışişleri Bakanı sıfatıyla Fuad Köprülü'nün iktidarlarının ilk döneminden itibaren Ortadoğu ile ilgili söyledikleri DP'nin CHP'den farklı bir algıya

---

⁴ Aslında başta kurucusu Adnan Menderes ve Celal Bayar olmak üzere, DP liderlerinin önemli bir kısmı CHP kadrolarından gelmekteydi. Kemalist fikirlerle büyük ölçüde barışık olan DP liderleri, tek parti döneminde CHP içinde liberalizmi savunan muhalif grubu oluşturuyordu. Kimlik bağlamında ise DP her ne kadar liberal olarak tanımlansa da özellikle Menderes'in çizmiş olduğu profil ve kimi zaman İslami söylemlere başvurması, hem Menderes'in hem de DP'lilerin muhafazakar hatta İslamcı biçiminde tanımlanmasına neden oldu (Koçak, 2012).

sahip olduğu yanılması uyandırıyor. Örneğin Fuad Köprülü CHP'nin "Arap ülkeleri" ile ilişki geliştirmemesini eleştirerek İsmet İnönü'nün de Araplara sempati duymadığını ifade etmiş ve "(...) Eğer gözümüzü açmaz isek Ruslar bu bölgelerde [Ortadoğu] bir zayıf düşünceye kadar sürekli baskı yapacaklardır (...)" sözleriyle de "yayılmacı SSCB" endişesini dile getirir.

Ancak Köprülü'nün İnönü'ye eleştirilerinin temelinde Araplara yönelik bakış açısından çok dış politika yapımı ile ilgili olduğu yine kendi partisinin önde gelen isimlerinden olan Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın sözlerinden anlaşılıyor. Bayar'ın şu sözleri DP'nin CHP ile benzer düşünceye sahip olduğunu gösteriyor: "Biz onlarla [Araplarla] çok uzun zaman birlikte yaşadık. Biz onları biliriz. Şu anda ittifak yapacak bir ülke göremiyorum" (Mütercimler, 2004:164) sözleri benzer güvensizliği taşımaktadır. Bayar bir başka konuşmasında ise Arapları "Türk milletini sırtından bıçaklayan bir millet" (Bozdağlıoğlu, 2003:114) biçiminde tanımlamıştır. Görüldüğü üzere, CHP'nin aksine DP Ortadoğu'da daha aktif politikayı tercih etmesine rağmen CHP ile benzer şekilde Ortadoğu ve Arap tasviri Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan "güvenilmez Araplar" sıfatını taşımaya devam etmektedir.

Celal Bayar'ın "güvenilmez Araplar" söylemiyle paralel biçimde DP, takip eden dönemde tıpkı CHP gibi, Batı ile ortak hareket etmeyi tercih etti. Cezayir'in Fransa'ya karşı verdiği bağımsızlık savaşında Türkiye'nin Batılı tavrı, Arap devletlerinin tehdit olarak gördükleri İsrail'in yanında yer alması ve Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi krizi gibi kritik olaylarda Batı ile ortak hareket etmesi Türkiye'nin bölgede Batı ile işbirliği içinde bir devlet biçiminde anılmasına neden oldu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009:626).

Öte yandan DP, CHP'den farklı olarak, Ortadoğu'yu Batı adına liderlik edilecek bir coğrafya biçiminde gördü. Örneğin Başbakan Adnan Menderes'in 1954'te Ortadoğu'da görev yapan diplomatlarla yaptığı toplantıda Türkiye'nin bölgedeki liderlik kapasitesi tartışılmıştır. Nihayetinde Ortadoğu, DP'nin liberal politikalarıyla dünyaya açılan Türkiye için, liderlik rolü üstlenilebilecek, zayıf, gelişimini tamamlamamış, liderliğe ihtiyaç duyan devletlerden oluşan bir bölge olarak kodlandı. Bunun da ötesinde Menderes, Ortadoğu siyasetini de dünya siyaseti gibi iki kutba bölünmüş bir yapı olarak düşünüyordu. Ortadoğu'da Suriye ve Mısır gibi Sovyetlere yakın ülkelerle yaşadığı gerginlikleri "iki blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhası ve tezahüründen ibaret" olarak görürken Türkiye'nin de Ortadoğu'ya barış ve huzur getirecek, komünizm tehlikesinden koruyacak ve Batı bloğu adına liderlik edecek yegane ülke olduğuna inanıyordu. Hatta Adnan Menderes'in Bağdat Paketi'nin imzalandığı sırada söylediği "Birleşik Amerika'yı Ortadoğu meselelerinde bilgilendirmek ve onun politikasına istikamet vermek Türkiye'nin vazifesidir" (Mütercimler, 2004:162) sözlerinden de Menderes'in Türkiye'ye Arap dünyasının Batı ve ABD'ye yönelik tereddütlerini gidermeye yönelik bir misyon yüklediği anlaşılır (MecGhee, 1992:223).

Öte yandan “yayılmacı Sovyetler” imgesi, Türkiye’deki siyasi ideolojilerin zihnine o kadar yerleşmiştir ki bağımsız bir Ortadoğu imgesinin oluşmasının dahi önüne geçmiştir. Örneğin daha elli yıl öncesinde Batı’ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren ve milliyetçi tezlerle kurulan Türkiye’nin, Mısır lideri Nasır’ın “Arap milliyetçiliği” fikri ile Batı’ya meydan okumasını sempati ile karşılaması beklenirken SSCB ile kurduğu bağdan ötürü Nasır, Türkiye’de farklı siyasi kesimler tarafından “kızıl blok tahrikçileri”, “Moskova’nın ağına düşmüş Şark diktatörü” şeklinde nitelenmiştir (Mütercimler, 2004:198-200). Dönemin en sert DP eleştirisini yapan CHP milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın, Nasır ve Mısır için şunları yazmıştır: “Yoksa alelade, klâsik emperyalizme karşı hakiki bir milliyetçilik dâvası bahis konusu olsaydı tam hürriyet ve istifelâlini elde etmek ve Batı’nın emperyalist kapitalizminin boyunduruğundan kurtulmak için bir millî mücadeleye atılmış ve hakkını elde etmiş olan Türkiye bütün kalbiyle Mısır dâvasını desteklerdi. Nasır’ın arkasında Moskova’nın tehdit edici gölgesi gözlere çarpmaktadır” (Yalçın, 4 Mayıs 1949).⁵

Hatta söz konusu İsrail olduğunda dahi muhafazakâr fikirlerden Kemalist fikirlere kadar Nasır ve Mısır, Sovyetlerle olan ilişkisinden ötürü eleştirilmiştir. Örneğin milliyetçi-muhafazakâr bir çizgide olan Peyami Safa, Nasır’ı “Ortadoğu’ya sızan Moskof nüfusuna her bakımdan yataklık” etmekle suçlarken İsrail’i ise “Mısır’a karşı savaşırken, yalnız hudut emniyetini sağlamaya değil, hür milletlerin davasını da, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak” hizmet ettiği için desteklemiştir. Hatta Safa daha da ileri giderek “Dinsiz imansız Moskof’a uşaklık ederken Peygamber kavminden olduğunu düşünmeyen Suriye ve Mısır’la aramızdaki din ve dil bağlarını hesaba katmak bize mi düşer?” sözleriyle “Mısır-İsrail” savaşını “Sovyet-Hür Dünya” savaşı biçiminde tanımlayarak “aklı başında her Türk ve Müslüman’ın din ve kültür farkını mesele” etmemesi gerektiğini ifade eder (Safa, 24 Kasım 1956). Benzer şekilde dönemin İslamcılarının uluslararası ilişkiler okuması da Safa ile paraleldir. Bu dönemin İslamcı çevrelerinin dünyaya bakışına ilişkin önemli ipuçları veren *Büyük Doğu*, beklendiği üzere içeride Batılılaşmayı aşağılayan ancak dışarıda Amerikancı bir tavır sergileyen bir çizgi tutturmuştur. Necip Fazıl başta olmak üzere, dönemin birçok İslamcı figürünün dahil olduğu Büyük Doğu’nun temsil ettiği İslamcı geleneğin Arapları (hala) Türkleri sırtından bıçaklayan bir topluluk olarak algılamaları dikkat çekicidir (Çalış, 2005; Koçak, 2002). Daha farklı bir gelenekten gelen ve o dönem CHP’nin yarı resmi yayın organı *Ulus’ta* yazan Bülent Ecevit de Safa ile benzer fikirdeydi: “...Ortadoğu meselelerini halle çalışırken artık biraz daha dürüst davranmalı ve İsrail’in kendi sınırları içinde korkusuz, kaygısız yaşayabilmesi için gerekli şartlar sağlanmalıdır! Arap devletlerinin taassubuna, ihtiraslarına ve kaptislerine taviz vermemeliyiz” (Ecevit, 08 Ekim 1956).

⁵ Çalışmanın kapsamını aşmakla birlikte bu dönemde Türkiye’deki Mısır söylemini belirleyen önemli bir faktör olarak Nasır’ın Türkiye’yi Bağdat Paktı’ndaki girişimlerinden dolayı suçlayıcı ifadeler kullanmasını da belirtmek gerekir (Gerger, 2006).

Bu genel tabloya rağmen Sovyetler konusunda taraftar arasında önemli bir farklılık da bulunmaktaydı. Örneğin SSCB, CHP'nin liderlik ettiği Kemalistler için toprak bütünlüğüne tehditken içinde İslamcı referansları da barındıran DP açısından ise komünizm, taşıdığı değerler nedeniyle sadece devlet bütünlüğüne değil aynı zamanda muhafazakâr değerlere karşı da bir tehdit anlamına geliyordu. Adnan Menderes'in sözleriyle, SSCB'nin varlığı "Müslüman ülkelerin komünist etkilere maruz kalması" biçiminde görülüyordu (Bağcı, 2001:98). Bu nedenle Sovyet yayılmacılığını önlemek DP gibi -CHP'ye kıyasla- daha muhafazakâr ve kırsal tabana sahip (Koçak, 2012:463) bir parti için aynı zamanda muhafazakar değerleri ve bu değerlerin önemli bir parçası olarak görülen "Müslüman ülkelere" sızmasını önlemek anlamına geliyordu. Başka bir deyişle, Menderes'in Ortadoğu'yu Müslüman ülkeler şeklinde tanımlamasından anlaşılacağı üzere, DP'nin tehdit söylemi sadece Sovyet yayılmacılığı endişesini değil aynı zamanda "komünist" fikirlerin İslami Ortadoğu'ya müdahalesi tehdidini üretiyordu.

Görüldüğü üzere, her iki parti de farklı siyasi vurgularına rağmen, devleti sahiplenen normları nedeniyle güvenlik önemli bir mesele olarak görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak söz konusu coğrafyalar siyasi blokların zihninde kendi sosyolojisine ve tarihine göre değil Sovyetlerle olan ilişkisine göre temsil edilmiştir. Bu dönemdeki en önemli farklılık yine SSCB'nin CHP için sadece devlet bütünlüğüne tehdit iken DP için İslami değerlere de tehdit anlamına gelmesiydi. Başka bir deyişle, DP ve CHP dönemin baskın dili olan güvenlik vurgusu etrafında benzeşmiş ancak bu benzeşme DP'nin -CHP'den farklı olarak- Ortadoğu söz konusu olduğunda dini referansları söyleminde dahil etmesi ile kısmen farklılaşmıştır. Bu kısmi farklılaşmaların takip eden on yıllarda benzer dini referanslarla derinleşerek yeniden ortaya çıkacak olması bakımından dikkate değer durmaktadır.

3. ASKERİ DARBELERİN GÖLGESİNDE ON YILLAR (1960-1983)

1960'lar dünyada ve Türkiye'de önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem oldu. Dünyada Soğuk Savaş politikaları yumuşarken Ortadoğu'daki belirleyici değişiklik ise 1950'li yıllara damgasını vuran ve liderliğini Nasır'ın yaptığı "Arap sosyalizmi" fikrinin artık siyaseten ölmesiydi. Bunun yerine ise Suriye ve Irak'ta askeri darbe yoluyla iktidara gelen genç Baasçı subayların dönemi başladı. Aynı dönemde Türkiye'de ise askeri darbenin ardından Süleyman Demirel yönetimindeki AP yeni bir aktör olarak iktidarı ele aldı. Bu dönemde AP'nin⁶ devlet geleneğini temsil eden Kemalist

---

⁶ Demirel kendisini ve partisini "muhafazakâr ve milliyetçi" şeklinde tanımlamaktaydı. Parti kadroları da hem iç siyasette hem de dış siyasette İslamcı ve milliyetçi tonları sıklıkla kullanmıştır (Zürcher, 2015: 364-365). "Türkiyeliyim" yerine "Türküm" (Demirel, 1977: 42) diyerek veya "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan Büyük Türklük çizgisi" (Cengiz, 2002: 4) şeklinde milliyetçi söylemlere başvurabilmiştir. Demirel'in konumlandırılmasını zorlaştıran asıl faktör ise yarım asra yakın bir süre Türk siyasetinde yer almış olmasıdır. Örneğin Demirel, komünist bloğa karşı 1970'lerde milliyetçi ve hatta

bloktan farklı bir Ortadoğu tasavvuru vardı ve Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı'na (İKÖ) katılımı, Arap-İsrail çekişmesi gibi dönemin önde gelen siyasi olaylarında bu farklılık net bir şekilde görünür hale geldi.

Bu döneme kadar kendini ABD ve Batı yanlısı konumlayan Kemalist kadrodan farklı olarak Türkiye, BM'de Arap devletlerinden yana tavır aldı ve hatta ABD'nin Türkiye üzerinden Ortadoğu devletleri ile ilişki kurmak istemesini de reddetti (Cumhuriyet, 13 Haziran 1967). AP ilk iş olarak Ortadoğulu devletlerin gözünde Menderes döneminden kalan "Batı'nın sözcüsü Türkiye" imajını silmeye çalışarak Türkiye'yi Ortadoğu'nun bir parçası olarak gördü. Örneğin AP'nin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil "Türkiye'nin dini, içtimai, tarihi ve kültürel bağlarla Arap ve İslam dünyasına sınıksız bağlı olduğunu" söyledi (Kösebalaban, 2014:204). Benzer şekilde AP hükümet programı da Ortadoğu'yu "kardeş Arap ve Müslüman memleketler" şeklinde tanımlıyordu (Öztürk, 1968:662). AP'nin Türkiye'yi kültürel ve kimlik bağlamında Ortadoğu'ya yakınlaştırması, Ortadoğu'yu modernleşemeyen ve dini monarşilerle yönetilen ülkeler bütünü olarak gören Kemalist fikirlerden (Özgür, 2019) önemli oranda farklılaşıyordu.

Türkiye siyaseti bu farklılığın ilk yansımalarını Türkiye'nin İKÖ'den davet almasının ardından gelişen olaylarla açık bir şekilde görmüştür. 1969'da Ürdün Kralı Hüseyin'in Filistin meselesine çözüm bulmak amacıyla Müslüman çoğunluklu nüfusa sahip ülkelerin liderlerini Rabat'ta toplantıya çağırdığında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, laik bir ülkenin lideri olarak "adı İslam olan bir toplantıya katılamayacağımı" bildirirken İsmet İnönü de toplantıyı din temelli bir gruplaşma olarak nitelendirdi (Fırat, 1997:246). Ayrıca İKÖ'nün 1972'de imzaya açtığı İslam Konferansı Yasası da TSK tarafından, İslam vurgusunun laikliğe uygun olmadığı gerekçesiyle imzalanmamıştır (Sönmezoğlu, 2016:410).

Başbakan Demirel'in tavrı ise Kemalist bloğun bakışından farklıydı. Demirel toplantının dini değil siyasi olduğunu ve laikliğe aykırı olmadığını aksi takdirde adı İslam ya da Müslüman olan her yerden kaçmak gerekeceğini söyledi (Milliyet, 17 Eylül 1969). Türkiye'nin gözlemci statüsünde katıldığı toplantı sonrasında ise CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, hükümetin "Arap yanlısı" ilan ettiği Ortadoğu politikasını eleştirerek Arapların, Osmanlı aleyhine yaptıklarının bedelini ödediğini söylemiştir (Kürkçüoğlu, 2010:182). Sonuç olarak İnönü'nün sözleri Kemalist fikirlerdeki Arap algısının değişmediğini göstermiştir. Bununla birlikte siyasi rekabetin yaşanmaya başlamasından bu yana Ortadoğu temsilcileri arasındaki rekabet ilk kez bu kadar görünür hale geldi. Bir yanda laik değerlere aykırı rejimlerin hüküm sürdüğü diğer yanda ise "ümmetin bir parçası" olarak iki farklı Ortadoğu, Türkiye'de siyasi söylemlerin merkezi haline geldi.

İslamcı bir görüntü çizerken 1990'larda ise muhafazakâr ve liberal çizginin ağır bastığı bir sima haline gelmiştir. Sonuç olarak AP ekonomide açık bir şekilde liberal politikaları savunuyor olsa da muhafazakâr çizgiyi geniş manada temsil eden bir partiydi.

Takip eden on yıllarda ikinci kez askeri darbe gören Türkiye siyaseti, onlarca yıl etkisini hissedeceği, Kemalist ve muhafazakâr kimlikleri dönüştürecek yeni liderler ve siyasi eğilimlerle tanıştı. CHP içinde İsmet İnönü'yu koltuğundan eden Bülent Ecevit, 1960 askeri darbesinde ordunun bildirisini okuyan Türk milliyetçisi Alparslan Türkeş ve İslami eğilimli Necmettin Erbakan gibi yeni ve güçlü liderlerle birlikte Türkiye'deki siyasi blokların Ortadoğu algısı önemli oranda çeşitlenmiş oldu. Bu dönemin CHP'sinin önemli farklılığı ise 1970'lerde yükselen Marksist soldan etkilenmiş olmasıyken Necmettin Erbakan önderliğindeki Milli Görüş hareketi ise o döneme dek önce DP ardından AP ile milliyetçi-muhafazakar şemsiyenin altında dile getirilen İslamcı fikirleri, 1960'lardan itibaren büyük merkez sağın şemsiyesinden çıkartıp günümüze kadar gelecek müstakil bir siyasi akım haline getirmesiydi.

Bu dönemde Kemalist hareketin Arap dünyasına bakışı Bülent Ecevit'in CHP politikalarına yön vermeye başlamasıyla değişti ve Ortadoğu'yu, laiklik karşıtı dini rejimler topluluğu biçiminde gören bakış açısı kısmen de olsa emperyalist Amerikancı siyasete karşı duran devletler şeklini aldı. Bu süreçte Ecevit'in, katı laiklik yanlısı klasik CHP bakış açısından farklı bir biçimde Üçüncü Dünyacı, ortanın solu ve sosyalizme referanslar veren ideolojisi etkili oldu (William, 2003:160). Ecevit'in bu kişiliği, dönemin Suriye ve Irak'ında etkili olan ve sol, milliyetçi ve laikliğe referanslar veren Baas liderleriyle benzerdi. Ayrıca bu dönemde, Ecevit ve Erbakan, her ne kadar Ortadoğu'da farklı siyasi bloklarla yakınlaşma çabası içinde olsalar da farklı kimlik tasavvurları her zaman ön planda oldu.

Örneğin Erbakan Ortadoğu'yu "Müslüman devletler" in oluşturduğu bir coğrafya, Ecevit ise "geri bırakılan, sömürülen coğrafya" şeklinde görmüştür. Başka bir deyişle, her iki siyasi akımın söylemi takip edildiğinde farklı "Ortadoğular" dan bahsediyor gibiler. Örneğin sol siyasetin gözünde Ortadoğu, sol eğilimli Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) İsrail'e karşı mücadeleleriyle dolu, sol milliyetçi Baasçıların çağ atlattığı bir coğrafyayken, 1970'lerde git gide taban kazanmaya başlayan İslamcıların gözünde ise Ortadoğu Siyonist rejime karşı mücadele veren, Müslüman kimliğini koruyan bir coğrafyaydı. Bu farklılığın ironisi ise her iki bloğun da siyasi olarak -özellikle Filistin meselesinde- aynı hedefi işaret etmesine rağmen ideolojik angajmanlarından ötürü farklı Ortadoğu tasvirleri çizmiş olmalarıdır.

Bu durumu belki de en iyi özetleyen olay Ecevit'in liderliğindeki CHP yönetimince FKÖ'ye Ankara'da şube açmasına izin verilmesi, Arafat'ın Ecevit tarafından Ankara'da ağırlanması ve FKÖ ile yakın ilişki kurulmasıdır. Bu dönemde iki farklı siyasi cephenin de Ortadoğu için sahiplenici bir dil kullanmasına karşın, CHP'nin FKÖ'yu sahiplenmesi bu döneme dek Filistin davasını savunan muhafazakar-İslamcı kesimin tepkisini çekmiştir (Kösebalaban, 2014:220-221). Kuşkusuz bu tepkinin en önemli sebebi, FKÖ'nün sol yönelimli ideolojisiydi. CHP'nin FKÖ ile olan ilişkisi büyük ölçüde siyasi blokların zihnindeki Ortadoğu resmini göstermesi

bakımından anlamlı durmaktadır. Başka bir deyişle her bir bloğun Ortadoğu'yu kendi kimliklerine göre nasıl yeniden tanımladığını, ideolojilerine bağımlı farklı Ortadoğu temsillerini nasıl ürettiklerini göstermektedir. Benzer örnek AK Parti döneminde Türkiye'nin Hamas ile yakınlaşılmasında da yaşanacak ve bu kez de Kemalist blok, Hamas'ın İslamcı eğiliminden ötürü yakınlaşmadan rahatsız olacaktır. Filistin meselesi ile benzer şekilde, Ecevit'in Baas liderlerine yakınlığına karşılık AP ve MHP'nin Ortadoğu'daki muhafazakâr kesimlerle ilişki kurulmayı tercih etmesi -örneğin Demirel'in 1980'li yıllarda Arap milliyetçiliği fikrine karşı "İslam ümmeti" alternatifini öne atan İKÖ'ye yakınlaşması- yine ideolojik temellerde nasıl farklı Ortadoğuların üretildiğini göstermektedir.

4. SON ASKERİ DARBEDEN SİVİL SİYASETE

Darbenin ardından uzunca bir süre merkez sağın liderliğini yapan Turgut Özal da tıpkı Adnan Menderes gibi savunduğu liberal ekonomi modelinden ötürü, daha çok liberal olarak anılmış olsa da İslamcı-muhafazakar bir geçmişe sahipti.⁷ Özal'ın siyasi kişiliğiyle özdeş haline gelen ANAP ise kendisini "ilerici muhafazakar" şeklinde tanımlıyordu (Duman, 2010). Ekonomik anlamda liberalizmi savunan Özal, Ortadoğu'yu ve Batı'yı hem değerler bakımından hem de stratejik olarak çatışmadan uzak politika yürütülmesi gereken coğrafyalar olarak görüyordu. Özal için Ortadoğu, kültürünü paylaştığı, parçası olduğu bir coğrafyaydı ve bu durumu şu sözlerle ifade ediyordu: "Diğer İslam ülkeleri ile yakınlaşmamızın nedeni, bu kardeş ülkelerle aramızda mevcut olan kültürel ve dini bağların varlığıdır" (Cemal, 1989:89).

Ancak Özal, Menderes'le benzer Erbakan'a zıt olacak şekilde, Ortadoğu'yu Batı'nın bir alternatifi olarak değil Batılı politikalara paralel olarak parçası haline gelinebilecek -hatta Türkiye'nin kapasitesinden ve Batı ile eklenmiş sosyolojisinden ötürü- önderlik edilebilecek bir coğrafya olarak görüyordu. Bu nedenle Özal, Türkiye'yi bu iki coğrafya arasında hem kültürel değerler hem stratejik çıkarlar açısından "köprü" şeklinde konumlandırmaya çalıştı. Özal'a göre Türkiye, söz konusu "köprü" konumundan ötürü, devam eden savaşlarda ve anlaşmazlıklarda iki medeniyet arasında (Batı ve Doğu) arabuluculuk rolü üstlenebilecek, tarihsel ihtilafları çözebilecek yegane ülke konumundadır (Özal, 1984:285).

Bu dönemde birinci olarak ABD'nin Irak müdahalesi sırasında Türkiye'deki siyasi çevreler Doğu-Batı ayrımında kaldılar. İkinci olarak ise müdahale ile birlikte Ortadoğu, PKK ve Iraklı Kürtler bağlamında güvenlik endişesinin merkezine dönüştü. Başka bir deyişle, dış politika dendiğinde

---

⁷ Özal, 1970'lerde sağcı kimliği ile tanınırken MSP'den milletvekili adayı olduğu 1970'lerden önce de "Takunyahılar" isminde muhafazakâr, İslamcı grubun lideriydi. 1970'lerin ikinci yarısında ise Özal, Türk-İslam sentezi ile tüm sağı tek bir şemsiye altında birleştirmeye çalışan Aydınlar Ocağı'nın önde gelen üyelerindendi. Özal aynı zamanda daha çok Kemalistler tarafından savunulan modernleşmeci, kalkınmacı ve Batıcı siyaseti de sahipleniyordu. Bir konuşmasında Türkiye toplumunun birleştirici unsurunun din olduğunu söylerken bir başka konuşmasında da Cumhuriyet'in Osmanlı'dan kalan bir değer olduğunu vurgulamıştır (Duman, 2010).

akla gelen güvenlik, ulusal çıkar, toprak bütünlüğü gibi kavramlar PKK söz konusu olduğunda daha dikkate değer biçimde öne çıkarken siyasi bloklar kendi kimliklerini de Doğu-Batı zıtlığıyla yeniden inşa etme yoluna gittiler.

Bunun en bariz örneğini Özal'ın çizgisinde görmek mümkündür. Bu döneme kadar Özal, Menderes'in politikalarına benzer biçimde, Türkiye'yi Ortadoğu ile Batı arasındaki ilişkiyi kuran bir ülke -hatta kültür- biçiminde konumlandırmıştı. Yine Menderes dönemi ile benzer biçimde güvenlik endişesi Ortadoğu'ya bakışı derinden etkilemiştir. Menderes döneminde Sovyetlerin varlığı, Özal döneminde ise PKK'nın varlığı bu bakış açısının kaynağını oluşturmaktadır. Bu dönemde Suriye'nin açık bir şekilde PKK'ya destek vermesi, PKK'nın Filistinli gruplarla askeri ve ideolojik ilişkisi, Lübnan topraklarını kullanması ve Irak'ta askeri kamplar kurması, Suriye'yi ve Irak'ı, kimliğin bir parçası biçiminde kodlayan Ortadoğu imgesinden farklılaştırmış, “teröre destek veren Ortadoğu” temsili biçiminde neredeyse tüm Ortadoğu'yu kapsayacak biçimde yeniden tanımlanmıştır.

Öte yandan bu dönemde Refah Partisi (RP) ile siyaset sahnesinde olan Erbakan liderliğindeki Milli Görüş, kamuoyu önünde Saddam Hüseyin'i her ne kadar diktatör olarak tanımlasa da ABD gibi Batılı bir ülkenin Irak gibi Müslüman bir ülkeye ambargo uygulamasının, savaş açmasının karşısında durmuş Özal'ın Batı yanlısı politikasının ise Siyonizme ve İslam düşmanlığına hizmet ettiğini açıklamıştır (Gözen, 2000:166). Dönemin milliyetçi-muhafazakar liderlerinden olan Demirel de “biz o çöllerde 400 sene şehit verdik” diyerek “Irak'ı düşman olarak almak kadar yanlış bir şey düşünemediğini” ifade ederek muhafazakar kimliğin hafızasındaki Osmanlı mirasına seslenmiştir (Demirel, 1991:450).

Dönemin sosyal demokrat partisi Demokratik Sol Parti (DSP)'nin lideri Ecevit ise ABD'yi “yabancılar” olarak nitelendirerek Ortadoğu'da karşı olunması gereken devletlerin “ortaçağ köktenci rejimleri”nin hüküm sürdüğü devletler olduğunu göstererek bir bakıma İslami yönetime sahip rejimler ile kendisinin temsil ettiği sol ve sosyal demokrat siyaset arasındaki farkı işaret ediyordu. Bunu en iyi şekilde Ecevit'in Ortadoğu'yu “çağdışı rejimlerin” yaşadığı coğrafya biçiminde tanımladığı konuşmasında görmek mümkündür (Ecevit, 1990).

Bu dönemde Ortadoğu üzerine inşa edilen söylemi önemli ölçüde değiştirense Özal'ın Kuzey Iraklı Kürtler konusunda farklı bir siyasete ve söyleme sahip olmasıydı. Örneğin Özal'ın hem Talabani'yi hem de Barzani'yi Ankara'da ağırlaması, o dönem için radikal adımlar gibi görülebilirken Özal'ın 1991'de söylediği asıl şu sözleri Kürtler konusundaki farkını ortaya koymaktadır: “Açıkça ortaya konulmalıdır ki, Irak'ın Kürt bölgesinde yaşayanlar Türk vatandaşlarının akrabalarıdır. Bu yüzden sınırlar, bir ölçüde yapay olan sınırlar, aynı halkı iki kesime bölmüştür” (Gunter, 1993:302). Benzer şekilde Türkiye'deki Kürtler için de ilk kez Özal'ın, “Terör başkadır. Güneydoğu sorunu başkadır” (Barlas, 2001:151) diyerek askeri yöntemlerin dışında çözüm yollarına odaklandığını göstermektedir.

Buna karşın İran-Irak Savaşı'nın son evresinde yaşanan Halepçe dramı tüm dünyanın gözündeki Kürt algısının yeniden şekillenmesinde önemli rol oynadı. Örneğin Süleyman Demirel 1991'de başbakanlığı sırasında yaptığı açıklamada Irak ordusunun Kürtlere saldırması durumunda buna müsaade etmeyeceklerini belirterek Türkiye'deki Kürtler ile Irak'taki Kürtler arasında bir ayrıma gitmiştir (Cumhuriyet, 12 Aralık 1991). Burada gerek Özal'ın gerekse Demirel'in sözlerini anlamlı kılan ise dönemin PKK'ya karşı askeri operasyonların arttığı, kamuoyunda milliyetçi-militarist dilin hâkim olduğu dönemde söylenmiş olmalarıdır. Söz konusu milliyetçi-militarist dilin asıl çekincesi dünya kamuoyunda (Iraklı) Kürtlere yönelik oluşan olumlu siyasi havadan PKK'nın da faydalanabileceği, Türkiye'nin baskı altında kalabileceği, daha da ötesi PKK'nın bu siyasi atmosferden faydalanarak Kuzey Irak'ta kendine alan açabileceği endişesiydi. Bu endişe Özal'ın Iraklı Kürtlere yaklaşımında tekrar kendini göstermiş ve Özal'ı “terörün reklamını yapmakla suçlamıştır (Cumhuriyet, 12 Aralık 1991). Bu suçlamayı reddeden Özal ise içerideki milliyetçi hassasiyetlere yönelik olarak bu endişesi paylaştığını şu sözlerle dile getirir: “Böyle bir devlet [Irak'ta kurulması muhtemel Kürt Devleti], Irak'tan daha fazla Kürt nüfusuna sahip olan Türkiye topraklarından da bir parçayı içine almaya çalışır” (Gözen, 2000:316).

Ancak PKK'nın varlığı, Iraklı Kürtler söz konusu olduğunda dahi Türkiye'deki siyasi ideolojilerin Kürtlere bakışını etkilemeye devam etmiştir. Örneğin kimlik ayrımında iki farklı kutbun ucunda bulunması nedeniyle bir arada olması şaşırtıcı bulunan Milli Görüş'ün lideri Erbakan ile sosyal demokrat lider Ecevit, BM çerçevesinde yürütülen ve Iraklı Kürtleri Saddam'ın saldırılarından korumayı amaçlayan Çekiç Güç'ün kaldırılmasını savunmuştur. Siyasi olarak birçok açıdan farklılıkları barındıran bu iki siyasi çizginin Çekiç Güç konusunda benzer fikirleri savunmaları ortak güvenlik endişelerinden kaynaklanmaktadır. Her iki lider de Çevik Güç'e asıl olarak Kuzey Irak'ta özerklik benzeri bir yapının önünü açacağı veya Saddam rejimini güçsüz düşürülerek PKK'ya alan açacağı endişesiyle karşı çıkmıştır (Fuller, 2013:230). Bülent Ecevit bu tutumundan dolayı eleştirilmesinin karşısında kendisinin Kürt karşıtı olmadığını sadece bölünmeye karşı olduğunu bildirerek bir anlamda güvenlik endişesine vurgu yapmıştır (Milliyet, 17 Ekim 1991). Benzer şekilde Bakanlar Kurulu'nun 17 Eylül 1992'de imzaladığı ve Kemalist ordunun görüşlerini yansıtan Milli Güvenlik Siyaset Belgesi, iç ve dış düşman tanımlamalarında Türkiye'nin PKK “bölücü terör” sorunu olarak tanımlanmış ve dış tehdit olarak da PKK'yı destekleyen ülkeler gösterilmiştir (Gürpınar, 2013:87).

Bu dönem her ne kadar kimlik ve güvenlik endişesinin merkezinde yer aldığı siyasi dilin Ortadoğu'yu birlikte şekillendirdiği düşünülse de görüldüğü üzere, Irak müdahalesinin alevlendirdiği PKK sorunu Türkiye'deki siyasi çevrelerin ortak paydada buluşmasını sağlamıştır. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş Milli Görüş'ün Refah Partisi seçimlerden birinci parti olarak çıktığında kimlik yeniden Ortadoğu'nun sınırlarını çizen

belirleyici parametre haline gelmiştir. Bunun en büyük nedeni olarak Erbakan'ın iç politikada devletin kemikleşmiş pek çok değere karşı çıkması olarak görmek mümkündür.⁸

Erbakan başbakan olmadan önce hararetle savunduğu Batı ve İsrail karşıtı politikasını şimdi uygulamak için bir fırsat elde etmişti. Bu birçok açıdan anlamlıydı. Çünkü dönemin Türkiye'sinde İsrail, Türkiye'nin önemli bir ortağıydı ve Erbakan aynı Ortadoğu'da İsrail ile değil İslam dünyasıyla daha sıkı işbirliğine gitmek istiyordu. Bunun bariz göstergelerinden biri olarak Erbakan, başbakanlığı döneminde hiçbir Batı ülkesine resmi ziyarette bulunmazken o dönem İslam dünyasında kıyasıya bir rekabet içinde olan Suudi Arabistan, İran ve Libya'nın da içinde olduğu birçok Ortadoğu ülkesine ve Müslüman nüfusun yoğunluklu olduğu Endonezya, Malezya, Singapur gibi ülkelere resmi ziyaretlerde bulundu.

Erbakan'ın Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yaptığı ziyaretler sadece Batı ile arasının açılmasına neden olmadı aynı zamanda yürüttüğü bu politika ile Türkiye içindeki siyasi fikirlerin Ortadoğu'ya yönelik kemikleşmiş bakış açılarını bir kez daha gözler önüne sermesine neden oldu. Örneğin Milli Görüş hareketinin Ortadoğu'daki muhalif İslamcı hareketlerle sürekli iletişim içinde olması, Ortadoğu'nun birçok ülkesinde aktif siyasetin içinde yer alan Müslüman Kardeşlere üye siyasilerin Milli Görüş'ün özel günlerinde davetli olarak Türkiye'deki etkinliklere katılması, Erbakan'ın, önce Müslüman Kardeşler'in önemli isimleriyle Türkiye'de dış politikanın araçsallaştırılması ile sonuçlanmıştır (Küçükboz, 2016:471).

Ancak Erbakan dönemindeki hiçbir olay Libya ziyareti kadar yankı uyandırmadı. Libya lideri Muhammed Kaddafi'nin Erbakan'ın da dahil olduğu Türk temsilcilerin önünde Kürtlere bağımsızlık verilmesi gerektiğini ima eden, modern Türkiye'nin yürüttüğü Batılılaşma politikalarını eleştirerek Kemalist kadronun reddettiği Osmanlı ve İslam mirasına gönderme yapan konuşması adeta dönemin siyasi söylemini özetlemektedir. Kaddafi'nin konuşması ANAP'tan CHP'ye DSP'ye ve hatta RP'nin koalisyon ortağı Çiller'in DYP'sine kadar hemen her siyasi blok tarafından eleştirildi ve Türkiye'nin "laik değerlerine" vurgu yapıldı. Örneğin ANAP lideri Mesut Yılmaz Kaddafi için "terörist diktatör" (Milliyet, 7 Ekim 1996) ifadelerini kullanırken CHP lideri Deniz Baykal ise Arapların Osmanlı'ya ihanet ettiğini söyleyerek bir tarihsel söylemi tekrardan dolaşıma soktu (Milliyet, 8 Ekim 1996). DSP lideri Ecevit de benzer açıklamaların yanı sıra Ortadoğu'dan "çağdışı rejimler" şeklinde bahsetti (Hürriyet, 3 Ekim 1996). Görüldüğü üzere Libya örneği, tek başına örnek olarak kalmadı. Tam tersine Türkiye'deki siyasi kadroların hem Ortadoğu'yu tanımladıkları hem de kendi kimliklerini perçinledikleri bir fırsata dönüştü (Küçükboz, 2016).

---

⁸ Öncelikle Ortadoğu, Erbakan'ın zihin dünyasında önemli bir yer tutuyordu ve Türkiye Gerek ekonomik ve demografik kapasitesiyle gerekse İslam dünyasıyla kültürel ve kimlik bağlarından ötürü Türkiye'nin taşıdığı Osmanlı mirası ile İslam dünyasının liderliğine soyunması gerektiğine inanıyordu (Çakır, 2005: 556).

Benzer sürekliliği göstermesi açısından bu dönemde Libya krizi kadar Milli Görüş ile TSK arasında İsrail üzerinden yaşanan gerilim de anlamlı görünmektedir. Erbakan'ın başbakan olduğu dönemde TSK, Erbakan'ın “ebedi düşman” ve “Müslüman dünyanın ve Arapların kalbindeki bir kanser” şeklinde tanımladığı İsrail ile yakın ilişki kurmuş ve Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir, Türkiye-İsrail ilişkilerinin Türkiye'nin yüzünü İslam'a dönmesine engel olacağını söylemiştir (Bir, 2002:4). Aslında bu ilişkinin en önemli yorumu kuşkusuz Erbakan'ın “İslamcı ve Batı karşıtı dış politikası” karşısında Kemalistlerin İsrail'i Batı yanlısı ve laik değerlere saygılı bir ülke olarak konumlandırın bakışının devam ettiğini göstermesidir.

İsrail üzerinden yapılan tartışmaya benzer şekilde İran üzerinden bir başka tartışma da dikkate değerdir. Öncelikle İran, Erbakan'ın iktidara gelmeden önce dile getirdiği D-8 içinde yer almaktaydı. İran, Kemalist ordu ve siyasetçiler tarafından ise hem “irtica kaynağı” olarak hem de teröre (PKK'ya) destek verdiği gerekçesiyle tehdit olarak görülüyordu. Bu tehdidin en somutlaştığı yer ise 1990'lı yıllarda Kemalist aydınlarla düzenlenen suikastlar oldu. Örneğin Kemalist fikirler için simge konumunda olan Uğur Mumcu'nun cenazesinde İran aleyhinde sloganlar atıldı (Cumhuriyet, 26 Ocak 1993). 2000'li yılların başında faili meçhul aydın cinayetlerini aydınlatmaya yönelik yapılan Umut Operasyonu'nda İran'ı işaret eden belgelerin ortaya çıkması İran algısını özellikle Kemalistler gözünde daha da olumsuz bir hale sokmuş ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, İran ziyaretini iptal etmiştir. Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya da açık bir şekilde RP'yi kast ederek “Türkiye'deki İslamcı hareketlerin İran'dan etkilenecek Türk-İslam cumhuriyeti, İslam devleti kurma eğilimleri var” (Hürriyet, 23 Ağustos 1997) sözleri Kemalistlerin İran algısını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde CHP lideri Deniz Baykal da “RP'nin İran rejimini ithal etmeye çalıştığını” (Hürriyet, 6 Şubat 1997) ifade etmiştir. Görüldüğü üzere, RP'nin iktidar olduğu 1990'ların ikinci yarısında İslamcı hareketin gözünde İran, Şii karakterine rağmen Müslüman kimliği ile tanınan Batı'ya alternatif bir ülke konumundayken Kemalist geleneğin takipçisi konumundaki aktörlerin gözünde ise devletin ideolojik temelini tehdit eden “irtica kaynağı” ve “terör destekçisi” konumunu korumuştur.⁹ Daha da ötesi İran üzerine inşa edilen söylem içeride bir başka kimliğin

⁹ Aynı Kemalist kadro, 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi'ni ise herhangi bir ihtilafa izin vermeyecek şekilde, İran'ı “irtica” yuvasına dönüştüren bir olay olarak görmüştür. “Laik” Kemalist sol ile “İslam” temelli söylemi olan yeni İran arasında açık bir şekilde ideolojik zıtlıklar vardı. Daha genel manada ise Kemalistler, İran'ın İslamcı temellerde güçlenmesini, Türkiye'deki devletin laik temellerine tehdit olarak gördüğü İslamcı hareketlere model olabileceği endişesi duyuyorlardı (Elhan, 2016: 30-32). Öte yandan İran İslam Devrimi, Türkiye'deki İslamcı hareketi önemli ölçüde böldü. Bu ayrışmayı açıklamak için pek çok sebep gösterilse de bunlar arasından iki tanesi öne çıkmaktadır. Birinci olarak Türkiye'deki İslami blok Sünni gelenekten beslenmektedir ve İran'daki devrimin Şii doğasından ötürü, Türkiye'deki Sünni İslam geleneği için zafer biçiminde karşılanmamıştır (Çalış, 2005: 899). İkinci neden ise Türkiye'deki İslamcıların İslam coğrafyasından ziyade daha çok eski Osmanlı toprağı olan coğrafyadaki gelişmelerle ilgilenmesiydi. Milli Görüş geleneğinin de dahil olduğu çevreler ise İran Devrimi'ni “İran devrimi değil İslam Devrimi” şeklinde tanımlamayı tercih etmiştir (Mert, 2005: 414-415).

marjinalize edilmesine hatta ülkenin demokratik değerleri ismi altında kriminalize edilmesine neden olmuştur.

Öte yandan TSK'nın 1997'de basına verdiği bilgilendirme toplantısı iç politikaya gönderme yapan iç tehdit başlığı "irtica" ismiyle ele alınmıştır. İrtica söylemi ile TSK içeride Milli Görüş hareketine dışarıda ise İran, Suudi Arabistan, Libya gibi Ortadoğu ülkelerine işaret etmiştir (Cumhuriyet, 12 Haziran 1997). Kemalistler için Ortadoğu'nun bir kısmı "irtica yuvası" olarak görülürken Suriye, İran ve Irak gibi PKK'nın zaman zaman etkinliğinin olduğu ülkeler de irticadan farklı olarak teröre destek veren ülkeler biçiminde kodlanmaya devam etmiştir. Bu dönemden 2002'ye kadar Türkiye'nin irtica ve terör söylemleri altında Ortadoğu, hem ideolojik hem de güvenlik bağlamında tehdit biçiminde kodlanırken İsrail ise hem kültürel hem de stratejik olarak TSK'nın önderlik ettiği Kemalist kadro için "Türkiye ile birlikte bölgede demokratik değerlere sahip yegane ülkeler" (Milliyet, 25 Şubat 1997) şeklinde görülmüş ve Erbakan'ın temsil ettiği geleneği iç siyasette marjinalize eden bir dil kullanılmıştır. Aslında 1997'de ordu eliyle hazırlanan belge bile tek başına Ortadoğu dış politikasının nasıl iç politikada kimliği yeniden inşa eden ve farklı siyasi söylemleri disipline etmeye yarayan bir araç haline getirildiğini göstermektedir.

5. AK PARTİ VE LİBERALİZMLE HARMANLANMIŞ "İSLAMİ" ORTADOĞU

Tarihi 28 Şubat müdahalesinin ardından kurulan koalisyon hükümetleri uzun ömürlü olamadı ve Milli Görüş çizgisinde yetişmiş kadroların bir kısmı "muhafazakar-demokrat" (Akdoğan, 2004) biçiminde tanımladıkları AK Parti'yi kurdular.¹⁰ Bu durum AK Parti'yi bizzat Erdoğan tarafından dile getirildiği gibi "merkez sağda dönem itibariyle ortaya çıkan boşluğu doldurma potansiyeli olan bir parti" haline getirdi (Hürriyet, 26 Eylül 2001).

AK Parti'nin dış politikası ve Ortadoğu'yu tanımlama biçimi de büyük ölçüde kendisinden önceki merkez sağ gelenek ile benzerlikler barındırıyordu. Özellikle Ahmet Davutoğlu'nun siyasete atılmadan önce geliştirdiği, Türkiye'nin "merkez ülke" biçiminde tasvir edildiği Türk-İslam medeniyeti tezi AK Parti tarafından da savunuldu. Davutoğlu'nun tezine

---

¹⁰ AK Parti, kurulduğu dönemden itibaren, merkez sağı tekrardan tanımlamış ve geldiği geleneği dışlamayarak, hem milliyetçi hem de İslamcı tabana hitap edecek şekilde genişleyerek merkez sağa eklenmiş bir parti haline geldi. Örneğin Erdoğan'ın defalarca okuduğu "Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır/Toprak, eğer uğruna ölen varsa vatandır" dizeleri İslami söylemde önemli yeri olan "şehitlik" kavramı ile milliyetçi söylemin merkezinde yer alan "vatan" söylemlerini birbirine eklemliyordu (Milliyet, 18.03.2016). Benzer şekilde Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda bir resmi kabul sırasında tarihteki 16 Türk devletini temsil eden askeri kıyafetlerle donatılmış temsili askerlerle poz vererek milliyetçi hassasiyetini öne çıkarmıştır. Bunun yanı sıra özellikle ekonomide liberal politikaları savunmuş ve önemli siyasi krizlere rağmen liberal politikasının aksamaması için çaba sarf etmiştir. Erdoğan'ın "paramın dini imamı olmaz" (Hürriyet, 10 Mart 2011), "finans sektörünü tedirgin edecek hiçbir adım atmayacağız" (Hürriyet, 19 Kasım 2011) sözlerinden de anlaşılacağı gibi liberal çizgi de AKP ve Erdoğan tarafından sahiplenilmiştir. Bu nedenle AKP bünyesinde milliyetçi, İslami ve liberal fikirleri birbirine harmanlayan bir yapı gibi görmek mümkündür.

göre; Ortadoğu, Osmanlı-Türk devamlılığının mekansallaşmış bir uzantısı olarak öne çıkıyor ve Türkiye’yi, Ortadoğu’nun önemli bir parçası olduğu İslam medeniyetinin ve İslami tarihsel sürekliliğin merkezinde konumlandırıyordu (Davutoğlu, 2004:132-137). Bu geleneğin AK Parti içinde nasıl sahiplenildiğini bizzat Genel Başkanı Erdoğan’ın şu sözlerinden anlayabiliyoruz: “Türkiye’nin yüzünü çağdaş dünyaya dönük ve aynı zamanda dünya toplumunun bütün üyeleriyle onurlu bir ilişki içinde olmasını istiyor, öte yandan, yadsınamayacak tarihsel ve kültürel bağlarımız bulunan, dünya üzerinde sayıları 45’e, nüfusları ise 1,2 milyara varan İslam ülkeleriyle ilişkilere de özel bir önem veriyoruz” (Hürriyet, 10 Ocak 2004).

AK Parti’nin Milli Görüş geleneğinden gelen bir parti olarak güçlü bir şekilde iktidara gelmesi kimlik merkezli Ortadoğu tanımı kadar güvenlik endişesinin ürettiği bir Ortadoğu tahayyülünün de oluşumunu sağlamıştır. Bunda en önemli etken kuşkusuz ABD’nin ikinci Irak müdahalesiyken ilerleyen dönemlerde ise Suriye iç savaşının Türkiye’deki yansımaları Türkiye’nin Ortadoğu ile ilişkisinde belirleyici olmuştur.

Bu bağlamda Kuzey Irak’taki gelişmeler, Ortadoğu dış politikasının nasıl araçsallaştırıldığını göstermesi bakımından anlamlı durmaktadır. Milliyet gazetesinin “İşte bu yüzden” başlığını taşıyan haberi ise bu dönemi özetlemektedir (Milliyet, 23 Şubat 2003). Gazetenin manşetinde Türkiye’nin güneydoğusunun da dahil olduğu ve Kuzey Irak Parlamentosu’nun internet sitesinde yer alan “Kürdistan” haritası yer alıyordu. Habere göre Barzani, Türkiye’nin güneydoğu bölgesinin de yer alacağı bir “büyük Kürdistan” hayali taşıyordu. Milliyet’in haberine benzer şekilde, Iraklı Kürtlerden kaynaklanan endişenin ne kadar belirleyici olduğunu eski Dışişleri Bakanı (Kemalist olmasıyla bilinen) Prof. Dr. Mümtaz Soysal’ın Kuzey Iraklı Türkmenlerle Türkiye’deki Kürtlerin mübadele edilmesini savunduğu sözleri de çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor (dünyabülteni.org, 18 Ağustos 2009).

Kemalistlerle benzer şekilde Erbakan da “Ecevit halkı aç bırakıyordu ama Kıbrıs’ı ve Irak’ı koruyordu. Bunlar [AK Parti] onu da yapamıyor” (Milliyet, 04 Mart 2003) diyerek bölgenin Türkiye için önemine dikkat çekmiştir. Hatta Erbakan daha da ileri giderek Arap liderlere seslenmiş ve “ABD’nin tuzağına düşmeyin. En büyük zararı yine biz Müslüman ülkeler çekeriz. (...) Erdoğan yanlış yaptı. İslam ülkelerine gitmek varken Avrupa’ya ve ABD’ye gitti” diyerek Ortadoğu’yu Müslüman topluluğu olarak, ABD’yi de Müslüman bir ülkenin işgalcisi biçiminde görmüştür (Milliyet, 01 Ocak 2003). Bu nedenle Kuzey Irak ile bir kesim devletin Kemalist doğasına atıfta bulunurken bir diğer kesim “ümme” fikrini gündeme getirerek dış politika üzerinden iç politikadaki kimliği konsolide etmeye girişmiştir.

Benzer şekilde milliyetçi kesim için ise Kuzey Irak dış politikası iç politikada milliyetçi reflekslerin yükseltildiği bir alana dönüşmüştür. Örneğin 2013 yılında Barzani, Erdoğan’ın Diyarbakır’daki mitingine katılmış ancak Barzani Türkiye’deyken KDP’nin Facebook sayfasında yayımlanan ve Türkiye’nin güneydoğusunu da kaplayan “Kürdistan” haritası

Türkiye’de birçok kesimin tepkisini çekmişti (Cumhuriyet, 17 Kasım 2013). Özellikle Erdoğan’ın o döneme dek kullanılmasından ısrarla imtina edilen “Kürdistan” (Hürriyet, 18 Kasım 2013) ifadesini kullanması karşısında MHP lideri Devlet Bahçeli Erdoğan’ı “bölücülük” (Hürriyet, 26 Kasım 2013) yapmakla suçladı. Kısacası bu dönemdeki gelişmeler bize Kürtleri ve hatta Arapları “tehdit” olarak gören milliyetçi ve Kemalist bakış açısının yanında Kuzey Irak’ı kültürel, tarihi ve ekonomik anlamda Türkiye’nin bir uzantısı biçiminde kodlayan başka bir bakış açısının da görünür olmasını sağlamış Kuzey Irak dış politikası içeride kimlikleri normalleştirme/marjinalleştirme alanına dönüşmüştür.

Öte yandan bu dönemde AK Parti İslamcı, milliyetçi ve Kemalist bloğun taşıdığı bölünme endişesini taşımamış Irak müdahalesinde ABD’nin yanında yer alarak Ortadoğu’ya bakışını geleneksel Milli Görüş çizgisinden farklılaştırmıştır. AK Parti’nin bu politikası en iyi yine Erdoğan ve Gül tarafından dile getirilmiştir. Erdoğan “Türkiye’nin Büyük Ortadoğu Projesi’nde önemli görevleri var” (Yeni Şafak, 13 Ocak 2009) diyerek ABD’nin Ortadoğu’yu yeniden dizayn etmeyi planladığı projenin önemli bir parçası olduğunu ilan ederken Erdoğan ile benzer şekilde Abdullah Gül de “BOP içinde ABD ile birlikte hareket ediyoruz” (Radikal, 14 Mart 2006) demiştir. AK Parti’nin ilerleyen dönemlerinde Kuzey Irak Kürtleri ile ilişkileri Özal döneminden daha ileri düzeye çıkarmak istemesi milliyetçi reflekslere sahip siyasi çevrelerin Türkiye siyasetindeki baskın karakteri düşünüldüğünde radikal bir adımdı. Erdoğan Türkiye’de Kemalist kadroların önyargılarını şu şekilde ifade etmişti: “İktidardaki ilk iki yılımızda Irak denince hep Türkmenler konuşulurdu. Gerilim istemediğimiz için biz de fazla zorlamadık. Sırf Türkmen odaklı politikadan tüm Irak’a bakan politikaya geçmek için çok sabır gösterdik” (İlke Haber, 31 Mart 2011).

AK Parti’nin iktidara gelmesi birçok açıdan değişimi getireceği önceden kestirilebilse de İsrail’e yaklaşımı özellikle Milli Görüş’ün klasik söylemi dikkate alındığında merak edilen bir konuydu ve merak edildiği gibi açıklanması zor, ironilerle dolu bir konu olarak kaldı. Örneğin Türkiye’nin bu dönemde İsrail ile ilişkileri iyi düzeyde olmasına rağmen, Filistinliler üzerinde uyguladığı baskı nedeniyle, Erdoğan İsrail için birçok kez “terörist” ifadesini kullanmaktan çekinmedi (Sabah, 26 Temmuz 2014). Bu ilişkinin bir başka ironisi ise İsrail ile iyi ilişkilere rağmen AK Parti’nin İsrail’i tanımayan, İsrail’e karşı silahlı eylemler yapan Hamas ile yakın ilişki içinde olmasıydı. Örneğin Şubat 2006’da Hamas lideri Halid Meşal’in Ankara’da Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile görüşmesi, ilerleyen tarihlerde Meşal’in AK Parti’nin kongrelerine katılması önemli gelişmeler olarak görülebilir.

Bu ironinin çarpıcı tarafı ise Türkiye kamuoyunda bir kez daha iki farklı Ortadoğu resmini dolaşıma sokmuş olmasıdır. Öyle ki CHP liderliğindeki Kemalist blok AK Parti’nin İslami eğilimli Hamas ile yakın ilişki içinde olmasını endişeli bir şekilde izliyor Filistin dış politikasını, “laik değerler” bağlamında ele alıyordu. Örneğin CHP lideri Deniz Baykal AK Parti’yi dış politikada “heyecana kapılmakla” ve “din ve mezhep temelli

politika yapmakla” suçlayarak AK Parti’nin ve Hamas’ın İslami kimliklerindeki uyumun Türkiye-İsrail ilişkilerini ve Türkiye’nin Filistin politikasını baskı altına aldığını iddia etti (Sabah, 22 Şubat 2006). Hatırlanacağı üzere, CHP-FKÖ ilişkisi de FKÖ’nün sol eğilimlerinden ötürü İslamcı kesim tarafından eleştirilmişti. Görüldüğü üzere, Türkiye’nin İsrail ve Filistin politikası iktidarın ve muhalefetin kimlik yönelimlerinden bağımsız ele alınmamaktadır. Hatta bu yönelimler dış politikayı belirlemekten öte, dış politikayı Türkiye’nin bir iç meselesi gibi ele alarak iç politikanın yeniden tartışıldığı bir zemin haline getirmiştir.

Uzun soluklu AK Parti iktidarının ikinci yarısı ise açık bir şekilde söylem değişikliğine tanık olmuştur. Bu döneme kadar AK Parti, hem Batı’yı hem de Ortadoğu’yu birer değerler kümesi olarak sahiplenen söylemini 2011’in ardından terk etmiştir. Erdoğan’ın “dindar gençlik yetiştireceğiz” (Hürriyet, 2 Şubat 2012) sözlerinden de anlaşılacağı üzere partinin İslamcı ve milliyetçi damarı neo-liberal damardan beslenen eğiliminden daha baskın hale gelmiştir. Bu dönemde AK Parti hükümetinin karşılaştığı iki meydan okuma -seküler çevrelerden gelen Gezi Olayları ve Güneydoğu’da tekrardan çatışma ortamına dönülmesi- hem İslamcı hem de milliyetçi söylemin güçlenmesi ile sonuçlandı. Söz konusu damarın güçlenmesinde tek etken iç politikadaki gelişmeler değildi. 2011’de başlayan “Arap Baharı” ile birlikte başta Müslüman Kardeşler olmak üzere Ortadoğu’da İslami hareketlerin güçlenmesi, başta PKK’nın Suriye kolu YPG olmak üzere devlet dışı aktörlerin bölgesel düzeyde etkisini attırması Türkiye kamuoyunda Ortadoğu’ya bakışı da önemli ölçüde etkilemiş ve Türkiye’deki siyasi partilerin dış politika söyleminin neredeyse tek gündemi haline gelmiştir.

Özellikle Mısır’da Müslüman Kardeşler’in iktidara gelmesi ve askeri darbe yoluyla iktidardan uzaklaştırılmaları bir kez daha dış politika üzerinden iç politikanın dizayn edilmesine neden olmuştur. Kemalist blok AK Parti’yi Mısır’da “şeriat anayasası” (Sözcü, 7 Temmuz 2013) getirmeye çalışan Müslüman Kardeşleri desteklemekle suçlarken AK Parti de karşı bloğu Sisi’nin askeri darbesine sessiz kalmakla, İslam kimliğine karşı Ortadoğu’da ve Türkiye’de askeri darbelerden yana olmakla suçlamıştır (Anadolu Ajansı, 19 Haziran 2019). Sonuç olarak Mısır’daki gelişmeler karşısında Kemalistler laikçi refleksler vermekle kalmamış aynı zamanda AK Parti’nin İslamcılığı ile “kaotik Ortadoğu’yu” aynı çerçevede göstermeye çalışmıştır. Diğer yandan Türkiye’de bir kesim Mısır üzerinden darbe yanlısı şeklinde tanımlanmıştır. Her iki girişim de özü itibarıyla dış politikanın nasıl aslında iç politikanın bir parçası olduğunu göstermesi açısından anlamlı birer örnektir.

Bu durumun bir başka örneği Suriye iç savaşında da görülür. Örneğin AK Parti hükümeti Esat’ı reform yapmaya ikna etme çabalarında başarısız olmasının ardından her geçen gün daha fazla muhalif gruplarla birlikte anılır oldu. Özellikle ÖSO ve muhalif gruplar, AK Parti tarafından “zalim Esat’a” karşı Suriyelilerin yanında yer alan “ılımlı” gruplar şeklinde tanımlanırken

bizzat Erdoğan tarafından Kuva-yi Milliye'ye benzetilmiştir (ntv.com.tr, 30 Ocak 2018). Öte yandan Kemalist kadro, muhalif gruplar arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın hepsini “cihatçı terör örgütleri” biçiminde tanımlamıştır (sputniknews.com, 31 Ocak 2018). Görüldüğü üzere, Suriye dış politikası da iç politikaya, toplumsal hafızaya, Türkiye siyasi tarihine göndermelerde bulunan bir bağlamda ele alınmıştır.

İç savaş devam ederken Türkiye'ye sığınan Suriyeli mültecilerin durumu da benzer şekilde siyasi bloklar arasında farklı temsillere sahip olmuştur. “Açık kapı” politikasından da anlaşılacağı üzere, AK Parti Suriyeli mültecileri “yardıma muhtaç din kardeşleri” şeklinde tanımlarken (Davutoğlu, 14 Ekim 2014; Erdoğan, 15 Mayıs 2012) Kemalist bloğun zihnindeki Suriyeli mülteci algısı bambaşkaydı. Kemalist CHP için Suriyeliler ekonomik koşulları daha da zor hale getirecek, niteliksiz bir yükten ibaretti. Öte yandan Suriyeli mültecilerin bir Arap ülkesinden gelmesi, laik Kemalist kesim için toplumun sosyolojisini İslamcılardan ve hatta aşırı İslamcılardan yana olacak şekilde dönüştüreceği endişesini doğurmuştur. Aynı endişe, Türkiye'de (Kemalistlerin gözündeki) “ılımlı İslamcı hareketlerin” Suriyelilerden etkilenecek aşırı İslam'a dönüşeceği endişesini tetikliyordu. Özellikle Suriyelilerin yaşadığı yerler “klasik bir Ortadoğu şehri” şeklinde tanımlanmış ve bu tanımın içi insan tacirleri, kaçakçılar, alkolsüz eğlence mekanları ve Arapça tabela istilası ile doldurulmuştur (Kılıçdaroğlu, 15 Temmuz 2014). Suriyeli mültecilerle yeniden tanımlanan “Türkiye'deki Ortadoğu” “gerici” ve istikrarsız yaşam biçimi şeklinde sunularak Türkiye'ye de aynı istikrarsızlığı ve “gericiliği” hâkim kılacakları endişesiyle doldurulmuştur. Öte yandan Türkiye içindeki IŞİD saldırıları da Kemalist blokta, mültecilerin radikal İslamcı terörist geçişini mümkün hale getirdiği şeklinde yorumlanmasına, mültecilerin Türkiye'de düzenlenen terör eylemlerinin sebebi olarak görülmesine neden olmuştur (Sözcü, 9 Mayıs 2017).

Bu bakış açısı ileri tarihlerde, özellikle Türkiye'nin “Fırat Kalkanı Operasyonu” sırasında Türk askerlerinin ölmesinde bir başka dinamiği daha harekete geçirmiştir. Bu dinamik özellikle “seküler milliyetçi” şeklinde tanımlayabileceğimiz bloğun Suriye'deki asker ölümleri ile Türkiye'deki Suriyeliler arasında bağ kurmuş; Suriyeli mülteciler daha da düşmanlaştırılmıştır. Bu dönemde “Askerlerimiz Suriye'de şehit oluyor, Suriyeliler Türk kızlarıyla geziyor” (Türkiye, 1 Şubat 2017) biçiminde milliyetçi duyarlılığa hitap eden açıklamalarla karşılaşmak mümkündür.

Arap İsyanları sonrası Ortadoğu, özellikle Suriye ve Irak, Türkiye siyasi hayatında farklı temsillere sahip olmuşsa da aslında iki farklı temsilin -İslamcı ve Kemalist- hâkim olduğu aynı temsillerin tekrarı ve çatışması gibidir. Bu temsilleri en iyi özetleyense Irak'ın Musul kentindeki Türk diplomatlarının IŞİD tarafından esir alınmasının ardından grup toplantılarında yapılan konuşmalardır. Diplomatların IŞİD tarafından rehin alınmasının ardından CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu meclisteki grup toplantısında sadece hükümetin Ortadoğu politikasını eleştirmemiş aynı

zamanda Ortadoğu'yu istikrarsız ve gelişmemiş devletlerden oluşan bir coğrafya biçiminde gören bakış açısını da devam ettirmiştir. Kılıçdaroğlu konuşmasında sadece bu dönemin Ortadoğu'sunu değil genel anlamda Ortadoğu'yu “bataklık” şeklinde nitelendirmiş ve hükümeti de “Türkiye’yi Ortadoğu bataklığına” (cnntürk.com.tr, 8 Ekim 2014) çekmekle suçlamıştır. Dönemin Başbakanı Erdoğan ise “bataklık” benzetmesine karşılık Kılıçdaroğlu’nu “ırkçılık yapmakla” suçlarken şu sözleri sanki Türkiye’deki Kemalist ve İslamcı siyasi blokların sabitlemiş Ortadoğu temsillerini özetlemektedir:

Yüzyıl önce dedelerimiz için İstanbul neyse Medine oydu. İzmir neyse Beyrut oydu, Ankara neyse Halep oydu. Bugün ise Ana muhalefet Partisi'nin genel müdürü, bu coğrafyaya 'bataklık' diyor. Yüz yıldır Misak-ı Milli sınırları dışında Türkiye olmadı. 'Bataklık' denilen o coğrafyaya dünyanın her yerinden geldiler, yatırım, ticaret, işbirliği yaptılar. Ama bizim hükümetlerimiz “bataklık” diyerek, o coğrafyaya sirtlarını döndüler (ntv.com.tr, 17 Haziran 2014).

Görüldüğü gibi Erdoğan sadece dönemin CHP'sini değil aynı zamanda Kemalist bloğun Ortadoğu'ya bakışını da eleştirmekte ve Ortadoğu'yu her türlü istikrarsızlık sarmalında dahi “ortak medeniyetin” bir parçası olarak görmektedir. Öte yandan her iki lider de kendi geleneklerinin reflekslerini devam ettirerek Türkiye'nin Ortadoğu dış politikasını iç politikadan bağımsız ele almamış; tam tersine, toplumun farklı çevrelerinin toplumsal hafızasına seslenerek, Ortadoğu'yu içeride politika yapmanın zemini haline getirmişlerdir.

Sonuç

Başta Türkiye dış politikası olmak üzere, birçok ülkenin dış politikası üzerine yapılan analizler çoğu defa ülkelerin iç siyasetini analizlerinin dışında tutmuştur. Bu bakış açısı sadece bir eksiklik olmanın ötesinde analizcilerin bilinçli bir tercihi, daha genel manada ise modernizmin etkisi altındaki Uİ disiplininin ana akım teorilerinin bilinçli bir tutumdur. Bu tür bakış açılarının sorunlu tarafı ise dış politikanın sabit, değişmeyen değerler üzerine inşa edildiği varsayımına dayanmış olmasıdır. Bu bakımdan dış politika analizlerinin sadece devletlerin çıkarları, rasyonel aktör davranışı, ulusal güvenlik gibi kavramlar etrafında şekillendirilmesi diğer dinamiklerin gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Ancak buraya kadar olan kısım şu iki sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Birinci olarak dış politika, tek başına dış politika olmanın ötesinde iç siyaseti de ilgilendiren ve hatta bazı örneklerde iç politika tarafından domine edilen bir alandır. Bunun önemli bir örneği Türkiye'deki kimliklerin dış politika yapımıdır. Yukarıdaki bulgulardan görüldüğü üzere, Ortadoğu, siyasi örgütlenmelerin dilinde kullanışlı bir araçken içeriği farklı biçimlerde doldurulmuştur. Bu da güvenlik, sınır gibi kavramların, iddia edildiğinin aksine objektif olmadığını, aktörün kendini ve dünyayı algılama biçimine uygun bir şekilde inşa ettiği stratejik bir araç olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, objektif bir kavram gibi sunulmuş işlevsel bir araca

dönüştürülen dış politika araçları siyasi partilerin kendi dünya görüşlerini yükledikleri bir alandır.

İkinci olarak ise dış politika analizleri çoğu zaman sadece iktidarın dış politika stratejilerine odaklanmaktadır. Bu bakış açısı iktidarın dış politika anlayışı üzerindeki iç faktörleri görmezden geldiği gibi içerideki diğer aktörlerin de bir politika anlayışı, dış dünya tahayyülü olabileceğini ve bu tahayyülün kendi öznesini ürettiğini gözden kaçırmaktadır. Bu bağlamda dış politikayı “içerideki iktidar ilişkilerinin” dışa vurumu biçiminde ele almak, içerideki iktidar mücadelesinin bir aracı biçiminde görmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Türk dış politikası örneğinde ise bu durum Ortadoğu özelinde net bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Ortadoğu politikası iç politikada işe yarayan, siyasi aktörlerin kendi pozisyonlarını güçlendiren bir siyasi manevra haline gelmiştir. Öyle ki her bir siyasi aktör Ortadoğu dış politikasını -ve hatta Ortadoğulu ülkelerin iç politikalarını- kendi bagajlarına ve ajandalarına uygun bir zemin haline getirmiştir. Bu çaba sadece Ortadoğu'nun yeniden tanımlanmasına, birden fazla Ortadoğu'nun dolaşıma girmesine neden olmamış aynı zamanda içeride kimliklerin konsolide olmasını sağlamıştır. Üstelik bunu mümkün kılan en önemli strateji ise farklı siyasi söylemlerin dışlanması, ötekileştirilmesi olmuştur. Başka bir deyişle, yukarıdaki birçok örneğin gösterdiği gibi, siyasi aktörler kendi kimliklerini diğer siyasi söylemleri dışlayarak güçlendirirken dış politikayı iç siyasetin bir parçası haline getirmişlerdir. Daha somut olarak ise Türk dış politikasındaki birçok örnek “laiklik”, “ümmeçilik” gibi iç politikaya yönelik onlarca yıldır inşa edilmeye çalışılan söylemin nasıl dış politikanın değişmez bir parçası haline geldiğini göstermiştir.

Kaynakça

Akdoğan, Y. (2004). *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Ashley, R. (1987). Foreign Policy as Political Performance. *International Studies Notes*, 13(2), 51-54.

Ashley, R. (1996). “The Achievements of Post-Structuralism”, *International Theory: Positivism and Beyond*, Steve Smith, K. Booth, M. Zalewski (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 240-253.

Bağcı, H. (2001). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: METÜ Press.

Balcı, A. (2007). Diskors ve Pratik Olarak Dış Politika. *Uluslararası İlişkiler*, 4(15), 67-87.

- Balcı, A. (2011). "Dış Politika": Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemelik Mitinin Analizi. *Uluslararası İlişkiler*, 7(28), 3-29.
- Barlas, M. (2001). *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Belge, M. (2006). Muhafazakârlık Üzerine. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakarlık, Cilt 5*, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bir, Ç. - Shelman, M.. (2002). Formula for Stability: Turkey Plus Israel. *Middle East Quarterly*, 9(2). 23-32.
- Bilgin, P. (2009). "Securing Turkey through Western-Oriented Foreign Policy." *New Perspectives on Turkey* 40 (2009): 103-123
- Bora, T. (2003). *Türk Sağının Üç Hali*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2003). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. London: Routledge.
- Campbell, D. (1992). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*: University of Minnesota Press.
- Can, S. (2020). Turkey's EEC membership as a canvas of struggle for identity: The NSP versus the JP. *New Perspectives on Turkey*, 62, 101-121.
- Caporaso, J. A. H., Charles F., Kegley, Charles W., Rosenau, James N., Zinnes, Dina A. (1987). The Comparative Study of Foreign Policy: Perspectives on the Future. *International Studies Notes*, 13(2), 32-46.
- Cemal, H. (1989). *Özal'ın Hikayesi*. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına dair Demokratik Çözüm Önerileri*, çev. Ferma Lekesizalın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cumhuriyet. (13.06.1967). Türk Hükümeti, Amerika'nın teklifini kabul etmedi. *Cumhuriyet*.
- Cumhuriyet. (12 Aralık 1991). "Özal: Kürtler Konusunda Demirel ile paraleliz". s. 19.
- Cumhuriyet. (12.06.1997). Laik Cumhuriyet Tehdit Ediliyor. *Cumhuriyet*.

- Cumhuriyet. (17.11.2013). İşte Barzani'nin Kürdistan haritası. *Cumhuriyet*.
- Cumhuriyet. (26.01.1993). Teröre lanet. *Cumhuriyet*.
- Çakır, R. (2005). Milli Görüş Hareketi. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık, Cilt 6*, Taml Bora, Murat Gültekingil (Ed.), İletişim: İletişim Yayınları.
- Çalış, Ş. H. (2005). İslamcıların Dünyası Uluslararası İlişkilerin Dini-Politiği. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık, Cilt 6*, Taml Bora, Murat Gültekingil (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davutoğlu, A. (14.10.2014). Başbakan Davutoğlu'nun, 14 Ekim tarihli TBMM Grup Toplantısı
- Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Demirel, S. (1977). *Anayasa ve Devlet İdaresi*. İstanbul: Göktürk Yayınları.
- Demirel, S. (1991). Demirel'in Meclis'te konuşması. *TBMM'nin Tutanak Dergisi*.
- Demirel, S. (12.12.1991). Yabancı gazetecilerin Başbakan Demirel'e soruları: Türkiye'nin BAB dışında kalması tehlikeli değil. *Cumhuriyet*.
- Demirel, S. (2002). *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri*. (Editör: Cengiz Ergen) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Duman, M. Z. (2010). *Türkiye'de Liberal Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Düzgüt, Senem Aydın. (2016). De-Europeanisation through Discourse: A Critical Discourse Analysis of AKP's Election Speeches, *South European Society and Politics* 21, no. 1, 45-58.
- Ecevit, B. (08.11.1956). İsrail'in Durumu. *Ulus*.
- Ecevit, B. (03.10.1996). Hükümet Truva atı. *Hürriyet*.
- Elhan, N. (2016). İran Devrimi'nin Türkiye'de Yansımaları: "İrancılık ve "İrancı" İslamcılık. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 28-57.
- Erdoğan, R. T. (19.06.2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Mısır'ın uluslararası mahkemelerde yargılanması için gerekeni yapacağız. *Anadolu Ajansı*.

Erdoğan, R. T. (15.05.2012). Başbakan Erdoğan'ın 15 Mayıs tarihli TBMM Grup Toplantısı.

Erdoğan, R. T. (02.02.2012). Dindar gençlik yetiştireceğiz. *Hürriyet*.

Erdoğan, R. T. (31.03.2011). Erbil'e gitmek kolay olmadı. *İlke Haber*.

Erdoğan, R. T. (10.01.2004). Erdoğan: Din üzerinden siyasete karşıyız. *Hürriyet*.

Fırat, M. (1997). *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Ortadoğu'yla İlişkiler. İçinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* Baskın Oran (Editör). İstanbul: İletişim.

Fuller, G. E. – Barkey, H. J. (2013). *Türkiye'nin Kürt Meselesi*. İstanbul: Profil Yayınları.

Gerger, H. (2006). *ABD Ortadoğu Türkiye*. İstanbul: Ceylan Yayınları.

Gözen, R. (2000). *Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*. Ankara: Liberte Yayınları.

Gunter, M. (1993). A de facto Kurdish State in Northern Iraq. *Third World Quarterly*, 14(2), 295-319.

Gürpınar, B. (2013). Milli Güvenlik Kurulu ve Dış Politika. *Uluslararası İlişkiler*, 10(39), 73-104.

Hürriyet. (06.02.1997). RP, İran muhipleri derneği, *Hürriyet*.

Hürriyet. (10.03.2011). Erdoğan 2 milyar dolarlık fabrikayı açtı, 'paranın dini imanı olmaz' dedi. *Hürriyet*.

Hürriyet. (18.11.2013). Barzani: Başbakan'ın Kürdistan demesi çok hoşuma gitti. *Hürriyet*.

Hürriyet. (19.11.2011). Başbakan Erdoğan, Dünya Türk Girişimciler Kurultayı'nda konuştu. *Hürriyet*.

Hürriyet. (23.08.1997). Tarikat iftarı bardağı taşırdı. *Hürriyet*.

Hürriyet. (26.09.2001). Erdoğan: Merkez sağdaki boşluğu AKP doldurdu. *Hürriyet*.

Hürriyet. (10.01.2004). "Erdoğan: Din üzerinden siyasete karşıyız". *Hürriyet*.

- Hürriyet. (26.11.2013). Bahçeli'nin Grup Konuşması. *Hürriyet*.
- Keyman F., İçduygu, A. (2003) Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses, *Citizenship Studies* 7, no. 2, 219-234.
- Keyman, F. (2006). "Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark", *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, Atila Eralp (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 227-260.
- Kılıçdaroğlu, K. (15.07.2014). 15 Temmuz 2014 tarihli TBMM Grup Toplantısı Konuşması
- Kılıçdaroğlu, K. (8.10.2014) Türkiye, Ortadoğu bataklığını kendi ülkesinin içine çekti. *cnntürk.com.tr*.
- Kılıçdaroğlu, K. (30.05.2018). Kılıçdaroğlu: 'Suriyelileri bal gibi göndereceğiz'. *HaberTürk*.
- Koçak, C. (2002). Türk Milliyetçiliğinin İslam'la Buluşması. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, Cilt4*, Tanıl Bora (Editör). İstanbul: İletişim.
- Koçak, C. (2012). *İktidar ve Demokratlar Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kösebalaban, H. (2014). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: BigBag Yayınları.
- Küçükboz, D. (2016). Türk Dış Politikasında İslamcı-Kemalist Hesaplaşma Erbakan Dönemi Libya Örneği. İçinde *Ortadoğu Yıllığı 2015*, Muhittin Ataman, Kemal İnat (Editör). İstanbul: Açılım Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2010). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*. Ankara: Barış Kitap.
- Laclau, E. (1990). *New Reflections on the Revolution of Our Time: Ernesto Laclau*: Routledge, Chapman & Hall, Incorporated.
- Mardin, Ş. (2005). Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslamı İstisnacılığı. *Doğu Batı Dün Bugün Yarınlı İdeolojiler* 4, 8(31), 29-52.
- MecGhee, G. (1992). *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mert, N. (2005). Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık Cilt 6*. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.

- Milliyet. (01.01.2003). Erbakan, Araplara AKP'yi şikayet etti. *Milliyet*.
- Milliyet. (04.03.2003). Üç ayda Allah cezalarını verdi. *Milliyet*.
- Milliyet. (07.09.1996). Siyasilerden büyük tepki. *Milliyet*.
- Milliyet. (08.10.1996). Liderler: Hesap sorarız. *Milliyet*.
- Milliyet. (17.09.1969). İslam Zirvesine Katılıyoruz. *Milliyet*.
- Milliyet. (17.10.1991). Ecevit: Kürt düşmanı değilim. *Milliyet*.
- Milliyet. (18.03.2016). Erdoğan: Koynunuzda yılan besliyorsunuz. *Milliyet*.
- Milliyet. (20.01.1984). Evren: İran-Irak Savaşı'nın bitirilmesi için yardıma hazırız. *Milliyet*.
- Milliyet. (23.02.2003). İşte nedeni bu harita. *Milliyet*.
- Milliyet. (25 Şubat 1997). İsrail'e Paşa Sözü. *Milliyet*.
- Mütercimler, E. – Öke, M. K. (2004). *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ntv.com.tr. (17.06.2014). 'Ortadoğu'ya bataklık demek ırkçılıktır'. *ntv.com.tr*.
- ntv.com.tr. (30.01.2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan ÖSO'ya Kuva-yi Milliye benzetmesi. *ntv.com.tr*.
- Polat, N. (2012). *International Relations, Meaning and Mimies*, Oxan: Routledge.
- Ongun, H. Ö. (2016). “Post-Yapısalcılık”, İçinde Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular, Şaban Kardeş, Ali Balcı (ed.), 6. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 239-251.
- Özal, T. (1984). *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 13.12.1983-12.12.1984*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özal, T. (12.12.1991). Özal: Kürtler Konusunda Demirel ile paraleliz. *Cumhuriyet*.
- Özgür, B. (2019). Atatürk's Middle East: representations in the construction of state identity. *Turkish Studies*.
- Öztürk, K. (1968). *Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri ve programları*. İstanbul: AK Yayınları.

- Polat, N. (2012). *International Relations, Meaning and Mimies*, Oxan: Routledge;
- Radikal. (14.03.2006). BOP içinde ABD ile birlikte hareket ediyoruz. *Radikal*.
- Rumelili, B. (2004). Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation. *Review of International Studies*, 30(1), 27-47. Retrieved April 18, 2020;
- Sabah. (22.02.2006). Türbanı çözemedik Hamas'ı çözelim hali. *Sabah*.
- Sabah. (26.07.2014). Erdoğan: İsrail bir terör devleti. *Sabah*.
- Safa, P. (24 Kasım 1956). Mısır, Suriye, İsrail ve Dünya. *Milliyet*.
- Soysal, M. (18.08.2009). En iyi çözüm mübadeledir!. *dünyabülteni.org*.
- Sönmezoğlu, F. (2016). *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sözcü. (07.07.2013). Mısır, Demokrasi İçin Laikliğin Zorunlu Olduğunu Gösterdi. *Sözcü*.
- Sözcü. (09.05.2017). CHP'li Vekilin Gözünden İstanbul'da Suriyeli Dramı. *Sözcü*.
- Sputnik Türkiye, (1 Şubat 2017). CHP'li Yılmaz: Askerlerimiz Suriye'de şehit oluyor, Suriyeliler Türk kızlarıyla geziyor. *Sputnik Türkiye*.
- sputniknews.com. (31.01.2018). CHP'den hükümete ÖSO uyarısı: Başınıza iş açacaksınız. *sputniknews.com*.
- Türkeş, A. (1997). *Milli Doktrin Dokuz Işık*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- William, H. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. İstanbul: Mozaik.
- Yanık, Lerna K. (2011). "Constructing Turkish "Exceptionalism": Discourses of Liminality and Hybridity in Post-Cold War Turkish Foreign Policy." *Political Geography* 30, no. 2. 80-89.
- Yeni Şafak. (13.01.2009). Erdoğan'dan Baykal'a 'BOP Eşbaşkanı' cevabı. *Yeni Şafak*.
- Yeşiltaş, M. (2013). The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy. *Turkish Studies*, 14(4), 661-687.

Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Extended Abstract

Turkey's recent history of a hundred years can be summarized as a political conflict between two main political mentalities. Although this conflict has mostly occurred in domestic politics, foreign policy also became an important area of it. On the one hand, the Kemalist mentality that established the state and aims to make the state and society a part of the West through modernization reforms, on the other hand, by opposing Kemalism' Western orientation, the Conservative mentality embraces the cultural and geographical heritage of the Ottomans were the two major actors of this conflict.

The idea of modernization was not only an ideal in technical or economic terms, but also a new form of society in which Turkish identity was shaped with the idea of a "secular" modern nation. Because of that, Kemalists regard the Middle East as reminder of Ottoman's order. However, Kemalism's secular orientation was not only shaped itself but also created its opponents, naming Islamism. In the final period of the Ottoman Empire, in the eyes of the Islamist movement, the Middle East was the geography inhabited by the Muslim brothers, in other words, the main part of "ummah". However, the Middle East would largely break with the Ottomans during the First World War, then, the Islamists' "ummah" idea was largely replaced by the "nation", which is a term being ethnically Turkish and religiously Muslim.

Chronologically, the Democratic Party (DP) and then the Justice Party (AP), the Motherland Party (ANAP), the True Path Party (DYP) and finally the Justice and Development Party (AKP) which define themselves as conservative have been the most effective political parties in Turkish political history and located themselves central-right. In addition, Islamist movement named National View led by Necmettin Erbakan become a separate political movement since 1960s. What is common in those parties is Middle Eastern part of their identity. They regard the Middle East as an important part of their identity. On the other hand, the Kemalist mentality clearly represents the state for nearly a century. Although these ideas have many representatives such as the Democratic Left Party (DSP), Social Democratic Party (SHP) which gained popularity during 1970s, two important actors, the Turkish Armed Forces (TSK) and the Republican People's Party (CHP), has been the leading representative of Kemalism from the very beginning during century.

The difference in the mentality of these two political blocs has also influenced their views on the Middle East. Accordingly, they define the Middle East in accordance with their own ideological perspective. For example, according to Kemalist, the Middle East is an area which is ruled by religious regimes or religious rules. On the other hand, conservatives including Islamists sees the Middle East as a part of their Muslim identity

defining an alternative identity of Western, secular values or an area which has governed by Ottoman's spiritual leadership. In this context, the article argues that the Middle East has played a crucial role in defining the political subjectivity in Turkish political history. Thus, the article located the Middle East as an area which has critical role in shaping main political discourses.

To put all documented facts in a meaningful context, the paper based on post-structural IR theory. Contrary to classical views of international relations, such as realism and liberalism, which respect the main focus of foreign policy as a government's actions oriented towards the external world in line with a state's pre-given national interests, post-structural theory claims that foreign policy is not only foreign oriented practices, but also internally oriented practices. Accordingly, all practices that concern only foreign issues or externally oriented state actions are basically parts of domestic power relations and state identity.

By arguing that foreign policy has been highly dominated by modernity, post-structuralism offers an understanding of foreign policy that has a strong relationship with discourse. According to post-structuralism, foreign policy not only consists of a state's practices with foreign states, but it should also be actively interested in discursive space that construct "we", "other" or "inside", "outside". In this regards, it is very possible to argue that Turkish foreign policy towards the Middle East provides the ground on which power blocs speak about domestic politics.

Finally, with reference to post-structuralist theory's main argument which problematize classical IR theories, the paper argues that political blocs in Turkish politics instrumentalize foreign policy in order to consolidate their own identity and to marginalize alternative political discourses. Accordingly, the paper examines the imagination of the Middle East in the eyes of particular political blocs in Turkish politics, namely Kemalism and conservatism. It argues that those imaginations construct a discourse which serves to (1) construct the political identity of actors; (2) marginalize other/rival discourse. By doing so, the paper, by approaching post-structuralism perspective, traces the Middle East in the language of Turkish political blocs.

IRKÇILIĞIN DÖNÜŞÜMÜ: KAVRAMSAL VE KURAMSAL BİR ANALİZ*

Emine ERDEN KAYA ** & Şenol DURGUN***

Öz

İrk kavramının insanları tasnif için, biyolojik bir araç haline getirilmesi ve insan çeşitliliğinin deri rengi, kafatası gibi fenotipik özelliklerle ileri-geri, aşağı-üstün, efendi-köle gibi söylemlerle ayrıştırılması biyolojik ırkçılık denilen bir ideolojinin doğuşuna sebebiyet vermiştir. Bunda özellikle 17. yüzyıldan sonra bilimsel bir çaba içinde üretilen ırk kuramları ve bu kuramların çeşitli felsefi yorumları önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu gelişmeler ise tarihsel süreçte (günümüzde geçerliliği olmayan) bilimsel verilerin sağladığı meşruiyetle, özellikle kendilerini modern gören Batı toplumlarının, geri görülen farklı fiziksel ve kültürel özellikteki insanları, dışlama, ötekileştirme, düşmanlaştırma ve yok etme pratiklerini arttırmıştır. İnsanlığın, 20. yüzyılın ortalarına kadar yaşadığı, köle ticaretinden soykırımlara kadar çeşitlenen acı tecrübelerden sonra, özellikle genetik bilimindeki gelişmeler, bilimsel manada bir ırk kavramının insanları sınıflandırmada kullanılamayacağını ortaya koymuştur. Özellikle 1970'li yıllardan sonra ise, kültürel farklılıklarla insanların dışlandığı ve ötekileştirildiği, "ırksız ırkçılık" çerçevesinde değerlendirilen, bir yeni ırkçılık türü fenomen haline gelmiştir. Bu yeni ırkçılığın kökleri organik olarak biyolojik ırkçılıkla bağlıdır ve onun dönüştürücü halidir. Bu çalışmanın konusu, tarihsel süreçte, eski biyolojik ırkçılıktan yeni kültürel ırkçılığa doğru evrilen bu dönüşümün temel etmenleri ve kavramların muhtevalarındaki değişikliklerdir. Yöntem olarak, karşılaştırmalı "tarihsel sosyolojik analiz" benimsenmiştir. Çalışmanın amacı ise eskiden ve yeniye ırkçılık ideolojisine ışık tutarak, tarihsel dönemlerin bilimsel, sosyal, siyasal ve ekonomik şartlarına göre geçirdiği dönüşümü analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: *İrk, Biyolojik İrkçilik, İrk Kuramları, Yeni İrkçilik, Kültürel İrkçilik*

TRANSFORMATION OF RACISM: A CONCEPTUAL AND THEORETICAL ANALYSIS

Abstract

The use of race concept as a biological tool for classification and the separation of human diversity with discourses such as primitive and civilized, down-

* Bu çalışma Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında Prof. Dr. Şenol Durgun danışmanlığında yapılmakta olan doktora tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör. Emine Erden Kaya, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, emineerdenkaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1225-2382>

*** Prof. Dr. Şenol Durgun, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, sendurgun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6234-5176>

superior, master-slave with its phenotypic characteristics caused the emergence of a ideology called biological racism. Especially, race theories produced in a scientific effort after the 17th century and various philosophical interpretations of these theories have been influential. These developments, however, increased the exclusion, marginalization, enmity and destruction practices of Western societies they apply for other societies with different physical and cultural characteristics through the legitimacy provided by scientific data that are not valid today. Until the middle of the 20th century, after the painful experiences of humanity that varied from slave trade to genocide, advances in genetic science have scientifically revealed that the concept of race cannot be used to classify people. Especially after the 1970s, a new type of racism in which people are excluded and alienated by cultural differences and evaluated within the framework of "racism without race" has become a phenomenon. The roots of this new type of racism are organically linked to biological racism and are capable of transforming with it. The focus of this study is the main factors of this transformation evolving from old biological racism to new cultural racism and historical changes in the content of these concepts. To do this, comparative "historical sociological analysis" was adopted. The aim of the study is to analyze the transformation of racism in line with the scientific, social, political and economic conditions of historical periods by shedding light on the ideology of racism from old and new.

Keywords: Race, Biological Racism, Race Theories, New Racism, Cultural Racism

Giriş

İrk ve ırkçılık, antropoloji, biyoloji, tıp, arkeoloji, tarih, siyaset, uluslararası ilişkiler gibi fen ve sosyal bilimlerden müteşekkil, pek çok disiplinin inceleme alanına dahil olan, çok boyutlu ve tartışmalı kavramlardır. Ancak ırkçılığı anlayabilmemiz için ırk kavramının muhtevasının incelenmesi önemlidir. Bernasconi bu durumu “ırk olmadan ırkçılık olmaz” şeklinde ifade etmektedir (Bernasconi, 2011:34). Dolayısıyla ırkçılığın mevcudiyeti, ırk kavramının modern anlamda icadına bağlıdır denilebilir. Deri rengi, kafatası şekli, saç, göz, burun şekli gibi fenotipik veya biyolojik özelliklere atıfta bulunan ve soy, köken anlamında kullanılan ırk kavramı, farklı dış görünüş ve kültürdeki insanları sınıflandırmanın aracı haline gelmiştir. İnsan ırkı konusunun bilimsel bir çaba içinde açıklanmaya çalışılması, çeşitli ırk kuramlarının oluşturulması ve bu kuramların ırkçı felsefi yorumları, ırkçılık olarak adlandırılan bir ideolojinin doğuşuna sebebiyet vermiştir.

Farklı disiplinlerde genel bir literatür taraması yapıldığında, ırkçılık kavramının eski/klasik/bilimsel/biyolojik ırkçılık ve yeni/farkçı/kültürel ırkçılık gibi adlandırılmalarla tartışıldığı görülür. Buradaki temel ayırım, ırk kavramının bilimsel olarak varlığına olan inançla şekillenen, 17. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar hüküm süren ırkçılığın eski haliyle, ırk kavramının bilimsel manada insanlar için çürütülmesinden sonra “ırksız ırkçılık” çerçevesinde şekillenen yeni ırkçılık üzerinden yapılmaktadır. Aslında olgu ve ideoloji olarak ırkçılığın, sosyal yapılardaki ekonomik ve siyasal kırılmalara eklenmesi, zamana ve coğrafyaya göre onu farklı

tartışmaların içine çeken bir gerçekliğe dönüştürmekte ve farklı boyutlarının ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Bu yüzden bir değil, birden fazla ırkçılıktan söz edilmektedir. En genel isimlendirmeye eski ırkçılık olgusu, daha çok ırk kuramları ve bu kuramların felsefi yorumları ile ön plandadır. Buna karşılık günümüzde, yeni ırkçılık ise dil, din, etnisite gibi kültürel olarak farklı olma durumlarında aktifleşmektedir. Bu durum, ırkçılığın eski versiyonundan bir kopuş yerine aslında ırkçılığın geçirdiği evrime işaret etmektedir. Zira bu durum ekseninde düşünüldüğünde ırkçılığın, biyolojik manada hafızalardaki stereotipiler ve tarihsel geçmişi ile hiç yok olmadığı, sadece dönüştüğü ve son dönemde kültürel olarak farklı olanı aşağı görme nosyonlarına bürünmüş olduğu söylenebilir. Bu manada ırkçılık, yok olmayan, dönüşen, kültürel olarak farklı olmanın ırksallaştırıldığı bir düzene evirilen, nevezuhur bir mesele halinde tartışılmaya devam etmektedir.

Bu kapsamda çalışma içinde temel argümanımız, ırk ve ırkçılığın tarihsel olarak yok olan bir kavramsallaştırmadan ziyade kendini yenileyen bir formda sürece entegre olduğudur. Bu nedenle de çalışma kapsamında bu sürece etki eden etmenler, temel inceleme konusu olmakla birlikte, çalışmanın amacı, geçmişten günümüze, eski ve yeni ırkçılığın bu dönüşümü analiz etmektir. Böylece, bu olguların birbirinden tamamen farklı, kopuk olgular olmadığı da ortaya konulacaktır. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle ırk kavramı, biyolojik ırkçılık kavramı ve tarihsel gelişimi incelenecektir. Ardından ırk kuramlarının biyolojik ırkçılığın gelişimine katkıları ve bu kuramların felsefi yorumlarının biyolojik ırkçılığı pekiştirmedeki rolleri ele alınacaktır. Son olarak, çalışmada kökleri biyolojik ırkçılıktan ayrı değerlendirilmeyen, yeni ırkçılık kavramı ve kavramın ne derece yeni bir olgu olduğu incelenerek ırkçılığın dönüşen, güncel haline ışık tutulmaya çalışılacaktır.

1. İRK KAVRAMI VE BİYOLOJİK İRKÇİLİK

İrk, en genel bakış açısıyla, “fiziki ve biyolojik özellikleri ortak olduğu” kabul edilen, bir grup insan anlamına gelmektedir (Boas, 1940: 4). İnsan ırklarıyla ilgili en genel tanımlardan biri de “*dilleri, töreleri, milliyetleri ne olursa olsun, kalıtımsal olarak bir fiziki karakterler toplumu sunan insan kümeleri*” şeklindedir. “Fiziki karakterler” deyimini “kalıtımsal olmak şartı” ile anatomik olmanın yanı sıra, fizyolojik, psikolojik (Fontette, 1991:11) özellikleri de kapsamaktadır. Omi ve Winant’a göre; ırk, “*farklı insan vücudu türlerine atıfta bulunarak, sosyal çatışmaları, çıkarları gösteren ve sembolize eden bir kavramdır.*” Bu açıdan her ne kadar kavram, biyolojik veya fenotipik temelli insan özelliklerini ifade etse de, bu belirli insan özelliklerinin ırksal anlamlandırma amacıyla seçilmesi, her zaman zorunlu olarak, sosyal ve tarihsel bir süreç olarak gelişmiştir (Omi ve Winant, 2002: 123). Nitekim Banton da, “*insanların kalıtım biyolojisini çok az anladıkları bir zamanda, kariyerinin erken dönemini yaşayan “ırk”ın, köken anlamına*” geldiğine dikkat çekmiştir (Banton, 2001:62).

17. yüzyılda, modern anlamda ırk kavramı, bir insan grubunu tanımlamak, belirlemek için ilk defa Fransa'da aynı zamanda hekim ve araştırmacı gezgin olan François Bernier (1625-1688) tarafından kullanılmıştır. Bernier; soy, tür (espece) kavramının anlamdaşı olarak ve kavrama hiçbir değer yargısı yüklemeyen, analitik sınıflandırma için ırk ifadesini kullanmıştır (S. Özbek, 2012:21). Bernier, 1684 yılında, “Yeni Türler ya da Irklar Kapsamında Dünyanın Yeniden Bölünmesi (*Nouvelle Division de la tere par len differentes especes ou reces d’hommes qui l’habitent*)” adlı kitabı yazmıştır. Bu kitabında ayrıca dünyanın bölgesel olmaktan ziyade ırksal türlere göre bölünmesini önermiştir ve özellikle deri rengi, yüz şekli gibi fiziksel özellikleri ön planda tutarak, farklı coğrafyalardaki insan çeşitliliğini tasnif etmiştir (Rubies, 2013:54,55). 18. ve 19. yüzyıllarda ise, Banton’un tabiriyle, “ırk tartışmalı bir kavram olarak tanımlandıktan” sonra dönüşmeye devam etmiş ve insanlar arasındaki temel farklılıklar, kalıtım seçeneği göz ardı edilerek, siyasi amaçlar için de kullanılmıştır (Banton, 2001: 62).

Günümüzde ise insan “ırk” ı bilimsel olarak geçerliliği olmayan sosyal bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Genetik bilimi de, nüfus grupları arasında, istatistiksel olarak daha anlamlı genetik çeşitlilik olduğunu ve "ırk" ile ilişkili saç veya göz rengi gibi fizyolojik farklılıkların önemli olmadığını göstermiştir. Ancak, çoğu uzman “ırkların” var olduğunu ve bir kavram olarak ayrımcılık ve dezavantaj kalıplarını şekillendirdiğini düşünmeye devam etmektedir (Lavallet an Penketh, 2014:9).

İrkçilik kavramı incelendiğinde, her ne kadar kökeni modern anlamda 17. yüzyıla dayansa da, 1930’larda İngilizceye giren aslında yeni bir kavram olduğu görülür. Oxford İngilizce Sözlüğüne göre tanımı, “belli başlı insani özelliklerin ve yeteneklerin ırk tarafından belirlendiğini öne süren teori” dir. Bernasconi, bu tanım kabul edildiği sürece mantıksal bağın açıklığını da “ırk olmadan ırkçılık olmaz” şeklinde özetler (Bernasconi, 2011:33,34). Kavram, klasik ırk tanımı ile düşünüldüğünde, “klasik eşitsizlikçi ırkçılık” tanımı, “çeşitli insan gruplarının biyolojik/fiziksel özelliklerle birbirinden farklılaştığı ve bu nedenle bu gruplar arasında belli bir hiyerarşik sıralamanın mümkün olduğu inancıyla şekillenmektedir” (Sumbas, 2009:265). Öte yandan Essed ise ırkçılığı “aslında sosyal yapıda var olan, fakat biyolojik ve kültürel faktörler aracılığıyla, farklı ırk ve etnik grup olarak tanımlananlara atfedilen eşitsizliklerin içinde yer aldığı ideoloji, yapı ve süreç” olarak görmektedir (Yılmaz, 2008:23). Todorov’a göre de muhtemelen ırkçılık dünya çapında bulunan eski bir davranış biçimidir. İrkçilik kelimesi genel kullanımda, aslında iki çok farklı şeyi ifade etmektedir. Bir yandan farklı fiziksel özelliklere sahip bireyler için genellikle nefret veya aşağılamanın bir tezahürü iken; öte yandan insan ırklarıyla ilgili bir doktrin olan bir ideoloji meselesidir (Todorov, 2001:62).

İrkçiliğin bilimsel ve rasyonel bir proje olarak aydınlanma döneminde geliştiğine dikkat çeken Taş, Avrupalı gezginlerin, misyonerlerin ve etnologların bitkileri, hayvanları ve insanları sınıflandırmak için ırkçılıktan

geniş ölçüde yararlandıklarını belirtir. Ona göre, Avrupalılar ırkçılığı modernleşmedeki farklılıkları belirlemek amacıyla kullanarak, Batı medeniyetinin üstünlüğünü ifade eden bir teoriye dönüştürmüşlerdir. Bu noktada, klasik anlamda ırkçılık, biyolojik özelliklere dayanarak ahlaki ve entelektüel üstünlüğü öngören bir ideoloji ve insan gruplarını, iktidar, sınıfsal konum ve kültürel duruma göre birbirinden ayıran bir düşünce sistemi haline gelmektedir (Taş, 1999:41). İrkçılığı bir ideoloji olarak değerlendiren Miles'e göre; ırkçılığın ayırt edici içeriği, herhangi bir topluluğu tanımlayabilecek bir kriter olarak, bazı biyolojik niteliklere anlam yüklemesidir. Topluluk bu yolla, doğal, değişmeyen bir köken ve konuma sahip ve dolayısıyla doğuştan farklı olarak gösterilir. Bu şekilde doğal, biyolojik bir topluluk oluşturduğu düşünülen insanların tümü "*olumsuz olarak değerlendirilen bir dizi biyolojik ve/veya kültürel karakteristiklere sahiptir*" şeklinde tanımlanır. Aynı zamanda, bu topluluğun varlığının sorun oluşturduğu ve ideolojik açıdan tehdit oluşturduğu öne sürülür (Miles, 2000:112).

Rönesans sonrası Avrupa, hem üretilen bir dizi ideoloji ve geniş çaplı bilimsel doktrin açısından, hem de somut şiddet gösterisi, aşağılama ve ayrımcılık noktasında, ırkçılığın hızla geliştiği bir merkez olmuştur. İrkçılığın yayılmasında ve artmasında ise büyük göçler, ticari ilişkilerin gelişmesi, endüstrileşme ve sömürgecilik en önemli etmenlerdir (Wieviorka akt. Somersan, 2004:59). 19. yüzyılda sömürgeci devletlerin ve aynı anlayışa sahip "beyaz" Avrupalı "ırkların", Asya ve Afrika'nın "siyah", "kahverengi" ve "sarı" "ırklarıyla" ilişkilerini artırması, ırkçılığın kullanım ve sınıflandırmasını arttırmıştır. Bu durum ise biyolojik yönden farklı insanların varlığı ve bu gruplar arasında sınıflandırma yapılması düşüncelerini yaygınlaştırmıştır. Böylece ırklar arasında doğuştan geldiği kabul edilen temel farkların, siyasi ve toplumsal sonuçları olmuştur, genetik, politikayı belirlerken ırksalcı politik teoriler biyolojik varsayımları temel almıştır (Heywood, 2014:226,227). Bununla bağlantılı olarak ırkçılar, ırklar veya insan grupları arasında biyolojik farklılığa, bu farklılıkların hiyerarşik sınıflandırılışına ve bu sınıflandırmanın insanın iç yapısına bağlı olduğuna inanmışlardır. Ayrıca bu farklılıkları başka gruplara hak tanınamak ve onları tecrit etmek için kullanmışlardır (Taş, 1999:41,42). İrkçılığın dönüşümünün neticesinde, ırkçılığın var ettiği cemaatin oluşumu için ırkçı kuramlar vazgeçilmez hale gelmiştir. Bu açıdan Balibar'a göre kuramı veya kuramları olmayan ırkçılık yoktur. Bu kuramlar ise entelektüeller tarafından akılcılaştırılmaktadır. Üst düzey ırkçılık kuramlaştırmaları ise 19. yüzyılda ortaya konan, evrimci "biyolojik ırklar" antropolojisi gibi kuramların, kurulan cemaatin kristalleşmesindeki işlevlerini ve konumunu güçlendirmiştir (Balibar, 2007:28,29). Özellikle fiziksel farklılıklar üzerinden hareket eden ve bilimsel temeller ile desteklenmeye çalışılan bu ırk ayrımları ise sonuçta biyolojik ırkçılığı ortaya çıkarmıştır.

2. IRK KURAMLARI VE BİYOLOJİK IRKÇILIĞA KATKILARI

İrk kavramının ve buna bağlı olarak insanları sınıflandırma tutkusunun tarihsel gelişimine bakıldığında, aslında insanların çok eski çağlarda da soyluluk, güzellik, çeşitli ayrıcalıklı sınıflara dahil olma gibi pek çok kıstasla farklı kategorilere ayrıldığı görülmektedir. 16. ve 17. yüzyıllara kadar, insanların birbirlerinden fiziki olarak farklılıklarını açıklamada genellikle dini öğretiler, yaradılışçılık ya da Adem ve Havva'dan türeme inanışları etkili olmuştur. Ancak, coğrafi keşiflerle, Avrupalı kaşiflerin farklı dünyaların yerli halklarıyla karşılaşmaları ve kendi toplumlarıyla bu halkları karşılaştırmalarıyla bu inanışlar sarsılmaya başlamıştır. Zira kilisenin de yönlendirmesiyle, önceleri karşılaştıkları topluluklara Hristiyanlığın nimetlerini sunmayı bir misyon, bir yük, bir lütf olarak gören İspanyol ve Portekizler öncülüğündeki bu gruplar için sonraları, ticari hırsların ön plana geçmesi, dini öğretilerin zamanla etkinliğini yitirmesiyle sonuçlanmıştır. Bunda elbette o zamana kadar geçerli olan inanışların, Reform ve Rönesans ile sorgulanmaya başlanması, aydınlanma dönemi ve matbaanın icadıyla bu fikirlerin daha kolay yayılması da etkili olmuştur. Keşfedilen yeni kıtalardaki yerli halkların biyolojik ve kültürel farklılıklarının, “geri, vahşi, barbar, yaratık, insan altı, hayvan” gibi isimlendirmelerle etiketlenmesi veya günümüzde geçerliliği olmayan “bilimsel ırk kuramlarıyla” izah edilmesi ise bu toplulukların köle statüsünde kullanılmasını ve topraklarının sömürülmesini kolaylaştırmıştır.

¹ Böylece “sömürgecilik ve sömürünün meşrulaştırılması için ideolojik gerekçe arayışı artık dinden bilime” geçmiştir. Bu süreçte, araçsallaştırılan bilim, bazı insanların üstün, bazılarının ise aşağı olduğunu ispatlama ve meşrulaştırma (Aktaş, 2019:290) girişimleriyle her kapıyı açan sihirli anahtar görevi görmeye başlamıştır.

18. ve 19 yüzyıllarda yoğunlaşan bilimsel çabalarda, dünya toplumlarını çeşitli ırk sınıflarına ayırmak için farklı ölçütler kullanmıştır. Fiziksel özellikler yönünden farklı insanların deri rengi, saç, burun, boy, kafatası vb. değerlendirilerek birçok bilim adamı tarafından farklı ırk tasnifleri yapılmış, çeşitli ırk kuramları üretilmiştir. Bu ırk kuramları ise biyolojik ırkçılığa bilimsel bir alt yapı hazırlamıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda gelişerek ve çeşitlenerek süren ve sonuçları 20. yüzyılın ortalarında dahi görülen, bilimsel olduğu kabul edilen bu ırk kuramları öncülerinden en önemlileri ise Linnaeus, Blumenback, Buffon, Lamarck, Camper, Retzius, Morton, Darwin, Mendel, Galton olarak bilinmektedir. İsveçli, doğa araştırmacı ve botanikçi Carlous Linnaeus (1707-1778), Doğal Sistem (*Systeme Naturae*) adlı, 1735'ten ölümüne kadar yayımlanan on iki

---

¹ Sömürgeci mantık içinde Batı'nın ırkçı yaklaşımına ilişkin meşruiyet arayışında tarihsel örneklerden biri de V. Karl'ın 1550 yılında İspanya'da topladığı ilahiyat konseyinde alınan karardır. Buna göre; Batı Yarıküre 'de yaşayan insanlar, ruhları olan ve kurtuluşu hak eden insanlar olarak görülmüştür. Avrupa'nın kendini bu şekilde tanımlaması özellikle sömürge toprakları üzerinde politikalarını meşrulaştıran dini bir zemin sağladığı söylenebilir (Özel Özcan, 2020: 108)

bölümlük eserinde, insanoğlunu daha önce hayvanlar ve bitkiler için yapılmış olan biçimsel sınıflandırmaya tabi tutan ilk kişidir (Bernasconi, 2011:41). Linnaeus, ilk karşılaştırmalı sınıflandırma bilimi olan taksonomiye geliştirmiş, bitki, hayvan ve insanların dahil olduğu canlılar alemi için bir hiyerarşi belirlemiş ve insanı basamakların zirvesine yerleştirmiştir. Yine insanlar içinde de bir ayrıma giden Linnaeus, Avrupalı, Amerikalı, Asyalı, Afrikalı ve hilkat garibesi olmak üzere farklı temel ırklar belirlemiştir (S. Özbek, 2012:21). Bu sınıflandırmayı yaparken en önemli ölçüt olarak deri rengini kullanmıştır. Amerika yerlilerini kızıl derili, Avrupalıları beyaz; Afrikalıları siyah renkli insanlar olarak tasnif eden Linnaeus, Batılıların öteki halklar hakkındaki geleneksel düşüncelerinin etkisinde de kalmış ve bu düşüncelerle ırklar arasında bağlantı kurmuştur. Bu yüzden, Linnaeus Avrupalıları, “*beyaz, aktif, yaratıcı, becerikli*” gibi üstün özelliklerle tarif ederken, Afrikalıları ise “*siyah, hilekâr, tembel, kayıtsız, miymıntı, efendisinin isteğine göre yönetilen insan*” grupları olarak betimlemiştir (S. Özbek, 2003:18). Bilimsel ırk kuramlarına katkıda bulunan Alman doğa bilgini Johann Friedrich Blumenbach (1752-1840) ise Kafkasya’ya yapmış olduğu bir geziden sonra insanlığın başlangıcında “Kokazyana” adlı tek bir toplum olduğunu ve diğer bütün insan gruplarının zamanla bu ana kökten farklılaştığını iddia etmiştir. Ayrıca, Kokazyana ırkının üstün ve seçkin bir ırk olduğuna işaret eden Blumenbach’a göre bu ırk, beyaz ırkın bir simgesidir ve Kokazoid sözcüğünü beyazlar için kullanmıştır (M. Özbek, 1979:18,19). Blumenbach, yine deri rengine yoğunlaşarak insanları, Kafkasyalı ya da Beyaz, Moğol ya da Sarı, Etiyopyalı ya da Siyah, Amerikalı ya da Kızıl, Malayalı ya da kahverengi olarak beş ırka ayırmıştır (Rivera, 2019:6). Blumenbach’ın beyaz ırkı en üst basamağa yerleştirmesi ise saf ırk veya üstün ırk söylemlerine katkıda bulunurken, ideal tip olarak kabul ettiği Avrupalılarla, olmayanların karşılaştırılmasına sebebiyet vererek ırkçı tohumların atılmasına yol açmıştır (Şenel, 1984:15).

İrk kuramları belirlenirken kullanılan ölçütlerden bir diğeri de çevredir. Bu kuramlarda, Fransız filozof ve doğa bilimcisi George Louis Buffon (1707-1788) ve Fransız biyolog Jean Bapstiste Lamarck (1744-1829) isimleri ön plana çıkmaktadır. “Doğa Tarihi ve Doğanın Çağları (1749-1788)” adlı otuz altı ciltlik eseri ile ünlenen Buffon türlerin değişimini incelerken, Darwin’den önce, evrim kavramına ulaşmış, iklimi insanlar arasındaki farklılığın temel nedeni olarak görmüştür. O da Linnaeus gibi, psikolojik ve kültürel özellikleri, irksal farklılıklarla ilişkilendirmiş ancak çevresel koşulların değişmesi durumunda bu farklılıkların da ortadan kalkabileceğini düşünmüştür (Şenel, 1984:15). Ona göre, asıl insan bedeni örneği olarak kusursuz olanlar, “*Güney Avrupa’nın ölçülü ikliminde yaşayan beyazlar*”dır ve güzellikleri ile ön plana çıkmaktadırlar. Buffon, siyahları ise “*yozlaşmış, çirkin ve soysuzlaşmış*” insanlar olarak tasvir etmektedir (S. Özbek, 2003: 20). Öte yandan Lamarck, Darwin’in eseri “Türlerin Kökeni”ni yayınlanmasından yarım yüzyıl önce, ebeveynlerin davranış kalıplarının, yavruları tarafından miras alınabileceği ilkesini öne sürmüştür

(Malik, 1996: 158). 1809'da yayınladığı “Zoolojinin Felsefesi (*Philosophie Zoologique*)” isimli kitabında Lamarck, türlerin sabit olmadığını, basit yapılı canlıların uzun süreli bir evrimleşme neticesinde daha kompleks yapılı canlılara dönüştüğünü savunmuştur (Tatlı, 2008: 85). Ayrıca davranış kalıplarının da nesillere aktarıldığını öne süren Lamarck'ın bu düşünceleri, topluluğun fizyolojik ve psikolojik özelliklerini, kalıtımla soylarına geçirdikleri inancına destek olduğu için (Şenel, 1984:16) biyolojik ırkçılığa kapı açmıştır.

18. ve 19. yüzyıllarda, fizik antropolojinin ölçme biçme rehberliğinde oluşturulan diğer kuramlar ise kafatasları kıstas alınarak üretilmiştir. Bu ırk kuramlarının öncüleri ise, Hollandalı doğa bilimci Petrus Camper (1722-1789), İsveçli anatomist Anders Adolph Retzius (1796-1860) ve Philadelphia'lı doğa bilimci Samuel George Morton (1799-1851) olarak sayılabilir. İlk olarak, karşılaştırmalı kafatası anatomisi üzerine çalışan (Özener, 2017:37) Camper, insan yüzünün ileriye doğru “fırlaklık” derecesini ölçmüş, buna göre, yüz açısı 70 derece olan zencilerin, yüz açısı 58 derece olan maymuna, 80 derece yüz açısına sahip beyazlardan (özellikle Avrupalı) daha yakın oldukları sonucunu ilan ederek (Şenel, 1984:17) büyük ses getirmiştir. Geliştirdiği bu yüz açısı tekniğiyle, insan ve hayvanların aralarındaki temel farklılıklara rağmen, zencilerle hayvanları karşılaştıran Camper, “Büyük Varlık Zinciri”nde insanlar ve hayvanlar arasındaki kayıp halkanın, siyahlar olması ihtimali üzerinde durmuştur. Zencilerin maymunlara, insan ırkının geri kalanından daha yakın olduğuna inanan Camper, bunun için zencilerinin görünüşünün yanı sıra kafatası ölçüm sonuçlarını gerekçe olarak sunmuştur (Mosse, 1999:43,44). Camper, bu buluşuyla, Batı dünyasında, 20. yüzyılın ilk yarısında büyük yaygınlık kazanacak ve bazı bilim adamlarını, zekayı kafatasının hacminin büyüklüğüyle ölçmeye kadar götürecektir, eski kraniyoloji ve sefalometri bilimlerini de fiilen başlatmıştır (Poliakov, 2011:206). Sonradan biyolojik ırkçılığın sloganı haline gelen; “*ne kadar büyük açısı, o kadar üstün ırk*” söylemini de bu kuramı güçlendirmiştir. Retzius ise ırk tasnifi için kafataslarının uzunluk veya yuvarlaklık derecelerini ölçmeye yarayan bir kroniometre geliştirmiş, kafa genişliğinin uzunluğuna bölünmesiyle elde edilen bir kafatası indeksi ile popüler olmuştur. Bu indekse göre, elde edilen değeri 0,75 ve altında olanlar dolikosefal (uzun kafalı), 0,80 ve üzerinde olanlar ise brakisefal (kısa kafalı) olarak sınıflandırılmıştır. Bu iki değer arasında kalanlar ise mezosefal (orta kafalı) olarak adlandırılmışlardır (Özener, 2017:35). 20. yüzyılın ortalarına kadar popülerliğini kaybetmeyen bu buluşuyla Retzius, brakisefal olmanın bir ayrıcalık ve üstünlük vasfı olduğunu düşünen ırkçı bakış açılarına ve yorumlara kaynaklık etmiştir. Diğer taraftan Amerika'da bilimsel ırkçılığın babası olarak da bilinen Morton, 1839 yılında yayınladığı *Crania Americana* adlı eserinde, incelediği 800 kafatası sonuçlarına binaen, yaradılış olarak insanların eşit olmadığı fikrini ilan etmiştir. Morton, Amerikan yerlilerinin kafataslarını incelemiş ve onların Kafkas ırkına oranla entelektüel kapasitelerinin daha düşük olduğunu

öne sürmüştür (Toprak, 2012:34,35). Rastgele topladığı ve oluşturduğu insan kafatası koleksiyonu üzerine yaptığı çalışmalarla, büyük kafatası hacmine sahip olmayı, beyaz deriye sahip olma, akıllılık, üstünlük, ilerilik gibi sıfatlarla eşleştirmiştir. Daha küçük kafatası hacmine sahip, renkli veya siyahı insanları ise ilerlemeye açık veya geri gibi sıfatlarla betimlemiştir. Araştırmaları sonucunda, insanları beş farklı ırka da ayıran Morton, bu ırklara aynı zamanda belirli fizyolojik, psikolojik ve sosyal özellikler de tanımlamıştır. Ona göre, beyazların veya “Kafkasyalılar” en zeki ırktır. Doğu Asyalılar veya “Moğollar”, “akıllı” ve “ilerlemeye açık” olsalar da bir adım geridedirler. Onların ardından Güney Asyalılar ve Amerika Yerlileri gelmektedir. Siyahiler yani “Etiyopyalılar” en alt sıradadırlar. Bu sıralaması, Amerikan iç savaşından önce, özellikle Güney’de kölelik veya köle ticareti taraftarlarınca desteklenmiştir (Kolbert, 2018:56,57). Onun sunduğu farklılıkların hiyerarşik derecelendirilmesi durumu da yine bilimsel ırkçılığı ve ırkçı eylemleri, dönemlerinde meşrulaştırmıştır.

İrk kuramlarına bir diğer katkıda, Robert Charles Darwin (1809-1882) in 1859 yılında yayınlanan "Türlerin Kökeni" (*The Origin of Species*) adlı yapıtında, "doğal ayıklanma" diye adlandırdığı önemli bir kuram yoluyla olmuştur. Kurama göre, hayat kıt kaynaklar için mücadele alanıdır ve bu kaynaklar için sürekli bir savaş söz konusudur. Bu savaşı ise farklı çevre koşullarına en iyi uyum sağlayanlar yani “kuvvetliler” kazanmaktadır, sağlayamayanlar “zayıflar” ise yok olmaktadır. Bu süreç "doğal ayıklanma" süreci olarak adlandırılır. Kurama göre, türler ve ırklar, evrimlerini ve farklılaşmalarını doğal ayıklanma yolu ile gerçekleştirirler (Şenel, 1984:20,21). Bu süreçte mevcut türler, vaktiyle yaşamış türlerin değişimiyle oluşmaktadır, yani bir evrim söz konusudur. Canlılar arasındaki sürekli mücadele ve hayat kavgası, doğal ayıklanma yoluyla kuvvetlileri hayatta bırakmakta, zayıfları ise elemektedir (Tatlı, 2008: 90). “Türlerin Kökeni” kitabından 12 yıl sonra, 1871 yılında yayımlanan “İnsanın Ataları (*The Descent of Man*)” adlı eserinde Darwin, evrim teorisini, “insan ırklarına” uygulamıştır. Darwin ırkların zekâ yönünden, fiziksel ve duygusal yönlerden farklılıklar gösterdiğini iddia etmiştir (Taş, 1999:44,45). Darwin, insan türünün biyolojik evrimiyle birlikte, toplumsal, düşünsel, moral evriminin de yaşam savaşında doğal ayıklanmaya tabi olduğunu iddia ederek, Sosyal Darwinizm’e ve ırkçı görüşlere katkıda bulunmuştur (Şenel, 1984:21,22).

Yine kalıtım mekanizmasının kâşifi olarak tanınan Avusturyalı botanikçi ve rahip Gregor Johann Mendel (1822-1884) ise faktör olarak adlandırdığı, günümüzde gen olarak bilinen yapıyı keşfetmiştir. Bu buluşuyla, genetik biliminin kurucusu sayılan Mendel, evrim kuramından yola çıkarak, evrim kuramının çözemediği kalıtım düzeneği (kalıtım mekanizmasının işleyişi) sorununu çözmüştür. Ayrıca, kendi adıyla anılan “Mendel Kuramı”nı oluşturmuştur ve Mendel’in genetik üzerine yaptığı çalışmalar esasında ırksal sınıflamanın imkansızlığını göstermiştir (Sumbas, 2009:264). Daha sonraki süreçte genetik bilimindeki ek gelişmeler, önce ırkın kanla ilişkili olmadığını, genlere bağlı olduğunu ortaya koyarak, ırkçı

düşüncelere darbe vurmaya (Şenel: 1984:26) başarmıştır. Ancak bu gelişmeyle birlikte, ırksal sınıflandırmanın imkansızlığı her ne kadar ortaya konulmuşsa da Mendel'in kalıtım kuramı ve Darwin'in doğal ayıklanma kuramı, Darwin'in kuzeni Britanyalı Francis Galton (1822-1911) tarafından kullanılmış ve Sosyal Darwinizm ve öjenizm gibi tehlikeli görüşlerin öncülüğünü yapmasına neden olmuştur. Sosyal Darwinizm ve öjenizm, 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında ırk ayrımlarına katkıda bulunan ve biyolojik ırkçılığı en acımasız yöntemlerle insanoğlunun deneyimlemesine neden olan olgulardır. Sosyal Darwinizm ile “biyolojik olarak uygun olmayanların, toplumsal ilerlemeye engel teşkil ettikleri nedeniyle sınırlandırılması” önerilirken, öjenizm yani ırk ıslahı ile daha sağlıklı toplumların oluşması için “istenmeyenlerden kurtulma, istenenleri çoğaltma ve insan ırkını geliştirme” amaçlamıştır. Galton, “istenmeyenlerden” kurtularak ve “arzu edilenleri” çoğaltarak insan ırkını geliştirme ideali için eski Yunanca, “eu” ve “genos” sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan ve “iyi nesil” veya “iyi tür” anlamına gelen (Rütsche, 2013:235) öjeni kelimesini kullanmıştır. Böylece Galton, öjeni kavramını, Mendel'in teorisinde faktör veya günümüzde “gen” olarak bilinen unsurların kalıtım mekanizmasıyla sonraki nesillere aktarılması durumuyla birlikte düşünmüştür (Kelves, 1999:435). Galton'un öncülüğünü yaptığı bu görüşler, örnekleri birçok Avrupa ülkesinde ve Amerika'da görülen farklı birçok ırkçı uygulamaya ve vahşete sebebiyet vermiştir. En bilinen örnekleri ise Nazi Almanya'sında “ari, üstün ırk” dejenere ettiği veya yozlaştırdığı gibi ırkçı düşüncelerle, fiziksel ve zihinsel engelliler veya ayrı bir ırk olarak görülen Yahudiler gibi tehlikeli addedilen insan çeşitlerinin zorunlu kısırlaştırılması, çeşitli insanlık dışı deneylerin muhatabı olması ve sistematik olarak soykırımı uğratılmasıdır. Sosyal Darwinizm ve öjenizm, faşizm gibi tehlikeli bir ideolojinin de yükselmesinde etkili olmuştur. Faşistler, mücadeleyi sosyal hayatta ve uluslararası düzeyde doğal ve kaçınılmaz olarak görmüşlerdir. Ayrıca, Darwinçi düşünce, faşizme “iyiliğin güç, kötülüğün zayıflık olduğu” politik değerleri de aşılabilir, zayıflıkla alay edilmiş, zayıf ve yetersiz olanın ortadan kaldırılması hoş karşılanmıştır. Faşizm'in, hayatı “*sonu olmayan bu mücadelede*” olarak gördüğü bu süreçte ise Hitler'in (1944) “*Zafer gücünün, ölüm zayıfındır.*” sloganı (Heywood, 2014: 217,218) ile bütün bu insanlık dışı uygulamalar, kitleleri manipüle ederek meşrulaştırılmıştır.

II. Dünya Savaşından sonra, mikro evrim biyolojisindeki gelişmelerle, çağdaş ırk kuramı şekillenmeye başlamıştır. Buna göre, fizik antropoloji dalındaki “ırk” kavramı bilimsel geçerliliğini yitirmiş ve bunun yerini “*nüfus genetiğinden esinlenen ve insan türü içindeki biyolojik çeşitliliği, iklim koşulları ile coğrafyaya göre değerlendiren kuram ve araştırmalar*” almıştır. Bu gelişmeler neticesinde, günümüz sınıflandırma sisteminde, Homo Sapiens yani modern insan ırklara ayrılmamış, tüm insan cinsinin tek bir alttüre ait olduğu kabul edilmiştir (Somersan, 2013:203). Yine, yeni bilimsel araştırma ve buluşlar neticesinde, 20. yüzyılın ikinci yarısında, “ırk” bilimsel manada gözden düşen bir kavram olmuştur. Özellikle genetik bilimindeki

gelişmeler bu durumda önemli etkindir. DNA keşfi ve bütün insanların yüzde 99,9 oranında genetik yapılarının benzerliğinin ilanından sonra, farklı ırk kategorilerinin varlığını öne süren bütün tanım ve ırk kuramları, bilimsel olarak geçerliliğini yitirmiştir (Özener, 2017:64,65).

3. İRK KURAMLARININ FELSEFİ YORUMLARI VE BİYOLOJİK İRKÇİLİĞİN PEKİŞMESİ

İnsanları farklı biyolojik özellikleriyle ayırma tabi tutan, bahsi geçen ırk kuramları, üretildiği dönemlerin siyasi, ekonomik, sosyal atmosferinde, özellikle Batı dünyasında değişmez salt gerçeklikler olarak içselleştirilmiş ve telafisi zor ırkçı uygulamaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu insanlık dışı uygulamaların bir diğer önemli nedeni ise ırk kuramlarının felsefi yorumlarıdır. Özellikle aydınlanma döneminde, oldukça ünlü fikir adamlarının “farklı insan ırklarına” dair yorumları, biyolojik ırkçılığı haklılaştıran, pekiştiren ve derinleştiren önemli etkenler olmuştur. Bu sürece biyolojik ırkçı kuramları ile Gobineau, Chamberlain, Kossina öncülük ederken, tüm düşünce sistemlerini kapsamamakla birlikte aydınlanma düşünürleri Kant, Herder, Voltaire, Montesquieu, Hume, Hegel gibi filozoflar da ırkçılık hakkında fikir üretmişler ve ırkçılığın yayılmasında önemli rol oynamışlardır (Taş, 1999:44). Sırasıyla Fransız diplomat ve yazar Joseph-Arthur de Gobineau (1816-1882) ortaya koyduğu kuramlarla, biyolojik ırkçılığa öncülük eden ilk isim durumundadır. “İnsan İrklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme” adlı eseriyle ün yapan ve “Aryanizm” teorisine katkılarıyla dikkat çeken Gobineau, hayatının büyük bir bölümünü uygarlıkların akıbetiyle ilgilenmeye ayırmıştır. “Uygarlıklar niçin ve nasıl ölüyorlardı?” sorusu üzerinden çözümlemeler yapmıştır. Kurumların, dinlerin, iklimlerin vb. nin etkilerini çürüttükten ve salt bunlara dayanarak tatmin edici bir açıklama yapılamayacağını gösterdikten sonra, esas olarak ırka dayanan yeni sistemine ilişkin çözümlemesini ortaya koymuştur (Fontatte, 1991:48,49). Gobineau, üstün ve aşağı ırkların varlığını öne sürmüş, üstün ırklar gelişmeye açıkken aşağı ırklar için aynı durumun söz konusu olamayacağından bahsetmiştir. Ona göre üstün ırk, beyaz ırktır ve bir şekilde ari kalmalıdır. Çünkü ırklar karışıkça yozlaşmakta ve bu dejenerasyon toplumların çöküşüne neden olmaktadır. Gobineau’nun, ırkların eşit olmadığına dair bu görüşleri ve Aryan ırkından geldiğini düşündüğü Alman halkını, ırk piramidinin zirvesine yerleştirmesi, Nazileri etkilemiş ve onların ari ırkı oluşturma ve koruma çabalarına katkıda bulunmuştur. Ayrıca fikirleri çoğu kez değiştirilerek, çeşitli çevrelerin siyasi ve ekonomik amaçlarını gerçekleştirmek için araçsallaştırılmıştır. Takipçisi ırk ayrımıyla ilgilenen ve ırkçılık kuramlarına katkısıyla bilinen araştırmacılar arasında olan Houston Stewart Chamberlain (1855-1927) ise ortaya attığı “Germen İrki” efsanesi ve Kuzey Avrupa’da yaşayan halkları bu ırk grubuna dahil etmesiyle tanınmaktadır. Ona göre, farklı etnik grupların kaynaşması kesinlikle telafisi zor -Roma imparatorluğunun çöküşü gibi- sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca, tüm öğrenimini Almanya’da yapan ve Alman

kültürü içinde yetişmiş olan Chamberlain, Yahudileri Germenlerden ayırdığı gibi, Hint-Avrupa toplumlarından da ayrı bir topluluk olarak savunmaktadır (M. Özbek, 1979:24).

Naziler ve Hitler üzerinde etkisi olan Chamberlain, farklı ülkelerde yaşayan Germen ırkının bir araya gelmesi gerektiğini önerdiği bir Germen birliğinden söz etmiştir (Şenel, 1984:106,107). Ona göre yabancı ırka mensup olan, örneğin Roma Katolik Düşüncesi veya Musevilik taraftarlarına karşı, mücadele esas olmalı ve Germen kanı korunmalıdır (Fontatte, 1991:62). 20. yüzyıl başlarında ise ırk ve ırkçılık kuramlarına, görüşleriyle katkıda bulunan bir diğer araştırmacı da Alman dilci ve arkeolog Gustaf Kossina (1858-1932) dir. Kossina, tarih öncesi çağlardan günümüze kadar Alman ırkının bozulmadan geldiğini savunmuştur (M. Özbek, 1979:24). Bu düşüncelerin çoğu Adolf Hitler'i etkilemiş, kendini üstün ari/saf ırkın kanını, karışma yoluyla bozulma ve yozlaşmayı engelleme davasına ve bu ırkın en önemli yozlaştırıcı düşmanı Yahudilerin soykırımına adamıştır.

Aydınlanma düşünürlerine bakıldığında ise Alman filozof İmmanuel Kant ve ırkçı fikirleri dikkat çekmektedir. Kant için, siyah deri rengine sahip olmak tembelliğin, yeteneksizliğin, aptal olmanın kanıtlarından biridir (Bernasconi, 2011:38). Kant, ırkların karışmasına beyaz "iyi ırkı" alçaltacağı, "kötü ırkı" da iyileştirmeyeceği için karşı çıkar. Bu düşünceleriyle ırk hiyerarşisini pekiştirdiği gibi ırkların karışmasına karşı olmayı barındıran bir ırk kavramı geliştirmiştir (Bernasconi, 2011:62,63). 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başlarında, biyolojik ırkçılığı, düşünceleriyle pekiştiren bir diğer önemli isim ise François Marie Arouet Voltaire (1694-1778) dir. Voltaire, 1765 yılında yayınladığı "Tarih Felsefesi" adlı eserinde, "siyahları yassı burunları, yuvarlak gözleri, kalın dudakları, yapağı saçları ve düşük zekâ dereceleriyle diğer insan türlerinden apayrı bir topluluk" olarak tanımlamıştır (M. Özbek, 2015:23). Beyazların, zencilerin, sarı ırk mensuplarının, kızıl derelerinin aynı adamın soyundan gelmiş olmasının mümkün olmadığına inanan Voltaire, "Metafizik Üzerine İnceleme (1734)" adlı eserinde, zencileri ırk kategorisinde en alt basamağa yerleştirmiş ve "zencilerin maymunlardan, maymunların istirdiyelerden" olduğu gibi, beyazların da "bu zencilerden üstün" olduğunu yazmıştır. Yine 20 yıl sonra antropoloji konusunda yayınladığı, "Ulusların Gelenekleri ve Ruhu Hakkında Makale" adlı eserinde "Ancak kör bir adamın Beyazların, Zencilerin ve Albinoların... bütünüyle farklı ırklar olduğundan kuşku duymasına izin verileceğini" iddia ettikten sonra "hayvan" yaftasını özellikle zencilere layık görmüştür. Voltaire, diğer polemikleri gibi "farklı renklerden insanlar" ile ilgili olan polemiklerini de ölene kadar sürdürmüştür (Poliakov, 2011: 221,222).

Diğer bir aydınlanma düşünürü Johann-Gottfried von Herder (1774-1803), zencileri hiçbir şey üretmeyen ve aşağılık bir ırk olarak tasvir etmiştir (Poliakov, 2011: 220). Bir diğer düşünür, Montesquieu ise "Kanunların Ruhu" adlı kitabında Afrikalıları "tepeden tırnağa siyah yaratıklar" olarak tanımlamış ve "burunlarının sanki bir yere yapışmış gibi yassılaştırmış"

olduğunu belirterek onlara bu görünümünden ötürü acıma hissi duymamanın imkânsız olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Tanrı'nın iyi bir ruhu simsiyah bir bedene yerleştirebileceğine inanmadığını ifade ederek, deri rengi farklı olan insanlar hakkındaki önyargılarını ortaya koymuştur (Özbek, 2015:22). 1742'de yayımladığı “Ulusal Karakterler” denemesiyle dikkat çeken David Hume, zencilerin, beyazlar dışında diğer kalan bütün insan türlerinden doğal olarak aşağı olduğunu ve beyazlar dışında uygarlaşmış bir ulusun ortaya çıkmadığını iddia etmiştir (Poliakov, 2011:223). Yine aydınlanma düşünürlerinden bir diğeri olan Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) ise yabancı, eğitim almamış doğal insanı, zenci olarak tanımlamış, insani duygulardan arınarak bu türü insan olarak değerlendirmeyi bir kenara bırakmayı önermiştir. Aşağı olan bu ırk, bir tür yaratıktır ve insani kültür noktasında ilerlemeye açık değildir. Ayrıca Yahudi sorununa katkıda bulunmuş ve onları “vazgeçmedikleri tiksinti verici inancı olan varlıklar” olarak betimlemiştir (Poliakov, 2011:300). 18. ve 19. yüzyıllarda yoğunlaşan, 20. yüzyılın sonlarına kadar etkisi devam eden ve günümüzde geçerliliği olmayan bilimsel ırk kuramları üretme telaşı ve felsefi görüşler -üretenlerin bir kısmı iyi niyetli olsa da- farklı ve insanlık dışı uygulamaların hayata geçirilmesine neden olmuştur. İrk kavramı ya da ırksallaştırılan grupların iç ve dış değerler üzerinden okunması, son noktada kavramın iç yüzünde, bireylere silinmez kişilikler yüklerken, dışarı da ise dışlama, soykırım gibi uygulamaları ortaya çıkarmıştır (Winant, 1997:324).

Bütün bu ırkçı kuramlar, görüşler ve gelişmelerle birlikte, 20. yüzyılın ilk yarısından sonra, biyolojik ırkçılık kavramı, bireyler açısından, etkinin esasen sosyo-kültürel öğrenme yolu ile olduğunu savunan sosyo-antropolojik görüş karşısında zayıflamaya başlamıştır (Fenton, 2001:111). Özellikle II. Dünya Savaşından sonra insan hakları söylemlerinde gözle görülür bir yükselme gündeme gelmiş ve bu savaşta yaşananların tekrarlanmasını engellemek için, ırk ayrımını ortadan kaldıran, eşitleyici kararlar alınmıştır. Buna bağlı olarak ayrımcı faaliyetleri yasaklayan ve cezalandıran yasalar konulmuştur. İşte bu dönemde, ırkçılık kısa bir süreliğine de olsa, toplumsal ortamdaki görünürlüğünü yitirmiştir (Aşar, 2009:47). 20. yüzyılın ikinci yarısında, ırk kavramı ve ırkçılık, daha çok kültürel ve etnik öğelerle değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle modern genetik ve tıp araştırmalarının sonucunda, bilim dünyasında terkedilen ve kötü olarak görülen biyolojik ayrımlar, Batı'nın öteki algısında boyut değiştirmiş, 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze, kültürel değerlerine göre toplulukları ayıran ve daha karmaşık bir yapı arz eden “yeni” bir forma dönüşmüştür.

4. YENİ İRKÇILIK

Bilimsel bir geçerliliği olmasa da farklı görünüşteki insanları, farklı soy veya köken hatta insan altı varlıklar olarak açıklamaya çalışan ırk kavramı, insan çeşitliliğini açıklamada gelişi güzel kullanılmaya devam edilmektedir. Bunda bahsi geçen yanıltıcı ırk kuramları ve ırkçı görüşlerin zihinlerdeki sürekliliği temel etmendir. Ancak ırk kavramının insanlar için

geçerli biyolojik bir olgu olmadığına ispatından sonra Pierre-Andre Taguieff'in "farkçı ırkçılık", Etienne Balibar'ın ise "ırksız ırkçılık" veya "kültür ırkçılığı" olarak isimlendirdiği bir yeni ırkçılık çeşidi ortaya çıkmış ve yükselmeye başlamıştır. Yeni ırkçılık, en genel anlamıyla insanların farklı etnik köken, dil, din veya belirli değerlere aidiyeti gibi insani ve kültürel farklılıklarına göre bir hiyerarşiye tabi tutulması, ötekileştirilmesi, dışlanması ve düşmanlaştırılmasıdır. Ancak bu kavramı, ırk kavramının bilimsel olarak insanlar için çürütülmesiyle, tedavülden kalktığı düşünülen eski biyolojik ırkçılıktan bir kopuş olarak düşünmemek gerekir. Aksine yeni ırkçılık, eski ırkçılığın, son dönemde biraz daha önüne geçen, ondan türeyen ve çeşitlenen halidir denebilir. Zira eski biyolojik ırkçılık yok olmamış, bir anlamda mutasyona uğramış, çeşitlenmiş ve yeni bir görünümle, farklı toplumların karşılaşmasında ve entegrasyonunda bir sorun olarak "yeni ırkçılık" olarak zuhur etmiştir. Bunda özellikle 1960'lı yıllarda, bilim ve teknoloji alanındaki buluşların etkisiyle hızlanan küreselleşme ve göç olgularının etkisi büyüktür. Kavram ilk kez biyolojik olarak aşağılık olmanın yerine, kültürel olarak farklı olmanın önemli olduğu görüşüyle Martin Barker tarafından, İngiltere'de artan göç ve göçmen sorunu nedeniyle kullanılmıştır. Barker, 1981'de yazdığı "The New Racism" adlı eserinde, bu yeni tür ırkçılıkta "biyolojik açıdan aşağılık" olmanın yerine, esas önemli olanın "kültürel farklılık" olduğunu (Somersan, 2004:58) vurgulamıştır.

Yeni ırkçılık tartışmalarında özellikle, "insansal öz" açısından aynı olanların kendi aralarında yaşaması gerektiği fikri ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca göçmenlerin, göç ettikleri ülkeye değil, doğal vatanlarına uygun oldukları söylenerek, tersi olursa da cemaatin dışında kalan bu unsurların dışlanması ve aşağılanması doğal bir olgu olduğu kabul edilmiştir. Martin Barker, ırklar hiyerarşisine gönderme yapılmadan biyolojik ırkçılıktan ayrılarak ve yeni bir boyut kazanarak bu yeni yaklaşımı "yeni ırkçılık" olarak tanımlanmıştır (S. Özbek, 2012:124,125). Barker, bu adlandırmayı yaparken Frantz Fanon'un "kültürel ırkçılık" kavramlaştırmasından etkilenmiştir (Keneş, 2012:16,17). Fanon'un kendi ırkçılık tanımı net değildir ancak tanıma en yakın önerisi, "*ilkel ırkçılığın, nesnesi insan değil de 'bir çeşit var oluş' olan kültür ırkçılığı ile yer değiştirmiştir ve ırkçılık 'çok daha büyük bir bütünü: insanı sistematik baskı altında tutan sistemin sadece bir ögesidir*" söyleminde yer almıştır (Fanon'dan akt. Miles, 2000:90). Fanon "*kendi gelenek ve kültürlerinin diğer grupların gelenek ve kültürleri karşısında daha değerli olduğuna olan inancın, tutum ve davranışların bugün ki ırkçılığın devamlılığını sağladığına*" dikkat çekmektedir. Barker da, "*ırkçılığın bugünkü niteliğinin gerekçesini, uluslararası hiyerarşiden veya bilinçli bir topluluk oluşturmaktan öte, topluluğa yabancıların girmesine ve var olan yerleşik topluluğun (ulusun) yabancıları dışlama duygusuna*" göre açıklamaktadır (Keneş, 2012:16,17).

Öte yandan Taguieff'e göre, paradoksal olarak ırkçılık, ırk veya kültür, zihniyet, gelenekler ve dinler, v.s yani "özgünlükler" veya "kollektif kimlikler" kelimeleriyle ifade edilebilir. Bu türde ırkçılık sadece kültürü

biyolojileştirmez aynı zamanda biyolojik olanı da asimile edebilir (Taguieff, 1999:209). Taguieff ırkçılığı “ayırıcı ırkçılık (*discriminatory racism*)” ve “farkçı ırkçılık (*differentialist racism*)” olarak iki kategoriye ayırmaktadır. “Ayırıcı ırkçılık” biyolojik ırkçılık olarak da bilinen, klasik ırksal önyargı teorisi çerçevesinde anlaşılabilir bir kavramken, “farkçı ırkçılık” ise grup kimliğinin “saflığını” koruma ve onaylama zorunluluğunu esas alır. Kültürlerin karışmasını kritik bir hata olarak damgalar ve bir dışlama sistemi (ayrı gelişme/reddetme) ile bir imha sistemi (apartheid ve soykırım) arasında bocalar (Taguieff, 1999:209,210).

Benzer şekilde Balibar da, yeni ırkçılık kavramından hareket ile “farkçı-ırkçılık”lara vurgu yapar. Balibar’a göre “*Yeni-ırkçılık, "sömürgelemeden kurtuluş" çağına, eski sömürgelemlerle eski metropoller arasındaki nüfus hareketlerinin tersine çevrilişi, insanlığın tek bir siyasal alan içinde parçalanışı çağına ait bir ırkçılıktır.*” Bu yeni tür ırkçılık, göç karmaşıklığını merkeze alır ve “ırksız ırkçılık” çerçevesi içerisinde yer alır. Baskın tema, biyolojik soyaçekim değil, kültürel farklılıkların aşılması olduğu üzerine kuruludur. Farklı hayat tarzları ve geleneklerin bağdaşmazlığını savunan bu ırkçılığı, Balibar bu yüzden farkçı-ırkçılık olarak adlandırmayı uygun bulmaktadır. Farkçı ırkçılık ise ona göre, “...mantıksal açıdan, ırkçılık ve ırkçılık-karşıtlığı arasındaki çatışmadan ders alınmış, toplumsal saldırganlığın nedenlerine siyasal olarak müdahale edebilecek gibi görünen bir meta-ırkçılık ya da “ikinci konum” adlandırabileceğimiz türden bir ırkçılıktır.” (Balibar, 2007:32-34).

Yeni ırkçılığı, modern ırkçılık olarak isimlendiren Todorov, aslında onun daha çok "kültüralizm (culturalism)" olarak betimlendiğini dile getirir. Ona göre fiziksel ırk ile dilsel, tarihi veya psikolojik ırk yer değiştirmiştir. Bunun anlamı hepsi olmasa da atalarının belli özelliklerini paylaşan guruhlara atıf yapan, üzerinde uzlaşının olduğu "ırk" teriminin ve dolayısıyla ırkçılığın ilk önerisinin terk edilmesi demektir. Ancak bu durum ırkçılığın, ırka verdiği rolün yok oluşu demek değildir. Çünkü günümüzde ırkçı davranış ve düşünceler devam etmektedir, sadece bu davranış ve düşünceleri meşrulaştıran söylem değişmiştir. Bu söylem ise ırkçılığa hitap etmekten ziyade, milliyetçi veya kültürelci doktrin veya “farklılık hakkı” na hitap etmektedir (Todorov 2001:70). “Yeni Irkçılık” ta genlerin kültürel kodlar ile değişime uğradığı fikriyle, yabancı düşmanlığı doğal bir şekilde üretilir. Bu yapı, herhangi bir gruptaki topluluğun “biz” olarak “diğerlerine” karşı olan duygularını ifade eden sosyal bir tutum olan etnosentrizmden beslenir (Cox, 2001:72).

Özellikle, 1970’li ve 1980’li yıllarda Batı Avrupa’da artan göç ve göçmen hareketliliği, bu kavramın popüleritesini arttırmıştır. Önceleri işçi gücü gereksinimiyle, gelişmekte olan veya üçüncü dünya ülkelerinden hükümetler arası iş birliği ve sözleşmelerle “misafir işçi” statüsünde gerçekleşen bu göçler, “misafir işçilerin” geri dönmeleri, ailelerini getirmeleri, uyum sorunları ve kalıcı olmalarıyla, problem teşkil etmeye başlamıştır. Bunun nedeni ise yaşanan toplumsal yozlaşmaların, iç

karışıkların veya ekonomik bozulmaların faturasının Avrupa kültürüne uyum sıkıntısı çeken göçmenlere kesilmesi ve bir nevi göçmenlerin günah keçisi tayin edilmesidir. Bu durum ise farklı kültürden olan bu insanlara karşı yabancı korkusu veya düşmanlığı olarak bilinen zenofobinin ve ırkçılığın yeni formu olan kültürel ırkçılığın yükselmesine sebebiyet vermiştir. Bu yabancı düşmanlığı ise yine yeni ırkçılığın nesnelere olarak kabul edilen hakim grup dışında kalan göçmen, mülteci veya yerli olmayan sonradan gelenlere yönelmektedir. Dolayısıyla yabancı düşmanlığı da entosentirizmden beslenmekte, yerli kültür üstün, modern ileri olarak kabul edilirken “öteki” yabancı addedilen bireylerin kültürleri, aşağılanmakta ve hor görülmektedir. Biyolojik çeşitlilikten çok, farklı kültürlerle yönelen bu düşmanlık, bu nedenlerle farklılıkçı ırkçılık veya ırksallaştırılan topluluklara yönelen düşmanlık olarak da yorumlanmaktadır. Bu durum yeni ırkçılık olarak adlandırılan olguyu daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Entegrasyon krizleri veya kültürler arası çatışma olarak da değerlendirilen bu durumlar, “bu kötüye gidişi durdurma”, “milli kimliğe sahip çıkma” gibi gerekçelerle özellikle göçmenlere ve kültürel değerlerine yönelen popülist aşırı sağ partilerin, eğilimlerin ve radikal örgütlerin yükselişini de hızlandırmaktadır. Bu gruplar -medyanın da desteği ile- ürettikleri öteki retoriği ve nefret söylemleriyle, yaşanan sosyal, siyasal, ekonomik sorunlardan ülke içindeki yabancıları sorumlu tutmakta ve çok kültürlülük olgusuna zarar vermektedirler. Aynı zamanda ürettikleri nefret söylemleri, seçim başarıları için bir araç olarak kullanılmakta, bu durum ise her geçen gün, göçmenlere yönelen öfke, karşıtlık ve nefret suçlarını arttırarak onları yeni ırkçılığın muhatabı kılmaktadır. Bu tutumların güvenlik kaygısı ile 11 Eylül saldırılarından sonra özellikle terörist ilan edilen Müslüman göçmenlere yöneldiği bilinmektedir.

5. “YENİ İRKÇILIK” NE KADAR “YENİ”?

Bir bütün olarak ırkçılık ideolojisi incelenirken eski, yeni sıfatlarıyla kavramlaştırılması, aslında çok boyutlu olan bu olgunun tarihsel, siyasal ve toplumsal gelişmelere ve yeniliklere göre dönüşümü hakkında da bize ipucu verir. “Yeni ırkçılık” ne kadar “yenidir”? sorusu da ırkçılığın serüveninde ve dönüşümünde tartışılan önemli konudur. Yenilik iddialarını sorgulayan Miles, “19. ve 20. yüzyıllardaki “bilimsel ırkçılığın”, biyolojik niteliklerden kaynaklanmak ile beraber, her zaman kültürel/ulusal karakter ve benzersizlik davranışı etrafında döndüğünü ve her zaman ırkçı ve milliyetçi söylemler arasında güçlü bir bağ bulunduğunu” savunur (Miles’tan akt. Rattasi, 1997:71). Ayrıca, Miles’e göre, ırkçılık tarihsel bir olaydır ve ona yönelik bir açıklamanın da tarihsel bir boyutu olmalıdır. Yeni ırkçılık gerçekten yeni olsa bile, “eski” bir ırkçılığı izleyecektir. Bu yüzden her iki ırkçılığında açıklanması gerektiğini vurgulayan Miles, 20. yüzyıl sonundaki kapitalist sosyal oluşumlara özgü belli nitelikler varsa bile, bunların tek başına çağdaş ırkçılıkları açıklayamadığını ve bu ırkçılıkların benzersiz olmadığını belirtir (Miles, 1997:243).

Balibar ise, “Bir “Yeni İrkçılık” Var mı?” sorusunu sorduğu makalesinde, esas gücünü, sahte-biyolojik bir ırk kavramından almayan bir ırkçılığın hep var olduğunu, bunun prototipinin ise antisemitizm olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, “*Aydınlanma çağı Avrupa’sında, hatta Reconquista ve Enginizyon İspanyası’nın dinsel Yahudi düşmanlığına getirdiği, devletçi ve milliyetçi sapmadan bu yana belirginleşmeye başlayan modern antisemitizm, daha o zamandan, “kültürcü” bir ırkçılıktır.*” Bu nedenle Balibar antisemitizmi üst düzeyde “farkçı” ırkçılık olarak kabul eder. Ona göre günümüz farkçı ırkçılığı biçimsel olarak birçok akımdan genelleştirilmiş bir antisemitizm gibidir. Bu düşünceden yola çıkarak Balibar, örnek olarak Fransa’da günümüz Arap fobisini açıklamanın öneminden bahseder. Çünkü bu fobi beraberinde “*Avrupalılıkla bağdaşmayan “dünya görüşü” ve evrensel ideolojik egemenlik girişimi olarak bir İslam imajını, oradan da “Araplığın” ve “İslamlığın” kasıtlı olarak birbirine karıştırılmasını beraberinde getirir*” (Balibar, 2007:35,36).

Diğer taraftan, Özbek de kavramın yeni bir tanımlama olarak algılanmasına, değişik dönemlerde araştırmacıların, filozofların “yeni ırkçılık” belirlemesini ele alış tarzının yol açtığını savunmaktadır. İrkçılık ideolojisindeki değişim ise bu yeni kavramlaştırma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Artık, aşağı bir ırkın varlığından söz edilmemesi, bunun yerine kökenlerinden dolayı bir başka kültür dünyasına bağlı insan guruplarının işaret edilmesi, ayrıca bu kültürel özelliklerin aşılabilir olduğu tespitiyle, farklı kültürlerden gelen insanların benzer olmadıkları ve olamayacakları temellendirilmeye çalışılmaktadır (Özbek, 2012:121). Vardar’a göre de yeni ırkçılığın en belirgin özelliği, klasik ırkçılığın eşitsizlikçi ve hiyerarşiye dayalı “ırk” kategorisinin yerine “kültür” kategorisini yerleştirmiş olmasıdır. Kültür kategorilerinin sınırları ise mutlaklaştırılmış kültürel “fark”la belirlenmektedir. Bu farklar, hiyerarşiye dayalı olmasa da hedef, birimlere ayrılmış kültürlerin saflaştırılmasıdır. Yeni ırkçılıkta, “kendi gibi olmak”, “kendine dönmek”, “öteki”nin de “kendi gibi kalmasını sağlamak” anlayışları kimlik farkının mutlaklaştırılmasının doğal bir sonucudur (Vardar, 2004:114). Biyolojik-eski ırkçılıktan kültürel-yeni ırkçılığa evrilen süreçte ırkçılık, biyolojik aşağılamayla yabancıyı kontrol altında tutma veya imha etme politikasından uzaklaşarak geri gönderme, ayırma ve tecrit etme biçimlerine yönelmiştir. Bunun nedeni ise küreselleşme, haberleşme ve göçün ulusal kimliği tehdit etmesi karşısında, ırkçılığın bir savunma hareketine dönüşmesidir (Taş, 1999:55). Taş’ın ifadeleriyle “*geleneksel ırkçılar bir ırkın üstünlüğüne duydukları inancın propagandasını yaparken, yeni ırkçılar ırklar ve kültürlerarası farklılığın propagandasını yaparlar*”. Ayrıca yeni ırkçılar, göçmenlerin kültürlerinde var olan özelliklerin, Avrupa kültürüyle hiçbir durumda uyum sağlayamayacağı tezini savunarak yabancıların entegre edilmelerini istemezler. Çünkü onlar, “*kirli ve gürlütcüdürler, yerlere tükürür, tıraş olmazlar, çocukları insanlara, kanunlara saygısızdır ve bunlar büyüyünce esrar kaçakçısı, gangster, esrarkeş olurlar.*” Ayrıca kültürel ırkçı

düşüncelerle, yerli halk, sosyal adalet sistemlerinin “*sekiz-on çocuğu olan ve iki-üç eşle yaşayan*” insanlara bakmak için kurulmadığını ve göçmenlerin kısa zamanda, kendi sosyal refah devletleri sayesinde vergilerinden çalarak zengin olduğuna inanır. Etnosentrik bir içeriğe sahip bu bakış açısıyla, yabancı düşmanlığı artar ve “ötekilerin” kültürleri hor görülür ve aşağılanır (Taş, 1999:75,76).

Sumbas'ın ifadeleriyle “*klasik ırkçılığın düşmanı, biyolojik özellikleriyle ırktan/kendi grubundan farklı olduğu düşünülen “aşağı/hakir” kabul edilen öteki ırklar olduğu için “ötekiyi” belirlemek daha kolay ve basitti.*” İrksal olarak tasnif veya sınıflandırmanın bilimsel geçerliliğini yitirmesi ise bu basit ilişkiye zarar vermiştir. İrkçılığın dönüşmesi ise, “*kapitalist ilişkiler, küreselleşme, göç gibi nedenlerle aynı hinterlandı ve rantı paylaşmak zorunda kalan farklı kültür, din ve geçmişe sahip insanların birbiriyle daha yakından ilişkiye girmesi*” yoluyla olmuştur. Bu yüzden, yeni ırkçılığın “ötekileri”, farklı ırklardan başka kültürel, dinsel, coğrafyasal ve geçmişsel bağlarla birbirine bağlanmış olan etnik grupları, dinsel toplulukları ve bu özellikler çerçevesinde tanımlanan göçmenleri içine alacak şekilde genişlemiştir. Etnomerkezcilik ve kültüralizm, ise yeni ırkçılığı yabancı düşmanlığı düşüncesi çerçevesinde desteklemektedir (Sumbas, 2009:267).

Kısaca, yeni ırkçılık “ırksız ırkçılık” olarak değerlendirilen, ayrımcı ve dışlayıcı yönüyle “farkçı ırkçılık” olarak gelişen bir olgudur. Onu biyolojik ırkçılığın yerini alan veya tamamen farklı bir kavram olarak düşünmemek gerekir. İrk kavramının insanlar için tedavülden kalkmasından ve ırk tasniflerinin bilimsel olarak geçerliliği yitirmesinden sonra, yeni ırkçılık, genel olarak ırkçılığın kültürel olarak farklı olanlara karşı ötekileştirme ve düşmanlaştırma versiyonu olarak ortaya çıkmıştır. Yani yeni ırkçılık, çok boyutlu bir olgu olan ırkçılığın, kültürel yönden farklı olma boyutunun, biyolojik olarak farklı olma boyutunun önüne geçmiş ve dönüşmüş halidir. Bu yönüyle biyolojik ırkçılıktan bir kopuşu temsil etmemektedir ve her ne kadar bilimsel bir geçerliliği olmasa da, günümüzde biyolojik ırkçılık da zihinlerde, söylemlerde ve eylemlerde varlığını sürdürmektedir. İşte bir yeni versiyonu olan yeni ırkçılık ise günümüzde yükselişini gözlemlediğimiz, muğlak, sınırları belirsiz bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Yeni ırkçılığa eklenen veya onu geliştiren ve dönüştüren olgular olarak küreselleşme, göç, yabancı düşmanlığı, popülist aşırı sağ partiler ve eğilimlerin de zincirleme bir bağının olduğu yadsınamaz gerçeklerdir. Günümüzde yoğun olarak göçmenlere veya farklı kültür ve değerleri olanlara karşı, nefret suçları ile kendini en yüksek çitada gösteren bu olgunun, ne kadar sinsi olduğu ve hangi tür vahim olaylara sebebiyet verebileceği de kestirilememektedir.

Sonuç

17. yüzyılda modern anlamda kullanılmaya başlanan ırk kavramı, yeryüzündeki insan çeşitliliğini, farklı biyolojik özellikler kıstas alınarak sınıflandırmada en önemli araç olmuştur. Coğrafi keşiflerle başlayan ve

farklı toplumların daha fazla karşılaşması ve karşılaştırılmasıyla artan, bu tasnif şekilleri, deri rengi, kafatası, göz, saç, burun şekli vb. gibi ölçütlere göre oluşturulan bilimsel ırk kuramları ile çeşitlenmiş ve biyolojik ırkçılığın oluşmasına neden olmuştur. Dönemin emperyalist ve kapitalist kaygılarıyla, Rönesans ve Reform hareketlerinin seyrinin kesişmesi ise “modern, ileri, efendi” addedilen Batı toplumlarından, biyolojik ve kültürel özellikleriyle farklı görülen yerli halklarının, “geri, vahşi, barbar, köle” gibi yaftalamalarla değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda üretilen ve bilimsel geçerliliği günümüzde olmayan çeşitli ırk kuramlarının, dönemlerinde değişmez gerçeklikler olarak kabulü ise özellikle sömürge faaliyetlerinde kullanılmıştır. Dinin yerini bilimin aldığı ve bilimin adeta kutsandığı bu dönemlerde, bu ırkçı görüşlerin etkisiyle, farklı fiziksel ve kültürel özelliklere sahip milyonlarca insan, köleleştirilmiş, insan altı varlıklar olarak görülmüş, aşağılanmış, dışlanmış, ötekileştirilmiş ve soykırma uğratılmıştır.

18. ve 19. yüzyıllarda hâkim olan biyolojik ırkçılık ideolojisi, 20. yüzyılda genetik biliminin gelişmesi ve çeşitli hiyerarşideki “insan ırkları” kuramlarının çürütmesiyle etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum ise elbette zihinlere yüzyıllar boyunca etki eden biyolojik ırkçılık olgusunu, bir anda silip atmada başarısız kalmıştır. Aşağı-üstün, geri-ileri gibi yaftalamalar özellikle insanların farklı biyolojik özellikleri karşısında, söylem ve eylem boyutlarıyla etkisini sürdürmeye devam etmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısında, II. Dünya Savaşının acı deneyimlerinden sonra tarihin tozlu sayfalarında yerini alacağı düşünülen biyolojik ırkçılık ideolojisi “yeni” bir görünümle tekrar zuhur etmiştir. Bu dönemde, yine “ırk olmadan ırkçılık olmaz düşüncesinden”, “ırksız ırkçılık” çerçevesinde değerlendirilen ırkçılık türüne geçiş gözlemlenmiş ve bu, en genel şekilde “yeni ırkçılık” olarak adlandırılmıştır. Bu türde artık ırkçılık, sadece biyolojik ayırım ve sınıflandırmalarla tanımlanmakla kalmayıp, kültürel, psikolojik, tarihsel, dinsel, sosyolojik boyutların eklenildiği ayrımcılık, dışlama, ötekileştirme, nefret söylemleri ve suçlarını içererek sınırlarını genişletmiştir. Özellikle küreselleşme ve göç hareketlerinin hızlanması ile refah seviyesi yüksek Batı ülkelerine giden göçmenler, popülist aşırı sağ parti, radikal gruplar ve medya organlarının yönlendirmeleriyle, bu yeni ırkçılığın muhatabı olmaktadır.

Bütün bu gelişmeler, bir ideoloji olarak eski biyolojik ırkçılıktan kopuş ve ayrılığı temsil etmekten ziyade, ırkçılığın tıpkı canlı bir organizma gibi dönem şart ve yapılarına göre evrimini gözler önüne sermektedir. Eski-yeni kavramlaştırmalarındaki süreklilik, bu organizmanın ötekileştirici, dışlayıcı, düşmanlaştırıcı ve yok edici pratikleri ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu aynı zamanda, biyolojik veya kültürel olsun ırk kavramının geçerliliğe bakılmaksızın, farklı toplumların sürekli bir karşılaştırmaya tabi tutulduğu bilgisini de bize verir. Bu yüzden çok boyutlu bir olgu olan ırkçılık, geçmişte insanları farklı fiziksel ve biyolojik özelliklerle sınıflandırma ve hiyerarşiye tabi tutma ile ön plandayken, yeni

sıfatıyla, farklı toplumların farklı kültürel özellikleriyle ayrıştırmalarında etkili olmaya ve yükselmeye devam etmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, M. (2019). "Antisemitizm ve Nazizm". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:12, Sayı:68. s.286-297.
- Aşar, S. (2009). *İrk ve İrkçilik Üzerine Tartışmalar ve Yeni İrkçilik*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Balibar, E. (2007). "Bir Yeni-İrkçilik Var mı?" E. Balibar ve I. Wallerstein. (Editörler). *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz kimlikler* (Çev.: Nazlı Ökten). İstanbul: Metis Yayınları, 27-40.
- Banton, M. (2001). "The Idiom of Race". Les Back and John Solomos (Eds.) *Theories of Race and Racism*. London: Routledge. pp. 51-63.
- Bernasconi, R. (2011). *İrk kavramını kim icat etti? Felsefi düşüncede ırk ve ırkçılık*. (Çev. Z. Direk, İ. Esiner, T. Meriç ve N. Okten). İstanbul: Metis Yayınları.
- Boas, F. (1940). *Race, Language and Culture*. New York: The Free Press (The Macmillan Company).
- Cox, O. (2001). "Race Relations: Its meaning, beginning and progress". Les Back and John Solomos (Eds.) *Theories of Race and Racism*. London: Routledge, pp. 71-78.
- Fenton, S. (2001). *Etnisite: İrkçilik, sınıf ve kültür*. (Çev. N. Şad) İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Fontette, F. D. (1991). *İrkçilik*. (Çev: H. Karyol). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heywood. A. (2014). *Siyasi İdeolojiler*. Ankara: Adres Yayınları.
- Keneş, H.Ç. (2012). "Biyolojik Mitten Kültürel Mite: "Yeni" İrkçilik Nedir?". *Dipnot Üç Aylık Sosyal Bilim Dergisi*, Sayı 9. 5-25.
- Kevles, D. J. (1999). "Eugenics and human rights." *BMJ* 319 Vol:(7207): 435-438
- Kolbert, E. (2018). "Dış Görünüş". *National Geographic Türkiye, İrk Özel Sayısı*, Nisan 2018.No.202. 54-67.

- Lavalette, M. and Penketh, L. (Eds). (2014). *Race, Racism and Social Work: Contemporary issues and debates*. Chicago: Policy Press. pp.9,12
- Malik, K. (1996). *The Meaning of Race: Race, History and Culture in Western Society*. New York: Palgrave.
- Miles, R. (1997). “Günümüz Avrupasında İrkçılığı Açıklarken”. S. Westwood ve A. Rattansi (Editörler). *İrkçilik, Modernite ve Kimlik*. (Çev: Sevda Akyüz). İstanbul: Sarmal Yayınları, 231-268.
- Miles, R. (2000). *İrkçilik*. (Çev. Sibel Yaman). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Mosse, G. (1999). “Eighteenth-Century Foundations”. Martin Bulmer and John Solomos (Eds). *Racism*. New York: Oxford University Press Inc.. pp.40-49.
- Omi, M. and Winant, H. (2002). “Racial Formation”. Philomena Essed and David Theo Goldberg (Eds.). *Race Critical Theories: Text and Context*. Malden: Blackwell Publishing, pp.123-145.
- Özbek, M. (1979). *İnsan ve İrk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özbek, M. (2015). *İrklara Veda, Yaşasın Biyolojik ve Kültürel Çeşitlilik*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özbek, S. (2003). *İrkçilik*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Özbek, S. (2012). *İrkçilik*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Özel Özcan, M.S. (2020). *Uluslararası Alanda İmparatorlukların Hikayesi: Rusya Federasyonu Örneği*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özener, B. (2017). *İnsan Çeşitliliği: İrksal Farklılıklar mı, Evrimsel Adaptasyonlar mı?* İstanbul: Alfa Bilim.
- Poliakov, L. (2011). *Ari Miti: Avrupa’da İrkçi ve Milliyetçi Fikirlerin Tarihi*. (Çev. Y. Kaya ve A. Yıldırım). Ankara: Epos Yayınları.
- Rivera, M.B.C. (2019). “Race and Human Variation”, *University of Cambridge*, <http://explorations.americananthro.org/wp-content/uploads/2019/09/Chapter-13-Race-and-Human-Variation-3.0.pdf> (Erişim Tarihi, 16.03.2020).
- Rubiés, J. P. (2013). Race, Climate and Civilization in the Works of François Bernier. *Purusārtha*, (31), 53-78.
- Rütsche, B. (2013). Öjeni ve Anayasa: Özgür Hukuk Devletinde Ebeveynlerin Öjenik Taleplerinin Düzenlenmesi. (Çev: Melike Belkıs

Aydın). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20. Yıl Özel Sayısı.235-250.

Somersan, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Somersan, S. (2013). “İrkların Olmadığı Bir Dünyada Irkçılık.” Çayır K. ve Ceyhan M. A. (Der.). *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 199-211.

Sumbas, A. (2009) “Batı Avrupa’da Yükselen Yeni Irkçılık Üzerine Bir Deneme”, *Alternatif Politika*, Eylül 2009, Cilt 1, No:2, ss. 260-281.

Şenel, A. (1984). *Irk ve Irkçılık Düşüncesi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Taguieff, P. A. (1999). “ The New Cultural Racism in France”. Martin Bulmer and John Solomos (Eds). *Racism*. New York: Oxford University Press Inc. pp.206-213.

Taş, M. (1999). *Avrupa’da Irkçılık*. İstanbul: İmge Yayınevi.

Tatlı, A. (2008). *Evrin ve Yaradılış*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Todorov, T. (2001). “Race and Racism”. Les Back and John Solomos (Eds.)*Theories of Race and Racism*. London: Routledge, pp. 64-70.

Toprak, Z. (2012). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan Yayınları.

Vardar, D. (2004). *Aşırı Sağdan Popülist Radikal Sağ’a, Fransa Örneği*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Yılmaz, F. (2008). *Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*. Ankara: Usak Yayınları.

Winant, H. (1997). “İrkçi Oluşum ve Hegemonya: Küresel ve Yerel Gelişmeler”. S. Westwood ve A. Rattansi (Editörler). *İrkçilik, Modernite ve Kimlik*. (Çev: Sevda Akyüz). (Eserin orijinali 1994’de yayımlandı). İstanbul: Sarmal Yayınları, 323-351.

Extended Abstract

The concept of race is a multidimensional and controversial concept that many disciplines examine. The discussion of the concept of race for humans has paved the way for biological racism and has increased the popularity of the concept over time. After the invention of the concept of the human race, various racial theories have been introduced by taking the phenotypic features such as skin color, skull shape, eyes, hair, nose, and

these theories have been an important factor in classifying people. In addition, different philosophical interpretations of these racial theories played an important role in the consolidation of biological racism. As a result of all these developments, with the scientific legitimacy provided by these theories, Western societies considering themselves as modern forward have marginalized, excluded and destroyed other societies that regard as being different from them. In the literature, the concept of racism has been prolonged to be defined by different names such as old / classical / scientific / biological racism and new / discriminatory / cultural racism, etc. However, the concept of "race" is the most important determinant and factor in these naming convention. Since the acceptance of the concept of race as a biological phenomenon for humans constituted the old biological racism, "new racism" emerged within the framework of "racism without race" in the middle of the 20th century, after the concept of "human race" was scientifically refuted. This does not mean a break; instead, it points to the evolution of racism as an ideology, influenced by scientific, social, economic and political changes in the historical process.

The concept of race generally refers to hereditary concepts such as lineage, generation, and is used to refer to people who are considered to share the same physical and biological characteristics. In the 17th century, François Bernier (1625-1688), for the first time, used the concept of race in the modern sense as "the connoisseur of the concept of lineage, species and for analytical classification". Bernier classified the diversity of people in different geographies by keeping physical features such as skin color and face shape in the foreground. With scientific efforts intensified in the 18th and 19th centuries, different societies around the world were examined by many scientists according to phenotypic features such as skin color, hair, nose, height, skull, and thus various racial classifications were made and racial theories were produced. These theories, most of which are not valid today, paved the way for a scientific infrastructure for biological racism. The most important of the pioneers who produce these race theories are known as Linnaeus, Blumenback, Buffon, Lamarck, Camper, Retzius, Morton, Darwin, Mendel, Galton. Race theories put forward by these scientists was accepted as unchangeable realities in those conditions and significantly increased biological racism. Another factor that raises biological racism in these periods is the philosophical interpretations of racial theories that increased due to the developments such as geographical discoveries, Reform and Renaissance. These interpretations, which were significantly influential for placing biological racism in the minds and for the establishment of discrimination practices, were made by enlightenment thinkers, although they did not cover all thought systems. While Gobineau, Chamberlain, and Kossina pioneered this process with their biological racist theories. Philosophers such as Kant, Herder, Voltaire, Montesquieu, Hume and Hegel also played an important role in the spread of biological racism with their comments and ideas about "different human races". In the second half of the

20th century, especially after the discovery of DNA and the announcement that all people share the 99.9 percent similar genetic, "race" lost its instrumentalist role in separating and subjecting hierarchy.

After the discriminatory, exclusionary and otherising role of race concept discussed on the basis of biological racism was scientifically refuted, the phenomenon of "new racism" became more visible. The new racism is called "differentialist racism" by Pierre-Andre Taguieff, while Etienne Balibar calls it "racism without race " or "cultural racism". The concept was used for the first time by Martin Barker as a response to the growing immigration problem in the UK. In his work, "The New Racism", which he wrote in 1981, Barker emphasized that it is important to be "culturally different" instead of being "biologically inferior" in this new type of racism. Therefore, in general terms, new racism is the hierarchy, marginalization, exclusion and enmity of people according to their cultural differences such as different ethnicity, language, religion. Especially after the 1960s, developments in globalization and technology and after 1970s, the increasing immigrant population in high-wealth Western societies made new racism a phenomenon. This process also accelerated the rise of populist far-right parties and far-right radical organizations that were directed towards foreigners and immigrants in society, on grounds such as "stopping economic and social abuse" in Western societies. Hate speech produced under the leadership of these groups and with the support of the media, immigrants within the country were held responsible for the social, political and economic problems experienced and thus the multicultural phenomenon was damaged. At the same time, hate speech produced increased day by day as well as xenophobia and hate crimes against migrants, making them victims of new racism.

Briefly, in old biological racism, people were classified and criticized in the light of different criteria such as skin colors and skull shapes. In new racism, humiliation and exclusion practices target people from different cultures. However, one should not think of the new concept of racism as being separate from the old biological racism. On the contrary, new racism is the version of old racism that has come to the fore a little more recently. In addition, old biological racism continues to exist in minds and actions. Recently, the version evolving from old racism emerged as a problem in the confrontation and integration of different societies with the appearance of "new racism". Therefore, although new cultural racism is called new, it is actually a transformed form of biological racism.

INTERDISCIPLINARY APPROACHES TO STUDYING INTERNATIONAL RELATIONS: RELEVANCE OF SOCIAL PSYCHOLOGICAL ACCOUNTS*

Betül ÖZYILMAZ KİRAZ**

Abstract

As an academic discipline, International Relations deals with a wide range of issues in the context of relations between states, international organizations and other non-state actors. These issues, their causes, processes and consequences are addressed from a political, socioeconomic and legal perspective, and their social psychological dimensions are either ignored or ignored. Until now, it seems that the attempt to cross the border between social psychology and International Relations mostly comes from social psychology. Undoubtedly, this points to the lack or weakness of International Relations researchers' attempts or awareness of using psychological theories and perspectives. Thus, this article focuses on the question that "How can the International Relations discipline benefit from social psychological approaches?" In this context, the fields of study, subjects and scope related to International Relations and social psychology will be defined first. Then, the current contributions of social psychology to International Relations will be briefly discussed. Finally, the possible issues that the International Relations discipline can benefit from social psychology and the possibility of such cooperation will be discussed in depth.

Keywords: Social Science, Discipline, International Relations, Social Psychology.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERE DİSİPLİNLERARASI YAKLAŞIMLAR: SOSYAL PSİKOLOJİK AÇIKLAMALARIN GEÇERLİLİĞİ

Öz

Akademik bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler, devletler, uluslararası kuruluşlar ve diğer devlet dışı aktörler arasındaki ilişkiler bağlamında çok çeşitli konularla ilgilenmektedir. Bu konular, sebepleri, süreçleri ve sonuçları politik, sosyoekonomik ve hukuki bakış açılarından ele alındığı, sosyal psikolojik boyutlarının ise ya göz ardı edilmekte ya da hiç dikkate alınmamaktadır. Bu zamana kadar, sosyal psikoloji ile Uluslararası İlişkiler arasındaki sınırı geçme girişiminin, çoğunlukla sosyal psikoloji tarafından geldiği görülmektedir. Şüphesiz ki bu durum, Uluslararası İlişkiler araştırmacılarının, psikolojik kuramlara ve bakış açılarına

* This article is derived from the conference presentation presented in the Fourth WISC Global International Studies Conference held on 6-9 August 2014 in Frankfurt, Germany.

** Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, betulozyilmaz@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-1513-3290>.

başvurma girişimlerinin ya da farkındalıklarının eksikliğine veya zayıflığına işaret etmektedir. Buradan hareketle bu makale, "Uluslararası İlişkiler disiplini sosyal psikolojik yaklaşımlardan nasıl yararlanabilir?" sorusuna odaklanmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Uluslararası İlişkiler ve sosyal psikoloji ile ilgili olarak çalışma alanları, konuları ve kapsamı açısından tanımlanacaktır. Ardından, sosyal psikolojinin Uluslararası İlişkilere mevcut katkıları kısaca ele alınacaktır. Son olarak ise Uluslararası İlişkiler disiplininin sosyal psikolojiden faydalanabileceği muhtemel konular ve bu tür bir işbirliğinin oluşma olasılığı derinlemesine tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilim, Disiplin, Uluslararası İlişkiler, Sosyal Psikoloji.

Introduction

Social sciences are products of the attempt to produce systematic information about the nature of people, their relations with each other and spiritual powers, and social structures they create. From its development as of the 16th century well into the 19th century, social science implied a single, unified science of the social contrary to the multiple disciplines¹ that were being formed by 1900 (Porter, 2003:13). Based on the assumption that systematic research required specialization in different fields of "reality", institutional structures started to be formed to produce information in the 19th century (Gulbenkian Komisyonu, 1996:16). In this context, borders between disciplines such as history, anthropology, economics, political science and sociology emerged. However, International Relations as a 20th century-born discipline reaches beyond these borders by its nature. As Kaplan correctly puts forward, International Relations with its subject matter "involving transactions across national boundaries, it is immediately evident that these transactions come within the purview of many different recognized disciplines" (Kaplan, 1961:464) one of which is social psychology.

International Relations as an academic discipline is concerned with a wide range of issues in the context of the relations between states, international and supranational organizations that have particular political identities. These identities constitute a sort of border they draw between themselves and other actors and they do not behave free from these identities in their relations with each other. In this regard, it is possible to think international relations as a form of intergroup relations which defines individual or group interaction between members of different groups in the context of their group identity (Sherif, 1962:5; Sherif et al., 1988:26). Hence, studying International Relations as a kind of intergroup relations seems to require making use of social psychological accounts. However, by this time, the attempt to cross the border between social psychology and International

---

¹ The literature on the questions of 'what a discipline is' and 'under which conditions existence of a discipline can be claimed' hosts various views and opinions. In this study, a discipline is considered to be whole activities and products of a particular academic community, people who identify themselves as studying a particular subject or field.

Relations has mostly come from the social psychology side. Indeed, this implies the lack or weakness of the attempt or awareness of International Relations scholars to resort to the psychological theories and perspectives.

Building on such awareness, this paper is mainly concerned with the question that "In which ways can International Relations discipline benefit from social psychological accounts?" In this sense, first, International Relations and social psychology as fields of study will be defined with regard to their subject matters and scope. Then, the present *contributions* of social psychology to International Relations will be covered briefly. Finally, the possible subject matters and issue areas that International Relations discipline can *benefit from* social psychology and the ways such collaboration likely to occur will be discussed in depth. This kind of a discussion is thought to be the major importance of this study as it puts forward new research topics for the International Relations research agenda.

1. INTERNATIONAL RELATIONS: SCOPE AND SUBJECT MATTER

Considering it as intercommunal relations, it is possible to state that international relations are as old as beginning of people's living as communities. The beginning of international relations as a modern phenomenon, on the other hand, dates back to the emergence of nation-state in Europe in the 17th century. In line, it is accepted that present day international system emerged as norms, values and rules created by new nation-states to regulate their relations embraced the world as known today (Yurdusev, 2010:19). Whereas international relations as a kind of relationship is that far old, International Relations as a discipline studying a wide range of issues in the context of the relations between states and non-state actors emerged centuries later.

Questions about the reasons of war, the ways to terminate wars, the means to conduct war and the conditions under which war becomes just constituted the origins of thoughts on International Relations in the aftermath of the World War I (Hollis and Smith, 1990:18; Lott, 2011:303; Smith; 2013:1; Dağı, 2010:188). Early International Relations was further concerned with international law and diplomatic history as well as war and peace. (Hellmann, 2011:22). Since the early days of the emergence of the discipline, substantive expansion in its subject matter as measured in research problems being taken up by scholars identifying themselves as doing International Relations has been witnessed (Hellmann, 2011:20). In the historical process, the subject matter of International Relations has reached beyond the issues of war and peace, international law and diplomatic history. The Second World War and the beginning of the Cold War took attention to the strategic studies and the issues of deterrence and arms control (Ayson, 2008). The 1970s onwards, intensification of effort to bridge the gap between International Relations and economics was witnessed, and this increasingly inspired research on international political

economy (Cohen, 2008:3). The end of the Cold War paved the way to balance the prominence of security issues in the research agenda of International Relations. It broadened to include human rights, globalization, international humanitarian issues, international environmental problems, ethnic and religious terror, gender, and so on.

Parallel to broadening research agenda, the scope of International Relations has expanded as well. New issues brought new actors on the stage. As of the beginning, the discipline was primarily concerned with war, peace, international law and diplomacy in the context of relations between nation-states. Three types of non-state actors, namely, non-governmental organizations, intergovernmental organizations and transnational corporations play roles alongside nation-states (Reinalda, 2011:3) by taking part in the global diffusion of values, norms and ideas in various issue-areas as human rights, international security, or the global environment (Risse-Kappen, 1995:4). Additionally, beyond offering a paradigmatic alternative to the traditional focus on great power competition (Hellmann, 2011:22), the process of European integration updated and heated up the discussion on supranational actors. Hence, new research matters have brought new actors and the scope of International Relations has expanded to cover non-state and supranational actors, international norms and values and their relations with each other.

2. SOCIAL PSYCHOLOGY: SCOPE AND SUBJECT MATTER

The emergence of psychology as a discipline mainly concerned with mental processes within brain and other parts of the nervous system as well as reflection of these processes on human feelings, thoughts and behaviors corresponds to the 19th century. It continued to develop throughout the 20th century and came out with its significant movements and majors one of which is social psychology (Fuchs and Milar, 2003:6; Brock, 2014:874). Social psychology came up in the first half of the 20th century when psychologists started to be interested in interactions of individuals within their groups and society as a whole. During the first three or four decades of its existence, main focus of social psychology had been on the problem of establishing itself as a legitimate field of empirical research. In this period, social psychologists had been primarily concerned with developing basic concepts and proposing appropriate methods of research. By the mid-1930s, social psychology was prepared to conduct research on important substantive problems and studies on social norms and conformity, reference groups, human motivation, frustration and aggression, social learning and imitation, styles of leadership, and public opinion started to appear in the literature (Cartwright, 1979:84). In the historical process, social psychology has met with a range of research questions. Social psychologists have been interested in "the experience of people as individuals, notably how real or imagined others influence them in terms of effect (emotions, feelings), cognition (thoughts, beliefs), and behavior (actions, intentions)" (Studying Social

Psychology: 6). Additionally, they have focused on the issue of impact of social organizations on individuals and the ways these organizations are affected by psychology of individuals who establish them as well as relations between members of these groups (in-group relations) and between different groups (intergroup relations) (Hogg and Abrams, 1998:8-9; McDougall, 2001:24-25).

A look over the subject matter of social psychology makes it clear that some take individual as the unit of analysis while some research subjects require more "social" analysis beyond individual. Studying the experience of people as individuals, notably how real or imagined others influence them in terms of effect, cognition, and behavior means taking individual as the unit of analysis whereas focusing on the impact of social organizations on individuals, in-group and intergroup relations require group level of analysis. This is directly related to the fact that right from the start social psychology is considered to reside at the intersection of two disciplines, psychology and sociology. Although it is a subdiscipline of psychology, social psychology indeed was founded and has matured in both disciplines (Eagly and Fine, 2010:313). Hence, two parallel traditions have obtained within social psychology: psychological social psychology and sociological social psychology.

Psychological movement defines social psychology as the "subdiscipline of psychology that especially involves the scientific study of the behavior of individuals as a function of social stimuli" (Jones and Gerard, 1967:1). In this sense, essential concern of psychological social psychology is to understand and explain individual psychological processes - perception, cognition, motivation, learning, attitude formation and change, etc- in the context of social stimuli and social environment (House, 1977:163). To put it in another way, psychological social psychological research is concerned with individual processes that people have in common with others, and how these processes regulate a person's interactions with other people, including groups (Studying Social Psychology: 7). Sociological social psychology as a more "social" alternative to the quite psychological and experimental social psychology (House, 1977:165), on the other hand, is primarily concerned with social influence, and deals with individual and individual behavior with regard to this influence. That is to say, sociological social psychology is interested in interpersonal relations rather than inner world of individuals (Kağıtçıbaşı, 2012:21-22). Influenced by psychology's cognitive revolution, the psychological tradition in social psychology appeared to be intensely individual with an emphasis on cognitive processes whereas the sociological tradition took an interest in the issues of social interaction and collective phenomena (Eagly and Fine, 2010:313).

The corresponding existence of psychological and sociological traditions within social psychology makes the field broad in terms of both its subject matter and scope. On the one hand, individual-centric psychological

traditions bring the issues related to the experience of people as individuals, notably how real or imagined others influence them in terms of effect, cognition, and behavior to the research agenda of social psychology. On the other hand, group-centric sociological social psychology takes attention to the impact of social organizations on individuals and the ways these organizations are affected by psychology of individuals who establish them as well as relations between members of these groups (in-group relations) and between different groups (intergroup relations). This broad research agenda brings individuals, groups and other social organizations formed by these individuals and groups into the scope of social psychological research.

3. PRESENT CONTRIBUTIONS OF SOCIAL PSYCHOLOGY TO INTERNATIONAL RELATIONS

The idea that social psychology can contribute to International Relations research is not something new. Psychologists who are aware of the psychological dimension of international relations and permeability of the border between their discipline and International Relations have attempted to approach to some international issues through the lenses of social psychology. For most of the time, these attempts have focused on the issues of international conflict and ethnic and religious terror. Additionally, social psychologists have been interested in psychological assumptions underlying various approaches to foreign policy (Kelman, 1965:3). The present contributions of social psychology to International Relations include but not limited to the issues of international conflict, ethnic and religious terror and foreign policy. However, this part of the paper is primarily concerned with these three issue areas as they seem to constitute predominant part of social psychological contributions to International Relations.

3.1. International Conflicts

International conflicts indicate legal or political divergences between actors of International Relations on a certain issue. These conflicts and the issue of their resolution have been one of the subjects of International Relations to which social psychology has contributed predominantly. Kelman identifies a greater tendency that theoretical formulations in social psychology research start with questions derived from an analysis of international conflicts, and introduce psychological concepts whenever they can contribute to their analysis (Kelman, 1965:8). This tendency seems not surprising considering the fact that resolution of international conflicts is closely linked to the issue of equality and inequality in the conflicting parties' relations with each other; how the parties perceive themselves and each other; behavior of favoring their own group and discriminating out group; and protecting or not protecting their group identity in the presence of the other group. At this point, social psychological theories of group psychology and intergroup relations have been instructive in understanding and explaining international conflicts and their settlement.

Herbert C. Kelman's (2008) article "Bridging Individual and Social Change in International Conflict: Contextual Social Psychology in Action"; his another study (2010) "Conflict Resolution and Reconciliation: A Social Psychological Perspective on Ending Violent Conflict Between Identity Groups"; his chapter (2007) "Social Psychological Dimensions of International Conflicts"; "The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution" in Springer Series in Social Psychology (1990); the book "Social Psychology of Intergroup Reconciliation" edited by Arie Nadler, Thomas E. Malloy and Jeffrey D. Fisher (2008); Berkowitz's book (1962) "Aggression: A Social Psychological Analysis"; Sherif's (1966) study titled "In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation"; Ziferstein's article (1967) "Psychological Habituation to War: A Sociopsychological Case Study"; Stagner's book (1967) "Psychological Aspects of International Conflict" are some remarkable examples approaching issue of international conflicts through the lenses of social psychological accounts.

3.2. Ethnic and Religious Terror

One of the issue areas that social psychology has contributed to the study of International Relations is ethnic and religious terror with regard to its reasons, processes and results. This appears to be closely related to the situation that ethnic and religious terror is group work from beginning to end. Regarding process of terrorist activity, it is conducted within the group dynamics. Once individuals join a terrorist network, group dynamics set in. From that movement on, the group begins to transform the values of its members (Banks, 2005:678). The members of terror groups share a common fate; their future and the attainment of the goals of the group are bound together (Crenshaw, 2004:422). They give priority to their group identity over their individual identities, and perceive individual or individuals that these movements target at in the context of opposite group identity. This is possible within a group and as an impact of group dynamics. Considering the results of ethnic and religious terror, it is also related to the issue of group dynamics in the sense that violence acts influence its perpetrators as group as well as those who are targets of violence. Taking these together clearly shows that from beginning to end ethnic and religious violence is both an intergroup and an in-group issue. Building on this consciousness, many studies on ethnic and religious violence have been conducted by taking advantage of social psychological theories of group psychology and intergroup relations.

Albert Bandura's study (1998) on moral justification of violent acts through group processes and dynamics "Mechanisms of Moral Disengagement"; Clark McCauley's chapter (2002) "Psychological Issues in Understanding Terrorism and the Response to Terrorism"; his joint article with Mary M. Segal (1987) "Social Psychology of Terrorist Groups"; a political scientist Martha Crenshaw's pioneer studies "The Psychology of

Political Terrorism" (2004), "Explaining Suicide Terrorism: A Review Essay" (2007), "How Terrorists Think: Psychological Contributions to Understanding Terrorism" (1992); and her instructive article concerning research on ethnic and religious terrorism (1990) "Questions to be Answered, Research to be Done, Knowledge to be Applied" are a few instances of numerous studies that social psychological theories have contributed to International Relations research on ethnic and religious violence.

3.3. Foreign Policy

Foreign policy is another subject matter that is popular among those who apply social psychological approaches to the study of International Relations. Foreign policy has appeared to be dealt with in social psychological sense mostly with respect to foreign policy decision-making. Foreign policy decisions, especially national security decisions, are collective products. They are made at the end of "intensive interactions among small groups, each of which represents a major bureaucratic, economic, or political constituency" (Tetlock, 1998:886). That is to say, leaders and their small cycle of advisors, or groups of policy makers meet face-to-face and make decisions on the basis of the information and analysis provided by the various agencies and departments (Breuning, 2007:99). Social psychological contributions to foreign policy decision-making research are predominantly interested in either the dynamics of these small decision-making groups or the role of public opinion in the formation of foreign policy in the context of in-group and intergroup relations.

Several remarkable examples of social psychological contributions to foreign policy studies include but not limited to Irving Janis' important work (1972) "Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign Policy Decisions and Fiascoes"; Carrie R. Leana's experimental study based on Janis' work (1975) "A Partial Test of Janis' Groupthink Model: Effects of Group Cohesiveness and Leader Behavior on Defective Decision-making"; Andrew K. Semmel's chapter (1982) "Small Group Dynamics in Foreign Policy Decision-making"; his joint article with Dean Minix (1979) "Small Group Dynamics and Foreign Policy Decision-making: An Experimental Approach"; Philip E. Tetlock's study (1979) "Identifying Victims of Groupthink from Public Statements of Decision Makers"; and Michael J. Shapiro and G. Matthew Bonham' article (1973) "Cognitive Process and Foreign Policy Decision-making".

4. DIRECTIONS FOR FUTURE RESEARCH: POSSIBLE ISSUE AREAS INTERNATIONAL RELATIONS CAN BENEFIT FROM SOCIAL PSYCHOLOGY

The attempt to transcend the border between International Relations and social psychology has predominantly come from social psychology side. That is to say, mostly social psychology has *contributed* to International

Relations. Indeed, this implies the lack or weakness of the attempt or awareness of International Relations scholars to resort to the psychological theories and perspectives. Building on such awareness, it is appropriate to argue that International Relations studies need to *benefit from* social psychological theories and perspectives consciously beyond the *contribution* of social psychology to International Relations research. With regard to this need, this section of the paper is concerned with possible issue areas that International Relations research can *benefit from* social psychology in theoretical terms.

As it is already stated before, International Relations is interested in the issues of war, peace, security, human rights, foreign policy and decision-making, international political economy, globalization, diplomacy, international humanitarian problems, international environmental matters, ethnic and religious violence, gender, and so on in the context of relations between actors of International Relations. Thereby, International Relations deals with relations between various social units formed out of repetition and institutionalization of relations that result from individuals' coming together (Yurdusev, 2010:17-18). From this point of view, it is proper to state that international relations is a kind of intergroup relations and consequently International Relations discipline is concerned with a sort of intergroup relations. In this respect, it is not difficult to identify possible issue areas that International Relations can *benefit from* social psychology.

4.1. Foreign Policy: Possibility of a Broader Research Agenda

Foreign policy has already been discussed as a subject matter of International Relations that social psychology is interested in. Foreign policy is studied through social psychological approaches mostly in terms of foreign policy decision-making. However, a broader agenda for interdisciplinary foreign policy research is possible. In this sense, International Relations can move beyond current social psychological contributions and apply social psychological theories to analyze new topics related to foreign policy one of which is foreign policy attitudes and behavior of states.

Actors of the international relations are social units formed by means of repetition and institutionalization of relations that result from individuals' coming together, and states are primary actors of the international relations in this sense. Like individuals' attitudes and behaviors in their relations with other individuals, states, which are composed of individuals but in time gain specific and distinct presence from these individuals, have foreign policy attitudes and behaviors. In social psychological sense, attitude is a mental and neural state of readiness, organized through experience, exerting a directive and dynamic influence upon the individual's response to all objects and situations with which it is related (Allport, 1935:810). It refers to tendency that cannot be observed but that is attributed to an individual out of individual's observable behaviors. To put it another way, attitude is a

tendency that prepares to behavior (Kağıtçıbaşı, 2012:110; Haddock and Maio, 2008:114). In a similar manner, foreign policy behaviors of states are prepared by their foreign policy attitudes. To illustrate, Turkish foreign policy is independent, peaceful, regards loyalty to national boundaries and law in the sense of its main criteria. Independence, peacefulness, loyalty national boundaries and law are foreign policy attitudes of Turkey, and this attitude is preparatory of Turkish foreign policy behavior. Considering this foreign policy attitude, for instance, Turkey is not expected to wage war as a foreign policy behavior as long as its vital interests are not threatened.

Foreign policy attitudes and behaviors of states emerge in parallel with developments and changes in course of time, and they can change over time as well. At the point of giving meaning to the issue of how foreign policy attitudes of states change and take a fixed form in time, it is possible for International Relations research on foreign policy to *benefit from* social psychological theories of attitude and behavior in general; components of attitude, attitude-behavior relation and consistency between them; and cognitive dissonance that occurs in the absence of such consistency in particular. In this way, to continue the previous example, it will be possible to comprehend the basis of Turkey's adaptation of the certain foreign policy attitudes. Furthermore, in case of an aggressive foreign policy behavior contrary to its peaceful foreign policy attitude, it will be possible to understand and explain the reasons behind this unexpected behavior, how this inconsistency affects Turkey, and what is done in order to get through this inconsistency.

4.2. Diplomacy

Diplomacy appears to be another issue area in International Relations that needs to the explanatory power of social psychological accounts. In the classical sense, diplomacy is defined to be the art and practice of conducting negotiations by means of state representatives. States sustain their foreign policies by the agency of diplomacy (Berridge, 2005:3). An appropriate definition of diplomacy is the communicative management of international relations, including negotiations that result in a bargain or understanding (Viotti and Kauppi, 2014:219). Conventionally, diplomacy is attributed two types of functions, to be broad and narrow functions. In the broad sense, diplomacy involves various political influencing techniques and methods applied in foreign policy of a state. In the narrow sense, on the other hand, it is thought to be process of mutual communication and conversation conducted through formal representatives of governments (Sönmezoğlu, 2000:323).

Considering these definitions, diplomatic practice is a communication process in its essence. This communication process involves continuous flow of sending messages, understanding messages, accepting and rejecting messages. As it regards the aim of gaining strategic advantage or reaching a mutually acceptable outcome and ensuring its continuity, this

communication is required to be an effective one. Especially public diplomacy that has been in the diplomacy literature since 1965² as a new form of diplomacy beyond the classical diplomacy is an effective communication process in its own right. The success and efficiency of public diplomacy as an effective communication process with its concern to change or at least influence the foreign policy attitude and behavior of the target in its favor relies on parties' knowledge and perception of each other. In this context, International Relations studies on diplomacy in general, and public diplomacy in particular, can, in deed need to, *benefit from* social psychological theories of attitude change, thesis such as message learning and cognitive reaction thesis, and approaches concerning in-group and out-group perception in regard to intergroup relations.

4.3. International Norms

In social sense, norm refers to benefit oriented rules adopted as a result of traditions and customs in a community. In a similar manner, international community has a number of legal norms that are defined with regard to the principles of international law, thought to be universal and infrangible, and accepted to be peremptory. In the language of international law, these legal norms are called as *jus cogens* (Linderfalk, 2008:856). They have their basis in the Article 53 of the Vienna Convention that "[a *jus cogens* norm] is a norm accepted and recognized by the international community of States as a whole as a norm from which no derogation is permitted and which can be modified only by a subsequent norm of general international law having the same character". Despite the fact that international norms as a subject matter of International Relations are studied in the context of international law research, it is argued in this paper that they are highly associated with social psychological issues of social influence and compliance as a form of social influence.

In social psychological terms, compliance emerges as result of social influence and creates similarity between individuals and thereby regularity in social behavior (Kağıtçıbaşı, 2012:72-73). As compliance behavior is requisite for social life, the members of the international community are required to comply with certain norms developed to ensure the continuity of this community and behavioral regularities in the community. Considered in this context, it is probable that social psychological theories and analysis concerning social influence; the emergence of social norms; compliance with social norms; environmental, personal and cultural factors affecting compliance behavior; and types of compliance behavior will bring a new point of view to International Relations research on international norms. In this regard, the issues of why states comply with international norms despite the absence of a higher authority above them; the role of social influence generating from other members of the international society in compliance

---

² Although its practice as old as the diplomacy itself, the conceptualization of public diplomacy and its inclusion in the literature in the sense it is understood today occurred in 1965.

behavior; the extent of compliance behavior will be able to be analyzed in depth beyond mere legal and political explanations.

Conclusion

International Relations is interested in the issues of war, peace, security, human rights, foreign policy and decision-making, international political economy, globalization, diplomacy, international humanitarian problems, international environmental matters, ethnic and religious violence, gender, and so on in the context of relations between actors of International Relations. These issues are generally covered and their reasons, processes and consequences are analyzed with regard to their political, socio-economic and legal dimensions at the expense of ignoring their social psychological sides, which overshadows the depth and expressiveness of International Relations research.

Up till now, social psychological theories, especially in-group and intergroup approaches, applied to the study of international conflicts, ethnic and religious terror and foreign policy decision-making have contributed to International Relations discipline accidentally for most of the time. International Relations as a discipline concerned with sort of intergroup relations must move beyond this accidental contribution, and resort to social psychological accounts consciously. Considering in this context, it is significant to realize current contributions of social psychology to International Relations and benefit from social psychological theories and thesis in International Relations research in general, and research on foreign policy attitudes and behavior, diplomacy and international norms in particular.

Bibliography

Allport, G. W. (1935). "Attitudes". C. M. Murchison (Ed.). *Handbook of Social Psychology*. Winchester, MA: Clark University Press, pp. 798-844.

Ayson, R. (2008). "Strategic Studies". C. R. Smit and D. Snidal (Ed.). *The Oxford Handbook of International Relations*. Oxford: Oxford University Press, pp. 558-575.

Banks, W. C. (2005). Alternative View of the Terrorist Threat. *International Studies Review*. 7(4). pp. 669-684.

Berridge, G. R. (2005). *Diplomacy: Theory and Practice*. 3rd Edition. New York: Palgrave Macmillan.

Breuning, M. (2007). *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.

- Brock, A. C. (2014). "History of Psychology". T. Teo (Ed.). *Encyclopedia of Critical Psychology*. New York: Springer. pp. 872-878.
- Cartwright, D. (1979). Contemporary Social Psychology in Perspective. *Social Psychology Quarterly*. 42(1). pp. 82-93.
- Cohen, B. J. (2008). *International Political Economy: An Intellectual History*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Crenshaw, M. (2004). "The Psychology of Political Terrorism". J. T. Jost and J. Sidanius (Ed.). *Political Psychology: Key Readings*. New York: Psychology Press. pp. 411-431.
- Dağı. İ. D. (2010). "Normatif Yaklaşımlar: Adalet, Eşitlik ve İnsan Hakları". İ. D. Dağı et. al. (Ed.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. 12th Edition. İstanbul: İletişim. pp. 185-226.
- Eagly, A. & Fine, G. A. (2010). Bridging Social Psychologies: An Introduction. *Social Psychology Quarterly*. 73(4). pp. 313-315.
- Fuchs, A. H. and Milar, K. S. (2003). "Psychology as Science". D. K. Freedheim and I. B. Weiner (Ed.). *Handbook of Psychology Vol: 1 History of Psychology*. New Jersey: John Wiley & Sons Inc. pp. 1-26.
- Gulbenkian Komisyonu. (2011). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*. 8th Edition. (Trans. Ş. Tekeli). İstanbul: Metis.
- Haddock, G. and Maio, G. R. (2008). "Attitudes: Content, Structure and Functions". M. Hewstone, W. Stroebe and K. Jonas (Ed.). *Introduction to Social Psychology: A European Perspective*. 4th Edition. Oxford: Blackwell. pp. 112-133.
- Hellmann, G. (2011). "International Relations as a Field of Study". B. Badie et. al. (Ed.). *International Encyclopedia of Political Science Volume 1*. Thousand Oaks, California: Sage Publications. pp.1297-1315.
- Hogg, M. and Abrams, D. (1998). *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. London, New York: Routledge.
- Hollis, M. and Smith, S. (1990). *Explaining and Understanding International Relations*. New York: Clarendon Press.
- House, J. S. (1977). The Three Faces of Social Psychology. *Sociometry*. 40(2). pp. 161-177.

- Jon Mueller Home Page. *Studying Social Psychology*. <http://jfmuellers.faculty.noctrl.edu/crow/dunntext.pdf> (Accessed: 12.10.2019).
- Jones, E. E. and Gerard, H. B. (1967). "The Field of Social Psychology". Jones, E. E. and Gerard, H. B. (Ed.). *Foundations of Social Psychology*. Wiley. pp. 1-34.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. 13th Edition. İstanbul: Evrim.
- Kaplan, M. A. (1961). Is International Relations a Discipline? *The Journal of Politics*. 23(3). pp. 462-476.
- Kelman, H. C. (1965). "Social-Psychological Approaches to the Study of International Relations: Definition of Scope". H. C. Kelman (Ed.). *International Behavior*. New York: Holt, Rinehart and Winston. pp. 3-39.
- Linderfalk, U. (2008). The Effects of Jus Cogens Norms: Whoever Opened Pandora's Box, Did You Ever Think About the Consequences? *The European Journal of International Law*. 18(5). pp. 853-871.
- Lott, A. D. (2011). "History of International Relations". J. T. Ishiyama and M. Breuning (Ed.). *21st Century Political Science: A Reference Handbook*. Los Angeles, London: Sage Publications. pp. 303-310.
- McDougall, W. (2001). *An Introduction to Social Psychology*. 14th Edition. Kitchener: Batoche Books.
- Porter, T. M. (2003). Genres and Objects of Social Inquiry from the Enlightenment to 1890. T. M. Porter and D. Ross (Ed.). *The Cambridge History of Science Volume 7: The Modern Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 13-39.
- Reinalda, B. (2011). Non-State Actors in the International System of States. B. Reinalda (Ed.). *Ashgate Research Companion to Non-State Actors*. Great Britain: Ashgate Publishing, pp. 3-17.
- Risse-Kappen, T. (1995). Bringing Transnational Relations Back In: Introduction. T. Risse-Kappen (Ed.). *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 3-36.
- Sherif, M. (1962). *Intergroup Relations and Leadership: Approaches and Research in Industrial, Ethnic, Cultural, and Political Areas*. New York: Wiley.

- Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R., Sherif, C. W. (1988). *The Robbers Cave Experiment: Intergroup Conflict and Cooperation*. Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press.
- Smith, S. (2013). Diversity and Disciplinarity in International Relations Theory. T. Dunne, M. Kurki and S. Smith (Ed.). *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. 3rd Edition. Oxford: Oxford University Press. pp. 1-13.
- Sönmezoğlu, F. (2000). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. 3rd Edition. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tetlock, P. E. (2008). Social Psychology and World Politics. D. Gilbert, S. Fiske and G. Lindzey (Ed.). *Handbook of Social Psychology*. New York: McGraw Hill. pp. 866-912.
- Viotti, P. R. and Kauppi, M. V. (2014). *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*. 5th Edition. (Trans. A. Özbay-Erozan). Ankara: Nobel Yayın.
- Yurdusev, A. N. (2010). "Uluslararası İlişkiler Öncesi". İ.D. Dağı et. al. (Ed.). *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. 12th Edition. İstanbul: İletişim Yayınları. pp.15-55.

“İLLET-İ MÜTHİŞE”: 20. YÜZYILIN İLK YARISINDA TÜRKİYE’DE FRENGİ İLE MÜCADELE

Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ*

Öz

Çalışma 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı Coğrafyasında görülmeye başlayan ve çeşitli yollarla giderek artan frengi hastalığının, toplum ve devlet nezdinde nasıl görüldüğünü, yayılımının engellenmesini ve tedavisine dönük ne gibi tedbirler alındığını konu edinmektedir. Çalışmada, Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerindeki belgeler, Meclis Zabıt Cerideleri ve Resmî Gazetelerden yararlanılmıştır. İkincil olarak konu ile ilgili araştırma eserleri ve tezler de kullanılmıştır. Batı’dan gelmesi sebebi ile frengi ya da “illet-i efrenc” olarak anılan hastalık, bilhassa savaşlarda askerlerin birbirine bulaştırması, fuhuş ve aileden çocuklara geçme gibi çeşitli şekillerde yayılmıştı. Ayıp sayılarak saklanma, önemsememe, köy ve nahiyeler başta olmak üzere her yerde ilgili doktor ve hastane bulunmaması gibi sebepler tedavisini yavaşlatmıştı. Bununla birlikte ülkede yayılımın önünü kesmek için, muayenelerin ücretsiz olarak yapılmasının sağlanması, seyyar tabip, eczacı gönderme, hastaneler kurma, gibi yolların benimsendiği görülmektedir. Hastalığı engellemek için Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e geçiş sürecinde “Emrâz-ı Sâriye Nizamnamesi” ve “Frenginin Men ve Tahdidi Hakkında Kanun” gibi kanunlar çıkarılmıştı. Gazi Mustafa Kemâl Paşa yeni Cumhuriyetin sağlık politikasını halkın sağlığını koruma, ölümleri sınırlandırma, nüfusu çoğaltma, bulaşıcı hastalıkların engellenmesi ve bu sayede halkı sağlıklı ve dinç tutma olarak ifade etmişti. Cumhuriyet Döneminde hastalığın tedavisi için Bakanlar Kurulu Kararı ile yurt dışından ilaçlar getirtilmişti. 1925 yılının sonundan itibaren Frengi Mücadele teşkilatları kuruldu. 1930’da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, memleketin sağlık şartlarını iyileştirmek, milletin sağlığına zarar veren bütün hastalıklar ve sebepleri ile mücadele etmek, halka tıbbi ve sosyal yardım da bulunmakla görevlendirilmişti. Frengi ile ilgili halkı bilinçlendirmek üzere kaleme alınan metinler, Halkevleri ve Halk odalarında okunmak üzere CHP Genel Sekreterliğinden gönderilmişti.

Anahtar Kelimeler: Frengi, Salgın, Bulaşıcı Hastalıklar, Sağlığı ve Nesli Koruma, Frengi Mücadelesi.

“TERRIFIC DISEASE”: STRUGGLING WITH SYPHILIS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY IN TURKEY

Abstract

This study deals with how syphilis disease, which started to appear in the Ottoman geography since the 19th century and spread in various ways, was seen by

* Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, hatice.guzelnumyakmaz@gmail.com. <http://orcid.org/0000-0001-9388-5247>

the society and the state and what kind of the preventive and treatment measures were adopted. To investigate this issue, the documents in the Ottoman and Republic Archives, Assembly Records and the Official Gazette were used. Research studies and theses related to the subject were also used as secondary sources. As it originated in the West, the disease was called “frenji” or “illet-i efrenç” and spread in a variety of ways such as wars in which soldiers infected each other, prostitution, and passing from family to children. Reasons such as hiding, ignoring, lack of doctors and hospitals especially in villages and townships, slowed down the treatment of the disease. In addition, it is seen that in order to prevent the spread of the disease throughout the country, a number of ways including providing examinations for free, sending medical doctors, sending pharmacists, establishing hospitals were adopted. In addition, laws such as the "Regulations for Outbreaking Diseases" and "Law on the Restriction of Syphilis" were passed during the transition from the Ottoman State to the Republic. Gazi Mustafa Kemâl Pasha expressed the health policy of the new Republic as protecting the health of the people, limiting deaths, increasing the population, preventing infectious diseases and thus keeping the people healthy and vigorous. During the Republican Period, medicines were brought from abroad with the Cabinet Decision for the treatment of the disease. Since the end of 1925, Syphilis Fighting organizations were established. With the Public Sanitary Law enacted in 1930, the Deputy of Health and Social Affairs was tasked with improving the sanitary conditions of the country, combating all diseases and causes that harm the nation's health, and providing medical and social aid to the public. The texts written to raise awareness of syphilis were sent from the CHP General Secretariat to be read in the Public Houses and Public Rooms.

Keywords: *Syphilis, Epidemic, Infectious Diseases, Prevention of Health and Generation, Struggle with Syphilis.*

Giriş

Sifilis ya da Frenji, “Treponema Pallidum” adı verilen bakterinin neden olduğu bir enfeksiyondur. Hastalığın sebep olduğu yaralara temas ile bulaşmaktadır. Bu bulaşım cinsel yolla bulaşan diğer hastalıklarda olduğu gibi oral, anal yolla olabildiği gibi frenjili bir kişinin kullandığı eşyaların kullanılması ile gerçekleşen bir temasla da geçebilmektedir. Hamile bir kadında var olan frenji, gebelik ve doğum sırasında bebeğe geçebilmekte, erken doğum riskine, bebekte deformiteye ve ölüm riskine sebep olabilmektedir. Neslin üremesini yavaşlattığı gibi, sağlıklı olmasına da engel olmaktadır.

Frenji, üç evreden oluşmaktadır. Birinci aşamada kabartı ağrı olabilmektedir. Temas hangi noktadan olduysa kabartılar oralarda olmakta, ilk evrede bunlar kaybolabilmekle beraber bakteri vücuda yayılmakta ve hastalık kendini gizlemektedir. İkinci evrede ateş, halsizlik, kas ağrıları, boğaz ağrısı gibi grip benzeri belirtileri görülmektedir. Üç-on beş yıl arasında çıkan üçüncü evrede ciltte, kemiklerde hatta iç organlarda “gom” adı verilen büyük tümörler çıkabilmektedir. Hastalık, felç, his kaybı,

demans, psikiyatrik sorunlara ve göz sorunlarına sebebiyet verebilmektedir. Frengi bazen aort denilen ana damarı tutmakta ve ölümcül olabilmektedir.¹

Hastalığın Amerika’dan Avrupa’ya, Afrika ve Asya’ya geçtiği düşünülmektedir.² Avrupa’da “Syphilis” olarak adlandırılan hastalık, Osmanlı’ya Avrupa’dan geldiği için “illet-i efrenc”, “maraz-ı efrenc” ve “frenği” olarak adlandırılmıştır.³ Hastalığın Avrupa’da tedavisi ilk başlarda tıp kitaplarında olmaması ve mahrem yerlerde çıkması sebebiyle hekimler tarafından reddedilmiştir.

Hastalığın Osmanlı tıp kitaplarında 16. yüzyıldan itibaren var olduğu ancak Osmanlı coğrafyasında ve bilhassa Müslümanlar arasında görülmesinin 19. yüzyılı bulduğu, bunda ise bilhassa ahlaki yozlaşma ve fuhşun etkili olduğu düşünülmektedir. Hastalığın Avrupa’dan kovularak Osmanlı ülkelerine sığınan Yahudi kadınlarla Fas’a geldiği buradan da doğu limanlarına yayıldığı da bir başka görüştür. Ancak fuhşun büyük günah ve ayıp sayılması sebebiyle Osmanlı ülkesinde Müslümanlar arasında hastalık ancak nadir olarak görülmüştü. Bilhassa Osmanlı Rus Savaşlarında işgal gören bölgelerde 1806’dan itibaren ortaya çıkmıştı. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren İç Anadolu, Orta Karadeniz, Doğu Anadolu ve Balkanlarda salgın olarak görülmeye başlamış, yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı için önemli bir sorun haline almıştı.⁴

1869-1870’de fuhşla mücadele için sağlık komisyonu kurulmuş ve raporlar hazırlanmıştı. Dr. Michael ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye üyesi Muallim Dr. Agop Handanyan’ın 1879’daki raporları ile mücadelede ilk adım atılmıştı. Şehremaneti’nin Cemiyet-i Tıbbiye ile yapılan yazışmaları sonunda hazırlanan talimatname, Şurâ-yı Devlet tarafından 6 Şubat 1879’da Emrâz-ı Zühreviye Nizamnâmesi adıyla onaylanarak Şehremanetine bildirilmişti. Bu şekilde fuhşu meslek edinmiş kadınlar düzenli olarak muayene edilmiş, konuyla ilgili hekim, memur ve belediye çavuşu görevlendirilmiş, zührevi hastalıkların çoğalması engellenmişti.⁵

1883’te ordunun ıslahı için getirilen Von der Goltz Paşa, çok sayıda askerin frengili olduğunu fark ederek Padişaha frengiyle mücadele zorunluluğunu bildirmişti. Alman dermatolog Unna, Ernest Von Düring’i önermiş Ankara ve Kastamonu illeri Genel Sağlık Müfettişliği görevine atanan Düring, 16 doktor iki eczacı ile Anadolu’yu 14 defa taramış ve gittikleri yerlerde hekimlere kurslar vermişti. Onun tavsiyesi ile Kastamonu, Bolu, Bartın, Düzce ve Cide’de yeni frengi hastanesi yapılmasına karar

¹A. Lütfü Tat, “Frengi”, *Dermatoloji, Türkiye Klinikleri*, C.3, S.3, Eylül 1983, s.275-276.

²Fatma Bulut, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, *Tarih Okulu*, İlkbahar 2009, S.3, s.110-111.; Yunus Korkmaz, *Osmanlı’da Frengi İle Mücadele (1880-1918)*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim 2019, s.2-3.

³Coşkun Genç, *Batı Karadeniz’de Frengi Hastalığıyla Mücadele (1860-1922)*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2019, s.18

⁴İnci Hot, “Ülkemizde Frengi Hastalığı İle Mücadele”, *T-Klin Tıp Etiği Hukuku Tarihi*, 2004, 12, s.36-37.; Korkmaz, a.g.e., s.4-5.

⁵Hot, a.g.m., s.36.; Necati Çavdar-Erol Karcı, “XIX. Yüzyıl Sonları XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Kış 2016, 11/2, s.160

verilmişti⁶. Ayrıca Düring Paşanın raporuna göre Anadolu'daki frenginin çoğu cinsel yolla bulaşmamış, frengili bir hastanın kullandığı ibrik, bardak vs. malzeme ile su içmek, frengi yarası olan bir çocuğun eşyasını kullanan diğer çocukların kullanması ile bulaşan “masum” frengiydi.⁷

Bu konuyla ilgili Dr. Rıza Nur şöyle demektedir; “... *Birçok frengililerin zahiren hiçbir şeyleri yoktur. Ne ciltlerinde bir döküntü ne de bir karha vardır ne de saçları çok dökülmüştür. Ne yüzlerinde bir alamet ne de itiyat ve harekâtında bir tahavvül olmadığından kemâl-i sıhhat ve afiyetine kanaat hâsıl olur. Hâlbuki zahiren bir şeyleri yok gibi görünüp de frengi âsârını taşıyanların eşyasını kullanmak çok kere hastalığa yakalanmaya kâfidir. İşte hergün bî günahlar böylece nara yanmaktadırlar. ...Bu hastalıklara yakalanmayanların kolaycacak...“müstekrih ve mahall-i namus ve iffet-i emrâz!”*, *cümle-i hakaretâmizini ortaya fırlatıvermeleri*, *“men-i sirayet”* ve *“icrâ-yı medâvet”*, *nikât-ı nazarından müşkilât-ı azimeyi dâî bir musibet fark'ıl âdedir..... İşte artık frengi de verem gibi fakat sıhhat ve hayatı mahvedici müthiş bir hastalık suretinde herkese anlatılmalıdır... Frengililer sıkılıp tabibe müracaat edemiyor, utanıp eczacıya ilacını yaptıramıyor. Yine fâş olur havfiyla müddet-i medide yani lüzumu kadar tedaviye devam etmiyor.*⁸

Dr. Hulusi Behçet hastalığın toplumun her kademesindeki varlığının tedavi gerektirdiğini fakat tedavisinin gelişmekte olduğunu şöyle anlatıyordu; “*Her sınıf halkımızda, memleketin en ücra kulübelерinden en*

⁶Ramazan Çalık, Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *dergisosyalbil.selcuk.edu.tr.*, 2006, s.212. Makaleye göre Avrupalı kadınların Selanik, Edirne, İzmir, İskenderun ve Beyrut'ta yerleşmeye başlaması frenginin yayılma sebebiydi. Yahudi, İspanyol, İtalyan ve Yunan kadınlar, Pera, Galata, İzmir'de toplam 7000 kişi kadardı. Kastamonu vilayetinin nüfusunun %70-80'i frengiydi.

19. Yüzyıl sonlarında Adana vilayetinde frengi illeti hanelerin çoğunda yayılmıştı. İslahhane mevkiinde nasıhathane kurularak bazı nisâ taifesi oraya alınmıştı. Tedavi için memleket doktoru Agos Efendi'nin ehliyeti yeterli ise de hastalık Kozan'da da ortaya çıkmış, istikballerinin tamamen kötüye gitmemesi için Sıhhiye Nezareti'nden geçici bir Sıhhiye Komisyonu kurulması istenmişti. Tıbbiye Nezareti'nin cevabında hastalığın tedavisi için Mekteb-i Tıbbiye'den Nişan Esteban Efendinin 2000 kuruş maaşla doktor ve Mıgırdıç Efendinin 1000 kuruş maaşla icracı tayini ve sarf olunacak icrâ-yı Tıbbiye-i Osmani 5000 kuruş verilmesi uygun görülmüş, harcırahının 1297(1897) senesi muvazenesine dâhil harcırah tertibinden ödenmesi mümkün olmadığından yeniden vilayet muvazenesine ilave yapılması lüzumlu görülmüştü. Halkın hastalığı dert edinmemesi sebebiyle hastalığın artmış olduğu Feke taburu doktorlarının raporundan anlaşılmıştı. Her ne kadar doktor var ise de Kozan'da ahalinin %20'si frengiydi. Doktorun yutmemesi sebebiyle bu halin bir süre daha devam edeceği memleketin bu halden kurtulabilmesi için adı geçenin hemen zikri geçen miktarda maaşla ve Tıbbiye Nezaretine yazısı hazırlanarak 97(1897) senesi Dâhiliye muvazenesine dâhil edilmesi istenmişti. *BOA.YA.RES.00011.00014.001.*

⁷Murat Arpacı, “Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye’de Frengi İle Mücadele”, *Toplum ve Bilim*, 2014, 130, s.64.; Konuyla ilgili belge için bkz. *BOA.DH.MKT.02330.00015.001.*

⁸Dr. Rıza Nur, *Belsoğukluğu ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi ve Yakalanmış Olanların Tedavisi*, Yeni Tab, Muhtar Halid Kütüphanesi, İstanbul, 1329., s.13-14, 16. Rıza Nur, frengi tedavisi için üç husustan bahsetmektedir. 1) Sıhhat-i tamme (vücudu kuvvetlendirme), 2) Bir hıfz-ı sıhhat-i kâmile (Tütün, nargile frengililerin en kötü düşmanlarıdır. Frengililer müskirattan uzak durmalıdır. Hastalığın sirayeti için bunlardan korundukları gibi maneviyatlarını güçlendirmelidirler. 3) Bir tedavi-i mükemmele (İki devası vardır, civa ve zıbak (mercure) ve potasyum iyottur. Bunlar arasında civa daha tesirlidir. %95'ini iyileştirir. Potasyum iyot ise üçüncü derecedeki frengiyi hayret şekilde iyileştirir. Aynı zamanda gargaralar, melinat kullanılır. Nur, frengi tedavisinin mevcut afete şifa, zuhuru afeti men olmak üzere iki maksat ile yapılacağını ifade etmektedir. s.92-96. Ayrıca kitapta frenginin çeşitleri ve tedavileri ile ilgili tafsilatlı bilgi bulunmaktadır.

muhteşem kaşânelerine kadar bî pervâ sokulan frengi, bütün şebâtı mütehasısını az çok alakadar ettiği malum. Muhtelif tehdidâtına rağmen gizli ve karanlık münasebatı cinsiyenin artması nâsın bu hastalığa karşı bîgâneliği ve lâ kaydısı, dikkatsizliğimizin netice-i seyyiâtı, aded-i marazanın tertibini ve binnetice marazın tamimini mucib olmaktadır. Firenginin ne olduğu bilinse, doktor müracaatının fevâidi takdir olursa tedaviyi muntazaman takibin menâfi teslim edilse en adi rahatsızlıklar meyanına gireceğine hiç şüphe yoktur. Hastalığa yakalanmak, frengiden kurtulmak, usulü dairesinde tedavi olmak ile avamın çekinmesine, korkusuna mahal kalmaz. Zira ilmî, fennî usullerle vikâyesi kolay, yakalandıktan sonra önü alınması mümkün ve avâkibe giriftar olmaması kabildir. Burada en mühim vazife etebbâ-ya müterettibdir...Birkaç şınganın kifâyeti ile tedaviden sarf-ı nazar edilmesi ile ortaya konan sözler ızıldır ve nesle günahıtır...Arsenikten, civadan ve bizmuttan edineceğimiz faideler zamanında ve mevâzii lehine masruf hizmetlerle iktıfat edilmelidir... Zira herhangi bir mualicenin (hekim, ilaç veren) tatbiki ile marazın hemen mahdud bir zaman zarfında söndürüleceğini kestirmek kimseye nasip ve müyesser olmamıştır. Fransa’da senevi 40.000’i mütejaviz çocuk teşhissizlik ve tedavisizlik yüzünden fevt olmaktadır. Halihazırda frengi hakkında hayvani tecrübelerle artan malumatımız..... meydana çıkarılan âsâr-ı tereddîyat ile gün geçtikçe tekemmüle doğru gitmekte ve tarz-ı tedavi ve takibatta birtakım tebeddüller husule gelmektedir”.⁹

Bunlarla birlikte Prof. Dr. Mazhar Osman, cahil halkın askerden kaçmak için kendilerine frengi ve verem aşıladıklarını belirtmektedir. Hüseyin Kenan, frengi toplumda nesilden nesile “piskopat” ve “mütereddiler” doğuruyor demektedir. Haşim Nahit’e göre ise, Anadolu’da her gün binlerce insan frengiden, yara ve irin içinde kalıyor, ölüyordu.¹⁰

Frengide gerekli tedaviler 1908’de başlamıştı. 1878’ten itibaren 6. Belediye Nisa Hastanesi¹¹, 1910’da Bülbüldere (sonra Ziba adını almış) Muayenehanesi Emrâz-ı Zühreviye Hastanesi, 1913’te Beyoğlu Muayenehanesi, gibi hastaneler açılmıştı. Frenginin Osmanlı topraklarında hızla yayıldığıнын bildirilmesi üzerine Emrâz-ı Sâriye Nizamnâmesi’nin 64. maddesine göre frenginin ihbar, muayene ve tedavisi zorunlu tutulmuştu.¹²

Ayrıca 13 Haziran 1910’da “Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamnâme” (45 maddeden oluşan), 29 Haziran 1910’da “Frengi Hastalığının Men-i Sirâyet-i Zımnında Seyyar Heyet-i Sıhhiye Teşkilâtı Hakkında Madde-i

⁹Dr. Hulusi Behçet, Dr. Nureddin Râsîh, “Frengi Tedavisine Dair Münâkaşât”, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası, 1339, s.3-4.

¹⁰Yücel Yanıkdağ, “Psikopatlar, Frengililer, Veremliler ve Mâderzad Caniler: Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Dejenerasyon Korkusu”, Ed. Kurt, B-Yaşayanlar, İ., *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2017., s.57-58.

¹¹BOA.DH.MUL.H.08.11.1327. Hifz-us-sıhha Müfettişi Umumiliğine İsmail Hakkı Beyin seçilmesi ile ondan boşalan Altıncı Daire-i Belediyeye bağlı Frengi Hastanesi Baştabipliğine Beyrut Sıhhiye Müfettişi Sabıkı İsmail İbrahim Efendi’nin tayini.

¹²Hot, a.g.m., s.37.

Nizâmiye”(1 madde), 1912’de “Memleket Hastanelerinin Suret-i İdare ve Veżâifine Dair Talimatnâme” (33 madde) ve 14 Haziran 1915’te “Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilât-ı Sıhhiye Nizamnâmesi”(12 madde) yayımlanmıştır.¹³

Birinci Dünya Savaşı başlarında Biga ve köyleriyle, Çan nahiyesinde frenginin yaygınlaşması üzerine, “Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilât-ı Sıhhiyesi Nizamnâmesi”nin sureti uygulanabilmesi için Kala-i Sultaniye’ye gönderilmişti.¹⁴

13 Nisan 1914’te “Emrâz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnâmesi” (5 madde)¹⁵, frengi Romanya ve Galiçya’dan dönen ordularla daha da yaygınlaşmış¹⁶, 18 Ekim 1915’te “Emrâz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayetine Dair Nizamnâme”¹⁷, Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilât Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişârına Dair Talimatnâme-i

¹³Başak Ocak, “Hamidiye Etfal Hastanesi’nin Kurucusu İbrahim Paşa’nın Frengi Hakkındaki Layihası”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIX/38, (2019-Bahar/Spring), s.8.

¹⁴Mehmet Temel, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında”, *İlmi Araştırmalar*, 6, İstanbul, 1998, s.230.

¹⁵“Emrâz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnâmesine İlâve Edilen Ahkâm Hakkında Kanun” Numara: 978 Madde 1-31 Mart 330 tarihli Emrâz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnamesine aşağıdaki maddeler ilave edilmiştir.

1-Bulaşık hastalıklardan biri zuhur eden veya bu gibi hastalıklardan birinin zuhur tehlikesi mevcut olan yerlerde lüzum verilecek şahıslara, o hastalıklara karşı kullanılan aşlar Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti tarafından tatbik ettirilir.

2-Aşı yapılabilmesine muhalefet edenler Ceza Kanununun 536’ncı maddesine göre cezalandırılır.

Madde 2-İş bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3-Bu kanun ahkâmını icraya Sıhhiye ve Adliye Vekilleri memurdur. 26 Şubat 1927, *Resmi Ceride*, S:572, 8 Mart 1927, s.2321.

¹⁶Çalık-Tepekaya, *a.g.m.*, s.213.

¹⁷Madde 1- Her frengili istediği bir tabibe kendisini tedavi ettirmeye şekil ve müddet-i tedavisi hakkında tabib-i müdavisinden alacağı vesikayı nezdinde buldurmağa mecburdur.

Madde 2- Her tabip müşahede ettiği frengi vekayiiini ihşaiyât-ı tanzimine medar olmak üzere hüviyet-i tasrih etmeksizin 24 saat zarfında hükümet tabibine, bulunmayan yerlerde belediye tabibine ihbar etmeye mecburdur.

Madde 3- Tayin edilen günlerde tedaviye gelmekten imtina eden frengilileri tabib-i müdavileri hükümet tabibine, bulunmadığı takdirde belediye tabibine ihbar etmeye mecburdurlar.

Madde 4- Tabib-i müdaviler hastalığın ahire men-i sirayeti emin için marazın eşkâl-i mühimme-i sirayetini havi hastalarına ziri imzalı vesâyâ-yı sıhhiye varakası vermeye ve hastalarda iş bu vesâyâ ahkâmına riayet etmeye mecburdurlar.

Madde 5- Sıhhi tehil muayenesi muamelât-ı vilayet veya umumî meclislerince tanzim edilen talimatnameler veçhile tatbik ve cereyan ettirilir.

Madde 6- Ale’l umum frengililer müsessesât-ı sıhhiye-i resmîyede ve etbâ-yı resmîye tarafından meccanen tedavi edilir.

Madde 7- İş bu kanun ahkâmına ve ona mütenevvi şuralarca yapılacak talimatnamelere riayet etmeyenler onlardan 50 liraya kadar cezâ-yı nakdiyye-ye mahkûm edirlirler.

Madde 8- Frengi hastalığıyla malûl olan eşhâs hastalığın ahire sirayetine bilerek sebebiyet verdiği takdirde altı aydan iki seneye kadar habs olunur. Veya 100 liradan 500 liraya kadar cezâ-yı nakdiyye alınarak mutazarrır olan şahsa verilir. Zevcinden biri diğerine bu hastalığı naklederse cezanın hadd-i âzamı tatbik olunur. Bu takdirde takibât-ı kanuniye icra edilebilmek için malûlü zevc ve zevcenin şikâyet-i şahsiyesi şarttır.

Madde 9- Frengiyi tedaviye cüret eden müttabilir 2 aydan 2 seneye kadar haps veya 50 liradan 100 liraya kadar cezâ-yı nakdiyye mahkûm edilir.

Madde 10- İş bu kanun ahkâmının tatbiki esnasında ashâb-ı müracaat ikâ-i müşkilât eden etbâ 3 aydan 2 seneye kadar habs ve muvakkaten rütbe-i memuriyetten tard edilir.

Madde 11- İş bu kanun tarih-i neşrinden itibaren mer’il icradır. Fî 26 Cemâziy’el evvel 1339 Fî 5 Şubat 1337, *Ceride-i Resmîye*, s.6-7.

Madde 12- İş bu kanunun icrasına Sıhhiye ve Adliye Vekilleri memurdurlar.

Sıhhi” (11 madde) çıkarılmıştır. Bu son Talimatnâme’ye göre Osmanlı ülkesinin her tarafında yaygın olarak görülmekteydi.¹⁸

1. CUMHURİYET ÖNCESİNDE FRENGİ TEDBİRLERİ

1. 1. Asker ve Polisler İle İlgili Alınan Tedbirler

Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyetinden 1912 Ekim ayında (Teşrin-i Evvel 1331) yazılan talimatname frengili askerlerin durumunu Hizmet-i Askeriye Kabiliyet-i Bedeniye Nizamnamesine göre belirlemişti. Nizamnâme’ye göre frengili kişilerin tedavileri yapılmakla birlikte bazı kimseler kendilerini tedavi ettirmekten sakınmışlar ve bu durum yapılan muayenelerde fark edilmişti. İstanbul için asker alım şubeleri ve askeri hastaneler İstanbul ahalisinden ya da taşralı olup İstanbul’da oturan yabancılardan tedaviye muhtaç gördükleri frengilileri tecil edecekler, frengi defterine kayd edip İstanbul’da Cerrahpaşa Hastanesine, Beyoğlu’nda Zükur (Erkek) Hastanesine ve Üsküdar’da Sıhhiye Dispanserine teslim edeceklerdi. Ardından bir makbuz alacaklar ve bunu da esas defterlerine ayrıca işaret edeceklerdi. İstanbul vilayetine bağlı kaza ahalisi bağlı oldukları kazalarla belediye riyasetine teslim edilecekti. Askere alım şubeleri ve hastaneleri bu şekilde tedaviye terk ettikleri fertlerin nereye teslim edildiklerini Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesine ve Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyetine göndereceklerdi.

Taşrada da askere alım şubeleri ve askeri hastaneler frengilileri mülkiye veya belediye hastanelerine ve böyle bir hastane bulunmadığı halde belediye dairelerine teslim edecekler ve bu suretle tecil ve tedaviye terk ettikleri fertlerin kendilerini Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesine ve memleketin en büyük Mülkiye-yi Tıbbiyesine göndereceklerdi.

Askerlik hizmetleri sırasında frengi olan askerlerin tedavileri önce ve sonra Askeri Hastanelerde ya da Askeri kıtalarda yapılacak askerlikten terhis olduktan sonra Mülkiye’ye devredilecekti.

Frengililerin tedavisinin düzgün şekilde takibi için frengi tedavi defteri basılmış ve askere alım şubeleriyle askeri hastanelere dağıtılmıştı. Askeri hastaneler ve kıtalar tedavi ettikleri frengilileri bu doktorlara düzenleyerek ve lazım olan açıklamalarıyla kaydedeceklerdi. Frengililerin devir ve teslim olundukları Mülkiye ve Belediye hastaneleriyle devâir-i belediye ahalisi dahi böyle birer tanzim defteri tutmalıydılar.¹⁹

Erzurum Asâkir-i Nizamiye efrâdı arasında, frengi ve bel soğukluğu hastalıkları olanlar bulunduğundan lâzım gelen tedbirlerin alınması için Sıhhiye Komisyonu tarafından bir rapor hazırlanmıştı. Frenginin yayılmasını engellemek için 1884 (1302) senesinde heyet-i tıbbiye oluşturulmuş ancak iki sene bu heyetin istihdamı göz ardı edilmiş hâlbuki hastalık ortadan kaldırılamayarak gerek askerler ve gerek ahali arasında yayılmış, hastalığın

¹⁸Ocak, *a.g.m.*, s.9.; Bulaşıcı hastalıklar, tifüs, humma, dizanteri, halkın yanı sıra cephedeki askeri de etkilemişti. Salgın hastalıklar özellikle Yemen’de daha fazlaydı. Çalık-Tepekaya, *a.g.m.*, s.215.

¹⁹BOA.DH.EUM.LVZ.00030.00103.001.

tedavisine mahsus bir hastanenin açılması sıhhat-i umumiyece talep edilmişti.²⁰

Konuyla ilgili bir başka yazıda Erzurum Askeri Hastanesi'ndeki zâbitânın yarısı ile kaza ve köy ahalisinin çoğu da frengi olmuştu. Yayılımın durdurulması için lüzumlu tedbirlerin mahalli idarece alınması Dâhiliye ve Sıhhiye Nezaretlerince yapılan yazışmalar gereğince belirlenmişti. Erzurum vilayeti dâhilindeki sancaklara ve merkez vilayetdeki sancaklara 3001 haneye kadın ve erkek için bir hastane açılması, bu hastaneler için üç tabip ve üç eczacı ve üç takım eczâ-yı daimî bulundurulması, vilayet dâhilinde dolaşım muayene, tahkikat ve tedavi ile meşgul olmak üzere bir tabip ve bir eczacı ve birtakım eczâ-yı tıbbiye gönderilmesi istenmişti.

Oradaki ordu baştabibinin başkanlığında askeri tabipler ile karantina durumu çıkarılacak ve başka uygun kişilerle bir komisyon oluşturulacak, gerekli tedbirler alınarak, hastaneler düzenlenip denetlenecekti. Her ay fenni raporlar gönderilecekti. Bu hastanelerin doktorlarına 2'şer bin ve icracılık 1000'er kuruş, gezici tabiplere 2500, eczacıya 1250 kuruş verilecekti. Vilayet içinde dolaşacakları mahaller için 4 takım eczacı tabibe 58000 kuruş ödenecekti. Kadın ve erkeklere uygun yerler düzenlenerek, sıhhiye memurları tarafından evinden çıkmak istemeyenlerin evlerinde tedavi edilmeleri ve hastalığın engellenmesi için hasta olanların tamamının kurulacak bir hastanede tedavisi uygun görülmüştü.²¹

Ayrıca Amele taburları, frengi hastanesi inşası ve çeşitli masrafları için Canik Sancağı Özel İdaresinin aşar hisse-i ianesinden talep edilen havale gönderilmişti.²²

Polis Okulu talebesinin fuhuşu meslek edinen kadınlar ile temasları neticesinde frengi oldukları muayeneleriyle anlaşılmiş, tedavi için hastaneye sevk edilmişlerdi. Bu gibi hastalığı olanların mektebe istihdamları uygun görülmemek²³ bu dört kişinin diğerlerine emsal olması sebebiyle terkiye kayıtlarının onaylanması istenmişti.²⁴

Ayrıca Haydar Paşa ve Bahriye Hastanesi'nde tedavi altına alınan polis memurlarından frengi hastalığına yakalananların isimlerini gösterir bir defterin düzenlenmesi ve gönderilmesi de istenmişti.²⁵

1.2. İstanbul ve Muhtelif Şehirlerdeki Frengi Tedbirleri

Dâhiliye Nezareti taşra ahalisini frengi tedavisinde geç olmadan uyarmak için bir tebligat yayımlamıştı. Buna göre taşra ahalişi frengiyi, “adi” bir hastalık “ehemmiyetsiz bir çıban” saymakta frenginin tahribatı yüz

²⁰13 Cemâziye'l evvel Sene 313 Fi 19 Teşrin-i Evvel Sene 311 Yaver-i Ekrem,

BOA.Y.PRK.MYD.00017.00024.003

²¹BOA.MV.00011

22BOA. DH. UMVM. 49.23.H.04.02.1334.

2311 Nisan Sene 327, BOA. DH. EUM..BOA.SCL.00010.00062.002. Belgeye göre bu kişiler, 25 Erzurum mürettebatından Ahmet Müştak Efendi namzet, 2135 Beyoğlu mürettebatından Mehmet Ali Efendi namzet, 120 Bursa mürettebatından Süleyman Sırrı Efendi namzet ve 2600 Üsküdar mürettebatından Ahmed Efendi namzetti.

2412 Nisan 327, BOA.DH.EUM.SCL.00010.00062.001

²⁵BOA.DH.EUM.THR.34.46.H.16.05.1328.

ve burun gibi görülen yerlerde olmadıkça saklamaktaydı. Birtakım kimseler askeriye debboyunda 40 günlük vazifelerinden kurtulmak için parasız verilen ilacı kullanmamaktaydı. Bu durum hastalığın yayılmasına sebep olacağından, köylerde bu gibi şüpheli hastalığa düşenlerden açık belirtisi bulunanların hükümete ihbar edilmesi, ihbar etmeyen muhtarların ve ihtiyar heyetlerinin cezalandırılması Mekteb-i Askeriye Nezareti’nden bildirilmişti. Durumun köylülerce bilinmesi ve gecikilmeden tedavi edilmesi için anlayacakları dille birer varaka yazılarak nahiye müdürleri tarafından vilayet gazetesinde ilan edilmesi istenmişti.²⁶

Sıhhiye Nezaretince, İstanbul’da giderek artan, Türk ırkının ve birçok evlerin yıkılmasına sebebiyet veren frengi hastalığının genişlemesini engellemek için Frengi ile Mücadele Komisyonu kurulmuş, Komisyonun belirleyeceği doktorlara halkı irşat ve ikaz için zührevi hastalıklar hakkında İstanbul’un çeşitli yerlerinde Türkçe ve çeşitli dillerde konferanslar verdirilmesi kararlaştırılmıştı.²⁷

Ayrıca İstanbul’a frenginin Anadolu’dan gelen bazı hizmetçi ve cariyelerin çocukları yoluyla girdiği, bunların hastalığı anne ve babalarından aldıkları, hastalığın şehirden tamamen silinmesi için alınacak tedbirleri belirleyecek erbabı fenden bir komisyonun kurulması, bu komisyonun Dâhiliye Nazırının idaresinde pazartesi günü toplanması ve Meclis-i Eman azasından Andon Efendinin de komisyonda bulunması uygun görülerek kendisine bildirilmesi istenmişti.²⁸

Ankara vilayetinde frenginin dikkat çekecek surette yayılmış olması sebebiyle Kastamonu vilayetinde olduğu gibi merkez kasabası dâhil olmak üzere hastalığın hüküm sürdüğü iki uygun yerde frengi hastanesi adıyla üç binanın yapılabilmesi için senelik 150 bin kuruş tahsisi hakkında Şurâ-yı Devlet kararı verilmişti. Mezkûr vilayette frengi hastanesi için gerekli görülen aletlerin Avrupa’dan getirilmesi için 130 lira meblağın da hemen hazineden ödenmesi gerekmektedir. Hastanenin inşaatının tamamlanamamış olması sebebiyle hastalık giderek vilayet halkını sarmıştı. Osmanlı Ordusuna en fazla asker veren vilayet olması yönünden hasta olarak orduya katılan kişilerin hastalığı taburlardaki askerlere bulaştıracağı kesindi. Frengi hastanesinin bir an önce tamamlanması için frengi tahsisatından lüzum görülen bütçenin gönderilmesi ve hastaneye hasta kabulüyle tedavi emri verilmesi, Ankara Vilayeti Sıhhiye Müfettişliğinden Dâhiliye Nezareti’ne yazılmıştı.²⁹

²⁶Fi 7 Safer Sene 325, Fi 8 Mart Sene 323, BOA. DH. HMŞ. 00022.00026.001.

²⁷Fi 25 Eylül Sene 35, BOA. DH.İ.UM. 00019.10.00001.65.002; Rebiü'l ahir Sene 338(1919) ve Fi Kanunu Sani Sene 336(1917), BOA. DH.İ.UM.00019.10.00001.65.003. Frengi hastalığının yayılmasını önlemek için Frengi Mücadele Komisyonunca uygun görülecek uzman doktorlar tarafından ahalinin aydınlatılması ve uyarılması için zührevi hastalıklar hakkında İstanbul’da Türkçe ve çeşitli lisanlarda konferanslar verilmesi uygun görülmüştü.12 Mayıs Sene 336, BOA.DH.İ.UM.00019.10.00001.65.001; DH.İ.UM. 00019.10.00001.65.002.

²⁸BOA.YPRKŞ.5-58.H.27.05.1312.

²⁹BOA.DH.MKT.02662.00019.001; 5 Teşrin-i Sani Sene 326, 23 Nisan Sene 326, BOA.DH.MKT.02662.00019.

Selanik şehrinde fuhuş yapan yerli ve yabancı kadınlarda frengi ve emsali bulaşıcı hastalıkların bulunduğu, bunun ahali ve özellikle askerler ve jandarmaya bulaşma ihtimaline karşılık, umumhanelere devam etseler dahi muayene emri olmadıkça muayene edilemedikleri, başka fahişelerden hasta olanların da murahhaslara nüfuz ederek kendilerini muayene ettirmemeye çalıştıkları ifade ve tetkiklerden ortaya çıkmaktaydı. Bu sebeple gerek umumi umumhanelerde gerek hususi mahallerde bulunan fahişelerin ücretsiz ve düzenli olarak tedavilerinin yapılması ve erkeklere yayılımının engellenmesi istenmişti. Yanı sıra polis, belediye daireleri ve sıhhiye müfettişliğine hususi mahallerde ikamet ederek fuhuş yapan ecnebi kadınların sıhhiye memurları tarafından muayene edilmeleri emri gönderilmişti.³⁰

Selanik'te bulunan frengili kadınların haftada iki defa belediyeden görevlendirilmiş doktorlar tarafından muayene edilmeleri hakkında bir düzenleme bulunmaktaydı. Muayene sonucunda, bulaşıcı hastalığı olanların hastaneye gönderilerek, görüşmelerden men edilmesi ve gizlice fuhuş yapan kadınların da muayenesi talep edilmişti. Ayrıca artist olduklarını iddia eden bazı kadınlar ikamet etmekte oldukları hanede fuhuşla işgal etmekteydiler. Yapılan muayene İtalyan Konsolosuna haber verilmişti. İtalya Konsolosu durumu kabul etmek istememişti.³¹ Artist namı altında fuhuş eden bu ecnebi kadınların muayeneye çağrılmaları Sıhhiye-i Ecnebiye Müdüriyeti vasıtasıyla Konsolosluklara duyurulmuştu. Fransa Konsolosu artist ve meslek sahibi kadınların Fransa'da dahi her türlü muayene ve müdahaleden masun tutulduklarını, şahıslarının muayeneye tabi tutulmalarına muvafakat edemeyeceğini ifade etmişti. Yakın zaman önce Londra'ya gitmiş olan Fransalı bir tiyatrocunun polis gözetimine ve sorguya alınması siyasi bir mesele rengini almıştı. Bu muayeneye Konsoloslukça müsaade edilmese de hanesinde fuhuş yaptığı polisçe araştırılmıştı. İtalya Konsolosu da yazıyla müracaat edildiği takdirde sefaretten izin verilebileceğini söylemişti. Diğer Konsoloslar teklife iyi niyetle yaklaşmışlardı. Fransız ve İtalyanların muayene için istisna tutulmaları uygun görülmemişti.³² Bu sebeple Sıhhiye Müfettişliği ile Polis Müdüriyetine emir verilecek, İtalya Konsoloshanesine yazılı karar tebliğ edilecek, Fransa tebaasından olan kadınların muayenelerinde Konsolosluklarından tercüman talep edilecekti.³³

İçel Sancağına tâbi Gülnar ve Anamur kazalarının bazı köylerinde ise ortaya çıkan "tahrib'ül insan" "frengi illet-i müthişesinin" bir an önce defî ve sebeplerinin ortadan kaldırılması için Müderris Yakub ve müdürleriyle verdiği arzuhale karşılık olarak belediye tabibinin bölgeye gönderilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştı.³⁴ İçel Sancağında istihdam edilmekte olan frengi doktoru Zarif Naim Efendi'nin açığa çıkarılmasından dolayı yerine 1500 kuruş maaş ve harcırah kanununa göre başka bir tabibin

³⁰BOA, TFR.I.AS.00038.03705.004.

³¹29 Temmuz sene 322 tarih ve 275 numaralı tahrirat, BOA.TFR.I.AS.00038.03705.005.

³²BOA.TFR.I.AS.00038.03705.003

³³3 Temmuz 322, BOA.TFR.I.AS.00038.03705.001.

³⁴BOA.DH.İD.18-7.H.04.12.1328.(1).

tayini Meclis-i Mülkiye-i Tıbbiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyaset-i Âliyesine yazılmıştı. Ancak Sıhhiye Müfettişliği ile Adana Valisinin yaptığı teftişte hastalığı tedavi için doktor gönderilmediği, hastalığın bölgede tedavi edilemediği ve bir an önce tabip gönderilmesi isteniyordu.³⁵ Bunun üzerine 1500 kuruş maaşla Hüseyin Saib Efendi bölgeye atanmıştı.³⁶

Ayrıca “İrk-ı Osmanîyi” tehdit etmekte olan frengi illetinin yayılımının engellenmesi için alınacak tedbirler ve fenni masraflarına harcanmak üzere Verem Mücadele Komisyonunca olduğu üzere ahaliye rozet dağıtılması düşünülmüştü.³⁷

1920’de Kastamonu ve Bolu’daki Frengi Teşkilâtı Umumi Müfettişliği kaldırılmıştı. Kastamonu, Bolu Frengi Teşkilâtı mıntikasındaki hastaneler ve seyyar memurlar umur-u idareye ve Sıhhiye Müdüriyetlerine gelmişti. Mülga Müfettiş-i Umumiliğin muhasebe memuru frengi muhasebesine memur edilecekti. Teşkilat dâhilindeki hastaneler ve Frengi Mücadelesi Umuru her sene mutlaka iki defa Sıhhiye Müfettişliği tarafından teftiş edilecekti.³⁸

Frengi ile mücadele için ülkenin pek çok yerinde Frengi Hastaneleri ve Frengi Hastanelerinin yanında Pavyonlar kurulmuş, tabipler gönderilmişti. Bartın³⁹, Bolu⁴⁰, Kastamonu⁴¹, Adapazarı⁴², Samsun⁴³, İnebolu⁴⁴, Kırkkilise⁴⁵, Düzce, Ereğli⁴⁶, Sinob⁴⁷, Safranbolu⁴⁸, Çorum⁴⁹,

³⁵BOA.DH.İD.18-7.H.04.12.1328.(2).

³⁶BOA.DH.İD.18-7.H.04.12.1328.(3). Ayrıca seyyar frengi tebabetine yazılan dilekçede 1500 kuruş maaşla ve gittiği mesafelere göre verilmek üzere Meclisi Mebusanca kabul edilen 16.000 liradan verilmek üzere dokuz sene Kastamonu Vilayetinde illet-i efrenciye tedavisinde istihdam edilmiş olan Şefik Nuri Efendinin seçilmesi ve tayini Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiyece uygun görülerek Sicil Şubesince muamelesi yapılarak vilayete bildirilmişti. Adı geçenin Dersaadet’ten Adana’ya kadar olan harcırahının buradan karşılanması maaşın düzenlenerek mahalline gönderilmesi Meclis ifadesiyle istenmişti. BOA.DH.İD.18-7.H.04.12.1328.(4).

³⁷BOA.DH.KMS.56-43.H.27.01.1338.(1.2.3).

³⁸Fi 28 Eylül Sene 36, B.C.A.030.18.01.01.1.13.9., Kastamonu, Bolu, Frengi Teşkilâtının İlgası Hakkında Nizamname muamele tamamlanmıştır. Yukarıda ilk dört maddesi verilmiş olup, beşinci ve son maddeye göre nizamnamenin uygulanmasına Sıhhiye Vekâleti memurdu, denilmekteydi.

³⁹BOA.DH.MUL.H.28.08.1327. Bartın Frengi Hastanesi Müdürü Mehmet Ali Efendi’nin maaşının artırılmasına dair talebi ve cevabı.

⁴⁰BOA. DH. MUL. H.14.09.1327. Bolu Frengi Hastanesi Müdürü müteveffa Mehmet Rüşdi Efendinin İzmit Fabrikasındaki hizmetini gösteren hizmet cetvelinin Tekaüd Sandığına irsalı.; BOA.DH.MUL.H.24.09.1327. Frengi Hastanesi Müdürü müteveffa Mehmet Rüşdi Efendi’nin hizmet cetvelinin gönderildiği.

⁴¹BOA.DH.MUL.H.05.10.1327. Kastamonu’daki Frengi Hastanesi masrafları için gerekli tahsisat ırası.

⁴²Adapazarı Kasabası Kaimekâmı Fuad Beyin sıhhat-i umumiyei temin ve muhafaza hususunda ve bilhassa frengi hastanesinin tesisi ve bulaşıcı hastalıkların başlangıcı hususunda hizmetleri sebebiyle lüzumu taltifi Sıhhiye Nezaretinden yazılmış ve adı geçene Dördüncü Rütbeden Mecidiye Nişanı verilmesi irade-i seniyyeye sunulmuştu. Dahiliye Nazırı Fi 4 Şaban Sene 336 ve fi 15 Mayıs Sene 334. BOA.İDUİT.H.07.08.1336.

⁴³BOA.DHUMV.H.20.05.1338. Samsun Frengi hastanesi için istenen üç bin liranın mali imkânsızlık sebebiyle kesinlikle verilemeyeceği.; BOA.DH.UMVM.H.01.12.1333. Samsun Frengi Hastanesi masraflarını temin için 1331 senesi Canik Sancağı adı ve fevkalade hususi bütçeleri arasında münakale icrasına izin verildiği.

⁴⁴BOA.DHMKT.H.01.03.1311. İnebolu’da zuhur eden cüzzam hastalığının ortadan kaldırılmasını müzakere etmek üzere Frengi hastanesi tabibi Agop Efendinin Dersaadet’e gönderilmesi.

⁴⁵BOA.ZB.R.25.11.1322. Mustafa Efendi’nin Kırkkilise Frengi Hastanesi Eczacılığına tayin edildiği.

⁴⁶BOA.DH.MHKT.H.25.03.1320. Ereğli’deki Frengi Hastanesinin noksanlarının tamamlanması ve Düzce Kazası Hastanesine ilaveten inşa edilecek binalar için gerekli olan mebaliğin ödenmesi.

Gümölcine⁵⁰, Konya⁵¹, Hamidiye ve Zonguldak⁵², Edirne⁵³, Ordu⁵⁴, Trabzon⁵⁵, Ankara⁵⁶, Van⁵⁷, Erzurum⁵⁸, Aydın⁵⁹ bunlardan bazılarıydı.

1.3. Frenginin Men ve Tahdidi Hakkında Kanun ve Meclis Müzakereleri

Meclisin açılışının ardından 2 Mayıs 1920’de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti kurulmuş ve Dr. Adnan Bey ilk Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili seçilmişti.⁶⁰

Bu Meclisin önemli icraatlarından biri “Frenginin Men ve Tahdidi Hakkında Kanun” un çıkarılmasıydı. Kanun Bolu Mebusu Dr. Fuad Bey tarafından teklif edilmişti. Dr. Fuad Bey, Frenginin ülkede yaptığı tahribatın tüyler ürpertici derecede olduğunu ifade ediyordu. Nüfusun artmasına da engel olan bu hastalıktan halkı kurtarmak için şiddetli tedbir alınması gerekmektedir. Hastalığın yayılımını engellemek için bir usul belirlenmişse de sağlığın güven altına alınması gerekiyordu. Hastalar muayeneye tabi tutulmalıydı. Bundan başka bir frengilinin hastalığı bulaştırmasının suç olduğu düşünülerek Ceza Kanununa bir madde konulmamıştı. Frengi gibi ülkeyi maddi ve manevi büyük bir tahribata götüren hastalığın cezalandırılmaması ve Ceza Kanununda bunu sağlayacak bir maddenin bulunmaması hak ve adaletle tamir edilir bir durum değildi. Dr. Fuad Bey, tabip olarak bu işin yönlendirilmesini vicdani bir vazife saymaktaydı ve 14 Ağustos 1920(1336)’de yukarıdaki gerekçelerle kanunu teklif etmişti.⁶¹

⁴⁷BOA. DH. MKT. H. 21.06.1307.

⁴⁸BOA. DH. MKT. H.11.06.1309. Safranbolu Frengi Hastanesinin ıslahı ile ilgili raporun vilayetçe reddolunmasından sonra gelen yazının tahkiyiyle gereğinin yapılması.

⁴⁹BOA. DH. MKT. H. 23.12.1317. Çorum’da yapılacak frengi hastanesinin inşa ve levazım masrafları için sarfi gereken para miktarının Durinbeg Paşaya bildirilmesi ile cevabının istendiği.

⁵⁰BOA. BEO. H. 18.09.1324. Gümölcine Frengi hastanesinin tesis masrafları.

⁵¹BOA.DH.ID.47.41.H.08.06.1330. Konya Gureba Hastanesinde inşa olunacak frengi pavyonu için tahsisat ve tabip gönderilmesi talebi.

⁵²BOA.DHID.53-28.H.14.07.1329. Frengi hastalığıyla mücadele için Hamidiye ve Zonguldak’ta birer hastane küşadı hakkında Bolu Mutasarrıflığı talebinin süratle karşılanması ve mutasarrıflık bölgesindeki hastanelerin alet ve edevat ihtiyaçlarını gidermek üzere tahsisat ayrılması.

⁵³BOA. DH. MUI.78-64.H.05.06.1328. Edirne Gureba Hastanesi bahçesinde Frengi Hastaları için inşa olunacak pavyon masraflarının 1327 bütçesine ithali keyfiyeti ve frengi hastalarının hastanelerde müşahede altına alınması.

⁵⁴BOA. DH. UMVM.80-17.H.17.09.1334. Ordu’da Gureba Hastanesine katılmak üzere Frengi Hastanesinin kurularak tedaviye başlandığı.

⁵⁵BOA. DH. MUI.101-68.H.05.09.1328. Trabzon’da frengi hastanesi tesis masraflarının 1327 senesi bütçesine dahil edildiği.

⁵⁶BOA.BEO.2634-197495.H.29.05.1323. Ankara Vilayetinde frengi hastalığı hastanesinin yapılması.

⁵⁷BOA.DH.MKT.1392-113.H.22.04.1304. Van vilayetindeki frengi illetinin tedavisi için bir askeri tabip başkanlığında komisyon kurulması, tabip, eczacı ve tıbbi malzeme gönderilmesinin bildirilmesi.

⁵⁸BOA.DH.MKT.1404-66.H.19.06.1304. Erzurum ve havalisinde çıkan frengi hastalığının yayılımının engellenmesi için doktor, eczacı tayinini üstlenen Komisyonca rapor hazırlanması.

⁵⁹BOA.DH.MKT.2099.14.H.13.04.1316. Kastamonu ve Aydın Vilayetinde zuhur eden frengi hastalığının önlenmesi için Düring Paşa riyasetinde bir komisyon kurulması.

⁶⁰TBMM Zabıt Ceridesi, Y.1, D.1, İ.9., C.1., 2.5.1336., s.185-186.

⁶¹TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336., İ:122, s.33. Madde 1- Her frengili istediği bir tabibe kendisini tedavi ettirmeye şekil ve müddeti tedavisi hakkında tabibi müdavisinden musaddak vesikayı nezdinde bulundurmaya mecburdur.

Madde 2- Her tabip müşahede ettiği frengi vakayini hüviyeti tasrih etmeksizin 24 saat zarfında hükümet tabibine, bu bulunmadığı takdirde belediye tabibine ihbar etmeye mecburdur.

Kanun Mecliste her bir madde için çeşitli tartışmalara sebep oldu. Dr. Fuat Bey, ülkeyi tahrip eden hastalıkların en mühimini frengi olarak tanımlamıştı. Fuat Bey, frenginin daha önce Kastamonu ve Bolu’ya münhasır sanıldığını, Balkan Harbinin ardından özellikle 1. Cihan Harbi’nde ülkenin hemen her yerinde geniş şekilde yayıldığını ifade etmekteydi. Eskişehir’de Emrâz-ı Zühreviye hastanesinde cihet-i mülkiyeye ait olanların %30’u frengililerdi ve bunlar Bolu, Kastamonu ve diğer memlekete aitlerdi. Asker içinde 120 kişinin 45’i frengiliydi. Bunlar da frengiyi yeni almışlardı. Aldıkları yer, Kütahya cepheleriydi. Kütahya Sıhhiye Müdürlüğünün kayıt defterlerine göre 3000 kişi frengiliydi. Bu veriler araştırılarak değil, askerlik muayenesinde ortaya çıkmıştı. Kütahya Mebusu Cemil Bey, rakamın mübalağalı olduğunu söylemekle birlikte Fuat Bey, kayıtlı olduklarını söylemişti. Kendisinin doktorluk süresince en çok uğraştığı mesele frengiydi. Fuat Beyin, kanunu teklif etmesine sebep evlilik vaadi ile altı kadına frengi bulaştıran bir adamdı. Öyle ki kadınlar ömürleri boyunca bu hastalığı taşımak zorunda olmasına rağmen adam hiçbir ceza almamıştı. Belsoğukluğu da frengi gibiydi. Bir adam nikâh akdinde sadakat sözü verdiği halde başka beraberliklerden frengi alıyor, sonra karısına bulaştırıyor ve kadınlar hasta oluyordu. Eğer Meclis Kanunu kabul ederse doktorların elini güçlendirecekti.

Ergani Mebusu Rüştü Bey, bu durumların Allah’ın emirlerinin çiğnenmesi ile gerçekleştiğini ifade ediyordu. Bu meselede ceza kadına da erkeğe de emri ilahinin gereklerince verilmeliydi.⁶² Lazistan Mebusu Dr. Abidin Bey de bu hastalığın tedavisinin hayli güç olduğunu, nesli kurtarmak için tedbirlerine bakmak gerektiğini söylemekteydi. En asil ailelerin evlatları dahi evlenmeden önce hatalar yapıp, evlenince ailelerine bulaştırıyorlar, bunların çocukları da frengi çiçeği varisi oluyorlardı. Evlatları sakat oluyordu. Bu konuda emri ilahinin tatbikine çalışmakla birlikte asıl gerekli olan Dr. Fuat Beyin söylediği gibi bunların önüne geçmek için kanunun

---

Madde 3- Tayin edilen zamanlarda tedaviye gelmekten imtina eden frengilileri tabibi müdavileri Hükümet tabibine, bu bulunmadığı takdirde belediye tabibine ihbara mecburdurlar.

Madde 4- Frengililer, hastalıklarını sağlam eşhâsa sirayet ettirmemek için itibbanın tavsiye ettikleri tedâbir-i sıhhiyeye riayete mecburdurlar.

Madde 5- Her tabip tedavi ettiği frengili eşhâsa marazın eşkâli mühimme-i sirayetini ve buna muktazi vesâyayı vazıh olarak beyan ve tefhime mecburdur.

Madde 6- Teehhül raporları her tabip tarafından verilebilir. Ancak inzibati sıhhiyi temin için mahallin Hükümet ve bu, bulunmadığı takdirde belediye tabibine iş bu rapor ibraz edilerek kaydedilir.

Madde 7- Alelumum frengililer, müessesât-ı resmîyede meccanen tedavi olurlar.

Madde 8- Bâlâdaki maddelerden birine riayet etmeyenler, 50 liradan 200 liraya kadar nakit ceza-yı nakdiyye veyahut bir haftadan iki haftaya kadar hapse mahkûm olurlar.

Madde 9- Frengi ile malul olan bir şahıs hastalığının başkasına bulaşmasına bilerek sebebiyet verdiği surette bir seneden üç seneye kadar hapis ve 100 liradan 500 liraya kadar tazminat ile cezalandırılır. Alınan bu tazminat mutazarrır olan şahsa verilir. Zevceynden biri diğerine bu hastalığı bulaştırırsa cezanın azamı tatbik olunur.

Madde 10- Frengiliyi tedaviye teşebbüs eden mutabbipler bir seneden üç seneye kadar hapis veya 50 liradan 100 liraya kadar ceza-yı nakdiyye mahkûm olurlar.

Madde 11- İş bu kanun neşri tarihinden itibaren meriyü’l icradır.

Madde 12- İş bu kanun tatbikine Adliye ve Sıhhiye Vekilleri memurdur. (23 Teşrin-i Evvel 336).

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336. İ:122, s.35.

aynen kabulü gerekmekteydi. Canik Mebusu Hamdi Namık Bey, halkın büyük kısmının kendini tedavi ettirmek için yeterli maddi imkâna sahip olmadığı, Kastamonu ve Bolu havalisinde halkın ücretsiz tedavi ettirildiği, doktorların hastalığı ücretsiz tedavi etmesi için zorunlu tutmak gerektiğini savunuyordu. Halk yalnız ilaç parası vererek ücretsiz tedavi edilmeliydi. Bursa Mebusu Operatör Emin Beye göre, ülkede ücretsiz tedavi için Sıhhiye Vekâletinde para bulunmaktaydı. Özel doktorların maaşı olmadığı için frengilileri tedaviye mecbur edilemezlerdi.⁶³

Canik Mebusu Nafiz Bey, frengi tedavisinde aşının 30-40 lira tuttuğu, bunu da hiçbir doktorun cebinden ödemeyeceğini söylemekteydi. Ancak devlet memuru doktorların ücretsiz şekilde hastaları tedavi etmeleri gerekirdi. Hastalar en yakın kazaya, kaza merkezlerine gidebilirlerdi. Kastamonu Mebusu Doktor Suat Beye göre, frenginin milli muhite verdiği zararı söylemeye gerek kalmamıştı. Bu mücadele kanunu değildi. Belediye ve hükümet teşkilatlarındaki mevcut nizamnameye frengi için kanun eklenmesinden ibaretti. Frengi yalnız bir kanunla çözülecek iş değildi. Bu mücadeleyi hükümet teklif etmeliydi. Suat Bey de bu mücadelede altı yıl çalışmıştı. Mesela Yozgat'ta bir hükümet, bir belediye doktoru vazife yapmaktaydı. Oradan bir kişi müracaat ettiğinde kendisi kolaylaştırmaya mecbur ediliyordu. Frenginin “ayıplı hastalık” olması sebebiyle hastalar memleketlerinde resmi değil özel doktora gidiyordu. Özel doktorun resmi doktora bilgi vermesi gerekiyordu. Resmi doktor tedavi etmezse yine özel doktora gitmesi için kanun bu şekilde yazılmıştı. Memlekette nahiyeler doktorsuzdu. Ahalinin %80'nini köylüler oluşturduğu halde doktor yoktu.⁶⁴

Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey, frengililer için belirli merkezlerde hastaneler açılmasını hastaların oraya gönderilmesi ve orada tedavi edilirken çalıştırılarak devlete yük edilmemelerini savundu. Cihan Harbinde Merzifon Şifa Yurduna 900 frengili toplanmıştı. Bunlara büyük miktarda ziraat yaptırılmıştı. Böylece hükümete yük olmadan tedavileri yapılmıştı.

Konya mebusu Vehbi Efendi, köyler bir tarafa kazaların birçoğunda doktor olmadığını söyleyerek, Ankara sınırından Konya sınırına kadar hükümet olmadığını, kız, erkek veya herhangi bir fakirin at sırtında kırk saatlik bir yola kiminle gideceğini, hele ki bir kızın nasıl gideceğini sormuştu. Nerede yatıp, nerede muayene olacaktı. Beşinci maddedeki hususlar mümkün olamayacaktı.

Erzurum Mebusu Salih Efendi, nikâh akdi sırasında bu muayenenin olması gerektiği yalnız kadınların muayene şeklinin düzgün bir usule bağlanması gerektiğini belirtiyordu. Kadın doktor yoksa gerekirse kadının anne babası muayene edilmeliydi. Anne babasında yoksa kız da salim demekti. Genç bir kızı doktorun eline verip muayene ettirmek doğru bir şey değildi. İkincisi, gezici bir doktora ihtiyaç vardı. Köyleri, kasabaları gezip muayene için sekiz on, hatta otuz saat gezmeliydi.⁶⁵

⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336. İ:122, s.36.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336. İ:122, s.37.

⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336. İ:122, s.37-38.

Erzurum Mebusu Nusret Efendiye göre, bu illetin önünü almak için maddi ve manevi olmak üzere iki çare vardı. Köylülerin kafasını ve ölüm anlayışını değiştirmek gerekti. Camilerdeki hatiplere bulaşıcılığın olduğunu öğretip anlatmak gerekirdi. Bu ilme ve dine uygundu. İkinci olarak Sivastopol’dan ilk frengi Kastamonu’ya gelmişti. Mihrak noktalarına istasyonlar ve hastaneler açılmalıydı. Doktorlar, bu mihrak noktalarında oturmaya mecbur edilmeliydiler. Köylülerin ruh hallerini öğrenilmeliydi. Dispanserler tesis edilmeliydi. Cuma günlerinden pazara toplanacak bütün ahali muayene edilmeliydi. Tırnaklara, saçlara bakılmalı kayıtları kontrol altına alınmalıydı. Din ile doktorluk birleşirse frengi yok olacaktı.⁶⁶

Ergani Mebusu Emin Bey, evlilik öncesi fertlerin muayeneye tabi tutulmasının uygun olacağı, fakat gördüğü bir vakada muayene için birkaç defa ücret alındığı, bunun halkı yoracağı, bu hususa Sıhhiye Vekâletince dikkat edilmesini söyleyerek uyarıda bulunmuştu. Sıhhiye Vekili Adnan Bey, bir defa dahi muayene ücreti alınmayacağını, alanın kim olduğunun söylenmesini istedi.⁶⁷ Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey, muayene şartı doktora bağlıdır. Köyde evlenecek bir kadın ya da erkek muayeneye mecbur değildir. Kasaba ve şehirlerde, doktor bulunan yerlerde evlilik vaki olursa muayene zaruridir. Erkeğin izinname alması için köyden şehre gelmesi gerekir o zaman rapor da alınır dedi. Üstelik yirmi saatlik bir yola gelecek erkeğin gelirken evleneceği kişiyi de getirmesi gerekirdi. Bu ise uygun değildi. Doktor yoksa muayene icap etmezdi. Genç bir kadını henüz eşi görmemişken doktor tarafından mahrem biçimde görülmesi uygun değildi. Süleyman Sırrı Bey, bu muayenenin sırf erkekler için olmasını savunuyordu. Varsa kadın doktor ya da frengiden anlayan pansumancı kızlar muayene edebilirdi. Aksi kabil değildi.

Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi, kadı olduğu zamanlarda milletin izinname için doktora sevk edildiğinde milletin bundan çok çekindiğini fakat bunun üreme ve gelecek nesillerin devamı için lazım ve gerekli olduğunu savundu. Bu illet erkeklerde, kadınlarda ve dul kadınlarda olurdu. Kızlarda olursa da bu kabil değildi. Ahkâmı şeriye buna müsaitti. Zaruret yerleri şeriat kaidelerinden müstesnaydı. Evlenmemiş kızları istisna etmek gerekirdi. Kızlar istisna edilirse millet bunu kabul ederdi. Aksi halde tatbiki kabil olmazdı. Malatya Mebusu Feyzi Efendi, kız ve erkek geleceği birlikte kurdukları için her ikisinin de muayene edilmesini savundu. Köylü kızını evlendirmek için şehre kırk kere gelip gidebiliyorsa bir ailenin evladını berbat edecek durum karşısında kadın ve kız da muayeneye gelmeliydi.⁶⁸

Doktor Fuad Bey, bir frenginin tedavisi bir de kadınların muayenesi olmak üzere iki mesele ile karşı karşıya olduklarını söylüyordu. Frengi, memlekete Yunanın yaptığından daha fazla zarar vermişti fakat ahali Yunanın düşman olduğunu bilir bunu bilmezdi. Belsoğukluğu, ağrı sızı verip doktora götürmekle birlikte frengi böyle değildi. Tahribatını sinsi

⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336. İ:122, s.39.

⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336. İ:122, s.39.

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336. İ:122, s.39-40.

yapmaktaydı. Köylerde tarama yapılmalıydı. Şimdiye kadar frengi için yapılan teşkilat yalnız Kastamonu ve Bolu'daydı. Bu teşkilata göre seyyar tabipler köyleri gezer, halkı muayeneye tabi tutar, frengilileri başka bir hastaneye gönderirdi. Frengililer bu şekilde hükümet doktorlarınca bilinebilir, tedavisine bakılabilirdi. Köylerde büyük bir taassup olmadığı Kastamonu ve Bolu'da görülmüştü. Köylüler muayeneye geliyorlardı. Taassup gösterenler kasaba ve şehirlerdi. Bu kanunun kabulü ahaliyi mecburen muayeneye sevk edecekti. Bir aile güvendiği bir doktordan rapor alır, hükümete verir, hatta ruhsatname almış olurdu. Canik Mebusu Nafiz Bey, bu hükmün öncelikle Hukuku Aile Kararnamesi'ne konulduğunu ancak muayene mecburiyetinin sahada zorluk çıkardığını söylüyordu. Bunun iki sebebi vardı. Biri taassup, diğeri doktorların vazifelerini hakkıyla yerine getirmemesiydi. Madde aynen kabul edilmeliydi yalnız Sıhhiye Vekili doktorlara tamim yapmalı ve muayeneler ücretsiz olmalıydı. Yine de kızlarını doktora muayene ettirmek istemeyecek, bunu engellemek için pek çok yola gidecek babalar vardı.⁶⁹

Yozgat Mebusu Hulusi Efendi, bir kimse frengili ise şeran tedaviye mecburdur çünkü bir diğerrinin helâkine sebebiyet verdiği için tedavi ettirmek farz-ı ayndır, diyordu. Fakat frengi olmayan bir kız neden kendini buna tâbi ettirsindi? Hasta olmayanların ırzı, namusu neden ortaya dökülüyordu. Zaruret olmadan bunun yapılabilmesi için Şeriye Vekâleti fetva vermeliydi. Şeriatın kabul etmediği bir şeyi Meclis kabul ederse vebal altında kalırdı. Frengisini saklayanlara ağır ceza vermek lazımdı. Bu kanun hem ilme hem de dine uygun olabilmesi açısından yalnızca frengi olanlara mahsus kalmalıydı. Muayene usulü Kastamonu ve Bolu'da kalmalıydı.⁷⁰

Operatör Emin Bey, muayene için bekâr kızların boynundaki bezler, boğazına ve dirseklere bakılabileceğini, tartışmaya mahal olmadığını ileri sürdü. Kadın doktor yetiştirmek için para gerekirdi. Kızlar okullarda yetiştirilebilirdi.⁷¹ Zorunluluk meselesinin büyütülmemesi gerekirdi. Daha önce çiçek, tifo ve kolera salgınlarında görüldüğü üzere kendini aşılattımayanlara vesika verilmeyeceği söylenince herkes aşuya geliyordu. Mustafa Hilmi Efendi, muayeneyi destekleyerek Balkan Harbi ve Seferberlikte eşlerini kaybettikten sonra izinname almadan yeniden evlenenlerin, nüfusta arızalara sebep olduğunu anlatmıştı.⁷² Kanunun beşinci maddesi özellikle bekâr kızlar ve kadınlar üzerinde Meclis'te uzun münakaşalara sebep oldu.⁷³

Tartışmalar neticesinde çıkan Kanunun tam metni şöyledir:

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336. İ:122, s.41.

⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336. İ:122, s.41-43.

⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336. İ:122, s.45.

⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336. İ:122, s.46.

⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 28.12.1336. İ:124, s.59-67.; TBMM Zabıt Ceridesi, C2, 1.1.1337. İ:127, s.112-118. Kanunun diğerr maddelerinin tadili ile ilgili olarak TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 5.2.1337. İ:145, s.84-88. Kanun 10 maddesi için de tadel önerilmiş, aynı hususların Belsoğukluğu için de geçerli olduğu yazılmıştı.

Madde 1- Her frengili istediği bir tabibe kendisini tedavi ettirmeye şekil ve müddeti tedavisi hakkında tabibi müdavisinden alacağı vesikayı nezdinde bulundurmaya mecburdur.

Madde 2- Her tabip tedavi ettiği frengi vekayiiini ihsâyât-ı tanzimine medâr olmak üzere hüviyeti tasrih etmeksizin yirmi dört saat zarfında hükümet tabibine, bulunmayan yerlerde belediye tabibine ihbar etmeye mecburdur.

Madde 3- Tayin edilen günlerde tedaviye gelmekten imtina eden frengilileri tabibi müdavileri hükümet tabibine, bulunmadığı yerde belediye tabibine ihbar etmeye mecburdurlar.

Madde 4- Tabibi müdavileri hastalığın ahire men-i sirayetini temin için marazın eşkâl-i mühimme-i sirayetini hâvî hastalarına zîr-i imzalı vesâyâ-yı sıhhiye varakası vermeye ve hastalarda iş bu vesâyâ ahkâmına riayet etmeye mecburdurlar.

Madde 5- Sıhhî teehhül muayenesi muamelât-ı vilayet veya umumî meclislerince tanzim edilen talimatnameler veçhile tatbik ve cereyan ettirilir.

Madde 6- Ale’l umum frengili müessesât-ı sıhhiye-i resmîyede ve etbâ-yı resmîye tarafından meccanen(ücretsiz) tedavi edilir.

Madde 7- İş bu kanun ahkâmına ve ona mütenevvi şuralarca yapılacak talimatnamelere riayet etmeyenler 10 liradan 50 liraya kadar cezâ-yı nakdiye mahkûm edilirler.

Madde 8- Frengi hastalığıyla malûl olan eşhâs hastalığın ahire sirayetine bilerek sebebiyet verdiği takdirde 6 aydan 2 seneye kadar haps olunur. Veya 100 liradan 500 liraya kadar cezâ-yı nakdî alınarak mutazarrır olan şahsa verilir. Zevcinden biri diğerine bu hastalığı naklederse cezanın hadd-i azâmı tatbik olunur. Bu takdirde takibât-ı kanuniye icra edilebilmek için malûl zevc ve zevcenin şikâyet-i şahsiyesi şarttır.

Madde 9- Frengiyi tedaviye cüret eden mutabbîbler iki aydan iki seneye kadar hapis veya 50 liradan 100 liraya kadar cezâ-yı nakdiye mahkûm edilir.

Madde 10- İş bu kanun ahkâmına tatbiki esnasında eshâb-ı müracaata ikâ-ı müşkilât eden etbâ üç aydan iki seneye kadar hapis ve muvakkaten rütbe-i memuriyetten tard edilir.

Madde 11- İş bu kanun tarihi neşrinden itibaren mer’il icrâdır.

Madde12- İş bu kanun icrasına Sıhhiye ve Adliye Vekilleri memurdurlar. Fî 26 Cemâziye’l evvel 1339 fî 5 Şubat 1337.⁷⁴

Cumhuriyetin hemen öncesinde İcra Vekilleri Heyeti, Frengi Komisyonunun kararı ile frengililerin ihtiyacı olan ilaç tertibinin pazarlık yoluyla “tekelden” temin edilmesini ve tedavinin sağlanmasını kabul ediyordu.

19 Ağustos 34(1922) tarih ve 13992/2025 numaralı yazıda memleketin her tarafındaki resmi müesseselerde frenginin kesin bir şekilde tedavisi için İstanbul’da toplanan frengi komisyonunun kararlarına göre bazı

⁷⁴Ceride-i Resmîyye., 7 Mart 1337, s.6-7, Pazartesi, 26 Cemâziye’l âhir 1339, 7 Mart 337.

hallerde “Petermotin” kullanılması, frengi talimatnamesine eklenen ve hali hazırda kullanılan “Petermut” mürekkibâtından Almanya’da Hamburg’da üretilmekte olan “Simugratur” tertibinin en tesirli olması bakımından on bin şişe ve 7500 liradan pazarlıkla satın alınması kabul ediliyordu.⁷⁵

Millî Mücadele devam ederken hastalıkla ilgili bilgilendirme ve tedbirler devam etmişti. İrade-i Milliyye gazetesinde zührevi hastalıklara karşı halkı bilinçlendirmek üzere çok sayıda haber yayımlanmıştı. Öyle ki bazı şehirlerin %10’u frengiden mustarıptı.⁷⁶ Gazete sağlık hizmetlerinin yürütüldüğü, sınırlı kaynak ve personelle çalışan hastanelere bunun için manevi bakımdan destek olunması, toplumun ve yöneticilerin bunun için hiçbir fedakârlıktan kaçınmaması gerektiğine dikkat çekmekteydi.⁷⁷

Gazi Mustafa Kemâl Paşa, 1 Mart 1922 tarihli Meclis toplantısında, sağlık meselesini imkânlar ölçüsünde milletin elem ve acılarına çare olmak vazifemizdir diye açıklamaktaydı. Ülkedeki tabip ihtiyacı karşılamıyordu. Hekimsiz kazalara hekim gönderiliyordu. Bu sene bulaşıcı hastalıkların istilasına meydan verilmemişti. Baş gösteren yerlere derhal müdahale edilmişti. Sivas’ta üç milyon kişilik çiçek aşısı üretilmişti. Malaryalı yerlerde kâfi miktarda kinin temin edilmişti. Frengi afetinin yok edilmesi için de mümkün olan meblağ sarf edilmişti. Hastalıklarla mücadelenin daha geniş ve sonuç alıcı bir şekilde yapılabilmesi için mümkün olan meblağ sarf edilmişti. Mustafa Kemal Paşa, sağlık ve sosyal yardım hususunda takip edilen gayeyi şu şekilde açıklamıştı: “*Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, vefiyâtın tenkisi, nüfusun tezyidi, emrâz-ı içtimaiye ve sariyenin gayri müessir bir hale ifrağı, bu suretle efrâd-ı milletin dinç ve saye kabiliyettar bir hâlde sahihü’l beden olarak yetiştirilmesi... Bu yurtları düşman elinde kalan millettaşlarımıza muavenet ve ilmi bir tarzda iskâna ehemmiyeti mahsusa verilmektedir. Bu bapta lâzım gelen tetkikat yapılmakta ve bu gayeleri temin edecek programlar tertip olunmaktaydı.*”⁷⁸

Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Dr. Adnan Adıvar’ın (1920-23) görevde olduğu yıllarda, savaş yaralarının sarılmasına ve mevzuat geliştirilmeye hizmet etmişti. Dr. Refik Saydam’ın (1923-1937) Vekâlet görevini yürüttüğü yıllarda; sağlık hizmetlerinin plânlanması, yönetimin tek elde toplanması, koruyucu hekimliğin merkeze, tedavi edici hekimliğin yerel yönetimlere bırakılması, sağlıkta insan gücünün artırılması için tıp fakültelerinin cazip hale getirilmesi ve tıp fakültesi mezunlarına mecburi

⁷⁵Keyfiyet-i İcra Vekilleri Heyetinin 23 Ağustos Sene 341 tarihli içtimamında tezekkür edilerek mezkurü’l mikdar “Petermotin” Münakaa ve İhalat Kanununun madde-i mahsusası mucibince mevzuu bahs müessesseden pazarlık suretiyle tasvib ve kabul olunmuştur. 23 Ağustos Sene 341.

⁷⁶Mehmet Temel, “İrade-i Milliyye Gazetesindeki Sağlıkla İlgili Haber, İlan ve Yazılar”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.14, Aralık 2017, s.8.

⁷⁷Temel, *a.g.e.*, s.10.

⁷⁸*TBMM Zabut Ceridesi*, D.1., İ.1, C.18,1.3.1338., s.3-4.; İsmail Ağırbaş, Yasemin Akbulut, Ömer Rıfık Önder, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.48., Güz 2011, s.739.

hizmet zorunluluğu getirilmesi; sıtma, verem, trahom, frengi, cüzam gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele programının başlatılması amaçlanmıştır⁷⁹.

24 Mayıs 1928 tarih ve 1267 numaralı Kanun ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi kurulmuştur.⁸⁰

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE FRENGİYLE MÜCADELE

Cumhuriyetle birlikte hastalığın tedavisi için bütçeler ayrılmış, tedavi için gerekli ilaçlar yurtdışından ithal edilmiştir. İlaçların ithal edilmesine yönelik karar Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin talebi Maliye Bakanlığının gerekli muamelesinin ardından Cumhurbaşkanı ve İcra Vekilleri Heyetinin onayı ile gerçekleşiyordu.

2.1. Tedavi Geleneğinin Devamı, İlaç İthalatı ve Frengi Mücadele Teşkilatları

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin 1926 bütçesinden sıtma mücadelesine 75 bin, frengi mücadelesine 28 bin ve trahom mücadelesine 12 bin lira tahsis olunmuştur.⁸¹

Frengi mücadelesinde kullanılmak üzere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde her bir kilosu 975 liraya satılmakta olan 20 kg “Neosalvarsan”ın Münakaşa ve Müzayede Kanununun 18.maddesinin B fıkrasına uygun olarak⁸² Cemiyetten pazarlıkla satın alınması 19/2/930'da kabul edilmiştir.⁸³

Çanakale vilayetindeki sıtmalı ve frengili hastaların tedavisi için gerekli olan “kinin” ve frengi ilacının Çanakale Özel İdare Bütçesi tahsisatından verilmek üzere kambiyo kararına istinaen (çek senet işlemleri) 1500 lira mukabilinde hariçten satın alınmasına 15/10/1930'da izin verilmiştir.⁸⁴

⁷⁹<https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html,11.4.2020>. Sağlık Bakanlığının 1925 yılı programında; devletin sağlık örgütünü genişletmeyi, doktor sayısını artırmayı, numune hastaneleri açmayı, ebe yetiştirmeyi, sağlık memuru yetiştirmeyi, doğum ve çocuk bakım evi açmayı, verem sanatoryumu açmayı, sıtma mücadelesi yapmayı, frengi ve öteki sosyal hastalıklarla mücadele, trahom ile mücadele, sağlık sosyal örgütlenmeyi köylere kadar götürmek, sağlık, sosyal yasalarını yapmak, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesini kurmak, Hıfzıssıhha Mektebinin açılması yer almaktaydı. <http://www.halksagligi.hacettepe.edu.tr/duyurular/seminer.ciy.pdf,11.4.2020>. Reyhan Engin, *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Sağlık Politikaları Uygulamaları*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Tekirdağ, 2019, s.35-36.

⁸⁰<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d06/c015/tbmm06015020ss0042.pdf,11.4.2020>.

⁸¹ Fi 21 Temmuz Sene 926, *BCA.030.18.01.01.020.45.003*.

⁸²Devâir ve müessesâtın envâi masarifine göre ne miktara kadar pazarlık suretiyle mübayaatta bulunabilecekleri vekâleti aidesiyle Maliye Vekâletince müştereken tayin olunacaktı. B) Yalnız bir kişinin kendi tasarrufunda bulunan eşya ve emlak, yalnız şahsi vahidin yed-i tasarrufunda bulunan eşya ve emlak. *Resmî Gazete*, 28.4.1925, S.97., No:661, <https://ihalemektebi.wordpress.com/mevzuat/cumhuriyet-donemi-ihale,12.4.2020>., “661 Sayılı Müzayede, Münakaşa ve İthalat Kanunu”.

⁸³26/5/929, *BCA.030.18.01.02.4.32*. Frengi tedavisi için tedarikine lüzum görülen ve memlekette üretilmesi mümkün olmadığı için dışarıdan getirilmesi zaruri olan bedeli 95.000 liradan ibaret olan 100 kg Neosalvarsan'ın ihtiyaç oramında tedricen satın alınması Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin teklifi Maliye Bakanlığının mütalaanâmesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 19/2/1930 tarihli toplantısında kabul olunmuştur. *BCA.030.18.01.02.8.9.002*.

⁸⁴*BCA.030.18.01.02.14.68.10*

Frenji tedavisinde kullanılmak üzere tedariki zaruri olan “Bizmejonel”ün bir elde bulunmasına mebni Müzayede Münakaşa ve İthalat Kanununun 18.maddesinin “Z” fıkrasına uygun pazarlıkla⁸⁵ ve bedeli olan 6375 Türk lirasının da kambiyo kararından istisnaen alınması İcra Vekilleri Heyeti’nce 5/4/931’de kararlaştırılmıştı.⁸⁶

Sıtma ve Frenji ilaçları hakkındaki 2767 sayılı Kanuna göre sıtma tedavisi ile sıtmadan korunmada kullanılan “Primathamine”, “Primaquine”, “Chloroquine” terkiibindeki ilaçları, frenji tedavisinde kullanılmakta olan “Neosalvarsan” ile aynı benzer terkipleri, “Arsenobonzol” mürekkeplerini ve bunların her türlü ihtiyari şekillerini, “Bizmut” ve “iyodür milhlerini” ve bunların mürekkepleriyle hazırlanmış olan ilaçları, özel vasıflı “penisilinleri” ve ileride tedavide tesiri üstünlük gösterebilecek diğer sıtma ve frenji ilaçlarını her çeşit röntgen filmlerini ithal etmek Türkiye Kızılay Cemiyeti’nin tekelindeydi.

Tekel altına alınan ilaçların listesi, satış fiyatları Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından tanzim ve İcra Vekilleri Heyetince tasvip olunurdu. Bu listede değişiklik yapılmasına lüzum görüldüğü takdirde değişikliğin tatbik zamanı yine İcra Vekilleri Heyeti tarafından kararlaştırılırdı.⁸⁷

Devletin bu kararı almasındaki temel sebep sıtma ve frenji hastalarının hızla iyileşmesini sağlamak için gerekli ilaçların gecikmeden ve maddi istismar konusu olmadan ulaştırılmasını sağlamaktı. Yanı sıra Cemiyete düzenli bir gelir kaynağı sağlamaktı. Sıtma ve frenji ilaçları için her türlü hammaddenin yurt dışından getirilmesi, yurt içinde yapılması ve yaptırılmasıyla satışlarına ilişkin kararlar ve satışlarından elde edilecek gelir, Kızılay’a verilmiş ve ilaçlar “monopol ilaçlar” olarak tanımlanmıştı. Kızılay’a sağlanan imkânlar, yalnız üretim ve satış hakkıyla sınırlandırılmamıştı. Bu ilaçların veya hammaddelerinin tüzel kişiler veya başka kurumlar tarafından Kızılay’ın onayı olmaksızın getirilmesi de yasaklanıyordu. Onaysız ve kaçak getirilenlere gümrükte el konulacak ve Kızılay’a verilecekti. Ayrıca cezai yaptırımı olacaktı. Kızılay’ın bu ilaçlardan geliri azımsanmayacak bir meblağdaydı. 20 Haziran 1938’de çıkarılan 3470 sayılı Kanunla 9 Temmuz tarihinden başlamak üzere bu ilaçların kazanç vergisinin dışında tutulması kararlaştırılmıştı.⁸⁸

⁸⁵Kanunun Z Bendi; “İşlemleri gizli tutulması gerekli izinli eşyadan bulunması genel emniyet açısından eksiltme ve artırmaya konması uygun bulunmaması, sınıf ve kullanım özelliğine dayanarak veya hazine menfaati dolayısı ile meydana çıkışlarında seçme ve satın almaları gerekli olması, akla gelmeyen sebeplerden dolayı acele olup eksiltme ve artırma yapılmasına müsait olmaması sebepleriyle pazarlık suretiyle yapılması vekil heyeti kararına ihtiyaç duyulan işlemler.”, “661 Sayılı Müzayede, Münakaşa ve İthalat Kanunu”, *Resmi Gazete*, 28.4.1925, S.97., No:661, <https://ihalemektebi.wordpress.com/mevzuat/cumhuriyet-donemi-ihale>, 12.4.2020.

⁸⁶BCA.030.18.01.02.19.24.3

⁸⁷07.06.1935 tarih ve 2767 sayılı “Sıtma ve Frenji İlaçları Hakkında Kanun”, <https://www.saglik.gov.tr/TR,10383/tarih07061935--sayisi2767-sitma-ve-frenji-ilaclari-hakkinda-kanun.html>; Kanun 2007 tarih ve 5637 sayılı kanun gereğince yürürlükten kaldırıldı.

⁸⁸Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II*, Ankara, Türk Hava Kurumu Basımevi, 2001, s.158-159.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 12/10/1948 tarihli yazısı ve 22/11/1948 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Türkiye Kızılay Derneğinin tekeli altına verilmiş olan ilaçlara ait listeye “Neokarsivan Amp” da frengi ilacı olarak katıldı.⁸⁹

Mezkûr Kanunun 7075 sayılı Kanunla değişik 1.maddesine göre ilgili Almanya’da Bayer Fabrikası’nın “Resochin” adıyla patentine sahip olan “Chloroquine Diphosphate”, “Poudre” eklenmiş ve ithal edilmesi Bakanlar Kurulunca 28/6/1963’de kararlaştırılmıştı.⁹⁰

Frengi tedavisinde, 1937-1942 yılları arasında “arsenobenzol”, “bizmut”, “civa”, “potasyum iyodür” kullanımı artmıştı. Eski yöntem hastalığı tedavi ederken uzun sürmekte ve hastayı yormaktaydı. 1957’de Frengi Tedavi Yönetmeliği ile tedavi kısa sürede daha etkili hale gelmiş ve 1964’te son şeklini almıştı.⁹¹

1924’te Gezici Frengi Savaş Ekipleri, 1925 yılının sonundan itibaren Frengi Mücadele teşkilatları kuruldu. Öncelikle Bursa Orhaneli, Sivas Merkez ve Hafik’te kurulan teşkilatlar, 1927’den itibaren Sivas’ın diğer kazalarında çalışmaya başladı. 1929’da Ordu, Fatsa, Düzce ve Çarşamba’da mücadele teşkilatları kuruldu. Mücadele Teşkilatlarında çalışacak doktorlar öncelikle İstanbul Gureba Hastanesinde eğitim aldılar. Frenginin teşhis ve tedavisini öğrenen doktorlar, ardından görev yerlerine gönderiliyorlardı.⁹²

1930’da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu hükümlerince tarama ve tedaviler yapıldı. 1933’te mücadele Ordu, Ünye, Fatsa, Şarkışla, Yıldızeli, Düzce, Çarşamba, Balıkesir ve Zonguldak’a yayıldı. 1948’de Tokat, Giresun, Samsun, Karadeniz Ereğlisi, Uşak, Çorum olmak üzere 6 Frengi Savaş Kurulu faaliyeteydi. 1948’de pek çok ilin yataklı ve yataksız zührevi hastalıklar hastaneleri ve dispanserleri kuruldu. 1961’de frengi hastalarını bulup tedavi etmekle görevli on müşavirlik, on sekiz deri ve tenasül hastalıkları dispanseri, 176 geçici tedavi istasyonu ve 29 tedavi şubesi mevcuttu.

1927’de İstanbul, Ankara ve İzmir’de yapılan taramalarda frengi vakaları %3,7’ydi. 1948’de frengililerin adedi %0,58 azaldı. 1926-1947 arasında Frengi Savaş Kurullarında 2.247.561 kişi muayene edilmiş ve 862.312 frengili bulunmuştu. 1961’de frengi vakalarının arttığı tespit edilmiş, ahlak zabıtası tarafından fuhuş yapanların her on günde bir zührevi muayeneden geçirilmesi istenmişti.⁹³

⁸⁹BCA.030.18.01.02.117.79.11.

⁹⁰BCA.030.18.01.171.34.20.

⁹¹Hot, a.g.m., s.42.

⁹²Süleyman Tekir, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, 65, 2019, s.410-411.

⁹³Hot, a.g.m., s.39-43.

2.2. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve Frengi İle İlgili Diğer Kanunlar

24.4.1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kabul edildi. Kanunun amacı ve temel görevleri 1-5. maddelerinde anlatılmaktaydı. Buna göre Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, memleketin sıhhi şartlarını ıslah etmek, milletin sağlığına zarar veren bütün hastalıklar ve sebepleri ile mücadele etmek, halka tıbbi ve sosyal yardım da bulunmaktan mesuldü. Yanı sıra özel idarelere ve belediyelere bırakılan konuları ise takip etmekle yükümlüydü.

Doğumu kolaylaştırma ve çocuk ölümlerini azaltma için tedbirler alma; annelerin doğum öncesi ve sonrasında sağlık durumlarının takibi; memlekette bulaşıcı ve salgın hastalıkların çıkmasına engel olma; doktorluk ve yardımcı mesleklerin icrasına nezaret etme; her türlü serum ve aşılı kontrol etme; çocuk ve gençlik sağlığının muhafazası ve gelişimine destek olma; okul sağlığı; iş yeri sağlığı; her türlü suların kontrolü; göçmenlerin, hapishanelerin sıhhat işleri ve murakabesi Vekâlete bırakılıyordu.⁹⁴

Kanunun 57.maddesinde bulaşıcı hastalığı olanların ihbarı mecburiydi. 102.maddeye kadar olan bölüm bu hastalıklarla mücadele ve tedavileri gibi konuları içeriyordu.⁹⁵ Kanunun 103.maddesinden itibaren zührevi hastalıklar konu ediliyordu. Frengi, belsoğukluğu gibi hastalığı olanlar, kendilerini uzman bir tabibe tedavi ettirmeye mecburdular. Konuyla ilgili her tabip protokol defterine bakarak tedavi ettiği frengili hastayı Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, bölge Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü'ne yazı ile bildirmeliydi. Frengi, belsoğukluğu ve yumuşak şankr hastaları hükümet sağlık müesseseleri ve belediye tabiplerince ücretsiz tedavi edilirdi. Kendisinden şüphe edilen kimse, muayeneye sevk edilebilirdi. Kişi isterse özel bir doktora gidip, imzalı ve adresli bir rapor getirebilirdi. Etrafına hastalık bulaştırdığı düşünülen kişiler, zorla tedaviye götürülerek tecrit ve tedavi altına alınabilirdi. Zührevi hastalığı olan kişi tedavi edilmeden kaçtıysa bulunarak tedaviye zorlanabilirdi. Doktorlar tedavi ettikleri hastalarına bir tedavi varakası verirdi. Hastalığı bir diğerine bulaştıran cezaya tabi olunurdu. Hasta çocuk ise bu varaka anne babasına ya da bir yakınına verilirdi.⁹⁶

Frengili bir çocuğu sağlam bir sütanneye emzirtmek yasaktı. Ahalisinin bir kısmının frengi olduğu anlaşılan veya şüphe edilen mıntikalarda Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından mücadele heyetleri kurulur ve hastaneler açılırdı. Frengi mücadele heyetleri, mıntikaları dâhilinde frengi olan hastaları tedaviye çağırılmaya yetkiliydi. Askeri kıtalardaki mücadele askeri makamlarca sağlanırdı. Bulaşıcı dönemdeki zührevi hastalıklar tedavi edilmeden terhis edilemezdi. Askerlik

⁹⁴“Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, Kanun Numarası:1593, Kabul Tarihi: 24.4.1930; *Resmi Gazete*: 6.5.1930., S.1489., *Düstur: Tertip*:3, C.11, s.143.

⁹⁵*Resmi Gazete*, 06.05.1930., s.8898-8900.

⁹⁶*Resmi Gazete*, 06.05.1930., s.8900-8901.

esnasında frengili olduğu tespit edilenlerin künye defterleri ve tedavileri, Müdafaa-i Milliye Vekâletince Sıhhat Vekâletine gönderilirdi.⁹⁷

122. maddeden itibaren evlenmeden önce erkek ve kadınların muayene edilmesi, frengi, belsoğukluğu gibi hastalıkları olanların evlenmelerinin yasak olduğu ifade ediliyordu. Tedavileri bittiğinde ise ilgili raporun ibraz edilmesi gerekmekteydi.⁹⁸ Kanunun ilgili maddeleri Frengi Kanunu ile örtüşmektedir ancak kanun Zührevi Hastalıkların tamamını kapsamaktadır.

1931 tarihli “Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname” ile evlilik öncesi muayene tarif edilmekte, Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 123-124.maddelerinde zikrolunan hastalıklardan birini taşıdığı şüphesi ile erkek ve kadınlarda yapılacak muayeneler ayrıntılandırılmaktaydı. Erkekler, ağız, batın, kasık, dirsek, koltukaltı, dizlerine bakılarak muayene edilirken kadınlarda ağız ve hiç evlenmemiş kızlarda dirsek muayenesi yeterliydi. Frengi şüphesi olanlarda Frengi Tedavi ve Talimatnamesince kana bakılacaktı. Laboratuvar muayenesi olmayan yerlerde tabip raporunda durumu belirtilecekti. Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 123-124.maddelerinde belirtilen hastalıklardan biri olduğunda sıhhat raporu verilemezdi.⁹⁹

1933 tarihli “Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi” gereğince fuhuş yapan kadınlar ve bunların durum ve muayeneleri, tedavileri, hastalıklarının yayılımının engellenmesi ve illerde bunlarla ilgili komisyonların yapacağı görevler açıklanmaktaydı. Kanun zührevi hastalıkları içermekle birlikte 34.maddede frengili kadınların tedavileri için hastane ve dispanserlere sevki isteniyordu.¹⁰⁰ 1934’te ise “Frengi Mücadele Teşkilatının Vazifelerini Gösteren Talimatname” yayımlanmıştı.¹⁰¹

CHP Genel Sekreterliğince dönemin salgın hastalıklarından frengi ve trahom ile mücadele için hazırlanan tamim, Halkevleri ve Halkodalarına gönderilmişti.¹⁰² CHP Genel Sekreterliği’nce Halkevleri Halkodaları Başkanlığına gönderilen 1/6/1946 tarihli ve aynı içerikli yazıda, bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye Halkevleri ve Halkodalarının da katıldığı belirtilerek, bu mücadelenin daha da elzem hale geldiği ifade ediliyordu. Bulaşık olduğu yerler halkını ağır afetlere uğratan bu dertlerden kurtarmak topyekûn ve ısrarlı bir savaşın neticesine bağlıydı. Bunun için her iki hastalığın zararları, korunma çareleri, temizlik ve temizlenme konuları ve usulleri üzerinde yapılacak konuşmalarla broşürler neşri faydalı görünmekteydi. Halka pratik ve faydalı bilgiler vermek için yayınlanacak broşürler CHP Genel Sekreterliğince desteklenecekti.

⁹⁷Resmi Gazete, 06.05.1930., s.8900-8901.

⁹⁸Resmi Gazete, 06.05.1930., s. 8901.

⁹⁹Resmi Gazete, 21.9.1931, No:1904; *Düstur Tertibi*, 3, C.11., S.477.

¹⁰⁰Resmi Gazete, 23 Teşrin-i Sani 1933, s.3240.

¹⁰¹Hot, a.g.m., s.42.

¹⁰²BCA.490.01.5.26.22.

Sağlık Davası, milletçe kalkınma ve yükselme davasıydı. Milli kültür yuvaları olan Halk evleri ve Halk Odaları da millet hayatında her faydalı meselede olduğu gibi sağlık davasının da kültürünü yapacaklardı. Gelecek nesillerin gürbüz ve temiz ahlaklı oluşları, bu uğurdaki çalışmaların derinliği ve verimliliği ile ölçülecekti.¹⁰³

Sonuç

Frengi, Amerika, Avrupa, Afrika, Asya ve Anadolu'da çeşitli dönemlerde var olmuş, insan sağlığını ve geleceğini tehdit etmiş bir hastalıktır. Bugün penisilin tedavisi ile çözümü kolaylaşan hastalığın 19.yüzyıl başından 20.yüzyıla varlığı ve neticeleri sıkıntılar yaratmıştı. Geleneksel metinlerde hastalığın tedavisi için civa ve potasyum iyot kullanımı ile bağıışıklığın güçlendirilmesi öneriliyordu. Tedavisi yapılmadığı zaman sinsice ilerleyen, kolay bir şekilde yayılabilen hastalık, sakat, hasta nesillerin yanı sıra kısırlığa da sebep olmaktadır. Bu sebeple savaş zamanlarında bile konun uzmanı doktor yetiştirilmesine ve bu doktorların ilgili bölgelere gönderilmesine çalışılmıştı. Kanun metinlerinde defter kayıtları tutulması, düzenli bir doktor tarafından hastanın görülmesi, tedavinin tamamlanması, maddi imkânları yetersiz halkın durumu düşünülerek tedavinin ücretsiz yapılması yer almıştır.

19.yüzyıla kadar Müslümanlar arasında hastalığın var olmayışı, yok denecek kadar az olması dini kurallara riayet ile açıklanmıştır. İslam'ın yasak saydığı fiillere yaklaşmama insanları fiziken ve ruhen korumaktaydı. Ancak devletin zayıflama süreci ile “toplumsal ve ahlaki yozlaşmanın” varlığı da hastalığı gündeme getirmekteydi. Bunun için fuhşu meslek haline getirenlerin tedavisi ve frengililerin ihbarı da önemliydi.

Batıdan gelen bir hastalık olarak frengi ya da “illet-i efrenc” halk içinde yayılım hızı ve “İrk-ı Osmanî” ye yaptığı tahribat sebebiyle belgelerde “illet-i müthişe” diye de anılmıştır. Bu mikrobu Osmanlı topraklarında yayılması, savaşlarda askerlerin birbirine bulaştırması, fuhş ve aileden intikal şeklinde olabiliyordu. Frengi yaralarına değmek, frengili birisinin kullandığı kap ve kacağı kullanmak hastalığın “masum frengi” diye anılan türüydü ki Anadolu halkı hastalığı çoğunlukla böyle almıştı. Orduda frengililerin sayılarının artması askeri tabipler ve askeri hastanelerin çözmesi gereken bir meseleydi. Şehir ve kasabalarda ise hastalıkla mücadele belediye ve hükümet tabiplerinin göreviydi. Hastalıkla mücadele için hastaneler, dispanserler kuruluyor, tabip ve eczacılar görevlendiriliyordu.

İstanbul, Selanik gibi yerlerde zabıt ve polislerin fuhş ile meşgul kadınlara gidişini ve bu kadınların halka hastalık yaymasını engellemek için alınan tedbirler arasında kadınların gerekirse zorlanarak muayene edilmeleri, tedavilerinin takip edilmesi vardı. Ayrıca polis okulu öğrencilerinden bu tür yerlere gittiği tespit edilerek frengi taşıyanlar diğerlerine ibret olması için okuldan atılıyordu. Bununla birlikte Ordunun içinde de frengili sayısını düşürmek, yayılımı engellemek ve tedavi etmek için hastaneler tesis ediliyor,

¹⁰³BCA.490.01.5.26.22.

hekimler görevlendiriliyordu. Frengi mücadelesinde Sıhhiye Müfettişlikleri ve Frengi Komisyonlarının tahkikat, rapor ve talimatları yönlendiriciydi.

“Frenginin Men ve Tahdidi Hakkında Kanun” Dr. Fuat Bey tarafından, Millî Mücadele döneminde artarak devam eden hastalığın engellenmesi ve hastalığı bulaştırmanın cezalandırılması için teklif ve kabul edilmişti. Mebuslar, muayenenin ücretsiz yapılması, gerekli teşkilatın köy ve nahiyelere kadar ulaşması hususunda mutabık olmuşlar, evlilik öncesi genç kızların muayenesi hususu uzun tartışmalara sebep olmuştu. Bazı din adamları neslin sağlığı açısından bunun dinen bir mahzuru olmadığını ifade etmekle birlikte bazı mebuslar bu konuyu uygun görmemekte ısrarcı davranmıştı. Sonunda bekâr kızların muayenesinin birkaç yere bakılmak suretiyle yeterli olacağı karara bağlanmıştı. Aile içinde hastalığı bulaştırın zevce veya zevce şikâyet edilmesi halinde ceza alabilecekti. Millî Mücadelenin devam ettiği süreçte bu kanunun çıkarılması, toplum ve gelecek nesillerin sağlığı açısından hastalıkla mücadeleye verilen önemi ortaya koymaktaydı. İrade-i Milliye’de zührevi hastalıklar konusunda bilgilendiren ve mücadele için destek isteyen yazılar yer almıştı.

Mustafa Kemal Paşa 1922’de yaptığı bir konuşmada milletin sağlığını korumayı ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele ederek, daha güçlü nesiller yetiştirmeyi görev saydığını ifade ediyordu. 1930’da çıkarılan Hıfzısıhha Kanunu, dönemin bütün bulaşıcı hastalıklarıyla mücadeleyi öngörürken frengiye de ayrıca yer veriyordu. Halkın sağlığını korumak, geliştirmek, hastalıklarla mücadele etmek ve bunun için gerekli destek ve yardımı halka sunmak görevi Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâletine veriliyordu. Frengi tedavisi için gerekli ilaçların sayısı giderek artarken, ilaçlar Bakanlar Kurulu Kararıyla yurt dışından getirtiliyordu. 1925’te ülkede Frengi Mücadele Teşkilatları kuruldu. Frengi ilaçlarını yurt dışından getirme görevi ise Türkiye Kızılay Derneğinin tekeline verildi. Ayrıca Cumhuriyetin kültür müesseseleri olarak Halk Evleri ve Halk Odaları da bu mücadeleye dâhil edilerek, frengi ile ilgili hazırlanan afiş ve bilgi materyaller buralarda halka ulaştırıldı. Frengiden korunma ve tedavi etme çabası, halkın beden ve ruh sağlığı için önemli olduğu gibi gelecek nesillerin sağlıklı oluşu için de önemliydi. Ayrıca frengi mücadelesi halkın bilgilendirilmesi noktasında bir aydınlanma ve toplumsal normlar açısından “ahlâklı” yaşam meselesi olarak da değerlendirilebilir. Yanı sıra 18.yüzyıl sonundan itibaren belgelerde takip edilebilen ve tedavisi yönlendirilmeye çalışılan hastalığın tedavisinin son şeklinin ancak 1964’te daha kolay bir hale geldiği görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA.DH.MUİ.H.08.11.1327.

BOA.YA.RES.00011.00014.001.

BOA.DH.MKT.02330.00015.001.

BOA.DH.EUM.LVZ.00030.00103.001.

BOA.Y.PRK.MYD.00017.00024.003
BOA.MV.00011.
BOA.DH.UMVM.49.23.H.04.02.1334.
BOA.DH.EUM..
BOA.SCL.00010.00062.002.
BOA.DH.EUM.SCL.00010.00062.001
BOA.DH.EUM.THR.34.46.H.16.05.1328.
BOA.DH.HMŞ.00022.00026.001.
BOA.DH.İ.UM. 00019.10.00001.65.002.
BOA.DH.İ.UM.00019.10.00001.65.003.
BOA.DH.İ.UM.00019.10.00001.65.00.
BOA.DH.İ.UM. 00019.10.00001.65.002.
BOA.DH.MKT.02662.00019.001.
BOA.DH.MKT.02662.00019.(1.2.3)
BOA.Y.PRK.ŞH.00005.00058.001
BOA.TFR.I.AS.00038.03705.004.
BOA.TFR.I.AS.00038.03705.005.
BOA.YPRKŞ.5-58.H.27.05.1312.
BOA.TFR.I.AS.00038.03705.003
BOA.TFR.I.AS.00038.03705.001.
BOA.DH.İD.18-7.H.04.12.1328.(1).
BOA.DH.İD.18-7.H.04.12.1328.(2).
BOA.DH.İD.18-7.H.04.12.1328.(3).
BOA.DH.İD.18-7.H.04.12.1328.(4).
BCA.030.18.01.02.117.79.11.
BCA.030.18.01.171.34.20.
BCA.030.18.01.01.020.45.003.
BCA. 030.18.01.02.4.32
BCA.030.18.01.02.8.9.002
BCA.030.18.01.02.14.68.10
BCA.030.18.01.02.19.24.3
BCA.030.18.01.01.020.45.003.
BCA. 030.18.01.02.4.32
BCA.490.01.5.26.22(1.2.3)

Sürelî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Y.1, D.1, İ.9., C.1., 2.5.1336.
TBMM Zabıt Ceridesi, D.1., İ.1, C.18,1.3.1338.
TBMM Zabıt Ceridesi, C1, 26.12.1336., İ:122.
Resmî Gazete, 28.4.1925, S.97., No:661
Resmî Gazete: 6.5.1930., S.1489., Düstur: Tertip:3, C.11, s.143.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d06/c015/tbm_m06015020ss0042.pdf, 11.4.2020.
<https://www.saglik.gov.tr/TR,10383/tarihi07061935--sayisi2767.->

sitma-ve-frengi-ilaclari-hakkinda-kanun.html

- Ağırbaş, İ.- Akbulut, Y.- Önder, Ö. R. (2011). “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”,
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,
S.48., ss.733- 748.
- Arpacı, M. (2014), “Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye’de Frengi İle Mücadele (1920-1950)”, *Toplum ve Bilim*, 130, ss.59-86.
- Başkaya, M. (Tarihsiz), Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun’da Sağlık Alanında Karşılaşılan Sorunlar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*,
academia.edu., 73, ss.73-92.
- Behçet. H. (1339), *Frengi Tedavisine Dair Münakaşat ve Avrupa Müellifin Mühassısasının Cevabları*, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası.
- Bulut, F. (2009). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”,
Tarih Okulu, İlkbahar, S.3, s.109-123.
- Çalık, R.-Tepekaya, M. (2006). “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”*dergisosyalbil.selcuk.edu.tr.*, ss.206-228.
- Engin, R. (2019). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Sağlık Politikaları Uygulamaları*, Tekirdağ Namık Kemâl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı Tezsiz Yüksek Lisans Projesi.
- Genç, C. (2019). *Batı Karadeniz’de Frengi Hastalığıyla Mücadele (1860-1922)*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hot, İ. (2004). “Ülkemizde Frengi Hastalığı İle Mücadele”, *T-Klin Tıp Etiği Hukuku Tarihi*, 12(1), ss.36-43.
- Karal Akgün, S.-Uluğtekin, M. (2001). *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a II*, Ankara, Türk Hava Kurumu Basımevi.
- Kılıç, R. (2014). Türkiye’de Frenginin Tarihi, *Kebikeç*, 38, ss.298-305.
- Korkmaz, Y. (2019). *Osmanlı’da Frengi İle Mücadele (1880-1918)*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nur, R. (1239). *Bel Soğukluğuna ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi ve Yakalanmış Olanların Çaresi*, Muhtar Halit Kütüphanesi, İstanbul.

- Ocak, B. (2019). “Hamidiye Etfal Hastanesi’nin Kurucusu İbrahim Paşa’nın Frengi Hakkındaki Layihası”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIX/38, (Bahar/Spring), ss.5-25
- Özdingç, A. (2020). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Frengi 1916-1925 Yılları Arasında Salnamelerde Bolu Sancağı”, *Abant Tıp Dergisi*, C.9., S.1., ss.8-19.
- Özkaya, H. (2016). “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele” *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, 20(2), ss.77-84.
- Sarıyıldız, G. (1998). “Osmanlılarda Hıfzıssıhha”, *İslam Ansiklopedisi*, C.17., ss.319-321.
- Tantay, A. (2007). “Millî Mücadele Yıllarında İzmir’de Etkili Olan Başlıca Bulaşıcı Hastalıklar (Emrâz-ı Sariye)”, *ÇTTAD*, VI/15, Güz, ss.39-54.
- Tat, A. L. (1983). “Frengi”, *Dermatoloji, Türkiye Klinikleri*, C.3, S.3, Eylül, ss.275-277.
- Tekir, S. (2019). “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-30)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65, ss.407-430.
- Temel, M. (1998). “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye’de Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *İlmi Araştırmalar*, 6, İstanbul, ss.227-243.
- Temel, M. (2017). “İrade-i Milliye Gazetesi’ndeki Sağlıkla İlgili Haber, İlan ve Yazılar”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.14., ss.1-11.
- Yanıkdağ, Y. (2017). “Psikopatlar, Frengililer, Veremliler ve Mâderzad Caniler: Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Dejenerasyon Korkusu”, Ed. Kurt, B-Yaşayanlar, İ., *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yurt Yay., ss.47-70.

Extended Abstract

Syphilis is an infection caused by bacteria called “Treponema Pallidum”. The wounds caused by the disease are transmitted by contact. As with other sexually transmitted diseases, this contamination can be either orally, anally or through the contact with the use of goods used by a syphilitic. The disease slows down the reproduction of the generation and prevents it from being healthy. The disease is thought to have passed from America to Europe, Africa and Asia. The appearance of the disease in the

Ottoman geography and especially among Muslims was at the beginning of the 19th century. It is thought that especially moral corruption and prostitution were the primary reasons.

A health commission was established and reports were prepared to combat prostitution in 1869-1870. With the "Venereal Disease Regulation" on 6 February 1879, prostitutes were examined regularly, physicians, civil servants and municipal sergeants were assigned to prevent the proliferation of venereal diseases. According to the report of During Pasha in the 19th century, most of syphilis in Anatolia was the "innocent" syphilis that was transmitted from a good used by a syphilis patient. Treatment of soldiers with syphilis during military service was carried out in Military Hospitals or Military continents. After they were discharged from military service, they were transferred to civil service. For the proper monitoring of the treatment of syphilis, the syphilis treatment book was printed and distributed to military hospitals. Civil and municipal hospitals, where the syphilis were treated, also arranged books. The Ministry of Health set up an Anti-Syphilis Commission to prevent the syphilis from spreading in Istanbul. The doctors, to be determined by the commission, would give conferences on venereal diseases in Turkish and in various languages in various parts of Istanbul to appeal to the public. In order to combat syphilis, syphilis hospitals were established in many parts of the country and physicians were sent.

The fight against the disease continued in the National Struggle period. One of the important acts of the First Assembly was the enactment of the "Law on the Disenfranchisement and Restriction of Syphilis". Bolu Deputy Doctor Fuad was proposed the Law. Dr. Fuad stated that the destruction of Syphilis in the country was creepy. The law caused various controversies in the Assembly for each article and especially for the fifth article. It was accepted to make the treatment free and widespread. Doctor Fuad said that they were faced with two issues: a syphilis treatment and women's examination. Syphilis was causing insidious destruction. The villages had to be screened. Mustafa Kemal Pasha said that they were working to protect and reinforce the health of the nation, restrict deaths, increase the population, and prevent epidemic diseases.

28 thousand liras were allocated to the struggle for syphilis from the 1926 budget of the Ministry of Health. In 1928, the Central Sanitary Institute was established. With the proposal of the Ministry of Health, the transfer of drugs used in the treatment of syphilis from abroad was made by the decision of the Council of Ministers. The General Sanitary Law was adopted in 1930. According to this law, taking measures to facilitate childbirth and reduce child mortality; monitoring the health status of mothers before and after birth; preventing infectious and epidemic diseases from emerging; supervising physician and assistant professions; controlling all types of serum and vaccines was the duty of the Ministry of Health. As of the 103rd article of the law, venereal diseases were being discussed. Those with diseases such as syphilis and gonorrhea had to treat themselves to a

specialist doctor. Syphilis, gonorrhoea and soft chancre patients were treated free of charge by government health institutions and municipal doctors.

Pre-marriage examination is described with the 1931 “Regulation on Marriage Inspection”. While the men were examined by looking at their mouth, abdomen, groin, elbow, armpit, knees, the mouth examination in women and elbow examination in girls who had never married were sufficient. The “Regulation on Combating Prostitution and Venereal Diseases Transmitted by Prostitution”, published in 1933, requested the referral of syphilis women to hospitals and dispensaries for their treatment. In 1934, the "Instruction Showing the Duties of the Syphilis Fighting Organization" was published. Turkey Red Crescent Society, received the monopoly the task of importing syphilis medication in 1935. The main reason for the state to take this decision was to ensure that medicines arrive without delay and without material abuse in order for the malaria and syphilis patients to recover quickly. In addition, it was to provide the Society with a regular source of income. CHP General Secretariat asked the Directorate of Public Houses and Public Rooms to support the struggle for syphilis in 1946. The effort to protect and treat syphilis was not only important for the physical and mental health of the public, but also for the health of future generations. The Health Case was a national development and promotion case. The disease became easier and curable in a short time in 1964.

DİJİTAL PAZARLAMANNIN DÜNÜ, BUGÜNÜ, GELECEĞİ: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

İsmail ERKAN*

Öz

Bu çalışmanın amacı dijital pazarlama araştırmaları üzerine bütüncül bir inceleme sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda Scopus veri tabanında yer alan ve başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerinde “digital marketing” ifadesi içeren 1054 çalışma incelenmiştir. Veriler R programı kullanılarak bibliyometrik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Sonuçlar 1982 – 2003 yılları arasında bu alanda sadece 7 çalışma yapıldığını, ancak 2004 yılından itibaren dijital pazarlama kavramının hızla önem kazandığını göstermektedir. Sadece 2019 yılında 295 çalışma eklenen dijital pazarlama literatüründe en çok öne çıkan anahtar kelimelerin başında sosyal medya, elektronik ticaret, büyük veri ve mobil pazarlama kavramları gelmektedir. Bu alanda en fazla çalışma yapan ülkelerin ise sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan ve Birleşik Krallık olduğu görülmektedir. Bibliyometrik analiz sonuçları ayrıca dijital pazarlama alanında en fazla atıf alan yazarlar ve çalışmalar, en çok makale yayımlanan dergiler ve en sık ortak çalışma yapan ülkeler ile birlikte literatürün kavramsal, entelektüel ve sosyal yapısını inceleyerek bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için önemli bilgiler sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dijital Pazarlama, Bibliyometrik Analiz, Sistemik Literatür Taraması, Scopus, Bilim Haritalama.*

THE PAST, PRESENT, AND FUTURE OF DIGITAL MARKETING: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Abstract

The aim of this study is to present a comprehensive review on digital marketing research. For this purpose, 1054 studies in the Scopus database that contain the phrase "digital marketing" in their title, summary or keywords have been examined. The data were analysed with bibliometric analysis method by using R program. The results show that only 7 studies have been carried out in this field between 1982 and 2003, but the concept of digital marketing has gained a huge importance since 2004. There are 295 digital marketing studies published only in 2019. Social media, electronic commerce, big data and mobile marketing concepts are among the most prominent keywords in the digital marketing literature. The countries with the highest number of studies in this area are the United States, India and the United Kingdom, respectively. Bibliometric analysis results help

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Bölümü, ismail.erkani@ikcu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1271-3481>

researchers who want to study in this field, by providing important information regarding the most cited authors and studies in the field of digital marketing, journals with the most articles published, countries that frequently works together, and the conceptual, intellectual and social structure of the literature.

Keywords: *Digital Marketing, Bibliometric Analysis, Systematic Literature Review, Scopus, Science Mapping.*

Giriş

Dünyaca ünlü pazarlama guruşu Philip Kotler'in ifade ettiği gibi pazarlama artık gelenekselden dijitalle doğru hızlı bir geçiş yaşamaktadır (Kotler, 2017). Geleneksel pazarlama anlayışında müşteriiler ile işletmeler arasında daha çok tek taraflı bir iletişim (işletmeden müşteriye doğru) mevcutken, teknoloji ve internetin getirdiği yeniliklerden sonra bu durum yerini çift taraflı iletişime bırakmıştır (Bulunmaz, 2016). Dijital alanda yaşanan bu gelişmelerden önce işletmeler ile müşteriiler arasındaki iletişim daha ziyade işletmelerin ürün veya servis tanıtımlarından oluşmaktaydı. Müşteriiler işletmelerin iletişim çalışmalarına doğrudan bir cevap veremiyor, sadece ürün veya servisi tercih ederek ya da etmeyerek dolaylı bir cevap verebilmiş oluyorlardı. Ancak internetin sunmuş olduğu olanaklar ile müşteriiler artık işletmeler tarafından yayımlanmış olan mesajlara daha hızlı yanıt verebilir hale gelmişlerdir. Özellikle işletmelerin sosyal medya sitelerinde resmi hesaplar açmalarıyla birlikte, müşteriilerin işletmelere anlık olarak ulaşabilmesi mümkün olmuştur.

Teknoloji ve internetin getirdiği yenilikler sadece iletişim şeklini değiştirmekle kalmamış, iletişimin hızını, etkisini, maliyetini, müşteriilerin ihtiyaç ve beklentilerini de değiştirmiştir. İşletmeler bu konularda yeni stratejiler geliştirmek ve pazarlama iletişimlerini dijital ortamların getirdiği yeni kurallara göre revize etmek durumunda kalmıştır. Bu sebeple dijital teknolojiler ile gelen yeni süreç pazarlama alanında çalışmalar yapan araştırmacıların dikkatini çekmiş; bu konuda hem ulusal hem de uluslararası düzeyde pek çok çalışma yapılmıştır. Bu araştırmanın da amacı dijital pazarlama alanında yapılmış uluslararası çalışmaları bütüncül bir yaklaşımla inceleyerek, gelecekte bu alanda çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara önemli bir kaynak sunmaktır. Bu amaçla Scopus veri tabanında yer alan 1054 çalışma incelenmiştir. Araştırmaya başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerinde “digital marketing” ifadesi bulunan çalışmalar dahil edilmiş; veriler bibliyometrik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir.

1. DİJİTAL PAZARLAMA

Dijital pazarlama “potansiyel müşteriilere ulaşmak, onları müşteriilere dönüştürmek ve korumak için dijital teknolojileri kullanarak malların veya hizmetlerin hedefli, ölçülebilir ve etkileşimli pazarlanması” olarak tanımlanmaktadır (Keskin ve Kurtuldu, 2018: 118). Dijital pazarlamanın işletmelere sunduğu en büyük avantajların başında spesifik hedef kitlelere ulaşma imkânı gelmektedir. Televizyon, radyo gibi geleneksel reklam

mecralarında özel kitlelere ulaşabilmek çok kolay değilken, internette veya sosyal medyada reklam veren işletmeler reklamlarının gösterileceği kitlenin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir durumu, medeni durum gibi demografik özelliklerini belirleyebilmekte hatta ilgi alanlarına dahi karar verebilmektedir. Örneğin erkekler için futbol ayakkabıları satan bir marka reklamını sadece genç, erkek ve futbola ilgi duyan kişilere gösterebilmekte; bir üniversite çevresindeki yerel bir restoran reklamını sadece o üniversitede okuyan öğrencilere ulaştırabilmektedir.

Dijital pazarlamanın sunduğu bir diğer avantaj da yapılan kampanyaların ölçülmesi için çok detaylı bilgiler sağlayabilmesidir (Alan vd., 2018). Geleneksel mecralarda yapılan reklamların kaç kişi tarafından görüldüğünü, kaç kişi tarafından detaylı incelendiğini anlamak tahminlere dayalıdır. Dijital pazarlamada ise yayımlanmış olan bir reklamın kaç kullanıcı tarafından görüldüğü, kaç kullanıcı tarafından tıkladığı, kaç kullanıcı tarafından satın alındığı, reklam için yapılan harcamaların geri dönüşüm oranı, her bir kullanıcıya reklam göstermenin birim maliyeti gibi çok detaylı bilgiler elde etmek mümkündür. Üstelik, reklamınızı inceleyen, tıklayarak sitenizi ziyaret eden, sitenizde zaman geçiren ancak herhangi bir sebepten ötürü satın alma işlemi gerçekleştirilmeyen kullanıcıları belirleyerek ilerleyen günlerde bu kitleye daha özel reklamlar/kampanyalar sunma fırsatı (remarketing) da bulunmaktadır (Arya vd., 2019).

Dijital pazarlama ile birlikte işletmeler ve müşteriler arasındaki iletişimin hızı da değişmiştir. Örneğin, bazı bankalar Twitter hesapları üzerinden, bazı alışveriş siteleri ise Whatsapp uygulamasında oluşturdukları resmi hesaplar üzerinden müşterilerin talep ve şikayetlerine anlık olarak yanıt vermektedir. İşletmeler müşterilerine en hızlı şekilde yardımcı olarak onları memnun etmeyi ve bu sayede daha uzun vadeli ilişkiler kurmayı hedeflemektedir (Böge, 2018; Öngel ve Şenol, 2019). Sosyal medya siteleri ve mobil mesajlaşma uygulamalarının yanında, işletmeler müşterileri ile elektronik posta yoluyla da iletişime geçme imkanına sahiptir. Bu yöntem özellikle herhangi bir ürün veya servisle ilgili müşterilerin fikir ve görüşlerini almada etkin şekilde kullanılmaktadır (Alan vd., 2018; Deniz, 2002).

Dijital pazarlamanın geleneksel pazarlama ile benzeştiği ve ayrıştığı noktalar, getirdiği yenilikler, avantajlar, dezavantajlar, araştırmacıların dikkatini çekmiş ve pek çok farklı kategoride çalışmalar yapılmıştır. Bu kategorilerden bazıları şu şekilde isimlendirilebilir: sosyal medya ile pazarlama (Köksal ve Özdemir, 2013; Tiago ve Verissimo, 2014), mobil pazarlama (Karaca ve Gülmez, 2010; Shankar ve Balasubramanian, 2009), e-posta pazarlama (Deniz, 2002; Pavlov vd., 2008), arama motoru reklamcılığı (Arslan, 2013; Aswani vd., 2018), arama motoru optimizasyonu (Kritzinger ve Weideman, 2013; Yüksel ve Tolon, 2019), içerik pazarlaması (Kee ve Yazdanifard, 2015; Köse ve Çakır, 2019), fenomenler ile pazarlama (Alampı, 2019; Jin vd., 2019). Bu araştırmada ise dijital pazarlama literatürü

bütünüyle ele alınmış ve uluslararası alanda yer alan çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir.

2. BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Bibliyometrik analiz, herhangi bir alanda yayımlanmış çalışmaların matematiksel ve istatistiksel yöntemler kullanılarak incelenmesidir (Nebioğlu, 2019; Özel ve Kozak 2012; Pritchard, 1969). Bibliyometrik analizler sayesinde araştırma yapılan alandaki çalışmalar yazar, konu, anahtar kelime, atıf yapılan eser, atıf yapılan kaynak vb. açılardan istatistiksel olarak incelenir; ve araştırma yapılan disiplinin kavramsal, entelektüel ve sosyal yapısı ortaya konur (Bozkurt ve Çetin, 2016). Bu sebeple sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Literatüre bakıldığında pazarlamadan (Gürbüz ve Bozkurt, 2016; Şakar ve Cerit, 2013) psikolojiye (Al ve Coştur, 2007); turizmden (Nebioğlu, 2019) spora (Tekneci, 2013) kadar pek çok alanda uygulanmış olduğu görülmektedir.

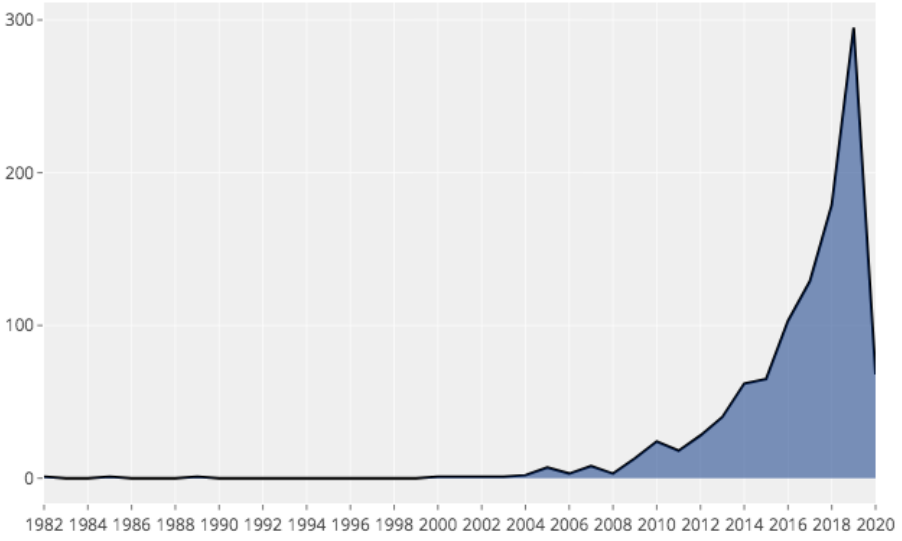
Bu araştırma kapsamında ilk olarak Scopus veri tabanına giriş yapılarak başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerinde “digital marketing” ifadesi içeren çalışmalar aratılmış ve 1054 sonuç elde edilmiştir. Ardından bu sonuçlara ilişkin veriler R programına aktarılmış ve bibliyometrik analiz uygulanmıştır. Analiz için “bibliometrix” paketinden yararlanılmıştır. “Bibliometrix” isimli paket R programında kullanılmak üzere Aria ve Cuccurullo (2017: 959) tarafından geliştirilmiş olup, literatürde yer alan çalışmaların kapsamlı şekilde incelenmesine ve araştırmacıların herhangi bir alandaki gelişmeleri görebilmesine olanak tanımaktadır.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamına dahil edilen akademik çalışmalar şu başlıklarda incelenmiştir: çalışmaların yıllara göre dağılımı, çalışma türleri, en çok atıf alan yazarlar, en çok atıf alan çalışmalar, en fazla çalışma yapılan ülkeler, en çok makale yayımlanan dergiler, en çok tekrar eden kelimeler, çalışmaların kavramsal, entelektüel ve sosyal yapıları.

3.1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 1 dijital pazarlama alanında yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımını göstermektedir. 1982 – 2003 yılları arasındaki dönemde bazı yıllarda hiç çalışma bulunmayıp bazı yıllarda ise sadece bir çalışma bulunduğundan grafik sifira çok yakın seyretmektedir. 1982, 1985, 1989, 2000, 2001, 2002 ve 2003 yıllarında birer çalışma yapılan bu 21 yıllık süreçte toplamda sadece 7 adet çalışma yayımlanmıştır. 2004 yılından itibaren ise dijital pazarlama çalışmaları giderek artmaya başlamış; sadece 2019 yılında yapılan çalışma sayısı 295 olarak kaydedilmiştir. Çalışma sayısının yıllara göre büyüme oranı % 20,14 olarak tespit edilmiştir.

Şekil 1: Dijital Pazarlama Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

3.2. Çalışma Türleri

Tablo 1 dijital pazarlama alanında yapılan çalışmaların türlerini göstermektedir. 1982 – 2020 yılları arasında yapılmış olan toplam 1054 çalışmanın 608’i makale olarak, 20’si kitap, 60’ı kitap bölümü olarak yayımlanmıştır. Konferans bildirisi olarak yayımlanmış çalışmaların sayısı 271 iken, 95 çalışmanın da editör yazısı, kitap kritiği gibi diğer türlerde hazırlandığı görülmektedir.

Tablo 1. Çalışma Türleri ve Sayıları

Yayın Türü	Yayın Sayısı
Makale	608
Kitap	20
Kitap Bölümü	60
Konferans Bildirisi	271
Diğer (editör yazısı, kitap kritiği gibi)	95
Toplam	1054

3.3. En Çok Atıf Alan Yazarlar

Tablo 2 dijital pazarlama alanında yaptığı çalışmalar ile en çok atıf alan yazarları göstermektedir. Bu alanda çalışan ve eserleri diğer araştırmacılar tarafından yoğun şekilde kullanılan ilk 10 araştırmacının toplam atıf sayıları, çalışma sayıları ve yılları listelenmiştir.

Tablo 2. En Çok Atıf Alan Yazarlar

Yazar	Çalışma Sayısı	Toplam Atıf Sayısı	Çalışma Yılları
Yadav, Manjit S.	3	377	2005, 2013, 2014
Day, George S.	1	323	2011
Kannan, P. K.	2	305	2016, 2017
Stephen, Andrew T.	3	186	2016, 2019, 2020
Bezawada, Ram	1	185	2016
Janakiraman, Ramkumar	1	185	2016
Kumar, Ashish	1	185	2016
Rishika, Rishika	1	185	2016
Lamberton, Cait Poyner	1	179	2016
de Valck, Kristine	1	171	2013

3.4. En Çok Atıf Alan Çalışmalar

Tablo 3 dijital pazarlama alanında yayımlanmış çalışmalardan en çok atıf alan ilk 10 eseri göstermektedir. Tüm çalışmaların makale türünde olduğu görülmektedir. Bölüm 3.1’de dijital pazarlama alanında yapılan çalışmaların 1982’de başladığı ve 2004’ten itibaren artış göstermeye başladığı ifade edilmişti. Ancak Tablo 3’te görüldüğü üzere, bu konuda en çok atıf alan çalışmalar 2011 ve sonrasında yayımlanmış olan çalışmalardır.

Tablo 3. En Çok Atıf Alan Çalışmalar

Makale Adı	Yazar(lar)	Yıl	Dergi Adı	Atıf Sayısı	Yıllık Ortalama Atıf Sayısı
Closing the marketing capabilities gap	Day, G.S.	2011	Journal of Marketing	323	32.30
From social to sale: The effects of firm-generated content in social media on customer behavior	Kumar, A., Bezawada, R., Rishika, R., Janakiraman, R., Kannan, P.K.	2016	Journal of Marketing	185	37.00
A thematic exploration of digital, social media, and mobile marketing: Research evolution from 2000 to 2015 and an agenda for future inquiry	Lamberton, C., Stephen, A.T.	2016	Journal of Marketing	179	35.80
Social commerce: A contingency framework for assessing marketing potential	Yadav, M.S., de Valck, K., Hennig-Thurau, T., Hoffman, D.L., Spann, M.	2013	Journal of Interactive Marketing	171	21.38
Challenges and solutions for marketing in a digital era	Leeflang, P.S.H., Verhoef, P.C., Dahlström, P., Freundt, T.	2014	European Management Journal	163	23.29

Elements of strategic social media marketing: A holistic framework	Felix, R., Rauschnabel, P.A., Hinsch, C.	2017	Journal of Business Research	146	36.50
Marketing in computer-mediated environments: Research synthesis and new directions	Yadav, M.S., Pavlou, P.A.	2014	Journal of Marketing	136	19.43
The 1% rule in four digital health social networks: An observational study	Van Mierlo, T.	2014	Journal of Medical Internet Research	128	18.29
Digital marketing: A framework, review and research agenda	Kannan, P.K., Li, H.	2017	International Journal of Research in Marketing	120	30.00
Innovative mobile marketing via smartphones: Are consumers ready?	Persaud, A., Azhar, I.	2012	Marketing Intelligence and Planning	114	12.67

3.5. En Fazla Çalışma Yapılan Ülkeler

Tablo 4 dijital pazarlama alanında en çok çalışma yayınlamış 10 ülkeyi göstermektedir. Liste oluşturulurken çalışmanın yayımlandığı dergilerin ait olduğu ülkeler değil, çalışmayı yapan yazarların (sorumlu yazar) ülkeleri baz alınmıştır. Görüldüğü gibi ilk sırada 113 çalışma ile Amerika Birleşik Devletleri, ardından 76 çalışma ile Hindistan ve 66 çalışma ile Birleşik Krallık gelmektedir. Türkiye'nin 8 çalışmayla 18. sırada bulunduğu listede toplam 66 farklı ülke bulunmaktadır. Yine Tablo 4'te görüldüğü üzere listenin ilk 10 sırasında yer alan ülkelerde yapılmış olan toplam çalışma sayısı 392'dir. Bu rakam, bu araştırmaya dahil edilen toplam 1054 çalışmanın yaklaşık %37'sine tekabül etmektedir.

Tablo 4. En Fazla Çalışma Yapılan Ülkeler

Ülke	Çalışma Sayısı
Amerika Birleşik Devletleri	113
Hindistan	76
Birleşik Krallık	66
Endonezya	31
İspanya	26
Portekiz	20
Kore	19
Almanya	15
Finlandiya	13
Japonya	13
Toplam	392

3.6. En Çok Makale Yayımlanan Dergiler

Tablo 5 dijital pazarlama alanında en çok makale yayımlanmış olan ilk 10 dergiyi göstermektedir. Bu tabloyu oluşturmak için Scopus veri tabanında yapılan ve 1054 çalışma elde edilen ilk arama sonucu daraltılarak sadece makale türünde yayımlanmış olan 608 çalışma incelenmiştir. Listenin ilk sırasında 24 çalışma ile “Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice” dergisinin yer aldığı, arkasından ise 16 çalışma ile “International Journal of Recent Technology and Engineering” ve 13 çalışma ile “Journal of Digital and Social Media Marketing” dergilerinin gelmekte olduğu görülmektedir.

Tablo 5. En Çok Makale Yayımlanan Dergiler

Dergi Adı	Çalışma Sayısı
Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice	24
International Journal of Recent Technology and Engineering	16
Journal of Digital and Social Media Marketing	13
Espacios	12
Journal of Marketing Education	10
International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering	9
International Journal of Scientific and Technology Research	9
Journal of Business Research	9
EContent	8
Fujitsu Scientific And Technical Journal	8

3.7. Başlık, Özet, Anahtar Kelimeler ve Referanslarda En Sık Kullanılan Kelimeler

Tablo 6 bu araştırma kapsamında bibliyometrik analize tabi tutulan 1054 çalışmada en sık kullanılan kelimeleri göstermektedir. Bu kısımda veriler ilk olarak makale başlığı, anahtar kelimeler ve referanslardaki kelimeler olmak üzere 3 ana kategoride incelenmiş; en sık kullanılan 20 kelime listelenmiştir. Makale başlığında en sık yer alan kelimelere bakıldığında “marketing” ve “digital” kelimeleri dışında “social”, “media” ve “study” kelimelerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Listenin sonunda 32 kez kullanılan “learning” ve “mobile” kelimeleri yer almaktadır. Ancak liste 20 kelime ile sınırlandırıldığından “mobile” kelimesi tabloya dahil edilememiştir.

Anahtar kelimelerde en çok yer alan kelimelere bakıldığında ise “digital marketing” ve “marketing” kelimeleri dışında en sık kullanılan kelimelerin “social media”, “e-commerce”, “social media marketing” ve “social networks” kelimelerinin olduğu görülmektedir. Bu da araştırmacıların dijital pazarlama çalışmalarında en çok ele aldığı konuların başında sosyal medyanın geldiğini göstermektedir. Listenin devamında Facebook ve Twitter kelimelerinin yer alması da bu durumu destekler

niteliktedir. Ayrıca, listenin kalanında karşımıza çıkan “big data”, “machine learning” ve “mobile marketing” anahtar kelimeleri de pazarlama araştırmacıları ve çalışanları için önemli işaretler sunmaktadır. Bu 3 alanın, sosyal medya ve e-ticaret kavramlarının ardından dijital pazarlamada en çok önem verilen araştırma alanlarından olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6’da son olarak bibliyometrik analize tabi tutulan 1054 çalışmanın referanslarında yer alan makale isimlerinde en sık kullanılan kelimeler listelenmiştir. Referanslarda bulunan kelimeler literatürde “keywords plus” olarak isimlendirilmiş ve bu analizin makalenin içeriği hakkında çok yönlü bilgiler sağlayacağı düşünülmüştür (Garfield ve Sher, 1993: 298). Bir başka çalışmada ise referanslarda yer alan kelimelerin bilimsel alanların bilgi yapısını inceleme konusunda en az makalenin yazar(lar)ı tarafından eklenmiş olan anahtar kelimeler kadar etkili olduğu; ancak makalenin içeriğini ifade etme konusunda daha dar kapsamlı olduğu belirtilmiştir (Zhang vd., 2016: 967).

Tablo 6. En Sık Kullanılan Kelime ve Kelime Grupları

Makale Başlığı		Anahtar Kelimeler		Referanslardaki Kelimeler	
Kelime	Sıklık	Kelime	Sıklık	Kelime	Sıklık
marketing	539	digital marketing	401	marketing	285
digital	470	social media	145	digital marketing	255
social	181	marketing	45	commerce	210
media	131	e-commerce	32	social networking online	104
online	82	social media marketing	28	social media	91
study	75	social networks	26	sales	64
data	71	facebook	23	internet	57
analysis	69	online marketing	22	electronic commerce	49
business	50	big data	21	data mining	39
customer	50	internet	20	human	36
consumer	48	machine learning	17	big data	30
case	45	twitter	16	decision making	30
brand	41	advertising	15	information systems	30
impact	40	consumer behaviour	15	websites	27
tourism	36	digital marketing strategy	14	consumer behavior	24
approach	35	mobile marketing	14	female	24
content	35	internet marketing	13	humans	24
advertising	34	web 2 0	13	male	24
strategies	33	branding	12	information use	23
learning	32	consumer behavior	12	article	22

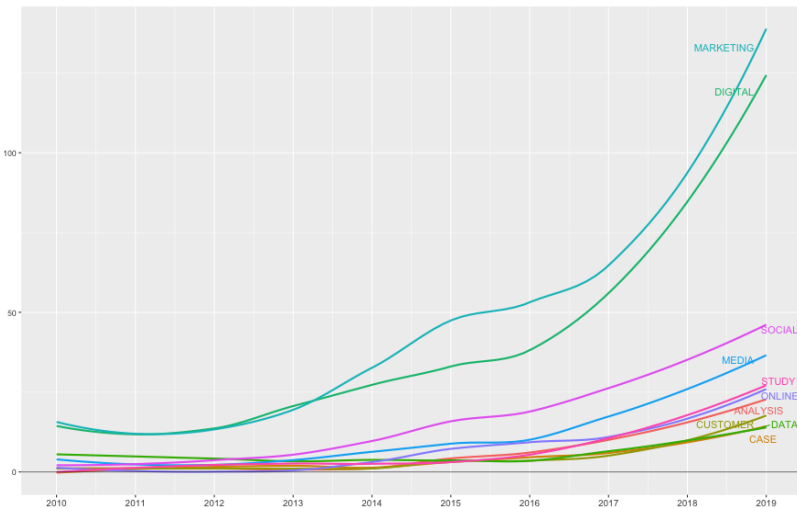
Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların özet bölümlerinde en sık tekrar eden 20 kelime ise Şekil 2’de kelime bulutu ile gösterilmiştir. Şekilden de anlaşılacağı üzere “digital” ve “marketing” kelimelerinden sonra

en sık tekrar eden kelimeler “social”, “media”, “data”, “study” ve “online” kelimeleridir. En sık kullanılan kelimeleri, kelime bulutu kullanarak görüntüleme seçeneği R programında “bibliometrix” paketi tarafından sunulan ve okuyucu için görsel kolaylık sağlayan bir özelliktir. Kelimenin büyüklüğünün artması, daha sık kullanılmış olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 2: Çalışma Özetlerinde En Sık Kullanılan Kelimeler

Şekil 3 ise bu araştırmada incelenen çalışmaların başlıklarında en çok kullanılan kelimelerin son 10 yıllık gelişim trendini göstermektedir. Şekle sadece tamamlanmış yıllar dahil edilmiş; bu sebeple 2010 – 2019 yılları arasındaki çalışmalar baz alınmıştır. Görüldüğü üzere başlığında “social” ve “media” kelimeleri yer alan çalışmalar 2013 yılından itibaren artış göstermiştir. Başlığında “online” kelimesini kullanan çalışmaların 2014 yılından itibaren, “customer” kelimesini kullanan çalışmaların ise 2017 yılından itibaren ivme kazandığı anlaşılmaktadır.

Şekil 3: Başlıkta En Çok Kullanılan Kelimelerin Yıllara Göre Değişimi

3.8. Çalışmaların Kavramsal, Entelektüel ve Sosyal Yapıları

Bibliyometrik analizlerde incelenen çalışmaların ortak yönlerine göre kümelendirilmesi, okuyucuların o alandaki büyük resmi görmelerine yardımcı olur. “Bilim haritalama” (science mapping) olarak isimlendirilen bu süreç bir disiplindeki çalışmaların analizini ve görselleştirilmesini hedefler (Kurutkan ve Orhan, 2018: 3). Bilim haritalamada araştırılan çalışmaların kavramsal (conceptual), entelektüel (intellectual) ve sosyal (social) yapıları incelenerek, birbirleriyle olan bağlantılarının ortaya konulması amaçlanır (Börner vd., 2003; Cobo vd., 2011; Ergun, 2016; Morris ve Martens, 2008; Small, 1997).

Bu araştırma kapsamında incelenen 1054 çalışmanın kavramsal yapılarını incelemek için makale isimlerinde kullanılan kelimelerin birbirleri ile olan bağlantıları incelenmiştir (co-occurrence analysis) (Aria ve Cuccurullo, 2017: 968). Şekil 4’te yer alan analiz sonuçları incelendiğinde çalışma konularının şu 4 ana başlıkta kümelendiğini söyleyebiliriz: dijital pazarlama, sosyal medya yönetimi, marka iletişimi, vaka çalışmaları. Ayrıca dijital ve pazarlama kelimeleri arasındaki bağlar ile; sosyal ve medya kelimeleri arasındaki bağların çok kuvvetli olduğu göze çarpmaktadır. Şekilde kelimeler arasında yer alan çizgilerin kalınlık (koyuluk) derecesi, kelimeler arasındaki ilişkinin kuvvetine işaret etmektedir.

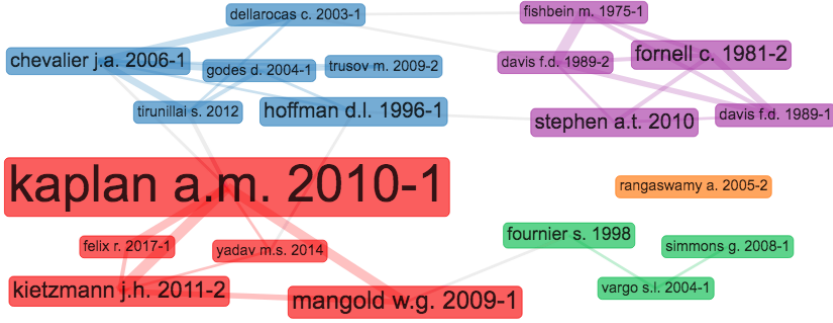

Şekil 4: Başlıklardaki Kelimelere Göre Çalışma Konularının Kavramsal Yapısı

Araştırma kapsamında incelenen makalelerin entelektüel yapısını ortaya koymak için ise ortak atıf analizi yöntemine (co-citation analysis) başvurulmuştur. Ortak atıf analizi yöntemi araştırma yapılan alanının entelektüel yapısını ve bilimsel iletişim özelliklerini ortaya koymayı hedefler (Aria ve Cuccurullo, 2017; Düzyol, 2011; Kim vd., 2019). Bu analiz bir çalışmada atıf yapılan herhangi iki yayının başka çalışmaların atıflarında da birlikte bulunma sıklığıdır. Örneğin A ve B makalelerinin birlikte atıf yapılma sıklığı ne kadar yüksekse, bu A ve B makaleleri aralarındaki

ilişkinin (kimi durumlarda benzerliğin) o derece kuvvetli olduğunu gösterir (Bellardo, 1980). Şekil 5 bu araştırmada uygulanan ortak atıf analizinin sonuçlarını göstermektedir. Görüldüğü gibi çalışmalar 5 ayrı kümede toplanmıştır. Bir önceki şekilde olduğu gibi, çalışmalar arasında yer alan çizgilerin kalınlık (koyuluk) derecesi, çalışmalar arasındaki bağın kuvvetine işaret etmektedir.

Şekil 5: Ortak Atıf Analizi

Son olarak araştırma kapsamında ele alından çalışmaların sosyal yapısı incelenmiştir. Sosyal yapı, herhangi bir bilimsel alanda çalışmalar yapan kişi veya kuruluşların birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya koymayı hedefler. Sosyal yapı ortak çalışmalar yapan yazarlara göre, yazarların bağlı oldukları kurum ve kuruluşlara göre, ya da yazarların çalışmaları yaptıkları ülkelere göre incelenebilmektedir. Ortak yazar analizi olarak isimlendirilen bu yöntem, alanında etkili araştırma gruplarını tespit edebilme adına önemli bilgiler sağlamaktadır (Aria ve Cuccurullo, 2017; Peters ve Van Raan, 1991). Bu araştırma kapsamında uluslararası ortak yazarlı çalışmaların hangi ülkeler arasında gerçekleştirildiği incelenmiştir. Şekil 6 bibliyometrik analiz uygulanan 1054 çalışmada yer alan uluslararası ortak yazarların dünya haritasını göstermektedir. Şekilde yer alan bağlantılar en az 2 ve üstü sayıda ortak çalışma yapmış olan ülkeleri göstermektedir. Tablo 7 görselde yer alan bağlantıları listelemektedir. Liste 4 ve üstü sayıda çalışma yapan ülkelerle sınırlandırılmıştır.

Şekil 6: Uluslararası Ortak Yazarlar Haritası

Tablo 7. En Fazla Ortak Çalışma Yapmış Olan Ülkeler

Ülke Adı	Ülke Adı	Çalışma Sayısı
Amerika Birleşik Devletleri	Kanada	11
Amerika Birleşik Devletleri	Hindistan	7
Birleşik Krallık	Fransa	6
Amerika Birleşik Devletleri	Avustralya	6
Amerika Birleşik Devletleri	Çin	6
Amerika Birleşik Devletleri	Birleşik Krallık	6
İspanya	Portekiz	5
Hindistan	Endonezya	4
Amerika Birleşik Devletleri	Fransa	4
Amerika Birleşik Devletleri	Kore	4

Sonuç

Bu araştırmada dijital pazarlama alanının dünü ve bugünü incelenerek, gelecekte bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara katkı sunulması amaçlanmıştır. Bu maksatla literatürde yer alan 1054 çalışma sistemantik bir şekilde taranmış ve çeşitli kategorilerde incelenmiştir. Analize dahil edilmiş olan çalışmalardan ilkinin 1982 yılında yapıldığı ancak 2003 yılına kadarki süreçte dijital pazarlama alanında yapılmış olan çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir. 2004 yılı ile beraber dijital pazarlama çalışmaları hız kazanmış, sadece 2019 yılında yapılan çalışma sayısı 295 olmuştur. Son yıllardaki grafiğe bakıldığında 2020 ve sonrasında da bu alandaki çalışmaların artacağı söylenebilir. Hayatımızdaki dijital alanlara her geçen gün bir yenisinin eklenmesi ve markaların bu yeniliklere süratle adapte olarak tüketicilerle iletişim kurmak için kullanması dijital pazarlama alanındaki araştırmaların da hızla artacağını bir başka göstergesidir.

Literatürdeki çalışmaların yayın türlerine bakıldığında, araştırmacıların bulgularını daha çok makale veya konferans bildirisi olarak yayımladığı görülmektedir. Çalışmaları çok sayıda atıf alan Manjit Yadav ve George Day gibi yazarların dijital pazarlama alanına katkı sunan araştırmacıların başında geldiği anlaşılmaktadır. Bu araştırmadaki bulgular kapsamında dijital pazarlama alanının en çok atıf almış 10 çalışması da listelenmiştir. Özellikle bibliyometrik analizler sunan Lamberton ve Stephen (2016), Kannan ve Li (2017) tarafından yapılmış çalışmalar dijital pazarlama alanına katkı sunmak isteyen araştırmacıların incelemesi gereken başlıca eserlerdendir. Çalışma kapsamında ayrıca dijital pazarlama alanında en çok makale yayımlamış dergiler tespit edilmiş ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

İncelenen 1054 çalışmada en sık kullanılan anahtar kelimelere bakıldığında ilk olarak sosyal medya ile ilgili kelimeler gelmektedir. Sosyal medyaya yeni platformlar eklendikçe (örn. TikTok) veya mevcut platformlarda yenilikler yapıldıkça, sosyal medya ile ilgili çalışmaların devam edeceği öngörülebilir. Bununla beraber, sosyal medya ile ilgili

çalışmalar oldukça fazla iken, diğer anahtar kelimelerin (örn. elektronik ticaret, büyük veri, mobil pazarlama) sayısının sosyal medyaya oranla çok geride olduğu görülmektedir. Bu alanda yapılacak yeni çalışmalar literatüre katkı sağlayacaktır.

Bu araştırma kapsamında son olarak incelenen çalışmaların kavramsal, entelektüel ve sosyal yapıları ortaya konmuştur. Mevcut çalışmaları konularına, atıflarına ve ortak yazarların ülkelerine göre kümeleyen bu analizler, dijital pazarlama alanının fotoğrafını çekmekte ve bu alanda çalışmalar yapacak olan araştırmacıların kullanımına sunmaktadır. Gelecekteki araştırmacılar, karşımıza çıkan 4 ana kümeye (dijital pazarlama, sosyal medya yönetimi, marka iletişimi, vaka çalışmaları) katkıda bulunabilecekleri gibi, anahtar kelimelerden yola çıkarak yeni kümeler oluşturacak çalışmalar da tasarlayabilirler.

Bu çalışma dijital pazarlama araştırmacıları için önemli bir kaynak sunmakla birlikte, sonuçlar birtakım kısıtlar dahilinde ele alınmalıdır. Çalışmada incelenen kaynaklar Scopus veri tabanı ile sınırlandırılmıştır. Her ne kadar Scopus veri tabanı ulusal ve uluslararası pek çok akademik kuruluş tarafından önemli ve saygın bir veri tabanı olarak kabul edilse de, kullanılan bu yöntem Türkçe literatürde yer alan çalışmaların pek çoğunu devre dışı bırakmıştır. Gelecekteki araştırmacılar benzer bir bibliyometrik analizi Türkçe literatürdeki dijital pazarlama çalışmaları üzerinde gerçekleştirebilir. Böyle bir çalışma literatür için önemli bir kazanım sağlayacaktır. İkinci bir kısıt da bu araştırmada incelenen çalışma sayısından kaynaklanmaktadır. Bu çalışma dijital pazarlama alanının fotoğrafını “geniş açıdan” çekebilmek adına “digital marketing” terimini başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerinde kullanmış kaynakların hepsini araştırmaya dahil etmiştir. Gelecekteki çalışmalar daha “yakın açıdan” bir fotoğraf elde edebilmek için “digital marketing” terimini sadece başlığında kullanan çalışmalara odaklanabilir. Bu durumda incelenen kaynak sayısı azalacağından her bir çalışma hakkında daha ayrıntılı bilgi sağlanabilir (örn. kullanılan araştırma yöntemi, örneklem, sonuçlar).

Kaynakça

- Al, U., ve Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(2), ss.142-163.
- Alampı, A. (2019). The future is micro: How to build an effective micro-influencer programme. *Journal of Digital & Social Media Marketing*, 7(3), ss.203-208.
- Alan, A. K., Kabadayı, E. T., ve Erişke, T. (2018). İletişimin Yeni Yüzü: Dijital Pazarlama Ve Sosyal Medya Pazarlaması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), ss.493-504.

- Aria, M., ve Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), ss.959-975.
- Arslan, M. (2013). *Arama motoru reklamcılığının etkinliği üzerine bir araştırma: Google Adwords uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi.
- Arya, V., Sethi, D., ve Paul, J. (2019). Does digital footprint act as a digital asset?- Enhancing brand experience through remarketing. *International Journal of Information Management*, 49, ss.142-156.
- Aswani, R., Kar, A. K., Ilavarasan, P. V., ve Dwivedi, Y. K. (2018). Search engine marketing is not all gold: Insights from Twitter and SEOClerks. *International Journal of Information Management*, 38(1), ss.107-116.
- Bellardo, T. (1980). The use of co-citations to study science. *Library Research*, 2(3), ss.231- 237.
- Bozkurt, Ö. Ç., ve Çetin, A. (2016). Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), ss.229- 263.
- Böge, Z. E. (2018). Kooperatif İşletmeler ve İlişkisel Pazarlama: Bir Model Önerisi. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 5(10), ss.361-379.
- Börner, K., Chen, C., ve Boyack, K. W. (2003). Visualizing knowledge domains. *Annual Review of Information Science and Technology*, 37(1), ss.179-255.
- Bulunmaz, B. (2016). Gelişen teknolojiyle birlikte değişen pazarlama yöntemleri ve dijital pazarlama. *TRT Akademi*, 1(2), ss.348-365.
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., ve Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7), ss.1382-1402.
- Deniz, R. B. (2002). Yeni Bir Pazarlama Yöntemi Olarak Elektronik Posta Pazarlaması. *Journal of Istanbul Kultur University*, 2, ss.1-10.
- Düzyol, G. (2011). *Türkiye kütüphanecilik ve bilgin bilim literatürünün entellektüel haritasının çıkarılması: Bir yazar ortak atıf analizi çalışması*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Ergun, M. (2016). *Eğitim Araştırmalarında Data Mining ve Text Mining Tekniklerinden Yararlanma*. III. Uluslararası Dinamik, Araştırmacı ve

Aktif Öğrenme Konferansı (IDEAL2016)'da sunulan bildiri. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Garfield, E., ve Sher, I. H. (1993). Key words plus [TM]-algorithmic derivative indexing. *Journal-American Society For Information Science*, 44, ss.298-298.

Gürbüz, C., ve Bozkurt, Ö. Ç. (2016). Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), ss.1-23.

Jin, S., Muqaddam, A. ve Ryu, E. (2019), Instafamous and social media influencer marketing, *Marketing Intelligence & Planning*, 37(5), ss.567-579.

Kannan, P. K. ve Li, H. "A.", (2017). Digital marketing: A framework, review and research agenda. *International Journal of Research in Marketing*, 34(1), ss.22-45.

Karaca, Ş., ve Gülmez, M. (2010). Mobil pazarlama: Kavramsal bir değerlendirme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), ss.69-81.

Kee, A. W. A., ve Yazdanifard, R. (2015). The review of content marketing as a new trend in marketing practices. *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 2(9), ss.1055-1064.

Keskin, H. D. ve Kurtuldu, H. S. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Dijital Pazarlamaya Yatkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7(14), ss.117-128.

Kim, J., Kang, S., ve Lee, K. H. (2019). Evolution of digital marketing communication: Bibliometric analysis and network visualization from key articles. *Journal of Business Research*.

Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2017). *Pazarlama 4.0: Gelenekselden Dijitale Geçiş*. Optimist Yayın Grubu.

Köksal, Y., ve Özdemir, Ş. (2013). Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya'nın Tutundurma Karması İçerisindeki Yeri Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), ss.323-337.

Köse, G., ve Çakır, S. Y. (2019). Markaların Dijital Pazarlama Çağında Tüketicileri Etkileşime İkna Etme Yolları: Influencer Pazarlama ve İçerik Pazarlamasına İlişkin Kavramsal Bir Çalışma, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(38), ss.205-222.

- Kritzinger, W. T., ve Weideman, M. (2013). Search engine optimization and pay-per-click marketing strategies. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 23(3), ss.273-286.
- Kurutkan, M. N., ve Orhan, F. (2018). Bilim Haritalama, Bibliyometrik Analiz ve Kitap İle İlgili Genel Hususlar (Der.). *Sağlık Politikası Konusunun Bilim Haritalama Teknikleri ile Analizi* içinde (ss.2-12). IKSAD Publishing House.
- Lamberton, C., ve Stephen, A. T. (2016). A thematic exploration of digital, social media, and mobile marketing: Research evolution from 2000 to 2015 and an agenda for future inquiry. *Journal of Marketing*, 80(6), ss.146-172.
- Morris, S. A., ve Van der Veer Martens, B. (2008). Mapping research specialties. *Annual Review of Information Science and Technology*, 42(1), ss.213-295.
- Nebioğlu, O. (2019). Turizm ve Yiyecek Tüketimi: Uluslararası Alanyazın Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(1), ss.71-88.
- Öngel, V., ve Şenol, Ş. (2019). İçsel pazarlama uygulamalarının çalışanların iş tatmini üzerine etkisi ve örgütsel adaletin aracılık rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12), ss.477-490.
- Özel, Ç. H., ve Kozak, N. (2012). Turizm pazarlaması alanının bibliyometrik profili (2000-2010) ve bir atf analizi çalışması. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), ss.715-733.
- Pavlov, O. V., Melville, N., ve Plice, R. K. (2008). Toward a sustainable email marketing infrastructure. *Journal of Business Research*, 61(11), ss.1191-1199.
- Peters, H., ve Van Raan, A. (1991). Structuring scientific activities by co-author analysis: An exercise on a university faculty level. *Scientometrics*, 20(1), ss.235-255.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), ss.348-349.
- Shankar, V., ve Balasubramanian, S. (2009). Mobile marketing: A synthesis and prognosis. *Journal of Interactive Marketing*, 23(2), ss.118-129.
- Small, H. (1997). Update on science mapping: Creating large document spaces. *Scientometrics*, 38(2), ss.275-293.

- Şakar, G. D., ve Cerit, A. G. (2013). Uluslararası Alan İndekslerinde Türkiye Pazarlama Yazını: Bibliyometrik Analizler ve Nitel Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), ss.37-62.
- Tekneci, P. D., (2013). Türkiye Adresli Spor Alanındaki Bilimsel Yayınların Bibliyometrik Analizi. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 4(3), ss.76-91.
- Tiago, M. T. P. M. B., ve Veríssimo, J. M. C. (2014). Digital marketing and social media: Why bother?, *Business Horizons*, 57(6), ss.703-708.
- Yüksel, D., ve Tolon, M. (2019). Dijital Pazarlama Stratejisi Olarak Arama Motoru Optimizasyonu (SEO). *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry*, 3(3), ss.236-243.
- Zhang, J., Yu, Q., Zheng, F., Long, C., Lu, Z., ve Duan, Z. (2016). Comparing keywords plus of WOS and author keywords: A case study of patient adherence research. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 67(4), ss.967-972.

Extended Abstract

As the world famous marketing guru Philip Kotler has stated, marketing is now experiencing a rapid transition from traditional to digital (Kotler, 2017). While there is more unilateral communication (from business to customer) in the traditional marketing approach between customers and businesses, this has been replaced by bilateral communication after the innovations brought by technology and the Internet (Bulunmaz, 2016). Prior to these developments in the digital field, communication between businesses and customers was more about product or service promotions of businesses. The customers could not give a direct response to the communication activities of the businesses, they could only give an indirect response through their purchase intention level. However, with the opportunities offered by the Internet, customers are now able to respond to messages published by businesses. Especially with businesses having official accounts on social media sites, it is possible for customers to reach businesses instantly.

The innovations brought by technology and the Internet not only changed the way of communication but also changed its speed, effect, and cost, along with the needs and expectations of customers. Businesses had to develop new strategies and revise their marketing communications according to the new rules brought by digital environments. For this reason, the new process that comes with digital technologies has attracted the attention of researchers working in the field of marketing. There have been many studies on this subject both at national and international level. The aim of this research is to present an important resource to the researchers who want to

work in this field in the future. Therefore, it examines international studies in the field of digital marketing with a holistic approach.

Within the scope of this research, firstly, the studies containing "digital marketing" in its title, summary or keywords were searched within the Scopus database and 1054 results were obtained. Then, the data were transferred to the R program and bibliometric analysis was applied. "Bibliometrix" package was used for analysis. Bibliometrix was developed by Aria and Cuccurullo (2017: 959) for use in the R program, and it allows researchers to see the developments in any field. The academic studies included in this research are examined under the following headings: the distribution of the studies by years, the types of studies, the most cited authors, the most cited studies, the countries with the most studies, the journals with the most articles published, the most frequent keywords, the conceptual, intellectual and social structures of the studies.

The results show that although the first study was carried out in 1982, the studies in the field of digital marketing in the period until 2003 are very few. With the year 2004, digital marketing efforts gained speed, and the number of studies conducted only in 2019 was 295. Looking at the graph in recent years, it can be said that the studies in this field will increase in 2020 and beyond. A new digital asset is added to our lives every day and brands want to use them to communicate with consumers. This also indicates that researches in the field of digital marketing will increase rapidly.

Furthermore, the analysis results show that the researchers publish their findings mostly as articles or conference papers. It is understood that authors such as Manjit Yadav and George Day, whose work has received many citations, are among the top researchers who contribute to the field of digital marketing. The analysis results also list the 10 most cited studies in the field of digital marketing. Particularly, the studies made by Lamberton and Stephen (2016), Kannan and Li (2017), which provide bibliometric analysis, are among the main works that should be examined by researchers who want to contribute to digital marketing field. Also, in this study, the journals that published the most articles in the field of digital marketing were identified and presented to the researchers.

When looking at the most frequently used keywords in the 1054 studies examined, the words related to social media come first. As new platforms are added to social media (e.g. TikTok) or innovations are made on existing platforms, it can be forecasted that the studies on social media will continue. However, while the studies on social media are quite high, it is seen that the number of other keywords (e.g. electronic commerce, big data, mobile marketing) is far behind compared to social media. Therefore, new studies in this area would contribute to the literature.

Finally, in this research, conceptual, intellectual and social structures of the digital marketing studies were analysed. Clustering existing studies according to their subjects, references and countries of co-authors, helps to understand the digital marketing field in detail and make it available to

researchers who will work in this field. Future researchers can contribute to the 4 main clusters found in this research: digital marketing, social media management, brand communication, case studies.

DİJİTAL ÇAĞDA TÜKETİM VE ALGISAL ESKİTME: SOSYAL MEDYA FENOMENLERİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

Aysun KAYA DENİZ*

Öz

Dijitalleşme ve tüketim günümüz toplumuna hâkim olan iki temel kavramdır. Bireylere tükettikçe mutlu olabilecekleri ve toplum içerisindeki statülerini tükettikleri metalar ile oluşturabilecekleri tüketim kültürü tarafından salık verilmektedir. İnternet teknolojisinin ortaya çıkması ve bireylerin gündelik yaşamlarını ele geçirmeye başlamasıyla birlikte, bireyler tüketim metalarına bir adım daha da yakınlaşmışlardır. Bireyler tüketmek istedikleri metalara internet sayesinde zaman ve mekân sınırı olmaksızın erişebilmektedir. İnternet ile birlikte ortaya çıkan alışveriş siteleri, uygulamaları ve sosyal medya platformları sayesinde bireylerin tüketim güdülleri sürekli olarak körüklenmektedir. Sahip olduğu ürün kullanım özelliğini kaybetmeden yenisine sahip olma çabası içerisinde olan bireylerin zihinlerinde ürünler algısal olarak eskitilmektedir. Kitle iletişim araçları bu noktada çok önemli bir etkiye sahiptir. Sosyal medya ile birlikte ortaya çıkan sosyal medya fenomenleri aralıksız yaptıkları paylaşımlar ile bireyleri sürekli olarak tüketime teşvik etmekte ve kullanım özelliğine sahip, eskimemiş ürünlerin yerine yenilerinin alınması körüklenmektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, dijital çağda tüketim kavramı literatür taraması ile ele alınarak, sosyal medya platformu olan Instagram fenomenlerinin paylaşımları algısal eskitme çerçevesinde incelenecektir. Çalışmada, sosyal medya fenomenlerinin yaptıkları paylaşımların bireylerde algısal eskitmeyi ortaya çıkararak ihtiyaç dışı tüketim davranışına teşvik edip etmediği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Tüketim, Algısal Eskitme, Sosyal Medya Fenomenleri

CONSUMPTION AND PERCEIVED OBSOLESCENCE IN THE DIGITAL AGE: A REVIEW ON SOCIAL MEDIA PHENOMENES

Abstract

Digitalization and consumption are two basic concepts that dominate today's society. It is imposed by the consumer culture that individuals can be happy as they consume and achieve their status in society with commodities they consume. With the advent of the Internet technology, individuals have become one step closer to consumption commodities. As a result of the Internet, individuals can access the commodities they want to consume without any time and space limits. The products

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, akaya@gelisim.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3592-0996>

are perceptually obsoleted in the minds of individuals who are trying to have a new one before it loses usage feature. Mass media has a very important effect at this point. The social media phenomena constantly encourage individuals to consume with the posts they make, and to replace the old products that have still usage characteristics with the new ones. As a part of this study, the literature on the concept of consumption in the digital age is reviewed and the posts of Instagram phenomena are examined within the framework of perceived obsolescence. In the study, it will be discussed whether the posts of social media phenomena reveal perceived obsolescence in individuals.

Keywords: *Digitalization, Consumption, Perceived Obsolescence, Social Media Phenomenes*

Giriş

Üretim ve tüketim eylemleri geçmişten günümüze bireylerin yaşamlarında yer alan temel eylemlerdir. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak zaman içerisinde anlamsal değişime uğrayan bu kavramlar bireylerin yaşamda kalabilmesi için temel gereksinimlerini giderebilmeleri adına oldukça önem taşımaktadır. Üretim makineleşmesi ile birlikte el emeği yerini seri üretime devretmiştir. Bir başka deyiş ile üretilen ürünlerin dayanıklılığının ve kalıcılığının önemli olduğu el emeği ile üretim yerini planlı bir şekilde belirli bir kullanım ömrü biçilerek üretilen ve geçiciliğin söz konusu olduğu seri üretime bırakmıştır. Üretim sürecinde yaşanan bu değişim bireylerin tüketim davranışlarını da etkilemiştir. Planlı bir şekilde belirli bir kullanım ömrü biçilerek üretilen ürünleri satın alan bireyler, ürünler bozulduğu zaman tamir ettirmek yerine yenisini satın almaya teşvik edilmektedir. Planlı eskitme kavramına ek olarak bir de algısal eskitme kavramı günümüzde bireylerin tüketim davranışında oldukça etkilidir. İşlevsel olarak sağlam bir ürünün yeni modelleri üretilmeye başlandığında sahip olunan ürün bireylerin zihninde algısal olarak eskitilmektedir. Bu süreçte kitle iletişim araçları oldukça önemli bir role sahiptir.

Özellikle günümüze hâkim olan internet kullanımı ve sosyal medya platformları sayesinde bireyler her geçen dakika yeni ürünleri içeren paylaşımlara maruz kalmaktadır. Sosyal medya platformlarında belirli bir takipçi sayısına erişerek fenomen olan kişilerin yaptıkları paylaşımlar bireylerin tüketim davranışları üzerinde bir etki yaratmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları, takip ettikleri sosyal medya fenomenlerine karşı bir güven beslemektedirler. Böylelikle de sosyal medya fenomenlerinin tüketime dayalı paylaşımları takipçilerinin neyi satın alıp almayacağı konusunda karar vermelerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Sosyal medya fenomenleri gündelik yaşamlarından yaptıkları paylaşımlara kullandıkları ürünlerin markalarını etiketleyerek ya da paylaşımlarının altına açıklamalarda bulunarak markaların reklamlarını yapmaktadırlar. Ünlülerin yer aldığı reklamlar ile kıyaslandığı zaman sosyal medya fenomenlerinin yaptığı paylaşımlar gündelik hayatlarından kesitleri içerdiği için takipçileri tarafından reklam gibi algılanmamakta ama aynı zamanda onları tüketime

yönlendirmektedir. Sosyal medya platformlarının içeriklerinin sürekli olarak güncellenmesi ve bireylerin daha eğlenceli vakit geçirebilecekleri bir ortam halini almaya başlaması sonucunda bu ortamlarda geçirilen vakitlerin süresi gün geçtikçe artmaktadır. Bu ortamlar sayesinde bireyler tüketileni görebilmekte ve tükettiklerini de gösterebilmektedir. Tüketimin körüklenmesi bağlamında oldukça etkili bir güce sahip olan bu platformlar bireyleri sürekli olarak yeni olanın peşinde koşmasına teşvik etmekte böylelikle bireyler ihtiyaç dışı tüketim davranışı sergileyebilmektedir.

Bu çalışmada, öncelikli olarak dijital çağın ortaya çıkışı ele alınacak, daha sonra ise tüketim kavramı, sahip olma duygusu, planlı ve algısal eskitme kavramları bireylerin üretim ve tüketim şekilleri çerçevesinde incelenecektir. Sosyal medya fenomenlerinin paylaşımları algısal eskitme çerçevesinde ele alınarak tüketim kültürü bağlamında tartışılacaktır.

1. ÜRETEKİN TOPLUMDAN TÜKETEN TOPLUMA: TÜKETİM OLGUSUNA GENEL BİR BAKIŞ

Tarihsel süreçler içerisinde üretim sistemi alanında yaşanan değişimler bireylerin tüketim şekilleri üzerinde de etkili olmuştur. Tüketme eylemi insanlığın var olmaya başlaması ile birlikte ortaya çıkmıştır. İkel dönemlerde insanlar yaşamlarını sürdürebilmek adına doğanın onlara sunduklarını kullanarak üretmiş ve ürettiklerini geliştirerek hayatta kalma çabalarını sürdürmüşlerdir. Bu süreç içerisinde buldukları her yeni buluş ilkel insanların hayat şartlarını daha ileri seviyeye taşımıştır. Uygur dönemde bireylerin yaşam koşulları, üretim şekilleri, toplum yapısı değişerek gelişmiştir. Bu dönemde teknolojik gelişmelere bağlı olarak el emeği ile üretim yerini sanayileşme sürecine bırakmıştır. Üretim sürecinde el emeğinin makineleşmesiyle birlikte, zihinlerini kullanarak el emeği ile üretim yapan zanaatkarlar, makinelerin bir uzantısı haline gelerek kol gücünü kullanan işçilere dönüşmüştür. Hayatta kalabilmek için gerekli olan kadar yapılan üretim, zamanla üretim şekillerinde yaşanan değişimlerle birlikte ihtiyaç olunandan fazlasının üretilmeye başlanmasıyla ticari bir olguya dönüşmüştür. İkel toplumlarda değiş tokuş yöntemiyle ortaya çıkan tüketim, daha sonra Sanayi Devrimi ile makineleşen, hızlı ve seri üretime geçiş ile birlikte de küreselleşen bir kavrama dönüşmüştür. Bir başka deyiş ile üreten ve ürettiğini paylaşan toplumlardan, tüketmek için üreten toplumlara bir geçiş söz konusudur.

Kitlesel üretim beraberinde kitlesel tüketimi doğurmuştur ve bunun sonucu olarak da tüketim toplumu kendisini göstermeye başlamıştır. Üretimin seri bir şekilde yapılmaya başlanmasına ek olarak ulaşım ve iletişim alanlarında ortaya çıkan yenilikler de tüketim toplumunun oluşmasında oldukça etkilidir. Özellikle 17. yüzyılda gazetenin ortaya çıkması ve reklam süreçlerinin oluşmaya başlaması ile birlikte bireyler üretilen ürünlerden haberdar olmaya başlamıştır. Bu sürece ek olarak, ulaşım alanında deniz ve demir yollarındaki yeniliklerle birlikte de üretilen ürünlerin bireylere ulaştırılması hızlanmıştır (Orçan, 2014: 107).

Modern dönem öncesinde yaşanan süreçlerde insanların yaşamlarını sürdürebilmesi için temel olarak gereksinim duydukları şeyi tüketerek yaşamlarını sürdürdükleri süreç, modern ve postmodern dönemler içerisinde değişime uğramıştır. Modern dönem öncesinde yeme ve barınma gibi temel gereksinimler için yapılan üretim yerini, modern ve postmodern dönemlerde toplum içerisinde sosyal kimlik ve imaj yaratmak amacıyla sahte ihtiyaçların giderilmesi için yapılan tüketim için üretim sürecine bırakmıştır. Yaşanan her dönem ve gelişme sürecinde farklı anlamlar kazanan tüketim kavramı günümüzde bireylerin toplum içerisinde yaşamlarını sürdürebilmeleri adına büyük önem teşkil etmektedir. Bireylerin tüketim davranışlarını sergileyebilecekleri ve tüketime teşvik edildiği ortamlar da tarihsel süreç içerisinde dönüşümlere uğramıştır. 19. yüzyılda mağazaları, bulvarları ve pasajları gezen flaneurler, 21. yüzyılın tüketim katedralleri olan alışveriş merkezlerinde vakit geçiren bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır (Dağtaş, 2009:30). Dijitalleşme sonucunda vitrinlerin ekranlara dönüştüğü günümüz toplumunda ise bireyler alışveriş merkezlerinin yanı sıra internet ortamlarında da zaman ve mekân sınırlılığı olmaksızın tüketim davranışlarını sergilemektedirler.

Günümüzde kültür endüstrisi, teknolojik gelişmelere bağlı olarak gelişen ve değişen kitle iletişim araçları aracılığıyla bireyleri bir tüketim vaadi içerisine sokmaktadır. Üretimin makineleşmesiyle seri üretimin ortaya çıkması ve küresel bir boyuta ulaşmasıyla birlikte yapay bir kültürün ortaya çıktığını savunan Frankfurt Okulu düşünürlerinden Horkheimer, Marcuse ve Adorno bir yandan da metaların değişim değerleri üzerine odaklanmışlardır. Kapitalizm sonucunda ortaya çıkan bu kültür Adorno'nun kültür endüstrisi kavramıyla birlikte bireyleri ihtiyaç dışı sahte ihtiyaçları satın almalarına teşvik etmektedir. Adorno'nun bakış açısına ek olarak, Marcuse de ortaya çıkan bu kültür ile bireylerin temel ihtiyaçlarının yerine sahte ihtiyaçlarının oluşmaya başladığının altını çizerek tüketim kültürünün sunduğu tatminin sahteliği üzerinde durmaktadır (Duman,2014: 74). Adorno'nun bakış açısı doğrultusunda kültür endüstrisi ile bireylere sürekli olarak vaatler sunulmakta ve bu vaatler ile tüketici aldatılmaktadır. Kültür endüstrisi bireylere bütün ihtiyaçlarının giderilebileceği düşüncesini yayarken, aynı zamanda da bu ihtiyaçların bireyleri sürekli tüketici konumunda kalmasını ve bireylerin kültür endüstrisinin bir nesnesi olarak hayatlarına devam etmelerini sağlamaktadır. Kültür endüstrisi bireyleri vaat ettiklerinin peşinde koşturmakta, onlara bir haz sunmakta ama bireyleri sürekli olarak tüketime teşvik ettiği için de onlara sahte tatminler yaşatmaktadır (Adorno, 2007:75).

Metalaşmış ürünlerin toplum tarafından kısa bir süre içerisinde benimsenip bireylerin yaşam felsefesi haline dönüşmesi sonucunda ortaya birbirine benzeyen tek boyutlu düşünce ve davranışların çıktığını düşünen Marcuse'ye göre kapitalizm ve tüketim toplumu bireylerin kişiliğinin ilerlemesine tehdit oluşturmaktadır (Marcuse, 1968:23). Teknolojinin bireylerin yaşamlarına egemen olmasıyla toplumlar daha hızlı bir şekilde tek boyutlu hale gelmektedir. Marcuse de, teknolojinin egemen olduğu modern

toplumların tek boyutlu toplumlar olduğunu düşüncesindedir. Kültür endüstrisinin temelinde aralıksız bir şekilde metaların bireyler tarafından satın alınmasına teşvik edilmesi düşüncesi yer almaktadır (Duman, 2014: 153). Marcuse'nin bakış açısı doğrultusunda tek boyutlu insan olarak nitelendirdiği bireyler, toplum içerisinde sahip olduklarıyla kimliklendirilen ve sistemin tahakkümü altında toplum içerisinde yaşayan bireylerdir (Cremin, 2014: 13).

Sürekli olarak tüketime teşvik edilen bireylerin bir doyuma ulaşması söz konusu değildir. Tüketilen her şey bir sonraki tüketim isteğini de beraberinde getirdiği için ortaya tatminsiz bireyler çıkmaktadır. Sonu olmayan bu tüketim döngüsü içerisinde tatminsiz bir şekilde çırpınış içerisinde olan bireyler kendilerini “ben sahip olduğum ve tükettiğim şeyler dışında bir hiçim” şeklinde ifade etmektedirler (Fromm, 2016: 48).

1.1. Sahip Olma Arzusu ile Tüketim Yarışında Olan Bireyler

“İhtiyaç nedir? İhtiyacın kaynağı nedir?” sorularının cevapları üretim alanında yaşanan gelişmeler ile değişmiş ve makineleşme ile birlikte üretim sisteminde yaşanan teknolojik gelişmeler ihtiyacın belirlenmesinde önemli rol oynamaya başlamıştır. İhtiyaçların birçoğu artık üretimin ürünü olmaya başlamıştır. Hayatta kalabilmek için temel ihtiyaçların giderilmesi için yapılan üretim, makineleşme ile fazla üretime başlaması ile artık ihtiyaç kavramı da anlam değiştirmeye başlamıştır. Bir başka deyiş ile kapitalist tüketim toplumunda ihtiyaçlar üretim faaliyetleri çerçevesinde belirlenmeye başlamıştır (Baudrillard, 1997: 82). “Birey için iyi olan nedir?” sorusunun yerini “sistemin gelişmesi için iyi olan nedir?” sorusu almıştır (Fromm, 2016: 27). Bireylerin ihtiyaçları tarihsel şartlara bağlıdır. Tarım toplumları küreğe, ticaret alanında bir ilerleme kaydetmiş toplumlar ise playstation'a gereksinim duymaktadır. Bireyler ürünleri işlevlerine göre değil, tamamen yaratılan sahte ihtiyaçlara göre satın almaktadırlar. Tüketim metalarının sahip olduğu imajlar bireylerin toplum içerisindeki kimliklerinin yeniden şekillendirilmesini sağlamaktadır. Nesnelerin yeni versiyonları üretildikçe de yeni imajlar ortaya çıkmakta ve bireyler yeni olana sahip olma isteği içerisinde girmektedir (Cremin, 2014: 27). Olması gerektiği halde bir eksikliği ifade eden ihtiyaç kavramı, günümüzde var olmayan ya da yaratılan bir eksikliğin giderilmesi anlamında kullanılmaktadır. Günümüzde kültür endüstrisi tarafından yaratılan bu ihtiyaç kavramı temel ihtiyaçlardan ziyade sahte ihtiyaçları yaratmaktadır. Yaratılan bu sahte ihtiyaç bireyde yapay ve geçici bir tatmin hissini ortaya çıkarmaktadır. Bu süre içerisinde birey ihtiyaç olduğunu düşünerek satın aldığı her yeni tüketim metası yerini kısa bir süre sonra başka bir nesneye bırakmaktadır. Ortaya çıkan bu kısır döngü ile bireyler her defasında tüketim davranışını sergileme çabası içerisinde girmektedir (Duman, 2014: 82).

Bireyleri daha fazla tüketme eylemine sevk eden tüketim metalarının kendilerine has bir albenileri, bir parıltıları vardır. Bu parıltılar bireylerin farkında olmadan yaşamlarında eksikliğini hissettiği şeylerin yerine

koyduğu, onları kısa süreliğine tatmin eden fakat sonrasında tatminsizliğe dönüşen bir yapıdadır. Bu kısa sürelik tatmin sürecinde bireyler sıkıntılarında kısa bir süreliğine uzaklaşmaktadır. Kapitalizmin hâkim olduğu ve alım satım ilişkileriyle donatılmış bir toplumda tüketim davranışı sergilemekten kaçınmak imkânsızdır. Bireyler, yaşamlarında eksikliğini hissettiği bir şeye sahip olma arzusu tarafından yönetilmektedir. Bireyleri yöneten bu sahip olma arzusu tam olarak hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği için bireyler sürekli eksik olarak düşündüğü metaların peşinde koşmaktadır (Cremin, 2014: 19-23). Satın alınmadan önce belirli bir parıltı ve albeniye sahip olan tüketim metaları satın alınıp eve getirildiği andan itibaren sıradanlaşmakta ve kısa bir süre sonra da cezp edici özelliklerini kaybetmeye başlamaktadır (Duman, 2014: 76).

İlkel dönemde bölüşerek yaşam sürme eğilimi günümüzde sahip olma güdüsüne bırakmıştır. Bir metaya ya da herhangi bir şeye sahip olma güdüsü bireye haz vermektedir. Ne kadar çok şeye sahip olur ise o kadar çok mutlu olacağını düşünen ve tek hedefi sahip olma düşüncesi olan bir birey, gün geçtikçe daha da açgözlü ve ihtiras sahibi olmaya başlamaktadır. Sahip olma arzusunun da bir sonu olmadığı için bireyler tatminsiz bir yaşam sürmektedir (Fromm, 2016: 25) Günümüze hâkim olan tüketim kültürü her şeye sahip olma, tüm dünyayı yutma arzusuna sahiptir. Bu kültürün himayesi altında yaşayan bireyler ise, sürekli ağlayarak biberonunu isteyen ve hiçbir zaman büyümeyen bir bebek olarak yaşamlarına devam etmeye mahkûmdur. “Eski güzeldir” düşüncesiyle sahip oldukları ile yetinen ve onları saklayan bireylerden, “kullan, tüket, at” düşüncesine sahip ve atmak için satın alan bireylere bir dönüşüm yaşanmaktadır. Yeni olan bir şeye sahip olan bir birey kısa bir süre sonra satın aldığı metadan sıkılmakta ve aldıkları metaların en yeni modellere sahip olma arzusu içerisine girmektedir. En yeni olana sahip olma arzusu ile de, kısa süre önce satın aldığı ve artık “eskidiğini” düşündüğü şeyi atmakta ya da yenisi ile değiştirmektedir. “Eski olan güzeldir” düşüncesi yerini “yeni olan güzeldir” düşüncesine bırakmıştır (Fromm, 2016: 98). Sürekli olarak daha fazla tüketirme eğiliminin söz konusu olduğu toplumumuzda, istek ve arzular birer gereksinim olarak bireylere sunulmaktadır. Yalnızca tüketim metaları ile değil, semboller ve göstergeler de bu süreçte bir araç olarak kullanılmaktadır (Baudrillard, 2009:86). Logolar ve markalar toplum içerisinde tanınma dilinin ifadeleridir. Bu logo ve markalar aracılığıyla bireyler toplum tarafından onaylanır ve toplum içerisinde kimliğini oluşturur bir hal almıştır (Bauman, 2013:39).

Günümüz toplumunda mutluluğa erişebilmek meta alışverişleriyle özdeşleştirilmektedir. Satın alınmadan önce belirli bir parıltıya sahip olan ama satın alındıktan kısa bir süre sonra çekiciliğini kaybeden bir meta bireylerde kısa süreli bir tatmin ve mutluluk yaratmaktadır. Bu kısa süreli tatmin hemen yerini yeni olanın arayışına bırakmaktadır. Böylelikle mutluluk arayışı hiçbir zaman son bulmamaktadır. Daha fazla tüketerek mutlu olunacağı vaadini temelinde barındıran günümüz tüketim toplumunda mutlu olma umudu kaybedilmedikçe bireyler mutludur. Mutlu olma umudu sürekli olarak canlı

tutulmalıdır bu da ancak yeni olanın peşinden koşulması ile canlı kalabilmektedir. Mutluluğa giden bu yolda bireyler bitiş çizgisi olmayan bir yarış içerisindeyler (Bauman, 2013:30-46). Kapitalizmin devamlılığı için de bu yarışın son bulmaması ve bireylerin satın alarak sahip oldukları metalarla yetinmemesi ve sürekli olarak daha fazlasını tüketme isteği içerisinde olması gerekmektedir (Cremin, 2014: 24).

1.2. Planlı ve Algısal Eskitme

Planlı eskitme kavramı ilk olarak 1932 yılında Bernard London tarafından yazılan “Planlı Eskitme ile Depresyonu Sonlandırma” adlı kitapçıkta yer almıştır (London, 1932:1). İlk olarak kullanımından 22 yıl sonra kavram Brooks Stevens tarafından yapılan bir konuşmanın başlığında tekrar gündeme gelmiş ve popüler olmuştur. Planlı eskitmenin tanımlanmasında kullanılan, birçok kişi tarafından bilinen ve aynı zamanda da Brooks Stevens’in konuşmasında yer alan ünlü bir ifade vardır; “Müşteride daha yeni, daha iyi ve ihtiyacı olduğundan daha kısa sürede bir şeye sahip olma arzusunun oluşturulması”. Bu cümle planlı eskimenin temelinde yer alan düşünceyi özetlemektedir (Keeble, 2013:6). Birçok bakımdan eskitme kavramı kapitalizmin ekonomik ve kültürel temelidir. Bu kavram, yenilikçi ve modernleştirici bir tarihsel güç olarak yeni olanın, ortaya çıkanın ve üretilenin vurgulanmasıyla kapitalizmin diğer yüzüdür. Eskitme kavramı değeri azalan ve harap olan metalara odaklanmaktadır (Maycroft, 2009:3).

Planlı eskitme üreticilere fayda sağlamak amacıyla bir ürünün kısa ömürlü olarak üretilmesidir. Bir başka deyiş ile ürünün üretim sürecinde öngörülen ömrüne kadar kullanılabilmesi için daha zayıf ve az malzeme ile üretilmesidir. Müşteriler de bir ürünü on yıl kullanmak yerine bir yılda eskiyen ürünün yeni modelini satın almaktan oldukça memnun bir haldedirler. Her yıl biraz daha yeni bir özelliğe sahip olarak üretilen bilgisayarlarda ve arabalarda olduğu gibi moda her yıl değişmekte ve pazarlama yöntemleri ile de birlikte bireyler yeni üretileni satın almaya zorlanmaktadır. 1800’lü ve 1900’lerin başlarına kadar tüketiciler kırılan ya da bozulan ürünlerin yenisini almak yerine tamir etme eğiliminde olmuşlardır. Tüketicilere bozulan ya da kırılan ürünü tamir etmek yerine yenisini almaya ikna etmek zaman alan bir süreçtir. Bu yeni kapitalist fikri toplumsal bir norm olarak yaratmak yılları gerektirmiştir (Keeble, 2013:6).

1900’lerde Amerika ilk olarak eski moda olan ürünleri tanımlamak için 'eskitleme' ifadesini kullanılmıştır. Bu kullanımdan sonra kavram ile ilgili beş kategori ortaya çıkmıştır. Bunlar; planlı eskitme, işlevsel eskitme, teknik eskitme, stil eskitme, ertelenmiş eskitmedir. 1800’lü yılların başları ya da ortalarında firmalar müşterilerine daha da yenilenmiş ürünleri almaya ikna etmek için agresif bir pazarlama stratejisi uygulamamışlardır. 1924 yılında Cenova’da kurulan ve dünyanın ilk küresel karteli olan Phoebus kurulmuştur. Kartelin kurucuları arasında Philips, Osram, General Electric gibi önemli elektrik firmaları yer almıştır. Kurulan bu kartelin bakış açısı

doğrultusunda uzun süre yanan ampuller maddi anlamda bir sorun teşkil etmekteydi. Uzun zaman yanan ampullerin üretiminin devamlılığı söz konusu olmaya devam ettikçe tüketicilerin tekrar ampul satın alma süreleri giderek artacaktır. Bu düşünceden yola çıkılarak ortalama 2500 saat yanan ampullerin ömürleri 1500 saate denk gelecek şekilde sınırlandırılmış, 1940 yılında ampulün standart kullanım süresi 1000 saat olacak şekilde üretimi yapılmıştır (Keeble, 2013: 8-9).

Planlı eskitmenin amacı, sahip oldukları mevcut ürünün doğal ömrünü kısaltarak tüketicileri daha yeni ürünler almaya zorlamaktır (Aladeojebi, 2013: 1504). Bu durum, firmalar tarafından ürünlerde ortaya çıkarılan fiziksel ya da teknolojik eskime yoluyla ortaya çıkmaktadır.

Fiziksel eskitme, bir ürünün kullanılabilir ömrünü kasıtlı olarak kısaltılması eylemidir. Birkaç tür fiziksel eskitme vardır ama ana hatlarıyla 3 tür altında toplanabilmektedir:

- 1- Ürünlerin İşlevselliğinin Sınırlı Olarak Tasarlanması: Üreticilerin ürünlerin işlevselliğini kasıtlı olarak kısıtlayarak üretmesinin söz konusu olduğu bir süreçtir. Bu duruma Phoebus karteli kurulmadan önce 2500 saat yanan ampullerin ömürlerinin 1000 saate kadar kısıtlanması örnektir.
- 2- Ürünlerin Onarımının Kısıtlı Olacak Şekilde Tasarlanması: Onarımı yüksek maliyet gerektirdiği için zor olan ürünler tüketicileri ürünün yenisini almaya sevk etmektedir. Bu duruma örnek olarak tek kullanımlık fotoğraf makineleri ele alınabilmektedir.
- 3- Ürünlerin Kısa Süreli Tatmin Oluşturacak Şekilde Tasarlanması: Bazı ürünler yeni modellerinin ortaya çıkması ile birlikte kolay bir şekilde parçalarını kaybetmektedir. (Aladeojebi, 2013: 1504).

Planlı eskitme seri üretimin ortaya çıkması ile birlikte kendini göstermiştir çünkü tüketiciler üretilen her ürünü satın alamadığı için arz talepten daha ağır basmıştır. Bu sorunu çözenin tek yolu ürünlerin kısa ömürlü olarak üretilmesi olarak düşünülmüştür (Aladeojebi, 2013: 1504) 1960 yılında Vance Packard tarafından hazırlanan “The Waste Makers” adlı kitapta ürünlerin planlı olarak eskitilmesine yönelik 3 türden bahsedilmiştir. Bunlardan ilki işlevsel eskimedir. Ürünlerin işlevsel olarak eskitilmesi, işlevi daha iyi olan yeni bir ürünün piyasaya sürülmesiyle birlikte mevcut ürünün modasının geçmesi ile gerçekleşmektedir. İkinci olarak ele alınan eskime türü ise kalite eskimesidir. Ürünlerin kalitesi bakımından eskitilmesinin planlanması, bir ürünün yakın vadede yıpranması ya da arızalanması anlamına gelmektedir. Cazibe eskimesi ise üçüncü olarak ortaya çıkarılan bir planlı eskime türüdür. Bir ürünün cazibe ve çekicilik bakımından eskitilmesi ürünün sağlam olduğu halde bireylerin zihninde eskimesi anlamına gelmektedir (Packard, 1960: 55).

Bazı araştırmacılar tarafından psikolojik eskitme, bazıları tarafından da stil eskimesi olarak adlandırılan algısal eskitme en temel anlamı ile işlevsel olarak sağlam olan bir ürünün yenisinin piyasaya sürülmesi ile birlikte modasının geçmesi ve tüketicilerin zihninde ürünün eskitilmesi anlamına gelmektedir. Yenilikleri takip eden tüketiciler piyasaya yeni çıkan ürünleri gördükçe zihinleri de akılları karışmaya başlamaktadır. Tüketicilerin piyasaya yeni modeli çıkan ürünlerin eski modellerini kullanmaya devam etmek yerine, yeni modelini satın alma eğilimi daha yüksektir (Keeble, 2013: 15). Bu eskime türünde vurgu ürünlerin modasındadır. Sadece kıyafetlerin modasının geçmesi ya da moda olması değil, aynı zamanda da gıda maddelerinin, otomobillerin, kitapların, ev aletlerinin hatta bahçe bitkilerinin bile moda olup olmaması söz konusudur (Maycroft, 2009: 24). Tüketicilerin yeni olandan haberdar olmasında en büyük etken reklam ve moda kavramlarıdır. Moda müşteriler ürününe inandığı, ürünle kişisel bir bağ kurduğu ve ürüne karşı bir sadakati olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Tüketiciler ile bu bağı yakalayan ürünler bireylerin yaşam tarzları ile iç içedir. Tüketicilerin moda olanı takip edebilmesinde ise kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımının etkisi oldukça büyüktür. Bireyler yeni olandan kitle iletişim araçlarında yayınlanan reklamlar aracılığı ile haberdar olmakta ve moda olanı takip edebilmektedir.

Birey ister zengin, ister yoksul olsun arzulara sahip olduğu sürece herkes yokluk ve ihtiyaç hissi içerisindeymiş gibi yaşamaktadır (Cremin, 2014: 28). Otomobile sahip olmak isteyen bir birey, hayal edip para kazandıktan sonra bir otomobil sahibi olduğu zaman aslında aldığı bu araca yönelik ilgisinin çok derin ve sürekli olmadığını farkına varmaktadır. Bir ya da iki yıl sonra sahip olunan aracın yeni modellerinin piyasaya çıkmasıyla birlikte bireylerin dış görünüşü yeni olan ile aracı değiştirme çabası içerisinde oldukları gözlemlenebilmektedir. Eski model aracını satıp yerine yeni modelini alma düşüncesi aynı zamanda da bireyler için ticari bir süreçtir. Hayal edilip zorluklarla elde edilen aracın yeni modeli ile değiştirilmesi sonucunda elde edilen şey, yeni model bir araçtır. Otomobile sahip olma arzusu ile yeni olan bir modele olan ilginin kısa bir süre içerisinde gerçekleşmesi sonucunda ortaya çelişkili bir durum çıkmaktadır. Otomobil sahibi olan bir birey için otomobil, toplum içerisindeki yerinin bir göstergesi haline dönüşmüştür. Bireyler yeni bir otomobil sahibi olmakla da benliklerine yeni bir yön kazandırmış olmaktadır. Her beş yıl yerine, iki yılda bir otomobilin değiştirilmesi söz konusu oldukça bireylerdeki mutluluk duygusu artmakta, sahip olmanın beraberinde getirdiği bir şeyleri denetleme, onların efendisi olma duygusu artmakta ve bu durum tekrarlandıkça bireylerin içerisindeki zafer kazanma sevinci de fazlaşmaktadır. Biriktirmek yerine piyasaya göre yönelerek bir davranış sergilemek toplumların karakterlerinde de değişiklik yaratmaktadır (Fromm, 2016: 100). Bunun sonucunda sahip olma eğilimi biçim değiştirerek sistemin istediği gibi sahip oldukları ürünleri zihinlerinde algısal olarak eskiterek sürekli yeni olanın peşinde koşan bireylerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Gerek üretim gerekse de iletişim süreçlerinde yaşanan teknolojik gelişmelerin hızı sonucunda yeni ürünler bireylerin yaşamlarına büyük bir hız ile girmektedir. Alvin Toffler'a göre, bu durum karşısında bireyler doğal varlıktan çok yapay ve geçici ürünlerle zaman geçirmekte ve herhangi bir eşyasının yerine hızla yenisini alabilmektedir. Teknolojik ilerlemelerin hüküm sürdüğü çağımızda bireyler çok daha kısa süre içerisinde daha fazla eşyaya sahip olmaktadır. Bu durum sonucunda da "kullan at kültürü" ortaya çıkmakta ve her geçen gün hızla yaygınlaşmaktadır. Ortaçağ ve erken sanayi çağının temelinde kalıcılık düşüncesi yer almaktaydı. Bireyler kendi emekleri ile ürettikleri ürünlerin dayanıklılığına ve kullanışlı olmasına özen göstermekteydi. Teknolojinin ilerlemesi ile birlikte kalıcılık ve yaratıcılık azalmıştır. Hızlı bir şekilde üretilen ürünlerde dayanıklılık azalmaya başlamıştır ve böylelikle bireylerin ürünlerle bağı azalmakta ve olası bir sorun karşısında tamir ettirmek yerine yenisine sahip olmak daha önemli bir hal almıştır (Fırıncıoğlu, 2017:14-17).

Geçmiş dönemin kalıcılık ideali günümüzde geçicilik idealine bırakmıştır. İnsanoğlu kalıcı ürünlerin üretilmesi için elinden geleni yapmaktaydı. Ekonominin temelinde de kalıcılık siyaseti öngörülmekteydi. Toplum içerisindeki değişim hızı artmaya başladıkça kalıcılığı esas alan ekonomi yerini geçiciliğe dayalı ekonomiye bırakmıştır. Bozulan ürünlerin yenisini almak tamir ettirmekten daha kazançlı bir duruma gelmeye başlamıştır. Böylelikle de nesnelerin yaşamımızdan geçiş hızları artmaya başlamış ve birey-varlık ilişkilerinin kaçınılmaz geçiciliği ile birlikte kullan-at kültürü gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştır (Toffler, 1974:59,75)

2. DİJİTAL ÇAĞDA İÇERİK ÜRETME VE SOSYAL MEDYA FENOMENLERİ

2.1. Sosyal Medya ve Kullanıcının Ürettiği İçerik

İnternetin ortaya çıkması ile birlikte bireylerin yaşamlarının büyük bir çoğunluğunun sanal ortamlara aktarılmaya başladığını söyleyebiliriz. Gündelik yaşamın sürekliliği için ihtiyaç duyulan birçok şeye zaman ve mekân engeline takılı kalmadan sanal ortamlar üzerinden erişilebilmektedir. İnternetin günümüzde bireylere sunduğu imkânlar gün geçtikçe çeşitlenmekte ve bu duruma bağlı olarak da bireylerin sanal ortamlar üzerinden geçirdiği zaman dilimi de artmaktadır. Günümüzde internet ortamında yürütülen iletişim süreci etkileşim temellidir. Etkileşim kavramı internetin tarihsel gelişiminde Web 1.0'dan sonra ortaya çıkan Web 2.0 ile birlikte ortaya çıkmıştır. İnternet ile birlikte bireylerin yaşamlarına hız kavramı girmiş ve fiziksel uzaklıklar ortadan kalkmıştır. Temelinde etkileşim kavramını barındıran Web 2.0 kavramı ile birlikte artık bireyler zaman ve mekân sınırlılıkları olmaksızın küresel bir köy içerisinde yaşamaya başlamıştır. Etkileşim kavramı, gündelik yaşamımıza her alanda hâkim olan dijital çağın küresel bir sloganına dönüşmeye başlamıştır (Arslan, 2018: 409).

İnternet ağı 1993 ile 2003 yılları arasında ilk olarak Web 1.0 kavramı ile bireylerin yaşamına girmiştir. Web 1.0 ile internet sayfalarından okuma ve araştırma yapabilen bireyler herhangi bir etkileşim süreci olmadığı internet sayfalarını sadece bilgi edinebilmek amacı ile kullanabilmişlerdir. 2004 yılında Web 2.0 devriminin yaşanması ile birlikte internet ortamından yapılan iletişim sürecine çığır açıcı bir yenilik gelmiştir; etkileşim. Bireyler web sayfalarını artık sadece tek yönlü olarak bilgi edinmek için değil, çift yönlü olarak etkileşim içerisinde bulunarak kullanmaya başlamışlardır. Web 2.0 bireylere herhangi özel bir yazılım gerektirmeden kendi içeriklerini yazma, gönderme ve yayınlama fırsatı vermiştir. Sosyal medya platformları başta olmak üzere günümüze hâkim olan internet sitelerinin ve uygulamaların birçoğu Web 2.0 döneminin birer ürünüdür (Laughey, 2010: 163)

Web 1.0 döneminde sadece bilgi edinerek pasif bir şekilde internet ağlarını kullanan kullanıcılar, Web 2.0 dönemi ile birlikte internet ortamında kendi düşüncelerini özgür bir şekilde belirtmeye başlayarak aktif bir kullanıcıya dönüşmüştür. İnternet ortamında sadece bilgiyi alıp tüketen bireylerden, bilgiyi üreten ve paylaşan kullanıcılara bir geçiş söz konusu olmuştur. İnternet kullanımına çok hâkim olmayan bir birey bile artık kendi bloglarında ya da sosyal medya platformlarında içeriklerini üretme imkânına sahip olmaya başlamıştır (Eldeniz, 2010: 31).

Sosyal medya ya da sosyal ağlar, bireylerin kendileri hakkında bilgileri verdiği, arkadaşları ile etkileşimli bir şekilde iletişim içerisinde olabildiği, fotoğraflarını, videolarını paylaşabildiği ve kendi görüşleri doğrultusunda paylaşımlar içerisinde bulunabildiği web siteleridir. Sosyal medya platformlarında bireyler profillerini tamamen ya da kısmen erişebilir yapabilmekte, arkadaş listelerini düzenleyebilmektedir. Aynı zamanda da bireyler bu ağları kullananların profillerinde izin verildiği ölçüde bireyler hakkında bilgi edinebilmektedir (Boyd ve Ellison, 2007: 211). Bir başka tanıma göre de, sosyal medya Web 2.0 ile ortaya çıkan teknolojik özellikler üzerine oluşturulmuş, bireyler tarafından içeriğin oluşturulmasına ve paylaşımların yapılmasına olanak sağlayan internet temelli uygulamalardır. Kullanıcı tarafından oluşturulan içerik sosyal medyanın ve Web 2.0'in omurgasını oluşturan bir kavramdır (Açıkel ve Çelikel, 2014: 43). Kullanıcılar ile iletişim imkânı sağlayan sosyal medya platformları iletişim amaçlı kullanımının yanı sıra eğlence amaçlı da kullanılmaktadır (Eldeniz, 2010: 27). Her geçen gün gelişen teknolojiye ve teknolojik araçlara bağlı olarak internet kullanımı da artmakta ve bu da internet ortamında sunulan hizmetlerin artmasını sağlamaktadır. Eğlence amaçlı sosyal medya platformlarını kullanan bireyler için her geçen gün sosyal medya platformlarına yeni özellikler eklenmekte ve bireyler bu ağlarda daha çok vakit geçirmeye teşvik edilmektedir. Kullanıcılara sunulan içerik üretme özelliği ile internet çağı, lego ile oynayan bir çocuğun süreci ile bağdaştırılmaktadır. Bireylerin sosyal medya platformlarındaki profillerinde bir araya getireceği parçaları bireylere kültür endüstrisi vermektedir

(Cremin, 2014, s: 67). Sosyal medya alışagelmış diğer medya tanımlamalarının tersine medyayı tüketenlerin de aslında birer üreticiler olduğu döngüsüne dikkat çekmektedir (Açıkkel ve Çelikol, 2014: 43).

2.2. Sosyal Medya Fenomenleri ve Fenomen Pazarlaması

Fenomen kavramı, Yunan kökenli ve görüntülenen şey anlamına gelen “phainomenon” kavramından günümüze gelmiştir. Günümüzde sosyal medya platformlarının artmasıyla birlikte fenomen kavramının kullanılabilirliği ve bilinirliği de artmaktadır. Günümüzde her sosyal medya platformu kendi içeriği ve özelliklerine göre kendi sosyal medya fenomenlerini ortaya çıkarmaktadır. Fenomen olarak tanımlanan kişilerin, belirli bir durum ya da ürün hakkında bilgi birikimi sahibi olması beklenmektedir. Fenomenlerin önerileri ve paylaşımları bireyler tarafından dikkate alınmaktadır (Armağan ve Doğaner, 2018: 224). Kitle iletişim araçları aracılığı ile belirli bir popülerlik edinerek fenomen olan kişiler zaman içerisinde belirli bir şöhrete sahip olup kalıcı olabileceği gibi aynı zamanda da çok hızlı bir şekilde tanınırlığını kaybedebilme riski ile de karşı karşıyadırlar. Kalıcı ya da kısa süreliğine de olsa fenomen olma beraberinde şöhret kavramını da getirmektedir.

Şöhret kelimesi ün ve kalabalıklaşma yan anlamlarına sahip olan Latince kökenli “celebrem” kelimesinden gelmektedir. Aynı şekilde Fransızca ’da toplum tarafından çok tanınan anlamına sahip “celebre” kelimesi de benzer yan anlamları içermektedir. Şöhret kavramının toplum bilinci üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Şöhrete sahip olan kişilerin arkasında “kültürel araçlar” olarak tabir edilen halkla ilişkiler uzmanları, ajanslar, kişisel asistanlar bulunmaktadır. Bu kişilerin desteği ile şöhrete sahip olan kişiler toplumun takdirini kazanmakta ve bu takdirin devamlılığı için gerekli olan sahne yönetimi işlerini yapmaktadırlar (Rojek,2003: 11-13) Toplum içerisinde ün sahibi olmanın önemi 19. yüzyıla dayanmaktadır. Modernite ile birlikte görünür olma önem kazanmış ve şöhret olanları izlemek herkes tarafından arzulanır bir hal almaya başlamıştır (Aydın, 2018: 17).

Şöhret kültürü soyut arzuları harekete geçirmektedir. Kapitalist sistemin gerekliliği doğrultusunda tüketicilerin arasındaki isteklerin sürekli olarak değiş-tokuş döngüsü içerisinde olması gerekmektedir. Tüketiciler, sadece tüketim metalarının değil aynı zamanda da duyguların da karşı tarafa aktarılmasında etkilidir. Kapitalist sistemde bireyler hem arzulayan nesnelere hem de arzu nesnelere konumdadır. Ekonomik gelişmenin meta tüketimine, kültürel bütünleşmenin de toplumsal bağlarının yenilenmesine bağlı olduğu söylenmektedir. Şöhret olan bireyler meta tüketimini insanileştirmektedir (Rojek,2003: 17).

Rojek’e göre şöhret statüsü üç yoldan kazanılmaktadır. Bunlardan ilki aileden gelen şöhrettir. İkincisi kazanılan ve üçüncü olarak da başkalarınca atfedilen şöhrettir. Başkalarında atfedilen şöhrete sahip olan bireyler için şöhretimsi kavramı kullanılmaktadır. Şöhretimsiler şöhret sahibi olan bireylerden farklıdır çünkü şöhrete sahip olmuş bireyler, toplum içerisinde

daha kalıcı bir yere sahiptir. Şöhretimsiler, kitle iletişim araçları ile düzenlenen kültürlerin aksesuarlarıdır. Şöhretimsiler, toplum tarafından saygınlık elde etmiş bireylerin sevgileri gibi kısa bir sürede medyanın ilgisini üzerlerine çeken ve ertesi gün unutulmuş bireylerdir. Piyangodan yüksek ikramiyeyi kazanan talihliler, bir defalık kahramanlık yapan ya da mucizeler yaratanlar kısa sürede ün ve toplumun sevgisini kazanıp medyanın ilgisi oldukları gibi aynı şekilde kısa bir sürede de unutulmaktadır (Rojek,2003: 20-23). İnternet içeriklerinin her geçen gün büyük bir hız ile değişmesi ve yenilenmesinden kaynaklı olarak yeni uygulamalar ve içerikler ortaya çıkmaktadır. Bu hızlı değişim de beraberinde geçiciliği de getirmektedir. Kısa süre içerisinde popüler olan uygulamalar ve içerikler bir yenisi ortaya çıktığı andan itibaren yerini yenisine bırakmaktadır. Kullanıcılar da bu değişime hemen ayak uydurmaktadır. Bu durum beraberinde sosyal medya fenomenlerinin geçiciliğini de beraberinde getirebilmektedir. Bu yüzden sosyal medya fenomenleri takipçi sayısının azalmaması ve güncelliklerini koruyabilmek adına düzenli bir şekilde içeriklerini üretmelidir. Ayrıca bu hızlı değişim içerisinde sektörde kalıcı olabilmek için hazırladıkları içeriklerini sürekli güncel tutmalı ve takipçilerinin güvenini zedeleyecek herhangi bir davranış içerisinde bulunmamaları gerekmektedir.

Şöhret kültürünün yayılmasında kitle iletişim araçlarının rolü ve önemi oldukça fazladır. Şöhretin kültürel bir öneme sahip olması ve bir yaşam biçimi haline dönüşmesi kitle iletişim araçlarının sayesinde olmuştur (Aydın, 2018: 19). İnternet kullanımının gün geçtikçe artmasına bağlı olarak günümüzde şöhret kültürü medyanın oluşturduğu temsiller üzerinden tanımlanmaktadır. Şöhret kültürünün en temel görevlerinden biri, bireyleri tüketime yönlendirmesidir. Kitle iletişim araçları sayesinde artan şöhret kültüründe internetin yeri ayrıdır. Günümüzde şöhret kültürü en hızlı ve etkili bir şekilde internet üzerinden yayılmaktadır. Özellikle sosyal medya kullanımının artması ile birlikte şöhret kültürü de büyük önem kazanmaya başlamıştır (Arık, 2013: 104). Andy Warhol tarafından söylenen “Herkes bir gün on beş dakikalığına meşhur olacak” düşüncesi günümüz internet ortamları sayesinde “herkes bir gün on beş dakikada meşhur olacak” şeklinde dönüşüme uğramaktadır (Aslan ve Ünlü, 2016: 53).

Sosyal medya, az derecede internet kullanımı deneyimine sahip olan kullanıcılarına bile şöhret olma imkânı da sunmaktadır. Özellikle Youtube ve Instagram aracılığıyla şöhret olmak isteyen birey, ünlü olmak isteyen diğerleri için rol model olmaktadır. Günümüzde sosyal medya ünlülerinin bir kesimi tesadüfen şöhret olurken, bir diğer kesim de bilinçli bir medya stratejisi sonucunda şöhrete kavuşmuştur. Sosyal medya aracılığıyla şöhrete kavuşmanın gün geçtikçe endüstriyel bir hal alması sonucunda bireylerin şöhret olabilmesi için daha fazla yatırım yapmaları gerekmektedir (Arık, 2013: 111). Sosyal medya fenomenleri yaptıkları paylaşımlar ve eriştikleri popülarite ile birlikte takipçileri için birer kanaat önderi görevi görmektedir. Fenomenler gerek kendi ürettikleri gerekse de tanıtımını yaptıkları farklı

markaların ürünleri ile takipçilerini tüketime teşvik etmektedirler (Aslan ve Ünlü, 2016: 53).

Reklamlarda ünlü kişilerin tercih edilmesi markaların uzun zamandır tercih ettiği bir reklam stratejisidir. Ünlü pazarlaması (celebrity marketing) olarak pazarlama alanında yerini alan bu reklam stratejisine ek olarak bir de fenomen pazarlaması (influencer marketing) ortaya çıkmıştır. Bu iki kavram arasında farklılıklar bulunmaktadır. Belirli bir kitle için fikir lideri kabul edilen fenomenlerin paylaşımları ünlüler ile karşılaştırıldığında daha ilgi uyandırıcı ve dikkat çekici olduğu görülmektedir. Fenomenler herhangi bir ürünü ya da markayı paylaştığı zaman takipçileri üzerinde direk reklam algısı oluşmamaktadır çünkü fenomenler tarafından ortaya çıkarılan içerikler doğal ve gündelik yaşamın bir parçası şeklindeymiş gibi üretilmektedir. Böylelikle fenomen pazarlaması ile belirli bir kitlenin reklam algısı oluşturulmadan gizli bir şekilde tüketime yönlendirilmesi söz konusudur (Armağan ve Doğaner, 2018: 225).

3. SOSYAL MEDYA FENOMENLERİ ÜZERİNDEN ALGISAL ESKİTME KAVRAMINA YÖNELİK BİR İNCELEME: INSTAGRAM FENOMENLERİ

Günümüzde bireyler iletişimden eğlenceye kadar birçok ihtiyaçlarını sosyal medya platformları üzerinden giderebilmektedirler. İnternetin ortaya çıkması ile birlikte bireylerin sanal ortamlar üzerinden iletişim kurabilmesi için birçok gelişme kat edilmiştir. Sanal ortamlardaki iletişim süreçlerine etkileşim özelliğinin eklenmesiyle birlikte sosyal medya platformları ortaya çıkmış ve o günden bu yana da her geçen gün sosyal medya içerikleri gelişerek çeşitlenmektedir.

2010 yılında kullanıma sunulan Instagram uygulaması diğer sosyal medya platformlarına göre daha görsel içerik paylaşımına ağırlık vermektedir. Anlık anlamına gelen “instant” ve telgraf anlamına gelen “telegram” kelimelerinden türetilen instagram, kullanıcılarına fotoğraf ve video paylaşımları imkânı vererek eğlenceli bir iletişim ortamı sunmaktadır (Instagram Hakkında, 2020). 2012 yılında Facebook tarafından satın alınan Instagram içerik ve özellikler olarak da sürekli kendisini yenilemektedir. Fotoğraf ve video paylaşımları, paylaşımları daha eğlenceli hale getirebilmek için çeşitli filtre özelliklerinin sunulması, mesaj gönderebilme özelliği, paylaşılan fotoğrafların altına yorum yapılabilmesi, bireylere özel gönderimler, diğer kullanıcıları ve markaları paylaşımlara etiketleyebilme, paylaşımlarda konum bildirimini yapılabilmesi, kullanıcıların paylaşımlarına yapılan yorumları görebilmesi, takip etmeye başlanılan kişilerin sayfalarına benzer başka kullanıcıların da önerilmesi, gönderileri keşfetme özelliği, markalarla işbirliği içerisinde web sitelerine ya da uygulamalarına kolay erişim, 15 saniyelik anlık videolarla hikâye bölümünde paylaşımların yapılabilmesi Instagram’ın kullanıcılarına sunduğu özelliklerdir. Bu özellikler kullanıcılarına Instagram’da daha fazla vakit geçirme imkânı

sağladığı gibi aynı zamanda da fenomenler ve reklam verenler için de her geçen gün önemli bir mecra haline dönüşmeye başlamıştır (Aslan ve Ünlü, 2016: 44). Firmalar daha az bütçe ile Instagram üzerinden reklam ve pazarlama alanlarında milyonlarca hedef kitleye erişebilmektedir. Instagram fenomenlerinin kendi yaşamlarından yaptıkları paylaşımlara marka tanıtımlarını eklemesi ve Instagram'a eklenen "yukarı kaydır" özelliği ile markaların sayfalarından ürünlere erişim özelliği sayesinde kullanıcılar tüketime teşvik edilmektedir.

Günümüzde en çok takipçi sayısı olan Instagram fenomenlerinin herkese açık olan profil sayfaları incelendiği zaman durum net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, Boomsocial verilerine göre Türkiye'de Instagram fenomenleri başlığı altında en çok takipçi sayısına sahip hesaplardan seçilen fenomenlerin paylaşımları incelenmiştir (Instagram Fenomenleri Hesapları, 2020)

12 milyondan fazla takipçi sayısına sahip olan Çağrı Taner şu anda ülkemizde en çok takipçisi olan sosyal medya fenomenlerinden birisidir. Instagram profilinden genellikle eğlenceli resim ve yazılar paylaşmaktadır. Paylaşımlarına ek olarak da takipçileri arasından çekilişler yaparak hediyeler vermektedir. Yaptığı çekilişlere katılabilmek için takipçilerinden bir takım isteklerde bulunmaktadır. Instagram üzerinden çekiliş yaparak hediye veren diğer fenomenler gibi takipçilerinden belirlenen markaların hesaplarını takip etmeleri ve arkadaşlarını da etiketlemeleri istenmektedir. Böylelikle takip edilmesi belirlenen markaların takipçi sayısı ve bilinirliği artmaktadır. En çok takipçi sayısına erişebilen sosyal medya fenomenleri arasına girerek belirli bir güvenilirliği elde etmiş olan birisinin marka önerisinde bulunması takipçilerini de tüketime sevk etmektedir.

Görsel-1: Instagram Fenomeni Çağrı Taner'in Tüketime Yönelik Paylaşımları

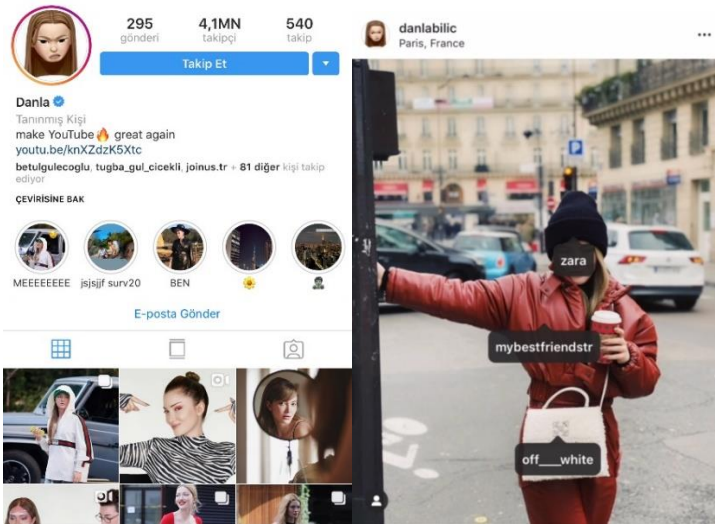

Kaynak: Çağrı Taner Instagram Hesabı 2020

4 milyondan fazla takipçisi olan Damla Bilic ülkemizde en çok takipçisi olan sosyal medya fenomenleri arasındadır. Video paylaşımlarının yapıldığı bir sosyal medya platformu üzerinden yaptığı bir video paylaşımı ile bireylerin dikkatini çekmiş ve fenomen olmaya bu video ile adım atmıştır. Farklı ülkelerde çekimler yaparak sadece küresel olan markaların yer aldığı içeriklerini hazırlamaktadır. Diğer sosyal medya fenomenleri gibi çok fazla olmasa da çekilişler yaparak ürünler hediye etmektedir. Gündelik yaşamından paylaşılan içeriklere tercih edilen markaların da etiketlenmesi ile birlikte takipçiler ürünlere yönlendirilmekte ve tüketime teşvik edilmektedir.

Görsel-2: Instagram Fenomeni Damla Bilic'in Tüketime Yönelik Paylaşımları

Kaynak: Damla Biliç Instagram Hesabı, 2020

4 milyona yakın takipçi sayısına erişen bir diğer Instagram fenomeni de Şükran Kaymak'tır. "Instagram'da ilk yemek tarifleri sayfası" olarak yer almaktadır. Instagram profili yemek tariflerinin paylaşımlarına yöneliktir. Pişirip sunuma hazırladığı yemeklerin fotoğraf ve videolarını çekerek Instagram hesabı üzerinden takipçileri ile paylaşmaktadır. Yemek tarifi üzerine en çok takipçi sayısı olan fenomen olarak bu alandaki markalarla da işbirliği içerisinde çalışmaktadır ve çektiği videolarda da bu markalara yer vermektedir. Yemek tariflerinin yanında gündelik yaşamında da paylaşımlara yer vererek tercih ettiği markaları etiketlemekte ve takipçilerini bu markalara yönlendirmektedir.

Görsel-3: Instagram Fenomeni Şükran Kaymak'ın Tüketime Yönelik Paylaşımları

Kaynak: Şükran Kaymak Instagram Hesabı, 2020

Sonuç

İnsanoğlu dünyaya geldiği andan itibaren hayatta kalabilmenin mücadelesini vermeye başlamaktadır. Hayatta kalabilmek için temel gereksinimlerin giderilebilmesi ve onun için de bireylerin üretmesi gerekmektedir. El emeği ile ürettiklerini bölüşerek mutlu bir yaşam süren bireylerin üretim süreçlerinde yaşanan değişimler bireylerin yaşantılarını da değiştirmiştir. Üretim süreçlerinin makineleşmesiyle birlikte mutlu bir yaşamın anlamı değişime uğramıştır. Mutlu bir yaşama erişebilmenin temel şartı daha çok bir şeye sahip olmaktan geçmeye başlamıştır. Seri üretim ile tüketim metalarının hızlı bir şekilde üretilmeye başlaması ve bu metaların bireylere kolay bir şekilde ulaştırılmaya başlamasıyla birlikte bireyler birbirleri ile bir tüketim yarışı içerisine girmeye başlamıştır. El emeğinin makineleşerek seri üretime geçmesiyle birlikte metaların kalıcılığı yerini kullan at kültürüne bırakmaya başlamıştır.

Kitle iletişim araçları sayesinde yeni üretilenden haberdar olan bireylerin yaşamlarına bir de tükettiklerini kolay bir şekilde gözler önüne serebilme olanağının sunulması bireylerin tüketim davranışlarını körüklemektedir. İnternetin ortaya çıkması ve her geçen gün gerek iletişim araçlarının ilerlemesi gerekse de sosyal medya platformlarının kullanımının yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte bireyler eğlenceden iletişime birçok gereksinimlerini sanal ortamlar üzerinden gidermeye başlamıştır. Sosyal medya platformlarının her geçen gün yenilenen özellikleri sayesinde bireyler gönüllü olarak kendileri hakkında daha çok paylaşımlar içerisinde bulunmaya başlamaktadır. Farklı kullanım amaçlarına sahip sosyal medya platformları içerisinde görsel paylaşımların en yoğun bir şekilde yapıldığı ortam Instagram'dır. Instagram üzerinden fotoğraf ve video paylaşımları içerisinde bulunan bireyler aynı zamanda da arkadaşlarının ve hayran oldukları ünlü kişilerin ya da popüler olan fenomenlerin sayfalarını da takip etmektedir. Tamamen görsel içeriklerin hâkim olduğu Instagram üzerinden

yapılan paylaşımların birçoğunda bireylerin tüketim davranışı tetikleyecek içerikler söz konusudur. Özellikle bireylerin güvenilirliğini kazanan sosyal medya fenomenlerinin yapmış oldukları paylaşımlar aracılığıyla bireyler ihtiyaç dışı birçok tüketim metasını satın almaya teşvik edilmektedir. Bireyler etrafını çevreleyen bu tüketim metaları sayesinde sahip oldukları ürünler bozulmadan ya da eskimeden yeni olanının peşine düşmektedir. Böylece işlevini kaybetmemiş ürünler bireylerin zihninde algısal ya da psikolojik olarak eskitilmektedir.

Günümüzde sürekli olarak yeni olanın peşinde koşarak ona sahip olmaya çalışan bireyler sonu olmayan bir tüketim yarışı içerisinde birbirleri ile yarışmaktadır. Bu yarışın sonsuza kadar sürmesinde tüketilenin gözler önüne serildiği sosyal medya platformlarının ve bireylerin tüketim davranışlarında kanaat önderliği görevini gören sosyal medya fenomenlerinin yeri büyüktür.

Kaynakça

- Açıkel, Emre & Çelikel, Mehmet. (2014). *Dijitoloji Dijital Çağ: Satış ve Pazarlamada Uçmanın Yolları*. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Adorno, T. (2007). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, (Çev: Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aladeojebi, T. (2013). Planned Obsolescence. *International Journal of Scientific & Engineering Research*. 4. Dizi. 6.Sayı. ss.1504-1508.
- ARIK, E. (2013). Sıradan İnsanın Yükselişi: Sosyal Medya Şöhretleri. *İletişim ve Diplomasi*, 10. Dizi. 5. Sayı. ss.97-112.
- Armağan, E. &Doğaner, M. (2018). Fenomen Pazarlaması: Youtube Güzellik Vloggerları Üzerine Bir Araştırma. 1st International Congress of Political, Economic and Financial Analysis-2018. https://www.researchgate.net/publication/329896573_Fenomen_Pazarlaması_Youtube_Guzellik_Vloggerları_Uzerine_Bir_Arastırma_Influencer_Marketing_A_Research_On_Youtube_Beauty_Vloggers (Erişim Tarihi: 08.12.2019).
- Arslan, A. & Ünlü Gül D. (2016). Instagram Fenomenleri ve Reklam İlişkisi: Instagram Fenomenlerinin Gözünden Bir Değerlendirme. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 3. Dizi.2. Sayı. ss. 41-65.

- Arslan, C. (2018). Dijital Yeniden Üretim Çağında Sanat Eseri: “Aura” Kavramının Dijital Sanat Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi. *Art-Sanat Dergisi*, Cilt Sayı:9. ss. 405-413.
- Aydın Şakı, O. (2018). *Arenaden Ekranı Şöhret Kültürü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu*. (Çev. H. Deliçaylı, F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2009). *Gösterge Ekonomi Politikası Hakkında Bir Eleştiri*. (Çev: O. Adanır- A. Bilgin). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Bauman, Z. (2013). *Yaşam Sanatı*. (Çev: Akın Sarı). İstanbul: Versus Kitap.
- Bocock, R. (2009). *Tüketim*. (Çev: İrem Kutluk). Ankara: Dost Kitabevi.
- Boyd, D. & Ellison, N. (2008). Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 13. Dizi, 1. Sayı.ss.210-230.
- Chaney, D. (2009). *Yaşam Tarzları*, (Çev: İrem Kutluk). Ankara: Dost Yayınları.
- Cremin, C. (2011). *İkomünizm*. (Çev: Aydın Çavdar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dağtaş, B.ve Dağtaş, E. (2009) Tüketim Kültürü, Yaşam Tarzları, Boş Zamanlar ve Medya Üzerine Bir Literatür Taraması, Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları: Türkiye Medyasından Örüntüler. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Duman, Z. (2014). *Tüketim Toplumu Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Eldeniz, L. (2010). İkinci Medya Çağında Etkileşimin Rolü ve Web 2.0. Filiz Aydoğan, Ayşen Akyüz (Yay. haz.). İkinci Medya Çağında İnternet içinde (ss. 18-35). İstanbul: Alfa Basım.
- Fırıncıoğulları S. (2017). Alvin Toffler, Bilişim Toplumu Hız ve Geçiciliğin Çağı. Ankara: Gece Kitaplığı.

Fromm, E. (2016). *Sahip Olmak ya da Olmak İki Varoluş Biçimi Üzerine Bir İnceleme*. (Çev: Aydın Arıtan). İstanbul: Say Yayıncılık.

<https://about.instagram.com/about-us> Erişim Tarihi: 07.01.2020

<https://www.boomsocial.com/instagram/UlkeSektor/turkey/fenomenler>
Erişim Tarihi: 29.01.2020

<https://www.instagram.com/cagritaner/?hl=tr>, Erişim Tarihi:15.01.2020

<https://www.instagram.com/danlabilic/?hl=tr>, Erişim Tarihi:15.01.2020

<https://www.instagram.com/sukrankaymak/?hl=tr> Erişim Tarihi:15.01.2020

Keeble, D. (2013). *The Culture of Planned Obsolescence in Technology Companies*. <https://www.theseus.fi/handle/10024/55526>. (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

Laughey, D. (2010). *Yeni Medya Çalışmaları*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

London, B. (1932). *Ending the Depression Through Planned Obsolescence*. Wisconsin.

Marcuse, H. (1968). *Tek Boyutlu İnsan*. (Çev.Afşar Timuçin). İstanbul: May Yayınları.

Maycroft, N. (2009). *Consumption, planned obsolescence and waste*. <https://eprints.lincoln.ac.uk/2062/> (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

Orçan, M. (2014). *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.

Packard, V. (1960). *The Waste Makers*. New York: D. McKay Co.

Rojek, C. (2003). *Şöhret*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Toffler A. (1974). *Şok*. (Çev. Prof.Dr. Selami Sargut). İstanbul: Koridor Yayıncılık.

Extended Abstract

It is expected that individuals who have been struggling to survive from the moment they are born are constantly engaged in production and consumption behavior in order to meet their basic needs. The concepts of production, consumption and need have undergone semantic changes in the

historical process. There is a transformation from individuals who are satisfied with their production to individuals who are not satisfied with what they consume. Before the shift to mass production, production activities were carried out by manual labor. Care was taken to ensure that products made by hand were durable and permanent. If the products were damaged or worn, they could be repaired. With the mechanization of hand labor in the production process, the craftsmen who made production with their hands using their minds became an extension of the machines and turned into workers who used arm force. The production made as much as necessary to survive has turned into a commercial phenomenon with the change in production patterns over time, evolving to the production more than needed. As the production turned into a commercial phenomenon, there were semantic changes in the concept of need. The concept of need, which expresses a real deficiency, is today refer to eliminating a deficiency that does not exist or is created. This concept of need created by the culture industry today reveals false needs rather than basic ones. This false need creates a temporary feeling of satisfaction in the individual. During this period, every new commodity purchased by the individual is replaced by another object soon after.

With the mechanization of production, mass production started and the products started to be produced with a limited lifetime. Thus, the durability of products has been replaced by transience and this has led to disposable culture. This change in the production process also affects the consumption behavior of individuals. When products manufactured with a planned lifetime are spoiled, it is usually difficult to repair or very costly. Therefore, individuals who purchase products produced with a certain lifetime are encouraged to purchase a new one instead of having it repaired when the products deteriorate. As new models of a functionally steady product begin to be produced, the owned product becomes perceived obsolescence in the minds of individuals. At this point, mass media are very effective because individuals are informed about new products through mass media. The concept of consumption, which has different meanings depending on the changes experienced in the historical process, is important in order to establish the identities of individuals in society today. Individuals who are imposed on the idea that they can be happy by consuming more are constantly in an endless consumption race with each other.

The use of the Internet is very common in today's society in which digital age is dominant. Individuals fulfill many needs from communication to consumption in their daily lives over the internet. Today, there is a transformation from showcases to the screens. As a result of this, individuals display their consumption behaviors without any time and place limitations over the internet. Today, the culture industry puts individuals into a promise of consumption through mass media. As a result of the applications and social media platforms, individuals are informed about new products every minute. Individuals can follow the consumption behavior of individuals

through the Instagram application, especially where the posts with visual content are made, and at the same time, they can display their consumption behaviors to their followers. New features are added to Instagram every day. In addition to these features added for the purpose of enabling individuals to have a more enjoyable time, features that enable brands to easily advertise are produced. Many of the posts on Instagram trigger the consumption behavior of individuals. Making location notifications to the shares, labeling the brands, writing comments about the products under the shares, and giving the shopping link for individuals to purchase the products included in the shares are the basic features of Instagram. In line with the necessity of the capitalist system, the demands among consumers must be in a continuous exchange cycle. Consumers are effective in conveying not only consumer goods, but also emotions. Individuals can follow not only their friends but also people who are famous and social media phenomenon via Instagram. Consumers buy the products consumed by famous phenomena that they admire or love. Using the same products with the famous phenomena establish a bond with them.

Individuals are encouraged to purchase many unnecessary consumption commodities through the sharing of social media phenomena. As a result, products that have not lost their functions are perceptually or psychologically aged in the minds of individuals. Social media phenomena advertise brands by tagging the brands of the products they use for their shares from their daily lives or by making explanations under their shares. When compared to the advertisements with celebrities, the shares of social media phenomena are not perceived as advertisements by their followers because they share their daily lives, but they also direct them to consumption.

In this study, the literature will be reviewed in the related fields and then the shares of the three most followed Instagram phenomena will be discussed in the context of perceived obsolescence. The purpose of choosing Instagram is that its content is completely based on visual sharing and it has features that encourage individuals to consume. The sharing of people who have become a phenomenon in Instagram, will be discussed in the context of consumer culture in the context of perceived obsolescence.

A SOLUTION TO KIRKUK'S STATUS PROBLEM: AUTONOMY ENHANCED WITH POWER-SHARING*

Kürşad GÜÇ**

Abstract

In this study, Kirkuk's status problem is evaluated. The administrative status of Iraq's Kirkuk province has not been designated since the US invasion of Iraq in 2003. Therefore, Kirkuk is still one of the disputed territories within Iraq. Although the Iraqi Constitution, which entered into force in 2005, set a deadline for determining the status of disputed territories, including Kirkuk, with a deadline of 31 December 2007, the legal process has not yielded any results. Regardless of the legal process, the efforts to obtain Kirkuk through the use of force, as did the Kurds in 2014, have made the problem even more complicated instead of solving it. Thus, the problem has to be solved by a political agreement. In this context, this study advocates autonomy enhanced with a power-sharing model for Kirkuk. Accordingly, Kirkuk should first become an autonomous province within Iraq. Then the legislative, executive and judicial powers within this autonomous structure should be shared among Turkmen, Arabs, Kurds, and Assyrian Christians.

Keywords: Kirkuk, Iraq, Autonomy, Power-sharing, Special Status

KERKÜK'ÜN STATÜ SORUNUNA BİR ÇÖZÜM: GÜÇ-PAYLAŞIMI İLE GÜÇLENDİRİLMİŞ ÖZERKLİK

Öz

Bu çalışma, Kerkük'ün statü problemini ele almaktadır. Irak'ın Kerkük vilayetinin idari statüsü, 2003 yılındaki Amerikan işgalinden bu yana belirlenebilmiş değil. Her ne kadar 2005'te yürürlüğe giren Irak Anayasası, Kerkük dâhil tartışmalı bölgelerin nihai statülerinin belirlenmesi için 2007 yılı sonuna kadar sonuçlanması beklenen bir süreci işaret etmiş olsa da vilayette yaşayan etnik gruplar arası anlaşmazlık neticesinde süreçten bir sonuç alınamamıştır. Bu nedenle Kerkük'ün idari statüsü halen daha belirsizliğini korumaktadır. Bu çalışma, Kerkük için etnik ve bölgesel çatışmaların çözüm yöntemleri ışığında bir çözüm önerisi geliştirmektedir. Kerkük'e benzer durumda olan çeşitli örnekler üzerinden şekillenen literatürde ön plana çıkan iki model, bu çalışmada Kerkük için uyarlanmıştır. Bu doğrultuda, Kerkük'ün öncelikle Irak içinde özerk bir il statüsü elde etmesi, daha sonra da bu özerk yapı içerisindeki yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin Türkmenler, Araplar, Kürtler ve Asurler arasında belirli oranlarda paylaşılması

* This study has been adapted from the master thesis titled "Ethno-Territorial Conflict Resolution Mechanisms for Kirkuk's Status Problem" submitted by Kürşad Güç to the University of Exeter in 2012.

** Research Assistant and Ph.D. Candidate, Ankara University Faculty of Political Sciences Department of International Relations, kursad.guc@gmail.com. Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-2007-9580>

savunulmaktadır. Böylece Kerkük'te yaşayan toplumların, Irak Merkezi Hükümeti'nin ya da Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'nin kontrolüne girmeden Kerkük'ü kendi başlarına yönetmelerine imkân sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kerkük, Irak, Özerklik, Güç-paylaşımı, Özel Statü*

INTRODUCTION

Kirkuk is a province/governorate in northern Iraq, located about 250 km north of the capital city, Baghdad. Despite uncertainty about its population, it is estimated to be around one and a half million. Geographically, the governorate occupies an area of 9,679 square kilometers. The principal inhabitants of the governorate are Turkmens, Kurds, Arabs, and a smaller community of Christians. This multi-ethnic province has been one of the most significant issues which have undermined the stability in Iraq since the American invasion in 2003. Disagreement among its ethnic groups, particularly between the Kurdish Regional Government (KRG) and Baghdad, about whether the administrative status of the governorate will be situated under the KRG or the central government in Baghdad hampers solving Kirkuk's final status.

According to the Iraqi Constitution, Kirkuk is one of the disputed territories in the country. In other words, the administrative status of Kirkuk is still uncertain. In the post-2003 period, while the Iraqi State was being rebuilt, the final status of some regions was not determined. It was not decided where to place these disputed territories within the federal structure of Iraq. Although the Iraqi Constitution, which came into force in 2005, proposed a process for disputed territories, the implementation of the relevant constitutional provisions was not possible in the process. Kirkuk is one of these disputed territories. The most crucial factor that distinguishes Kirkuk from other disputed territories is that it is geographically the largest, economically the richest and ethnically the most intermingled disputed territory. For these reasons, there has been no consensus in the process of solving Kirkuk's status problem.

Although the KRG took advantage of an opportunity in 2014, when the Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL) increased its effectiveness in Iraq and took Kirkuk under control by force, the KRG had to leave Kirkuk as a result of an operation initiated by the Iraqi Army towards the end of 2017. It was revealed that Kirkuk, which could not reach a legal solution, could not achieve stability and solution through the use of force. Consequently, the political consensus remains as the only alternative to the solution of Kirkuk's status problem.

This study will try to discuss which solution mechanisms can be applied to the status of Kirkuk. In this context, first of all, the factual situation in Kirkuk will be discussed with its historical background. Then, the examples similar to Kirkuk that exist in the literature on the resolution of ethnic and territorial conflicts will be examined with both factual and

theoretical models. Finally, in light of the solution methods available in the literature, the most reasonable solution for Kirkuk will be analyzed. In this regard, this study will advocate autonomy with a special status in which a power-sharing model will be applied as a reasonable solution for Kirkuk's status.

One of the most significant factors which play a significant role in the problem is Kirkuk's oil-rich territory. 13% of Iraq's proven oil reserves exist underneath Kirkuk (International Crisis Groups-ICG- Report- 2008:1). For this reason, territorial control of Kirkuk will directly affect the rulers of the city, allowing them access to enormous oil resources (Hanauer & Miller, 2012:46). Both the KRG (Kurds) and the central government (Arabs) do not want their kinsmen to lose this oil-rich land with, whereas Turkmens and Christians worry that they may be oppressed minorities, either in the KRG or under the control of Baghdad. For this reason, the problem can only be solved by achieving a compromise that will satisfy all sides of the dispute.

1. RIVALRY, DEADLOCK, AND A QUEST FOR COMPROMISE IN KIRKUK

Despite the contemporary conflict between ethnic groups over the governorate's final status, Kirkuk had been a peaceful region for centuries by the time of discovery of oil under its land in the 1920s. Although all four ethnic groups had composed the population in Kirkuk for centuries, the main character of the city had been Turkmen until the Iraqi governments started to change the demography of the city in order to control and exploit its oil reserves.

The British Oriental Secretary Gertrude Bell, in her report to British Government during the mandate in Iraq, acknowledged the Turkish character of Kirkuk: "*the inhabitants of Kirkuk are largely of Turkish blood ..... descendants of Turkish settlers dating from the time of Saljuqs*" (1920: 47). Additionally, H.E. Wilkie Young, the British vice-consul in Mosul in 1910, proved the reality and prominence of the Turkmen history in Kirkuk: "*There are 7,000 houses in the town of Kirkuk, and the population is not less than 40,000, of whom about 2,500 are Jews and only 630 Christians. The rest are Moslems of Turkoman origin. The language of the place is consequently Turkish*" (Güçlü, 2007). Furthermore, a report issued by the Iraqi Turkmen Human Rights Research Foundation (2008:13) provides a description of Kirkuk by Hanna Batatu, a distinguished historian on the modern Iraqi history: "*Kirkuk had been Turkish through and through in the not too distant past. By degrees, Kurds moved into the city from surrounding villages ... By 1959, they had swollen to more than one-third of the population, and Turkmens had declined to just over half.*" However, Batatu's description might imply that Turkmens were the prominent ethnic group in "*the city of Kirkuk,*" whereas Kurds composed the majority in rural areas of the province.

According to the 1957 census, there were 45,000 (38%) Turkmens, 40,000 (33%) Kurds, 27,000 (22%) Arabs, and 8,000 (6%) Assyrian Christians in the city of Kirkuk (Ezzat, 2012:58). However, Kurds had a significant lead over Arabs and Turkmens in the province as a whole, with 48%, 28%, and 21%, respectively (Barkey, 2009:16). However, Kirkuk's demographic structure was torn down during the Baathist regime under Saddam Hussein, who conducted an "Arabisation" policy in Kirkuk in order to control this oil-rich governorate. During the Arabisation policy, around 250,000 non-Arabs in Kirkuk were displaced from the region and replaced with Arabs from central and southern Iraq (Ferris & Stoltz, 2008:1). Besides, non-Arab Kirkukis were forced to change their ethnic identity and join the Baath Party (Ferris & Stoltz, 2008: 1). Therefore, Kirkuk's demography changed in favor of Arabs under the Baath regime. A census conducted in 1977 showed this shift, with Arabs forming 44% and Kurds 38% of the province (Dewhurst, 2006:6). Similarly, another census held in 1997 illustrated how Arabs had become the significant majority in the province in the course of Arabisation policy with 72%, whereas Kurds and Turkmens made up 21% and 7%, respectively (Anderson & Stansfield, 2009:43).

Since the collapse of Saddam Hussein's regime after the American invasion in 2003, Kirkuk has endured another demographic alteration through the actions of the Kurdish Regional Government and Kurdish parties. Since the end of the Baath regime, thousands of Kurds had returned to Kirkuk, taking action for the properties lost when they were displaced (Dewhurst, 2006:7). Kurdish political parties, in particular, the Kurdistan Democratic Party (KDP) and the Patriotic Union of Kurdistan (PUK) have assisted Kurds in settling in Kirkuk by funding them. Each family that returns to Kirkuk was paid \$6,000 by the PUK as the governor of Erbil admitted (Ghanim, 2011: 182).

Kurds consolidated not only their demographic power but also their administrative and militant power in Kirkuk after the fall of Saddam Hussein, particularly the 2014-2017 periods. The Kurdish Regional Government (KRG) and its security force, the Peshmerga fighters, monopolized their power in Kirkuk, neglecting non-Kurds (Turcan, 2011:107). According to Turcan (2011:107), the US powers in Kirkuk "intentionally or unintentionally, let and legalized this 'de facto' consolidation of the authority of the KRG in administration and security in Kirkuk." Richard Opiel (August 19, 2008), of the New York Times, pointed out that "In addition to the provincial government and command of the police, Kurds control the Asaish, the feared undercover security service that works with the American military and, according to Asaish commanders, the United States intelligence agencies ... The leaders of the Asaish report only to the KDP and the PUK". Therefore, similar to Saddam's Arabisation policy, the KRG has conducted a "Kurdification" policy in Kirkuk to catalyze to incorporate it into the Kurdish region. Kurdish authorities put great emphasis on Kirkuk. The leader of the PUK, who would later become

the first president of Iraq, Jalal Talabani, called Kirkuk “*the Jerusalem of Kurdistan*” in order to emphasize the importance of Kirkuk in the Kurds' national story (Natali, 2008:437; Güçlü, 2007; Ferris & Stoltz, 2008:4).

In order to find a final solution for Kirkuk's status, Iraq's post-war constitution contained provisions relating to the issue. According to Article 58 of the interim constitution, the Transitional Administrative Law (TAL) issued in 2003, the executive authority in coordination with the Iraqi Property Claims Commission (IPCC) should act to take measures to remedy demographics, property and deportation problems caused by previous regimes to alter the demographic character of certain regions, including Kirkuk (Ferris & Stoltz, 2008:2). The article states that the status of such disputed regions shall not be determined until the necessary steps have been taken in order to provide a normalization, including the return of Internally Displaced Persons (IDPs), recompensing them for lost properties, and the reversal of border alterations. In addition to normalization, the law also states that, once the normalization has been achieved, a census should be held and a permanent constitution should be ratified so as to determine the status of disputed territories (Ferris & Stoltz, 2008:2).

When the permanent Iraqi constitution was ratified in 2005, Article 58 of the TAL was converted into Article 140 of the constitution. Article 140 stipulates three steps for resolving disputed territories: normalisation, a census, and a referendum. Therefore, that is to say that once the normalization has been achieved and a census has been held in Kirkuk, a referendum would be held to determine the will of its citizens and whether they are to incorporate into the Kurdish Region or remain in Iraq (Wolff, 2010:1361). The Iraqi constitution specified the date of 31 December 2007 as a deadline to implement a referendum in Kirkuk. However, although the deadline for the referendum to determine the final status of Kirkuk passed, not only has no referendum been implemented yet, but also normalization and a census has not been achieved in Kirkuk.

Kirkuk's status problem has become a complex issue because of the competing, thus mostly mismatching, claims of the different sides (Kurds, Turkmen, and Arabs), lack of trust among the participants, and international interference. As many describe it, Kirkuk's status problem is a “*powder keg*” in Iraq (Oppel, August 19, 2008; Al-Mufti, September 18, 2017; Menmy, January 14, 2019). Therefore, Kirkuk faces an inter-ethnic conflict that has the potential to spread to other parts of Iraq (Barkey, 2009:16). The importance of Kirkuk for Iraq's security and integrity, in general, was revealed in September-October 2017.

KRG leader Massoud Barzani, who seized Kirkuk militarily in 2014 with the opportunity of ISIS's advance in Iraq, included Kirkuk in the independence referendum held in September 2017. Baghdad reacted harshly to Barzani's attempt to achieve independence by pulling Kirkuk out of Iraq with a *fait accompli*. As a result, the Iraqi Army launched a military operation against the Kurdish military force, the Peshmerga, and the Barzani

forces were forced to retreat. Thus, the Iraqi central government regained control of Kirkuk and Iraq barely escaped a major internal conflict that could lead to the country's disintegration. However, there is still no agreement on Kirkuk. This situation shows that Iraq, which has gone through a chaotic process for various reasons, may enter a new process of fragmentation at any time due to Kirkuk. For this reason, the deadlock in Kirkuk should be resolved as soon as possible by a permanent and reliable agreement.

2. AUTONOMY FOR KIRKUK

2.1. Autonomy in Divided Societies

In order to settle such conflicts in divided societies akin to the Kirkuk case, the literature contains a variety of dispute resolution mechanisms that can be divided into prominent groups: (1) territorial solutions and (2) administrative regulations. When it comes to territorial solutions, autonomy is the most prominent one. The territorial autonomy mechanism offers a peaceful settlement compatible with the territorial integrity of the host-states. Wolff (2003; 2005; 2012), Wolff and Weller (2012), and Rothchild and Hartzell (1999) provide a wide range of ethnic conflict settlements resolved by autonomy regulations in ethnically divided societies.

As a political arrangement, autonomy regulations naturally have a variety of implementations. Therefore, this diversity is echoed in defining the term in political science. In Harff and Gurr's (2004:221) words, autonomy is "*a political arrangement in which an ethnic group has some control over its own territory, people, and resources but does not have independence as a sovereign state*". Hannum and Lillich (1980: 859) emphasize the independence of an autonomous entity in internal affairs, stating that "*autonomy is understood to refer to independence of action on the internal or domestic level, as foreign affairs and defence normally at the hands of the central or national government...*" Donald Rothchild and Caroline A. Hartzell (1999:259), in their statistical work on territorial autonomy, define the term "*as an institutional arrangement that delimits a regionally-based, self-administering entity or entities within a state as having explicit policy-making responsibilities in one or more political, economic or cultural spheres*".

Irrespective of the content and detail of the above interpretations, one main shared feature in them is the diffusion of certain powers from a central government to a sub-state entity, and the relatively independent performance of these powers (Wolff, 2012:28). An autonomous entity, therefore, has constitutionally entrenched executive, legislative, and judicial powers to various extents (Wolff, 2012: 28). Transferring certain powers to self-governing entities can assure minority ethnic groups about their ability to control political, cultural, and economic matters, which are substantial to "*the maintenance of communal identities and interests*" (Rothchild & Hartzell, 1999:259). Consequently, autonomy, preventing both territorial

secessions and ethnic oppressions, assures the survival of ethnic groups as well as the integrity of states in divided societies. Contemporary examples of such kinds of territorial autonomy structure include the Aland Islands (Finland), Gagauzia (Moldova), South Tyrol (Italy), and the Basque Country (Spain).

Although autonomy is mostly used to grant self-rule to a compact ethnic group in a defined territory, it can also be used for ethnically intermingled territories in a country. For example, Northern Ireland, where two major ethnoreligious groups – unionist/protestant and nationalist/catholic – live together, has an autonomous status that makes it independent from the United Kingdom in internal affairs. Similarly, in the case of South Tyrol, too, more than one ethnic group enjoys the autonomous status of the region. In South Tyrol - a trilingual area of northern Italy where German speakers constitute two-thirds of the population, Italians are about thirty percent and Ladins are four percent – the special regulation in 1972 and its revised version in 2001 provided the region with comprehensive legal and administrative powers and reduced the influence of the central government on some important issues. (Wolff, 2003:116; 2005:124). Therefore, altogether three ethnic groups in South Tyrol benefit from the autonomous status of the region.

When an autonomous region is shared by more than one ethnic group, various other forms of conflict management regulations are also applied to the region as an addition to autonomy. In order to prevent one ethnic group from abusing the devolved powers, one of the significant additions to autonomy is to create a power-sharing structure in the given territory (Wolff & Weller, 2005:20).

2.2. The Relevance of Autonomy to Kirkuk

The first step to finding a solution that will satisfy all sides in Kirkuk may be to give Kirkuk autonomy or a special status that provides autonomy. Hanish (2010:22) states that autonomy for Kirkuk is almost impossible because, according to the Regions Law, a two-thirds vote is needed to establish a region in Iraq. For this reason, Kane (2010:3) claims that Article 123 of the constitution could be used to create a special governorate in Kirkuk, rather than granting it autonomous status under the Regions Law. The Article allows the central government to transfer some powers to governorates, making them less dependent on Baghdad. Wolff (2010:1376) puts forward the idea that special status for Kirkuk is the only viable option on the table without destabilizing Iraq, at least in the medium term.

Instead of situating Kirkuk either in the KRG or under the political control of the central government, Kirkuk could be granted an autonomous status which allows the governorate not to be under the direct influence of the KRG or Baghdad. An autonomous Kirkuk governorate has the potential to alleviate the tension, reach an agreement, and end the conflict in Kirkuk because *“it is consistent with the current realities in Iraq”* (Nasri & Salimi,

2013:91). Implementation of Article 140 to hold a referendum in order to decide whether Kirkuk will remain as a governorate or be situated in the KRG seems almost impossible. The current stalemate over Kirkuk's status has a destabilizing effect on relations among all the ethnic groups. Therefore, autonomy could be the most feasible, which does not require a referendum but requires a compromise between all sides.

Kirkuk could be less dependent on both the KRG and Baghdad in two ways: (1) by becoming an autonomous federal region, or (2) by gaining special status as a free-standing governorate. In both cases, Kirkuk would have devolved powers in execution, legislation, and the judiciary to some extent in accordance with the constitution. Kirkuk could be granted autonomous status as a federal region according to Article 119 of the Iraqi constitution (Wolff, 2010:1374). The article allows one or more governorates to organize into an autonomous region. As a free-standing region, Kirkuk would be able to exercise more authority on its own than governorate. Accordingly, autonomous Kirkuk would hold any powers except those that fall under the central government's authority (i.e. national security, citizenship, fiscal and customs policy, weights and measures, residency and asylum, policies relating to the general budget) (Wolff, 2010: 1374). Besides, Kirkuk, as an autonomous region, would adopt its own constitution, which would define the structure of the powers of the region and how such powers were exercised according to the Iraqi constitution (Article 120). Furthermore, according to Article 121/5, Kirkuk would be responsible for all the administrative requirements of the region. In particular, the establishment and organization of internal security forces, such as the police and guards, would be under the direct control of Kirkuk as an autonomous region.

In the case of a failure to create an autonomous Kirkuk region following Article 119, "*special status*" for the governorate could be the second option in order to make Kirkuk more independent in its own affairs. Thereby, special status for the governorate of Kirkuk would correspond to autonomy. In this sense, the scope of powers that Kirkuk as a governorate has could be expanded. Kirkuk, while remaining as a governorate, could enjoy more powers and competencies than ordinary governorates.

Article 123 of the Iraqi constitution states that the federal government can delegate its powers to governorates or vice versa with the consent of both governments, and this is regulated by law. This article could be applied to Kirkuk so as to devolve some executive, legislative, and judicial power from Baghdad to Kirkuk. By this means, Kirkuk would not be subject to the extensive influence of the central government. This would allow Kirkuk to emerge as a "*special governorate*" with extended powers (Kane, 2010:3). Which powers could be delegated from the central government to Kirkuk might be determined in the same way as Article 119 dictates, as mentioned above.

Special status for Kirkuk was one of the four recommendations of the UNAMI in April 2009 for Kirkuk's status problem. In addition to the UNAMI, the International Crisis Group (2008:31) released a report which recommended that Kirkuk should become a stand-alone governorate with exclusive powers relatively independent from Baghdad. However, the ICG's recommendation of special status for Kirkuk was based on an interim period of ten years. During the interim period, the ultimate status of the governorate would be negotiated with the assistance of the UN. Although this recommendation seems feasible at first glance, it is likely to bring about problems. If a specific deadline is determined to begin with negotiations, it is highly likely that all sides would keep their obdurate stance until the last moment of the negotiations. Consequently, a specified due date for the special status might cause a deadlock in the peace talks that would discuss the final status of Kirkuk in the post-interim period. For this reason, Kirkuk's autonomous or special status should not be limited to a period.

Although the constitution allows Kirkuk to emerge as a special governorate or as an autonomous region, all ethnic groups should agree with such regulation to achieve long-lasting stability in the region. Turkmens mostly support the idea of special status or autonomy for Kirkuk (Nasri & Salimi, 2013:90). The Arabs, on the other hand, consider the establishment of autonomous governorates as a significant threat to the territorial integrity of Iraq (Nasri & Salimi, 2013:91). However, the Arabs would prefer special status for Kirkuk to leaving it to the KRG as it was during the 2014-2017 period. That is, the Arabs tend to accept an autonomous status for Kirkuk if it does not remain an ordinary governorate. Accordingly, in May 2006, the Arab block of Kirkuk Council recommended, with Turkmens, a special status for the governorate (Anderson & Stansfield, 2009:195-196).

Anderson and Stansfield (2009:243) claim that the Kurds would support a special status for Kirkuk outside the KRG only if a majority-rule governance model were established within the governorate. Therefore, according to them, the Kurds would politically dominate Kirkuk and have relative autonomy against the central government. Nevertheless, this option would not ensure Kurdish political domination in Kirkuk because the results of the parliamentary elections conducted in Kirkuk, in 2010, 2014, and 2018, showed that non-Kurdish political parties could easily win elections in Kirkuk if they coalesce. In the 2010 general election, Iyad Allawi's secular and non-ethnic coalition, al-Iraqiya, won the elections in Kirkuk, getting 38% of the total votes, whereas the Kurdish List ended up with 37%. Similarly, in the 2014 general elections, the total votes of the KDP and the PUK remained at 47% and could not achieve a majority in the province. Finally, in the 2018 elections, when the KDP boycotted in Kirkuk, the PUK was able to win only 37% of the vote in Kirkuk. Therefore, insisting on a majority-rule system in Kirkuk would likely bring about a danger for the Kurds. They might not be able to dominate the politics in Kirkuk as easily as they expect.

As Stefan Wolff and Weller (2005:20) point out, the predominant trend in Western Europe is to establish power-sharing governance structures within autonomous entities of multi-ethnic territories (e.g., South Tyrol, Brussels, Northern Ireland), thus providing a double mechanism of conflict management and minority protection. For this reason, if Kirkuk were granted special or autonomous status outside the KRG, the most plausible compromise for all sides would be special status or autonomy reinforced with a power-sharing system in the governorate itself. In this sense, a regional constitution could regulate the distribution of power amongst all ethnic groups, as most of the similar examples endorse, such as South Tyrol and Northern Ireland. Therefore, a power-sharing governance structure could be a booster factor for moderation and cooperation between all the ethnic groups in an autonomous Kirkuk.

3. POWER-SHARING IN KIRKUK

Alongside the territorial mechanisms for conflict management in ethnically divided societies, power-sharing/consociationalism, as an administrative regulation, is suggested in the literature to establish stable governance structures that allow each ethnic group to share political power with other ethnic groups in disputed territories. Hartzell and Hoddie (2003), Schneckener (2002), Lijphart (1977), and McGarry and O'Leary (1993) are the best-known advocates of consociationalism in order to manage and end conflicts in divided societies.

Power-sharing arrangements for civil conflict resolution in deeply divided societies have become one of the prominent civil conflict management and stabilizing mechanisms. Mainly since the end of the Second World War, several civil conflict settlements have established consociational regimes to various degrees throughout the world. This section examines "*power-sharing*" as a civil conflict resolution mechanism in the context of the theoretical and empirical literature and suggests its relevance to the Kirkuk case.

3.1. Concept, Dimensions, Elements, and Examples of Power-Sharing/Consociationalism

The main idea of consociationalism is that two or more opposing groups in divided societies should jointly rule the government and make decisions in consensus (Schneckener, 2002:203). Power-sharing provides assurances for all the rival groups in society that no single group will manage to exploit the state's power to secure what they failed to gain on the battlefield. Consociational regulations in political institutions, territory, security forces, and civil services are aimed at protecting the interests of all sides to the agreement by guaranteeing rival groups "*a share of state power*" (Hartzell & Hoddie, 2003:319). Therefore, sharing power among fighting or opposing groups offers all sides, particularly minorities, a significant incentive for cooperation in governance (Lake & Rothchild, 1996:27).

Consociational settlements may involve a variety of dimensions. It is possible to distribute only political power amongst rival groups, while other dimensions of power may also be subject to allocation. That is to say that power-sharing may be one dimensional or multi-dimensional. However, Hartzell and Hoddie (2003:318-332) suggest that multi-dimensional power-sharing settlements are more durable than those that involve fewer dimensions, concluding their statistical study of 38 peace settlements between 1945 and 1998. According to them, consociational regulation in a divided society should contain four dimensions in order to maximize the likelihood of durability of peace. These four dimensions of power-sharing are political, territorial, military, and economic regulations. Hartzell and Hoddie (2003:327) point out that a comparison between eight peace settlements embracing only one dimension of power-sharing and five regulations involving all four aspects shows that peace settlements with "*all four dimensions have consistently higher survival rates over time than those with only a single power-sharing provision.*" Consequently, power should be distributed amongst opposing sides in divided societies in various dimensions to establish a peaceful and stable polity and society.

Arend Lijphart, who is one of the best-known consociationalism advocates, identifies four main features of such consociational systems in his 1977 work, *Democracy in Plural Societies*. A grand coalition government, mutual veto, proportionality, and segmental autonomy are presented as the four main features of power-sharing systems (Lijphart, 1977:25-52). Ulrich Schneckener (2002), on the other hand, added one more feature shared by consociational systems: an arbitration mechanism (in case of disputes among the shareholders of power).

3.1.1. Grand coalition

The principal feature of the power-sharing system is that representatives of all significant segments of the divided society govern the country (a political entity) in cooperation as a grand coalition (Lijphart, 1977:25). A grand coalition helps all segments of society to secure their participation in terms of ruling the country. Therefore, all rival groups of the society participate in the policy-making and execution process. A grand coalition may appear in different forms; a great coalition between the main parties, all-party cabinets, or temporary round tables (Schneckener, 2002:204). For instance, the Federal Council in Switzerland in the 1970s, a seven-member executive body, consisted of representatives of four main parties according to their electoral strength: two Radicals, two Socialists, two Catholics, and one member of the Peasants' Party (Lijphart, 1977:31). Another example of a grand coalition is that Flemish and French speakers are represented equally on the Belgian Council of Ministers (Schneckener, 2002:206). Similarly, the Dayton Agreement after the civil war in Bosnia and Herzegovina has established a three-member state presidency composed

of directly elected representatives of the Muslim, Serb, and Croat communities.

3.1.2. Proportionality

Consociational systems distribute power proportionally amongst segments of the society. All groups are represented within the executive, the legislative, judiciary, the security services, and state-owned companies. The proportions of the segments in representation can be determined through either "*a quota system according to the size of groups, the number of voters, or a fixed ratio*" (Schneckener, 2002: 205). For example, in Austria, the grand coalition cabinets are established in proportion to the parties' electoral strength. In South Tyrol in Italy, all public jobs are distributed among German speakers, Italians, and Ladins, according to the size of their population. In Bosnia and Herzegovina, Muslims, Serbs, and Croats are equally represented in the Council of Ministers, and in the central administration, the Muslim-Croat Federation holds two-third of the public posts, whereas the Serb Federation enjoys one third. Despite population differences, in some cases, parity is used to distribute power among segments. Belgium, where Flemish and Wallon enjoy equal power, is a case in point (Lijphart, 1977:41). In addition to parity, minority over-representation is used as a mechanism to secure minorities' rights. For example, in Cyprus between 1960 and 1963, Turks held 30% of public posts and 40% of army ranks while they constituted 20% of the entire population (Schneckener, 2002:208).

3.1.3. Veto rights

Power-sharing systems offer important political protection for all the groups involved in a consociational settlement. To prevent a decision that affects the vital interests of a segment from being outlawed by the majority during the policy-making process, a veto right is granted to all participants of a consociational system (Lijphart, 1977:36). Therefore by granting veto rights to each group, it is aimed to protect groups' vital interests, which are "*central to the group's well-being, survival and sense of itself*" (McCulloch, 2018: 740–741). Nevertheless, the aim is not only to protect the rights of one segment but also to foster consensus-building following a compromise. In this respect, Schneckener (2002:221-222) introduces three types of veto mechanisms in the examples of Belgium, South Tyrol, and Cyprus, where veto mechanisms intend(ed) to create consensus-building: delaying veto, indirect veto, and direct veto. Delaying veto aims to delay a decision so as to reconsider the issue by using political mediation or by appealing it to the constitutional court. For example, in Belgium, each group in parliament has a right to stop a draft law should at least three-fourths of it signs a decision. The Cabinet has to propose a new draft by consensus. The indirect veto means that the majority of each group has to agree to a draft; otherwise, it does not pass. One example is the South Tyrol budget process. Each group

has to approve the annual budget by a majority. Direct veto, on the other hand, enables each group in the society to state each matter to be of vital interest. Consequently, this type of veto is likely to immobilize the legislative and execution processes. The best example of this kind of regulation is the Cypriot experience. Presidential absolute veto rights in Cyprus were one of the reasons which blocked the politics and therefore caused the failure of consociationalism.

3.1.4. Segmental autonomy

Consociational regulations may grant some degree of territorial or non-territorial autonomy to all the groups in society. Each group rules itself in the area of the group's particular concerns (Lijphart, 1977:41). Each group has its own elected institutions that enjoy some degree of self-government. Therefore, only a few issues have to be subject to consensus among all groups (Schneckener, 2002:205). Territorial autonomy means that the consociational system coincides with a federal structure. Belgium, South Tyrol, and Bosnia are examples of this type of power-sharing settlement. Non-territorial autonomy, on the other hand, "applies to all members of a certain group within the state, irrespective of their place of residence. It is the right to preserve and promote the religious, linguistic, and cultural character of the group through institutions established by itself" (Lapidot, 1996:175). For example, in Cyprus, the constitution established two communal chambers for cultural, religious, educational, and local issues, as well as two public courts.

3.1.5. Arbitration mechanism

It is also essential to establish an arbitration mechanism to prevent consociational system blocking in the event of a dispute. Arbitration can be established through both political and legal arrangements (Schneckener, 2002:222). Thus, in cases where consociational processes are obstructed for various reasons, the system may be made functional through the mediation mechanism.

3.2. Favorable Conditions for Power-Sharing/Consociationalism

Consociational arrangements are likely to be stable and beneficial when some favorable factors exist. The question of which conditions may be conducive to power-sharing structures has formed the subject of many works in the literature. Nordlinger (1972), Lijphart (1977:53-103; 2008:31-36), McGarry and O'Leary (1993:35), and Wolff (2003:31-33) have presented several conditions for a successful consociational settlement in divided societies. In addition to this extensive literature, Schneckener (2002:211-217) provides a worthwhile list that contains favorable conditions for consociationalism in the literature. The following list is a brief summary of this literature (based mostly on Schneckener and Lijphart's works).

• ***Size of territory and population:*** Small size enables a power-sharing system to be successful. Small size has both a direct and an indirect impact on the probability that consociationalism will be established and will succeed: it directly reinforces the spirit of cooperation and accommodation, and it indirectly enhances the chance of power-sharing by decreasing the burdens of policy-making. Smallness increases the probability that elites will get to know each other and meet often; thus, they do not regard politics as a zero-sum game and will tend to coalesce rather than scuffle in decision-making. All of the successful examples of consociationalism are small countries-territories such as Switzerland, South Tyrol, and Brcko in Bosnia and Herzegovina.

• ***Balance of power:*** A multiple balance of power among groups is conducive to consociationalism. When one group has a clear majority in number, the political elites of that group may prioritize dominance rather than reconciliation. For instance, in the Brcko District of Bosnia and Herzegovina, none of the rival groups has a majority in the population: Muslim Bosniaks, Serbs, and Croats constitute 44,1%, 25,4%, and 20,7%, respectively (Kadic, 1998: 21). This demographic reality is one of the most critical factors behind the smooth functioning of the consociational system in Brcko. In Cyprus, however, there was a significant difference between Greeks and Turks in size, 80%, and 20%, respectively, and thus the consociational structure lasted only three years and ended in bloodshed.

• ***Territorial segmentation:*** If the groups are territorially separated, the consociational structure may include territorial arrangements to allow each group to rule itself. Consequently, rival groups will need to reach consensus on only a few issues that are subject to central administration. The less need there is for compromise, the better the conditions for consociationalism.

• ***Multiparty system:*** Each group in a divided society should be represented by several parties rather than one "national front." This political pluralism within each group makes it possible to involve moderate representatives of groups within a grand coalition.

• ***Overarching loyalty:*** Despite their particular group identities, the majority of each group should be affiliated to the same ideals or values, which enable each community to share common ground. A shared religious, linguistic, national, or regional identity would be examples of overarching loyalties. Thus, none of the groups can claim to be the owner of the state, which excludes others.

• ***Crosscutting cleavages:*** It is vital for the success of the system that the people who make up each group can contact other members of the group(s) through different loyalties. In this way, the

members of each group have the opportunity to share and feel close to the members of other groups in their daily life practices. This increases the possibility of inter-group communication by preventing the groups from becoming homogenously rigid.

• **Respect for the status quo:** No side should desire to change the consociational structure. Partners in a power-sharing system should not strive to be dominant, and radicals or separatists should remain in a minority position within each community. This condition is met in South Tyrol because both sides of the consociational regulation have so far respected the power-sharing structure and have not allowed radicals to dominate the daily work of the political structure.

• **Traditions of compromise:** If rival groups share historical experiences that involve elites' traditions of compromise, future disagreements in the consociational system are likely to be dealt with in the light of this mutual understanding. Past compromises show that communities already have a tradition of overcoming conflicts. Thus, historic dispute resolution experiences serve as reference points for the present and future elites in a power-sharing system. Northern Ireland's failed power-sharing experiment in 1973-1974 might have positively affected the 1998 agreement because it created a landmark in the history of Protestant-Catholic rivalry in the country.

• **Elites' dominance:** It is crucial for the political elite to be competent and to take social support behind both in the negotiation process and in the process of running the consociational system. The political leadership of each group should persuade their followers to deal with internal resistance that may exist during negotiations or the implementation of the agreement. Besides, elites have to prove their determination to back the agreement. If elites demonstrate doubts about the agreement, their followers do not tend to support the new system.

• **Broad participation:** All groups should take part in both the negotiation process and in the consociational structure once an agreement has been achieved.

3.3. The Relevance of Power-Sharing/Consociationalism to Kirkuk

The allocation of power and material resources (i.e., oil revenues) among Kirkuk's deeply divided society seems one of the most acceptable and reliable possibilities to secure all ethnic groups' rights and stabilize the region once the final status of Kirkuk has been determined. Accordingly, power-sharing in Kirkuk will be a sub-option of one of the three options of final status: integration into the KRG, under the control of the central government as a governorate, or autonomous region-special status.

Nevertheless, successful power-sharing suits autonomy well in divided societies as a booster of peace settlement in divided societies. For this reason, distributing power amongst four ethnic groups in an autonomous Kirkuk might be conducive to future stability in the province.

As noted above, the population sizes of the competing groups in a divided society are one of the most important factors that have a significant effect on the structure of a consociational system. The absence of a census in Kirkuk is the greatest practical obstacle to implementing consociational arrangements (Hanauer & Miller, 2012:47). Liam Anderson (2009:12-13) proposed that the results of the December 2005 election could indicate the ethnic divergence in Kirkuk. According to him, the December 2005 results showed that Kurds (as represented by the Kurdish Alliance bloc) make up 53% of the total population, while Arabs make up 27% and Turkmens 13%. However, 2010, 2014, and 2018 elections results, as mentioned in the previous section, illustrate that Anderson's assumption is misleading because the Kurdish Lists ended up below 50%, whereas non-ethnic coalitions or parties got more support than Kurdish parties. Thus, it is implausible to specify ethnic population sizes through election results. For this reason, if all sides accept the compromise that the 1957 census results can be used as a reference point for power-sharing, a political consensus can clear the practical hurdles. According to the 1957 census results, as mentioned in the introduction, Turkmens, Kurds, Arabs, and Christians comprised 21%, 48%, 28%, and 2.5% of the population, respectively, in the province of Kirkuk. Besides, there were 45,000 (38%) Turkmens, 40,000 (33%) Kurds, 27,000 (22%) Arabs, and 8,000 (6%) Christians in the city of Kirkuk (Ezzat, 2012:58).

3.3.1. Grand coalition in Kirkuk

The executive body of Kirkuk should include representatives of all the relevant groups. Both provincial and city councils should be constituted by members of the Turkmens, Kurds, Arabs, and Christians. Each community must take part in the decision-making and execution processes through its own representatives. Major political parties of each ethnic group or individual elites from each community can be involved in the local government. Positions in the provincial council should be distributed amongst all groups. Senior executive (governor, deputy governor), administrative (directors-general and their deputies) and quasi-legislative (district, sub-district and city council) positions can be allocated amongst Turkmens, Arabs, Kurds, and Christians in proportions consistent with Article 23 of the provincial elections law (ICG Report, 2008:ii). Moreover, as Rakan S. Ali, an elected member of the Kirkuk City Council from the Arabic Assembly, suggested the governorship position can rotate between ethnic groups for a specific time, shall we say for a one-year-term (European Parliament Conference Report 2008:30). In addition to the governorship position, the head of the police can also be rotated among ethnic groups in

order to eliminate the doubts about the security of each ethnic community in Kirkuk.

3.3.2. Proportionality in Kirkuk

Political and material power in Kirkuk, as in all consociational settlements, should be distributed proportionally amongst all ethnic groups. Anderson and Stansfield (2009:229) state that "*equal power-sharing ... is not a 'fair' system in that the allocation of power bears no relation to relative group size...*" This approach is undoubtedly right in terms of distributing power positions in a provincial council. Considering the clear plurality – not majority – of Kurds in the entire province as the 1957 census results show, the proportions of positions in the provincial council can be allocated on a 46-23-23-8 percent or a 48-24-24-4 percent basis among, respectively, Kurds, Turkmens, Arabs and Christians (ICG Report, 2008:30).

For Kirkuk City Council, however, proportions of seats can be equal among Turkmens, Kurds, and Arabs because, in the city center – according to the 1957 census results – there was not a significant gap between the three ethnic groups despite Turkmens' slight plurality. Accordingly, the 32-32-32-4 formula amongst, respectively, Turkmens, Kurds, Arabs, and Christians, can be the ratio for power allocation in Kirkuk City Council. This equal distribution of power among major rival groups is similar to what Belgium's consociational system has: an equal number of seats in the government as well as in the highest courts and the upper ranks of the army (the principle of parity). When then-President Jalal Talabani visited Kirkuk in 2008, during his meeting with the representatives of all sides, he reportedly agreed that the 32-32-32-4 formula would be applicable to the city council (ICG Report, 2008:30). The same ratio can also be applied to all other administrative levels: executive positions, district and sub-district councils, and directorate positions.

In addition to administrative positions, power distribution on the 32-32-32-4 formula can be applied to the civil service (including state-run companies) and security forces. Directorate, as well as junior officer positions in the civil service, can be allocated through this ratio. Moreover, all levels of positions in the police should be distributed according to this formula to minimize the security dilemma, which is a remarkable feature of ethnic conflicts.

Furthermore, the oil revenue, which is one of the most knotty components of the Kirkuk problem, should be proportionally distributed. Dewhurst (2006:7) claims that an acceptable solution in Kirkuk will include an equitable allocation of oil if Kirkuk falls under the administrative control of the KRG. However, if an agreement in which Kirkuk stays outside the KRG is reached, it is likely to be challenging to persuade Kurds of an equitable oil revenue distribution due to their numerical advantage in Kirkuk as a whole. In the case of such an eventuality, the Kurds' share of oil revenues can be increased to persuade them to accept a power-sharing

structure in Kirkuk outside the KRG. For example, Kurds could gain 60 percent of oil revenues and 18-18-4 percent for Arabs, Turkmens, and Christians, respectively. Accordingly, Kurds can give up their exclusive claim to the Kirkuk governorate in exchange for more oil: a grand bargain, which is an "oil-for-soil" deal (ICG Report 2008:31). Thus, the proportional sharing mentioned above in different fields appears as a rational model considering the ethnic distribution in Kirkuk.

3.3.3. Veto system in Kirkuk

A consociational system that includes all ethnic groups in Kirkuk should also involve a veto system to push all groups towards consensus in decision-making. It also warrants each ethnic group to secure their interests against the others. However, providing an absolute direct veto to each group would resolve the deadlock over several issues, as was the case in Cyprus. For this reason, "*delaying veto*" or "*indirect veto*" systems could be more applicable in Kirkuk. The former implies, for instance, that if a regulation is not approved by at least two-thirds or three-quarters of each group, the draft could be stopped, and sides would have to table a new proposal, or each group could be allowed to appeal to the Iraqi constitutional court. The indirect veto option for each group implies that specific conditions must be met so as to pass the regulations. For example, the majority of each ethnic group has to approve the draft; otherwise, the regulation will not pass. Consequently, granting some degree of veto rights to each ethnic group in Kirkuk could both secure each group's interests and force all groups into consensus.

3.3.4. Segmental autonomy for each ethnic group in Kirkuk

Each ethnic group in Kirkuk should enjoy some degree of autonomy. Considering the fact that ethnic groups are widely intermingled in Kirkuk, the idea of territorial autonomy is far-fetched. Therefore, segmental autonomy in Kirkuk should be based on personality. Each ethnic group could have its own competencies in language, education, culture, and religious affairs. In order to secure all cultures in Kirkuk, Ali M. Sadeq suggests that "*a special administration shall be formed for each ethnic group ... and shall be elected by people of group ... Turkmens, Kurds, Arabs, and Christians shall have their administrations in order to provide cultural services to each ethnic group.*" (European Parliament Conference Report, 2008:33) For example, Turkmens, Kurds, and Arabs could have their own public/private schools to teach their children in their mother tongues. Sadeq maintains that Christians would have the right to form their own judicial council. The details of such arrangements can be extended according to cultural needs and differences among ethnic groups, yet the principle of segmental autonomy is more important than the specifics.

3.3.5. Arbitration mechanism in Kirkuk

In order to deal with a disagreement between ethnic groups in both the decision-making and execution processes, political and judicial arbitration and mediation mechanisms should be established in Kirkuk. International support for political mediation would be efficient in terms of overcoming disagreements. Bosnian Contact Groups are the best case in point. In the Contact Group, the High Representative of the European Union with far-reaching competencies, the Organisation for Security and Cooperation in Europe (OSCE) election commission, an OSCE ombudsperson, the United Nations High Commissioner for Refugees, and a human rights commission have so far established some civil activities to mediate between ethnic groups (Schneckener, 2002:209). Such a mechanism could be established in Kirkuk in a consociational structure. The UNAMI, Iraqi central government, the KRG, and Turkey could assist with mediation and arbitration processes in case of a dispute. In addition to political arbitration, a juridical mechanism could also be formed. A local court for disputes could consist of members from all ethnic groups as well as neutral third-party members.

3.4. Favorable and Unfavourable Conditions for Power-Sharing in Kirkuk

Among the eleven conditions for favoring power-sharing systems stated above, most already exist on political and social grounds in Kirkuk. The existence of these favoring conditions can have the effects of a catalyst on the future success of consociationalism in Kirkuk. These favorable and non-favorable conditions for power-sharing in Kirkuk are as follows:

- ***Size of territory and population:*** Kirkuk has a territory of 9,679 km² and a population of one and a half million. These figures illustrate that Kirkuk can be seen as a small area akin to other successful consociational systems such as Belgium (30,528 km²-11 million), South Tyrol (7,400 km²-511,000), Brcko (493 km²-87,000) and Switzerland (41,000 km²-8 million).

- ***Balance of power:*** There is no clear majority in terms of population in Kirkuk despite the Kurds' clear plurality. Kurds, according to historical records, represent slightly under half the population in Kirkuk province, whereas they come second after Turkmens in the city of Kirkuk. Besides, the Arab population, with over 20% in both the city and the province, consolidates the balance among ethnic groups.

- ***Territorial segmentation:*** All ethnic groups live intermingled in Kirkuk, although there are some small ethnically homogenous sub-districts and villages in the countryside. Therefore, Kirkuk's mixed population makes territorial autonomy for each community within Kirkuk almost impossible.

- ***Multiparty system:*** All three major ethnic groups in Kirkuk are represented by more than one party. For example, on the Kurds' side, in

addition to two major parties, the PUK and the KDP, a relatively new party, Gorran, has also become popular. The picture on the Arab side is more complicated. Several parties and coalitions are representing Arabs in Kirkuk as well as in the rest of Iraq. Turkmens, on the other hand, have a national front, the Iraqi Turkmen Front (ITF), which leads Turkmens' claims, and yet some other parties also exist on the Turkmen side.

• **Overarching loyalty:** All resident ethnic groups have a long history in Kirkuk. Despite their ethnic, linguistic, and religious differences, they have been living together in Kirkuk for centuries. Being Kirkukis could be an overarching identity for all groups to create a peaceful atmosphere. Moreover, apart from Christians, a vast majority of the inhabitants of Kirkuk are Muslim. Therefore, Islam could be a unifying factor once some successful steps have been achieved. However, an increasing sectarian division between Sunnis and Shi'is might not allow such intimacy.

• **Crosscutting cleavages:** Although ethnic identity is the most significant factor for all groups in Kirkuk, a remarkable number of people from all communities seek political moderation. For instance, al-Iraqiya's election success in Kirkuk in 2010-election could be evaluated as a crosscutting political pursuit, because 38% support for a moderate, secular and nationalist (non-ethnic) party means that ethnicity is not alone sufficient to determine political stance. Furthermore, sectarian identity, too, cuts across ethnic affiliation to some extent. For example, Sunni-Shi'i split among Turkmens is almost fifty-fifty, and some Shi'i Turkmen parties ally with non-Turkmen coalitions as Shi'i Turkmen party, the Islamic Union for Iraqi Turkmens, allied with the National Iraqi Alliance, which was the most prominent Shi'i coalition at the national level, in 2009-elections.

• **A tradition of compromise:** Besides, and more importantly, Kirkuk has occasionally undergone a de-facto power-sharing experience to some extent since the American invasion in 2003. Administrative, executive, and security posts have been allocated in proportion amongst the four inhabitant ethnic groups of Kirkuk (Anderson, 2009:14-17). Therefore, this de facto consociational experiment could be a reference point for a new regulation that enlarges on a power-sharing structure.

Apart from the condition of "*territorial segmentation*", six conditions of favorable factors for power-sharing already exist to various degrees in Kirkuk. This could underpin a consociational structure in Kirkuk. Moreover, three other conditions (respect for status quo - elites' dominance - broad participation) could be met during negotiations and once the agreement has been achieved, depending upon the quality of compromise. Whatever the final status of the Governorate of Kirkuk will be, the most acceptable governing structure is likely to be a power-sharing system within the province. Kirkuk's complex ethnic diversity and the insistent claims of each group would not allow for a "*majority*

rule" government system. Such a majority rule structure would be likely to marginalize others, contributing to instability in Kirkuk. For this reason, each community should be allowed to participate in the decision-making and executive processes. Not only political sources but also material resources (i.e., oil revenues and government jobs) should be allocated in proportion between Turkmens, Arabs, Kurds, and Christians. Power-sharing in Kirkuk is not only politically correct but also fair considering the ethnic reality on the ground.

Conclusion

Iraq's oil-rich governorate of Kirkuk has been one of the knottiest problems affecting the future of the state and even the entire region in the Middle East. Since the American invasion in Iraq in 2003, the question relating to whether Kirkuk will be included in the Kurdish Region or remain outside it has not yet been solved. According to Article 140, the final status of Kirkuk should have been determined through a referendum by the end of 2007. Moreover, the problem has become more complicated and challenging, rather than being solved. What makes the issue complicated and unresolved is the multi-ethnic structure of society in Kirkuk and the competing claims over the problem. Turkmens, Arabs, Kurds, and Christians, naturally, are trying to secure their rights and future in Kirkuk. Kurds aspire to incorporate Kirkuk into the KRG, claiming that it is demographically and historically a Kurdish province. Arabs mainly approach the issue in the context of Iraq's territorial integrity, thus demanding that Kirkuk should remain under the control of Baghdad. Turkmens and Christians, on the other hand, do not want to be excluded minorities either in the KRG or under the control of the central government. Therefore, they pursue a solution that secures the interests of all ethnic groups in Kirkuk.

This study has dealt with the solution of the Kirkuk's status problem in light of the methods of resolution of ethnic and territorial conflicts. In this context, two methods come to the fore for a resolution of Kirkuk's status problem. Firstly, Kirkuk should be granted autonomy or special status that would provide more powers to the inhabitants of the territory. Accordingly, Kirkuk should enjoy more legislative, executive, and judicial powers. Therefore, Kirkuk would be independent of both the KRG and Baghdad in its internal affairs, whereas significant issues such as national security, fiscal and customs policy, and the general budget would be subject to the federal government's authority. Autonomous Kirkuk would have its own regional constitution as well as its own security forces according to both regional and federal laws. Consequently, not being under the direct control of the central government or the KRG would secure the interests of all ethnic groups in Kirkuk.

Secondly, powers should be shared among the four ethnic groups in the autonomous Kirkuk. In order to prevent one ethnic group from dominating the politics, posts, security services, and economic revenues and

abusing these powers against other ethnic groups, a power-sharing governance structure should be established within the autonomous Kirkuk region. This consociational structure should distribute the power in the city of Kirkuk according to a 32-32-32-4 percent formula among Turkmens, Kurds, Arabs, and Christians, respectively. However, considering the Kurds' plurality in the entire region of Kirkuk, power could be shared in the regional government on a 46-23-23-8 percent or 48-24-24-4 percent basis in favor of the Kurds. For all other administrative and executive positions, the former formula should be implemented. However, to persuade Kurds to accept Kirkuk outside the KRG, a significant proportion (around 60%) of the oil revenues of Kirkuk could be granted to them.

This model proposed for Kirkuk has been successful in many cases similar to Kirkuk with different dimensions. Models implemented in Northern Ireland, South Tyrol, Bosnia, Brcko, and Switzerland in the 1970s, which contain different dimensions of autonomy and power-sharing elements, reveal a way with autonomy power-sharing for Kirkuk as the most reasonable solution. The situations that exist in these cases and support autonomy reinforced by power-sharing are also largely present in the Kirkuk case. In this context, different cases emerging in the historical process as a result of ethnic conflicts and tensions point to power-sharing autonomy model in order to reduce the tension in Kirkuk and ensure long-term stability.

Bibliography

- Al-Mufti, N. (September 18, 2017). *Kurdistan and the Unity of Iraq: A Referendum in a Powder Keg*. Retrieved August 14, 2019. from <https://www.globalresearch.ca/a-referendum-in-a-powder-keg/5609541>
- Anderson, L. (2009). "Power-sharing in Kirkuk: conflict or compromise?". *Globalization, Urbanisation, and Ethnicity Conference*. Ottawa, December 3-4.
- Anderson, L.- Stansfield, G. (2009). *Crisis in Kirkuk: the ethnopolitics of conflict and compromise*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Barkey, H. J. (2009). *Preventing conflict over Kurdistan*. Carnegie Endowment for International Peace Report.
- Bell, G. (1920). *Mesopotamia: Review of Civil Administration, A report prepared for the British Government*. Retrieved October 17, 2018. from

https://archive.org/stream/reviewofciviladm00iraqrich/reviewofciviladm00iraqrich_djvu.txt

- Dewhurst, M.A. (2006). "Assessing the Kurdish question: what is the future of Kurdistan?". *The US Army War College Strategy Research Project*. Retrieved April 05, 2013. from <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA448513/>
- European Parliament Conference Report. (2008). *Kerkuk problem and Article 140: defining alternatives the view of Kerkuk's Turkmen and Arabs*. Retrieved June 22, 2013. from <http://www.unpo.org/images/reports/kerkuk%2C%20defining%20alternatives%20-%20conference%20report.pdf/>
- Ezzat, Y. (2012). *The treatment of Iraqi Turks since the aftermath of the WWI*. United States: Trafford Publishing.
- Ferris, E.; Stoltz, K. (2008). *The future of Kirkuk: the referendum and its potential impact on displacement*. March 3. The Brookings Institution – the University of Bern Project on Internal Displacement.
- Ghanim, D. (2011). *Iraq: dysfunctional democracy*. California: Praeger.
- Güçlü, Y. (2007). "Who owns Kirkuk? The Turcoman case". *Middle East Quarterly*. Winter. pp. 79-86.
- Hanauer, L.- Miller, L. E. (2012). *Resolving Kirkuk: lessons learned from settlements of earlier ethno-territorial conflicts*. RAND National Defence Institute. Retrieved April 08, 2013, from http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2012/RAND_MG1198.pdf
- Hanish, S. (2010). "The Kirkuk problem and Article 140 of the Iraqi Constitution". *Digest of Middle East Studies*. Spring. pp. 15-25.
- Hannum, H.- Lillich, R. (1980). 'The Concept of Autonomy in International Law', *American Journal of International Law*. 74(4). pp. 858–89.
- Harf, B.- Gurr, T.R. (2004), *Ethnic conflict in world politics*. Boulder: Westview Press.
- Hartzell, C.- Hoddie, M. (2003). "Institutionalising peace: power-sharing and post-civil war conflict management". *American Journal of Political Science*. 47(2). pp. 318-332.

- International Crisis Group. (2008). *Oil for Soil: Toward a Grand Bargain on Iraq and the Kurds*. Middle East Report 80. Retrieved April 06, 2013. from http://www.crisisgroup.org/~-/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Iraq/80_oil_for_soil___toward_a_grand_bargain_on_iraq_and_the_kurds.pdf
- Iraq's Constitution of 2005. Retrieved March 19, 2019. from https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en
- Kadric, J. (1998). *Brcko: Genocide and testimony*. Sarajevo: Institute for the Research of Crimes Against Humanity and International Law
- Kane, S. (2010). "Finding common ground: Kirkuk as a special governorate". Peacebrief. United States Institute of Peace. No. 31. Retrieved April 08, 2013. from <http://www.usip.org/publications/finding-common-ground-kirkuk-special-governorate/>
- Lake, D. A.- Rothchild, D. (1996). "Ethnic Fears and global engagement: the international spread and management of ethnic conflict". *Policy Papers*. The University of California Institute on Global Conflict and Cooperation.
- Lapidoth, R. (1996). *Autonomy: flexible solutions to ethnic conflicts*. Washington DC: United States Institute of Peace Press.
- Lijphart, A. (1977). *Democracy in Plural Societies*. New Haven and London: Yale University Press.
- Lijphart, A. (2008). *Thinking about democracy*. London and New York: Routledge.
- Menmy, D. T. (January 14, 2019). *Kurdistan Flag Row Threatens to Reignite Kirkuk Powder Keg*. Retrieved August 12, 2019. from <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/01/kirkuk-kurdistan-flag-iraq-puk.html#ixzz69xJ0dweX>
- McGarry, J.- O'Leary, B. (1993). "Introduction: the macro-political regulation of ethnic conflict". John McGarry & Brendan O'Leary (eds). *The politics of ethnic conflict regulation*. London: Routledge. pp. 1-40.

- McCulloch, A. (2018). The Use and Abuse of Veto Rights in Power-Sharing Systems: Northern Ireland's petition of concern in comparative perspective. *Government and Opposition* 53(4): 735–756.
- Nasri, G.- Salimi, A. (2013). 'The politics of Kirkuk: policy implication for Iran', *Iranian Review of Foreign Affairs*. 3(4). pp. 75-100.
- Natali, D. (2008). "The Kirkuk Conundrum", *Ethnopolitics*, 7(4). pp.433-443.
- Nordlinger, E. (1972). *Conflict regulation in divided societies*. Cambridge: Harvard Studies in International Affairs.
- Oppel, R. A. (August 19, 2008), *Kurdish Control of Kirkuk Creates a Powder Keg*. Retrieved June 02, 2013. from <https://www.nytimes.com/2008/08/19/world/middleeast/19kirkuk.html>
- Rothchild, D.- Hartzell, A. H. (1999). "Security in deeply divided societies: the role of territorial autonomy". *Nationalism and Ethnic Politics*. 5(3-4). pp. 254-271.
- Schneckener, U. (2002). "Making power-sharing work: lessons from successes and failures in ethnic conflict regulation". *Journal of Peace Research*, 39(2). pp. 203-228.
- To the participants in seeking a solution to the Kerkuk problem: the historical anatomy of Kerkuk region*, Iraqi Turkmen Human Rights Research Foundation Report, 29 November 2008, no. Art.30-K2908. Retrieved April 04, 2013, from http://www.turkmen.nl/1A_soitm/art.30-K2908.htm/
- Turcan, M. (2011). "Today stems from yesterday: a Kirkuk-centric analysis of central periphery relations of Baghdad and Iraqi Kurds". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7(5). pp. 87-120.
- Wolff, S. (2003). *Disputed territories: the transnational dynamics of ethnic conflict settlement*. New York-Oxford: Berghahn Books.
- Wolff, S.- Weller, M. (2005). "Self-determination and autonomy: a conceptual introduction". M. Weller & S. Wolff (eds). *Autonomy, self-governance and conflict resolution*. London and New York: Routledge. pp.1-25.
- Wolff, S. (2005). "Complex autonomy arrangements in Western Europe: a

comparative analysis of regional consociationalism in Brussels, Northern Ireland, and South Tyrol". M. Weller & S. Wolff (eds). *Autonomy, self-governance and conflict resolution*. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group. pp. 117-157.

Wolff, S. (2010). "Governing (in) Kirkuk: resolving the status of a disputed territory in post-American Iraq". *International Affairs*. 86(6). pp. 1361-1379.

Wolff, S. (2012). "Consociationalism: power sharing and self-governance". S. Wolff & C. Yakinthou (eds). *Conflict management in divided societies; theories and practice*, London and New York: Routledge. pp. 23-56.

KAPİTALİZMİN EKONOMİK KRİZLERİ

Fetullah AKIN*

Öz

İkinci Dünya Savaşından sonra Breetton Woods Para Sisteminin kurulması, dünya ticaretinin artırılmasını hedeflemesinin yanında, dünyada ekonomik krizlerin önlenmesini de hedeflemiştir. Bu çerçevede döviz kurlarının sabit bırakılması, belirlenmiş olan kurların sürdürülmesi görevinin merkez bankalarına verilmesi, gerektiğinde kurlara müdahale etmeleri, döviz açığı artan ülkelere uluslararası kuruluşlarca destek verilmesi, gerektiğinde ortak müdahale ile dengenin sağlanması gibi belirlenmiş olan bu kararların hepsi herhangi bir ülkede çıkabilecek bir krizi önlemeye yönelikti. 1971 yılında dünya para sisteminin ortadan kalkması, ticaret fazlası veren ülkelerin ticaret açığı olan ülkelere bu fazlalığı kaydırmaları imkânının ortadan kalması ile birlikte krize giden bir yol açılmış oluyordu. Bugün de ekonomik krizlerin suçlusu kısmen, Breetton Woods Para Sisteminin ortadan kalkması anlamında "sistemsizlik dönemine" yüklenmektedir. Dünyada oluşan ekonomik krizlerin her birinin krizi oluşturan şartları diğerinden farklıdır, ancak krizler şu yada bu sebeple ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan krizlerin ortak noktaları, krizin meydana geldiği ülkelerin borç içinde olmaları, yüksek cari açıklarının bulunmaları ve yüksek bütçe açıklarının bulunmalarıdır. Her krize devlet müdahalesi kaçınılmaz olarak yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Finansal Kriz, Bankacılık Krizi, Dünyada Ekonomik Krizler, Türkiye Ekonomik Krizleri

ECONOMIC CRISES OF CAPITALISM

Abstract

The establishment of the Bretton Woods Monetary System after the Second World War aimed at not only increasing world trade, but also preventing economic crises. Along with this system, countries adopted the fixed exchange rate system based on gold. The Central Banks were given the task of maintaining fixed exchange rates. The duty of maintaining the Bretton Woods Monetary System and providing the necessary liquidity to the world when needed is transferred to the International Monetary Fund (IMF). In addition, the IMF was given duties such as supporting countries with increasing foreign exchange deficits, ensuring balance through joint intervention when necessary, and making foreign trade, monetary and fiscal policy recommendations to the countries to eliminate the foreign exchange deficit. All such decisions, determined by the establishment of the Bretton Woods Monetary System, were all aimed at preventing an economic crisis that could arise in any country. The

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, fetullah.akin@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0954-658X>

common points of the emerging crises are that the countries where the crisis occurred are in debt, high current account deficits and high budget deficits.

Keywords: *Capitalism, Financial Crisis, Banking Crisis, Economic Crisis in the world, Turkey Economic Crisis*

Giriş

Kapitalist sistem için çok farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Bu çalışmada kapitalist sistem için, krizlerin yaşandığı, krizlerle birlikte varlığını sürdürdüğü, krizlerle tanımlı bir sistem, yada krizler sistemi olarak ifade edilecektir. “Bu sefer artık kriz olmaz” denildiğinde krizin çıktığı görülmekte, ortaya çıkan krize “bu seferki kriz başkadır” tanımıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Sürekli birbirini takip eden krizler, kapitalist sistemin bir gerçeğidir denilebilir. Bütün ekonomilerde süregelen “Konjonktür” süreçlerde aslında kapitalist sistemin krizleridir; eğer konjonktür dalga boyutları çok yükselirse “ekonomik kriz”, “banka krizi” “finansal kriz” olarak ifade edilir. Konjonktür 4 aşama olarak tanımlanır: daralma, dip, genişleme ve zirve... Ekonomi, daralmayla başlar sonra bir dip noktaya kadar gerileyerek uzanır, sonra genişlemeye geçer bu zirveye kadar yükselip döngüsünü tamamlar ve tekrar daralmaya başlanır. Konjonktür devreler ekonomide ortalama 8-10 yıl sürer yani ekonomide her 8-10 yılda bir dip ve zirve görülür. Sektörel devrelerde süre farklılaşabilir; genellikle inşaat sektörü daha uzun süreleri kapsarken, imalat sanayi daha kısa süreleri kapsamaktadır. Bu devreleri ilk defa dikkate almış bulunan bilim insanı adına izafeten “Kuznets Devreleri” de denilmektedir.

En fazla tanımlanan konjonktür teorilerin bir kaçı şu şekildedir: Hawtrey, “finans teorisi” ile konjonktür teorilerini banka kredilerin genişlemesine ve daralmasına bağlamıştır; Schumpeter ve Hansen, konjonktürü, “yenilik teorisi” ile demiryolu gibi önemli icatların ve keşiflerin sonucu ve bunların merkezileşmesine bağlamaktadır; Hobson, Foster ve Catching, konjonktürü, “tüketim azalışı teorisi” ile yüksek gelir guruplarının daha yüksek oranda gelir elde etmeleri sonucu daha yüksek oranda tasarruf etmelerinden kaynaklı talep azalmasına bağlamaktadır.

Her ülkedeki krizin kendine has tanımı yapılabilmekte ve krize devlet müdahalesi kaçınılmaz olmaktadır. Kriz ile birlikte sisteme yönelik tartışmalarda artmaktadır, daha fazla liberalizm krizlere neden olduğu yönünde görüşler ağırlık kazanmaktadır.

Konuya önce, Breetton Woods Para Sistemi olarak bilinen, Dünya Para Sisteminin kuruluşu ile giriş yapıldı, krizlerin ortaya çıkması ve artması Breetton Woods Para Sisteminin yıkılışı anlamında, systemsiz döneminin bir eseri olduğu yönünde kanaatlerin varlığına vurgu yapıldı. Ekonomideki büyük krizlerin ortaya çıkışları ve çözüm önerileri üzerine tartışmalar yoğun bir şekilde sürdürüldü. Bu arada Türkiye’de ortaya çıkan krizlere de değinildi. Krizler üzerine bazı düşünceler ile konuya devam edildi.

1. DÜNYA PARA SİSTEMİNİN KURULUŞUNDAN SİSTEMSİZLİK DÖNEME GİDEN SÜREÇ

Çoğu iktisatçı, Breetton Woods Para Sisteminin hüküm sürdüğü döneme “krizsiz dönem”; Breetton Woods Para Sisteminin 1971’ ortadan kaldırılması ile başlayan ve günümüze kadar devam eden döneme ise “sistemsizlik dönemin krizleri” olarak isimlendirir.

Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonra karşı karşıya kalınan uluslararası para sistemine çözüm yolu bulmak amacıyla ABD’de Breetton Woods kasabasında 44 ülkenin katıldığı uluslararası bir konferans yapıldı. Bu konferansta, Dünya para sisteminin nasıl olması gerektiğine dair alınan kararlar Breetton Woods Para Sistemi olarak isimlendirildi. Breetton Woods Para Sisteminin iki temel özelliği bulunmaktadır. Özelliklerden birincisi uluslararası sermaye hareketlerine kısıtlama getirmektedir; ikincisi ise ayarlanabilir yada “yönetimli dalgalanma” ile ifade edilebilen “sabit kur sisteminin” uygulamaya konulmasıdır (Togay, 2002).

Breetton Woods Para Sisteminin birinci ayağı, uluslararası ödemeye aracılık edecek bir “parasal sistem” dizayn edildi. Buna göre dış ödemelerde altın para sistemi geçerli olacak ve bir ons altın 35 Dolara eşitlenerek, altına bağlı “sabit kur sistemine” geçilmiş oldu. Amerika, bu dolar-altın sabit paritesini dünyaya karşı koruyacağını taahhüt ediyordu, yani Amerika Merkez Bankası bu kur üzerinden altın ve dolar talebini karşılayacaktı. Her hangi bir kişi yada her hangi bir devlet FED’e (Amerikan Merkez Bankası) 35 dolar teslim ettiğinde bunun karşılığında bir ons altın alabilecekti (Akin, 2017).

Para, ona olan güvenden dolayı para oluyordu; güven ise o paranın arkasında olan ekonomik ve siyasi güce bağlıydı. Breetton Woods Para Sistemi’nin kuruluş tarihinde bu ekonomik ve siyasi gücün temsilcisi olarak Amerika görünüyordu. Bu bakımdan ABD dolarının dünya parası olma noktasında yeteri kadar güven vardı. Böylece, **Bretton Woods Para Sisteminin** birinci ayağı oluşturulmuş, ABD Doları Dünya parası olarak kabul edilmiş, ödemelerin ve dış ticaretin dolar ile yapılması kararlaştırılmıştı. Yani hem dünya parası hem de rezerv para olarak dolar işlem görecekti. Ancak, doların altına tam konvertible olması, dolaylı olarak Bretton Woods Para Sistemine, bir önceki dönemden farklı dizayn edilmiş yeni bir “altın para sistemi” ile ifade eden iktisatçıların sayısı çok fazladır (Akin, 2020).

Bretton Woods Para Sistemi üç temel kural ortaya koymuştur. Birincisi, döviz kurlarında istikrar sağlamak; sistem içindeki ülkelerin paralarının dolar karşısında değerlerinin %1 oranını aşmayan bir sınır içinde dalgalanmaya izin verilmiştir, serbest döviz piyasasında bu sınırların aşılması durumunda ilgili ülkelerin merkez bankası, döviz alım-satım işlemleri yürüterek paritelerin istikrarını sağlamakla yükümlü tutulmuştur. İkincisi, döviz denetimi ve dış ticaret kısıtlamaların kaldırmasıdır. Üçüncüsü ise, ihtiyaç duyulduğu takdirde, yeterli uluslararası likiditenin IMF tarafından sağlanmasıdır (Alpar, Ongun, 1985:127).

Hülasa, Bretton Woods Para Sistemi ABD'yi dünyanın merkez bankası konumuna getirirken, ABD dolarına da *değer standardı, müdahale parası ve rezerv para* fonksiyonlarını yüklemiştir. Her ülkenin ulusal para birimi dolar paritesi ile ABD dolarına bağlandığından ABD doları ulusal para birimleri için değer standardı fonksiyonunu üstlenmiştir. Doların aynı zamanda merkez bankalarının piyasaya müdahalesinde kullandıkları bir para birimi olması müdahale parası fonksiyonunu, müdahale işlemini yapabilmek ve uluslararası ticarete kullanabilmek amacıyla da merkez bankalarında rezerv olarak tutulması rezerv para fonksiyonunu üstlenmiştir (Yalçın, 2012:25).

1970'lerde Bretton Woods Para Sisteminin çöküşü üzerinde yarım asır geçti, hala uluslararası yeni bir para sistemi kurulamadı ve "sistemsizlik dönemi" devam ediyor. Yeni oluşan sistemsizlikte her ülke serbestçe milli parasının değerini belirleyebiliyor, ülkeler için genellikle önerilen dalgalı döviz kuru benimseniyor. Döviz kurlarının sürekli dalgalanması, kısa dönem sermaye giriş ve çıkışlarının düzensizliği, sıklıkları gittikçe artan para ve finans krizleri, kriz içindeki ülkelerin yardımına koşacak bir uluslararası kuruluşun ortada bulunmayışı bu sistemsiz dönemin genel karakterini oluşturmuştur.

Bu sistemsiz dönemde her ülke kendi sistemine sahip olarak döviz kurunu belirleyebiliyor, ancak eğer ülke gereği kadar döviz rezervlerine sahip değilse, döviz kurundaki oluşan yüksek volatilitenin önüne geçme imkânından mahrum kalıyor. Bilindiği gibi döviz kurundaki değişimler birçok ekonomik değişimlere sebep olur. Kurun aşırı yükselmesi yani milli paranın döviz karşısında yüksek oranda değer kaybetmesi, ülkede ekonomik krize kadar giden birçok ekonomik probleme yol açabiliyor.

Bu problemlerin başında gelişmekte olan ülkelerin ağırlaşan dış borçlarıdır. Bu ülkeler, özellikle 1970'lerin ortalarında artan petrol fiyatlarının etkisi ile büyük bir dış kaynağa ihtiyaç duydular; bu ihtiyaçlarını da önemli ölçüde dış borçlanmayla finanse ettiler. Gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının milli gelir içindeki payı 1970'te %14 iken 1984 yılında %30'a yükselmiştir (Alpar, Ongun, 1985:86). 1980'lerde, hem doların diğer para birimleri karşısında değer kazanması hem de, ABD'den takip edilen ekonomi politikaların sonucu, dolar cinsinde faiz oranlarının yükselmesi gelişmekte olan ülkelerin borç servis oranlarını daha da yükseltmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin borç krizinin başlaması 1982 yılında Meksika'nın 100 milyar doların üzerinde borcunu ödeyemeyeceğini duyurmasıyla ortaya çıkmıştır. Aynı tarihlerde 47 borçlu ülke ödemelerin yeniden yapılandırılması için alacaklı ülkelere ve IMF ve Dünya Bankasına başvurarak müzakerelere başladılar (Yalçın, 2012:32).

Son dönemlerde ortaya çıkan ekonomik krizlerin hemen hemen hepsi bu borç ve döviz krizidir yada bileşenlerin krizidir. 1994 Türkiye krizi, 1998 Rusya krizi, aynı tarihlerde Uzakdoğu krizi, Brezilya, Meksika, Arjantin krizleri ve 2002 yılında yine Türkiye ekonomik krizlerin hepsi borç ve döviz krizi ile ilişkilidir. Dikkat edilirse özellikle döviz darlığına bağlı ortaya çıkan

krizlerin hepsinin ortak noktası dış ticaret açığı yada cari açığı olan ülkelerdir. Dünya parası ihraç eden ve dünya merkez bankası görevini üstlenmiş olan ABD dış ticaret açığı verse bile, dış borcu dolar cinsinde olduğu için, döviz krizi yaşamaz çünkü dolar aynı zamanda milli parası olduğu için, istediği kadar dolar basma imkânına sahiptir. Yani ABD için dolar hem milli para hem de döviz olarak değerlendirilebilen bir paradır. Ancak, ABD’de başlayan ve dünyaya yayılan 2008 krizi, diğer ülkelerin bugüne kadar yaşadığı krizlerden farklı bir kriz olarak ortaya çıktı. Korona virüsünün sebep olduğu 2020 krizi de farklı bir kriz olacaktır.

1.1. 2008 Küresel Finansal Kriz

2007 yılında emareleri ortaya çıkan, 2008 yılında derinliği belirginleşen ve 1929 Büyük Buhranı sonrasında dünyanın karşı karşıya kaldığı en derin finansal kriz, dünyanın en gelişmiş kapitalist ekonomisi olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde ortaya çıkmasına karşın, hızla hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomileri etkisi altına aldı. Bu süreç hem dünya gayrisafı yurtiçi hasılasının (GSYH) yaklaşık olarak dörtte birini üreten ABD ekonomisindeki gelişmelerin dünyanın geri kalanı üzerinde ne büyük bir etkiye sahip olduğunu hem de küreselleşmenin oldukça çeşitlenmiş kanallar yoluyla krizlerin yayılmasını ne denli çabuklaştırdığını ve derinleştirdiğini gösterdi. Elbette, küresel bir krizin belirli bir ekonomiyi etkileme hızı ve derecesi hem krizin finansal mı yoksa reel mi olduğuna hem de o ekonominin dışa açıklığına, yani küresel ekonomi ile entegrasyonunun düzeyine bağlıdır.

2008 finansal krizi, tarihin en büyük kaldıraçlanmış varlık ve kredi balonundan kaynaklanmıştır. Bilindiği gibi Kaldıraçlı işlem; aracı kurumların uyguladığı ve müşterinin gayrimenkul piyasalardaki işlemlerinde, yatırım miktarının üzerinde işlem yapabilmesine imkân sağlayan sistemdir ve menkul kıymetleştirme sisteminde kaldıraç bire 30’a kadar yükselmiştir (Bakır, 2013). ABD ipotekli konut kredisi piyasasında (mortgage credit market) başlayan, ardından mali piyasaları saran ve son olarak da reel sektörü tam anlamıyla etkisi altına alan küresel krizin başlangıç noktası 2001-2002 yıllarına kadar geriye gider. 2000’li yılların başı hem Japon ekonomisinin hem de ABD ekonomisinin durgunluğa girdiği ve Avrupa Birliği (AB) ekonomisini de durgunluğa sürüklediği yıllar oldu. AB ekonomisinin ABD ekonomisi gibi dünya GSYH ’sının dörtte birisini ürettiği göz önüne alındığında, bu durum Japonya ekonomisi ile birlikte dünya ekonomisinin yarısından çoğunun durgunlukta olması anlamına gelmekteydi. Böylesine büyük ölçekli bir durgunluk için geliştirilen başlangıç çözümü düşük faiz politikaları olmuştur. Faiz oranlarının düşürülmesi amacıyla yaratılan yüksek oranlı para arzı artışı ise kaldıraçlı işlemlerin artmasına, kredi balonlarının şişmesine yol açtı.

Kredi balonun öncelikle hâkim olduğu sektör konut sektöründe, sürekli artan kredi talebini karşılamak amacıyla menkul kıymetleştirme süreci hız kazandı. Özellikle ABD’de olmak üzere, finansal piyasaların

1980 sonrası dönemin liberalizasyon sürecinin de etkisiyle yeterli biçimde *düzenlenmemiş* ve *denetlenmiyor* olması mali kurumları *ölçüsüz* biçimde düşük kaliteli ipotekli konut kredileri kullandırmaya yöneltmiştir. Bu noktada kredi veren kuruluşların daha fazla getiri elde etmek için kredi verme standartlarını da tarihsel ölçülerde gevşettikleri vurgulanmalıdır. Kredi geçmişi sorunsuz olan kişilere verilen kredilerin (prime credit) yanısıra, kredi geçmişi sorunlu olan kişilere de (subprime credit) yoğun krediler verilmesi, krizin ortaya çıkmasının sebebi ve krizi derinleştiren unsurlar olmuştur. İpotekli konut kredisi piyasasının mümkün kıldığı menkul kıymetleştirme yolu ile temelde hatalı kullanılmış kredilerin yanında türev araçlar kanalıyla yeni araçlar yaratılması ve bu araçların başka yatırımcılara dağıtılarak riskin sınırlar ötesine geçmesi krizin kapsamını daha da genişleten bir diğer etken olmuştur (Bakır, 2013).

Finansal piyasalardaki problemler birçok ülkede kısa sürede reel sektöre de sıçrayarak genel bir ekonomik krize neden oldu. Bazı ülkelerin krizden çıkış yolu olarak gördüğü ihracat öncülüğünde büyüme ve ekonomiye istikrar kazandırma çabaları, tüm dünyanın ekonomik yavaşlama yaşadığı böyle bir dönemde çözüm olamamıştır. Diğer bir çözüm yolu olan para politikası ise, finansal krizlerin doğal yapısı gereği parasal aktarım mekanizmasının zayıflaması ile birlikte kısa dönemde beklenen etkiyi göstermekten uzak kalmıştır. Para politikasının etkisizliğinde birçok ülkede küresel krizin daha başında zaten parasal genişleme seçeneğinin kullanılmış ve merkez bankalarının politika faiz indirimleri açısından hareket alanları oldukça daralmış olması önemli bir rol oynamıştır. Krize çözümün diğer bir cephesini oluşturan finansal sistemin yeniden düzenlenmesi ise, birçoklarına göre ancak uzun vadeli bu planın bir parçası olabilecektir.

2. TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZLER

1974 yılında OPEC'in aldığı kararla petrol fiyatlarındaki hızlı yükselişin izleri, Türkiye'nin ekonomik gelişmesinde belirgin bir şekilde görüldü. Türkiye'nin artan petrol faturası dış borçla finanse edildi ve 1970 yılında 1.8 milyar dolar olan dış borcumuz, 1977 yılında 10 milyar dolara çıktı. 1978 yılında kısa vadeli borçların toplam borç içindeki payı yüzde 52'ye ulaştı ve 1978'de kriz oldu. Bu krizin etkileri devam ederken, OPEC üyeleri petrol fiyatını 1979 ve 1980'de ikinci kez yüzde 150 oranında artırdı. Türkiye yeterli döviz bulamadığı için, üretim için gerekli olan ithalata bağımlı hale gelmiş ara malları ve petrol ithalatında büyük sıkıntılar yaşandı ve üretim önemli ölçüde azaldı, işsizlik yüzde 20'lere fırladı, enflasyon yüzde 63.9'a yükseldi, pek çok temel tüketim maddesi karaborsaya düştü, benzin, tüp, ampul bulunamaz oldu. Bu verilerden de anlaşılacağı gibi, 1979 yılında ortaya çıkan Türkiye'nin döviz ve borç krizinin üstesinden gelmek için 24 Ocak kararlarını uygulamaya koydu. Bu kararlar, 1932 yılından beri devam eden "ithal ikameci sanayileşme" politikası, yada dışa kapalı bir ekonomik politikadan vazgeçerek dışa açık yada "ihracata dayalı sanayileşme" politikasına geçişi ifade ediyordu. 24 Ocak 1980 Ekonomik

İstikrar Tedbirleri olarak da ifade edilen bu kararların öncelikli hedefi, enflasyonu kontrol altına almak, dış kaynak açığını kapatmak, kıtlıkları önlemek ve ekonomiyi yeniden işler hale getirmektir. Yeni ekonomik politikanın bir gereği olarak, sabit kurdan kontrollü dalgalı kur politikasına geçilmiş oldu.

Türkiye 1980 yılında 24 Ocak 1980'de uygulamaya koyduğu istikrar programı ile ekonomisinin örgütlenme biçimini ve yapısını radikal bir biçimde değiştirdi. Bu program her şeyden önce dünyaya karşı kısmen kapalı ve yüksek oranda koruyucu bir yapıya sahip olan Türk ekonomisini, üretim faktörlerinin başta olmak üzere, malların ve hizmetlerin ve finansal varlıkların fiyatlarının belirlenmesini piyasa sürecine bırakarak, bir kapitalist piyasa ekonomisine dönüştürmüştür. 1989 yılında uluslararası sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ile de, Türk ekonomisi aynı zamanda açık bir ekonomi haline alarak hızla küresel ekonomi ile bütünleşme sürecine girmiştir. Türk ekonomisindeki bu dönüşüm sürecinin gereği hem dış hem de iç ekonomik dengeleri yeteri kadar sağlandığı söylenemez. 1994'te derin bir ekonomik kriz ile karşılaşmasının esas sebebi, artan bütçe açıkları, finanse edilemeyen cari açık ve kamu borçlanma gereğinin yüksekliğidir. Bu krizin iki temel sebebi öne çıktı: birincisi, Türkiye'deki müdahalelerle baskı altında tutulan döviz kurunun aşırı değerlenmiş olması sonucunda döviz açığının karşılanamayacağı yönünde dövize olan saldırı, dövize yönelik talebi artırarak yüksek miktarda sermaye çıkışına yol açması; buna cari açığın GSMH 'ya oranının nispi yüksekliği de denilebilir; ikincisi ise, hükümetlerin bütçe politikaları açığı temelli oluşan ekonomik dengesizlikten kaynaklı ekonomiye olan güvenin sarsılmasıdır. Krizden çıkış için, bir yandan döviz kazandırıcı işlemleri teşvik ederek döviz açığı kapatılmış, diğer yandan özellikle yeni vergiler konularak bütçe gelirleri artırılmış, bir takım tedbirler ile bütçe giderleri azaltılarak, etkisi bir seneye yakın devam eden ve maliyeti yüksek olan bu kriz atlatılmıştır.

Birazda, ekonomik verilerin olumsuzluğunun yanında, siyaseten iyi yönetilemeyen bir ülke olarak Türk ekonomisinin 1997/1998 Asya ve Rusya krizlerinden derinden etkilenmesine neden oldu. Böylece Türkiye 2001 yılında tarihinin en derin ekonomik krizlerinden birisi ile yüz yüze kaldı. Bu tarihte yürürlüğe konulan *güçlü ekonomiye geçiş programı* ekonominin hem reel hem finansal sektörünü hem de para, maliye ve gelirler politikası tasarlama ve uygulama biçimlerini köktenci bir revizyona tabi tuttu.

Güçlü ekonomiye geçiş programının bu çalışma bağlamındaki en önemli yanı, daha önce devletin mali yükünün önemli bir kısmının kamu bankaları üzerinde olduğu maliye politikası tasarlama ve uygulamasının terk edilmiş olmasıdır. Böylece kamu bankaları finansal sistemin en önemli parçası olan bankacılık sektörünün diğer bankaları da kapsayan kurumsal ve hukuksal düzenlemelerinin sınırları içerisinde birer piyasa oyuncuları durumuna geldiler. "Güçlü ekonomiye geçiş programı çerçevesinde yalnızca banka sayısı azaltılmamış, kamu bankaları yeniden yapılandırılmış, özel kesim bankalarının sermaye yapılarının güçlendirilmesine yönelik

düzenlemeler yapılmış ve sektörde bir bütün olarak denetim ve gözetim altyapısını güçlendirilmiştir” (Dinçer, 2006:135-136).

Böylece, 1980 sonrasında Türkiye’de ve küresel ekonomideki, özellikle finansal piyasalardaki hızlı ve derin yapısal dönüşümler Türkiye’de bankacılık sektörünü de önemli ölçüde dönüştürdü.

2.1. 2008 Küresel Krizin Türkiye’ye Yansıması

2008’de başlayan ekonomik krizin Türkiye ekonomisine darbesi ilk etapta güçlü oldu. Çünkü Türkiye daha önce yaşadığı ekonomik krizlerin etkilerini halen hisseden bir ülkeydi (Pamuk, 2015:290). Avrupa Birliği ülkelerinde yaşanan ekonomik kriz genel olarak ihracat talebinin azalmasına sebep olurken, bu Türkiye’nin ihracatına darbe vurdu ve 2001 Krizinden bu yana devam eden yüksek ekonomik büyümeyi durdurup tersine çevirerek ekonomik küçülmeye neden olmuştur (Bilgin, 2020:52).

Küresel finansal krizin Türkiye ekonomisinde “reel sektöre” ilk etkisi, ihracatın azalmasıyla kendini göstermiştir. 2008 yılının Kasım ayından itibaren mevsimsel etkilerinden arındırılmış bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat düşmeye başlamış, bu düşüş 2009 yılının Eylül ayına kadar devam etmiştir. İhracattaki düşüş oranları aylık eksi %10’larda başlayıp eksi %20’leri görmüştür. Bunu takip eden iç talepteki azalma, bir bütün olarak üretimin düşmesine ve işsizliğin artmasına yol açmıştır. 2009 yılının ikinci çeyreğinde işsizlik oranı %18’leri, sanayi üretim endeksi eksi %20’leri görmüştür.

Finansal kriz sonrasında merkez bankacılığında finansal istikrar kavramı öne çıkmaya başlamıştır. Merkez bankaları tarafından uygulanan para politikalarında fiyat istikrarının tek başına yeterli olmadığı, finansal istikrar ve fiyat istikrarının birbirini tamamlaması gerektiği fikri uygulamada temel politika olarak ortaya çıkmıştır.

“Alınan bu önlemler, krizin en şiddetli hissedildiği dönemlerin atlatılması sonrasında Türkiye ekonomisinin hızlı bir toparlanma sürecine girmesini sağlamıştır. Finansal sistemin sağlam yapısı ve hane halkı bilançosunun kriz döneminde zarar görmemesi, kriz sonrasında toparlanma sürecini hızlandıran ana faktörler olmuş, Türkiye ekonomisi temel olarak iç talep öncülüğünde krizin olumsuz etkilerini azaltarak canlanma sürecine girmiştir” (Başçı, Kara, 2011).

Bu çerçevede, TCMB, 14 Nisan 2010 tarihinde krizden çıkış stratejisini açıkladı. TCMB, krizden çıkış stratejisi ile fiyat istikrarına ek olarak “finansal istikrar tabanlı” geleneksel olmayan para politikalarına geçiş yaptı.

Merkez bankaları açısından finansal istikrar hedefinin gerçekleştirilmesi için hızlı kredi artışının kontrol altına alınması bu açıdan önem arz etmekteydi (Oktar, Yurdabak, 2016). Bunun için TCMB para arzını azaltma ve TL cinsinde faiz oranlarını yükseltme eğilimi içine girmiştir.

BDDK’nın özellikle tüketici kredilerindeki hızlı büyümeyi azaltmayı amaçlayan uygulamaları, TCMB’nin izlediği finansal istikrarı sağlamaya

yönelik politikalara önemli derecede destek olmuştur. Dünyadaki finansal küresel krizin Türkiye ekonomisine olumsuz etkileri 2008 yılının son çeyreğinden itibaren görülmeye başlanmıştır. Ancak ilk ayların güçlü etkisinden sonra 2001 Krizinin de bir sonucu olarak yapılan reformların etkisi görülmüştü. 2001 Krizinin ardından özellikle Bankacılık alanında yapılan reformlar Türkiye'yi kriz anında olumlu ayrışan ülkelerden biri yaptı. Ayrıca Türkiye'nin yine 2001 krizi sonrası izlediği sıkı maliye politikası ve kamunun borç oranının iyi durumda olması, Türkiye'nin kriz kaderini Güney Avrupa ülkelerine benzemekten kurtardı (Pamuk, 2015:291).

3. KRİZLERDE REEL SEKTÖR VE BANKACILIK İLİŞKİSİ

Bankacılık krizi en basit haliyle bankaların öz kaynaklarının negatife dönmesi durumunu temsil etmektedir. Para piyasaları, menkul kıymet piyasaları ve ödeme sistemlerinin işlemez hale gelmesine yol açan bu durum ekonomide atıl fon birikimini yükselterek; dışsal fon kullanım imkânlarını azaltıcı etki yapmaktadır. Bankaların finansal sistem içindeki payının büyük olduğu ekonomilerde, bankaların öz kaynaklarındaki erime firma ve hane halkı bilançolarında yıkıcı etkiler yaratmaktadır. Bilançolar arası karşılıklı bağımlılık nedeniyle, finansal sistem ödeme yükümlülüklerin yerine getirilmesindeki küçük aksamalara bile olağan üstü tepkiler verebilmektedir. Başka biçimde ifade edilecek olursa, dışsal fon imkânlarında ortaya çıkan bu daralmalar ve mevduat sahiplerinin uğradığı kayıplar güven unsurunda telafisi mümkün olmayan tahribatlar yaratarak, geleceğe ilişkin beklentileri kötümser hale getirmektedir. Otonom tüketim ve otonom yatırım harcamalarında düşmeye yol açan bu süreç, kısa dönemde üretimin potansiyelden sapmasını büyütürken; uzun dönem üretim düzeyini düşürücü etki yapabilmektedir. Ekonominin dışsal finansman şartlarına duyarlılığı ve dolarizasyon derecesi ne kadar yüksekse, bankacılık krizlerinin para krizlerine dönüşme ihtimali o derece büyümektedir. Üretim ve istihdam kayıpları devasa boyuta ulaşmaktadır. Ekonomik birimler, bugünle yarın arasında bağlantı kurma yeteneğini kaybetmektedir. Ülke bir bütün olarak reel varlıklarını kullanamaz hale gelmektedir. Kriz sonrası dönemde bankacılık ve finansal sistemin yeniden yapılandırılması en önemli gündem maddesi haline gelmektedir. Banka kurtarma operasyonları bir yandan vergi verenler açısından negatif servet etkisi yaratmakta; diğer yandan maliye politikasının geleceğe ilişkin endişelerini artırmaktadır.

Uzun dönemin yeniden inşası, hem maliye politikasının sürdürülebilir hale gelmesini hem de para ve döviz kuru politikalarının yapısal reformlarla desteklenerek, kaynakların dış ticarete konu olan malları üreten sektörler lehine değiştirilmesini yani ekonominin döviz geliri yaratma gücünün arttırılmasını gerektirmektedir.

4. DÜNYA KRİZLERİ ÜZERİNE FARKLI BİR DEĞERLENDİRME

Bretton Woods sisteminin çöküşünden sonra dünya ekonomisi cari fazlaları cari açık veren ülkelere tahsis etme yeteneğini büyük ölçüde kaybetti. Uluslararası düzeyde tanımlı bir para sisteminin sona ermesiyle birlikte, her ülke bireysel düzeyde kendisi için en uygun para ve kur rejimi arayışına girmişti. Bu anlamda 1970'lerin ikinci yarısından sonra sermaye hareketleri adım adım serbestleşirken ve liberasyon uygulamaları iktisat politikalarının ana unsuru haline gelirken, Dünya ekonomisi modern zamanların krizleriyle tanışmaya başladı. Krizlerin izahına yönelik çok sayıda çalışma olmakla birlikte, farklı yapılarda yaşanan krizlerin ortak bir terimle ifadesi ilk defa Reinhart ve Rogoff (2009) çalışmasında dile getirildi. Yazarlar farklı zamanlarda, farklı yapılarda ve farklı nedenlerle ortaya çıkan krizleri "bu defa farklı" sendromuyla açıkladılar. Ana fikri şöyleydi: "Eski değerlendirme kuralları artık geçerli değildir. Şu andaki canlılık geçmişteki yıkıcı, felaket getiren çöküşler öncesi yaşanan canlılık örneklerinden farklı olarak sağlam temeller üzerine dayanmaktadır".

Yazarlar 1997'de ortaya çıkan Asya krizindeki bakış açısını şu biçimde ifade ediyor: Tasarruf oranları olağanüstü yüksekti, kamu kesiminin borçlanmasıyla ilgili hiçbir sorun yoktu; hatta birçok ülke bütçe fazlasına sahipti ve ulusal paralar büyük ölçüde ABD dolarına bağlanmıştı. Ulusal paraların değeri istikrarlıydı yani bu defa farklıydı kriz olmazdı. Düşünce bu şekildeydi, ama sabit kur sistemi bu ülkeleri bir güven krizine karşı savunmasız bırakmış ve paranın değerini sürdürmeye yönelik çabalar sonuçsuz kalmış, birçok ülke parasını devalüe etmek zorunda kalmıştı. 1990'ların ve 2000'li yılların başlarındaki krizlere bakıldığında bu defa farklı düşüncesini yaratan olgu borçların bankalar aracılığıyla değil, uluslararası tahvil piyasası aracılığıyla yapılmasıydı. Buradaki bakış açısı şöyleydi: Uluslararası tahvil piyasasından borçlananlar banka borçlanmalarında olduğu gibi borçlarını yeniden yapılandırma imkânına sahip olamayacakları için daha dikkatli davranacaklar bu durum temerrüde düşme riskini ortadan kaldıracaktı. Ancak böyle olmadı ve bu dönem Meksika, Arjantin, Brezilya ve Uruguay krizleriyle sonuçlandı.

Büyük resesyon olarak adlandırılan küresel kriz dönemine geldiğinde ise, reel ve finansal varlıkların fiyatlarındaki artış öylesine devasa servet etkileri yaratıyor ve ABD ekonomisi öylesine bayram havası yaşıyordu ki, krize giden süreçte ABD merkez bankası başkanı cari işlemler açıklarıyla ilgili durumun bu defa farklı olduğunu ABD'nin cari işlem açığı taşıma kapasitesinin arttığını; hatta cari işlemler açığının anlamsız bir gösterge haline geldiğini vurguluyordu. Bununla ötesinde Dooley, Folkerts ve Garber (2003) yaptıkları çalışmada, 1947-1971 dönemini Bretton-Woods-I ve 2000-2007 dönemini Bretton Wodds-II olarak nitelendiriyor ve bu iki dönem arasındaki benzerlikleri şu biçimde ifade ediyorlardı. Her iki sistemde de merkez ülke ve çevre ülkeler vardır. Bretton Woods-I'de çevre ülkeler Avrupa ülkeleri ve Japonya iken; Bretton Woods-II'de çevre ülkeler Doğu Asya ülkeleridir. Her iki sistemde de merkez ülke ABD'dir. Her iki sistemde de çevre ülkeler ihracata yönelik büyüme stratejisi uygulamakta,

döviz kurunu ABD dolarına sabitlemekte ve bu uygulamayı sermaye kontrolleri ile desteklemektedir. Her iki sistemdeki diğer ortak noktalar şunlardır: ABD çevre ülkelerin ihracata yönelik büyüme stratejisini destekleyen ülke konumundadır; aynı zamanda gelişmiş finansal sistemi ile dünyanın bankeri durumundadır, fakat yurt içi iktisat politikalarını uygularken dış dünyadaki şartları gözetmemektedir.

Bretton Woods-II nitelemesini bu biçimde gerekçelendiren bu üç yazar, ABD cari açıklarının artmasından ve Çin'in parasının değerini düşük tutan politikalar uygulamasından endişe duyulmaması gerektiğini; bu iki ülkenin aralarında zımnî bir anlaşma olduğunu; bu iki ülkenin bir on yıl yada yirmi yıl daha birbirlerinin yüklerini taşıyabileceğini öne sürüyorlardı. Oysaki 2008'de dünya ekonomisi krize girdi. Diğer bir deyişle, bu üç yazarın yaptığı nitelemeden hareket edersek, Bretton Woods-II sistemi çöktü. Büyük ılımlılık döneminin ardından büyük resesyon dönemi başladı.

Dünyada yaşanan krizlere bakıldığında bazen bankacılık krizlerinin borç krizleri birlikte ortaya çıktığı; bazen para krizleriyle birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. Hangi kriz olursa olsun, bankalar krizlerin merkezi unsuru durumundadır. Bankalar ekonomide fon tahsisi açısından çok önemli bir role sahip olduğu için bankacılık krizleri büyük boyutlu üretim kayıplarına yol açmakta işsizlik oranının artmasına neden olmaktadır. Leaven ve Valencia (2012)'ya göre, 1970-2009 döneminde yaşanan bankacılık krizlerinde ortaya çıkan üretim kaybı potansiyel üretimin ortalama olarak %37'sine eşittir. Üretim kaybı Türkiye'de 1982-1984 döneminde yaşanan krizde %35 ve 2000-2001 krizinde %37 olmuştur.

Türkiye'de yaşanan krizlerde en çok bankacılık sektöründe oluşan sektörü zarar görmüştür. 1999-2004 döneminde, mali durumları zayıflaması nedeniyle 21 banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiş, bu bankalardan doğan yükümlülüklerin tamamı Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından devir alınmıştır. Bunun yanısıra 9 bankanın faaliyetine son verilmiş ve tavsiye edilmiştir. Söz konusu bu dönemde, Fondaki bankaların bazılarının satın alınması da dahil olmak üzere sektördeki bankaların 12 tanesinin birleştirilmesi sağlanmıştır.

Yine bu dönemde, Bankacılık sisteminde yeniden yapılandırmanın toplam maliyeti çok yüksek olmuş, toplam harcanan para 47,2 milyar ABD doları olmuştur. Bu 47,2 milyar doların harcanan kalemleri ise şöyle olmuştur: kamu bankaları için 21,9 milyar dolar, TMTF'ye devredilen bankalar için ise 17,3 milyar dolar maliyet ödenmiş, yine kriz dönellerinde eriyen sermayelerini güçlendirmek üzere TMSF 5,2 milyar dolar özel sektör bankalarına kaynak aktarmış, özel sektör ise 2,7 milyar dolar sürdürülen bu güçlendirmeye kaynak aktarmıştır. Söz konusu kamu bankalarına aktarılan bu kaynağın yaklaşık %88'i görev zararlarından oluşmaktadır (Günel, 2019:224).

Bu nedenle bankaların işleyiş biçimi itibarıyla krizlere yatkınlığını arttıran faktörlerin ortaya konması önem taşımaktadır.

4.1. Dünya Ekonomisindeki Değişimin Yol Açtığı Krizler

Dünyada oluşan ekonomik krizlerin her birinin krizi oluşturan şartları diğerinden farklıdır, ancak krizler şu yada bu sebeple ortaya çıkmaktadır. Dünya çapında etkisi olan ekonomik krizlerin belli başlı olanları şunlardır: 1994 Türkiye krizi, 1997 yılında Tayland'a başlayan ve kısa zamanda neredeyse bütün Asya ülkelerine yansıyan (Güney Kore, Singapur, Tayvan ve Malezya'nın yer aldığı) Güneydoğu Asya krizi yada Uzakdoğu krizi, bu krizin de etkisiyle başlayan 1998 Rusya krizi, aynı tarihlerde ve daha önceki tarihlerde görülen Brezilya, Meksika, Arjantin ve Şili'nin yer aldığı Güney Amerika Ülkeleri krizleri, 2001 yılında yine Türkiye ekonomik krizi, ABD'de başlayan, neredeyse bütün dünyayı saran 2008 dünya finansal krizi olarak sayılabilir. Farklı tarihlerde daha yerel ve hafif seyreden ülkeye özgü çok sayıda ekonomik kriz daha meydana geldi. Ekonomik krizlerin tanımı üzerine iktisatçıların arasında konsensüs sağlanmış değildir; daha küçük boyutlarda dalgalanmalara kriz denildiği gibi, reel sektörün de olumsuz etkilendiği büyük dalgalanmaların olduğu durumlara da kriz denilebileceğini kabul edenler bulunmaktadır. Burada, Bulut'un (2018:339) tanımına yer vermemiz daha isabetli olacağı kanaatindeyim. Buna göre, ekonomik krizler; herhangi bir mal, üretim faktörü ve döviz piyasasındaki fiyat ve miktarlarda kabul edilebilir bir değişim sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlanabilir. Krizler genelde reel sektör ve finansal sektör olarak ikiye ayrılır; reel sektör krizleri mal ve işgücü piyasalarında ciddi miktarlarda daralmalar olarak ortaya çıkar. İşsizliğin artması, üretimin düşmesi yani ekonominin ciddi bir resesyona girmesi anlamında ortaya çıkan ekonomik duruma reel sektör krizi denilir. Finansal kriz ise döviz ve hisse senedi fiyatlarında ciddi bir dalgalanmanın olması durumunda ortaya çıkar. Finansal krizlerin sonucu genellikle piyasada faiz oranlarının yükselmesi gerçekleşir; bunun etkisiyle bankalara kredi dönüşlerinin azalması gelir, süreç bazı bankaların iflas etmesine kadar giden bir serüvene dönebilir. Genellikle finansal krizleri reel krizler takip eder yada finansal krizler reel krizlere dönüşür. Batık kredilerin yüksek oranlarda olduğu durumda ortaya çıkan banka iflaslarına finansal kriz yerine banka krizleri de denilebilir.

1974 petrol fiyatlarının yükselmesine bağlı olarak gelişmiş ülkeler resesyona girerken gelişmekte olan ülkelerin ise, resesyona ilaveten yükselen petrol faturaları karşısında daha yüksek oranda dış borç yükleri altına girdiler. Gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının yükselmesinde etkili olan ikinci bir faktörde 1979 yılında görülen petrol fiyatlarındaki ikinci bir sıçramaydı. Örneğin az gelişmiş ülkelerin toplam dış borç ödeme açığı 1980'de 62 milyar dolar iken 1981'de 67 milyar dolara yükselmiş ve dış finansman talebi çok büyük ölçüde artmıştır (Seyidoğlu, 2003:486). Keynesyen iktisat politikaların yetersiz kaldığı bu dönemin ekonomik yükü dünya için gittikçe ağırlaşmaya başladı. Stakflasyonist bir dönem yaşayan dünya, çareyi daha fazla liberalizmde bulmaya uğraştı. Gelişmiş ülkeler daha liberal olarak ifade edilen politikalarla, kamuda ekonomik dengeleri

tutturmak için iç ve dış borçlarını azaltmaya, bütçe giderlerini kısımaya ve gelirlerini artırmaya başladılar. Gelişmekte olan ülkeler de benzer politikaları uygulamaya zorlandılar, ancak gelişmiş ülkeler kadar bol kaynağa sahip olmadıklarından dolayı tıkanıp kaldılar ve bu ülkelerde krize varan ekonomik dar boğazlar olmaya başladı, süreç, bazı ülkelerde de krizle sonuçlandı. 1974-1980 dönemde ortaya çıkan krizler “dış borç krizleri” yada “petrol krizleri” olarak ifade edildi, böylece krizlerin sebebi dış borçların büyüklüğü ile açıklanmaya çalışıldı.

1980’lerden sonra ortaya çıkan dünya krizlerini irdelediğimizde, yine tekrar dış borç ve döviz krizleri olarak ifade edebiliriz. Borçlu ülkelerin borçlarının önemli bir kısmı ABD doları cinsindeydi ve ABD’nin içerde sürdürdüğü daraltıcı para ve genişleyici maliye politikaları sebebiyle 1980’lerden itibaren bir yandan dolar cinsinde faiz oranları hızla yükselirken diğer yandan, dolar, hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin para birimleri karşısında hızla değer kazanmaya başladı. Bu süreç borçlu ülkelerin yüklerini daha da artırdığı gibi, ilaveten, gelişmiş ülkelerin resesyona girmeleri nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerin, bir yandan ihracatları azaldı, diğer yandan, sanayileşmiş ülkelerde bu resesyona bağlı talep düşüşü sebebiyle ihracat ürün fiyatları düşmeye başladı. 1982 yılında bazı azgelişmiş ülkelerde dış borç faiz ödemelerin ihracat gelirlere oranı %50’lere yükselmisti (Seyidoğlu, 2003:487). Bunun anlamı, gelişmekte olan ülkelerin sırf dış borç faiz ödemeleri toplam ihracat gelirlerinin %50’sini almakta, geri kalan ihracat gelirleri de zorunlu ithalat ile banka kredilerinin ana taksitini ödemeye yetmemekte, mevcut durumlarını sürdürmeleri için yeniden dış borç almak zorunda kalmalarıdır.

Bütün bu gelişmelerin sebep olduğu yeni ekonomik krizler ortaya çıkmaya başladı. Ağırlaşan dış borçlara karşı krizin fitili, 1982 yılı Ağustos ayında Meksika’nın 100 milyar doların üzerinde borcunu ödeyemeyeceğini açıklamasıyla ateşlendi. Bunu takiben en borçlu Brezilya ve Arjantin aynı konumda yer aldılar.1983 yılının ilkbaharında 25 dolayında gelişmekte olan ülke, uluslararası bankalara borçlarının üçte ikilik bölümünü ödeyemediler. Bu sürece 47 borçlu ülke, ödemelerin yeniden yapılandırılması ve ertelenmesi için alacaklı ülkelere müracaat ettiler. IMF ve Dünya bankasına borçlu olan ülkeler, bu kuruluşlarla borçlarının miktarları, vadeleri ve para birimleri konularında değişiklik yapılması için müzakerelere başladılar.

Bu problemlere çözüm olmak üzere 1985 yılında, G-7’ler, New York’ta *Plaza Anlaşması* olarak bilinen anlaşmayı imzaladılar. Bu anlaşmayla ABD yüksek faiz politikasından vazgeçti, takip eden yıllarda bu sefer dolar, diğer önemli para birimleri karşısında değer kaybetmeye başladı ve döviz kurlarında volatilitite yükselmeye başladı. Döviz kurlarındaki bu dalgalanmaların ana konu olduğu 1987 yılında Paris’te “*Louvro Anlaşması*” imzalandı. Anlaşmaya göre bundan böyle volatiliteyi azaltmak üzere G-7 ülkeleri dövizde ortak müdahale yapacak, böylece “yönetimli dalgalanma kur sistemine” geçilmiş oldu (Yalçın, 2012:34). Bu sefer dövizde spekülasyon hareketler ortaya çıktı, enflasyon ve iç piyasasındaki ekonomik dengelere

göre olması gerekende sapma gösteren, yada parası aşırı değerlenmiş ülkelerde dövize yönelik saldırı, bunun sonucunda hızlı bir sermaye çıkışı yeni ekonomik krizlere yol açtı. Takip edilen liberal politikaların bir gereği olarak uluslararası sermaye hareketlerinin serbest bırakılmış olması, bu tarz spekülâtif hareketlerin rahatlıkla yapılmasına zemin oluşturmuştu. Bu sefer ortaya çıkan krizlere yönelik tartışma boyutları kurlara yönelik yapılmaya başlandı; “serbest kur mu”? “sabit kur mu”? “yönetilebilir dalgalı kur mu”? “çırpaya dayalı kur mu”? Krizin sebebi oldu, yada krizin boyutunu artırdı?

Louvro Anlaşması ile hedeflenen istikrar maalesef sağlanamadı, mesela 1994’ün yaz ve bahar ayları boyunca büyük miktarlardaki dolar alımı şeklinde piyasa müdahalelerine rağmen doların diğer paralar karşısındaki değer kaybının önüne geçilememiştir. Bu müdahalelere rağmen dolar 1995 yılının Nisan ayında diğer paralar karşısındaki değeri savaş sonrasındaki en düşük seviyesine inmiştir. Tek para cinsindeki düşüşe örnek olarak ifade edilirse, 1985 yılında Japon Yeni karşısında doların değeri 250 Japon Yeni iken, 1995 yılında 80 Japon Yenine düştü. Müdahalenin başarısız olması sonucu Peso Krizi ortaya çıktı. Çok büyük miktarlarda Meksika Peso ’su alınmasına rağmen, pesonun değeri dolar karşısında yaklaşık olarak %40 azaldı ve 1994 yılının Aralık ayında Meksika’da ekonomik kriz ortaya çıktı.

4.2. Finansal Piyasalarda İstikrar ve Kırılganlık

Finansal piyasalar doğası itibarıyla mal piyasalarından farklıdır. Mal piyasalarında ödeme taahhütleri ile mallar el değiştirirken, finansal piyasalarda sadece ödeme taahhütleri el değiştirmektedir. Bu haliyle finansal piyasalar gelecekle ilgili beklentilerin alınıp satıldığı piyasalardır. Beklentilerin alınıp satıldığı piyasalar doğası gereği kırılgandır.

Finansal sistemin en önemli aktörlerinden biri olan bankalar ülke düzeyinde çok farklı mekanlardan, çok farklı büyüklükteki, çok farklı para birimleriyle ifade edilmiş fonları çok farklı faizler ödeyerek bir havuzda toplamakta ve bunları iktisadi faaliyet hacminin finansmanı için tahsis etmektedir. Başka biçimde ifade edilirse, fonların ülke düzeyinde mobilizasyonunu arttırarak, atıl fonun oluşumunun yaratabileceği tahribatı azaltıcı bir rol üstlenmektedir. Bankalar bu fonksiyonlarını yerine getirirken ekonomiyle ilgili önemli bir bilgi deposu oluşturmakta ve tasarrufların hangi alanlara yönlendirileceği konusunda yol gösterici bir rol oynamaktadır. İyi işleyen bir bankacılık sistemi kısa vadede iktisadi faaliyetleri desteklerken, uzun vadede kaynakların etkin tahsisini sağlamaktadır.

Ticari bankalar kısa vadeli fon toplayıp uzun vadeli kredi vererek; yani kısa vadeli borçların uzun vadeli borçlara dönüşümünü sağlayarak, ekonominin nefes borusunu ve vade ufkunu genişletmektedirler. Ancak, banka bilançosunu pasif tarafı talep edildiğinde hemen ödenecek yükümlülüklerden oluşurken, aktif tarafı likit olmayan ve likiditesi düşük olan varlıklardan oluşmaktadır.

Bankalar, kısa vadeli fon toplayan uzun vadeli kredi veren organizasyonlar olarak, çok farklı riskler üstlenmektedir. Bu risklerin

başında faiz riski gelmektedir. Faiz riski, bankanın fon kaynaklarının fon plasman alanlarından daha kısa olması nedeniyle, yeniden finansman riski olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada enflasyon oranı önemli bir rol oynamakta; enflasyon oranındaki artış kısa vadeli faiz oranını arttırırken bankaların faiz marjı daralmaktadır. Mevduat kredi ilişkisi açısından durum böyleyken, kısa vadeli faiz oranındaki artış menkul kıymet portföyü itibarıyla ciddi bir fiyat riskini gündeme getirmektedir. Eğer banka bilançosunda menkul kıymetlerin payı çok büyükse, kısa vadeli faiz oranlarındaki artış banka bilançosunu donuk hale getirebilmektedir. Sermaye akımları açısından dışa bağımlılığı yüksek olan ekonomilerde, enflasyon oranındaki artış, para birimi uyumsuzluğu sorununu şiddetlendirerek bankalar açısından bir döviz kuru riski yaratmaktadır. Faiz ve döviz kuru riski, en nihayetinde, bankaların kısa vadeli varlıklarıyla kısa vadeli borçlarını karşılama yeteneğini düşürmektedir. Bu haliyle, bir likidite riski yaratmakta aynı zamanda portföy çeşitlendirme davranışına bağlı olan kredi riskini arttırıcı etki yapmaktadır. Bankanın maliyetlerini iyi yönetememesi yani operasyonel risklerin bu tabloya eklenmesi problemleri büyütmektedir. Başka biçimde ifade edilecek olursa, faiz riski, döviz kuru riski, likidite riski, kredi riski ve operasyonel riskler karşılıklı etkileşim içine girerek birbirini beslemektedir. En nihayetinde bankanın varlıklarıyla borçlarını karşılayamamasına neden olmaktadır. Demirgüç-Kunt ve Detragiache (1998)'e göre, banka kredilerinin değerindeki düşmenin öz kaynaklarla karşılanamaz hale gelmesi sistemik bankacılık krizine yol açmaktadır.

Finansal sistemde para yaratma özelliğine sahip olan iki kurum merkez bankası ve ticari bankalardır. Ancak bu iki aktörün davranış kalıbı arasında çok temel bir farklılık vardır. Merkez bankasının amacı fiyat istikrarı/finansal istikrar hedefine ulaşarak toplumun refah artışına katkıda bulunmaktır. Oysaki ticari bankaların davranışını şekillendiren ana unsur kâr maksimizasyonudur. Bu açıdan finansal yenilikler büyük bir öneme sahiptir. Finansal yeniliklerin yaygınlaşması, bankaların para yaratma kapasitesini olağan üstü arttırabilmektedir. Bu haliyle, bankaların kâr maksimizasyonu davranışı ekonominin parasal genişlemesi ile reel genişlemesi arasındaki bağın kopmasına yol açabilmektedir. Finansal istikrarsızlığa yol açan bu durum, en nihayetinde, ekonomik istikrarı tehdit etmektedir. Meseleye tersinden bakıldığında altı çizilmesi gereken nokta şudur: Bankalar finansal istikrar açısından son derece önemli kurumlardır. Finansal istikrar o kadar geniş kapsamlı bir kavram ki bazı iktisatçılar “finansal istikrarı”, “finansal istikrarsızlığın olmadığı durum” olarak tanımlamaktadır. Finansal istikrarın çok geniş kapsamlı bir kavram oluşu finansal istikrarın sağlanmasında bankaların rollerini çok yönlü hale getirmektedir. Çünkü istikrarlı bir finansal sistem, “Kendisi bir şok kaynağı olmayan; aksine şokları emerek, reel ekonomi üzerinde yıkıcı etkilerin ortaya çıkmasını önleyen ve bu anlamda riskleri çeşitlendirme, doğru biçimde fiyatlandırma ve yönetme kabiliyeti yüksek olan; tasarrufları harekete geçirerek kaynakların verimli bir

şekilde tahsis edilmesini sağlayan ve en nihayetinde paranın ödeme aracı olma, tasarruf aracı olma ve hesap birimi olma fonksiyonlarını sağlıklı biçimde yerine getirmesine katkıda bulunan” bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Schinasi, 2004).

Foot (2003) çalışması ise, finansal istikrarı dört unsura dayandıran en kapsamlı tanımdır:

Birincisi, parasal istikrarın yani fiyat istikrarının varlığı; ikincisi, işsizlik oranının doğal işsizlik oranına yakın olması; üçüncüsü, finansal ve reel varlık fiyatlarında, işsizlik oranı ve enflasyon oranının artışına yol açan, fiyat dalgalanmalarının ortaya çıkmaması; son olarak, finansal piyasaların ve kurumların işleyişine ilişkin güven duygusunun hâkim olması...

Bu son tanım esas itibarıyla reel ekonominin istikrarını finansal istikrar için ön koşul olarak görmektedir. İşsizliğin doğal düzeyine dönmesi, birçok unsurun yansısı, toplam talebin sürekliliğini gerektirmektedir. Toplam talebin sürekliliğin sağlanması, esas itibarıyla, ekonominin gerileme konjonktüründe önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bankaların kredi verme davranışının konjonktürel yönü çok önemli hale gelmektedir.

Sonuç

İkinci dünya savaşından sonra Breetton Woods Para Sisteminin kurulması, dünya ticaretinin artırılmasını hedeflemesinin yanında, dünyada ekonomik krizlerin önlenmesini de hedeflemiştir. Bu sistemle birlikte ülkeler sabit döviz kuru sistemini benimsediler. Belirlenmiş olan sabit kurların sürdürülmesi görevi de merkez bankalara verildi. Breetton Woods Para Sisteminin sürdürülmesi, ihtiyaç hasıl olduğunda dünyaya gerekli likiditenin sağlanması görevi Uluslararası Para Fonu'na (IMF) devredildi. IMF'ye başka bir görev daha verildi: döviz açığı artan ülkelere destek verilmesi, gerektiğinde ortak müdahale ile dengenin sağlanması, döviz açığının giderilmesi için ülkeye dış ticaret, para ve maliye politika önerileri yapılması gibi... Breetton Woods Para Sisteminin kurulması ile belirlenmiş olan bu gibi kararların hepsi herhangi bir ülkede çıkabilecek bir ekonomik krizi önlemeye yönelikti.

Breetton Woods Para Sisteminin 1971 yılında ortadan kalması ile birlikte ticaret fazlası veren ülkelerin ticaret açığı olan ülkelere bu fazlalığı aktarma imkânı ortadan kalmış oldu. Her ülke bağımsız hareket etmeye, bağımsız olarak dış ticaret politikası belirlemeye, daha yüksek oranda koruma tedbirlerine başvurmaya başladı. Özellikle yüksek oranda dış açık veren ülkeler dış açıklarını azaltmak için korumanın yanında sık, sık devalüasyonlara başvurarak diğer ülkelerin aleyhine bir durum yaratmaya çalıştılar. Bu durum, zaman zaman ülkeler arasında bir kur savaşına dönüştü. Neticede bütün dünyada “istikrarsız kur dönemi” başlamış oldu. Böylece systemsizlik döneminde yaşanan bu kargaşalar beraberinde ekonomik krizlerin yolunu da açmış oluyordular. Bugün de ekonomik krizlerin suçlusu

kısmen, Breetton Woods Para Sisteminin ortadan kalkması anlamında “sistemsizlik dönemine” yüklenmektedir.

Türkiye’deki 1994 ekonomik krizin sebeplerine baktığımız zaman; ilk önce, müdahalelerle baskı altında tutulan döviz kurunun aşırı değerlenmiş olmasından dolayı dövize yönelik talep artışı olmaya başladı, bunun doğurduğu endişeler, yüksek miktarda sermaye çıkışına yol açtı. İkincisi, yüksek oranda cari açığın olmasıydı ve bu cari açıkla ekonominin sürdürülemeyeceğine yönelik tahminlerdi, buda hem sermaye çıkışına hem de iç tasarrufların dövize yönelmesine yol açan etken olarak sayılabilir. Krizin üçüncü sebebi de sürekli artan kamu açıklarının yüksek bir iç ve dış borçlanmalarla finanse edilmeleriydi. Bir yandan, finansal tedarik anlamında kamu kesimi borçlanma ihtiyacı GSYH %25’e yükselmiş, diğer yandan, yıllık olarak kamu harcamaların GSYH ’ya oranı %56’ya yükselmişti. Bu veriler karşısında hazine içeride borçlanamaz duruma gelmişti. Sonuçta ekonomi büyük bir kriz geçirdi, bu krizden çıkış için de 5 Nisan istikrar tedbirleri alındı. Bu tedbirlerin özü, konsolide bütçe açığının ve dolayısıyla kamu kesimi harcama gereğinin (PSBR) düşürülmesi, başta ihracat ve turizm gelirleri olmak üzere döviz kazandırıcı gelirleri artırmaya yönelik teşvikler ve döviz giderlerini azaltmak yönündeki kararlardan ibaretti. Bu kararlar kısa zamanda meyvesini vererek ekonomik krizden çıkılmış oldu.

Türkiye’deki 2001 krizinin 1994 krizinden en önemli farkı, 2000 yılında IMF ile yapılmış bir **Stand-Bay** anlaşması devam ederken krizin ortaya çıkmış olmasıdır. Bilindiği gibi, Breetton Woods Para Sisteminin kurulması ile inşa edilen Dünya Bankası kalkınmayı destekleyici politikalar ve krediler yaratma sorumluluğunu alırken, IMF uluslararası mali sistemin işleyişini düzenleyen politikalar ve krediler yaratma sorumluluğunu üstlenmiştir. Stand-bay antlaşası ile Türkiye Ekonomisinin mevcut politikalarla kendini sürdüreceğine bir ölçüde IMF ve Dünya Bankası kefil olmuşken kriz ortaya çıkmış oldu. Bu yüzden, bu kriz “IMF ve Dünya Bankası Krizidir” denilerek eleştiriler yapıldı. Ancak, Stand-bay antlaşması için Türkiye’nin IMF’ye verdiği **Niyet Mektubu**’nda taahhüt ettiği bütçe gelir ve gider hedeflerine ulaşmadığı halde, bu durumu IMF’den gizlemesi sonucunda kriz patlak verdi.

İki krizdeki farklılık ise, 1994 krizi bir yıl gibi daha kısa zamanda toparlanırken, 2001 krizi iki yıl gibi bir zamanda toparlanabildi. Türkiye her iki krizden de çıkmak için IMF ile Stand-bay anlaşması imzalamıştır.

Türkiye’de 2009 yılında meydana gelen kriz ise 1994 ve 2001 ekonomik krizlerden çok farklıdır. 2008 yılında ABD’de meydana gelen ve kısa zamanda bütün dünyayı saran finansal krizin Türkiye’ye yansımaları olarak 2009 krizi meydana gelmiştir. 2009 krizi öncesi dönemde Türkiye’de ekonomik dengeler iyi durumdaydı, birçok ekonomik veri, Avrupa Birliğine üyelik için oluşturan Kopenhag’ın ekonomik kriterlerini sağladığı gibi, parasal birliğe katılım için oluşturulan Maastricht kriterlerini de sağlıyordu. O tarihlerde bütçe açığının GSYH oranı %2’nin altında, Kamu dış ve iç borç oranının GSMH ‘ya oranı %30’larda, enflasyon oranı %5’lerde, faiz oranları

%7-8'lerde bulunuyordu. Dünya finans krizinden dolayı Türkiye'deki ürünlere yönelik dış talep hızlı bir şekilde düştü, dolayısıyla ihracat da hızlı bir şekilde düştü. Mevsimsel etkilerinden arındırılmış olarak, 2008 yılının Kasım ayından itibaren bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat düşüşü 2009 yılının Eylül ayına kadar devam etmiştir. İhracattaki düşüş oranları aylık eksi %10'larda başlayıp eksi %20'leri görmüştür. İhracat düşüşünün sebep olduğu iç talepteki azalma, bir bütün olarak üretimin düşmesine ve işsizliğin artmasına yol açmıştır. 2009 yılının ikinci çeyreğinde işsizlik oranı %18'leri, sanayi üretim endeksi eksi %20'leri görmüştür. Ancak üçüncü çeyrekte itibaren ekonomi düzelmeye, dengeler eski düzeyine yönelmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle, dünya finans krizinden kaynaklı 2009 Türkiye krizi çok sert olmuş ancak çok kısa geçmiş ekonomi çabuk toparlanabilmiştir.

Her krizin bir hikayesi vardır; ancak, şu yada bu şekilde kriz hikayelerinin ortak noktaları bulunmaktadır. Her krizin ortaya çıkmasında sebep olan unsurların büyüklükleri ve dereceleri birbirinden farklılık göstermektedir. Krizin olduğu ekonominin şartları da birbirinden ayrıdır. Krizin ortaya çıkmasında ekonomik unsurların yanında siyasi ortamda önemlidir. Ülkenin yönetilebilir olmaktan uzaklaşması, yönetsel problemlerin büyüklüğü, krizin oluşmasında önemli bir unsur olarak sayılabilir. Benzer ekonomik verilere sahip ülkelerin bazılarında kriz çıktığı halde yönetilebilir durumda olan diğerlerinde çıkmayabiliyor. Böyle bir durumda yönetsel problemle kriz arasında bir ilişki de kurulabilir.

Literatürde ekonomik krizlerin sebepleri üzerine değişik görüşler ifade edilmiştir. Freeric Mishkin ekonomik krize sebep olan unsurları beş başlık altında saymıştır: Birincisi, bankacılık sektöründeki problemlere bağlı ortaya çıkan paniler, ikincisi, faiz oranlarında önemli artışların olması, üçüncüsü, ekonomide belirsizliğin artması, dördüncüsü, toplam fiyat seviyesinde beklenmedik düşüşler. Son olarak, varlık piyasalarının şirket bilançoları üzerindeki etkileridir yada borsa düşüşleridir(Mishkin, 2001:20). Bazı ekonomilerde tek unsurun, bazen de birden çok unsurun görülmesiyle birlikte kriz çıkabiliyor.

Bir ülkede çıkan bir kriz başka ülkelerde de krizin çıkmasını tetikleyebiliyor. Mesela 1997 yılının Temmuz ayında Tayland'da çıkan kriz, bütün Asya'yı sarmış ve Güneydoğu Asya krizi adını almıştır. Bu krizin en önemli özelliği bir ülkede başlayarak kısa sürede aynı anda birçok Asya ülkesinde görülmesi ve bölgesel bir kriz haline dönüşmesidir. O halde Güneydoğu Asya krizinin sebebi Tayland'a ortaya çıkan "kriz bulaşıcılığıdır"; bulaşıcılık etkisi uzun süre sürmüştür, 1998 yılında Rusya ve 1999 yılında Brezilya ekonomik ve finansal krizlerine yol açmıştır. Ancak Güneydoğu Asya krizi tek sebebe bağlanamaz yada tek sebeple açıklanamaz, sosyal olguların genelleştirilmeleri ve tek sebebe indirgemeleri sosyal bilimlerin metodolojisine de aykırı düşer. Öyleyse krize neden olan birden çok sebep hangileridir?

Güneydoğu Asya krizini IMF dört farklı sebebe dayandırmaktadır:

1. Dışardan gelen yabancı sermaye yatırımlarının verimli alanlara yönlendirilmesinde yaşanan zorluk, daha çok verimsiz alanlarda kullanılması,

2. Kısa vadeli borçlardaki artış,

3. Dış faktörler ve tutarsız makro ekonomik politikalar,

4. Uygulanan döviz kuru politikaları ile finans kesimindeki yapısal zayıflıklar...

Aslında Güneydoğu Asya krizi, kriz öncesi oluşan ekonomik dengesizliklerin düzeltilmesidir, özellikle düşük kur yüksek faiz politikaları ülkelerin dışardan daha fazla kaynak sağlayarak kendilerini daha uzun süre sürdürememiştir. Kriz öncesinde dolar kurunda meydana gelen artış firmaların borç yükünü artırmış, ihracatta rekabet gücünü kaybetmelerine yol açmış, böylece firmaların mali yapıları olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Ocak 1987 tarihine kadar bölgede çeşitli iflaslar meydana gelmesine rağmen, bu iflaslar kriz oluşturacak kadar büyük etkiler ortaya çıkarmamıştır. Ancak, Güney Kore’de büyük bir şirket olan Hambo Steel’in 6 milyar dolar borcunu ödemeyerek iflas etmesi, benzer şekilde Tayland’a Somprassong dış borçlarını ödeyememesi bunu takiben Tayland Baht’ının önemli ölçüde değer kaybetmesi krize sebep olmuştur (Yalçiner, 2012:35)

Kaynakça

Akın, F. (2017). “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yenidünya Düzeni ve Türkiye” İş ve Hayat Dergisi Ekonomi Hukuk ve Sosyal Politika, Sayı 5.

Akın, F. (2020). “Altın Para Sisteminin Çöküşünün Ortaya Çıkardığı Sorunların Çözümü Nasıl Olabilir?” International Social Sciences Studies Journal, vol.6, issue 59, pp:1218-1230,

Alpar, C., Ongun, T., (1985). *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, Ankara: Türkiye Ekonomik Kurumu Yayını.

Bakır, T, E. (2013). *2008 Küresel Finansal Krizi ve Uluslararası Para Fonu'nun Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Uluslararası İktisat Bilim Dalı, Ankara.

Başçı, E. Kara, H. (2011). *Finansal İstikrar ve Para Politikası. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği*. No: 11/08, Mayıs 2011.

Bilgin, O. (2020). Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Seçim Sonuçları içinde Boğa, S. Siyasal, Sosyal ve Kurumsal Yönleriyle İktisadi Krizler, Ankara: Gazi Kitabevi.

- Bulut, E. (2018). *Uluslararası İktisat*, Ankara: Monopol Yayınları.
- Demirgüç-Kunt, A. ve Detragiache, E. (1998). The Determinants of Banking Crises in Developing and Developed Countries *Staff Papers (International Monetary Fund)* Vol. 45, No. 1, pp. 81-109
- Demirgüç-Kunt, A ve H, Huizinga (2004). Market discipline and deposit insurance, *Journal of Monetary Economics* 51, 375–399
- Dinçer, A. (2006). *Bankacılık Sektöründe Konsolidasyon, Ülke Deneyimleri ve Türkiye İçin Öneriler*, DPT Yayın No: 2607, Ankara, 135-6.
- Dooley, M. P., Folkerts-Landau, D. and Garber, P. M. (2003). The Revived Bretton Woods System, *International Journal of Finance and Economics*, 9, 307-313.
- Foot, M. (April, 2003). What is financial stability and how do we get it? Web:<http://www.fsa.gov.uk/Pages/Library/Communication/Speeches/2003/sp122.shtml> adresinden 16 Temmuz 2013'te alınmıştır.
- Günel, M. (2019). *Para Banka ve Finansal Sistem*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Laeven, L., & Valencia, F. (2012). Systemic banking crises database: An update. IMF working paper 12/163.
- Mishkin, F. (2001), *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*, Addison Wesley, Sixth Edition, Columbia, s.20)
- Oktar, S. Yurdabak, K., (2015). “2008 Küresel Kriz Sonrası Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Para Politikası Uygulamaları” Akademik Hassasiyetler Dergisi, Yıl:2015, Cilt: 2, Sayı: 4.
- Schinasi, G. J. (2004). Defining financial stability. *IMF Working Paper*, WP/04/187 ,1-18.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası Finans*, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul.
- Şevket, P. (2015). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 5. Basım, İstanbul: Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları.
- Togay, S. (2002). *Cem Alpar'ın Anısına Armağan, “Para Kurulu Sistemi Üzerine Bazı Düşünceler”* Ankara: Türkiye Ekonomik Kurumu.
- Yalçın, Kürşat (2012), *Uluslararası Finansman*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Extended Abstract

The establishment of the Bretton Woods Monetary System after the Second World War not only aimed at increasing world trade, but also at preventing economic crises. Along with this system, countries adopted the fixed exchange rate system based on gold. The Central Banks were given the task of sustaining fixed exchange rates. The duty of maintaining the Bretton Woods Monetary System and providing the necessary liquidity to the world when needed is transferred to the International Monetary Fund (IMF). In addition, the IMF was given duties such as supporting countries with increasing foreign exchange deficits, ensuring balance through joint intervention when necessary, and making foreign trade, monetary and fiscal policy recommendations to the countries. All such decisions, determined by the establishment of the Bretton Woods Monetary System, were aimed at preventing an economic crisis that could arise in any country.

With the disappearance of the Bretton Woods Monetary System in 1971, countries giving trade surplus no longer have the opportunity to transfer this surplus to countries with trade deficits. Each country started to determine foreign trade policy independently and to apply higher protection measures. In particular, countries with high foreign deficits tried to create a situation against other countries by frequently applying devaluations in addition to the protective policies they implemented to reduce their foreign deficits. This issue turned into a currency war between countries from time to time. As a result, the “volatile exchange period” has started all over the world. Thus, these turmoil that occurred during the lack of system also paved the way for economic crises. Today, the culprit of the economic crisis is partially attributed to the “systemless period” in terms of the disappearance of the Bretton Woods Monetary System.

Due to the rise in oil prices in 1974, developed countries entered into a recession, while developing countries undertook a higher level of foreign debt burdens in the face of rising oil bills in addition to the recession. The global economic woes of this period, where Keynesian economic policies were inadequate, began to intensify. The world, which experienced a stagflationary era, started to find the solution in more liberalism. Developed countries started to reduce their domestic and foreign debts, cut their budget expenses and increase their revenues with more liberal policies. Developing countries were forced to implement similar policies, but they were stuck because they did not have as many resources as developed countries, and the economic bottlenecks that led to the crisis began in these countries. The crises that occurred between 1974 and 1980 were expressed as "foreign debt crises", so that the cause of the crises was explained by the magnitude of external debts...

The wick of the crisis, along with the worsening foreign debt, was ignited in 1982 when Mexico announced it could not pay more than \$100 billion in debt. In the process, 47 indebted countries applied to creditor countries for restructuring and deferring payments. Countries owed to the

IMF and the World Bank started negotiations with these institutions to amend the amount, maturity and currency of their debts.

A significant portion of the debt of owing countries was in US dollars. Due to the monetary and fiscal policies of the USA, interest rates increased rapidly since the 1980s, and the dollar started to appreciate against the currencies of both developed and developing countries. With the reduced demand as a result of recession in developed countries, the price and quantity of products exported by developing countries decreased, so the burden of debtor countries increased even more.

With the effect of all these issues, new economic crises started to emerge. As a solution to these problems, G-5 Countries signed the agreement known as “The Plaza Accord” in New York in 1985. With this agreement, the USA gave up its high interest rate policy. In the following years, this time the dollar began to depreciate against other major currencies and volatility in exchange rates increased. In 1987, the “Louvre Accord” was signed in Paris, in which the main subject was these fluctuations in exchange rates. According to the agreement, G-6 Countries would now jointly intervene in exchange rates to reduce volatility. Thus, the “managed float regime” was introduced.

Another problem emerged as speculative movements. Rapid capital outflows as a result of attacks on foreign currency caused new economic crises in countries whose money was overvalued and deviated from inflation and the economic balances in the domestic market. The free flow of international capital as a requirement of the liberal policies applied created the basis for such speculative movements. The scale of the debate about the emerging crises turned to exchange rate regimes: Is the free float, the fixed rate, the managed float or the exchange rate anchoring caused the crisis or increased the extent of the crisis?

The most important difference of the 2001 crisis from the 1994 crisis in Turkey is that it emerged while a Stand-By agreement with IMF was in force. As it is known, the World Bank, built after the establishment of the Bretton Woods Monetary System, took responsibility for creating credit for policies that support development, while the IMF took on the functioning of the international monetary system.

Every crisis has a story; however, one way or another, crisis stories have something in common. The magnitudes and degrees of the elements that cause the emergence of each crisis differ from each other. The conditions of the economies where the crisis occurred are different from each other. Besides the economic factors, the political environment is also important in the emergence of the crisis. The fact that the country is not manageable and the size of the administrative problems can be considered as an important factor in the occurrence of the crisis.

YÖNETİM TARTIŞMALARINDA KAMU YARARINDAN KAMU TERCİHİNE VE KAMU DEĞERİNE*

Sevinç SOYOCAK ÖZALP**

Öz

Ortak yarar, ortak iyi, kamu menfaati, kamu iyiliği, kamu çıkarı vb. gibi ifadelerle de kullanılan kamu yararı kavramı, bireycilikten öte topluma, kamuya yarar sağlayan değerler bütünü olarak kabul edilirken, esnek, soyut ve net tanımı olmayan bir kavram olarak karşımıza çıkmakta, sunulan kamu hizmetleri ile somutlaşmaktadır. Çünkü kamunun gereksinimleri doğrultusunda, devlet/kamu yönetimi aracılığıyla sunulan hizmetlerin esası kamu menfaatine ve kamu yararına dayandırılmakta; siyaset ya da kamu yönetimi alanında topluma dair tartışmalarda da sıkça ele alınmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde de özellikle modern devlet ve kamu yönetiminde yaşanan değişikliklerle birlikte devletin rol ve işlevleri, kamu işlem ve eylemlerinin belirlenmesi, kamu hizmetlerinin niteliği ve örgütlenmesi kadar kamu yararı anlayışı ve nasıl sağlanacağı üzerine tartışmaların da güncelliğini koruduğu söylenebilir. Özellikle de son dönem yönetim tartışmalarında, geleneksel kamu yönetiminde siyasal olarak tanımlanan kamu yararı kavramının farklı yaklaşımlar çerçevesinde tartışıldığı ve paylaşılan ortak değerlerin bir sonucu olarak ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışma kamu yararı kavramının gelenekselden, kamu tercihinin ve kamu tercihinden, kamu değerine dönüşümünü yönetim tartışmaları üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yararı, Kamu Tercihi, Kamu Değeri

FROM PUBLIC INTEREST TO PUBLIC VALUE IN ADMINISTRATION DISCUSSIONS

Abstract

The concept of public interest, which is also used with expressions such as common interest, the common good, public welfare, public good, public benefit, is considered as a collection of values that benefit the public, rather than individualism. However, the concept of public interest emerges as a concept without flexible, abstract and clear definition, and is embodied by the public services provided. In line with the needs of the public, the services provided through state or public administration are based on the public benefit and the public interest. In addition, they are frequently raised in public debates about politics or public administration. It can be said that the discussions on the role and functions of the state, the determination of public transactions and actions, the quality and

* Bu çalışma ICOAEF'19 V. International Conference on Applied Economics and Finance adlı kongrede sözlü olarak sunulmuş ve kongre özet kitapçığında basılmış çalışmanın yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sevincozalp@hitit.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3577-858X>.

organization of public services and how they should be provided, as well as the changes in modern state and public administration, have been remained up to date throughout the historical process. Especially, in the recent administration debates, the concept of public interest which defined politically in traditional public administration is discussed within the framework of different approaches and considered as a result of shared common values. In this context, the present study aims to examine the intellectual transformation of the public interest, from traditional administration to public choice and from public choice to public value through administration discussions.

Keywords: Public Interest, Public Choice, Public Value

Giriş

Ortak yarar, ortak iyi, kamu menfaati, kamu iyiliği, kamu çıkarı vb. gibi ifadelerle de kullanılan kamu yararı kavramı, siyaset ya da kamu yönetimi alanında, topluma dair tartışmalarda sıkça gündeme getirilmektedir. Önkal ve Sümer (2014: 44–45)’e göre bu kavramların ortak noktası, “bireysel çıkarlardan farklı olarak, bireysel yararın üstünde veya dışında bir yarar/çıkar ilişkisini” işaret etmeleridir. Bu bağlamda kamu yararı, bireysel ya da tikel çıkarlardan öte topluma ortak yarar sağlayan değerler bütünü olarak, esnek, soyut ve net tanımı olmayan bir kavram olarak karşımıza çıkmakta, sunulan kamu hizmetleri ile somutlaşmaktadır. Çünkü kamu gereksinimleri doğrultusunda devlet/kamu yönetimi aracılığıyla sunulan hizmetlerin esası, kamu menfaatine ve kamu yararına dayandırılmaktadır. Bir anlamda kamu yararı, kamu hizmetlerinin bir ölçütü olarak idealize edilmiş, “tüm devlet organlarının işlem ve eylemlerinin genel nitelikteki amacı ve aynı zamanda nedeni” olarak görülmüştür (Tombaloğlu, 2014: 355). Bununla birlikte kamu yararının, kamusal hizmetlerin özel sektör eliyle de sağlanabileceğini ileri süren yaklaşımlar bulunmaktadır. Kamu yararı, ister devlet eliyle ister özel sektör eliyle kamusal hizmetlerin yürütülmesiyle gerçekleşsin politik kararlarla ve devletin varlığıyla doğrudan ilişkili bir kavramdır.

Kamu yararı (*public interest*) ya da ortak iyi (*common good*) kavramı ve ortak çıkarı sağlayan iyi bir politik düzenin ve yönetim tarzının nasıl olması gerektiği sorusu, Antik Yunan’dan günümüze kadar tartışılan bir konu olmuştur. Bu dönemde Aristo’nun iyi yaşamın gerçekleştiği yer ve en yetkin topluluk formu kabul ettiği polis¹, kent ölçekli ekonomik, toplumsal, politik bir örgütlenme tarzı olarak kabul edilmiştir (Aristoteles, 2000:9). Bu örgütlenme içerisinde belirli sayıda yurttaş görece doğrudan sayılabilecek bir demokrasi deneyimi içerisinde bir araya gelerek, polislin sorunları hakkında tartışarak karar almayı amaçlamışlardır. Kamusal çıkar, topluluk içerisinde

---

¹ Polis sözcüğü, Yunanca “politeia”, Latince “politia” sözcüklerinden tüerken, Fransızca ve İngilizce “police”, Almanca “polizei” olarak ifade edilmektedir. Polis kavramı köken olarak eski Yunanca’da politika anlamında kullanılmıştır. Site ve kentleri, iyi düzen için kentteki devlet ve hükümet faaliyetlerini ve yönetimini ifade etmek üzere kullanılmıştır (Şeker, 2009:6).

kendilerini gerçekleştiren, topluluk için gerektiğinde feda etmesini bilen erdemli yurttaşlara bağlı kabul edilmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde uzmanlaşmış, toplumdan ayrılmış, profesyonel bir bürokratik örgütlenmenin belirmesi ise modern devletin belirgin bir özelliği olmuştur. Dahl'ın da belirttiği gibi modern devlet, ülke ve nüfus açısından büyük ölçekli iken, Antik Yunan'da var olan ilkelerin bu büyük ölçeğe uyarlanması gerekmiştir (Dahl, 1996:15). Temsil ilkesi, yurttaşların taleplerini temsilciler aracılığıyla aktarmalarının bir yolu olsa da yurttaşlığın kapsamı genişlemiş, sorunlar farklılaşmış ve karmaşıklaşmış, işleri üstlenen meslekten politikacılar ve yöneticiler ortaya çıkmıştır. Özel alan/kamusal alan ikiliği yeniden kurgulanırken özel alan bireysel hakların, tercihlerin ve çıkarın alanı olarak Antik Yunan'ın aksine korunmuştur. Kamusal alan ise kimi zaman devletle eş anlamlı kullanılan kimi zaman da politik bir içeriğe sahip olarak devletten ayrı bir alanın varlığını vurgulayan bir anlama bürünmüştür (Habermas, 1997:75–90). Douglass (1980:103–111)'e göre, bu farklılaşmanın temeli liberalizmin yükselişiyle kamu yararı ya da ortak yarar kavramları üzerinde de olmuştur. Ona göre ortak yarar kavramı, geleneksel biçimiyle kesin bir siyasi otorite anlayışıyla ilgiliyken, Paternalist devlet anlayışını simgeleyen bu düşünceye göre hükümetin kararı ne olursa, kesin olarak toplumun iyiliğini temsil ettiği için kabul edilecektir. Liberalizmle birlikte tartışılmaya başlanan bireycilik ile kamu yararı anlayışı ise ortak iyi kavramından farklılaşırken, toplumun bütün üyelerinin çıkarları vatandaş rolleri üzerinden toplumsal haklara dayandırılmıştır. Ancak kamu yararının temelini oluşturan bu anlayış, liberal ideolojinin tarihsel süreçte yaşadığı değişim ve dönüşüm içerisinde devlete yüklediği rol ve işlevlerle, farklı düşünsel temellerle ele alınmıştır. Bir anlamda tarihsel süreç içerisinde modern devlette yaşanan değişimler, kamu yönetiminin rol ve işlevlerinde, işlem ve eylemlerinin belirlenmesinde, dolayısıyla kamu hizmetinin niteliğinde, sunumunda vb. etkili olurken kamu yararı anlayışı da farklılık göstermiştir. Örneğin 1945 sonrasında sosyal devletin toplumsal sorumluluklarını yerine getirmek üzere ekonomiye müdahale etmesi, piyasada üretici ve dağıtıcı roller üstlenmesi, zayıf toplumsal gruplara yönelik sosyal politikalar uygulaması ve kamusal hizmetlerin kamu sektörü eliyle yürütülmesi kamusal çıkarla özdeşleştirilmiştir. Çünkü bu dönemde, “devletin birey için iyi olanı gerçekleştirecek en uygun araçlara sahip olduğu...” konusunda mutabakat oluşmuştur (Sezer, 1992:13). 1970'ler ise kamu çıkarını sağlamada devletin artan sorumluluklarının sorgulanmaya başladığı yıllardır. Refah devletinin krize girdiği, bürokrasinin ve sosyal politikaların artan maliyeti, kamu hizmetlerinin verimsizliği, kamu işletmelerinin yol açtığı zararlar, politik amaçlı istihdam ve yatırımlar kadar, bürokrasinin toplumsal yaşamda artan rolü üzerinden bireysel özgürlükler, otorite, hiyerarşi ekseninde tartışmalar da artmıştır (Wagner,1996:193). Aslında bu sürecin temeli 1960'ların sonunda, Dwight Waldo ve arkadaşlarının öncülüğünde başlayan Yeni Kamu Yönetimi (*New Public Administration*) hareketine dayanmakta, Weber'in bürokrasisi, Wilson'un

siyaset-yönetim ayrımı ve Taylor'un verimlilik ilkeleri üzerinden şekillenen geleneksel kamu yönetimi ve kamu yararı adına sunduğu kamu hizmetlerine yönelik eleştiriler ile başlamıştır. Waldo tarafından “türbülans” dönemi olarak da adlandırılan 1960'lar, ABD kamu yönetimi adına artan refaha karşın toplumda adaletin sağlanamadığı, kurumlara güvenin azaldığı, yoksulluk, ırk çatışmaları, şiddet ve ayaklanmalarının yanı sıra verimlilik için kalıplaşmış teknik bakış açısının arttığı ve değerler alanının geri planda bırakıldığı yıllar olarak kabul edilmiştir (Özgür, 2014:186). Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımının, bürokrasiye yönelik eleştirileri bu dönemde bir diğer okul Kamu Tercihi teorisyenleri tarafından da desteklenirken merkezi ve hiyerarşik kabul edilen devlet başarısız ilan edilmiştir. 1970'ler ise kapitalizmin girdiği krizden mali ve yönetsel olarak Refah devlet modelinin sorumlu tutulduğu ve bu modele yönelik eleştirilerin arttığı yıllar olmuştur. Bu dönemde geleneksel kamu yönetiminde ilk kırılma noktası olarak kabul edilen ve verimliliğin yanı sıra kamu yararı, eşitlik ve sosyal adalet vurgusu ile gündeme gelen Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı da görece önemini kaybederek, Kamu İşletmeciliği yaklaşımının etkisi altına girmiş gözükmektedir (Özgür ve Öztepe, 2015:98–99). Kuramsal temelde kamu ve özel sektör yönetimi arasında fark olmadığını belirten bu yaklaşım, 1980'lerin sonunda benimsenen neoliberal politikaların, kamu yönetiminde bir yansıması ya da pratiği olarak kabul edilen Yeni Kamu İşletmeciliği (*New Public Management*) başlığında ve önerdiği reformlarla yükselişe geçmiştir (Üstüner, 2000:19–20).² Bu yaklaşım ve benimsediği liberalizasyon, deregülasyon, özelleştirme gibi reformlar merkezi devleti ve bürokrasiyi sunduğu hizmetlerde tekelci, verimsiz, yetersiz ilan ederken, bürokrasinin azaltılmasını ve kamu hizmetlerinin piyasa ve birey odaklı sunulmasını önemsemektedir. Bu bakış açısı ile yaklaşım, geleneksel kamu yönetiminde siyasal olarak tanımlanan ve kamu hizmetlerinin temelini oluşturan kamu yararı anlayışı yerine kamu tercihine dayanan ve piyasa ilkeleri çerçevesinde örgütlenen kamu hizmetleri ve kamu yararı anlayışını benimsemiştir. Böylece merkezi devlet öncülüğünde temel toplumsal haklara dayanarak kolektif/genel ihtiyaçları karşılamaya yönelik kamu hizmetlerinde ifadesini bulan kamu yararı anlayışı da piyasalaşmış gözükmektedir. Ancak 90'ların sonu itibarıyla Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımı da öngördüğü piyasa uyumlu reformlarla beklenen hedeflere ulaşamaması, dolayısıyla genel kamusal çıkarı sağlayamaması yönünde eleştirilerin hedef noktası haline gelmiştir. Bu süreçte Yeni Kamu İşletmeciliği'ne yönelik çeşitli alternatifler ön plana çıkarılmıştır (Genç, 2015:132–135). Bu alternatiflerden birisi de Moore (1995)'in “Kamu Değeri Yaratmak: Kamuda Stratejik

² Aslında “yeni” ön ekiyle geleneksel kamu yönetiminden farklılaşmaya çalışan Yeni Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımlarının, genel olarak rasyonel, katı hiyerarşik modeli sorguladıkları görülmektedir. Aralarındaki farklılıklara rağmen etkinlik, verimlilik, katılım, adem-i merkeziyetçilik gibi kavramları her iki yaklaşımda benimserken (Özgür ve Öztepe, 2015: 117–118), literatürde Yeni Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımlarının birbirleri yerine kullanıldıkları da görülmektedir (Doğan, 2017: 32). Bu kapsamda Üstüner (2000:20)'ye göre bu süreç bazı yazarlarca “eski şişedeki yeni şarap” olarak ifade edilmektedir.

Yönetim” (*Creating Public Value: Strategic Management in Government*) adlı kitabı ile gündeme gelen kamu değeri ve Kamu Değeri Yönetimi yaklaşımı olmuştur. Bu yaklaşım, kamu yararı kavramını kamu değeri anlayışı üzerinden ele alarak, kamu hizmetlerinde var olan sosyal değerlerin, piyasa üzerinden yeterince karşılanamayacağını vurgulamıştır. Kamu Değeri Yönetimi, kamu yararının devletin aracı olduğu ortaklıklar ve vatandaşların katılımı ile sağlanabileceği düşüncesine odaklanmıştır.

Bu kapsamda çalışma, kapitalist sistemin tarihsel olarak ortaya çıkışıyla birlikte ortak yarar ya da kamu yararı anlayışının kamu yönetimi açısından nasıl tanımlandığını ve süreç içerisindeki düşünsel dönüşümünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma, kapitalist devletin üstlendiği rol ve işlevlere yönelik yönetim tartışmaları üzerinden kamu yararı anlayışını ele almaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümü, Antik Çağ, feodal dönem ve sonrasında yükselen kapitalist yönetim tartışmalarındaki ortak iyi ya da kamu yararı anlayışına yer verirken, ikinci bölüm geleneksel kamu yönetiminde kırılma noktası olarak da kabul edilen ve kamu tercihi temelinde değerlendirilen kamu yararı anlayışını ele almaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise kamu değeri ve yönetimi üzerinden tartışılan kamu yararı anlayışı yer almaktadır. Çalışmada yöntem olarak literatür taramasından yararlanılmıştır.

1.ORTAK YARARDAN KAMU YARARINA

Antik Çağ’da ortak iyi veya ortak yarar (*common good*), bir anlamda kamu yararı (*public interest*) kavramı, bireyselliğe yer vermeyen, yurttaşların kendi çıkarlarını feda ettikleri poliste (*koine*) gerçekleşmektedir (Zabcı, 2011:8-9). Polis (*koine*), yurttaşların kentın meclisinde toplanarak ortak sorunlar hakkında tartışma yürüttükleri, karar aldıkları, kendi başına özerk bir yapı olmuştur. Aristo (2000:6-9)’a göre aile ve köylerden sonra gelen en yetkin form olarak polis, hanede/oikosta efendi statüsünde olan yurttaşın³, hanenin dışında eşitleriyle politik iletişim kurarak kendini var ettiği, Arendt (2006:36)’nın ifadesiyle çoğulculuğun ve aleniliğin alanıdır. Dolayısıyla polisin varlığı, yurttaşın zoon politikon olarak varlığının ön koşuluuydu. Yurttaş, polisin bir parçası olarak var olduğundan polisin çıkarı bütün yurttaşların çıkarınaydı. Bir anlamda yurttaşın işi, politikayla uğraşmak ve kişisel çıkarlarını aşmak olarak kabul edilirken, parçası olduğu siyasal alanın (polisin) çıkarınının, bütün yurttaşların çıkarını gözetken “ortak yarar” a denk düştüğü kabul edilmiştir (Odabaş, 2018:2052). Bir anlamda bu dönemde ortak yarar, açıkça siyasal/ politik bir düşünce/düzen olarak kabul edilmiştir (Douglass, 1980:104-105). Platon’a göre toplumun ortak iyiliğini sağlayacak iyi bir siyasal düzen de adaletle temellenmekteydi (Ceylan, 2006:165). Ortak yarar, Simm (2011:555)’e göre Platon’un metinlerinde açık bir şekilde ifade edilmese de yazılarında, Platon’un toplumda ve

³ Kadınlar ve köleler bedensel ihtiyaçların karşılanması için hanedeki gündelik işleri yerine getirmekle sorumlu kabul edilmişlerdir. Bu sayede erkek yurttaşlar, politika ile uğraşacak zamanı bulabileceklerdir (Arendt, 2006:65-76).

siyasette var olan ortak bir hedefe olan inancı açıkça görülmekteydi. Platon için en iyi siyasal düzen, her biri ortak iyiden yararlanan ve ortak iyiye katkı sağlayan farklı sosyal grupların, sosyal barışı teşvik ettiği işbirliği ortamıydı. Aristo da, Politika adlı eserinde “ortak iyi” yi (*to koinei sympheron*) uygun/doğru anayasaların gerekçesi olarak kabul ederken (Bozeman, 2007:1), bir anlamda ortak yararı, adalet temelinde farklı sınıfsal çıkarları gözetecek uygun anayasaların kabulü olarak görmüştü (Saraç, 2002:1). Öyle ki Aristo, yönetimlerin sınıflandırılmasında ortak çıkarı, onu temsil eden yasaya uygun yönetmekle özdeşleştirerek yasayı iyi yönetimlerin ilkesi yapmıştır. Buna göre tek kişinin yasalı yönetimi monarşi, yasadışı yönetimi tiranlık; bir azınlığın yasalı yönetimi aristokrasi, yasadışı yönetimi oligarşi; çoğunluğun yasalı yönetimi politeia, yasadışı yönetimi demokrasidir. Yasasız yönetimler, ortak çıkarı değil, yönetenin tikel çıkarını gözetken kötü yönetimlerdir (Aristoteles, 2000:81-103). Bu dönemde Platon ve Aristo’nun çalışmalarında yansıttıkları şekliyle ortak yarar düşüncesi, nesnel ve normatif olarak ele alınırken, ortak çıkar ve bireysel çıkar arasında bir ayrım gözetilmemiştir (Simm, 2011:555-556). Ayrıca ortak yararın, iyi yöneticiler/kural koyucular tarafından sağlanabileceği kabul edilirken, ister filozof ister din adamı olsun yöneticilerin kendi bencil çıkarları doğrultusunda hareket etmelerinin bu düşünceye tehdit oluşturacağı ifade edilmiştir. Bir anlamda Antik Çağ’da ortak iyi veya ortak yarar anlayışı adalet ile özdeşleştirilmiş gözükmektedir. Ortaçağ’a gelindiğinde ise polis tarzı örgütlenme yerini feodal örgütlenmeye bırakırken, kilisenin ve soyluların kamusal çıkarı temsil etme ayrıcalığına sahip olduğu düşüncesi hâkimiyet kazanmıştır (Habermas, 1997:60-80). Pirenne’nin belirttiği gibi, İtalya’da ticaretle yeniden canlanana kadar kentler, ruhban sınıfının denetiminde birer piskoposluk kentleriydi (Pirenne,1994: 56). Çok uzun bir zamana yayılan dönüşüm, 11. yüzyıla kadar geriye götürülen burjuvazinin kent-soylu sınıfın ortaya çıkmasıyla başlamış ve feodal yapıda aristokrasinin ve kilisenin ayrıcalıklarını yitirdiği Fransız Devrimi’yle tamamlanmıştır.

Fransız Devrimi öncesinde Sözleşmeciler yasanın ortak çıkarı sağlayacağını yeniden keşfetmişlerdir. Doğal hukuk düşüncesinden hareketle içerisinde mülkiyetin yer aldığı bir özel alanın varlığını güvence altına almanın yolu toplumsal sözleşme olarak görülürken, sözleşmeyle kurulacak toplum, üyelerinin yurttaş olacakları politik bir toplumdur (Kılıç, 2015). Böylece Tanrısallığa dayandırılan feodal ayrıcalıkların temeli ortadan kalkmış ve yurttaşların iradelerine dayalı sözleşme toplumunun temeli olmuştur. Yasa, bu sözleşmenin sonucu olarak ortak çıkarı temsil etmekteydi. 16–17. yüzyılla birlikte yükselen modern devlet ve siyasi düşüncede de, kamu yararının ya da ortak iyinin yasa koyucunun iradesi ile belirleneceği görüşü, ilk sözleşmeci olan Hobbes’un gücün üstünlüğü düşüncesinde de açıkça görülmektedir. Hobbes (2007:92–94)’e göre doğa durumunda “insan insanın kurdudur”. Bu nedenle doğa durumu, herkesin herkesle savaştığı bir ortamdır. Doğada eşitlik, insanın kendi yaşamını koruma, mülkiyet hakkı vardır. Ancak bu savaş ortamında kimse için bu

haklar güvence altında değildir. Bu nedenle bireyler, doğa durumundan çıkmak için bir sözleşme yaparak Tevrat'ta adı geçen bir ejderha olan Leviathan'a benzetilen egemen gücü yardıma çağırırlar. Leviathan, sözleşmenin tarafı değildir. Bireylerin yetkilerini ona devretmişlerdir ama o da karşılığında düzeni ve istikrarı sağlayacaktır (Ağaoğulları, 2011:434-442; Hobbes, 2007:101-102). Hobbes'a göre bu egemen güç, kamu yararının/ortak iyinin ne olacağına karar verme yetkisine sahiptir ve bireysel çıkarlarla çatışması halinde bile, genel yararın ve toplumsal barışın sağlanması için bireyler bu güce itaat etmelidirler (Korkut, 2006: 79; Hobbes, 2007:131-138). Kamu yararı, otoritenin belirlediği "ortak iyi" üzerinden yine otoriteye itaat ile gerçekleşecektir. Bu yaklaşım yönetim tartışmalarında da mutlak monarşik merkezi devletin yönetim bilgisi ve modern kapitalist yönetim düşüncesinin de ilk halkası olarak kabul edilen kameralizm ya da kameral bilimlerde de görülürken, egemen gücün üstünlüğü bu dönemde polis devlette ⁴ kendisini açıkça göstermektedir (Güler, 2009:34-36). Bu dönemde devlet, yasalar çerçevesinde sağlanacak eşitlik ortamında, toplumun genel yararı/refahı için müdahale etme, bireyi/ bireysel çıkarları sınırlandırabilme yetkisine sahiptir. Bir anlamda toplumun genel refahı, genel iyiliği ya da kamu yararı, bireysel özgürlükler ve çıkarlardan üstün tutulurken, devletin müdahale alanına bırakılmaktadır (Aktel, 2015:89-90).

Ancak 18. yüzyılda Avrupa kıtasında, Aydınlanma çağı olarak kabul edilen dönemle birlikte yaşanan bilimsel, siyasi, kültürel ve endüstriyel ilerlemeler ile birey, rasyonellik, özgürlük ilkelerine dayalı daha iyi bir dünya düzenine olan inanç bu dönemin sorgulanmaya başlamasına neden olmuştur. Özellikle Kant'ın, Aydınlanma Çağı'nın parolası haline gelen "Kendi aklını kullanma cesareti göster!" sözü (Kant, 1784:1) ile polis devletin, bireyi boyunduruk altına alan yönetim kuralları eleştirilmeye başlanmıştır. Gürkan (2007:236-237)'nin de belirttiği gibi Kant'a göre, "iyi düzen için hukukun araçsallaştığı ve askıya alındığı polis devletindeki "olağanüstü hukuk", hukuk kabul edilemezdir. Buna göre polis devletin düzenlediği kamusal alanda bireylerin uymaları gereken zorunluluklar yerine, bireylerin sahip olduğu haklar bulunmalı; bireyle devlet arasında tek taraflı bir idari ilişki değil, karşılıklı hukuksal bir ilişki düzeni kurulmalıdır. Bu görüş, bireylerin özgürlüğünü ve temel haklarını güvence altına almayı amaçlayan liberalizmle birlikte yükselişe geçerken, liberal siyasi düşüncenin kurucularından John Locke tarafından da desteklenmiştir. Locke'a göre bireyler, kendi iradeleri ile doğa durumundaki haklarını (yaşam, mülkiyet, hürriyet) korumak, güvenliğini sağlamak ve daha uygar bir topluma (doğa durumundan toplum durumuna) geçmek için toplum sözleşmesi ile devleti kurmuşlardır (Miller vd.1995:67-70). Bu bağlamda devlet, kendi otoritesinden önce var olan bu doğal haklara müdahale etmemelidir. Locke, kaynağını toplumun tüm üyelerinin gücüne dayandırdığı toplum sözleşmesi

⁴ Polis devlet'in temel felsefesi, "devletin toplumun genel iyiliği için bireyleri sınırlandırma yetkisine sahip olduğu" inancına dayanmaktadır (Güler, 2009: 36).

ile egemenin haklar üzerindeki sınırlarını çizerken, verilen sınırlı yetkiler egemen tarafından kamu yararına uygun kullanılacaktır (Çapar ve Yıldırım, 2012:18–19). Bir anlamda Locke'ta kamu yararı/ortak iyi, sınırlı egemen tarafından doğal hakların korunması ve sürekliliğinin sağlanması olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşım, Adam Smith ile yükselen ve iktisadi liberalizm düşüncesinin temellerini oluşturan, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” görüşü ile merkantilizmin aşırı devlet müdahaleciliğini eleştiren fizyokratlar tarafından da destek görmüştür. Onlara göre de egemenin/devletin tek görevi, kişi özgürlüğünü, can güvenliğini ve özel mülkiyeti korumak olmalıdır (Köymen, 2007:22). Bu çerçevede kamu yararı, 18.-19. yüzyılla olgunlaşan liberal düşüncede bireysel haklar, özgürlükler ve devletin sınırları üzerinden ele alınmıştır.

Özellikle de 1750'lerle Sanayi Devrimi ile başlayan ve 1789 Fransız Devrimi ile devam eden dönemde, bireycilik anlayışı ön plana çıkarken, genelde tartışmalar genişleyen bireysel özgürlükler alanında bireyin, bireye ve bireyin, devlete karşı korunması gerekliliği vurgusu üzerine olmuştur. Bu dönemde kamu yararı/ortak iyi tartışmalarında Fransız Devrimi'nin düşünsel arka planını oluşturan ve kendi döneminin düşünürlerinden ayrılan Rousseau'nun genel iradeye dayalı demokratik ve özgürlükçü bir toplum kurulabileceği görüşleri ayrı önem kazanmıştır. Onun var olan uygarlığa karşı eleştirileri, Fransız Devrimi'ne ve sonrasındaki hukuk devleti anlayışı üzerinde etkili olmuştur. Rousseau'ya göre insanoğlu doğa durumunda sahip olduğu eşitlik, özgürlük, barış durumunu, toplum durumuna (uygar topluma) geçişle birlikte kaybetmiştir. Rousseau, “Toplum Sözleşmesi'nin, *“her bir ortağın kişiliğini ve mallarını bütün müşterek güçle koruyup savunan ve her bir kişinin herkesle birleşirken yine de sadece kendine itaat ettiği ve eskisi kadar özgür kaldığı bir ortaklık biçimi nasıl bulunabilir?”* sorusuna çözüm bulduğunu ileri sürmektedir (Rousseau, 2018:27-28). Bunun cevabı, sözleşmeyle her ortağın bütün haklarını topluluğa devretmesi ve topluluğun eşit bir parçası olmasıdır. Bu şekilde topluluğun iradesi olan genel irade, herkesin ortak iradesi olduğundan bireyler kendi kararlarına uymuş olacaklar ve eşitlik ile özgürlüğü yeniden kazanmış olacaklardır. *“Bütün herkesin birleşmesiyle oluşan bu kişiliğe vaktiyle Site adı veriliyordu ve şimdi de Cumhuriyet ya da siyasal gövde adını almaktadır; üyeleri bu kişiliği pasif durumdayken devlet, aktif durumdayken egemen merci diye, başkalarıyla kıyasladıklarında ise kudret diye adlandırılır”* (Rousseau, 2018:29). Rousseau, toplumsal sözleşmenin ana aracı olan genel iradeyi, “herkesin iradesinden” farklı olarak “herkesin ortak iradesi” olarak görürken; bu ortak iradenin oluşturduğu devletin amacını da yine genel iradenin yararlarına hizmet olarak görmüştür (Korkut, 2006:85–86). Bir anlamda Rousseau'ya göre özgürlüğün ve medeni toplumun birlikte var olabilmesinin tek koşulu hukuk oluşturmayı ve uygulatmayı mümkün kılan genel iradedir (Sarıpek, 2010:98). Böylece Sanayi ve Fransız Devrimi sonrası, birey, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar üzerinden yükselen hukuk devleti anlayışı ile kamu yararı, genel yarar adına yasa ile özdeşleştirilirken (Akıllıoğlu, 1988:12),

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 6. maddesinde "yasa, genel yarar adına yapılır" hükmü ile açıkça ifadesini bulmuştur (Dik, 2005:6). Bu bağlamda egemenlik-esleklik ilişkisinde hukukun üstünlüğü ön plana çıkarılırken, kapitalist ilişkilerin gelişimine paralel karmaşıklaşan toplumun ihtiyaçlarının/çıkarlarının karşılanmasında meşruiyetini kanunların üstünlüğünden alan yasal-ussal otorite ve bürokratik örgütlenme yükselişe geçmiştir.

Weber, bu durumu rasyonellik ilkesi ile açıklamaktadır. Weber'e göre kapitalizm ve devlet rasyonelliğin iki yüzünü oluşturmaktadır (Habermas, 2001:184–185). Weber, "Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı" adlı çalışmasında kazanç elde etme isteğinin farklı toplumlarda görüldüğünü ancak kapitalizmin yarattığı farkın, kârı sürekli kılmak için özgür emeği rasyonel bir işletme olarak örgütlemesi olarak belirtmektedir (Weber, 1999: 20). Weber yasal /ussal otoritenin ideal tipi olan bürokrasinin yazılı kurallar çerçevesinde işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı örgütlenmesini ise rasyonelliğin devlet alanına yansması olarak kabul etmektedir (2005: 46-48). Weber'e göre kapitalizmle karşılıklı etkileşim içerisinde olan bürokrasi, geleneksel ve karizmatik otoriteden sonra "yasal statünün, ussal olarak yaratılmış kurallara dayalı nesnel yetkinin geçerliliğine duyulan inanç aracılığıyla" egemenlik sağlamaktadır (Weber, 2017:8). Bu bağlamda yurttaşlar topluluğu olan ulus adına toplumsal hizmetleri yürütecek yasal ve egemenliğin bir aracı olarak görülen bürokrasi, merkezi, gayri şahsi, uzmanlaşmış, hukuki yapısıyla her siyasal yapıda apolitik, verimli, etkili hizmet sunumu ile genel kamu yararı adına idealize edilmiştir (Uzun, 2013:113). Bu dönemde kamu yararı anlayışında rasyonalite kadar verimliliğe önem veren bir diğer isim de Amerikan kamu yönetimi disiplininin kurucusu Woodrow Wilson olmuştur. Bir reformcu olarak da kabul edilen Wilson, siyaseti yönetimden ayırırken "bilimsel rasyonelliğin siyasi çekişmeyi ortadan kaldıracığına" ve bilimin üstünlüğü ile belirlenecek politikaların, kamu yönetiminin güncel sorunlarına çözüm yaratırken, kamu yararının temelini oluşturacağına inanmıştır (Coşkun ve Dulkadiroğlu, 2018: 25). Wilson, 1887 yılında yayımladığı 'İdarenin İncelenmesi' (*The Study of Administration*) adlı makalesinde, "idari faaliyetler" alanını "siyasetin telaş ve tartışmalarından uzak", "bir iş alanı" olarak tanımlamıştır (Wilson, 1887: 209). Wilson, Alman düşünür Bluntschli'ye atıfta bulunarak yaptığı açıklamada, siyasetin büyük ve evrensel konulardaki devlet faaliyeti olduğunu, buna karşılık idarenin devletin bireysel ve küçük işlerini yerine getirdiğini, ilkinin devlet adamının, ikincisinin ise teknik memurun sorumluluk alanına girdiğini söylemektedir (Wilson, 1887:210-211). Ayrıca idari faaliyetlerin en az maliyetle, en etkin biçimde nasıl yerine getirileceğine odaklanan Wilson'ın (1887:197) kamu yönetiminde "siyaset ve yönetim ayrılığını, işletmecilik/ piyasa ilkelerine dayandırarak inşa etme" çabası taşıdığı ve Taylor'ın bilimsel yönetimi⁵ ile benzerliğe sahip olduğu

⁵ Taylor da işletmecilik ilkeleri üzerinden yönetimi evrensel ve politik alan dışında tarafsız görürken, yönetimde verimliliği evrensel, rasyonel ilkelere dayandırarak ön plana çıkarmıştır (Dikmen, 2011:94).

kabul edilmektedir (Şener, 2007:34). Bir anlamda Wilson, yönetimi siyasetten bağımsız, politik olarak tarafsız, rasyonel, teknik olarak ele alırken, sadece kamu hizmetlerini yerine getirmekle yükümlü kabul etmiş, kamu hizmetlerinde rasyonalite kadar verimliliğe de önem vermiştir (Drefyus, 2000:209–210). Bu doğrultuda 19. yüzyılla birlikte temellerini Weber’in bürokrasi modeline, Wilson’un siyaset-yönetim ayrımına ve Taylor’ın verimlilik ilkesine dayandıran Geleneksel Kamu Yönetimi yaklaşımında kamu yararı; halkın temsili ile politik ve hukuksal olarak tanımlanan, toplumun genel yararı adına bürokrasi tarafından uygulanan, homojen, etkili ve verimli kabul edilen kamu hizmetlerinde somutlaşmış gözükmektedir.

2. KAMU YARARINDAN KAMU TERCİHİNE

1970’lerle beraber geleneksel kamu yönetimi ve onun Keynesyen politikalar çerçevesinde şekillendirdiği Refah ya da sosyal devlet modeli ile sunduğu kamu hizmetleri temelindeki kamu yararı anlayışı eleştirilmeye başlanmıştır (Şaylan,1994:78-88). Bu eleştirilerden birisi de, Büyük Ekonomik Buhran sonrası devletin ekonomik ve sosyal alanda artan müdahalesi ile giderek genişleyen bürokrasinin siyasal alanın talimatlarıyla talepleri karşılamaktan uzak, etkin ve verimsiz sunduğu kamu hizmetleri ile kullanılan kaynakların yarattığı mali ve ekonomik kriz düşüncesine destek veren Kamu Tercih Teorisi olmuştur (Kurun, 2018:87). Bu teori, ekonomik ve sosyal alanda ağırlığı artan devletin rol ve işlevleri kadar sunduğu kamu hizmetlerinde somutlaşan kamu yararı anlayışını tartışırken, klasik liberal teori çizgisinde devlet alanının sınırlandırılması gerekliliği üzerinde durmuştur (Çoban, 2014:75). Okul, liberalizm temelindeki bireycilik anlayışını temel alırken, “bireysel olandan toplumsal olana, bireysel tercihlerden ya da faydalardan da kamu tercihinin ya da toplumsal faydaya ulaşıldığı” savunulmaktadır (Sallan Gül, 2004:9).

Aslında bu tartışmanın kökeni, 19. yüzyılda yükselen, faydacılık (utilitarizm) ve Jeremy Bentham’ın görüşlerine kadar uzanmaktadır (Conway, 2011:87). Faydacılık, ahlaki ve siyasal olarak “en çok sayıda bireyi en mutlu yapacak şeyi yapmak” olarak savunulurken, Bentham da devletin amacını, “azami sayıdaki bireyin azami mutluluğu için eylemde bulunmak” olarak kabul etmiştir. Bentham, kamuya ait kaynakların sadece “bazılarının çıkarları” doğrultusunda kullanılmasına karşı çıkarken, en fazla sayıda bireysel çıkarı ayrı ayrı maksimize etmek için kullanılacak kamu kaynağının, bir toplumdaki kamusal yararı artıracığını savunmuştur (Uzun, 2013:112). Bu bağlamda Bentham’a göre, “toplumsal/genel çıkar onu oluşturan bireylerden bağımsız olmadığı gibi, kamusal yarar da ondan faydalanacak bireylerin tercihleriyle şekillenecektir” (Atılğan ve Aytekin,

---

Özellikle Başkan Roosevelt döneminde gündeme getirilen kamu yönetiminde “milli verimlilik eksikliği” ve “kaynakların verimsiz yönetimi” meselesi, Taylor’un yönetimde verimliliği artırmak ve “en iyi yönetim” için büyük-küçük işletmelerden, devlet dairelerine kadar birçok kurumda “bilimsel yönetimin uygulanabilirliği” vurgusunu ön plana çıkarmış gözükmektedir (Taylor, 2016:11-13).

2012:309). Bireysel tercihlerin ortaya konulabilmesinin ise halkın yönetime katılımının artırılması ve demokrasinin güçlendirilmesi ile sağlanabileceğini belirten Bentham'a göre, bireylerin katılımcı demokratik gücü ile merkezi imkânların birleştirilmesi toplumsal refahı artırırken, devlet her alana müdahale etmemeli, özgürlükleri güçlendirmelidir (Çelik ve Usta, 2010:128). Ayrıca Bentham'ın piyasanın kendi kendine düzenleyeceğine dair olan inancı, devletin ekonomik yaşamdaki müdahalesine ve genel yarar ya da kamu yararı düşüncelerine kuşkuyla bakmasına neden olmuştur (Sallan Gül, 2004: 16). Bu görüş, Adam Smith'in kurucusu olduğu klasik liberal iktisadi teori üzerinde etkili olurken, özgürlükler alanı, ekonomik insanın (*homo economicus*) kendi faydasını sağlamaya yönelik, kendi çıkarlarının peşinde koştuğu devletin müdahil olmadığı kapitalist sistem ya da piyasa olarak kabul edilmiştir. Bu alanının korunması ve güçlendirilmesi görevi de devlete verilmiştir (Akın, 2009:102). 19. yüzyılda, Carl Menger tarafından kurulduğu kabul edilen Avusturya İktisat Okulu da, refahın devlet eliyle yeniden dağıtımına ve hükümet kontrolüne karşı çıkarken, rasyonel birey ve piyasa savunusu ile devletin sınırlandırılması gerektiğini vurgulamıştır (Kiessling ve Richey, 2004: 4). Bu okula göre bütün toplumsal karar ve eylemler, bireyler tarafından gerçekleştirilmekte ve kolektif bütünü anlamının yolu da bireysel eylemlerin incelenmesinden geçmektedir (Yayla, 1993:154). Mises ve Hayek'in de temsilcisi olduğu bu okul, birey eylemlerini temel alan iktisadi yaklaşımı ile bir sonraki yüzyılda geleneksel kamu yönetimi ve Refah devleti modeli eleştirileri üzerinden yükselen ve Virginia Okulu ve Chicago Okulu düşünceleri⁶ etrafında şekillenen Kamu Tercihi Teorisi'ne zemin oluşturmuştur (Çoban, 2014:75).

1950 ve 1960'lı yıllarda gündeme gelen Kamu Tercihi Teorisi (*The Public Choice Theory*), Avusturya İktisat Okulu'nun, ikinci kuşak temsilcisi Mises'in insan davranışlarını ön plana çıkaran metodolojik bireycilik anlayışı ve subjektivizm (*praxeloloji*) ilkesi üzerinden hareket ederken, "politikanın bireysel teorisi" olarak kabul edilmiştir (Akcagündüz, 2010: 30). Metodolojik bireycilik anlayışı, toplumda alınan karar ve tercihlerin anlaşılması için birey davranışlarına bakılması gerektiğini ifade ederken, subjektivizm (*praxeoloji*) ilkesi de insanların bilinçli ve kendi değerlendirmelerine göre tercihte bulduklarını, hedefleri doğrultusunda eyleme geçtiklerini belirtmektedir (İmre, 2006:69–71). Bir anlamda bireyler rasyoneldir ve faydalarını maksimize edecek tercihler doğrultusunda eyleme geçeceklerdir. Kamu Tercihi Teorisi de felsefi temelini bireyselciliğe ve bireysel fayda maksimizasyonuna dayandırırken, siyasi karar mekanizmalarının daima kamu yararı düşüncesine yönelik davrandıklarını ve kararlarını bu yönde kullandıkları yönündeki düşüncelere karşı eleştirel duruş sergilemişlerdir (Dura, 2006:109). Okul, iktisadi birey (*homo*

⁶ Anayasal İktisat olarak da bilinen ve en önemli temsilcisi James Buchanan olan Virginia Okulu, devletin kontrolsüz sürekli bir şekilde büyüdüğünü ve bunun da bireylerin ekonomik, politik hak ve özgürlüklerini sınırlandırdığını vurgularken, devletin meşruiyetini felsefi düzeyde incelemektedir. Milton Friedman'ın da temsilcisi olduğu Chicago Okulu ise serbest ekonominin en güçlü savunuculuğunu yaparken devletin ekonomi alanına müdahalesinin sınırlandırılması gerektiğini vurgulamaktadır (www.canaktan.org).

economicus) ile siyasal birey (*homo politicus*) arasında fark olmadığını belirtirken, ekonomik alanda kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bireyin, siyasal alanda da aynı davranış biçimiyle hareket edeceğini ve kamu yararını gözetemeyeceğini savunmaktadır. Okulun en önemli temsilcilerinden Buchanan metodolojik bireyselciliğin önemini belirtirken, sadece bireylerin tercihte ve eylemde bulunabileceğini, politik değerlerden bile söz ederken bireysel değerlerin, tercihlerin karar verme sürecinde değişebileceğini ifade etmektedir (Buchanan, 1954:120-121). Bu kapsamda teori, toplumun genel çıkarına, kamu yararına hizmet ettiği düşünülen politikacıların, bürokratların, hatta seçmenlerin, daha çok kendi bireysel çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini savunmaktadır (Çoban, 2014:76–89). Bu nedenlerle, politik alanda “bazılarının çıkarları” doğrultusunda alınan siyasi kararların, bürokrasi tarafından gerçekleştirilen verimsiz hizmet uygulamalarının ve her geçen gün artan kamu harcamalarının eleştirisini yapan Kamu Tercihi Okulu, kamu yararı kavramının pragmatik bir şekilde neredeyse tüm hükümet politikalarını haklı çıkarmak için kullanılmakta olduğunu ve bu formda otoriter bir rasyonalizasyona dönüştürüldüğünü ifade etmektedir (Self, 1993:233). Bu çerçevede giderek büyüyen devlet müdahalesine bireyin ekonomik, politik hak ve özgürlükleri çerçevesinde şüpheyle yaklaşırken, her türlü devlet müdahalesine karşı durarak, devletin müdahale alanının sınırlandırılması gerektiğini vurgulamaktadır (Eren, 1993:66).

1970’lerle bu eleştiriler üzerinden yükselen neoliberalizmin temelinde de, insanın iktisadi bir birey (*homo economicus*) olduğu ve piyasa vurgusu bulunmaktadır (Adaman, 2017). Neoliberal politikaların kurucusu ve Avusturya İktisat Okulu’nun da üçüncü kuşaktan temsilcisi olan Hayek de, piyasayı, farklı bireylerin, muhtemelen birbiriyle çatışan farklı amaç ve çıkarlarını gerçekleştirebildiği özgürlükler alanı olarak görürken, devletin toplumsal genel refahı sağlama ve kamu yararını artırma çabasında toplumsal ve ekonomik alana müdahalesini eleştirmektedir (Hayek, 1995:17-28). Toplumdaki genel yarar anlayışına karşı çıkan Hayek, Rousseau’nun “Toplum Sözleşmesi” ni eleştirirken, “genel irade” söyleminin bir tür egemenlik ve iktidarı kullanma modeli oluşturduğunu belirtmekte, ekonomik yaşamın ve toplumsal kuralların merkezi bir otoriteden/devletten kaynaklanmasını, bireysel talepler ve özgürlükler önünde önemli bir engel kabul etmektedir (Yayla, 1993:108). Bu bağlamda 1970’lerle birlikte toplumsal kaynak dağılımının devlet eliyle ve “bireyin, toplumsal hakları olan bir vatandaş” olduğu kabulüyle gerçekleştirilmesi eleştirilirken, dağılımının rasyonel çıkarları doğrultusunda hareket eden “iktisadi birey” ve piyasa temelinde daha verimli gerçekleştirilebileceği kabul edilmiştir (Adaman, 2017). Özellikle de küreselleşme sürecinin öncülüğünü gerçekleştiren yeni sağ (neoliberal) politikalar, çözümü: kamusal mekanizmaların tasfiyesinde ve piyasa mekanizmalarının yaygınlaştırılmasında görmüştür. Kamunun ürettiği mal ve hizmetlerin özel sektör tarafından, piyasa koşullarında üretiminin sağlanması istenmektedir.

Çünkü piyasa rekabet ve kar ilkesine göre çalışmakta, kamuya göre daha verimli kabul edilmektedir (Güler, 2005:16). Böylece devletin rol ve işlevleri üzerindeki tartışmalar artarken, bürokratik geleneksel kamu yönetimi aracılığıyla sunulan kamu hizmetleri ve kamu yararı anlayışı da değişime uğramıştır. Bu dönemin yönetime yansımaları ise Yeni Kamu İşletmeciliği (*New Public Management*) yaklaşımı aracılığıyla olmuştur. Yaklaşım, geleneksel kamu yönetiminin bürokratik yapısını ve tekeli hizmet sunumunu eleştirirken, farklı tercihlerin karşılanabilmesi ve alternatif hizmet sunumları adına piyasa odaklı bir yönetim anlayışına destek vermiştir (O'Flynn, 2007:354). Böylece Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımı ile klasik devlet örgütlenmesinin piyasa şartlarına göre yeniden yapılandırılması, siyasi sorumluluk alanının daraltılması, hiyerarşik yapının esnekleştirilmesi ve kamu hizmetlerinin rekabet, müşteri odaklı yeniden tanımlanması gündeme getirilmiştir (Genç, 2010:148). Bu süreci destekleyen liberalizasyon politikaları, devletin sunduğu kamu hizmetlerini özelleştirmeyi amaçlarken, birçoğunun piyasa esaslarına göre sunulmasına olanak sağlamışlardır. Kamu hizmetlerinin kamu sektörü dışında kurum ve aktörlere devri ise karar süreçlerinde özel sektörün ortaklığına imkân sağlayan ve yeni iktidar tarzı olarak tanımlanan yönetim modelini ortaya çıkarmıştır. Bayramoğlu (2005:33-34)'e göre birlikte yönetme ilkesine dayanan yönetim, devletin değişen rolünü ve biçimini destekler niteliktedir; devlet, düzenleyici konumda bırakılırken, sivil toplum etkinleştirilmiştir. Devlet ile toplum arasındaki uzaklığı aşmak ve demokrasiyi artırmak amacıyla benimsenen yönetim, sivil toplumun etkinleştirilmesi dolayısıyla halkın ihtiyaç ve taleplerinin görülmesi açısından da önemli kabul edilmiştir (Güler, 2005:38-39). Bu bağlamda toplumsal hak olan, bürokratik değerlere dayanan, ticari değeri olmayan geleneksel kamu hizmetleri piyasa ilkeleri doğrultusunda yeniden tanımlanarak ekonomik mal ve hizmetlere dönüştürülürken, yurttaşlar da hizmet ve kalitesini seçme hakkına sahip müşteriler olarak görülmüşlerdir. Kamu hizmetleri, politik ve yönetsel kararlar yerine, müşteri olarak görülen vatandaşların, rasyonel tercihleri ve beklentileri doğrultusunda piyasa ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilecektir. Kamu yararı, ortak yarar gibi değerler zayıflarken, bireycilik ve bireysel yarar ön plana çıkarılmıştır (Karcı, 2008:58). Böylece kökeni kamu tercihi kuramı temeline dayanan Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımının getirdiği piyasa temelli bakış açısıyla kamu hizmetleri ürüne dönüşürken, kamu yararı da bireysel tercihlerin/ yararların toplamı olarak kabul edilmiştir. Bu dönemle birlikte kamu yararı düşüncesi, girişimci ya da piyasa dostu bir devlet ve piyasa temelinde tanımlanmaya başlanmıştır.

3. KAMU TERCİHİNDEN KAMU DEĞERİNE

1990'larla birlikte Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımı, hedeflediği başarıyı sağlayamaması nedeniyle sorgulanmaya başlanmıştır. Neoliberal politikaların öncülüğünü de gerçekleştiren Yeni Kamu İşletmeciliğinin,

kamu üzerinden piyasa ilkelerine, yurttaş üzerinden müşteriye, sosyal bütünleşme üzerinden rekabete ve toplumsal haklar üzerinden bireysel tercihlere tanıdığı ayrıcalıklı yaklaşımla kamu yararını sağlayamadığı gerekçeleriyle eleştirilmiştir (Ayhan ve Önder, 2017:22). Ayrıca siyasal iktidar ve yönetim örgütlenmesinin her ölçüğünde demokratikleşme sağlanacağı düşüncesiyle benimsenen yönetim modelinin de güçlü bir piyasa ideolojisinin ötesine geçemediği, devlet kadar sivil toplum alanını da piyasalaştırıldığı ifade edilmektedir (Güler, 2005:35). Bu çerçevede 1990’lardan sonra Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımının, piyasa odaklı bakış açısıyla kamu yönetiminde yürüttüğü reformların etkilerini düzenlemek adına çeşitli alternatif yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yaklaşımlardan birisi de 1995 yılında Moore tarafından yazılan “Kamu Değeri Yaratmak: Kamuda Stratejik Yönetim” (*Creating Public Value: Strategic Management in Government*) adlı eserle gündeme gelen kamu değeri kavramı ve Kamu Değeri Yönetimi (*Public Value Management*) olmuştur (Köseoğlu ve Tuncer, 2014:147–148). O’Flynn (2007:358)’e göre Moore’un eseri, 1990’larda Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımının yaşadığı problemleri ortaya koyarken, kamu hizmetlerinin doğasında olan toplumsal değerlerin, piyasanın verimlilik hesabı tarafından yeterince ele alınmamış olabileceğine dikkat çekmekte, ayrıca piyasanın güçlü ideolojik pozisyonuna karşı devletin egemenliğine doğru bir değişime işaret eder niteliktedir. Bu kapsamda yaklaşımın, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde kısa vadeli kar hedefi yerine, “kamu değeri” yaratma amacıyla olduğu ifade edilmektedir (Ökten, 2019:2396). Ancak O’ Flynn (2007:358)’e göre, son dönemde popüler hale gelen kamu değeri kavramının açık ve net bir tanımı bulunmamakta, kamu değeri, çok boyutlu bir yapı olarak görülmektedir. Benington (2005:49) da kamu değerini, kamu kurum ve yöneticilerinin, vatandaşların değer atfettiği şeylere sahip çıkması ve zenginleştirilmesi olarak kabul etmektedir. Bireylerin değer atfettiği şeylerin niteliğinin, kamu alanı ve kaynakları ile ortaklaşa geliştirilmesi çerçevesinde tanımlanan kamu değeri, bir anlamda bireyler/vatandaşlar adına kamu hizmetlerinin sürekli iyileştirilmesi ile ilgili bir yaklaşımı temsil etmektedir. Stoker (2006:42) de kamu değerini, bireysel ya da kamu hizmeti üreticilerinin tercihlerinin toplamından öte, seçilmiş ve atanmış devlet görevlileri ile kilit paydaşları/vatandaşları içeren ortaklaşa müzakerelerin bir sonucu olarak görmektedir. Bir anlamda kamu değeri kavramı, “kamu kurumlarının kamu kaynaklarını, vatandaşlar tarafından değer verilen ve yararlanılan sonuçları içerecek biçimde” kullanmalarına ilişkin bir kavramdır (Köseoğlu ve Aziz, 2014:150).

Bryson vd. (2014:449)’a göre de, piyasanın egemenliğinde ve ekonomik bireycilik döneminde değersizleştirilen devlet/hükümet ve kamu yöneticileri hakkında endişelenen Moore (1995) kamu değerini, kamu girişimi paydaşlarının (*stakeholder*) değerleri olarak ele almıştır. Moore (1995:52-55), kamu sektörü girişimleri (hizmetlerin) değerinin, kamu yöneticileri ve onlara güvenen vatandaşlar tarafından nasıl analiz edilmesi

gerektiği konusunda altı hususu vurgulamaktadır. Bunlardan ilki değerlerin, toplum denilen soyutlamalara değil, bireylerin istek ve algılarına dayandığıdır. Sonuç olarak, kamu sektörü yöneticileri bu istek ve algılara uygun hareket etmelidir. İkinci husus, bireylerin karşılanması gereken bu farklı isteklerinden mallar ve hizmetler, pazarlar tarafından üretilip dağıtılabilir. Diğerleri ise kamu kuruluşları tarafından üretilen ve vatandaşların temsili hükümet aracılığıyla ifade ettikleri isteklerdir. Bu istekler kamu yöneticilerinin temel kaygılarıdır. Kamu değeri perspektifi, farklı ihtiyaç ve isteklerin, bireysel ihtiyaçların etkin talebe çevrilemediği, satın alma gücüne sahip olmayan bireylerin bulunduğu ya da devlet desteği olmadan riskli yatırımların gerçekleştirilmediği özel/piyasa tarafından karşılanmadığı zamanlarda, devletin farklı şekillerde kamu değeri yaratabileceğini belirtmektedir. Yurttaşların isteklerinin bir kısmı, bölünemez ve satılmaz tipte olduklarından piyasa sistemiyle sağlanamayan ama bireysel olarak talep edilen ve tüketilen kolektif hizmet ya da değerlerdir. Bunun ülkemizdeki karşılığı tam kamusal nitelikli mal ve hizmetlerdir. Yurttaşların bir kısım istekleri ise, özel sektör ile kamusal sektör arasında sorumlulukların ve hakların uygun dağıtımı, ekonomik fırsatların ve sosyal zorunlulukların adil dağıtımı, kamu sektörü için toplanan vergilerin ekonomik kullanımı gibi politik istekleri içerir. Üçüncü husus ise bu temel kaygılar üzerinden, kamu sektöründeki yöneticilerin değer yaratabileceğidir. Burada en belirgin yol kamu yöneticilerinin, kendilerine emanet edilen para ve otoriteyi yurttaşlara değer üretmek için kullanmalarıdır. Örneğin aileleri tarafından kullanabilecekleri temiz parklar kurabilirler ya da eroin bağımlılarına tedavi sağlayabilirler. Moore'a göre, kamu sektörü tarafından üretilen ve değer taşıyan her şey, bireysel faydalanıcılar tarafından tüketilen fiziksel bir ürün ya da hizmet olmasa bile, bu kamu değeri yaratma olarak adlandırılabilir. Kamu yöneticileri aynı zamanda yurttaşların, üretken ve verimli bir kamu kurumu isteğini karşılayacak bir kurum kurarak (*establishing*) ve işleterek (*operating*) de değer yaratabilirler. Dördüncü husus, hükümet faaliyetleri her zaman siyasi otorite içerdiğinden, değer yaratılmasında siyaset ve siyasi otoriteler de önemlidir. Beşinci husus ise bu bağlamda yurttaşların, siyasi otoritelerden ya da kamu yöneticilerinden kamu girişiminin politik kararının- hikâyesini de içerecek şekilde- hesabının verilebilmesini isteyebilmelerini içermektedir. Son olarak Moore'a göre, kamu yöneticisinin faaliyet gösterdiği dünya değişecektir. Bu değişim ile değişecek vatandaş istekleri, kamu yöneticilerinin görevlerini yerine getirme yöntemlerini de değiştirecektir. Kamu girişiminin, yeni amaçlara uyarlanabilir, yenilikçi olması önemlidir. Bu noktada kamu değerinin üretilmesi öncelikli olarak kamu yöneticilerinin performansına ilişkin kabul edilmiştir. Moore (1995:22-23), kamu yöneticisinin etkin kamusal değer yaratma, vizyon tanımlama ve gerçekleştirme adına stratejik olarak üç noktaya (*strategic triangle*) entegre olabilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buna göre ilk olarak kamu yöneticisi neyin değerli ve etkili olacağına dair doğru karar vermelidir. İkinci olarak

meşruiyeti ve politik olarak sürdürülebilirliği iyi teşhis etmeli, son olarak da operasyonel olarak neyin mümkün olduğunu iyi hesap etmelidir. Kısacası kamu değeri göz önüne alındığında, kamu yöneticileri özü (*substance*), siyaseti ve yönetimi birleştirmenin bir yolunu bulmalıdır. Bir anlamda kamusal değer, siyaset ya da piyasa gibi tek taraflı belirleyiciler yerine, yurttaşların istek ve beklentileri doğrultusunda, siyasetin oluru ile kamu yöneticilerinin kamu değeri üretmelerine ilişkindir. Moore, yurttaşların kamu değeri olarak hükümetten istek ve beklentilerini, yüksek performanslı, hizmet odaklı bürokrasi, istenilen sosyal sonuçlara ulaşmada verimli, etkili, adil koşullar yaratacak kamu kuruluşları olarak görmektedir (Bryson vd. 2014:449). Bu çerçevede kamu değeri, yalnızca çıktılar üzerinden değil aynı zamanda güven ve adalet üretebilecek süreçler ile oluşturulan, vatandaşlar tarafından kolektif olarak dile getirilen ve politika/siyaset aracılığıyla yönlendirilen tercihlerin bir yansıması olarak kabul edilmiştir (O’Flynn, 2007:358).

Bu bağlamda Kamu Değeri Yönetimi yaklaşımı, piyasa ekonomisi ile ilgili düşüncelerin ötesine geçilmesine imkân tanırken, kamu alanına da çeşitli sosyal ve politik değerlerin göz önüne alınmasına katkı sağlamış gözükmektedir (Benington, 2011:11–12). Bir anlamda Kamu Değeri Yönetimi, bir yandan piyasa başarısızlıklarının iyileştirilmesine yönelirken, diğer yandan da kamu örgütlerinin ürettiği hizmetlere vatandaşların atfettiği değer ile ilgilenmektedir. Kamu yararı, vatandaşların atfettikleri değerler üzerinden belirlenen kamu hizmetlerinde somutlaşırken, ortaklaşa iletişimin sonucu paylaşılan değerlere ilişkin kabul edilmiştir (Köseoğlu ve Tuncer, 2014:149). Bu değerler, yatırımların artırılması ve istihdam yaratılması gibi ekonomik değerlerden, çevre kirliliğinin ve israfın önlenmesi gibi ekolojik değerlere kadar uzanabilmektedir. Bu kapsamda kamu değeri, birey adına olduğu kadar geniş bir alanda yer alan topluluklar adına da üretilen değere ilişkindir (Benington, 2005:36). Bir anlamda kamu değeri yaratma sürecinin arkasında geniş bir kamusal alan olduğu kabul edilmektedir. Benington (2005:36) kamusal alanı, kamu kurumları ve hükmet güvencesinde toplanan bireylerin, günlük taahhütleri ve davranışları yoluyla bir araya getirdikleri değerler, mekânlar, kurallar, organizasyonlar, bilgi ve diğer kültürel kaynaklar ağı olarak düşünmektedir. Benington’a göre kamu değeri, bu alanda tartışılmakta ve genellikle sürekli bir diyalog süreci ile tesis edilmektedir. Bir anlamda Kamu Değeri Yönetimi yaklaşımı ile birlikte “bireylerin pasif anlamda haklarını korumak” adına sunulan kamu hizmetlerine, “aktif anlamda bir değer ekleme” hedeflenirken, birey ve topluluklar kamu politika ve hizmetlerinin belirlenmesinde önemli bir aktör konumuna getirilmişlerdir. Kamu hizmetleri, yalnızca hiyerarşik ya da piyasa bakış açısının değil, vatandaş tecrübe ve beklentilerinin de dâhil edildiği, karşılıklı diyalog ve müzakerelerin bir sonucu olarak görülürken, hiçbir sektör de kamu hizmetlerinde ve kamu yararı gözetiminde tekel olma yetkisine sahip görülmemektedir (Stoker, 2006:44). Bu bağlamda Kamu Değeri Yönetiminde kamu yararı, kamusal (siyasiler, bürokratlar), bireysel

(vatandaş, hizmet kullanıcısı) ve diğer paydaşların gerçekleştirdiği müzakereler ve diyaloglar sonucu, etkileşimle belirlenen tercihlerin toplamı olarak kabul edilmiştir.

Bu yaklaşımla kamu yararı, paylaşılan değerlere ilişkin iletişimin sonucu olarak görülürken, kamu hizmetlerinin merkezinde yer alan ekonomiklik-verimlilik-etkinlik kavramları yerine, kamu-özel-sivil dengesini gözeten, demokrasi, birlikte yönetme, müzakere, işbirliği gibi söylemlerle birlikte yeni yönetim modelleri de gündeme getirilmiştir (Karkın, 2015:252). Kamu yararının gerçekleştirilmesinde, vatandaşların müzakere içerisinde olmaları kamu değeri üretmeleri açısından önemli kabul edilirken, hiyerarşik yönetim ve piyasa odaklı yönetişimden farklı olarak ağ yönetişimi (*network governance*) modeli benimsenmiştir (Köseoğlu ve Tuncer, 2014:154–155). Böylece kamu yararı, kamu hizmeti sunan ve kullananların ve diğer paydaşların yer aldığı ağ üzerinden ortaklaşa ve işbirliği sonucu belirlenen kamu değeri olarak kabul edilmiştir.

Sonuç

Devletin/kamu yönetiminin sahip olduğu rol ve işlevler çerçevesinde sunduğu kamu hizmetlerinde somutlaşan ortak iyi ya da kamu yararının, tarihsel süreçte siyaset ve yönetim tartışmalarındaki farklı anlayış ve yaklaşımlar çerçevesinde çeşitli içeriklerde ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda geleneksel kamu yönetiminden, Yeni Kamu İşletmeciliğine ve sonrası Kamu Değeri Yönetimine, kamu yararı kavramının düşünsel bir dönüşüm içerisinde olduğu kabul edilebilir. Geleneksel kamu yönetiminde, genel yarar adına hukuk kurallarına dayandırılan, politik olarak tanımlanan ve tekel kamu hizmetlerinde somutlaşan kamu yararı anlayışının, Kamu Tercih yaklaşımı temelinde Yeni Kamu İşletmeciliği ve savunduğu piyasa odaklı hizmetler çerçevesinde ele alındığı ve devletin üstlendiği rol ve işlevler çerçevesinde değişti(rildi)ği görülmektedir. Buna göre geleneksel kamu hizmetlerinin yetersiz ve verimsiz kabul edilmesi ile birlikte kamu yararı anlayışının somutlaşacağı kamu hizmetleri piyasa temelinde ve bireysel tercihlere göre tasarlanırken, kamu yararı da bireysel tercihlerin toplamı olarak kabul edilmiştir. Ancak Yeni Kamu İşletmeciliği yaklaşımının piyasa odaklı bakış açısıyla sunduğu hizmetlerinin kamu yararını sağlamaması, bazı hizmetlerin piyasa tarafından karşılanmasının güçlüğü ile yükselişe geçen kamu değeri yaklaşımı ve yönetimi ile kamu hizmetlerinde piyasa temelli dayanaklardan uzaklaşıldığı görülmektedir. Bu yaklaşım ile kamu hizmetleri, hizmeti sunan ve kullananların karşılıklı diyalog ve müzakereler sonucu ortaklaşa, bir diyalog süreci ile tesis ettikleri bir anlayışın yansıması olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla da kamu yararı da, vatandaş tecrübe ve beklentilerinin dâhil edildiği geniş bir kamusal alanın değerleri üzerinden belirlenen ortak bir çabanın sonucu olarak kabul edilmiştir. Bir anlamda kamu yararının somutlaştığı hizmetlerde, sadece kurallara ve prosedürlere dayalı girdilere ya da sadece performansa dayalı çıktılara değil, çoğulcu bir yaklaşımla üretilen, güven ve adaletle sürdürülen

süreç ve sonuçlara doğru odaklanıldığı görülmektedir. Ayrıca kamu hizmeti sunumunda dolayısıyla kamu yararı anlayışında yalnızca hiyerarşik örgütlenmenin ya da piyasanın koordine edilmesi değil, müzakere yollarının koordinasyonu da önemli kabul edilmiştir. Kamu yararı anlayışında verimlilik, etkililikten sonra demokratik değerlerin ve sivil toplumun ön plana çıkarıldığı da görülmektedir. Bu bağlamda gelenekselden, kamu tercihine ve kamu tercihinden, kamu değerine yönetim tartışmaları ekseninde kamu yararı kavramının, kamu ve piyasadan sonra sivil toplum temelinde tanımlandığı görülmektedir. Sonuç olarak, kamu hizmetlerinin, hiyerarşik yönetimden, piyasa yönetişimine ve sonrasında ağ yönetişimine göre örgütlendiği ve kamu yararı kavramının da bu düşünsel çerçevede dönüştü(rüldü)ğü, yönetim tartışmalarında ise “kamu değer yönetişimi” (*public value governance*) olarak yer aldığı söylenebilmektedir.

Kaynakça

- Adaman, F. (2017). Neoliberalizm Kavramının İktisat Disiplini Bağlamında Kuramsal Bir Tartışması. Erişim Tarihi: 20.04.2019 <https://tr.boell.org/tr/2017/04/03/neoliberalizm-kavraminin-iktisat-disiplini-baglaminda-kuramsal-bir-tartismasi>.
- Ağaoğulları, M. A. (2011). *Batı'da Siyasal Düşünceler*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Akcağündüz, E. (2010). “Kamu Tercihi Teorisi ve Türkiye Üzerine Olan Etkisi Üzerine Olan Bir İnceleme”. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*. 2 (2). ss. 29–35.
- Akıllıoğlu, T. (1988). “Kamu Yararı Üzerine Düşünceler”. *İdare Hukuku ve İlimler Dergisi*. 9 (1–3). ss. 11–22.
- Akın, O. (2009). “Bürokrasi Yaklaşımları Açısından Weber ve Mises”. *Mülkiye Dergisi*. 264 (33). ss.101–128.
- Aktan, C.C. (2018). İktisat Okulları. Erişim Tarihi: 14.01.2020. www.canaktan.org.
- Aktel, M. (2015). “Kameralizmi Anlama Çabası”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7 (12). ss.83–98.
- Arendt, H. (2006). *İnsanlık Durumu*. (Çev. Bahadır Sina Şener).İletişim Yayınları. İstanbul.
- Atılğan, G. ve Aytekin, A. (2012). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. Yordam Kitap. İstanbul.

- Aristoteles (2000). *Politika*. (Çev. Mete Tunçay). Remzi Yayınları. İstanbul.
- Ayhan, E. ve Önder, M. (2017). “Yeni Kamu Hizmeti: Yönetişime Açılan Bir Kapı”. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*. 3(2). ss. 19-48.
- Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti, Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Benington, J. (2005). From Private Choice To Public Value? Erişim Tarihi:14.04.2019
https://www.researchgate.net/publication/252055942_From_Private_Choice_to_Public_Value
- Bozeman, B. (2007). *Public Values and Public Interest: Counterbalancing Economic Individualism*. Georgetown University Press. USA.
- Bryson, J vd. (2014). “Public Value Governance: Moving Beyond Traditional Public Administration and the New Public Management”, *Public Administration Review*. 74(4). ss. 445-456.
- Buchanan, J.M. (1954). “Social Choice, Democracy and Free Markets”. *Journal of Political Economy*. 62(2). ss.114-123.
- Ceylan, T. (2006). “Siyaset Felsefesinin Temel Problemlerinden Biri ve Birlikte Yaşamının Koşulu olan Adalet (Platon)”. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 14(14). ss.159–176.
- Conway, D. (2011). “Klasik Liberalizm”. (Çev. AtillaYayla). *Liberal Düşünce Dergisi*. Yıl.16. Sayı.64. ss.85-90.
- Coşkun, S. ve Dulkadiroğlu, H. (2018). “Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) İdari Devletin Gelişimi ve Woodrow Wilson’un Etkisi”. *Journal of Political Administrative and Local Studies*. 1(2). ss.21–54.
- Çapar, S. ve Yıldırım, Ş. (2012). “Hobbes ve Locke’un Devlet Düşüncesine Katkıları”. *Türk İdare Dergisi*. (474). ss. 77–102.
- Çelik, F. ve Usta, S. (2010). “Klasik Liberalizmde “Özgürlük” ve Liberalizmin Yerel Yönetimlere Bakışı”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (24). ss. 121–135.
- Çoban, R. A. (2014). Kamu Tercih Teorisi, *Çağdaş Kamu Yönetimi I*. (Edt. Muhittin Acar, Hüseyin Özgür). Nobel Yayınevi. Ankara.
- Dahl, R. (1996). *Demokrasi ve Eleştirileri*. (Çev. Levent Köker). Yetkin Yayınları. Ankara.

- Dik, E. (2005). “Kamu Yararı Anlayışında Değişim Baskısı”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2 (4). ss. 1–18.
- Dikmen, A. A. (2011). *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*. Tan Yayınları. Ankara.
- Douglass, B. (1980). “The Common Good and The Public Interest”. *Political Theory*. 8(1). ss. 103–117.
- Drefyus, F. (2007). *Bürokrasinin İcadı*. (Çev. Işık Ergüden). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Dura, Y. C. (2006). “Kamu Tercihi Teorisinde Kamusal Etkinlik Problemi”. *Türk İdare Dergisi*. 451. ss.107-117.
- Eren, E. (1993). “Piyasa Başarısızlığından Kamu Başarısızlığına: Bürokrasi Sorunu”. *Ekonomik Yaklaşım*. Cilt 4.Sayı.10. ss.59-81.
- Genç, N. F. (2010). “Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı”. *Türk İdare Dergisi*. 2010(466). ss.145–159.
- Genç, N.F. (2015). Yeni Kamu Hizmeti: Vatandaş ve Kamu Yararı Temelinde Kamu Hizmetini Yeniden Düşünmek. *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi*. (Ed. Özer Köseoğlu, Mehmet Zahid Sobacı). Dora Yayınları. Bursa.
- Güler, B. A. (2005). *Devlette Reform Yazıları*. Paragraf Yayınevi. Ankara.
- Güler, B. A. (2005). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*. İmge Kitabevi. Ankara.
- Güler, B. A. (2009). *Türkiye'nin Yönetimi-Yapı*. İmge Kitabevi. Ankara.
- Gürkan, C. (2007). “Kameralizm: Modern Yönetim ve Maliye Düşüncesinin Doğuşu ve Gelişimi”. *Toplum ve Bilim*. (110). ss. 236–237.
- Habermas, J. (1997). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. (Çev. Mithat Sancar, Tanıl Bora). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*. (Çev. Mustafa Tüzel). Kabalıcı Yayınları. İstanbul.
- Hayek, F. A. (1995). *Kölelik Yolu*. (Çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldray Arsan). Liberte Yayınları. Ankara.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (Çev.Semih Lim). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

- İmre, A. G. (2006). *Avusturya Okulu İçinde Ludwig von Mises ve İktisadi Düşünceye Katkısı*. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Kant, I. (1784). “What is Enlightenment?”. <https://warwick.ac.uk>. (Erişim tarihi: 21. 12.2019).
- Karcı, Ş. M. (2008). “Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımının Temel Değerleri Üzerine Bir İnceleme”. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(16). ss.40-64.
- Karkın, N. (2015). Kamu Değeri Kavramı ve Kamu Değeri Yönetiminin Kamu Yönetimi Kuramı Bağlamındaki Yeri, *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi*. (Ed. Özer Köseoğlu, Mehmet Zahid Sobacı). Dora Yayınları. Bursa.
- Kılıç, Y. (2015). “Hobbes, Locke ve Rousseau’da Doğa Durumu Düşüncesi”. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*. 2(2). ss. 97–117.
- Kiessling, S. T. - Richey, G. R. (2004). “Peter F. Drucker and the Austrian School of Economics”. *Management Decision*. 42(10). ss. 1–13.
- Korkut, L. (2006). “Temel Hak ve Özgürlüklerin Bir Sınırlama Nedeni Olarak Kamu Yararı Kavramı”. *Liberal Düşünce*. 11 (44). ss. 77–98.
- Köseoğlu, Ö. - Tuncer, A. (2014). “Kamu Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım Olarak Kamu Değeri: Kavramsal ve Kuramsal Açından Bir Tartışma”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 12(24). ss. 145–170.
- Köymen, O. (2007). *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*. Yordam Kitap. İstanbul.
- Kurun, İ. (2018). “Reform Ve Çıkar: Kamu Tercihi Teorisi Perspektifinden Kamu Yönetimi Temel Kanunu Projesi”. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 2/2. ss.85-98.
- Miller, D. - Connolly, W. - Ryan, A. (1995). *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi II*. (Çev. Bülent Peker ve Nevzat Kıraç). Ümit Yayıncılık. Ankara.
- Moore, M. H. (1995). *Creating Public Value: Strategic Management in Government*. Harvard University Press. USA.
- Odabaş, U. K. (2018). “Tarihsel Süreçte Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü ve Habermas”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Ekim 22(Özel Sayı).ss.2051-2066.

- O'Flynn, J. (2007). "From New Public Management to Public Value: Paradigmatic Change and Managerial Implications". *The Australian Journal of Public Administration*. 66 (3). ss. 353–366.
- Ökten, S. (2019). "Kamu Değeri Yapımı Çerçevesinde Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 8(4). ss. 2394-24223.
- Önkal, G. ve Sümer, O. (2014). *Etik Açısından Kamu Yararı Kavramının Olanaksızlığı*. (Ed. Feyzi Uluğ, vd.). II. Kamu Etiği (Seçilmiş Kongre Bildirileri 27–28 Mart 2013. TODAİE Yayınları. Ankara.
- Özgür, H. (2014). Yeni Kamu Yönetimi Hareketi. (Ed. Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür). *Çağdaş Kamu Yönetimi I*. Nobel Yayınları. Ankara.
- Özgür, H. ve Öztepe, C. M. (2015). Amerikan Yeni Kamu Yönetimi Hareketi (YKYH): Sosyal Adalet ve Hakkaniyet Odaklı Bir Kamu Yönetimi Arayışı. *Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi*. (Ed. Özer Köseoğlu ve Mehmet Zahid Sobacı). Dora Yayınları. Bursa.
- Pirenne, H. (1994). Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması. (Çev. Şadan Karadeniz). İletişim. İstanbul.
- Rousseau, J. J.(2018). *Toplum Sözleşmesi* (Çev. Işık Ergüden). Koridor Yayınları. İstanbul.
- Sallan, G. S. (2004). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!* . Etik Yayınları. İstanbul.
- Saraç, O. (2002). "Kamu Yararı Kavramı". *Maliye Dergisi*. Cilt:139. ss.16–26.
- Sariipek, B. D. (2010). "Rousseau'nun Vatandaşlık Fikirlerinin Yirminci Yüzyıl Vatandaşlık Algısıyla Karşılaştırılması". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1(1). ss. 93–103.
- Self, P. (1993). *Government By The Market?*. Palgrave. London. ss .232-261.
- Sezer, U. B. (1992). "Büyük Devlet Küçük Devlet Tartışması". *Amme İdaresi Dergisi*. C.25. S.4. ss.3–29.
- Simm, K. (2011). "The Concept of Common Good and Public Interest: From Plato to Biobanking", *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*.20.ss. 554-562.

- Stoker, G. (2006). “Public Value Management A New Narrative for Networked Governance?”. *American Review of Public Administration*. 36 (1). ss. 41–57.
- Şeker, G. (2009). Polislin Kent Güvenlik Uygulaması ve Yönetim Modeli. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi. İzmir.
- Şaylan, G. (1994). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. İmge Kitabevi. Ankara.
- Şaylan, G. (2008). *Temsili Demokrasinin Önlenemez Krizi*. İmge Kitabevi. Ankara.
- Şener, H.E. (2007). *Kamu Yönetiminde Postmodernizm*. (Der. Şinasi Aksoy ve Yılmaz Üstüner). Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Taylor, F.W. (2016). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*. (Çev. H. Bahadır Akın). Adres Yayınları. Ankara.
- Tombaloğlu, N. (2014). “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kamu Yararı Kavramı”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 5 (1). ss. 353–358.
- Uzun, T. (2013). Kamu Yararı Anlayışındaki Değişim: Kamu Tercihini Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme. *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*. (Edt. Asım Balcı, vd.). Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Üstüner, Y. (2000). “Yeni Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu İşletmeciliği”. *Amme İdaresi Dergisi*. C. 33.S.3. ss.15-31.
- Wagner, P. (1996). *Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma*. (Çev. Mehmet Küçük). Sarmal Yayınları. İstanbul.
- Weber, M. (1999), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev.Zeynep Gürata). Ayraç Yayınları. İstanbul.
- Weber, M.(2005). *Bürokrasi ve Otorite*. (Çev. Bahadır Akın).Adres Yayınları. Ankara.
- Weber, M. (2017). *Meslek Olarak Siyaset*. (Çev. Levent Özşar). Biblos Yayınları. Bursa.
- Wilson W. (1887). “The Study of Administration”. *Political Science Quarterly*. 2(2). ss.197-222.

Yayla, A. (1993). *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*. Turhan Kitabevi. Ankara.

Zabcı, F. (2011). *Kamu Yararı Üzerine Bir Değerlendirme, Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*. (Der. Y. Bürkev, vd). Notabene Yayınları. Ankara.

Extended Abstract

The concept of public interest, for which such terms as common good, common benefit, public good, public benefit can also be used. is frequently emerged in the discussions regarding society in the field of politics or public administration. According to Önkal and Sümer (2014:44–45), the common point of these concepts is that, “unlike individual interests, they point to a benefit / interest relationship above or beyond the individual benefit”. In this context, the public interest is seen as a flexible, abstract and undefined concept as a set of values providing common benefit to society, rather than individualism, and embodied by the public services. In line with public needs, the services provided by the state / public administration is based on the public interest. In a sense, the public interest was idealized as a measure of public services and was seen as 'the general purpose and the cause of the operations and actions of all state organs'. (Tombaloğlu, 2014:355).

The concept of public interest or common good has been an issue discussed since the ancient times, and various opinions have been put forward on how a good interest and governance should be. However, while the changes in the historical process, especially in the modern state, have an impact on the roles and functions of public administration, the determination of their operations and actions, and therefore on the quality and delivery of public service, etc., the understanding of common good or public interest has also been differentiated. For example, the understanding of public interest defined politically in the traditional public management with the neoliberal policies and transformation in the state after 1970 and based on public services has been replaced by public services and public interest organized within the framework of market principles with the New Public Management approach based on the public preferences. Thus, the concept of public interest, which is expressed in public services to meet collective / general needs based on fundamental social rights, has been differentiated. However, it is observed that this approach has also been questioned in addition to the New Public Management approach due to the economic and social crisis of the 1990s. While the new Public Management fails to achieve the expected success of the market-compatible reforms and does not match the public sphere, various alternative approaches have been brought forward. One of these alternatives was Moore (1995) 's Public Value and Public Value Management approach, which came up with the book “Creating Public Value: Strategic Management in the Public”. Public Value Management is focused on the idea that public benefit can be achieved through partnerships and citizens' involvement with the government. In this context, the aim of

the study is to examine the intellectual transformation of the public interest and its content from traditional to public preference and from the public preference to public value.

In the present study, it is seen that the concept of common good or public interest embodied in the public services offered by the state / public administration within the framework of the roles and functions of the state / public administration is discussed in different contexts within the framework of different understandings in the political and administrative debates throughout the history. It could be noted that the concept of public interest is an intellectual transformation from traditional public administration to New Public Management and then to the Public Value Management.

It is accepted that the concept of public interest, which is based on the rules of law in the name of the general public, defined politically and embodied in the monopoly public services, has or has been changed as the idea of the public services offered by the New Public Management based on public preference in traditional public administration. Accordingly, while the traditional public services are considered to be inadequate and inefficient, the public interest concept will be embodied, and public services are designed according to individual preferences on the market basis even if the sum of individual preferences is accepted as the public interest. On the other hand, while moving away from the hierarchical or market-based foundations in terms of determining public services within the management of increasing public value is due to the aspects of New Public Management approach that do not correspond to public sphere and difficulties in fulfilling some services by the market, it is seen that a service concept as a result of mutual dialogue and negotiations, including the citizen experience and expectations has been adopted. In this context, the public interest is seen as the result of a mutual effort, including citizen experiences and expectations. In this approach embodied in public value management, the public interest is embodied in public services determined on the basis of attributed values, while it is accepted in terms of shared values as a result of joint communication.

As a result, it is seen that in the intellectual transformation of public interest in the prominent management debates from traditional to public preference and from public preference to public value, the concept of public interest is defined within the framework of a management approach shifting to civil society after the public or the market. In this context, it could be noted that the public interest is organized according to hierarchical management, market governance and then to the network governance. In the services where the public interest is materialized, it is seen that not only the inputs or performance-based outputs based on rules and procedures, but also the processes and results that can produce with reliance and justice are focused. Finally, not only the coordination of the hierarchical organization or the market, but also the co-ordination of the negotiation routes is considered important in the presentation of the public interest.

NEOLİBERALLEŞME DÖNEMİNDE TÜRK KAMU YÖNETİMİNİN MERKEZİLEŞME SÜRECİ: 1980'Lİ YILLARDA YÖNETSEL MERKEZİLEŞMENİN ARAÇLARI*

Recep AYDIN**

Öz

Pek çok ülkeyi kökten etkileyecek bir dönüşüm yaratan neoliberalizmin kuruluşunda, hükümetler devlet güç ve imkanlarından etkin bir biçimde yararlanmışlardır. Diğer deyişle neoliberalizm, gerekli toplumsal ve ekonomik ilişkilerin kuruluşunda devlete kimi yeni işlevler yüklemiştir. Devletin bu yeni işlevlerinin kamu yönetiminde de etkileri söz konusudur. Dönüşüm süreci, Türkiye'de neoliberal politikaların başlangıcı olarak ele alınabilecek olan 24 Ocak Kararları başlamıştır. Neoliberalleşme sürecinde Türkiye'de de hükümetler devlet güç ve imkânları etkin bir biçimde kullanmışlardır. Bu süreçte kamu yönetimi neoliberalizmin inşasına uygun hale getirilerek Başbakanlık odağında yeniden teşkilatlandırılmıştır. Çalışma, neoliberalleşme sürecini yönetmek üzere merkezileştirilmiş bir idari yapının oluşumunu analiz etme amacını gütmektedir. Bu analizde kamu yönetiminin temel bilgi kaynakları olarak mevzuattan, kamu yönetimi literatüründen ve Türk siyasal hayatına dair kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde merkezileşme sürecini siyasal bir bağlamda ele alan yazın üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde neoliberalizm, devletin neoliberalizmin inşasındaki rolü ve Türk kamu yönetimi arasındaki ilişki incelenecektir. Son bölümde ise Türkiye'de gerçekleşen başbakanlık odaklı merkezileşme sürecini mümkün kılan araçlara yoğunlaşılacaktır. Kanun hükmünde kararnameler, bütçe dışı fonlar, ekonomi yönetiminin merkezileşmesi ve bürokrat tipolojisinin dönüşümü başlıklarıyla merkezileşmenin araçları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Merkezileşme, Başbakanlık, Türk kamu yönetimi, Neoliberalizm, 1980'li yıllar.*

THE CENTRALISATION PROCESS OF THE TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION IN NEOLIBERALIZATION PERIOD: MEANS OF THE ADMINISTRATIVE CENTRALIZATION IN THE 1980S

Abstract

The governments establishing the neo-liberal social regimes, which caused a radical change that influenced most of the countries, widely wielded from the state

* Bu çalışma Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Yönetim Bilimleri) Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Ahmet Alpay DİKMEN danışmanlığında Recep AYDIN tarafından "1980'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal İktidar ve Bürokrasi İlişkisi" ismiyle tamamlanarak 03.04.2017 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. recepaydin@hitit.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-7700-2501>.

power. Neo-liberalism, in other words, imposed new functions on the states in order to construct required social and economic relations. The new functions of the state also influenced the public administration. A transformation process began with the decisions of the Cabinet published on 25th January 1980 which can also be considered as the starting point of the implementation of neoliberal policies in Turkey. During the neo-liberalization process, similar to many other examples, the governments actively used the state power. In this process, in order to establish the neoliberalism, the administrative apparatus was adjusted, re-organized and centralized in the organization of Prime Ministry. This study aims to analyze the shaping of the centralized administration to direct the neo-liberalization process in Turkey. In this respect, the study made use of the main sources in the field of public administration which are legislation and regulations, the administration literature, as well as the field of Turkish political history. The first part gives a brief of the literature that analyzing the centralization process within a political frame and contributes to defining the administrative and political centralization within this context. The second part deals with the relations between neoliberalism, the role of the state power in establishing the neoliberal relations, and public administration. The last part focuses on the main means of the centralization process that the Prime Ministry was in the focal point. It analyzes the centralization mechanisms, namely, legislative decrees, extra-budgetary funds, the centralization of the decision-making process for economic policies, and transformation of bureaucrat typologies, in the neo-liberalization process.

Keywords: Centralization, Prime Ministry, Turkish Public Administration, Neo-liberalism, the 1980s.

Giriş

1980’li yıllar tüm dünyada neoliberal reformların gerçekleştirildiği bir dönemdir. Bu dönemde ekonomik, siyasi, ideolojik, kültürel pek çok alanda köklü dönüşümler yaşanmıştır. Neoliberalleşme süreci devletin kimi faaliyetlerinde de değişikliklere neden olmuştur. Devlet, neoliberalizme geçiş aşamasında pek çok ülkede etkin bir araç olarak kullanılmış, toplumsal anlamda sancılı olan bu geçişte devlet yeni işlevler üstlenmiştir. Devletin üstlendiği yeni işlevler şüphesiz kamu örgütlenmesinde de dönüşümü beraberinde getirmiştir. Türkiye’deki süreç de devletin yeni işlevler üstlenmesi ve idarenin dönüşümüne şahitlik etmiştir. Yeni dönemde, 1980 öncesinin idari örgütlenmesinin biçimi ve mantığı da dönüşmüş, başbakan ve Başbakanlık örgütlenmesinin görece daha etkili bir biçimde merkezde yer aldığı idari bir sistem inşa edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kuruluşundan itibaren güçlü bir kurum olan Başbakanlık, çok partili hayatın doğuşundan günümüze kadar, farklı düzeylerde de olsa, idari ve siyasi sistemde merkezi bir rol aldığı görülecektir. Başbakanın merkezdeki konumu kimi zaman koalisyon hükümetleriyle sarsılacak ve Başbakan güç kaybedecek olsa da sürecektir. 1980 sonrasında kurulan siyasi sistem ve yönetsel yapıyla, Başbakanlık kesin bir biçimde merkeze yerleştirilmiş, yeni yapıda, istikrarsızlığın sebebi olarak görülen koalisyonların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ufak kesintilerle de olsa, 1980’li yıllardan 2007’ye kadar, başbakanlar, Türk

siyasal sisteminin ve yönetsel yapısının merkezinde konumlanmıştır. Çalışma, bu merkezileşme sürecinin ortaya çıkışını, 1980'li yıllardan bugünlere kadar etkileri farklı düzeylerde süren merkezileşme sürecinin kuruluşunu incelemek arzusundadır. Çalışmanın konusunu, merkezileşme eğilimini odakta tutacak biçimde, 1980'li yıllara hâkim olan, başbakan Turgut Özal ve Başbakanlık etrafındaki merkezileşme sürecinde kullanılan yönetsel araçlar oluşturmaktadır.

Çalışmada 24 Ocak 1980 sonrası da hesaba katarak Turgut Özal hükümetleri süresince gerçekleşen yönetsel ve siyasal merkezileşme sürecinin izleri ve araçları takip edilecektir. Yönetimsel ve siyasal merkezileşme tartışması, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih gibi farklı bilim dallarında yürütülmekte olsa da, yönetsel ve siyasal merkezileşmenin somut araçları açısından çalışılmasının Türk kamu yönetimi çalışmalarına katkı sunacağı görüşündeyiz. Dahası, alanın mevzuata ve kurumlara dayanan analiz yöntemine ekonomik ve siyasal boyutları da dahil ederek, daha kapsamlı bir analiz geliştirerek alana katkı sağama niyetindeyiz. Bu minvalde özellikle idarenin dönüşümünün, Türk siyasal hayatındaki dönüşümün, merkezileşmenin ve neoliberalleşme sürecinin iktisadi ve siyasal açıdan eleştirel analizlerini yapan yaklaşımlardan yararlanacağız.

Neoliberalleşme sürecinde devletin etkin bir rol üstlenmesi demek devletin idari kısmı olarak görebileğimiz kamu yönetiminde de dönüşüm anlamına gelmektedir. Bu nedenle neoliberalleşme ve devlet arasındaki ilişkiye odaklanarak, ilişkinin iktisadi ve siyasal boyutlarına, kamu yönetiminin etkilendiği toplumsal koşulları incelemek üzere değineceğiz. Bu bağlamda çalışmanın ilk kısmı dünyada ve Türkiye'deki dönüşüme odaklanmakta olup, sonrasında Türkiye'deki merkezileşme sürecinin yönetsel analizi yapılacaktır.

Bu amaçlarla, önce merkezileşme sürecini kamu yönetimi alanından ele alan yazın kısaca incelenecek ve yönetsel ve siyasal merkezileşmeye dair kısa bir tartışma yürütülecektir. İkinci bölüm neoliberalizm ve onun Türkiye'deki kuruluşunu kamu yönetimi/devlet açısından ele alacaktır. Neoliberalizmin inşasında devlet iktidarının kullanılışı ve kamu yönetiminin bu süreçteki yeri tartışılacaktır. Son kısımda ise 1980'li yıllarla birlikte inşa edilen Başbakan etrafındaki merkezileşme sürecinin kuruluşundaki yönetsel mekanizmalar analiz edilecektir.

1. TÜRKİYE'DE MERKEZİLEŞME VE 1980'Lİ YILLAR

Türkiye kamu yönetimi tartışmaları içerisinde merkezileşmeye dair dar da olsa bir yazının varlığından söz etmek gerekir. Merkezileşme tartışmaları genellikle Osmanlı son döneminde gündeme gelmiş olan “merkeziyetçilik-ademi merkeziyetçilik” bağlamıyla ele alınmaktadır. Tarihçilerin de eğildiği bu konu Türkiye'de idari yapılanma ve daha çok mülki idare ile ilgilidir.¹ Günümüze kadar uzanan bu tartışmalar, yerel

¹ Türk idare tarihi ve merkezileşmeyle ilgili olarak bkz. (Çakan, 2006; Reyhan, 2007; Keskin, 2009).

yönetimler reformlarıyla veya yerelleşme politikalarıyla birlikte işlenmektedir. Türkiye'ye dair tartışmalarda merkezileşme yine diğer tartışmaya paralel olarak ademi merkezileşme veya mülki idare ve yerel yönetimler arasındaki görev ve yetki dağılımıyla ilişkili olarak ele alınmakta, siyasal yerinden yönetim konusu da meseleye eklenmektedir.² Son yıllarda yazılan tezler açısından da durum böyledir. 2000 sonrasında yazılan tezlerde, başlığında merkezileşme geçen farklı alanlardan 11 tezin 7'si yerel yönetimler veya kent yönetimiyle ilgilidir.³ Keza ULAKBİM tarafından taranan dergilerde yayımlanan, merkezileşme konusunu içeren çalışmalar da yerelleşme ve bölgeselleşme tartışmalarıyla birlikte yürütülmektedir.⁴ Özetle Kamu Yönetimi yazını açısından tarandığında, merkezileşme kavramının genellikle karşıtıyla birlikte incelendiği söylenebilir. Önemli olmakla beraber çalışmaların temel odağı görüldüğü üzere mülki idare ve yerelleşme süreci ile sınırlı kalmaktadır.

Bu çalışmalar dışında merkezileşme sürecini, neoliberalizm ve toplumsal dinamiklerle ilişkilendirerek dönem dönem inceleyen ve işin yönetsel boyutunu dikkate alan çalışma sayısı sınırlıdır. Bu kapsamda merkezileşme sürecine özel bir yer ayıran önemli isimlerden biri B. A. Güler'dir (2000, 2005a, 2005b). Yeni Sağ ideolojiyi ve neoliberal iktisadi dönüşümü ele alan temel isimlerden biri olan Güler, 1980'li yıllarda merkezileşme meselesini, 24 Ocak kararları sürecine odaklanarak incelemektedir. 2000'li yıllardan itibaren merkezileşme-yerelleşme bağlamında da konuyu ele alan Güler, yeni dönemin ademi merkezileşmeci yönüne vurgu yapmaktadır. Güler'in vurgusu, uluslararası sermaye kuruluşlarının, yönetimdeki yapısal uyarlanma sürecine etkisine yoğunlaşmaktadır. Buna rağmen Türkiye içindeki toplumsal kesimleri ve bunlar arasındaki ilişkileri analizinde derinlemesine kullanmamakta, asıl odağını uluslararası kuruluşların etkin birer özne oluşuna kaydırmaktadır.

Merkezileşme süreçlerini iktisadi ve siyasal boyutlarıyla inceleyen bir diğer çalışma, yönetim tartışmalarını merkezde tutmaktadır. Yönetişim tartışmalarını bir tür siyasal merkezileşme olarak gören ve bu merkezileşmeyi sermayenin merkezileşip yoğunlaşması süreci olarak neoliberalizmle birlikte analiz eden Bayramoğlu, özellikle 2000'li yıllar sonrasında ilgilenmektedir (Bayramoğlu, 2005; Bayramoğlu-Özuguurlu, 2009). Merkezileşme sürecini bakanlıklar üzerinden Türkiye tarihi boyunca takip eden bir başka çalışma olarak E. Dik'in çalışması örnek gösterilebilir (Dik, 2017). Dik, doğrudan kurumsal dönüşümü ele alarak 1950 ve sonrasını bir bürokratik elitin elinde güç yoğunlaşması olarak nitelemekte, 1980 sonrasını ise bakanlıkların sadeleştirilmesi sürecini, idarenin standardizasyonu bağlamıyla başbakanlık merkezinde bir güç yoğunlaşması olarak tespit etmektedir. Bunlardan başka kimi dönemlerde, 2011 yılındaki

² Bu açılardan merkezileşmeyle ilgilenen birkaç çalışma için bkz. (Güler, 2000; Karasu, 2009; Çiner, Karakaya, 2013; Övgün, 2016).

³ <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>. (E: 05.11.2019).

⁴ <http://dergipark.org.tr/tr/search?q=MERKEZ%C4%BOLE%C5%9EME&section=articles>, (E: 05.11.2019).

Kanun Hükmünde Kararname (KHK) dalgası veya 2012’de yayımlanan Büyükşehir Belediyeleriyle ilgili 6360 sayılı yasada olduğu gibi, merkezileşmeye dair önemli kırılmalar da kamu yönetimi yazınında kendine yer bulabilmiştir.⁵

Konumuzla ilgilenen başka çalışmalar olabileceği açıktır. Ancak siyasal ve yönetsel dönüşümü, ilgilendiğimiz bağlama yakın bir biçimde inceleyen bu kaynakları anmanın yeterli olduğu kanaatindeyiz. Çalışma, bu kaynaklardan farklı olarak 1980’li yıllarda kamu yönetiminin dönüşümünü, uluslararası eğilimler (yani neoliberalizm ve post-fordist üretim ilişkilerinin gelişimi, uluslararası sermaye kuruluşlarının etkisi) ve ülke içindeki toplumsal dinamikler (iktidar bloğu ve onun çıkarlarının siyaset sahnesine taşınmasında Özal iktidarlarının rolü, bu iktidarların uluslararası sermaye kuruluşlarıyla olan ilişkisi) bağlamında kalarak yeniden açıklamak niyetindedir.⁶ Bu yöntemle geliştirilecek bir bakış açısı, bugünkü dönüşümü bir merkezileşme sürecinin tekemmül edişi ve nihai hali olarak ele alabilmeye de katkı sağlayacaktır.

Tespit ettiğimiz Başbakanlık odağında merkezileşme sürecinin kuruluşu, askeri darbe sonrasında olağan rejimin inşasına geçişin izlerini taşımaktadır. 1982 Anayasası ile kurulan sistemde parlamentonun etkisi eskiye nazaran zayıflatılmış ve yürütme hem Başbakanlık hem de Cumhurbaşkanlığı kanatlarıyla birlikte fiili ve de hukuksal olarak güçlendirilmiştir. Darbenin yöneticisi konumundaki Kenan Evren’in siyasete müdahil bir Cumhurbaşkanı oluşu, idari yapı içinde yürütmenin Cumhurbaşkanlığı kanadını güçlü kılan etkenlerden yalnızca biridir. Dönemin siyasal dengelerine bakıldığında yüksek tutulan yeni seçim barajı ve eski dönemin liderlerinin siyasal yasaklarının sürmesi, parlamentoya giren siyasal partilerin daha güçlü olmalarını beraberinde getirmiştir. Yasal sınırlardan başka milletvekili adaylarının belirlenmesi sürecine bizzat Kenan Evren’in işlettiği “aday vetosu” sistemi gibi başka fiili etkiler de rejim içi partileri güçlendirmiştir.⁷ Bunlara ilaveten işçi ve emek örgütlerinin, derneklerin, sağ ve sol pek çok siyasetin tasfiyesi, siyasal merkezileşmeyi mümkün kılmıştır. Bu süreçle parlamentoya girebilen, siyasal araçları etkin olarak kullanabilecek olan birkaç siyasal partiden başkası sistemde tutunamamıştır. Yeni siyasal sistemde koalisyonların önüne geçilmesi çabası, kabinede başbakanın güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Kolaylaştırıcı bu gibi etkenler sayesinde Turgut Özal liderliğinde kurulan ANAP hükümetleri, devlet gücünü rahatlıkla ve neredeyse tek başına uzunca bir müddet kullanabilmişlerdir. Siyasal merkezileşme ANAP hükümetlerinin yönetsel kabiliyetini de arttırmıştır. Sıkça kullanılan kanun hükmünde

⁵ Örnek olarak, bkz. (Demirelli, 2013; Taşcier, 2018).

⁶ Uluslararası sermaye kuruluşları ile ülke içindeki toplumsal sınıflar ve siyasal iktidarlar arasındaki ilişkinin ayrıntılı analizi bu çalışmanın kapsamını aşacak olup belki de ayrı bir çalışma olarak planlanması gereken genişliktedir. Yine de bu konunun genellikle örtük olarak ele alındığını, ayrıntılı tartışılmadığını, kamu yönetiminde dönüşüme neden olan çelişkilerin ve bu dönüşümü gerçekleştiren öznelere karşılıklı ilişkilerinin kapsamlı olarak analiz edilmediğini belirtebiliriz.

⁷ “Aday vetosu” ve dönemin siyasal koşulları hakkında bkz. (Tanör, 2000: 51 vd.).

kararnemeler, bütçe dışı fonlar, ekonomi politikalarının doğrudan Başbakanlıkça belirlenmesi, yeni idari aygıt ve o yeni dönemin ruhuna uygun mantıkla çalışan bürokratlar/uzmanlar, Başbakanın etrafında gelişen bir yönetsel merkezileşme sürecinin araçları olmuştur. Siyasal ve yönetsel merkezileşmeden başka uluslararası ilişkileri, ekonomiyi, popüler kültürü, ideolojiyi ve başka pek çok alanı da bu merkezileşme boyutuyla takip etmek mümkündür.

2. NEOLİBERALİZM, DEVLET GÜCÜNÜN NEOLİBERALİZMİN İNŞASINDA KULLANILMASI VE TÜRK KAMU YÖNETİMİ

Türkiye için de 1980’li yıllar iktisadi bir krizle birlikte gelişen büyük bir kriz döneminin sonu ve aynı zamanda yeni bir kriz sürecinin de başlangıcı olarak görülebilir. Konumuz açısından bu dönemi, (1) neoliberal iktisadın inşası ve yeni yeni siyasal ilişkiler ile (2) neoliberalizme geçiş aşamasında kullanılan devlet gücü (*state power*) olmak üzere iki eksen halinde inceleyebiliriz.

Neoliberal iktisadi paradigma ve politikalar demeti, dünya genelinde ortaya çıkan bir kopuş niteliğindedir. Neoliberalizmin doğumunu gerçekleştiren, Keynesyen iktisadi paradigmanın çöküşü ve refah devletine son veren iktisadi krizdir. Bu dönüşümü küresel ölçekte örgütlenen bir ekonomik faaliyetler bütünü vasıtasıyla, Fordizmin⁸ içsel çelişkilerinin aşılması (Dikmen, 2000: 292 vd.) üzerinden okumak da mümkündür. 1960’lı yılların sonlarında başlayan ama asıl 1970’li yıllarda patlak veren iktisadi bunalımla birlikte, Fordizmin kendi çelişkilerini de aşmak üzere kimi yeniliklere gidilmiştir. Entegre üretimden vazgeçmek ve artık daha fazla düşürülemeyen üretim maliyetlerini düşürmek üzere yeni üretim modelleri denemek, hem de farklı taleplere cevap vermeyi mümkün kılacak yeni örgütlenmeye gitmek bir çıkış yolu olarak düşünülmüş olmalıdır (Yentürk, 1993: 47).

Fordizmin içsel çelişkilerini aşmak üzere geliştirilen kimi teknik ve teknolojiler, refah devleti uygulamalarıyla (veyahut ülkemizdeki gibi sosyal devlet politikalarıyla) ve ithal ikameci iktisadi mantığın üzerinde oturduğu yapıyla çalışmıştır.⁹ Fordizmin aksine, üretimin parçalara ayrılması ve entegre üretimden vazgeçilmesi, iletişim ve ulaştırma teknolojilerindeki yenilikler, kitlesel ve dayanıklı üretimden görece daha dayanıksız ama sürekli değişen tasarım ve donanımlara sahip ürün yelpazesine kayma gibi yeni yöntem ve gelişmeler, Fordizmin dayandığı toplumsal ve siyasal kurumlarda dönüşümü zorlamıştır.¹⁰ Yeni tekniğe dayalı üretim

⁸ Fordizm, yüksek ücrete dayanan, entegre üretim yapan ve kitlesel üretimden kaynaklı üretkenlik artışına dayanan bir üretim tekniğidir. Bu üretim tekniği, 1929 krizini aşmaya dönük olarak, tüketim talebini artırma politikalarıyla, ama özellikle de 2. Dünya Savaşı’ndan sonra, devletin ekonomiye daha etkin biçimde müdahil olduğu bir emek ve istihdam rejimiyle eş zamanlı gelişmiştir. Bunun sonucunda refah devleti olarak tanımlanan devlet biçimi ortaya çıkmıştır.

⁹ 1970’li yıllar boyunca iktisadi ve siyasal alanda yaşanan dönüşüm şu kaynaklardan yararlanılarak anlatılmıştır: (Beaud, 2015; Dowd, 2013; Harvey, 2006; Hobsbawm, 2011).

¹⁰ Konuyla ilgili “moda ekonomileri” kavramı ve ilgili tartışmalar için bkz. (Dikmen, 2000).

mekanizmaları, eskinin örgütlenmiş ve politize işgücü, yüksek ücretler ve ona dayanan tüketim kalıpları, emek rejimi, istihdam biçimleri, büyük oranda ulus ölçeğine dayanan üretim ve devlet müdahalesi, kültürel ve ideolojik motifler gibi üstyapısal sınırlarla uyumlu hale getirilememiştir. Bu gelişmeler ise post-fordist üretim tekniklerine dayanan ekonomik faaliyetlere uygun, toplumsal, siyasal ve yönetsel kurumların doğmasını koşullamıştır. Bu bağlamda küreselleşme, yeni sağ, neoliberal iktisadi ve siyasal paradigmalar, post-fordist üretim teknikleriyle ilişkili olarak kavranıp analiz edilebilir (bkz. Harvey, 2006). Bu yeni üretim teknolojisi ve ona denk düşen toplumsal ve siyasal kurumlar, gelişmiş ve azgelişmiş kapitalist ülkelerde farklı biçimlerde doğmuştur. Buna rağmen neoliberal kopuş olarak nitelenebilecek bu dönüşüm, pek çok ülkede benzer politikalarla hayata geçmiştir. Farklı ülkelerdeki ortak taraflardan biri de devlet gücünün farklı düzey ve araçlarla da olsa yoğun olarak kullanılmasıdır.

İlgilendiğimiz anlamıyla merkezileşme kavramından toplumsal krizin ve dönüşümün idaresinde, devlet iktidarının, belli bir siyasal ve yönetsel odakta yoğunlaşması ve bu odağın devlet iktidarını geçmişe nazaran daha yoğun ve aktif bir biçimde kullanmasını anlamaktayız. Neoliberal iktisadın yaygınlaştığı döneme işte bu merkezileşme süreci eşlik etmiştir. Bunun sebebi 1970'li yılların krizinden çıkışta kurulacak olan toplumsal sınıflar arası yeni dengeye uygun bir siyasal ve yönetsel ortam yaratmaktır. Türkiye örneğinden hareket edersek, 1980 öncesinde sanayiye dayanan ve ithal ikameci kalkınma modeli 1980 sonrasında yerini ticaret ile finansa ağırlık verilen bir ihracata dayalı büyüme modeline bırakmıştır. Yeni dönemde sanayi altyapısından bu döneme özgü ideolojik motiflerin yaratılmasına kadar pek çok düzeyde, devlet gücü kullanılmıştır.

Neoliberal politikaların uygulanmaya çalışıldığı ilk yer Şili olmuş, bu nedenle ülke, “neoliberal laboratuvar” nitelemesini de kazanmıştır (bkz. Candan, 2014). Darbe sonrası dönemde, Chicago Üniversitesi'nde liberal iktisat eğitimi alan 30 kadar öğrenci, ekonomi yönetiminin yüksek kadrolarına ve bakanlıklara getirilmişlerdir (Bahçe, 2008: 1067–68). Dönüşüm, askeri baskı altında gerçekleşmiş ve sol muhalefetin ortadan kaldırıldığı bir ortamda uygulamıştır. İktisadi ve toplumsal dönüşüm politikası temel beş unsura dayandırılmıştır: “‘Serbest Piyasa’ hegemonyası, sosyal hizmetler için yapılan harcamalarda kesinti veya bunların ortadan kaldırılması, kuralsızlaştırma (deregulation), özelleştirme ve ‘kamu malı’ kategorisinin yok edilmesi” (Bahçe, 2008: 1068). Bu model, birkaç yıl sonra başka ülkelerde farklı miktarlarda olsa da siyasal gücün baskı biçimindeki yardımıyla denenecektir. Bizim açıımızdan önemli olan tam da bu ilişkidir. Neoliberalizme geçişin zorla uygulandığı ilk örnek Şili'dir. Benzer politikalar ABD ve Birleşik Krallık'ta, Yeni Zelanda, Meksika gibi pek çok ülkenin yanı sıra Türkiye'de de geliştirilecektir.

Neoliberal politikalar Thatcher ve Reagan iktidarlarında da uygulanacaktır. Her iki siyasetçi de, Şili örneğindeki gibi olmasa da, baskı araçlarını ve devlet iktidarını, kendi toplumsal formasyonlarındaki dengeler

hesaba katıldığında, mümkün olan en etkin haliyle kullanmıştır denebilir. Thatcher, refah devleti dönemini belirleyen politikalara siyasal ve ideolojik bir baskı kurmaya çalışmış ve başarılı da olmuştur. Hedefinde sendikalar, kamu teşebbüsleri, işgücü piyasasının “esnekliği”ni bozan tüm kolektif davranış biçimleri olan Thatcher, devletin iktisadi ve sosyal alandaki faaliyetlerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Reagan da benzer biçimde sendikalarla mücadele etmiş ve dünya genelinde finansallaşmanın yollarını inşa etmeye çalışmıştır (Harvey, 2015: 30–37). Meksika’ya bakıldığında da benzer manzarayla karşılaşmaktadır. İktidarın teknokratik bir başkan tarafından kullanılması sonucu pek çok reform uygulanmış ve Meksika örneğinde de iktidarlar demokratik kuruluşların etki alanından hızla uzaklaşmıştır. Meksika’nın neoliberalleşme serüveni 1983’ten itibaren uygulanan yapısal uyarlanma politikalarıyla biçimlenmiş, toplumsal hareketler ve emek hareketleri bastırılmış veya kimi iktidar yanlısı sendikalar tarafından kontrol altına alınmıştır. Devlet, yabancı sermaye hareketlerini teşvik, sosyal harcamaları başka alanlara yönlendirme, vergilendirmeyi sermaye lehine düzenleme gibi pek çok yapısal uyarlanma reformunun uygulanmasında aktif olarak rol almıştır (Laurell, 2015: 250–51). Yeni Zelanda ise neoliberal politikaların demokratik yollarla gelen bir iktidar tarafından uygulandığı ilk örneklerdendir. (Curtis, 2016).

Harvey de Munck de neoliberalizmin teorik haliyle pratikteki halini birbirinden ayırmaktadır (Harvey, 2015: 72; Munck, 2014: 107) Neoliberal devlet “güçlü bireysel özel mülkiyet haklarından, hukukun üstünlüğünden, özgürce işleyen piyasa ve serbest ticaret kurumlarından yana olmalıdır” (Harvey, 2015: 72). Pratikte ise bu geçişin sağlanmasında devlet iktidarı aktif olarak kullanılmış, devletin ekonomiye müdahalesi kabul edilebilir hatta istenir bir unsur olarak tasarlanmıştır. “(N)eoliberalizm, piyasalar karşısında sönmümlenen devlet tahayyülüne inat, güçlü bir devleti ima etmektedir” (Bahçe, 2008: 1069). Bu güçlü devlet ve müdahale, müdahaleyi icra etmeye uygun bir idari yapının inşasını da gerektirmiştir.

Devlet kavramıyla kamu yönetimini genellikle birbirinden ayrı düşünülebilir olsa da çalışma kapsamında bahsettiğimiz devletin müdahalesinin kamu yönetimi vasıtasıyla gerçekleştirildiği açıktır. Diğer deyişle, devletin güvenlik ve zorla ilgili uzuvlarını ihmal edersek, neoliberalizmin inşasında kullanılan asıl idari aygıtın kamu yönetimi olduğunu söyleyebiliriz. Hükümetler, kendi tabanlarının çıkarlarını korumak ve gerçekleştirmek için bu idari aygıtı, (yani devletin, kamu hizmetlerinin icrasını üstlenen kısmını) kullanmaktadırlar. Öyleyse kamu yönetimi, hükümetlerin etkin olarak kullanmak zorunda oldukları, kullanamamaları durumunda ise iktidarlarını kaybedecekleri bir mekanizmadır diyebiliriz. Neoliberalizme geçişte tam da bu nedenle idari aygıtta birtakım dönüşümler gerçekleşmiştir. Diğer deyişle neoliberalizmin inşasında eski idari aygıtın işlevsiz kaldığı durumlarda, eski yapı değiştirilmiş ve yeni dönemin gereklerine, neoliberalizmin inşasında kullanılabilmesi için, uyarlanmak

zorunda kalınmıştır. Bu uyarlama süreci siyasal ve yönetel bir merkezileşmeyle mümkün olmuştur.

Neoliberalizme geçişte pek çok ülkede, muhalefet, olağan yollarla veya olağanüstü biçimlerde etkisizleştirilmiş, siyasal iktidar tek bir partinin veya güçlü hükümetlerin elinde toplanmıştır.¹¹ Toplumsal muhalefet güçsüzleşmiş veya bir biçimde bastırılmıştır.¹² Göreve gelen hükümetler de değişimi yönetmek üzere yine kendilerinin aktif olarak kullanabilecekleri, olası bir dirençle karşılaşmayacakları bir idari mekanizma inşa etmişler, kimi ise bu mekanizmanın inşası için uluslararası sermaye kuruluşları tarafından teşvik edilmiş veyahut zorlanmışlardır. Yeni kurulan iktidar bloğunun çıkarlarının icrasını sağlayacak olan bu idari mekanizma açıkça kamu yönetimidir ve devlet iktidarının kullanılışının en somut mekanizması olarak kavranmalıdır. Bu iki sürecin bir aradalığı siyasal ve yönetel merkezileşmeyi aynı sürecin iki farklı yüzü olarak görmemizi mümkün kılmaktadır.

Yeni dönemin gereklerine uygun bir idarenin inşası şüphesiz tek taraflı veya edilgen bir biçimde olmayacaktır. İdarenin uygun hale getirilişi, birtakım dirençle karşılaşacaktır. Türkiye örneğine bakıldığında, 24 Ocak kararları ve takip eden aylarda özellikle ekonominin yönetiminde birtakım değişiklikler gerçekleşmiş, bu dönüşüm askeri darbenin de etkisiyle bir başarı kazanabilmiştir. Özal'ın tasarlanmasında öncülük ettiği program, böylelikle daha başarılı bir şekilde icra edilebilmiştir.¹³ 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesinin sermayenin, yeni iktisadi rejimde yerini alabilmesinin önündeki engelleri aşmasında etkili olduğu söylenebilir. Hatta kimi yorumlar 24 Ocak ve takip eden darbeyi, devletin, sermayenin çıkarlarını kollama ve 1980 öncesinin devlet yapısını dönüştürme süreci olarak analiz etmektedir.¹⁴ Bu süreçte idari yapının dönüşümü, veyahut Birgül Ayman Güler'in (bkz. 2005b) diğer reformlardan ayırmak üzere kullandığı terimle "yapısal uyarlanma" süreci, ancak bu yolla ve hem uluslararası yeni iktisadi konjonktür hem de ülkedeki sermaye sınıfının çıkarlarına paralel olarak ortaya çıkabilmiştir. Neoliberal döneme uyumda devletin aktif olarak kullanılışının mekanizması işte bu süreçte gerçekleşecektir. Çalışmada incelenen dönem bu sürecin özellikle başlangıç yıllarıdır.

24 Ocak Kararları olarak bilinen kararlar, Türkiye'de neoliberalizme geçişin ilk ciddi adımıdır. Döviz kıtlığı, enflasyon ve üretimin azalmasıyla karakterize olan krize çözüm olarak sunulan reçete, 25 Ocak 1980 günü, bakanların karşı çıkmalarına rağmen (Çölaşan, 1983: 132–35)

¹¹ Farklı ülkelerin neoliberalizasyonuna dair eleştirel analizler barındıran bir kaynak için bkz. (Saad-Filho ve Johnston, 2014).

¹² İngiltere ve ABD örnekleri için bkz. (Harvey, 2015).

¹³ 24 Ocak sürecini en yüksek bürokrati olduğunu belirten Turgut Özal (Özal, 1993: 9) da 24 Ocak kararları ile 12 Eylül darbesi arasında iktisadi politikalar açısından bir ilişki kurmaktadır: "... ağırlaşan ekonomik bunalımın çözümü, maalesef yüksek dozlu ve acı bir reçetenin tatbikatını mecbur kılmıştır... 12 Eylül hareketıyla anarşinin aşağı çekilmesi sağlanmış, iş barışında büyük mesafe alınmış, devletin gelirleri normale getirilmiş, bunun sonucunda da program çok daha başarılı bir şekilde tatbik edilebilmiştir." (Özal, 1993: 61).

¹⁴ Benzer yorumlar için bkz. (Savran, 1987: 153 vd.; Özçelik, 2011: 80 vd.; Kazgan, 2013: 107).

yayımlanmıştır. 1970’li yıllar boyunca egemen olan toplumsal dengeleri de değiştirecek olan kararlar, geçmişten bir kopuşu temsil etmektedir. Kararlar alınmadan önce kararların askerle paylaşılması da yeni bir geçişin izlerini taşır. Bu kararların, rejimin olağan sınırları içinde uygulanışı mümkün olmamış görünmektedir. Olağanüstü koşullarda gerçekleşen bu dönüşümde dikkat çeken, 24 Ocak kararlarını alan bürokrat ekibin yöneticisi olan Özal’ın darbe sonrasında ekonominin başına getirilmesi ve böylelikle, uygulanmaya başlayan neoliberal programın sürekliliğinin sağlanmasıdır. Harvey ve Munck’un bahsettiği müdahale, her ne kadar rejimin olağan sınırlarına atıf yapsa da Türkiye’de bu durum öncelikle askeri bir müdahaleyle gerçekleşmiş ve takip eden ANAP hükümetlerinde devlet gücü, yine aktif olarak kullanılmıştır.

ANAP iktidarının siyasal sistem içindeki dayanağını oluşturan toplumsal kesimler de konumuz açısından önemlidir. Turgut Özal’ın önderlik ettiği 24 Ocak kararlarının alınması sürecinden itibaren 1980’li yılların ortalarına kadar Türkiye’deki temel sermaye gruplarının Özal’a desteklerini beyan ettiğini baştan söylemek gerekir. 1970’li yılların sonundaki siyasal ve iktisadi krizden çıkış için sermaye grupları tarafından talep edilen dönüşüm şüphesiz Özal ve uzmanlarının önerileriyle örtüşmektedir. Daha 24 Ocak kararları süresince, alınan iktisadi tedbirlerin sermaye kuruluşları tarafından desteklenmesi, sonrasında yetersiz bulunsa bile bunun göstergesidir (bkz. Ozan, 2012: 92 vd.) Yetersiz kısımlarının telafisi ise 12 Eylül darbesi sonrasında kalacaktır. Turgut Özal’ın gerek Dünya Bankası’ndaki gerekse yerel sermaye kuruluşlarındaki uzmanlığı veya danışmanlığı, sermaye sınıfıyla güçlü bağları olduğunu da göstermektedir. Uluslararası kuruluşların uzmanlarının da Özal’ın geliştirdiği politikalara paralel önerilerde buldukları veya en azından anlaştıkları görülmektedir (bkz. Çölaşan, 1983; Boratav, 2005a). Böylelikle uluslararası sermaye kuruluşları, ulusal sermayenin temsilcileri ve hükümetin ekonomik kurmayları arasında bir anlaşmanın söz konusu olduğu ve Özal’ın bu üç kümenin kesişimini oluşturduğu görülmektedir. 24 Ocak kararları bu anlamda 1980’li yıllardan itibaren kurulacak olan yeni iktidar dengesinin ilk işaretlerini vermektedir.

Bu ilişkiler içinde çıkarı en çok etkilenecek kesimlerden biri emekçi kitleler olacaktır. Dönemin örgütlü işçi profili ve grevlerle birlikte siyasal konjonktürü darbe sonrasında kadar, özellikle ücretlerin belirlenmesi gibi konularda, neoliberalleşmenin önünde bir engel olarak görülebilir. 12 Eylül Darbesi ise yeni iktidar bloğunun siyasal alanda temsilini mümkün kılan rejim dışı şiddet ve baskı aracı olmuştur. 1980’li yıllardan itibaren sermayenin tüm fraksiyonları, Anadolu ve İstanbul burjuvazisi kollarıyla birlikte neoliberalizme geçiş politikalarından fayda sağlamıştır diyebiliriz. Ücretli kesim, devlet memurları, köylüler gibi toplumsal kesimlere nazaran sanayici ve tüccarlar yeni politikalar ve yapısal uyarlanma süreçlerinden daha çok yararlanmışlardır denebilir (Boratav, 2005: 149-150). Daha çok yararlanan bu kesimin talepleri ise mevcut ekonomik mantık ve eldeki idari

yapıyla icra edilemeyecek olduğundan, bu kapsamda çalışmanın konusunu oluşturan, merkezileştirilmiş idari yapının inşası sürecine girilmiştir. Süreç 24 Ocak kararlarıyla birlikte başlamakla beraber 12 Eylül sonrası askerlerin idaresinde ve Özal'ı iktidara taşıyan 1983 seçimleri sonrasında da sürmüştür. Aşağıda bu idari mekanizmanın kuruluşunda kullanılan araçlar üzerinde durulacaktır.

3. BAŞBAKANLIK ODAĞINDA MERKEZİLEŞMENİN ARAÇLARI

Neoliberalizme geçiş süreci, dönemin iktisat politikası açısından en önde gelen ismi olan Özal'ın ekibince yönetilmiştir. 24 Ocak kararlarının alınmasında, darbe sürecinde ve sonrasında "sivil" dönemde ekonomiyi Turgut Özal'ın başında bulunduğu dar bir ekip yönetmiştir. Dönemin iç dengeleri gereği, tek başına muktedir olmadığını söylesek de Özal bu dönüşümü gerçekleştiren en önemli figürdür.¹⁵ Dönüşümü gerçekleştirebilmesini mümkün kılan şey ise, konjonktürü de iyi kullanarak tüm karar mekanizmasını mümkün olduğunca kendi çevresinde tutmasıdır. Gücün ve idarenin Özal (ve kurumsal olarak da Başbakanlık) odağında merkezileşmesinin temel dört unsuru olduğu tespit edilebilir. Bu dört unsur da sistem içinde yer alan mekanizmaların dışına çıkma ve eskilerini etkisizleştirme işlevini üstlenmektedir. Aşağıda Başbakanlık odağında merkezileşmeyi mümkün kulan bu dört araç incelenecektir.

3.1. Kanun Hükmünde Kararnameler: Başbakan(lık)'ın "Yasama İşlevi"yle Donatılması

Kanun hükmünde kararnameler yürütmenin, sınırları parlamento tarafından çizilmiş süre zarfında, yine belirlenmiş konularda kimi düzenlemeler yapması amacıyla oluşturulmuş yönetsel metinlerdir.¹⁶ Yönetel ve tarihsel açıdan bakıldığında Türkiye'de ortaya çıkışı parlamentonun yetkilerini hükümet lehine sınırlandırma ve kimi durumlarda daha hızlı karar alma gerekçeleriyle ortaya çıkmıştır. KHK'ların ortaya çıkışını ve işlevini açıklayan pek çok çalışmada temel gerekçe, sosyal devletin ve dönemin şartlarının yürütmenin hızlı karar alması yönünde bir

¹⁵ Buraya kadarki analizden Özal'ın dönüşümü gerçekleştiren tek kişi olduğuna dair bir izlenim doğmasını istemeyiz. Özal'ın buna muktedir olmasını mümkün kılan şey konjonktür yani sınıf çelişkilerinin somut halidir. Bu çalışma kapsamında bu tartışmayı ayrıntılandırmaya imkân bulunmamaktadır. Buna rağmen sermaye sınıfının çökmekte olan bir ekonomiden çıkış yolu olarak gördüğü asıl kişi, askerden sonra Özal olmuştur. Vehbi Koç'un askere Özal'ı savunması ve ekonominin idaresini ona çekinmeden teslim etmelerine dair yazdığı mektubu buna iyi bir örnektir. Darbe sol siyaseti ezdiği için, emekçi kitlelerin taleplerinin temsili mümkün olmamıştır. Özal'ın tüm siyasetleri bünyesinde birleştirdiğine dair iddia bu nedenle gerçek dışıdır. Yeni konjonktürde sermaye kesimlerinin çıkarlarının savunulması, emekçi kesimlerin çıkarları savunulmadığından daha kolay olmuştur. Ayrıca devlet imkânları sermayedarlar lehine sıkça kullanılmış, teşvikler ve başka kolaylıklar sağlanmıştır. Özal'ın sermayedarlarla beraber yaptığı yurtdışı seyahatleri bunun en net ve popüler örneği olabilir (bkz. Çölaşan, 1983; Birand vd., 2000; Boratav, 2005b; Ozan, 2012).

¹⁶ KHK'ların hukuksal niteliği bu çalışma kapsamında tartışılmayacak daha çok yönetsel boyutlarına odaklanılacaktır. Konuyla ilgili şu kaynaklardan ayrıntılı bilgiye erişilebilir: (Karahanoğulları, 1997; Tan, 1995; Gözler, 2000).

gereklilik ve parlamentonun kimi nedenlerle daha yavaş işlemesi olarak gösterilmektedir (Karahanoğulları, 1997: 45). Türkiye örneğinde ise KHK'ların kullanılması genellikle parlamentonun saf dışı bırakılmasına veya askerinin yönetim üzerinde ağırlığının hissedilmesine, diğer deyişle rejimin olağan sınırlarının aşıldığı dönemlere denk düşmektedir.

Belirtmek gerekir ki, parlamento yetki yasasıyla birlikte hükümete bir yetki vermiş olmakla beraber, yetki yasasının asıl yönlendiricisi ve politikaların asıl planlayıcısı Başbakan olmaktadır. Özal dönemine baktığımızda, dönemin siyasal şartları ve çelişkileri bağlamında asıl gücün Başbakan'ın elinde toplandığını, öyleyse burada verilen yetki yasasının hükümete ama asıl olarak Başbakan'a verildiğini iddia edebiliriz.

KHK'lar, Turgut Özal başbakanlığından önce kurulan hükümetlerce de kullanılmıştır. Turgut Özal da hükümet programını okurken, "17 adet kanun hükmünde kararname ile, bakanlık teşkilâtları ve bağlı kuruluşları, kısaca idarenin büyük bir kısmı[nı] yeniden" düzenlediklerini ifade edecektir (TBMM, Meclis Tutanakları, 19.12.1983: 69). Daha program sunulmadan önce bu KHK'ların hazırlandığı anlaşılmaktadır. Turgut Özal, Bakanlar Kurulu listesini 12 Aralık 1983'te sunmuştur. Kenan Evren ise Cumhurbaşkanı unvanıyla bakanları ertesi gün atamıştır (Resmi Gazete: 13.12.1983/18250-mükerrer-). 14 Aralık 1983 günü ise, tüm bakanlıkların örgütlenmesini ve başka konuları da içeren KHK'lar Başbakan Özal'ın da imzasıyla yayımlanmıştır (Resmi Gazete: 14.12.1983/18251). Turgut Özal'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) hükümet programını okuması ise 19 Aralık 1983 gününü bekleyecektir (TBMM, Meclis Tutanakları, 19.12.1983). Demek ki göreve gelir gelmez ve henüz programı okunmadan önce kimi KHK'ların çıkarılması gerekmiştir.¹⁷

Bahsettiğimiz bu ilk düzenlemeler idareye dair önemli kurallar içermekte, bakanlık örgütlenmesini standartlaştırmaya çalışmaktadır. Günümüzden birkaç yıl öncesine kadar yürürlükte kalmış olan 3046 ve 3056 sayılı, bakanlıkları ve Başbakanlık örgütlenmesini düzenleyen yasaların temeli bu KHK'lar dizisinde yatmaktadır. İlaveten kadro ihdaslarına dair 190 sayılı KHK ve Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığını düzenleyen KHK da bu paket içerisinde. İdareyle ilgili KHK'lar şöyle gösterilebilir (Resmi Gazete: 14.12.1983/18251):

- Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında KHK
- Adalet Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Dışişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Maliye ve Gümrük Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Bayındırlık ve İskan Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Ulaştırma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK

¹⁷Bu aciliyete ilaveten vurgulanması gereken bir diğer husus, çıkan KHK'lara dair çalışmaların ve yetki kanununun önceki hükümetten kalmasıdır. Bu durum, 1982 Anayasasıyla ortaya çıkmış, bir hükümet son bulsa dahi yeni kurulacak hükümet, yetki yasasının öngördüğü süre devam ediyorsa yetkisini o yasadaki alabilmektedir.

- Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK
- Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Yurtdışı Teşkilatı Hakkında KHK
- Genel Kadro ve Usulü Hakkında KHK

Özal iktidarı boyunca, pek çok kez daha KHK'lara başvurulmuştur. Bu anlamda Bakanlar Kurulu, yasama faaliyetlerine benzeyecek biçimde pek çok kez yetki kullanmıştır. Fiili olarak ise aslında Bakanlar Kurulu'nun neredeyse tek hâkimi Turgut Özal, parlamentoyu da aşarak bir tür yasama yetkisi kullanmış olmaktadır. Bu durumun bir kanıtı yetki yasalarıdır. Kanunla düzenlenebilecek pek çok konu, herhangi bir ivedilik olmasa dahi yetki yasaları verilerek KHK'larla düzenlenmiştir. Turgut Özal hükümetinin göreve geldiğinde yararlandığı yetki yasasına ilaveten, iktidarı boyunca yedi ayrı yetki yasası daha çıkarılmıştır. Bu yasaların bir kısmı, eski bir yetki yasasının hükümete verdiği yetki süresini uzatmaktadır. İlgili yasaların sayı, başlık, konu, yayım bilgileri ile verdikleri süre sınırına aşağıdaki tablodan erişilebilir:

Tablo 1. Özal Başbakanlığı dönemindeki yetki yasaları

Yasa No.	Yetki Yasası	Yasanın Amacı	Verilen Yetkinin Süresi	Resmi Gazete
2680	Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Kuruluş, Görev ve Yetkilerinin Düzenlenmesi ile İlgili Yetki Kanunu ¹⁸	"Kamu hizmetlerinin düzenli, süratli, etkin, verimli ve ekonomik bir şekilde yürütülebilmesi için..."	1,5 yıl	19.06.1982/17729
2977	İdari Usul ve İşlemlerin Yeniden Düzenlenmesi ile ilgili Yetki Kanunu	"Kamu hizmetlerinin süratli, düzenli, etkin, verimli ve ekonomik bir şekilde yürütülebilmesi için..."	1,5 yıl	08.02.1984/18306
2999	Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri ile İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Yetki Kanunu	"Memurların ve diğer kamu görevlilerinin çalışmalarında etkinliği artırmak ve mali ve sosyal haklarında iyileştirmeler yapmak üzere..."	Mali yıl sonuna kadar.	01.05.1984/18388
3207	2977 Sayılı İdari Usul ve İşlemlerin Yeniden Düzenlenmesi ile İlgili Yetki Kanununun Süresinin Uzatılması Hakkında Kanun	"2977 sayılı Kanunun yetki süresi bir yıl uzatılmıştır."	1 yıl	04.06.1985/18774
3268	Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri Hakkındaki Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Yetki	"Memurların ve diğer kamu görevlilerinin çalışmalarında müessiriyeti artırmak ve kamu hizmetlerinin düzenli, süratli, verimli ve ekonomik	2 yıl	19.03.1986/19052

¹⁸ Bu yetki yasası Ulusu hükümeti döneminde çıkmıştır.

	Kanunu	bir şekilde yürütülmesini temin etmek maksadıyla idarî, malî, sosyal haklarında iyileştirmeler yapmak üzere...”		
3296	2977 Sayılı İdarî Usul ve İşlemlerin Yeniden Düzenlenmesi ile İlgili Yetki Kanununun Süresinin Uzatılması Hakkında Kanun	“2.2.1984 tarihli ve 2977 sayılı Kanunun 30.5.1985 tarihli ve 3207 sayılı Kanunla uzatılan süresi iki yıl daha uzatılmıştır.”	2 yıl	07.06.1986/19130
3378	Doğal Gazın Kullanımı Hakkında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Yetki Kanunu	Doğal gazın (sıvılaştırılmış hali dâhil) düzenli, süratli, verimli ve ekonomik bir şekilde ithali, satışı, satış fiyatının tespiti ve dağıtımı ile bu konularda yetkili kılınacak kuruluşu belirlemek, ilgili kanunlarda düzenlemeler yapmak amacıyla...”	5 yıl	17.06.1987/19490
3481	İdarî Usul ve İşlemlerin Yeniden Düzenlenmesi İle İlgili Yetki Kanunu	“Kamu hizmetlerinin süratli, düzenli, etkin, verimli ve ekonomik bir şekilde yürütülebilmesi için...”	2 yıl	21.10.1988/19970

Kaynak: www.tbmm.gov.tr, (E: 05.11.2019).

Toplamda, çıkarılan KHK’ların sayısına dair yapılacak bir inceleme de KHK’ların yoğun olarak kullanıldığını gösterecektir. Özal imzasıyla çıkarılan ilk KHK 174 numaralıdır. Cumhurbaşkanı olmadan önce çıkan son Özal imzalı KHK ise 396 numaralıdır. Ancak Yıldırım Akbulut imzalı 392 sayılı bir KHK bulunmaktadır. Hazırlanan KHK’ların bu numaralar üzerinden hesaplanabileceğini düşünürsek toplamda 221 adet KHK çıkarılmış olmalıdır. Özal’ın Başbakan olduğu dönemde 617 tane de kanun çıkarılmıştır. Oran olarak çıkarılan yasaların neredeyse üçte biri kadar KHK yayımlandığı görülmektedir.¹⁹

Hükümetin aciliyeti olmayan veya yasayla düzenlenebilecek pek çok konuda KHK kullanma yoluna gittiğini de KHK’lerin ve yetki yasalarının başlıklarından çıkarabiliriz. KHK’ların yoğun olarak kullanılmasından başka kimi KHK’ların Anayasa’da öngörülen haliyle TBMM’de görüşülüp yasalasmadan, uzunca süre yürürlükte kaldığı da vakidir. Dikkat çekilmesi gereken ilginç bir nokta da yetki yasalarının geçerlik süreleridir. İdarenin etkin bir biçimde işlemesi için hükümete düzenleme yapma yetkisi veren 2977 sayılı yetki yasasında öngörülen süre iki kez ikişer yıl uzatılmıştır. Toplamda idarenin işleyişinin düzenlenmesi için 5 buçuk yıl boyunca hükümete yetki verilmiş olmaktadır. Oysa aynı hükümet TBMM’de büyük bir çoğunluğa sahiptir.

¹⁹Çıkarılan bu sayılar TBMM’nin internet sayfasındaki verilere dayanmakta ve yasa numaralarını esas almaktadır. Özal’ın başbakanlığının ilk yasası 04.01.1984’te kabul edilen 2970 sayılı yasadır. Özal’ın başbakan olduğu kesitin son yasası ise 3857 sayılı yasadır ki 08.11.1989 günü kabul edilmiştir. Yasaların bir kısmının kadük olma olasılığına ilaveten bir kısmının da KHK’ların TBMM’de kabul edilmesiyle doğduğu akıld tutulmalıdır.

Anlaşılabacağı üzere KHK'lar sadece parlamentonun yasama faaliyetlerini hükümet lehine sınırlamakla kalmamış aynı zamanda Anayasa'da öngörülen şartlara dahi uyulmadığı zamanlar olmuştur. Bu durum da KHK'ların yoğun olarak ve parlamenter işleyişe bir alternatif veya olağan yolların dışında kaçamak bir yol olarak kullanıldığını iddia etmeyi kolaylaştırmaktadır. KHK'lar, parlamentoda uzunca görüşülecek yasaları ve uzun tartışmaları aşmanın ve bu yolla idarenin hızla dönüştürülmesinin aracı olarak kullanılmıştır. Böylelikle Özal, dönemin temel çelişkilerini hükümet yoluyla aşmaya yönelmiş, böylelikle kendisinin üstlendiği neoliberal programın uygulayıcılığı rolünü, idareye de yansıtacak biçimde, etkin bir biçimde kullanmıştır. Kendi tabanının ve farklı toplumsal kesimlerin çıkarlarını, KHK'lar yoluyla biçimlendirdiği idari aygıtla siyaset sahnesine taşımış ve kurguladığı politikaları icra edebilmiştir. Ekonominin yönetimine dair konuların büyük oranda KHK'lar yoluyla düzenlenmesi bunun göstergesidir.

3.2. Bütçe Dışı Fonlar: Başbakanlık'ın Parlamentonun Mali Kontrolünü "Aşması"

1980'li yıllarda Türkiye iktisadi yapısını nitелеmek üzere kullanılan kavramlardan biri "fon ekonomisi"dir. Kamu özel fonları veya hesapları olarak anılan bu mekanizma "belirli bir amacın veya birbirine yakın amaçlar grubunun gerçekleştirilmesi için belirli kaynakların toplandığı ve harcandığı, bütçe bağlantılı veya bütünüyle bütçe dışı kamusal nitelikli özel" hesaplar olarak tanımlanmaktadır (Oyan ve Aydın, 1991: 113).

Fon uygulaması 1980'li yılların öncesine uzanmaktaysa da fonların kullanımı 1980'li yıllarda yoğunlaşmıştır. 1984 sonrası, fonlarla ilgili olarak yapılan ve Resmi Gazete'de yayımlanan düzenleme sayısı "her iki buçuk günde bir" gibi bir orana sahiptir (Oyan vd., 1991: 22). Fon gelirlerinin Gayri Safi Milli Hasılaya (GSMH) oranına bakıldığında benzer yoğunlaşma dikkat çekmektedir. 1981 yılında "toplam fon gelirlerinin (tüm fonlar)" gayri safi milli hasıla içindeki payı %1,3 iken, 1990'da bu oran %11'e yükselmiştir. Bu payın on kat büyümesine ilaveten fonların kamu gelirlerine oranı da yükselmiş, aynı yıl aralığında fon gelirlerinin kamu gelirleri içindeki payı %5'ten %32,4'e çıkmıştır (Erken, 1993: 40). Dönemin en önemli fonları Başbakanlık'a bağlı Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi (TKKOİ) tarafından yönetilmektedir. Bugün hâlâ önemli bir kurum olan Toplu Konut İdaresi'nin ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın ortak atası olan bu yapı, Başbakanlık'ın bütçenin dışında ve parlamentonun denetimi olmadan kullanabileceği bir mali kaynak olarak inşa edilmiştir. Zira bu kuruluşun denetiminin Başbakanlık Denetim Kurulu tarafından yapılacağı öngörülmüş ve Kurum kimi mali ve idari denetimlerden muaf tutulmuştur. Başbakanlık tarafından yönetilen fonların büyüklüklerine bakıldığında asıl ağırlığın bu idarede olduğu görülecektir. TKKOİ'ye ilaveten, Özal'ın öncülüğünde kurulmuş olan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı da fonların

büyük bir kısmının idaresinde görevlidir. Aşağıdaki tablo Başbakanlık tarafından yönetilen fonların, tüm fonlara oranını göstermektedir.

Tablo 2. Başbakanlık Tarafından Yönetilen Fonların Tamamına Oranı

İlgili Kurum	1987 (%)	1988 (%)	1989 (%)
1. Doğrudan Başbakanlık Yönetimindeki Fonlar	4.6	3.0	1.4
2. Başbakanlık'a Bağlı Kurumlar Yönetimindeki Fonlar	60.4	65.5	71.9
<i>Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi</i>	25.2	41.4	51.3
<i>*Gizli Fonlar Eklendiğinde TKKOİ</i>	30	51	71
DPT	4.4	2.6	1.8
<i>Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı</i>	30.1	21.3	18.7
<i>Çevre Müsteşarlığı</i>	0.0	0.0	0.0
<i>Vakıflar Genel Müdürlüğü</i>	0.4	0.2	0.1
<i>Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü</i>	0.3	0.0	0.0
3. TOPLAM BAŞBAKANLIK	65.0	68.5	73.3
<i>*Gizli fonlarla Toplam Başbakanlık</i>	70	78.5	93

Kaynak: Oyan vd., 1991, s. 24, Tablo 6.

Tablodan da görüleceği üzere 1980'li yılların sonlarına doğru toplam fonların Başbakanlık tarafından yönetilen kısmı % 73'lere yükselmiştir. Yazarların ifadesiyle başka kaynakların da fonlara yönlendirildiği de düşünülürse bu oran % 93'ü bulmaktadır. Bu fonların büyük kısmı TKKOİ tarafından yönetilmektedir. TKKOİ, fonları inceleyen yazarlarca gizli bir "fon bakanlığı" olarak nitelenmiştir (Oyan vd., 1991: 25).

Fon sistemi, yürütmenin TBMM'nin bütçe yapma yetkisine paralel, mali bir araçla donatılması anlamına gelmektedir. TKKOİ örneğinde olduğu gibi, fonların kullanılması Başbakanlık teşkilatının takdirindedir. Fonların kullanılabilmesi alanlar belirli olsa da, nasıl kullanıldıklarına dair denetim mekanizması esnekleştirilmiştir. Başbakanlık'la ilişkilendirilen TKKOİ'nin denetimi yine Başbakanlık tarafından yapılmış, dahası İdare kimi mali denetimlerden muaf tutulmuştur. GSMH'nin onda birinden daha fazla bir kaynağa denk düşen fon gelirlerinin yönetiminin Başbakanlık'ın takdirine verilmesi, Başbakanlık elinde parlamentonun denetimi dışında kalan bir mali kaynak anlamına gelmektedir. 1970'li yıllarla kıyaslandığında, o yıllarda Başbakanlık'ın parlamentonun dışında bir mali kaynağa sahip olmadığı da düşünülürse, bu fonlar 1980'li yılların mali yönetimini niteleyen, maliyenin yönetiminde de başbakanın güçlendirildiği bir yapı olarak görülmelidir.

3.3. Yeni Birimlerin Oluşturulması: Ekonomi Yönetiminin Başbakanlık'a Geçişi

1980'li yıllarla beraber Başbakanlık'ın, mali yönetime ilaveten ekonominin yönetiminde de önemli yetkilerle donatıldığı görülecektir. 1970'li yılların kurumlar arasındaki çelişkilerle geçmesi ve Başbakanların kurumlara söz geçiremez duruma düşmeleri 1980'li yıllardan itibaren inşa edilen idari sistemi derinden etkilemiştir. 1980'li yıllarda Başbakan'ın merkezde olduğu bir idari yapı kurulmaya çalışılmış, özellikle ekonominin

yönetiminin parçalı yapısı Başbakan'ın merkezde olduğu bir düzenlemeyle giderilmeye çalışılmıştır. E. Dik'in de vurguladığı gibi (2017: 149 vd., 157 vd.), bu süreç 24 Ocak kararlarında “bürokratik merkezleşme”yle başlamış sonrasında bu yapı siyasilerin merkezde ve bürokratların bu yapının dışına itildiği bir “siyasal merkezleşme” biçiminde bir kurumsallaşmaya evrilmiştir. Bu sürece ilaveten yeni kurulacak Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı da bu merkezleşme sürecinin önemli bir aracı olacaktır.

Ekonomi yönetiminin merkezleşme süreci aslında 1979'da, Demirel hükümetinin, IMF ile yapılacak görüşmeleri ve serbestleşme politikalarını yönetecek bir çekirdek ekip kurmasıyla başlayacaktır diyebiliriz. Bu ekip Başbakanlık Müsteşarı ve Devlet Planlama Teşkilatına da (DPT) vekaleten müsteşar olan Özal'ın liderliğinde çalışmaktadır. Kimi durumlarda Başbakanlık binasında kimi zamansa Özal'ın evinde yürütülen çalışmalar sonucunda 24 Ocak kararlarıyla beraber (Yabancı Sermaye Dairesi, Teşvik ve Uygulamalar Dairesi, Para ve Kredi Kurulu ile Koordinasyon Kurulu olmak üzere) dört yeni birim kurulacaktır.²⁰

Yabancı Sermaye Dairesinin (YSD), kuruluş gerekçesi olarak “(h)izmetin daha rasyonel bir şekilde yürütülmesi ve işlemlere çabukluk kazandırılması amacıyla, çeşitli Bakanlık ve kuruluşlara dağıtılmış bulunan görev ve yetkilerin bir merkezden yürütülmesinin daha yararlı olacağı” düşünülmüştür (Resmi Gazete, 25.01.1980/16880). Daire'ye, Maliye, Ticaret, Sanayi ve Teknoloji bakanlıklarının kimi yetki ve görevleri aktarılmıştır. Teşvik ve Uygulamalar Dairesi de yine farklı bakanlıkların birimlerinin Başbakanlık altında birleştirilmesiyle kurulmuştur. Kuruluş gerekçesi olarak, “Teşvik tedbirlerini bir merkezden yürütmek, gerekli koordinasyonu ve çabukluğu sağlamak” sunulmaktadır (Resmi Gazete, 25.01.1980/16880). Böylelikle Ticaret ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlıkları bünyelerinde bulunan Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlükleri, bütün görev ve yetkileriyle birlikte Teşvik ve Uygulama Dairesine bağlanmıştır (Resmi Gazete, 25.01.1980/16880). Bu iki yeni birimin kuruluşuyla kimi önemli bakanlıkların bazı görevleri ile (aslında sistemdeki ağırlığı önemli olan) DPT'nin kimi yetkileri Başbakanlık'ta yoğunlaştırılmıştır. İktisadi kriz nedeniyle, krizden çıkmanın yolu olarak sermayenin teşvikine dair idari mekanizmaların Başbakanlık bünyesinde toplanması amaçlanmış olmalıdır. Bu kurumsal dönüşüm, hem bakanlıkların aleyhine ama Başbakanlık lehine bir düzenleme hem de ekonominin yönetiminin Başbakanlık merkezinde yoğunlaşmasının başlangıcı olarak görülebilir.

Para ve Kredi Kurulu ile Koordinasyon Kurullarının başında Başbakanlık Müsteşarı (yani o dönemde Turgut Özal) bulunmaktadır. Kurul ayrıca ekonomiyle ilgili bakanlıkların müsteşarları ile Merkez Bankası Başkanı ve kimi önemli genel müdürler gibi yüksek bürokratlardan oluşmaktadır. Burada dikkat çeken husus, yüksek kurulların bakanlıkların da

²⁰ İlgili dönemdeki çalışmaları DPT içinden takip eden ve belgelerle birlikte inceleyen önemli bir kaynak için (bkz. Çölaşan, 1983).

üzerinde bir yetkiyle donatılması ve idari sistemde ekonominin yönetimi açısından ayrıcalıklı bir karar mekanizması olmasıdır. İlgili kararlarda, anılan kurulların da başında bulunan Başbakanlık Müsteşarının, Bakanlar Kurulu'nun kararını gerektirmeyen durumlarda “ilgili bakanlıklarca uygulanmak üzere gerekli kararları” alabileceği veya alınmasını sağlayacağı da düzenlenmiştir. (Resmi Gazete, 25.01.1980/16880; bkz. “Koordinasyon Kurulu Teşkiline Dair Karar” m. 4 ve “Para ve Kredi Kurulu Teşkiline Dair Karar”, m. 4).

Bu kurulların Başbakanlık Müsteşarı tarafından yönetildiğini belirtmiştik. 12 Eylül darbesi sonrasında, varlıklarını o dönemde de koruyacak olan bu kurullarla ilgili önemli bir değişiklik yapılacaktır. 23 Eylül 1980’de, 8/1648 sayılı “Bakanlar Kurulu Kararı” ile, Koordinasyon Kurulu ile Para ve Kredi Kurulu’nun başkanlığı, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Özal’a verilecektir. Fark edileceği üzere ekonominin yönetimi Darbe’ye rağmen hala Turgut Özal’ın elinde yoğunlaşmıştır. Koordinasyon Kurulu, 8/2257 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile, 1981 yılında Ekonomik İşler Yüksek Kurulu’na dönüştürülecektir, Kurul’un bürokratlardan oluşan yapısı değiştirilecek ve siyasal merkezleşmenin bir boyutu olarak bakanların Kurul üyesi olduğu siyasetçi ağırlıklı bir yapı kurulacaktır (Resmi Gazete: 9.2.1981/17246). Yurt içi ve yurt dışı ekonomik konularda, birden fazla bakanlığı ilgilendiren kararlarda süratli bir karar ve icra süreci yürütmek anlamına gelen bu düzenleme, ekonominin idaresinin Başbakan(lık) merkezinde yoğunlaşmasının bir diğer boyutudur.

Ekonomik kararların alınıp uygulanmasında, merkezleşme sürecine, 1960 ve 1970’li yıllarda egemen olan iktisadi yapının önemli kurumlarında da dönüşümler eşlik etmiştir. DPT bu kurumların belki de en önemlisidir. 1980’li yıllar DPT’nin yeni iktisadi mantıkla uyumlu yeni işlevlerle donatıldığı bir kurum haline dönüştürülmüştür. DPT’de 1970’li yıllarda başlamış olan bu dönüşümü, mevcut bürokraside statüsü daha yüksek kurumların kuruluşu izlemiştir. Bunlar için en bilineni Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı’dır. Yukarıda andığımız, Özal’ın başbakan olmasından hemen sonra yayımlanan KHK’lardan biriyle kurulan Müsteşarlık, Sanayi ve Ticaret bakanlıkları gibi kimi bakanlıkların ve DPT’nin yetkili olduğu pek çok alandan görev devşirilmesiyle oluşturulmuştur. Sürecin genel eğilimine koşut olarak Başbakanlık bünyesinde örgütlendirilmiştir. Bu müsteşarlığa pek çok birimden de görev, yetki ve sorumluluk verilmiştir (bkz. 196 sayılı KHK, Resmi Gazete: 14.12.1983/18251-Mükerrer).

DPT’ye dönük değişiklikler bununla kalmamıştır. Kurumun ekonomideki belirleyici rolü ortadan kaldırılmaktan başka, sistem içinde siyasilerle olan ilişkisi de tamamen değiştirilmiştir. DPT’nin, kuruluşundan itibaren “hükümete yardımcı olmak” biçiminde tarif edilen rolü yeni dönemde hükümete müşavirlik yapmak biçiminde değiştirilmiş, politika yapma yetkisi daraltılmış, örgütsel yapısı genişletilmiş ve nihayet Yüksek Planlama Kurulu’na (YPK) müdahale edilmiştir. YPK, bürokratlarla siyasiler denk bir sayıyla toplantılara katıldıkları bir yapıyken, DPT

Müşteşarı dışındaki bürokratlar YPK'den çıkarılmış (Sezen, 1999: 104–12), Dik'in andığımız ifadesiyle (2017: 157) “siyasi merkezileşme”ye tabi tutulmuştur. Yine KHK'larla yapılan bu değişiklikler sonucunda YPK bir “iç kabine”ye veya “planlama kurulu”ndan bir ekonomik kurul’a dönüştürülmüştür (Sezen, 1999: 111).

Tüm bu sürece bakıldığında, önce bakanlık bürokrasisinin dışında örgütlenen kurul yapılarıyla “ikili bürokrasi”nin yaratıldığı (Güler, 2005b: 109 ve devamı) sonrasında ise bu bürokratik yapının siyasi nitelik kazanarak en azından iktisadi konularda bir tür iç kabineye dönüştüğü görülmektedir. Siyasal açıdan ise, ekonominin yönetiminin tek elde toplanmasının Turgut Özal'ın ekonomik kararları tek başına alabilir hale gelmesini ve siyasi yasaklar sona erdiğinde ve iktidarı bundan etkilendiğinde bile ekonominin denetimi elinde tutabilmesini mümkün kılmıştır.

3.4. Yeni Bürokratlar ve Bürokrasi: DPT Örneği

DPT'nin kuruluş çalışmaları 1950'li yılların sonuna kadar uzanmakta olsa da kurum 1961 Anayasası'nın yayımlanmasından önce kurulmuş sonra Anayasa'da da yer almış ve anayasal bir kurum olma niteliği kazanmıştır. Toplumsal işlevi itibariyle bakıldığında, yükselmekte olan sanayi burjuvazisinin çıkarlarını da temsil edecek olan kurum, dönemin şartları gereği az gelişmiş bir ülkenin kalkınması hususunda halkçı bir pozisyon almaya çalışacak idari kadrolarla kurulacaktır. İktisadi açıdan ise sanayiye dayalı ithal ikameci iktisadi anlayışın ve merkezi planlamaya dayanan bir büyümenin icrasında önemli bir idari birim olacaktır. 1980'li yıllar ise bu ithal ikameci paradigmaya son vermeye çalışıldığı ve merkezi planlamadan vazgeçildiği, serbest piyasaya dayanan neoliberal iktisadi politikalar demetinin uygulanmak istendiği bir dönemdir. Bu yapıda planlama biçim değiştirecek, planlamada DPT işlevsizleşecektir. Zira ekonomik karar alma süreci DPT'nin de dışında gerçekleşecektir (Uçar, 2016: 11). Bu nedenle özellikle ekonominin yönetiminde eski haliyle DPT işlevsiz kalmaktadır (Akçay, 2007: 175-178). DPT'ye bakıldığında 1980'li yıllarla beraber dönüşümünde öncelikle idari yapıda gerileyen itibarı ve konumundan söz etmek gerekecektir. Merkezi planlamanın gözden düşmesi, merkezi planlamayı yönetip yürüten kurumun gözden düşmesini beraberinde getirmiştir. Planlamadan vazgeçilmesiyle mali araçların çeşitlendirilmesi ve mali sektörün yönetiminin ön plana çıkması, idari yapı içinde DPT yerine Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı veya Merkez Bankası gibi başka kurumları görece güçlendirmiştir. Merkezi planlama döneminin itibarlı kurumu olan DPT, ihracata dayalı büyüme döneminde yerini ihracatla ilgili kurumlara kaptırılmış, kendisi de teşvik ve ihracatla ilgili görevler ile kamu iktisadi teşebbüsleriyle ilgili kimi işlevler kazanmıştır.

Bu görece güç kaybına ilaveten, yabancı sermayenin teşviki ve diğer teşvikler gibi konularda DPT icracı özellikler kazanmıştır. Teşvik ve Uygulama Daireleri ile Yabancı Sermaye Dairesine ilaveten, bunlardan daha

sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerde kimi görevler üstlenen Avrupa Ekonomik Topluluğu Dairesi ismiyle bir daire daha kurulacaktır. Bu durum da siyasilere beraber planlama yapmak üzere tasarlanmış olan kurumun işlevinin dönüşümü anlamına gelmektedir. Böylece DPT'nin karar süreçlerine dahil, görece zayıflamış, DPT hem personel ve birimler itibariyle büyümüş hem de teşviklerin dağıtıldığı bir örgüt haline gelmiştir (Aslan, 1998: 10–11).

DPT'nin yaşadığı güç kaybının personel boyutu da ilginçtir. DPT personelinin, kuruluşundan itibaren yüksek eğitilmiş, dil bilen ve dar bir kadro halinde istihdam edildiği, bu anlamda bürokrasi içinde bir tür elit ekip olarak algılandıkları bilinmektedir.²¹ Oysa bu durum zamanla aşınmış ve daha 1960'lı yıllar tamamlanmadan bu istihdam yapısına pek çok siyasal müdahale gelmiştir. İlgilendiğimiz dönemde de, ilgili yıllardaki hemen her hükümet değişikliğinde meydana geldiği gibi,²² hemen 24 Ocak kararları öncesinde, DPT'nin iç çelişkiler ve hizipler barındıran personel yapısına müdahale edilmiştir. Bu müdahale sadece sağ ve sol görüşlü bürokratlar arasındaki ayrıma göre de yapılmış gibi görünmemektedir. Sezen'e göre, DPT'nin personeline yapılan müdahalede, DPT'den uzaklaştırılan bürokratların arasında Demirel'e muhalif olmayanlar ve sağ partilere yakın olanlar da bulunmaktadır Buradaki espri, uygulanmaya başlanacak olan politikalara karşı direnci azaltmak gibi görünmektedir (1999: 103). Bu doğrultuda, 24 Ocak kararlarının arifesinde DPT'de büyük bir kadro değişimi yapılmıştır. Bu değişimle, açılan bir sınavla DPT'ye tek seferde 183 yeni plancının (mevcut plancıların %51'i) alınmıştır (Şaylan'dan akt. Akçay, 2007: 162). Ayrıca bu dönemde pek çok plancının da çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

Sezen'e (1999: 102) göre, 24 Ocak kararları öncesinde üç aşamalı bir personel tasfiyesi uygulanmıştır. Önce DPT'nin üst yöneticileri değiştirilmiştir. Sonrasında DPT içinde görevlendirmeye gelmiş personel kurumlarına geri gönderilmişlerdir. Son olarak ise sözleşmeli kimi personelin kadroya geçirilmesi önerilmiş, kabul etmeyenlerin sözleşmelerinin yenilenmeyeceği bildirilmiştir. DPT'nin sözleşmeli personeline özlük hakları itibariyle gerilemeye neden olacak olan bu dönüşüm idari yargıya taşınmış ama dava süreci 1980 darbesiyle yavaşlamış, dava süreci çok uzadığından pek çok personel kurumdan ayrılmıştır.

Oktar Türel, konuyla ilgili olarak Turgut Özal'la görüşüğünü, plancıların farklı görüşlerden olmakla beraber liyakatlerinin tam olduğunu söylediğini ancak buna rağmen DPT'nin o zamanki insan gücü kadar uzman yardımcısının göreve alındığı nakletmektedir. Türel'e göre Özal böylece “1978-1979'da etkili olmuş ya da planlama faaliyetlerine katılmış ne kadar teknokrat varsa hepsini yerle bir et[miştir].” (Türel'le görüşmesinden

²¹ DPT'nin kuruluş süreci ve bürokrasideki yerine dair hatırat ve gözlemlere dayanan, hem döneme şahitliklerinde hem dönemin analizinde mahir iki eserden, eserlere denk gelmemiş okuyucuyu haberdar etmek yerinde olacaktır, bkz. (Kansu, 2004; Akçay, 2007 ve Ekleri, Türkcan, 2010).

²² Söz konusu dönemde bürokratların siyasileşmesi, sıklıkla değişimleri ve yozlaşma hususları, sıklıkla kamu yönetimi literatürüne de yansımıştır (Aydın ve Demirelli, 2018: 127-129).

aktaran Akçay, 2007: 155). Kuruma kitlesel olarak personel almanın bir boyutu da işe giren uzman sayılarından anlaşılabilir. Normal şartlar altında 6-7 personel için ilana çıkılırken bu süreçte 70 kişiyi bulan kitlesel alımlar söz konusu olmuştur (Sezen, 1999: 103). Bu durumu, Şaylan da Sezen gibi “siyasal iktidar, radikal bir biçimde yeni ekonomi politikasını izlerken buna DPT’den karşı çıkılmasını, bir direnişin söz konusu olmasını kesinlikle istememektedir” biçiminde açıklamaktadır (Şaylan’dan akt. Akçay, 2007: 162).

Kitlesel personel alımından başka, kimi başka değişiklikler de gerçekleşmiştir. Kadrolar büyük oranda değiştirilmiş, yeni kadroların kurumsal tedrisatları yeni düzene göre biçimlendirilmiştir. DPT, uzmanları genellikle yabancı dil bilen adaylardan seçerken yeni dönemde personele yurt içinde dil kursları verilmiş, sonra da yurtdışına dil eğitimine gönderilmiştir (Sezen, 1999: 103). 1981’de yapılan “Kalkınma Planlaması Desteği” anlaşmasıyla Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), plancılarına uzun vadeli kurs, seminer, toplantı, eğitim ve gezi gibi eğitim faaliyetleri verilecektir (bkz. Resmi Gazete 15.04.1985/18726).

Eğitimi üstlenen Dünya Bankası’nın, Özal’ın iktisadi fikirlerinin geliştiricisi olmasından başka, ekonomi bürokrasisinin eğitimini üstlenmesi önemlidir.²³ Yeni dönem, sadece DPT’de değil diğer merkezi kurumlarda da yeni bürokrat tipolojisinin ortaya çıkışının işaretlerini böylelikle verecektir. Bir süre sonra yeni döneme uygun bürokratlar yurtdışından getirilmeye başlayacaktır. Popüler ismiyle “Özal’ın prensleri” olarak anılacak bu kesim, Merkez Bankası veya kamu bankaları gibi kurumların başına getirileceklerdir. İdari açıdan bakıldığında bu durumun, yeni dönemin ideolojisine uygun bürokrat veya yöneticilerin yaratılmasıyla ilişkili olarak incelenmesi gerekmektedir. Önceki dönemin bürokrasinin yeni iktisadi teori ve pratikteki işlevi ANAP iktidarının ve yeni iktidar bloğunun çıkarlarını icra etmede yetersiz kalmış bu nedenle yeni döneme uygun bürokratlar yaratılmaya çalışılmıştır. Özellikle ekonomiyle ilgili kurumlarda, serbest piyasa anlayışını bilen ve onu özümsemiş insanlar bulunmuştur (Birand ve Yalçın, 2012: 305).

1980’li yıllar bürokratlar açısından bir geçiş dönemi özelliğindedir. “geleneksel bürokrat” ile yeni bürokrat tipolojisi arasında bir ayrışma söz konusudur. Bu iki tip bürokrat arasındaki gerilim, 1980’li yıllarda kurumlar arasındaki ilişkilere de yansiyacak ve özellikle iktisadi alanda devletin ve bürokratların işlevleri açısından, kimi sert “muharebelere” dönüşecektir (Boratav, 2005a: 96–97). 1980’li yıllar boyunca geleneksel bürokratların sistem içinde etkisizleştirildiği, yeni bürokrat tipolojisinin ise güçlendirildiği söylenebilir. Dönemin şartları gereği bu yeni bürokrat yabancı dil bilen, uluslararası kuruluşlarla müzakere yürütebilecek, yurtdışı yaşam koşullarını tanyan, yabancı uzmanlarla dışarı çıkabilecek ve onların desteğini

²³ Bu eğilim 2000’li yıllara kadar etkilidir diyebiliriz. Ahmet Alpay Dikmen, 2004-2005 yıllarında yürüttüğü araştırmasında Hazine Müsteşarlığı bürokrasisinin yüzde 70’e yakınının yurtdışına yüksek lisans ve doktora programlarına gönderildiğini tespit ettiklerini belirtmektedir (Dikmen, 2013: 298).

sağlayabilecek nitelikte, özetle yeni görevlerine uygun olmak durumundadır. Başta yurtdışından getirilen bu bürokratlar yeterli olmayınca, bürokratlar yurtdışına gönderilmeye başlanmıştır. Yurtdışına eğitime giden bürokratların çoğu işletme alanında yüksek lisansa (MBA) gönderilmiştir (Dikmen, 2013: 296–98). Özetle bürokrat tipolojisinde bir dönüşüm gerçekleşecek ve devletin neoliberal ilişkilerdeki yerine dair görevlerde yeni bir bürokrat tipolojisi politika inşa ve icra eden görevler üstlenecektir.

Sonuç

1980’li yıllar tüm dünyada yaşanan bir dönüşümle nitelenebilir. Neoliberalleşme süreci bu dönüşümde temel başlangıç yıllarına denk düşmektedir. Şili’de başlayıp pek çok ülkede gerçekleşen neoliberalleşme süreci serbest piyasanın yeniden inşasına dayanmaktadır. Yeni bir iktisadi yapının inşası, ona uygun yasal çerçevenin hazırlanması, gerekli altyapıların kurulması gibi serbest piyasanın inşasında gerekli olan değişiklikler, bu yıllardaki iktidarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliklerin hayata geçirilmesinde devlet gücü etkin bir biçimde kullanılmak durumundadır. Neoliberal politikalar, teorik tartışmaların aksine pratikte devlet müdahalesini çağırmıştır. Şili örneğinde olduğu gibi askeri darbe biçimindeki olağanüstü bir müdahaleyle başlayan neoliberalleşme sürecini pek çok ülke kendine has örnekleriyle takip etmiştir.

Kimi ülkelerde olağan rejim içinde gerçekleşen dönüşüm, başarısız denemeler bulunsa da, temel olarak 24 Ocak kararları ile 1980 yılında başlamıştır. Ancak asıl dönüşüm, Türkiye’nin, siyasal ve yönetsel geleneği, toplumsal ve kurumsal güç ilişkileri gibi kendine has özellikleriyle bir askeri darbe sonrasında yaşanmıştır. Neoliberalleşme süreci toplumsal, siyasal, iktisadi alandaki pek çok dönüşüme şahitlik etmiştir. Diğer ülkelerdeki gibi devlet, neoliberalizmin inşasında roller üstlenmiş, ihracatın teşviki, serbest piyasanın düzenlenmesi, serbestleşme açılımları, kimi teşvik ve desteklerin yeniden düzenlenmesi, devletin iktisadi alandan çekilmesinin gerçekleştirilmesi, kimi altyapı hizmetleri gibi yeni işlevlerle donatılmıştır. Devletin dönüşen işlevleri kamu yönetimini de etkilemiştir. Dönüşümün temel niteliği, önceki dönemle kıyaslandığında daha net olarak görülecek olan merkezileşmedir. Bu merkezileşme, darbe sonrasında ortamında, siyasetin belli siyasal partilerden başkasına yer bırakmaması itibariyle siyasal bir boyut içermektedir. İlaveten, yeni politikaların oluşturulup icrasını mümkün kılacak yeni bir teşkilatın oluşturulma tarzı da yönetsel bir merkezileşmeyi beraberinde getirmektedir.

Türkiye örneğine bakıldığında 24 Ocak kararlarının ortaya çıkış sürecinden itibaren ekonominin merkezî yönetimine, tek elden karar almaya, dönüşümü tek merkezden yönetmeye dönük bir eğilim veya çaba saptanabilir. 1980’li yılları önceleyen büyük iktisadi krizin aşılmasına dönük çözüm yolları ve neoliberal politikalara da denk düşecek araçlar, 1978-79 yıllarından ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte ekonominin yönetiminin merkezileştirilmesi ve geleneksel olarak ekonominin yönetiminde güçlü olan

kurumlar dışında yeni yapılar kurulması yoluna gidilmiştir. Bu dönüşüm, 12 Eylül darbesi sonrasında da sürmüştür. Burada dikkat çeken husus 24 Ocak kararlarından itibaren başta ekonominin yönetimi olmak üzere, merkezleşmenin Başbakanlık örgütü merkezde olacak biçimde gerçekleşmeye başlamasıdır. Yukarıda geniş olarak tartışıldığı üzere bu dönüşümün icrasında temel dört araç kullanılmıştır. KHK'lar ile özellikle idari alandaki dönüşümün gerçekleştirilmesinde hızlıca karar alıp uygulamanın yolu açılmış, bu yapılırken parlamento kısmen saf dışına itilmiş ve yasama yetkisine bir tür müdahalede bulunulmuştur. Benzer işleve sahip mali araç ise bütçe dışı fonlar olmuştur. Fonlar sayesinde özellikle Başbakanlık tarafından büyükçe bir mali kaynak serbestçe kullanılabilmiştir. Kurumsal olarak bakıldığında bakanlıkların ve önemli kurumların etkileri azaltılmış ve ekonominin yönetimi Başbakanlık merkezinde yoğunlaştırılmıştır. Son olarak yeni kurulan idari mekanizmanın çalışmasını mümkün kılacak bürokratlar bulunmuş, bunun yetmediği durumda ise yeni ideolojiye sahip (çıkacak) bürokratik elit yaratılmıştır. Merkezleşmenin bu araçları sonucunda kurulan idari yapı, yeni dönemin yeni toplumsal ilişkilerine dayanan politikalarını kurgulayıp icra edecektir. Anlaşılabacağı üzere bu süreçte geliştirilen araçlar ve politikalar, yalnızca yönetsel değil toplumsal, siyasal ve iktisadi boyutlar barındırmakta ve ulusal ve küresel ölçekteki dönüşümlerden etkilenmektedir. Bu boyutların ve ölçeklerin analize dahil edilmesi, dönüşümün daha büyük bir çerçeve içinden görülebilmesini sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Akçay, Ü. (2007). *Kapitalizmi Planlamak: Türkiye'de Planlama ve DPT'nin Dönüşümü*. İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Aslan, O. E. (1998). Devlet Planlama Teşkilatı: 1980 Sonrası Dönüşüm. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(1). ss.103–123.
- Aydın, R. (2017). 1980'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal İktidar ve Bürokrasi İlişkisi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydın, R., ve Demirelli, L. (2018). Türk Siyasal Hayatındaki Tarihsel Kırılmaların Bürokrasi Yazınına Yansıması. İçinde V. Erat, C. Ekiz, ve İ. Arap (Ed.), *Quo Vadis: Kamu Yönetimi* (ss. 103–135). Ankara: Nika.
- Bahçe, S. (2008). Şikago Oğlanları. İçinde F. Başkaya ve A. Ördek (Ed.), *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştirel Bir Giriş* (ss. 1065–1075). İstanbul: Özgür Üniversite.
- Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*. İstanbul: İletişim.
- Bayramoğlu-Özügürlü, S. (2009). Türkiye'de Devletin Dönüşümü:

- Parlamentar Popülizmden Piyasa Despotizmine. İçinde N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (Ed.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (ss. 261–302). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Beaud, M. (2015). *Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010*. İstanbul: Yordam.
- Birand, M. A., ve Yalçın, S. (2012). *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, M. A., Yalçın, S., ve Akinan, S. (2000). *Özallı Yıllar Belgeseli*.
- Boratav, K. (2005a). *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. Ankara: İmge.
- Boratav, K. (2005b). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2005*. Ankara: İmge.
- Candan, T. K. (2014). *Neoliberal Laboratuvar Şili: Türkiye ile Benzerlikler, Farklar, Kıyaslar*. Ankara: NotaBene.
- Curtis, B. (2016). Class, Neoliberalism and New Zealand. *Social Space*, 2016–1(11). ss.1–23.
- Çakan, I. (2006). Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kamu Yönetiminin Modernleşmesi: Merkezileşme. *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4). ss.45–73.
- Çiner, C. U., ve Karakaya, O. (2013). Merkez–Yerel İlişkileri ve Mülki İdarenin Dönüşümü. *SBF Dergisi*, 68(2). ss.63–93.
- Çölaşan, E. (1983). *24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Demirelli, L. (Ed.). (2013). *Kanun Hükmünde Kararnameler İle Yönetim Çalıştayı*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF KAYAUM.
- Dik, E. (2017). *Türkiye’de Bakanlık Sisteminin Geleceği*. Ankara: İmge.
- Dikmen, A. A. (2000). Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi. *Toplum ve Bilim*, 86(Güz). ss.281–303.
- Dikmen, A. A. (2013). *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*. Ankara: Pratika.
- Dowd, D. (2013). *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı: Eleştirel Bir Tarih*. İstanbul: Yordam.
- Erken, T. (1993). Türkiye’de Bütçe Dışı Fonlar. *Maliye Dergisi*, (114 (Temmuz-Eylül)). ss.37–61.
- Gözler, K. (2000). *Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukukî Rejimi*. Bursa:

Ekin.

- Güler, B. A. (2000). Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Ademi merkezileşme mi? *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 9(2). ss.14–29.
- Güler, B. A. (2005a). *Devlette Reform Yazıları: Dünya'da ve Türkiye'de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi-İdari Liberalizasyona*. Ankara: Paragraf.
- Güler, B. A. (2005b). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995*. Ankara: İmge.
- Harvey, D. (2006). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Sel.
- Hobsbawm, E. (2011). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılikler Çağı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kansu, G. (2004). *Planlı Yıllar: Anılarla DPT'nin Öyküsü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karahanogulları, O. (1997). Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetkisi. *SBF Dergisi*, 52(1). ss.387–433.
- Karasu, K. (2009). Yeni Bir Tür Merkezileşmenin Aracı Olarak Bölge Kalkınma Ajansları. *Memleket Mevzuat*, (Nisan). ss. 24–33.
- Kazgan, G. (2013). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, N. E. (2009). *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*. Ankara: Tan.
- Laurell, A. C. (2015). Three decades of neoliberalism in Mexico: The destruction of society. *International Journal of Health Services*, 45(2). ss.246–264.
- Munck, R. (2014). Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti. İçinde A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (ss. 106–122). İstanbul: Yordam.
- Oyan, O., ve Aydın, A. R. (1991). *Türkiye'de Maliye ve Fon Politikaları*. Ankara: Adam.
- Oyan, O., Aydın, A. R., ve Konukman, A. (1991). *Türkiye'de Fon Sisteminin Kamu Kesimi İçindeki Yeri ve Ekonomik Etkileri*. Ankara: TOBB.

- Ozan, E. D. (2012). *Gülme Sırası Bizde: 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı Kriz ve Devlet*. İstanbul: Metis.
- Övgün, B. (2016). Kamu Yönetimi Reformunda Bir Açmaz: Yerelleşme mi, Merkezileşme mi? *Mülkiye Dergisi*, 40(3). ss.159–180.
- Özal, T. (1993). Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'ın II. İzmir İktisat Kongresi Açılış Oturumu Konuşmaları (2-7 Kasım 1981). İçinde: T. Özal, *Değişim "Belgeleri"* (ss. 47-62). İstanbul: Kazancı Matbaacılık.
- Özal, T. (1993). *Değişim "Belgeleri"*. İstanbul: Kazancı Matbaacılık.
- Özçelik, P. K. (2011), 12 Eylül'ü Anlamak. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66 (1). ss. 74–93.
- Reyhan, C. (2007). *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare: Merkeziyetçilik-Adem-i Merkeziyetçilik*. İmge Kitabevi.
- Saad-Filho, A., ve Johnston, D. (2014). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Ed. T. Öncel). 2. Baskı. İstanbul: Yordam.
- Savran, S. (1987). 1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler. *11. Tez*, (6). ss.132–168.
- Sezen, S. (1999). *Türkiye'de Planlama: Devletçilikten Özelleştirmeye*. Ankara: TODAİE.
- Tan, T. (1995). Türk Hukukunda Kanun Hükmünde Kararname Uygulaması ve Sorunları. *SBF Dergisi*, 50(1). ss.335–353.
- Tanör, B. (2000). Siyasal Tarih (1980-1995). İçinde *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995* (ss. 23–155).
- Taşcıer, A. M. (2018). Neoliberalizmde Merkezileşme-Yerelleşme Gerilimi: İl Özel İdareleri, YİKOB Örnekleri ve Yerelde Merkezileşme. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14). ss.650–662.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1983). 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 10. Birleşim (19 Aralık).
- Türkcan, E. (2010). *Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü (1960-1980): Attila Sönmez'e Armağan*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yentürk, N. (1993). Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği. *Toplum ve Bilim*, (56–61). ss. 42–56.
- Yılmaz, Uçar A. (2016). Türkiye'de Stratejik Planlamanın Kuruluş Süreci

Üzerinden Planlamada Dönüşümün Çözümlemesi. *Mülkiye Dergisi*, 40(2). ss.5–42.

www.mevzuat.gov.tr.

www.resmigazete.gov.tr.

www.tbmm.gov.tr.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>. (E: 05.11.2019).

<http://dergipark.org.tr/tr/search?q=MERKEZ%C4%B0LE%C5%9EME&section=articles>, (E: 05.11.2019).

Extended Abstract

Neo-liberalism has been a key concept in most branches of social sciences since the 1980s. It, therefore, has gained several meanings. In the context of this study, it will be used as a set of policies that changed the national Keynesian social welfare state and administrative logic corresponding to that form.

In contrast to the slogans of “laissez-faire” or minimizing the state, the governments took essential roles in establishing of neoliberalism by the intervention of the governments in many countries. In Turkey, the neo-liberalization followed the military coup in 1980, which eliminated the significant social actors who were capable of resisting to the process. Therefore, it can be said that Turkey experienced an extraordinary form of state intervention in the neo-liberalization period.

After the rule of the junta to the 1990s, the cadres loyal to Turgut Özal, the leader of the Motherland Party (ANAP), had managed the economic, fiscal and administrative parts of the state and had widely wielded from a series of administrative reforms (or, structural adjustment regulations, in other words) to keep the political power and administrative capacity for carrying out the neoliberal reforms. Throughout this process, the reforms gradually authorized the Prime Ministry or directly the Prime Minister, Turgut Özal. Then, it can be claimed that the neo-liberalization process in Turkey was an attempt of state intervention led by the Prime Minister. In this process, a series of administrative reforms carried out to empower the Prime Ministry with new capabilities to manage the process. In addition to its administrative capacity, the Prime Minister had gained political power to manage the neo-liberalization thanks to the lack of powerful opposition parties in a semi-democratic political regime. As a result, the power to manage the neo-liberalization, centralized in the hands of the Prime Minister in the 1980s. This study aims to analyze the new tools designed to empower the Prime Minister/Ministry in order to lead the transformation.

There were four main instruments exerted in order to delegate authority to the Prime Minister. The first instrument was the decree-laws,

which authorizes the cabinet at first view but, de facto, the Prime Minister in order to regulate a certain subject in a certain time described in the law. This instrument was frequently used to regulate critical issues without the control of the parliamentary just after the formation of Özal's Cabinet. During the Cabinets of Özal, 221 decree-law was legislated among 617 laws enacted. It means that the Cabinet had regulated nearly one fourth in comparison with the sum of the regulations. Hence, it is possible to claim that the Cabinet, or even the Prime Minister, worked as a legislative organ. Furthermore, the usage of this instrument has become widespread in the administrative tradition of Turkey after the 1980s.

The second instrument was the extra-budgeting funds, which enable Prime Minister to use some public funds without permission or control of the parliamentary. During some periods of Özal's rule, the amount of the resources de-facto controlled by the Prime Minister reached to 10% of the GDP.

The third instrument, centralization of decision-making in the economic policies, was based on the establishment of new administrative bodies other than the traditional administrative structure. Özal, when formed the Cabinet, inherited some institutions leading the Turkish economy in the Prime Ministry organization. Nevertheless, not surprisingly, it was Özal who had established them, as the undersecretary of Prime Minister, after the decrees published on the 24 January 1980. He had formed some institutions like "Incentive and Implementation Directorate" or "Foreign Capital Office", in January of 1980, eight months before the military coup. Besides some other units created to rule neo-liberal economic policies like "Undersecretary for Treasury and Foreign Trade", after 1983, the constitution of the first Cabinet of T. Özal. Besides, new institutions such as "Undersecretary for Treasury and Foreign Trade" were created in order to manage neo-liberal economic policies after 1983.

The last instrument was the transformation of the bureaucrats into new typologies, which means creating new cadres to implement the new policies without any resistance. Especially in some institutions like State Planning Organization, which were ruling the economic policies, bureaucrats could resist to the policies by using their specialized knowledge and curtaining their political and ideological positions. In order to transform the administrative body and form an apparatus to direct the neo-liberal policies, Özal eliminated the cadres opposing neo-liberalism and policies like deregulation or privatization. With the newly formed units and changes in the employment procedure, most of the upper-level bureaucrats had gone abroad for education corresponding to new theories and ideology of the new era, as a result of this a new type of public personnel had been created.

We used the main sources of public administration field like the literature of Turkish public administration, regulations, and official gazette to analyze the centralization process and instruments used during the establishment period of neo-liberalism. Also, the literature of political

science, Turkish political and economic history are wielded. In conclusion, we can easily detect that radical transformations of the public administrations or bodies are influenced by social, political and economic changes in given periods and societies. Observing the transformation of the public administration with its social, political, and economic dynamics in given moments and conjunctures will give us a more detailed analysis of the transformation.

DEDE KORKUT KİTABI'NDAKİ HİKAYELERİN BENLİK SAYGISINA ETKİSİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

N. Gamze ILICAK* & Fatih BAL**

Öz

Benliğin oluşumunda kişinin fiziksel özellikleri, içinde doğduğu ve yetiştiği aile, aldığı eğitim, bağlı olduğu toplum gibi birçok kompleks yapının etkisi bulunmaktadır. Benlik saygısı zamanla inşa edilen, varlığını farklı dinamiklerin desteklediği bir sistemdir. Değişen değerler sistemi, gerçekleşen teknolojik yenilikler, hızla büyüyen şehirler, insanların benlik saygısını da ister istemez etkilemektedir. Kişinin hayattan zevk alması, motivasyonun yüksek olması, kendine güveni vb. için benlik saygısı olmazsa olmazdır. Bu çalışmada Dede Korkut Kitabı'ndaki hikayelerin benlik saygısı üzerine etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır. Millî hafızaya kazınan edebi eserler, toplumu yansıtırken aslında toplumu oluşturan bireyi yani kişisel "ben"i de aynalamaktadır. Bu çalışmada, bu akislerin fert üzerindeki etkisi anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Çalışma için 18 Mart 2019-5 Nisan 2019 tarihlerinde 300 öğrenciye Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği uygulanmış ve düşük benlik saygısına sahip 16 denek tespit edilmiştir. 16 denekten 8'ine 8 Nisan 2019-17 Mayıs 2019 tarihlerinde yani 6 hafta süresince Dede Korkut Kitabı'ndan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı, Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Destanı, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı, Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı ve Begil Oğlu Emre'nin Destanı okunmuş ve tekrar Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği uygulanmıştır. Araştırmanın verileri SPSS 25.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki hikayelerin katılımcıların benlik saygısı üzerinde önemli bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, Destan, Halk Hikâyesi, Benlik Saygısı, Psikoterapi.

A RESEARCH ON THE EFFECTS OF THE STORIES IN THE BOOK OF DEDE KORKUT ON SELF-ESTEEM

Abstract

Many complex structures such as the physical characteristics of the person, the family in which he was born and raised, the education he received, and the society he was affiliated with have influence on the formation of the self. Self-esteem is a system built over time and its existence is supported by different dynamics. The

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ngilicak@gelisim.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-1193-5384>

** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, FEF, Psikoloji, fatihbal@sakarya.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-9974-2033>

changing values system, technological innovations, and rapidly growing cities inevitably affect people's self-esteem. Self-esteem is a must for Enjoying life, high motivation, self-confidence, etc.. In this study, the effect of the stories in Dede Korkut Book on self-esteem is attempted to be revealed. While literary works engraved in the national memory reflect the society, they also mirror the individual "I" who forms the society. In this study, the effect of these flows on individuals was tried to be understood. To do this, Rosenberg Self-Esteem Scale was applied to 300 students between March 18, 2019 and April 5, 2019, and 16 subjects with low self-esteem were identified. Dirse Han Son Boğaç Han Epic, Kam Püre's Son Bamsı Beyrek Epic, Kazan Bey's Son Uruz Bey's Epic, Duha The Epic of Husband's Deli Dumrul, Kangli's Epic Blood Tail and Begil Son Emre's Epic from the Dede Korkut Book were read to 8 of 16 subjects between 8 April 2019 and 17 May 2019, for 6 weeks, and Rosenberg Self-Esteem Scale was applied again. The data were analyzed with SPSS 25.0 package program. According to the results obtained, the stories in Dede Korkut Book was found to have an important effect on the participants' self-esteem.

Keywords: *The Book of Dede Korkut, Epic, Folk Story, Self Esteem, Psychotherapy.*

Giriş

Freud'dan Alfred Adler'e kadar pek çok isim benlik kavramını açıklamaya çalışmış, 19. yüzyıldan itibaren benliğe yönelik sistematik çalışmalar da başlamıştır. Nietzsche "Pereatmundus, fiatphilosophia, fiatphilosophus, fiam!.." derken "Bırakın yok olsun tüm âlem, bir tek hikmet kalsın, bir tek hakîm, bir tek ben!" demektedir. Peki, bu "ben" kimdir? "Ben"i neler meydana getirmektedir?" Hangi "ben"dir kalması istenen veya bir ben kaç "ben"den oluşmaktadır?

Milletlerin belleğine ince ince kazınan, millet ruhunun atardamarı olan yaratımlar; halkın var ettiği halk edebiyatı ürünleridir. Toplumun meydana getirdiği eserlerde; o toplumu oluşturan insanların gelenekleri, görenekleri, değerler sistemi... yani bireylerin toplum haline gelmesini sağlayan bütün unsurlar yer almaktadır. Bu ürünlerde cemiyetin var olmasını istediği, rol modeli olarak düşündüğü, bir nevi idealleştirdiği insan tipi ortaya konmaktadır. İnsanların görmek istediği "ben", bu yaratımlarda hayat bulmaktadır.

Milletin kolektif şuuraltının yansıması olarak meydana getirdiği edebi ürünler, toplumu oluşturan bireyi yani kişisel "ben"i aynalamaktadır. Yarı göçebe bir hayatın aksi olan Dede Korkut Kitabı'ndaki kahramanların, benlik saygılarında görülen yükseklik çok olağandır.

Dede Korkut Kitabı da halk muhayyilesinin vücut bulmuş halidir. Bu kitapta hem cemiyette yer alan ideal kadın ve erkeğe rastlanırken; hem de olması istenen, arzu edilen kadın ve erkek de eserde bulunmaktadır. Bu çalışmada Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin benlik saygısı üzerine etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin seçilmesinin sebebi ise kadın erkek fark etmeksizin eserin kahramanlarında görülen savaççı yapı, zorluklar karşısında gösterdikleri mücadeleci tavır ve de benlik saygılarında görülen yüksekliktir.

1. DESTANDAN HİKAYEYE GEÇİŞ DÖNEMİ ESERİ “DEDE KORKUT KİTABI”

Millet hayatında görülen büyük ve önemli gelişmeler, halkın meydana getirdiği ürünlere de yansımaktadır. Türk tarihinde İslamiyet'in kabulü, göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş, Batı medeniyetinin tesiri gibi mühim vakalar; Türk milletinin kültür dairesini değiştiren, bilim insanları tarafından da değişikliği onaylanan bir hakikattir. Dede Korkut Kitabı da böyle bir dönemin eseridir.

Türk Edebiyatı'nda Dede Korkut Kitabı destandan halk hikâyesine geçiş dönemi ürünü sayılmakta, Türk halk hikâyelerinin ise en eski örneklerinden biri kabul edilmektedir (Albayrak, 2004: 231). Bu durum akıllara “Destan nedir?”, “Halk hikâyesi nedir?” gibi soruları getirmektedir.

Destan kelimesinin Türkçede ilk ne zaman kullanıldığı bilinmemekle birlikte İslâmiyet'in kabulünden sonra kullanıldığı yorumu yapılmaktadır (Yıldız, 1995: 3).

Destan da halk hikâyesi de toplumun halet-i ruhiyesini yansıtan, millet mefkûresini içinde barındıran, halka göre “ideal insanı”, “ideal davranış biçimini”, “ideal yönetimi”... yani olması istenen, idealleştirilen şeyleri yansıtan yaratımlardır. Destanlarda görülen ideallik mantığıyla halk hikâyesinde görülen ideallik mantığı birbirinden biraz farklıdır.

Hayvancılıkla geçimini sürdüren toplumun ideal kahramanıyla, tarımla uğraşan toplumun ideal kahramanı arasında her açıdan fark bulunmaktadır. Atlı-göçebe toplumdaki insanın hayatının esasını “savaş” oluştururken, yerleşik hayattaki insanın hayatının esasını ise “aşk” oluşturmaktadır (Ergin, 2006: 6, 14). Her an düşmanla, hava koşullarıyla ve hayvanla mücadele halinde olan insanla; ordu tarafından korunan, iklim şartlarını bertaraf edebilen bir barınağa sahip, ekicilikle geçimini sağlayan insan, ister istemez farklılıkları barındıracak ve idealleştirdikleri birbirinden değişik olacaktır.

Ozanlar kopuz eşliğinde destanları icra ederken; bazı mimik, jest ve taklitlerle anlatımlarını kuvvetlendirmektedir. Halk hikâyelerinde de bu anlatım ananesi devam etmektedir. Halk hikâyelerinde ise şahısların, olayların anlatılışında realist çizgiler ağır basmaktadır. Ayrıca kahramanlıktan çok aşk maceraları konu edilmektedir (Türkmen, 1974: 11).

Şekil ve muhteva yönünden halk hikâyeleriyle benzerlik gösteren Dede Korkut hikâyeleri, pek çok araştırmacı tarafından destandan halk hikâyesine geçişte bir köprü olarak kabul edilmektedir (Alptekin, 2009: 19).

2. BENLİK SAYGISI NEDİR?

Kendi gerçeğinin farkında, kendiyile barışık, kendini artı ve eksi yönleriyle olduğu gibi kabullenebilen insan; varlığına yönelik olumlu bir ruh hali içinde bulunmaktadır. Ruhsal manada sağlıklı ve de mutlu olan kişi, benlik saygısına sahip olan bir bireydir.

İnsanın kendi kişiliğine karşı beslediği duygulara benlik duyguları adı verilirken başkalarına karşı beslediği duygulara ise senlik ya da sosyal

duyguları adı verilmektedir. Başlıca benlik duyguları, benlik saygısı ya da izzet-i nefis, şeref ve haysiyet duygusu, üstünlük ve aşağılık duygusudur (Peker, 1993: 58-60). Benlik saygısı, bireyin kendisi ile ilgili olumlu veya olumsuz değerlendirmeleri olarak açıklanmaktadır (Ferris vd., 2015: 279).

Kişinin kendini olduğu gibi kabul etmesi, özüne güvenmesi benlik saygısını oluşturmaya yeterlidir. Benlik saygısının gelişimi noktasında aile, toplum, bireyin hayat tecrübeleri... etkili olmaktadır. Yüksek benlik saygısına sahip kişiler kendilerini pozitif olarak kıymetlendirirken düşük benlik saygısına sahip kimseler ise kendilerini negatif değerlendirmektedir. Bu yüzden benlik saygısının yüksekliği insan için hayati öneme haizdir. Benlik saygısının geliştirilmesinde özgüveni artıracak farklı unsurlar da etkili olabilmektedir. Okunan kitaplar, dinlenen hikâyeler... kişinin hayal dünyasını geliştirmekte ve yapabileceklerine yönelik ona olanaklar sunmaktadır. Bu akla “Halk edebiyatı ürünleriyle benlik saygısı arasında bir ilişki var mıdır?” sorunu getirmektedir.

3. HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİ VE BENLİK SAYGISI İLİŞKİSİ

“Oku!” ilahi emriyle başlayan Kur’an-Kerim, neredeyse bütün dini öğretilerde yer alan eğitim olgusu, insan hayatı için okumanın ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. İnsanlar edebî yaratımlarla kültürlenmekte, yalnızlıklarını gidermekte âdeta terapi olmaktadır. Özellikle toplumların kolektif şekilde meydana getirdikleri eserler, bünyesinde insanlara yol gösterici unsurları barındırmaktadır. Halk edebiyatı ürünleriyle toplumlar şekillenmekte, bu yaratımlar aracılığıyla insanlar mutlu olmakta veya acılarını aksettirmektedir. Yani bu eserler, toplumları oluşturan bireylerin ruh dünyasını etkilemektedir.

Bebeklik döneminde anne sesinden dinlenen ninniler; gelecekte birey olacak çocuğa ne kadar kıymetli olduğu, sevildiği düşüncesini zerk etmektedir. Ninnilerle anne-çocuk arasında mühim bir bağ kurulmaktadır. Benlik saygısına yönelik ilk adımlar, bu devrede atılmaktadır.

Çocukluk devresinde halk yaratımlarından bir başkası olan masalla karşılaşan çocuk; masallarda iyiyi-kötüyü görmekte, sabrın önemini kavramaktadır. Masallar içinde bulundurduğu olumlu mesajlarla kişiye umut, teselli ve en önemlisi güven vermektedir. Bu unsurlar, benlik saygısı açısından önem teşkil etmektedir.

Hangi yaşta olursa olsun halkın ortak duygu, düşünce ve inanç yapısını yansıtan efsane türüyle karşılaşan birey, korkuyla karışık bir saygıyı anlatılanlara yönelik hissederken bir yandan da hayatta hiçbir şeyin imkânsız olmadığı olgusunu içselleştirmektedir. Bu durum insan hayatına anlam kazandırmakta, ruhsal yapısındaki aşırılıkları dengelemesine katkı sağlamaktadır.

Milletlerin tarih sahnesinde var olduğu ilk andan itibaren yaşadığı savaşları, göçleri, doğa olaylarını anlatan destan türü ise bireyin iradesini güçlendirmekte, zorluklara karşı dayanma gücünü arttırmaktadır. Olumsuz

durumlara yönelik mücadelecı tavra yardımcı olmaktadır. Barışın önemini savaşın kötülüğünü kavrayan kişi, barış içerisinde uyumlu bir şekilde yaşamaya özen göstermektedir. Kendini destan kahramanının yerine koyan birey, geçmişte atasının gerçekleştirdiği başarıyla kendine karşı duyduğu güveni artmaktadır. Bu tarz ürünler, kişiyi hayata dair yapabileceklerinin büyüklüğü ve çokluğu noktasında desteklemektedir.

Halk hikayelerinde yer alan olaylarla, halkın idealleştirdiği kahramanlarla kişiye rol modeli oluşturmaktadır. Bu ürünlerdeki kahramanlar; olumlu özellikleri yanında olumsuzluklarıyla, yanlışlıklarıyla, noksanlıklarıyla anlatılmaktadır. Yani bu eserlerde insan, realitedeki gibidir. Halk hikayelerinde görülen gerçekçi tavır, kişinin kendini olduğu gibi görmesine olanak sağlamaktadır. Halkın idealleştirdiği kahramanların dahi hata yapıyor olabilmesi, kişinin zihnindeki mükemmeliyetçiliği esnetebilmekte kişiyi üstündeki ağır bir yükten kurtarabilmektedir. Böylece birey kendi hatalarıyla barışmaktadır.

Halk edebiyatı ürünleri benlik bilincini ve benlik saygısını geliştirici ve koruyucu bir fonksiyon icra etmektedir. Günlük hayatımızdaki iletişimimizden kullandığımız iletişim araçlarının içeriğine kadar bize iletilen bilgilerin çoğu hikayelerden oluşmaktadır. Bir hikâyeye dilsel veya ikonik “bir olayın veya bir dizi olayın temsili” olarak karşımıza çıkmaktadır (Abbott, 2002:12). Hikayeler ortam, olay, girişim, tepki, sonuç ve benzeri şematik elemanlar ile birlikte kahraman ve hikâyeye karakterlerini içermektedir (Rumelhart, 1975: 226). Hikayeler kişilerin dünya hakkında sahip oldukları inançları değiştirebilmektedir. İknâ edici hikayeler; temaları için merkezi olan bilgileri içermekte, anlatı biçimleri anlaşılır bir dilde olmakta, bu sayede aktarılabilmeye devam edebilmekte ve algıları biçimlendirebilmektedir. Bir anlatı dünyasına zihinsel yolculuğa çıktığımızda, tüm zihinsel sistemimiz anlatıda yer alan olaylara odaklanmaktadır. Hikayedeki anlatıların özenli ve emilmiş alımında anlatı kişiyi duygusal olarak etkiler, bilişsel yönden zihinsel olarak dahil olur ve okurken zihninde anlatıları görüntüler ile canlandırır. Bu da bireyin özünü “benini” etkiler (Green ve Brock, 2000:701-703). Bu çalışma, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan hikayelerin düşük benlik saygısına sahip bireyler üzerinde etkisinin tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

4. AMAÇ VE KAPSAM

Benlik saygısı bireyin kendini nasıl gördüğü, nasıl değerlendirdiği noktasında görüşlerinin bütünüdür. Benlik kavramı çocuklukla ergenlik dönemlerinde oluşmaya başlamakta, bir ömür boyu gelişimini sürdürmektedir. Bireyin aldığı eğitim, iş yaşamı, eş ve çocuklarını kapsayan aile hayatı, sosyal çevresi vb. benlik kavramı üzerinde etkili olmaktadır. Her insan benzersiz ve değerlidir. İnsanlar doğaları gereği başka insanlar tarafından onaylanmak, değer görmek ve kendilerini kıymetli hissetmek istemektedir. Bireyin yaşadığı zorluklarla başa çıkabilmesi, psikolojik sağlığını koruyabilmesi için benlik saygısı önemli bir ihtiyaçtır.

Bu araştırmanın amacı Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin üniversite öğrencilerinin benlik saygısı üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu amaç kapsamında aşağıdaki araştırma sorusuna yanıt aranmıştır:

1. Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin üniversite öğrencilerinin benlik saygısı üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?

5. YÖNTEM

Araştırmanın çalışma grubunu, 2018-2019 eğitim öğretim yılında İstanbul il merkezinde üniversiteye devam eden 30 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubu oturuma katılacak olan öğrencilerin belirlenmesi amacıyla, araştırmanın başında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri ile Psikoloji Bölümü öğrencilerine Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği (RBSÖ) uygulanmıştır. Ölçeklerden, aritmetik ortalamasının üzerinde puan alan öğrencilerle görüşülmüş, çalışmanın amacı hakkında genel bilgiler verilmiştir. Programa katılmaya gönüllü olan öğrenciler arasından deney ve kontrol gruplarının her biri için 15 öğrenci belirlenmiştir.

Araştırmada yarı deneysel yöntem kullanılmıştır. Deneysel desen, değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini keşfetmek amacıyla kullanılan araştırma desenleri olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2007:3). Yarı deneysel desende kontrol ve deney grupları tesadüfen değil; ölçümlerle seçilmektedir (Ekiz, 2003: 93; Karasar, 2006:105).

Deney ve kontrol gruplarının kontrol değişkenleri bakımından eşitlenmiş olarak oluşturulmasının güç olmasından dolayı bu yöntem tercih edilmiştir. Deney ve kontrol grupları olmak üzere iki grup oluşturulmuş olup, bu gruplara uygulama sürecinin ardından son test uygulanmıştır.

5.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ilinde Avcılar ilçesinde bulunan İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde öğrenim gören ve rastgele seçilmiş olan, 30 öğrenci oluşturmaktadır. Toplamda 30 öğrenci (14 kız, 16 erkek) deney grubunda, 15 öğrenci ve 15 kontrol grubunda yer almıştır.

Rastgele seçilen bölüm başkanlarından ölçme araçlarının uygulanabilmesi için gerekli izinler alınmıştır. Öğrencilerin bölüm derslerini aksatmayacak şekilde araştırma yürütülmüştür. Çalışmaya gönüllü olmayan öğrenciler dâhil edilmemiştir. Katılımcı kaybına engel olmak adına 2 öğrenci yedekte tutulmuş ve bu konuda bilgilendirilmiştir.

5.2. Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Bu formda katılımcıların demografik özellikleri, cinsiyet, yaş, eğitim ve medeni durum bilgileri bulunmaktadır.

Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği (Rosenberg Self Esteem Scale, RSE): 63 maddeden oluşan ölçeğin toplam 12 alt ölçeği bulunmaktadır. Bu çalışmada ölçeğin 10 maddeden oluşan benlik saygısı alt ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekten yüksek puan alanların benlik saygısı daha

yüksektir. Ölçeğin güvenilirliğine test-tekrar test yöntemiyle bakılmış, güvenilirlik katsayısı. 71 bulunmuştur.

5.3. Oturumlar

Katılımcılar çalışma için 8 Nisan 2019-17 Mayıs 2019 tarihlerinde 6 seansa iştirak etmiştir. Her seansta katılımcılara Dede Korkut Kitabı'ndan seçilen bir hikâye okunmuştur.

1.Oturum: Birinci oturum 8 Nisan 2019'da gerçekleştirilmiştir. İlk oturumda katılımcılarla tanışılmış, araştırmaya yönelik bilgiler verilmiş, onların da görüşleri alınarak oturum tarihleri ayarlanmıştır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nın fotokopileri katılımcılara dağıtılmış ve metin okunmuştur.

2.Oturum: İkinci oturum 15 Nisan 2019'da yapılmıştır. Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı okunmuştur. Katılımcılara metnin fotokopisi dağıtılmıştır. Oturum esnasında katılımcılar tarafından bilinmeyen kelimeler, kavramlar katılımcılara açıklanmıştır.

3.Oturum: Üçüncü oturum 24 Nisan 2019'da gerçekleştirilmiştir. Bu oturumda Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Destanı'nın fotokopisi katılımcılara verilmiş ve metin okunurken eşlik etmeleri istenmiştir. Okunan hikâyelerdeki kahramanların -kadın erkek fark etmeksizin- benlik saygıları üzerinde durulmuştur.

4.Oturum: Dördüncü oturum 30 Nisan 2019'da yapılmıştır. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı üzerinde durulmuştur. Katılımcılara metinlerde yer alan motifler hakkında bilgi verilmiş ve metindeki kahramanların benlik saygılarını arttıran etmenler, olaylar vurgulanmıştır.

5.Oturum: Beşinci oturum 8 Mayıs 2019'da gerçekleştirilmiştir. Bu oturumda Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı'nın metni katılımcılara dağıtılmış ve kahramanların benlik saygıları üzerinde durulmuştur. Hikâyede yer alan unsurlar, başka halk hikâyelerinden ve destanlardan faydalanılarak izah edilmiştir.

6.Oturum: Altıncı ve son oturum ise 17 Mayıs 2019'da yapılmıştır. Bu oturumda Begil Oğlu Emre'nin Destanı okunmuştur. Bu oturumda katılımcılara tekrar Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği (Rosenberg Self Esteem Scale, RSE) uygulanarak benlik saygılarındaki durum tespit edilmeye çalışılmıştır.

5.4. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerden elde edilen puanların parametrik ölçümlerle analiz edilip edilmeyeceğine karar vermek amacıyla deney ve kontrol grubunda yer alan katılımcıların benlik saygısı ve ön ölçüm puanlarına varyansların homojenliği testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda katılımcıların benlik saygısı tespit etmeden önce

Levene's testi ile iki grubun varyanslarının homojenliği test edilmiş ve varyanslarının homojen olmadığı ($L = ,050$; $p < .05$) bulunmuştur. Bu sonuca göre araştırmaya parametrik olmayan testlerle devam edilmiştir.

5.5. İşlem

Araştırma için İstanbul Gelişim Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri ile Psikoloji Bölümü tarafından, rastgele seçilen bölüm başkanlarından ve uygulamanın yapıldığı ders saatlerindeki sorumlu öğretim üyelerinden ve görevlilerinden ölçme araçlarının uygulanabilmesi için gerekli izinler alınmıştır.

Katılımcıları belirlemek amacıyla ölçeklerin uygulandığı 30 öğrencinin benlik saygısı puanı aritmetik ortalamanın 2 standart değeri üstünde kalan öğrenciler gruplara eşleştirilmiş ve her gruba öğrenci atanmıştır. Uygulama sınıf ortamında araştırmacı tarafından bağımsız değişken olan Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyeler sabit bir ton ile okunmuştur. Sınıf ortamında uygulamaya engel olabilecek değişkenler kontrol altına alınmıştır. Uygulama süresi yaklaşık 45 dakika sürmüştür.

5.6. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmanın örneklemini sadece üniversite öğrencisi olan gönüllüleri kapsamaktadır. Araştırmanın farklı mekân ve bireyleri kapsamaması araştırmanın kısıtlılıkları arasındadır. Araştırmanın tek bir üniversitede yapılması araştırmanın genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Bu çalışma, araştırmanın yapıldığı tarihler ile sınırlıdır.

6. BULGULAR

Bu bölümde araştırmaya gönüllü olarak katılan öğrencilere bağımsız değişken Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyeler ve bağımlı değişken öğrencilerin benlik saygısı üzerindeki etkisi deney ve kontrol grubunun ön test ve son test puanlarına dair bulgular ve katılımcıların sosyodemografik özelliklerine yer verilmiştir.

Araştırmada, Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin benlik saygısı üzerine etkisini incelemek için benlik saygısı ölçeklerinin ön test son test ölçümlerinden aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark olup olmadığına eşleştirilmiş örneklem için Wilcoxon Sıralı İşaretler tekniğiyle bakılmıştır.

Uygulama öncesinde uygulama için seçilen öğrencilerin homejen olup olmadıklarını saptamak amacıyla deney ve kontrol grupları Mann-Whitney U Testi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Deney ve Kontrol Grubunun Mann-Whitney U Test Ön Test Puanlarının Karşılaştırılması

Çalışma Grupları	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	z
Deney	15	4.50	17.21	9897	-531
Kontrol	15	4.59	24.32		
Çalışma Grupları	n	Sıra Ortalaması	Sıra Topl	U	z

Deney	15	4.50	17.21	9897	-531
Kontrol	15	4.59	24.32		
Çalışma Grupları	n	Sıra Ortalaması	Sıra Topl	U	z
Deney	15	4.50	17.21	9897	-531
Kontrol	15	4.59	24.32		
Çalışma Grupları	n	Sıra Ortalaması	Sıra Topl	U	z

Tablo 1'de görülen kontrol ve deney gruplarının ön test puanlarına ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ön test puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($U=9897$; $p > .05$). Bu bulgu her iki grubun ön test puanları sonuçlarına göre homejen bir dağılım göstermektedir. Yani her iki grubun ön test puanları benzerdir.

Uygulama sonunda deney ve kontrol grubu öğrencilerinin benlik saygısı puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını saptamak amacıyla deney ve kontrol gruplarına son test uygulanmıştır. Deney ve kontrol gruplarının son test puanlarına ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Deney ve Kontrol Grubunun Mann-Whitney U Test Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Çalışma Grupları	n	Sıra Σ	Sıra Σ	U	z	p
Deney	15	4.80	25.88	8424	-4.319	000
Kontrol	15	4.12	15.74			

Tablo 3. Deney Grubunun Ön-Son Test Puanlarının Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi Sonuçları

	Çalışma Grupları	Sıra İşaretleri	n	Sıra Σ	Sıra Σ	z	p
Benlik Saygısı	Deney	Negatif sıra	6	6.40	⁴ 2.26	-2.749	006
		Pozitif Sıra	9	8.04	⁵ 2.93		
		Eşit	0				
		Toplam	15				

Tablo, 3'te görüldüğü gibi deney grubuna uygulanan uygulamanın ön test-son test puanları arasında anlamlı derecede farklılaştığı görülmüştür (Benlik Saygısı; $z = -2.749$; $p < 0.05$). Bu sonuç deney grubuna uygulanan uygulamanın deney grubuna uygulanan uygulamanın son test lehine olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak uygulama deney grubunun benlik saygısını önemli derecede olumlu yönde etkilemektedir.

Tablo 4. Kontrol Grubunun Ön-Son Test Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

	Çalışma Grupları	Sıra İşaretleri	n	Sıra Σ	Sıra Σ	z	p
Benlik Saygısı	Deney	Negatif sıra	6	4.25	32.21	-4.258	5589
		Pozitif Sıra		4.99	36.77		
		Eşit	0				
		Toplam	15				

Tablo, 4'te görüldüğü gibi kontrol grubuna uygulanan uygulamanın ön test-son test puanları arasında anlamlı derecede farklılaştığı görülmemiştir (Benlik Saygısı; $z = -4.258$; $p > 0.05$). Bu sonuç kontrol grubuna uygulanmayan ön test son test puanlarının benzeştiğini göstermektedir. Sonuç olarak uygulama yapılmayan kontrol grubunda ön test son test puanları arasında herhangi bir değişiklik gözlenmemiştir.

Sonuç

Günümüzde çocuğun geleneksel oyun oynayabileceği alanlar azalmış, çalışan anne baba sayısı artmıştır. Genellikle dijital oyunlar verilerek çocuk ile ilgilenilmemektedir. Bu da çocuğun içinde bulunduğu yalnızlığından kaçmak için sanal dünyaya bağlanmasına ve gerçek dünyaya yabancılaşmasına neden olmaktadır (Okkay, 2019: 134). Bu noktada çocuk yaştan itibaren bireyin edebiyata yönlendirilerek benlik saygısı kazandırılmaya çalışılması, onun geleceği açısından önem arz etmektedir.

Halk edebiyatı yaratımları kolektif şuurların yansıması olan ürünlerdir. Bu mahsuller, meydana getirildikleri toplumun; zevk süzgecinden geçmekte ve yüzyıllar süren bir yolculukla en güzel hallerini almaktadır. Dede Korkut Kitabı da bu şekilde oluşturulmuş bir eserdir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerde toplumda var olan ve var olması istenen ideal insan tipi yer almaktadır. İdeal insan demek bir nevi insanların görmek istediği ideal "ben", ideal "sen" anlamına gelmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan kadın ve erkek kahramanlar; güçlüdür, savaşçidir, başlarına gelen olumsuzluklara yönelik mücadeleci bir

tavır takınırlar ve çoğunlukla akılcı insanlardır. Benlik saygılarındaki yükseklik çok net anlaşılmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı Dede Korkut Kitabı'nda yer alan hikâyelerin bireylerin benlik saygısına yönelik etkisinin araştırılmasıdır. Bu amaçla deney ve kontrol grubuna ön test-son test olarak uygulanan Dede Korkut Kitabı hikâyeleri benlik saygısı sonuçlarından elde edilen puanlar karşılaştırılmıştır.

“Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin üniversite öğrencilerinin benlik saygısı üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?” sorusunun yanıtı, yapılan istatistiksel analiz sonucuna göre; hikâyelerin deney grubunun ön test-son test sonuçlarına göre katılımcıların benlik saygısı üzerinde önemli derecede etkili olduğunu göstermiştir.

Yapılan çalışmalar, bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı psikoeğitim programlarının benlik saygısını arttırmada önemli bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır (Devaraj ve Lewis, 2010: 103). Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerde problemlerin farklı şekillerde çözülme yöntemleri de gösterilmektedir. Benlik saygısı bireyin problem çözme becerisine göre de değişebilmektedir.

Bu araştırma sonucunda Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin, bireylerin benlik saygısını arttırmada kullanılabileceği tespit edilmiştir. Ancak, kalıcılığın sağlanması hususunda daha farklı programlarla birlikte kullanılması önerilir. Mühim olan bir başka husus ise geliştirilen programların terapistler ve danışmanlar tarafından uygulanmasıdır.

Halk edebiyatı ürünlerindeki kahramanların söylemleri, davranış modelleri bireyleri etkilemekte ve bu kahramanlar rol model olarak alınabilmektedir. Edebi kahramanların etkileyici gücü bu çalışmada da ortaya çıkmıştır. Öğrenciler, hikâyelerini dinledikleri kahramanların davranış ve söylemlerini içselleştirmişler ve böylece benlik saygılarının da arttığı görülmüştür.

Çalışmada hikâyelerin okunmadığı grupta ise benlik saygısı ile ilgili bir değişimin olmadığı ortaya çıkmıştır. Hikâye okunan grup ideal rol modellerinin davranış biçiminden etkilenip benlik saygısını arttırırken okunmayanlarda hiçbir değişim yoktur.

Benlik saygısı yaşam doyumunu önemli derecede etkilemektedir (Diener, 1984: 2000). Bu nedenle bu çalışma, bireylerin yaşam doyumunun arttırılmasına yönelik uygulanması önerilebilir. Ayrıca psikolog, rehber öğretmen ve psikoterapistler tarafından Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin klinik ortamda ve danışmanlık merkezinde psikoterapi yöntemi olarak diğer psikoterapi yöntemlerine ek olarak uygulanması önerilebilir. Halk edebiyatının farklı ürünleri de yine bu çalışmalar için uzman kişiler tarafından kullanılabilir.

Kaynakça

- Abbott, H. P. (2002). *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Albayrak, N. (2004). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2009). *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*. 4. Baskı. Ankara: Akçağ.
- Büyüköztürk, S. (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Deveraj, S. - Lewis, V. (2010). Enhancing Positive Body Image In Women: An Evaluation Of A Group Intervention Program. *Journal of Applied Biobehavioral Research*. 15 (2). ss. 103-116.
- Diener, E. (1984). Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*. 3. ss.542-575.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş: Nitel, Nicel ve Eleştirel Kuram Metodolojileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ergin, M. (2006). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ferris, D. L.- Lian, H.- Brown, D. J.- Morrison, R. (2015). Ostracism, Self Esteem, And Job Performance: When Do We Self- Verify And When Do We Self Enhance?. *Academy of Management Journal*. 58 (1). ss. 279-297.
- Green, M. C. - Brock, T. C. (2000). The Role of Transportation In The Persuasiveness of Public Narratives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 701– 721.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi; Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Okkay, İ. (2019). Dijital Oyunların Çocuklar Üzerinde Yol Açtığı Etiksel Sorunlar. A.M. Kırık (Ed.) *Yeni Medyada Çocuk ve İletişim* içinde (s.115-142). İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.

- Peker, H. (1993). *Din Psikolojisi*. Samsun: Sönmez Matbaa ve Yay.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving The Self*. Malabar, Florida: Krieger Publishing Company.
- Rumelhart, D. E. (1975). Notes On A Schema for Stories. In D. G. Bobrow & A. Collins (Ed.), *Representation and Understanding: Studies In Cognitive Science* (p. 211-236). New York: Academic Press.
- Saydam, B. (2013). Korku'(t) Ata. *Suret*. 2. ss. 95-123.
- Türkmen, F. (1974). *Aşık Garip Hikayesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radlofl) ve Kırgız Kültürü ile ilgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: TDK Yayınevi.

Extended Abstract

Self-esteem refers to the whole views an individual has on how s/he sees and how s/he evaluates her/himself. The concept of self begins in adolescence and continue its development throughout lifetime. Individual's education, work and family life including spouse and children, social environment, etc. affect the concept of self. Every person is unique and valuable. People, by their very nature, want to be approved by other people, to be valued and to feel precious. Self-esteem is an important need for the individual to cope with the difficulties s/he faces and to maintain his/her psychological health. Many complex structures such as the physical characteristics of the person, the family in which s/he was born and raised, the education s/he received, and the society s/he was affiliated to have influence on the formation of the self. Self-esteem is a system built over time and its existence is supported by different dynamics. The changing values system, technological innovations, and rapidly growing cities, inevitably affect people's self-esteem. Luxury and exaggerated lives watched in TV series and movies, happy people who are revealed every day in social media channels cause the person to fall into the second place about self. Self-esteem is a must for enjoying life, high motivation, self-confidence, etc. In this study, the effect of the stories in Dede Korkut Book on self-esteem will be tried to be revealed. While the literary works engraved in the national memory reflect the society, they also mirror the individual that constitutes the society, namely the personal "I". In this research, the effect of these flows on individuals will be tried to be understood. For the study Rosenberg Self-Esteem Scale was applied to 300 students between March 18, 2019 and April 5, 2019, and 16 subjects with low self-esteem were identified. Dirse Han Son Boğaç Han Epic, Kam Püre's Son Bamsı Beyrek Epic, Kazan Bey's Son Uruz Bey's Epic, Duha The Epic of Husband's Deli Dumrul, Kangli's

Epic Blood Tail and Begil Son Emre's Epic from the Dede Korkut Book were read to 8 of 16 subjects between 8 April 2019 and 17 May 2019, for 6 weeks, and Rosenberg Self-Esteem Scale was applied again. The independent variable of the research was determined in the stories of Dede Korkut Book and its dependent variable as the self-esteem level of the participants. The effect of the stories in the Dede Korkut Book, which was applied to the participants, on self-esteem was analyzed with SPSS 25.0 package program. Dependent variable data of the participants were measured by Rosenberg Self Esteem Scale (RSE) Test. The difference between the pretest-posttest results of the experimental and control groups was measured by the Mann Whitney U-Test and the relationship between the pre-test and post-test with the related sample Wilcoxon Sequential Test. According to the obtained results, the stories in Dede Korkut Book were found to have a significant effect on the participants' self-esteem. The stories in the book of Dede Korkut were proved to be in a position that could be used to increase the self-esteem of individuals. The discourses and behavior models of the heroes in folk literature products affected the individuals and these heroes could be taken as a role model. This is where the impressive power of literary heroes emerged. The students internalized the behavior and discourse of the heroes they listened to, and it seems that their self-esteem expanded there. In the study, there was no change in self-esteem in the group where stories were not read. The group read the story was influenced by the behavior of the ideal role models and increased self-esteem. Self-esteem significantly affects life satisfaction. The heroes of men and women in Dede Korkut Book are strong, they are warriors, they take a combative attitude towards the negative things that happen to them, and they are mostly rational people. The height in self-esteem is clearly understood. Discourses and behavioral patterns of heroes in folk literature products affect individuals and these heroes can be taken as role models. The impressive power of literary heroes has also emerged in this study. The students internalized the behaviors and discourses of the heroes with whom they listened their stories, and thus self-esteem increased. This study can be suggested as a goal-oriented approach that needs to broaden the lifestyle satisfaction of individuals. In addition, psychologists, guidance counselors and psychotherapists can be recommended here in addition to other psychotherapy methods as a psychotherapy method in the clinical center and counseling center of the stories in the Dede Korkut Book.

COVID-19 SALGINI, DÜNYA DÜZENİ VE TÜRKİYE

Mehmet Akif OKUR*

Öz

Bu makale, Covid-19 salgınının dünya düzeninde meydana getirebileceği değişiklikleri ve bunların Türkiye üzerindeki muhtemel etkilerini konu edinmektedir. Güç geçişi teorisinin tasvir ettiği benzer biçimde, rakip büyük aktörler arasındaki rekabetin yükseldiği bir dönemde başlayan salgın, uluslararası sistemdeki gerilimleri yükseltmektedir. Hastalıkla etkin mücadele edebilen devletler vatandaşları nezdindeki itibarlarını arttırırken, diğerleri meşruiyet krizleri yaşayabileceklerdir. Virüsün ekonomiler üzerindeki etkisinin, kısa vadeli tahribatla sınırlı kalmayacağı, belirli sektörleri ve ekonomik yaklaşımları daha avantajlı hale getireceği varsayılmaktadır. Yeni konjunktürde, hayat-ölüm ilişkisinin manalandırılması ve mahremiyet-güvenlik dengelerinin düzenlenmesi meselesi anlam sistemleri arasındaki rekabette öne çıkmaktadır. Türkiye, salgının süresi ve meydana getireceği tahribata bağlı olarak, halihazırda çatışmalarla yüz yüze olduğu bazı bölgelerde hayat kurtaran gücüne dayalı stratejiler tasarlayabilir. Orta ve uzun vadede ise dünya düzeninin en küçük temel birimlerinden başlayan değişim potansiyelini fark etmesi, orjinal gelecek tasarımları için motivasyon üretebilir. Endüstri 4.0'in vadettiği teknolojik imkanlar, virüs salgını sebebiyle gündeme gelen biyolojik tehlikeler, güvenlik-ekonomi-anlam sistemleri üçgeninde yeni gelecek senaryolarına davetiye çıkarmaktadır. Makaledeki "Türk Evi"yle ilgili tahayyül, bu potansiyele işaret eden bir başlık açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Salgını ve Dünya Düzeni, Korona Virüsü ve Türkiye, Dijital Dönüşüm, Biyolojik Savaş, Türk Evi.

COVID-19 PANDEMIC, WORLD ORDER AND TURKEY

Abstract

This paper investigates the changes the Covidien-19 outbreak can create in the world order and their possible impacts on Turkey. The pandemic began in a period when competition among major rival actors of the international system was on the rise in accordance with what the power transition theory depicts. Now, the virus even deteriorates the already strained relations among them, especially between U.S. and China. Governments that can effectively fight the disease increase their reputation among their citizens, while others will experience legitimacy crises. It is expected that the impact of the virus on national economies will not be limited to short-term destruction and will make certain sectors and economic approaches more advantageous. With this new conjuncture, the issues stand out: the meaning of the relationship between life and death and the regulation of privacy-security

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, mehmetakifo@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-5095-6113>

balances. Turkey can design strategies based on its life-saving power in some conflict zones which it is already part of, depending on the duration and the damage of the epidemic. In the medium and long term, realizing the potentials for change beginning from the smallest basic units of the world order may generate motivation for the original future designs. Technological possibilities promised by Industry 4.0 and biological hazards brought up due to virus outbreak invite new future scenarios in the triangle of security-economy-meaning systems. The projection as to this potential is mentioned in the section the "Turkish House".

Keywords: Covid-19 Pandemic and the World Order, Corona Virus and Turkey, Digital Transformation, Biological Warfare, Turkish House.

Giriş: Fal Okları ve “Temellendirilmiş Tahayül”

*“Nazar kaldım şu dünyaya
Kurulmuş tuzağa benzer”*
Yunus Emre

Farklı siyasî/fikrî çevrelerin Covid-19 salgını üzerinden özledikleri geleceğe ya da geleceklerine aksetmesini diledikleri kurgusal altın çağlara “öngörü” başlıklı selamlar göndermeleri, sadece ülkemize özgü bir durum sayılamaz. Yalnız olmadığımız bir başka husus da, Korona kasırgasının kabarttığı merak ve endişe duygularını, Batılı/Doğulu sanal mecralardan devşirilmiş manipülatif teorilerle reytinge tahvil çabasıdır. Astrologların ve sâir kehanet erbabının, îade-i itibar talep ettikleri günlerden geçmekteyiz. Bu türden atmosferlerde alışık olunduğu üzere, kriz sonrası dünyanın neye benzeyeceğine dair değerlendirmeler, nasıl bir yönteme dayandırıldıkları merak edilmeksizin eşit önemde ya da önemsizlikte etiketlenerek ekranlara/sütunlara dizilmekte. Yarınlardan zamanımıza bakıldığında, zihinleri bulandıran bu kaotik manzaranın toplum psikolojisinde nasıl izler bıraktığı, kıt kamu mesaisinin ve kaynaklarının tahsisini gerektiren politika tasarımlarını nasıl etkilediği hususları üzerinde düşünülmesi gerekecektir.

İlerlemekte olduğumuz güzergâhın müteakip safhalarıyla ilgili fal oku açmanın ötesine geçebilecek tahlillere ise öngörü alanının sınırlarını kabullenerek adım atabiliriz. “Geleceği bilebilmenin imkânına/imkânsızlığına” dair geçtiğimiz yüzyılda akademiye ve devletleri meşgul etmiş köklü tartışmalar, burada kapağını kaldıramayacağımız kadar uzun ve teferruatlı. Şu kadarına değinmekle yetinelim; “gaybı bilecek yöntemi keşfetme” iddiaları, tarih boyunca sahiplerinin yüzünü istedikleri gibi güldürmedi. Doğuda ve Batıda “gelecek bilimi”nin revaçta olduğu yıllarda erişilebilen sonuçlar hep kusurluydu. “Gelecek bilimi” terimi, Hitler’den kaçarak ABD’ye yerleşmiş bir akademisyen olan Ossip K. Flechtheim’a atfedilir (Flechtheim, 1966). Soğuk Savaş yıllarında Sherman Kent’in CIA çatısı altındaki istihbarat tahmini yöntemlerinden (Kent, 1966), Olaf Helmer ve ekibinin RAND’da geliştirdikleri DELPHI’ye (Helmer-Hirschberg, 1967), Erich Jantsch’ın OECD tarafından desteklenen

çalışmalarına (Jantsch, 1967) ve Sibernetiğin Sovyetler'deki uygulamalarına (Rindzevičiūtė, 2016) kadar bir dizi gelecek tahmini projesi kendilerinden ümit edilenleri veremedi. Geleceği öngörebilmek için kurulan veri havuzu büyüdükçe, değişkenlerin çokluğu fark ediliyor, değişkenler fazlaştıkça da gelecek ihtimallerinin sayısı artıyordu. Günümüzde, büyük veri ve yapay zekâ sebebiyle 1960'lara benzer biçimde beklentileri kabartan yeni bir iyimserlik dalgası gözleniyor. Fakat, "gelecek bilimini" zorlayan şeyin epistemolojik sorunların ötesinde, ontolojik imkânsızlık olduğuna inananlar sonucun fazla değişmeyeceğinden eminler; gaybın kesin bilgisi, araştırmayla erişilebilir değildir.

Ancak yukarıdaki hüküm cümlesi, gelecek hakkında hiç düşünülmeceği anlamına gelmiyor. Yaratılıştaki fitrata kodlanan mümkünler haritası, bu meseleye ayrılmış önemli bir alan barındırıyor. Bulutları yükselten rüzgarların yağmurlara haberci olmaları gibi, insanların dünyasına âit olaylar arasındaki ilişkileri ve tabiat-insan münasebetlerinin mahiyetini illiyet bakımından kavrayabilir, bunların içinde var oldukları konjonktürlerle etkileşim halinde şekillenen sonuçlarını kesinlik iddiasına kapılmaksızın dikkate alarak kararlarımıza istikamet verebiliriz. Geleceğe dair bu nitelikteki kestirimlerimiz, bir "temellendirilmiş tahayyül" gayretini besledikleri ölçüde planlama çabalarına anlamlı katkı da sağlayabilir.

Burada kullandığımız şekliyle temellendirilmiş tahayyül, harekete geçmek için asgari şu üçlüye ihtiyaç duymaktadır. Belirli bir ânda, bazen de beklenmedik şekilde meydana gelen yeniliğin içine doğduğu bağlama dair sağlam bir kavrayış, yeniliğin nitelik ve potansiyellerinin yalın doğası hakkındaki teknik yönü güçlü bilgiler ile yenilikten önce de sahip olduğumuz, eylemlerimizin bizi ulaştırmasını kuvvetle arzuladığımız hedefler. Bu üçgene yaslanan temellendirilmiş tahayyül, olayların karmaşık akışının önümüze yığıldığı bulguları kavramlar etrafında toparlayarak üzerlerinde düşünülebilir kılacak zihnî temsil süreçlerini işletir, seçilmiş hedefleri gözeterek tefekküre hareket verir. Burada geleceğe giden yolu anlama ve geleceğin kuruluşuna katılma iç içedir. Bunu tahayyülün hedefliliği sağlar. En tepeden bakıldığında; yenilik, fikreden aktörün önemli ülküleri bakımından şartları eskiye göre daha mı uygun yoksa daha mı çetin hâle getirmektedir? Verilen cevap, düşünen öznenin bugünkü eylemlerine, teşvik yahut caydırma yoluyla kılavuzluk edecek ve kestirilmeye çalışılan geleceğin kuruluşundaki yerini belirleyecektir.

1. VİRÜSÜN BULDUĞU DÜNYA: DEĞİŞİMİ ANLAMA MODELİ ÜZERİNE

Küresel bir meseleye dönüşen Covid-19'un tesir sahası, konuyla ilgili tahayyülümüzün odaklanması gereken genel bağlama ait geniş sınırları çiziyor. Bu sebeple, salgınının tetikleme muhtemel değişimin yön ve doğrultusunu tespit için uygun bir kavram ağacı etrafında "dünya düzenine" bakmalıyız. Peki nasıl? Önemliyi, tâlî olandan neye göre ayıracağız? Uygun analitik tasnifler, aradığımız cevaplara giden yolu aydınlatılabilir:

i)Güvenliğin muhtelif katmanlarını kucaklayacak genişlikte tarif edilmiş jeopolitik, ii)ekonomi ve iii)siyasete dair fikirleri de parçası saydığımız anlam sistemleri, büyük salgının bağlamını ve dönüşüm biçimlerini kavramak için dikkatimizi nereye teksif edebileceğimizi gösterebilir. Birbirleriyle daimi surette etkileşim halindeki bu üç alanda patlak veren krizler, tahlil kolaylığı bakımından tekillikleri içinde veya bir bütün halinde, yatay ve dikey düzlemler dikkate alınarak incelenebilir. Hayatın alışılmış akışını bozan krizler, eğer dünya düzeninin büyük oyuncularları arasındaki güç dengelerini ve meşruiyet ölçütlerini değiştiriyorsa, “yatay düzlemde” yeni bir düzene geçiş doğrultusunda ilerlediğimizi söyleyebiliriz. Benzer biçimde, bahse konu birimlerin içinde gözlemleyebileceğimiz “dikey düzlem”deki güç ve meşruiyet ilişkileri sarsılıyorsa yine önemli bir süreçle yüz yüze demektir.

Eğer, dünya düzeninin temel alanlarında birbirleriyle mücadele eden aktörler (devletler, şirketler, örgütler...) sistemin genel parametrelerine yaklaşımları bakımından farklılaşmıyorsa, söz konusu olan yalnızca bir oyuncunun bir başkasıyla yer değiştirmesi ve türdeş aktörler arasındaki güç ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ihtimalidir. Ama meydan okuyucu, kavgasını dünya düzenine ait esâsi ilkelerin reddi üzerine kurmuşsa bir meşruiyet değişiminden de söz edebiliriz. Gücün yeni dağılımı, aynı zamanda yeni bir düzene geçiş anlamını taşır. Dikey değişimlerin mantığı da benzerdir. Yukarıda belirttiğimiz temel alanlarda yeni aktörlerin ortaya çıkışları ya da eski aktörlerin bünyelerindeki iktidar kavgaları sadece kimin yöneteceği sorusuna odaklanıyorsa, yaşananlar güç dengelerindeki dalgalanmalarla sınırlıdır. Kimin ve nasıl yöneteceği/yönetmesi gerektiği sorusuna, kendisini yeni maddi gerçekliklere dayandırabilen fikir/inanç çerçevelerinden cevaplar aranmaya başlanmışsa, meşruiyet odaklı bir dönüşümden bahsedilebilir. Son olarak; eğer dünya düzenini var eden temel alanlar, yatay ve dikey düzlemlerde birbirlerini tetikleyen, güç dengelerini ve meşruiyet biçimlerini aynı anda dönüştürücü krizlerle sarsılıyorsa, o zaman çağ değiştirici bir tarihsel kırılmayla yüz yüze olduğumuzu söyleyebiliriz.

Burada değişimi anlama modellerine örnek olması amacıyla sunduğumuz özet çerçeveyi işlevsel hale getirirken ilk yapmamız gereken şey, dünya düzeninin Covid-19 öncesi çehresine göz atmaktır. Virüs, nasıl bir dünyayı sardı? Covid-19, temel alanlarda yatay ve dikey mücadelelerin ivme kazandığı, meşruiyetle ilgili tartışmaların ısındığı bir “güç geçişi” dünyasını vurdu. Rakiplerin kuvvetlenmesiyle sarsılan hegemonik sistemlerin liderleri, toparlanmak ve hasımlarını zayıflatmak için kendi kurdukları çarkları işlemez kılacak bir stratejiye yönelebilirler. Zira çoğu zaman rakipler, hegemon devletin finansmanıya kurulan düzen ve alt yapıdan da faydalanarak kuvvetlenirler (Okur, 2015). Tarihsel bir benzetme ile anlatmamız gerekirse; Roma imparatorluğunun yükseliş döneminde merkezden sınırlara doğru uzanan gelişmiş yol sistemi, uzak ülkelerin fethedilmelerini ve elde tutulmalarını kolaylaştırıyordu. Ancak imparatorluk zayıfladığında, saldırıya geçen düşmanlar aynı yolları kullanarak Roma

topraklarında hızlı ve başarılı askeri hareketler yürütmeye başladılar. Bu yeni manzaranın davet ettiği askeri taktikler ise yolların inşâ edenler tarafından tuzaklanması ve gerektiğinde tahrip edilmesi idi (Gildart, 1929).

Bu noktada, internet ve sosyal medya aracılığıyla ülkelerin iç siyasi süreçlerini etkileyerek kendisine nüfuz alanı açacak kanallar kuran ABD'nin, aynı dijital omurga üzerinden seçimlerinin yönlendirildiğine dair iddialarla çalkalanışını hatırlayalım. Salgının arifesinde tuzaklar ve karşı tuzaklar, küreselleşme çağında tahkim edilmiş hegemonik alt yapı etrafındaki çok aktörlü gerilim döneminin rutinine dönüşmekteydi. Bu durum dünya düzenini jeopolitik, ekonomi ve anlam sistemleri alanlarındaki yatay ve dikey düzlemlerde çetin mücadele ve dönüşümlerin yaşandığı tuzaklanmış bir yüzleşme iklimine itmekteydi. Yatay düzlemlerde, Doğulu/Batılı büyük devletler, elit ağları, şirketler ve ideolojiler arasındaki gerilim artarken dikey düzlemde de muhalif aktörlerin seslerini yükseltişlerine şahitlik etmeye başlamıştık. Bir tarafta glonationalism/kürede ulusalcılık diye tarif ettiğim (Okur, 2016a), küreselleşme ideolojisine ve ekonomik icaplarına yabancı düşmanlığı, İslamofobi gibi ırkçı ve dışlayıcı reflekslerden yararlanarak muhalefet eden ve buna rağmen kendilerine açık demokratik kanallardan iktidara yürüyen hareketler vardı. Karşısındaki otoriter Doğu ise sivil toplum katmanlarındaki muhalefet enerjisini ve elitler arası iktidar kavgalarını bertaraf edebilmiş değildi.

Dolayısıyla, küresel ölçekte dayanışma gerektiren Covid-19 tarzı bir tehdit karşısında ihtiyaç duyulacak ortak kurumlar, örgütlenmeler, ittifaklar vb. geniş ölçekli bir gerilimle sarsılmaktaydı. Söz konusu krizler, jeopolitik, ekonomi ve anlam sistemleri alanlarının tamamını şu ya da bu ölçüde kuşatmıştı. Güney Çin Denizi'nden Doğu Avrupa ve Ortadoğu'ya uzanan çatışma coğrafyalarındaki karşı karşıya gelişler, ticaret savaşları, kendisini demokrasi ve otoriterlik arasındaki mücadele şeklinde takdim eden liberal kapitalizm ile devlet kapitalizminin ihtilafları... Virüsün yayıldığı dünya düzeni, bir kamu malı olarak işbirliğinin öne çıkarıldığı devirleri geride bırakmıştı, çatışmaya doğru evriliyordu.

Bu noktayı anlamak için kamu malları meselesine biraz daha yakından bakarak, virüsle birlikte bizi bekleyen geleceğe dair tahlillere geçebiliriz. II. Dünya Savaşı sonrasında inşasına başlanan, 1990'larda ise küreselleşen hegemonik sistem, temelde ABD'nin gücüne ve örgütlediği ittifakın doğrudan ve dolaylı katkılarına dayanıyordu. Kulüp üyeleri dışındakilerin de faydalandığı, petrol akışının ve deniz yollarının güvenliği, rakip bloğun yayılmacılığına karşı koruma şemsiyesi sunulması vb. gibi "kamu malları"nın üretimi de, hegemonik şemsiyeyi dahil edilenler nezdinde meşrulaştırıyordu. Düzen, ABD'nin sağladığı kamu malları üzerinden avantajlar sunuyor ama aynı zamanda da üyelerini gittikçe kökleşen açık/örtülü mekanizmalarla denetliyor, kaynaklarını kullanıyor yahut kullanımını yönlendiriyordu (Gilpin, 1981) (Okur, 2015). Sovyetlerin çöküşüyle birlikte, güç dengesi ABD lehine temelden değişirken sistem içi disipline uyulmaya devam edilmesini mazur göstererek meşruiyet meselesini

yoluna koyacak nitelikte düşman arayışı hiç eksilmedi. Medeniyetler çatışması tezleri, terörle mücadele için dayanışma çağrıları sorunu çözmedi. Hollywood üzerinden kitlelere taşınan uzaylı istilasına, zombilere yahut virüslere karşı yeryüzünün muhafızı Amerikan gücü imgesi, güvenliğin insanlık yararına bir kamu malı gibi üretilerek hegemonik liderliğin meşrulaştırılmasının mümkün olup olmadığı sorusuna cevap arıyordu (Löfflmann, 2013) (Drezner, 2011). Tüm dünyayı yönetmek için düşman-ötekiyi insanlık ailesinin dışından seçmek gerektiği düşünülüyordu. Devlet merkezli paradigma eleştiriliyor, vatandaşlık dahil, tüm aidiyetlerinden bağımsız olarak insanı merkezine alan bir güvenlik yaklaşımı için çağrı yapılıyordu. Sağlık problemleri, yetersiz gıda, içme suyuna erişim sıkıntıları, hijyen, deprem vb. doğal afetler dahil pek çok sorun güvenikleştiriliyor, insan güvenliği başlığı altına taşınıyordu (Andersen-Rodgers ve Crawford, 2018). Bu arada, güvenliğin alanının genişletilmesinden yeni müdahaleci dalgayaya meşruiyet devşirme çabası da gözden kaçmıyordu.

Ancak, özellikle küreselleşmeci perspektifin yakından ilgilendiği ütopyalar/distopyalar meraklılarını meşgul ededursun, herkes için üretilen küresel kamu mallarının ABD'ye rakip ülkeleri ve unsurları güçlendirdiği tezine inanan irade Beyaz Saray'a yerleşti ve imparatorluk yollarının bakımını, yani küresel kamu malları tedarik sistemini ve kurumlarını sürdürmeyi istemediğini ilan etti. Her ne kadar söylem ve eylem arasında tam bir uyum gözlemlenmese ve vazgeçiş ilanının aslında kamu mallarının ABD'ye maliyetini azaltmayı hedefleyen bir pazarlık taktiği olduğu intibai uyansa da yeni bir evreye geçildiği açıktı. Dünya düzeninin kurumları, ideolojik ve maddî alt yapısı, artık tuzakların ve karşı tuzakların stratejik zeminine dönüşüyordu. Mevcut alt yapı aşınırken yükselen güçler, nüfuz alanları inşa etmek için hareketleniyor, herkesin göz koyduğu paylaşım sorunu yaşanacak bölgelerdeki gerilim birikiyordu.

2. VİRÜSÜN JEOPOLİTİĞİ VE DÜNYA DÜZENİNİN YATAY/DİKEY DÜZLEMLERİNDE DEĞİŞİM İHTİMALLERİ

Covid-19, bu iklimde üredi. Karşımızda, sınırları aşan, kimlikler ve statülerden bağımsız biçimde herkesi tehdit eden ve askerî olmayan doğasıyla tam bir insan güvenliği meselesi var. Ancak, 1990'ların başında bu kavramı savunanlar, devlet ve insan arasındaki ilişkiyi birincinin güvenliğine ayrılan dikkat ve kaynağın azaltılmasıyla ikincinin sorunlarının çözülebileceği bir denklem şeklinde tasvir ediyorlardı (Şehović, 2018). Halihazırda yaşadığımız deneyim ise salgın hastalık gibi sorunların üstesinden gelinmesinde güçlü ve yetkin bir kamu otoritesine ne denli büyük rol düştüğünü gösteriyor. Devlet aynı anda şunların tamamını yapabilecek tek insan örgütlenmesi olarak vazgeçilmezliğini bir kez daha ispatlama fırsatını buluyor. Salgın zamanlarında bireysel tercihlere, daha önce sağlık ve güvenlik hizmetlerinin bedelinin ödenip ödenmediğine bakılmaksızın, kişiyi kendisinin ve toplumun kalan kısmının menfaatleri için tedaviye

ve/veya karantinaya ikna edecek, gerektiğinde zorlayacak, insanların evlerine gönderildiği yeni sistemde güvenliği sağlayacak meşru bir iradeye ihtiyaç vardır. Bu güç aynı zamanda genel olarak ülkenin özel olarak da riskli yerleşim birimlerinin sınırlarını salgın tehdidini büyütecek insan, hayvan, mal vb. akışlarına kapatabilecek yeteneğe sahip olmalıdır. Ayrıca salgınla mücadele, kabaran sağlık masraflarının karşılanmasının yanı sıra, virüsün yayılmaması amacıyla durdurulan faaliyetlerin belirli ölçüde tazminini, salgın müddetince vatandaşların gıda, ısınma vb. temel ihtiyaçlarına kesintisiz erişimini, zarar gören kesim ve sektörlerin mali açıdan desteklenmesini kapsayan ekonomik politikalarla desteklenmek durumundadır. Mevcut dünya düzeninin başat aktörleri konumundaki devletler, meselenin bu yönlerinin tamamında sorumluluk üstlenebilmek bakımından rakipsizler.

Dolayısıyla Covid-19, en azından şu aşamada, dünya düzeninin dikey düzlemindeki başat aktör olan devletin meşruiyetine meydan okuyan ulusal/küresel sivil toplum kaynaklı ciddi bir hareketlilik meydana getirmedi. Aksine, küresel ilaç şirketleri, aşı işiyle uğraşan bazı büyük vakıflar ve hükümetler arası bir yapılanma olan Dünya Sağlık Örgütü'nün meşruiyetlerini sorgulayan, kimileri komplo teorilerine dayalı propagandalar niteliğindeki, tartışmaların yaygınlaştığını görüyoruz. Salgın sebebiyle devletin meşruiyet zemininin sarsılması ancak, dünyanın farklı köşelerindeki kamu otoritelerinin dönüştüremeyecekleri yapısal özellikleri sebebiyle başarısızlığa uğramaları halinde söz konusu olabilir. Virüs, dünyanın az gelişmiş coğrafyalarına doğru yayıldıkça halihazırdaki manzaranın değiştiğini görebiliriz. Zira, mevcut görece istikrarlı manzara, tüm devletlerin Covid-19'la imtihanlarından aynı başarıyla çıkacakları anlamına gelmiyor. Özellikle şu iki faktör, virüs sonrası dünyasını karakterize eden yarılma hattını çiziceğe benziyor: Virüsün devâsı bulunmaksızın etkin kalacağı süre ve salgının yaygınlaşma hızıyla orantılı olarak yol açacağı tahribatın derinliği. Uzun ve şiddetli bir salgın, görece zayıf ülkelerin kaynaklarını tüketerek istikrarsızlığa sürüklenmelerine, içerde meşruiyet kriziyle, dışarda da krizden güçlü çıkan devletlerin yeni güç dengelerine göre nüfuz alanları kurma stratejileriyle boğuşmalarına yol açacaktır. Kamu otoritesinin zayıflayıp çözülüşü, yerelden küresele uzanan yelpazede muhtelif devlet dışı aktörlerin yükselişleri için meşruiyet zemini ve güç boşluğu üretebilir. Bunlar, ideoloji/dünya görüşü ve çıkarlar bakımından uzak coğrafyalardaki benzerleriyle eklemlenen bir ağ görüntüsü arz edebilecekleri gibi, ayakta kalan büyük güçlerin yönetilemez hale gelmeye başlayan bölgelerdeki vekillerine dönüşerek birbirleriyle çatışmaya da başlayabilirler. Bahsettiğimiz ihtimallerin gerçekleşmesi, dünya düzeninde meşruiyet ve güç eksenli köklü değişimler yaşanması anlamına gelecektir.

Bu noktada, ABD ve Çin'in sağlık sektörlerinde somutlaşan yarışı da dikkatli değerlendirmek gerekiyor. Washington'un II. Dünya Savaşı'nda yıkıma uğrayan ekonomilere yaptığı yardım ve mantığına yukarıda işaret ettiğimiz kamu mallarının üretiminde oynadığı rol, model alınarak ABD-Çin

rekabetinin geleceği üzerine değerlendirmeler yapılmaktadır. Her ne kadar dönemler ve meseleleri arasında kurulan bazı paralelliklerin karşılığı bulunsa da, generallerin stratejilerini hep en son savaşı esas alarak belirlemelerinden kaynaklanan zaafllara burada da rastlamak mümkündür. Birkaç aydan daha uzun sürecek ve üretim hayatının önemli sektörlerde durdurulmasını gerekli kılabacak bir süreç sonrasında krediye ve ekonomik yardıma ihtiyaç duyan ülkelerle güçlü ekonomiler arasında belirli düzeyde bağımlılık ilişkisinin meydana geleceğini beklemek gerekmektedir. Yine, salgın esnasındaki sağlık malzemesi ve hatta bulunursa aşı ihtiyacını gören bağışçılar da belirli bir zaman için gönülleri fethedebilirler. Fakat, bu ilişkilerin ABD hegemonyasının inşası dönemine benzer bir alt yapı tesis edebilmesi için başka şartların da teşekkülü gerekir. Basitleştirerek ifade edersek; küçük devletleri büyüklere iten tehlike ve zorluklar sistemik ve uzun soluklu olmalı, yardım alanları yardım yapanların eksenine sabitleyecek kurumsal ve dönüştürücü/eklemlenici kapsamlı bir proje mevcut bulunmalıdır. Bu ise, birkaç aydan ibaret kalacak salgın deneyiminin sağlayamayacağı bir şeydir. Ard arda gelen dalgalara ve felaketlerin yeni normale dönüştüğüne dair kabullerin yaygınlaşmasına bağlıdır. Ancak bu senaryonun gerçekleşmesi halinde dünya düzeninde köklü bir değişimden söz edebiliriz.

Yukarıda değindiğimiz kötümser ihtimal, şu akıl yürütme zincirinin tezahürüdür. Nükleer silahlar çağından itibaren dolaylı stratejilere dayalı hamleler ve örtülü operasyonlar, büyük güçler arasındaki mücadelelerin kulvarları arasında daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Karşılıklı imha anlamına gelecek topyekûn bir savaşa sürüklenmemek için failini mümkün olduğunca gizleyen değişik mahiyet ve ölçeklerde tuzaklar tasarlanarak rakipler zayıflatılmaya çalışılmıştır. Covid 19'un toplumlar ve ekonomiler üzerindeki yıkıcı etkisi ve küresel kamuoyuna salgınların "olağanlığını" kabul ettirışı, dünyayı biyolojik saldırı senaryolarına daha açık hale getirmiş bulunuyor. Bu ise gelecekte devletlerin, tecrübe ettiğimiz süreçten şiddetlilerini farklı senaryolar etrafında yaşayabilme ihtimalini daha çok ciddiye alacakları anlamına geliyor. Dolayısıyla, dünya düzeninin tuzaklı evresinin dinamikleri, virüslü hayatı normalleştirmeye aday bir stratejik yaklaşımı yaygınlaştırabilir. Ayrıca, zamanımızdakine benzer dönemleri inceleyen güç geçişi teorisi (Organski, 1968) (Okur, 2016b), çatışmaya en yakın evrenin hegemon ve rakibinin güçleri arasındaki mesafe ile sistem içindeki tatmin düzeylerine dair algıları tarafından tayin edileceğine işaret ediyor. Aradaki makasın kapanmak üzere olduğunu düşündükleri ânda, prestij ve statüleri hakkındaki algıları korumak ya da karşı tarafinkilere zarar vermek için çatışmacı adımlar atabilirler. Covid-19'la kaba tartışmalar özellikle sonbahardaki seçimlere kadar ABD-Çin ilişkilerinin bu gözle de izlenmesini gerekli kılıyor. Askerî açıdan Güney Çin Denizi ve Kuzey Kore merkezli gelişmeler, diplomatik bakımdan da Washington'un Çin'i ihmal dolayısıyla salgının sorumlusu ilan edip tazminat talep eden çıkışlarına Avrupa'dan bulabileceği olumlu karşılıklar, gerilimli geçmesi muhtemel sürecin ön işaretleri şeklinde değerlendirilebilir.

3. VİRÜSÜN EKONOMİPOLİTİĞİ VE DÜNYA DÜZENİNİN YATAY/DİKEY DÜZLEMLERİNDE DEĞİŞİM İHTİMALLERİ

Covid-19, dünya düzeninin ekonomik sac ayağı üzerinde, artan sağlık harcamaları ile kapatılmanın vatandaşlara ve kamu maliyesine yükleyeceklerinden başka etkiler de doğuracaktır. Küreselleşme döneminde genelde silah sanayiinden ibaret görülen stratejik üretim kategorisinin yeni sektörlerle doğru genişlemesi beklenebilir. Devletler, sağlık ve gıdadan başlayarak bazı sektörlerde, dışardan daha ucuza temin edilebilecek ancak kriz zamanlarında erişimi zor ürünler için yerli alt yapılara yöneleceklerdir. Ayrıca, iletişim ve ulaşım/nakliye teknolojilerindeki ilerlemenin mümkün kıldığı küresel tedarik zincirlerinde, yine krizlerde yaşanacak kesintiler dikkate alınarak yedekleme yatırımlarına gidilmesi söz konusu olabilir. Uzayan salgının üretim ve dağıtım mekanizmalarında meydana getirdiği kırılmalarla yüz yüze kalan çok uluslu şirketler, büyük pazar niteliğindeki ülke ve coğrafyalarda başlıca ürünlerinin ikame edilemez imalat safhalarını, dışardan getirilecek parçalara duyulan ihtiyacı en aza indirerek gerçekleştirebilecek yeniden yapılanma kararları alabilirler. Pazar derinliği, muhtemel yeni korumacılık tedbirleri vb. ihtimalleri tarttıktan sonra daha avantajlı olacağı kanaatine varılırsa, kimi bölgelerdeki üretimlerini de tamamen anavatanlarına çekebilirler.

Bazı önemli ekonomik faaliyet alanları kriz sarmalına girerken başkalarının ise yıldızlarını parlatmaları beklenmektedir. Örneğin; imalat sanayi, ulaştırma ve genel insan hareketliliğindeki yavaşlamanın yanı sıra büyük üreticiler arasındaki uzlaşmazlıkların da katkısıyla, petrol fiyatları ve bağlantılı sektörler dar boğaza sürükleniyor. Hayli zamandır gündemden düşmeyen dijitalleşme sürecinin ise, kapatmalarda yaşanan deneyimler ve artan güvenlik kaygıları sebebiyle gelişme ivmesini hızlandırdığı görülüyor. Adım attığımız yeni safhada bir dizi sektördeki dijitalleşmenin özellikle öne çıkacağı tahmin ediliyor. Bunların başlıcaları; insan emeği ve üretim, dağıtım vb. ekonomik faaliyetlerin fiziki mekanları arasına mesafe konulmasına imkân verecek yapay zekâ ve robotikle ilgili teknolojiler; dijitalleşmenin eğitim ve bürokratik işlerden başlayarak hizmet ve finans sektörlerinde daha fazla yayılması; dijital güvenlik, izleme-istihbarat sistemlerinin kullanım alanlarındaki genişleme ve derinleşme şeklinde sıralanabilir. Covid-19'un uyardığı güvenlik motivasyonları, teknolojideki ve üretimin organizasyonundaki bu değişimlerin bazılarının hızlarını ve doğrultularını yönlendirebilir; evden çalışma, eğitim, dışardaki insan emeği minimuma indirilmek zorunda kalındığında özellikle hayatî üretim sektörlerinin işletilebilmesi için gerekli teknolojiler gibi alanlara âit yatırımlar öncelenebilir. Bu çerçevede, özel hayatla ilgili alternatifsiz konumuna ekonomik üretimin ve eğitim faaliyetlerinin mekânı olma

vasıflarını ekleyen ev, nükleer savaş tehdidiyle karakterize edilen Soğuk Savaş döneminde nüfusun korunabilmesi amacıyla tasarlanmış sığınaklara benzer şekilde “virüskıran” işlevi de kazanabilir.

Ekonomiyi güvenlik ve geniş anlamda jeopolitikle buluşturan bu gelişmeler, orta ve uzun vadede dünya düzenini yatay ve dikey düzlemlerde dalgalandıracak güç ve meşruiyet değişimlerini tetikleme potansiyeline sahiptirler. Kaba hatlarıyla ele almak gerekirse; değişen alt yapı, verimliliği arttırdıkça devletler ve diğer örgütlenmeler arasındaki güç dengelerini etkileyecek, zenginlik/fakirlik hattı yeni süreçteki başarıyla bağlantılı olarak bazı örneklerde tahkim edilirken diğerlerinde yer değiştirebilecektir. Dünya düzeninin ekonomi sütununu orta vadede dönüştürmesi beklenen gelişmeler, dikey düzlemde de hareketlenmeler meydana getirebilir. Bunların başında, üretim araçları ve biçimlerindeki yeniliklerin emeğin kompozisyonunu tekrar belirleyişiyle ortaya çıkması muhtemel sosyal ve siyasi meseleler geliyor. Temel sorulardan biri şu; teknolojik alt yapı ve iş yapma usullerinin değişimiyle vasıfsız kategorisine itilecek kitlelerin ne kadarı yeniden eğitilerek istihdam havuzu içinde tutulabilir? Daha önce, sanayi devriminin ardından karşılaşılan ve ardışık teknoloji dalgalarıyla şiddetlenerek tekrarlanan benzer nitelikteki sorular, hizmet sektörünün genişlemesiyle cevap bulmuştu. Covid-19 sonrası dünyada, artık işin içine güvenlikle bağlantılı motivasyonlar da girebileceğinden şiddetlenebilecek yeni dönüşüm dalgası, hizmet sektöründeki işlerin bir kısmının yapay zekâ-robotik uygulamalarına havale edilmesine, diğer bir bölümünün de eve aktarılmasına yol açabilir.

Bahsettiğimiz muhtemel dönüşümle sisteme sokulmasında zorlanılacak istihdam fazlası işgücünün genişliği, önemli siyasi ve sosyal sonuçlar doğuracaktır. İntikal dönemine uygun tasarımı yapabilen ülkeler, zamanla hem herkesi sistemde tutmayı hem de toplam refahı arttırmayı başarabilirler. Dönüşümün az sancıyla gerçekleşmesi, kademelendirilerek planlanmasına bağlıdır. Refahı arttıkça paylaşılacak güçlü yeniden dağıtım mekanizmalarına, iş ve eğitim alanlarında dijitalleşme tarafından sağlanacak imkanların desteğiyle nüfusun büyükşehirlerden ıssızlaşarak etraflarındaki verimli arazileri de ataletle itmiş eski yerleşimlere doğru yayılışına ihtiyaç var. Eve ya da ev odaklı şehre, ev-kente dönüş, bireyi aile içinde ekonomik ve sosyal açıdan yeniden tanımlayabilir, geçiş devrinin üreteceği istihdam vb. sorun dalgalarına karşı kamunun alacağı tedbirleri destekleyen bir dalgakıran işlevi de üstlenebilir. Bu noktada, “ekonomi” kelimesinin “oikos-nomos”, yani “hânenin yasası” manasını taşıyan bir etimolojik kökene dayandığını hatırlamak (Hagamen, 2017), bahsettiğimiz gelecek ihtimalinin insanlık tarihindeki köklerinin derinliğine işaret bakımından değerlidir. Söz konusu doğrultudaki ekonomik yeniden yapılanmanın bütünüyle piyasaların akışına bırakılması halinde ise, sanayi devriminin ilk dönemini hatırlatır şekilde, dünya düzeninin dikey düzleminde ciddi çatışmalar ve çalkantılarla yüzleşilmesi, yeni siyasi aktörlerin tarih sahnesine çıkışı şaşırtıcı olmayacaktır. Dijital dönüşümün ışıldadığı bazı büyük şehirleri müşterek bir

sistem etrafında birbiriyle irtibatlandırırken, insanlığın kalanının karanlık gölgelere terkedilmesini hedefleyen seçkinci yaklaşımlar, kendilerini güçlü ve keskin bir muhalefetle yüzleşmeye hazırlamalıdır.

4. VİRÜSÜN VURDUĞU DÜNYADA ÖLÜM-HAYAT VE ANLAM SİSTEMLERİ

Dünya düzeninin yaslandığı diğer sütun olan anlam sistemleri de, jeopolitik ve ekonomi alanlarındaki dönüşümle çift yönlü bir etkileyen-etkilenen ilişkisi geliştirirler. Öncelikle, üzerinde konuştuğumuz tartışma başlıklarının tamamını yaygın ölüm korkusunun tetiklediğini unutmamalıyız. Tarih boyunca ölümle kitlesel yüzleşme, hayat ve ötesinin yeniden kavranması ihtiyacını gün yüzüne çıkarmıştır. Meselenin bir yönü, yitirilen yakınların sebep olduğu ızdıraba tahammül, diğeri de yanı başımızdaki ölüm gerçeğine rağmen yeryüzündeki faaliyetlerin sürdürülmesi motivasyonunun korunmasıdır. İnsanoğlu canları alan, mallar, iş ve yatırımlardan beklenen ürün ve kazançları eksilten korkulu felaketlerle karşılaştığında, sabredip dayanmakta zorlanır. Yaşadıklarını ve varlığını aydınlığında yeniden anlamlandırarak direnç kazanacağı, inciye benzer ümit yıldızının parlak ışığına ulaşmak ister. Fıtrata uygun tatmin ihtiyacı arayış, arayış da açığa çıkan bireysel ve toplumsal enerji demektir. Din, ideoloji, felsefe ya da fikirler demeti formundaki anlam sistemleri, söz konusu enerjiyi arkalarına almak için rekabet ederler. Bu süreçte, bağlılarının fikir ve inançları kadar çıkarlarını da temsil kabiliyeti kazanan anlam sistemleri (bazıları tamamen çıkarlar doğrultusunda imal edilirler), jeopolitik ve ekonomi alanlarının yatay ve dikey düzlemlerinde gözlemlenen maddi ve yapısal değişim potansiyellerini kendi istikametlerine doğru yönlendirmeye çalışırlar. Önceki dünya düzeninden miras kalan kökleşmiş kabuller ve somut maddi şartlardan oluşan yapılar sarsılarak değişimin dinamiklerini serbest bıraktıklarında, farklı mümkün geleceklere uzanan kapılar aralanır. Anlam sistemlerinin ilkeleri ve destekledikleri çıkarlar, yeni dönemin mümkünleriyle karşılaştırılır. Ardından da takipçiler için red yahut kabullerden oluşan yol haritaları belirginleştirilir. Söz konusu ilkelerin ve çıkarların işaret ettiği hedefler/ülküler, temellendirilmiş tahayyüle yön verir.

Bu çerçevede, Covid-19'la içine girdiğimiz konjonktür, eski anlam sistemlerinin yeni ve/veya güncellenmiş meselelerle yüzleşmeleri, bunları yorumlamaları ve meydan okuma olarak gördükleri hususlarda da cevaplar üretmeleri için çağrı mahiyetindedir. Sürecin uzaması ve derinleşmesi, değişen çıkarları temsil eden yeni ideolojileri de sahneye davet edebilir. Bu durum, devletlerdeki iç iktidar kavgalarının ve dünya düzeninin genelindeki jeopolitik ve ekonomik mücadelelerin seyrini etkileyecektir. Bugünden bakıldığında, virüse karşı mücadelede bireyleri sürekli takip altında tutacak gözetleme tekniklerinin yeriyile ilgili tartışma, dünya düzeninin halihazırdaki tuzaklı görünümüne uygun, önemli ideolojik rekabet argümanlarını somutlaştırmaktadır. Devletler, dijitalleşmenin kendilerine sunduğu izleme yöntemlerini kamu sağlığı adına ne kadar yoğun kullanabilirler? Suçlunun hapisanede gözetlenmesine benzer biçimde, bulaşıcı hastalık taşıyanlar da

sürekli izlenebilir mi? Ya, henüz virüs kapmamış olsalar da, virüsün görüldüğü şehirde yaşamak vb. sebeplerle risk kategorisinde sayılanlar her adımlarında gözetlenebilirler mi? Risk kategorisinin sınırları daha geniş olabilir mi? Örneğin tüm vatandaşlar? Hangi uzunlukta bir müddet için? Mevcut salgın sönse bile, yeni virüslerin ortaya çıkma ihtimali mevcut değil mi? Bunları ânında fark ederek tedbir alabilmek gerekçesiyle gözetleme yeni normale dönüştürülebilir mi? Peki ne kadar yakından? Vücutla bütünleşerek kişilerin yükselen ateşi gibi biyometrik verilerini anında bir merkeze iletecek teknolojiler kullanılabilir mi? Devletleri bir kenara bırakalım, şirketler gönüllülük esasında bu tür verilere talip olurlarsa?

İlk bakışta bu sorular, gözetleme düzeyini, anlam ayrışması bakımından Doğu-Batı fay hattının simgesel unsurlarından biri olarak karşımıza çıkaracakmış intibamı uyandırır da, somut tehdidin şiddeti arttıkça rakip büyük güçlerin birbirlerine benzeyeceklerini düşünmek daha gerçekçidir. Nitekim, daha önce ekonomi alanında yaşanan gelişmeler bu kanaati desteklemektedir. Örneğin, 2008 krizinden itibaren ABD’de piyasaya yapılan müdahaleler devletin rolünü Asya’daki örneklerle yaklaştıracak doğrultuda değiştirmiştir. Güvenlik kaygısı arttıkça, otoriter ya da demokratik devletler özünde birbirlerine hayli yaklaşan politikalarda buluşabilmektedir. Bunlara ilaveten, güç ve zenginlik sahibi büyük, özel aktörlerin de kendi çıkarları ve dünya düzeni vizyonları doğrultusunda “büyük veri”nin peşinden koştukları sır değildir (Stiglitz, 2019). Bu iklimde, güvenlik-mahremiyet dengesinin insan onuruna yaraşır seviyede kurulması önemli bir taleptir ve rakip anlam sistemlerinin birbirlerine karşı üstünlük sağlamaya çalışacakları hususlar arasında yer alacaktır. Dijitalleşmenin sağladığı imkanlar sayesinde güvenlik, iş, eğitim gibi fonksiyonlar üzerinden “ev”in yeniden tanımlanması söz konusu olursa, kamunun salgınlar hakkındaki bilgi ihtiyacı da, sorumluluğu hane halkı ile paylaşırken her türlü izleme mekanizmasını evin sınırları dışında tutacak bir tarzda düzenlenebilir. Dolayısıyla, mevcut tartışmalar bakımından, hem mahremiyeti hem de kamu sağlığını korumak hedefi erişilemeyecek bir ütopya değil, çıkarlar güçlü değerlerle terbiye edildiğinde halledilebilecek bir meseledir. Bu çerçevede, eve her türlü izinsiz girişi, kötü zan ve merak motivasyonlarından hareketle kişilerin mahremiyet alanlarının gözetlenmesini, ilkesel düzeyde reddedip mensuplarını bu doğrultudaki uygulamalar için motive edebilecek anlam sistemlerinin çekicilik kazanması beklenebilir.

Rekabet halindeki anlam sistemlerinin, cazibe ve etkinliklerini arttırabilmek için tecrübe ettiğimiz dönüşüme ait başka hangi parametrelere odaklanmaları beklenir? Cevaba, Covid-19’lu günlerin zihin ve ruhlarımızdaki akislerine kulak kabartarak yaklaşmayı deneyebiliriz. Virüs salgını, hayat-ölüm arasındaki dengenin gelişen bilimle ilki lehine gittikçe bozulacağına dair kabulün neredeyse tabu niteliği kazandığı, millî dayanışma halkaları gevşetilirken uzak ve yabancı coğrafyalar, ekonomiler, fikirler, inançlar ve insanlarla ilişki kurmanın dünya düzeninin tüm alanlarında

sınırsız teşvik edildiği on yılların ardından aksi istikamette güçlü bir rüzgâr estiriyor. Ölümün, kolektif bilinçteki ücra köşelere ötelenmiş bir nokta halinde silikleştirilmesini merkezine yerleştiren sistemik dünya tasarımı, şuurlarda sarsılıyor. Ölüm tehlikesi, hayatımızın akışını kökten değiştiren en önemli “günlük” gerçeğe dönüşürken, bağlantılılığın ciddi risk anlamına geldiği bir süreçteyiz. Güven ölçeğimizin sıfır noktasında ev var. Ondan mesafe ve zaman bakımından uzaklaştıkça, tehlikeyle yüzleşme ihtimalimiz artıyor. Bir yere dokunurken yahut soluk alırken virüsün ölüm tuzağına düşme, yakınlarımızı da düşürme korkusunu yaşıyoruz. Ekranlarımızda, dünyadaki hangi büyük güç Covid-19’la tuzak kurmaya çalıştığı için bu hallere geldiğimize dair tartışmaları dinliyoruz. Gözde turist adreslerinden gelen günlük ölüm rakamları, küresel çağın şehir ve coğrafyalarına dair ışıltılı imajları zihinlerimizde solduruyor. Bağlantılılığın sembolü sayılan küresel kurumlar ve AB gibi örgütlenmeler, salgının baskısı altında bir kez daha arz-ı endam eden dayanışma kusurları ve iç çekişmelerle prestijlerini eritiyorlar. Geleceğe dair artan kaygılarımızı hafifletecek haberlerin adresi olmaları imkânsız. Sistemimiz, evin hayatımızdaki yerini en aza indiren bir tüketim toplumu formatına ayarlı olduğu için kepenklerin indiği her gün maliyetler katlanarak artıyor. Evde, güvenli alanımızda kalabilmemiz dışardan destekle mümkün. Bunun için de yüzümüzü kendi başının derdine düşmüş uzak coğrafyalara değil, ailemize ve mali kaynaklarını içerden, milletten devşirmek durumunda olan devletimize dönüyoruz. Söz konusu çevrimi de dünyanın önemli kısmı, birlikte yaşıyor. İçine girdiğimiz tüneldeki yolculuğumuz kısa sürse bile dönemin hatıraları dünyaya bakışımızı etkileyecektir. Uzadığı ve tekrarlandığı takdirde ise ölüm-hayat, güvenlik, ekonomi ve kimlikle ilgili sıraladığımız kaygılara cevap verebilecek biçimde kendisini konumlandırın, vurgularını yenileyen anlam sistemleri çekiciliklerini arttırabilirler.

5. SALGININ MUHTEMEL ETKİLERİ VE TÜRKİYE: TEHDİTLER VE FIRSATLAR

Yukarıdaki değerlendirmelerimizin ışığında, Türk milletini nelerin beklediğini söyleyebiliriz? Türkiye, ufkunda beliren yeni geleceğin kuruluşuna nasıl katılabilir? Daha önce de dile getirdiğimiz gibi, düşüncelerimizi bu hususlar üzerinde derinleştirebilmek için tüm insanlığın merak ettiği şu soruların cevaplarına yaklaşabilmemiz lazım: Virüsle henüz ilk istasyonuna ulaşmakta olduğumuz yolculuğumuz ne kadar sürecek, bu esnada hangi şiddetle sarsılacağız? Bir müddet sonra seyahatimizi, başlangıç noktasına geri dönmeyi planladığımız uğursuz bir gezi gibi mi, yoksa yolda tecrübe edeceğimiz kişisel, toplumsal ve küresel dönüşümlerden bazılarını benimseyerek evimizi ulaştığımız yeni menzilde inşayı arzulayacağımız bir göç şeklinde mi göreceğiz? Yahut buna mecbur mu kalacağız?

Her halükârda, Türkiye’nin salgın sonrası dünyasında etkin bir siyaset izleyebilmesi için virüsle imtihanını mümkün olan en az can kaybı ve ekonomik zararla atlatabilmesi lazım. Bu gerçekleştirilebildiği takdirde,

bölgesel ve küresel güç-meşruiyet denklemlerinde Türkiye lehine fırsatlar doğabilir. Örneğin Türkiye; komşularından hayli güçlü bir kamu sağlığı alt yapısına sahip olması sebebiyle, yakın coğrafyasında ve özel ilişki geliştirdiği bölgelerde etkinliğini arttıracak, taraf olduğu bazı çatışmalardaki statükoyu lehine değiştirecek sonuçlar alabilir. Zira Türkiye, salgının zaten kıt olan kaynaklarını zorladığı bölgelerin sakinleri nazarında, sağlık ordusu, tesisleri ve dönmeye devam eden ekonomik çarklarıyla daha çok çekicilik kazanacaktır. Covid-19'un, Suriye-Irak'tan başlayarak Türkiye'nin muhtelif bölgelerdeki nüfuzunu sınırlamak isteyen büyük güçleri ve bölgesel aktörleri gittikçe daha fazla iç meselelerine odaklanmaya zorlaması ihtimali de mevcuttur. Bu devletlerle işbirliği yapan yerel unsurlar daha fazla yardıma ihtiyaç duyacakları bir dönemde, müttefiklerinin kayıtsızlığıyla tanışabilirler. Ayrıca, namlusunu Türkiye'ye doğrultan terör örgütleri, denetledikleri coğrafyalarda sivil nüfusun artan tepkileriyle yüz yüze gelebilecekleri bir döneme giriyorlar. Çünkü bu yapılar, yaygın ve ölümcül sonuçlar doğuran virüs salgını gibi bir krizi yönetebilecek ne alt yapıya ne de kaynağa sahipler. Sivil nüfus, Türkiye'nin kontrolündeki alanlarda sunulan sağlık hizmetlerini ve ekonomik yardımları terör örgütlerinin başarısızlıklarıyla kıyaslayacaktır. Baskıyla sadakat devşirenler, gücün askeri olmayan yönleri üzerine kurulu meşruiyet terazilerinden her zaman çekinirler. Bu denklemde hayat kurtarma kapasitesiyle zorlayıcı gücünü birbirlerine kalkan yapabilecek olan Türkiye, salgının ortaya çıkarabileceği yeni gerçeklere dayalı propaganda ve diplomasi becerilerini de seferber ederek önünü kesen düğümlerin üzerine gidebilir.

Bu esnada petrol fiyatlarının düşük seyretmesi, Türkiye'nin ithalat faturasını hafifletirken güneyindeki petrolle finanse edilmek istenen örtülü/açık harita mühendisliği çabalarını zayıflatacak, Doğu Akdeniz'deki Türkiye karşıtı koalisyonun hidro-karbon kaynaklarıyla ilgili planlarına da zarar verecektir. Güvenliğini en çok tehdit eden jeopolitik nitelikli krizlerin donduğu şartlarda Türkiye, Covid-19'un vurmakta olduğu darbeyi hızlı atlatabilirse, deneyimli kapasitesini özel nitelikli ilişkiler yürüttüğü ülkelerle işbirliğini derinleştirmek amacıyla kullanabilir. Kriz zamanlarında hayatta tutma yeteneklerini geliştirip paylaşarak çekicilik kazanmak, sonrasında nitelikli sağlık turizmi vb. yollarla ekonomik kazanç imkanlarının ve diğer sektörlere yayılabilecek yeni ortaklıkların kapısını açabilir. Ancak olumsuz ihtimal gerçekleşir, Türkiye salgının ekonomik ve psikolojik maliyetleri altında ezilirse dışardan içeriye doğru bir kayıplar ve istikrarsızlık silsilesiyle yüzleşebileceğini de hatırd tutmak gerekiyor.

Dünya düzeninin tuzaklı evreleri, rakip başat aktörler arasındaki rekabet bağlamında küçük ve orta ölçekli devletleri hedef alan nüfuz mücadelelerinin sürat kazandığı dönemlerdir. Eğer bu devletler, kriz zamanlarındaki bazı temel ihtiyaçlarını paylaşılan tarih ve kimlik gibi köprüler sebebiyle özel değer verdikleri, kapasitesi yüksek paydaşlarından tedarik edebilirlerse büyük güçlere karşı bağımsızlıklarını daha kolay muhafaza ederler. Teorik anlamını ve potansiyellerini bir başka yerde

tartıştığımız (Okur, 2018), Türkiye'nin tarihsel dünyalarının parçası mahiyetindeki coğrafyalara bu bakımdan dikkat etmek gerekmektedir. Örneğin; daha önce de borç kriziyle sarsılan AB'nin Covid – 19'la içine düştüğü durum, ABD-Avrupa ilişkilerinin son dönemdeki gerilimli niteliği vb. parametrelerle birlikte göz önüne alındığında, Balkanlar'da meydana gelebilecek bir güç boşluğunun üretebileceği yeni dalgalanmalara hazır olmak lazım. Benzer şekilde, Kuşak Yol projesi ard alanındaki nüfuz mücadelelerinin mahiyetinde de değişiklikler gözlenebilir. Asya'nın artan ağırlığı karşısında, başta Türk ve Müslüman nüfuslu devletler olmak üzere, görece küçük aktörlerin içinden geçtiğimiz süreci bağımsızlıklarını anlamsızlaştıracak fiili çözümler yaşamadan atlatmaları Türkiye için önemlidir. Salgının bu hat etrafındaki evrimini yakından izlemek ve kamu otoritesinin zaafına yol açabilecek kaos senaryolarına karşı iletişim ve dayanışma kanallarını her zamankinden açık tutmak yerinde olacaktır.

Büyük aktörlerin virüs salgınının başından itibaren izledikleri politikalar değerlendirildiğinde, dünya düzeninin işbirliğine önem verilecek bir mecradan ziyade, karşılıklı “tuzaklamaların” daha da şiddetleneceği bir yöne doğru evrileceğini varsaymak makul gözüküyor. Gerilimli güç geçişi dönemlerinde, hegemonik liderlik uğruna çekişen aktörlerin dikkatlerini küresel düzeni tehdit eden sorunların herkes için çözümüne değil, kendi güç parametrelerine etkisine ve hasımlarına vereceği zarara odaklamaları daha muhtemeldir. Kriz bahanesiyle nüfuz alanlarını genişletmek, propaganda yapmak vb. için yürütülebilecek yardım kampanyalarının bu temel motivasyondan uzaklaşma şeklinde yorumlanması doğru olmayacaktır. Salgının ilk evrelerinden şu ana kadar Çin ve ABD arasında yaşananlar, bu durumu doğrular niteliktedir.

Türkiye, Covid-19'un kısa vadeli ekonomik sonuçlarının yanı sıra, orta ve uzun vadede sebep olabileceği sektörel dönüşümlerden de etkilenecek. Ekonomik hayatın pek çok köşesinde, ama en çok da eğitim ve hizmetler alanında devam eden dijitalleşme sürecinin ivme kazanacağı beklentisi yaygın kabule ulaşmış vaziyette. Hayli zamandır devam edegelen, dijitalleşme/yapay zekâ ve robotik teknolojilerinin ön planda olduğu Endüstri 4.0'la ilgili tartışmalara artık çok güçlü bir kamu sağlığı boyutu da eklenmiş bulunuyor. Covid-19'un tesirinden ne zaman çıkabileceğimizi henüz bilmiyoruz. Ama, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, yaşadığımız bu tecrübeden sonra virüs salgınlarının belirli aralıklarla tekrarlanabileceğine yahut biyolojik savaşlar çağının kapımızı çalabileceğine dair kaygılarımız diri kalacaktır. Dolayısıyla, uzun süreli eve kapanma ihtimallerini de düşünerek alt yapıyı yenileyecek bir planlamaya ihtiyaç duyacağız. Eğitim, üretim, ticaret vb. insan faaliyetleriyle ilgili süreçlerin mümkün olduğu kadar geniş kısmını evden yürütebilecek teknolojilere sahip olmak bir güvenlik garantisine dönüşecektir.

Bu noktada, dijitalleşme söz konusu olduğunda dile getirilen bazı eleştirileri şu hakikatin prizmasından değerlendirmek yerinde olacaktır: Sanayi Devrimlerinin tarihi bize teknolojik gelişmenin saatinin geriye

çevrilemediğini göstermektedir. Bugün vazgeçilmez kabul ettiğimiz pek çok alışkanlığımız, bir ya da en çok iki kuşak önce hayat tarzımızın gündelik parçaları saydığımız başka unsurların yerine yeni teknolojilerin zorlamasıyla ikame edilmişlerdi. Tarihi tecrübemiz, teknolojik dönüşümler karşısında kök değerlerimizin tezahürü olan kimlik hususiyetlerimizi koruyup geliştirebilmek bakımından en iyi yolun, değişimin dinamiklerini ve potansiyellerini iyi yorumlayarak ihtiyaç ve isteklerimize uygun bir tasarım çerçevesinde yönlendirmeye çalışmak olduğunu söylüyor. Bunları hesaba katan düşünce üretimi süreçleri, “temellendirilmiş tahayyül” gayretleri canlı tutulursa, yalnızca önümüzdeki problemleri çözecek yöntemler geliştirilmiş olmaz, aynı zamanda da Türkiye’nin dünya düzeninin tuzaklı evresine kendi sözü, imkanları ve yol haritasıyla giren bir güce dönüşmesinin önu açılabilir.

Sonuç

Peki nereden başlamalı? İlk yapılması gereken şey, Covid-19’un sebep olduğu büyük kapatma sırasında başvuru alan dijital süreçlerin kuvvetli ve zayıf yönlerini içeren geniş çaplı bir değerlendirmedir. Türkiye, eğitim, ekonomi, güvenlik gibi alanlarda dijitalleştirdiği hizmetlerin hangilerinden iyi verim aldı, hangileriyle ilgili ne türden sorunlarla karşılaştı? Böyle bir inceleme bize, bazı faaliyetlerin tekrar eski yöntemlerle yürütülmesine gerek kalmadığını gösterecektir. Eğitim ve hizmetler gibi kimi sektörlerde de uzun süredir tasarlanan ancak bir türlü hayata geçirilemeyen verimliliği arttırıcı bazı reformlar için alt yapının oluştuğu fark edilecektir. Örneğin; binalara, içlerindeki ekipmanlara, bunların idamesine, bu binalara ulaşmaya, yakınlarında barınmaya ihtiyaç kalmaksızın ve nitelik düşürmeden öğretim yapabileceğimizi gördüğümüz alanlarda niçin tekrar eskiye dönelim? Üstelik, dijital çağın gençlerinin bilgiye odaklanma ve öğrenme sürecine ekran başında katılma motivasyonlarının sınıftan daha yüksek, öğreticilerin daha disiplinli ve titiz olduklarını görmüşsek? Her halükârda, konunun uzmanlarına başvurularak yapılacak ciddi ölçüm ve değerlendirmelerin sonucunda tasarruf edilecek kaynaklar, tasarlanan dönüşüme aktarılabilir ve yenilenme süreci ivmesini koruyarak hedefine ilerleyebilir.

Bu çerçevede, jeopolitik/güvenlik, ekonomi ve anlam sistemleri üçlüsünü, (mümkünse müştereken) ilgilendiren, başarıyla yürütülebildiği takdirde dünya düzeninin yatay ve dikey düzlemlerinde dönüştürücü rol oynayabilecek öncü projelerin seçimi önem kazanacaktır. Hazırlanmamız gereken güvenlik tehditleri, yüz yüze olduğumuz teknolojik dalganın özellikleri ve üzerine titrediğimiz anlam sistemimiz beraberce düşünüldüğünde, “Türk Evi”nin inşâsı bunlardan biri olabilir. Esasen başlı başına ele alınması gereken bu teklifin ana hatlarını şu şekilde özetleyebiliriz: Sanayi devrimleriyle beraber tecrübe etmeye başladığımız sancılı değişimler, üretim tarzları ile aile dahil önemli toplumsal kurumlar arasındaki güçlü ilişkiyi gözler önüne serdi. İnsanlığın bu uzun macerası, bir yönüyle evin dönüşüm hikayesi olarak da okunabilir. Tarıma dayalı ekonomilerin hâkim olduğu pek çok toplumda geniş ailelerin birlikte

yaşadığı ev, barınma, dinlenme, fizikî ve duygusal tatmin, neslin çoğalması gibi fonksiyonlarının yanı sıra üretim, eğitim ve güvenlik gibi alanlarda da etkin, henüz kompartımanlara ayrılmamış hayatın merkeziydi. Üretim için ana çalışma mekânı, çoğu zaman evin hemen dışında ya da yakınındaki tarım arazileri, zanaatkar üretimin yapıldığı küçük atölyeler ve esnaf dükkanlarıydı. Yaygın merkezi eğitim sisteminin bulunmadığı dönemlerde üretim araçlarının kullanımı dahil pek çok önemli becerinin kazanılması için gerekli eğitim de aile çatısı altında veriliyordu. Devlet otoritesinin taşraya doğru seyrelmesi gerçeği sebebiyle icabında silah kullanabilecek aile üyeleri rutin güvenlikten sorumlu sayılıyor, kimi yerlerde evin mimarisi de buna uygun biçimde tasarlanıyordu. Birey, “hane halkı”nın parçası olarak kimliğini ve geleceğini inşa ediyor, bahsettiğimiz temel alanlarda toplum ve devlet kumaşının ilmekleri “hane” ile dokunuyordu (Flanders, 2014).

Modernleşme süreci, ev, iş, eğitim, güvenlik gibi alanlar arasındaki bağların niteliğini yeniden belirledi (Chambers, 2020). Hâkim liberal versiyonunda birey-hane ilişkisi yerine birey-piyasa ilişkisini sistem tasarımının temel yapıtaşına, “atomuna” dönüştürdü. Karşılığında daha çok ekonomik zenginlik, güvenlik ve özgürlük vadetti. Kitle üretimi ve tüketiminin temerküz ettiği büyük şehirlerde toplanmak zorunda kalan nüfus için ev, çekirdek ailenin mekanıydı (Rosner, 2020). Eğitim, sağlık, güvenlik... Dev şehirler bunların hepsine en nitelikli ulaşılabilecek adresler olarak yükseldi. Dünya düzeninin tuzaklı evresinde iki rakip şekilde konumlanan aktörlerin “atomlarına” baktığımızda da kaba hatlarıyla bu manzarayı görmekteyiz. ABD’de liberalizminin birey-piyasa ilişkisini merkeze alarak inşa ettiği düzene âşinayız. Bunun sosyolojik karşılığı olarak, günümüzde yetişkin Amerikalıların yarıya yakını bekar ve yine yetişkin nüfusun üçte biri yalnız başına yaşıyor (Harris, Borders ve Harris, 2019). Gittikçe büyüyen bu kitle için ev, tek kişilik barınma alanına dönüşmüş vaziyette. Avrupa’da pek çok ülkede bekarlık ve yalnız yaşama oranları ABD’dekine yakın yahut onun üzerinde seyrediyor. Tek çocuk politikası yürüten Çin de, gelişmiş gözetleme araç ve politikalarıyla totalitarizme doğru ilerleyen otoriter yönetim modeli altında, birey-devlet kapitalizmi merkezli bir sistem inşa etmekte. Bugün Çin, sayıları ve nüfus içindeki oranları hızla artan, tek kişilik evlere talip 200.000.000 yetişkin insanla dünyanın en geniş bekar nüfusuna sahiptir (Sethi, 2019).

Covid-19’un sebep olduğu ve müddetini hala kestiremediğimiz büyük kapanma, kapitalizmin dinamiklerince şekil verilen bu küresel eğilimleri aksi doğrultuda bükerek Türkiye’de de “ev”i yeniden hayatımızın merkezindeki mekân haline getirdi. Osmanlı Devleti’nin en uzun yüzyılından bu yana, İslam iman ve medeniyet dairesi içinde şekillenen kültürel tecrübemiz ile Batı modernliği arasındaki başat gerilim alanlarından biri, ev-aile meseleleri olagelmıştır (Bertram, 2008). Geçmiş iki asra yaklaşan bu uzun tartışmada ilk kez hayatın maddî yönüyle ilgili gereklilikler ve bunları destekleyen teknolojiler, “eve dönüş”ten yana konumlanıyorlar. İşaret ettiğimiz hizalanmayı, ana hatlarıyla şu şekilde sıralayabiliriz. Salgının dünya

üzerindeki yayılımına bakıldığında, büyük şehirlerin en riskli alanlara dönüştüğünü görüyoruz. Nüfus daha küçük yerleşim birimlerine ve kırsala doğru yayıldıkça sosyal temas vesileleri azalmakta, virüsün teşhisi ve sınırlanması için ihtiyaç duyulan zamanı kazanmak kolaylaşmaktadır. Alışılmışın aksine, taşranın merkezden korunaklı olduğu bir tehditle yüz yüzeyiz. Büyük kapanma, gıda güvenliği sebebiyle de kırsalın önemini arttırıcı sonuçlar doğuruyor.

Kasabada ya da şehirde, en korunaklı olduğumuz mekan ise evimiz. İş yerinden, sosyal hayattan vb. tanıdığımız herkesle sosyal iletişimimiz mesafeli. Psikolojik güvenliğimiz/sıhhatimiz bakımından ihtiyaç duyduğumuz yakından insani iletişimi yalnızca “hane halkı” ile sürdürebiliyoruz. Gelişen teknolojinin, en azından bazı sektörlerde, işle ilgili görevlerimizi evden eksiksiz yapabilmemize imkân sağladığını yaşayarak gördük. Çok kısa zamanda, ülke ölçeğinde yaygın bir uzaktan eğitim tecrübesi edindik. Bu noktadan bakınca, sanayi devriminin 4.0 evresinde gelişmekte olan imkanlar, asırlara yayılan uzun bir dönüşümün ardından bizi adeta aldığı yerin yakınlarına bırakabilecekmış hissine kapılıyoruz. Ev, çatısı altındaki hane halkının üretim ve eğitim faaliyetlerine, güvenli kılınmasına, birincil ilişkilerin sıcaklığıyla sosyalleşmesine imkân sağlayan merkez mekâna, toplumsal hayatın yeni “atomuna” dönüşecek şekilde evrilebilir mi?

Yalnızca biz değil, insanlığın önemli kısmı henüz kısa sayılabilecek bir zaman dilimi için de olsa bu soruların önünü açan objektif bir gerçekliğin parçasına dönüştü ve deneyimlerini, âit yahut yakın hissettiği farklı anlam sistemleri etrafında yorumlamaya başladı. Tek kişilik evlerdeki bekleyle, zamanın geniş ailelerin meskenlerindeki akışı şüphesiz aynı şeyler değil. Aile zamanı/iş zamanı/eğitim zamanı arasındaki duvarların yıkılışı kalıcılık kazanacaksa, maddi şartların yanı sıra anlam sistemlerince telkin edilebilecek sosyal ve kültürel normlar, beklentiler ve davranış kodlarıyla da desteklenmek durumunda. Ferdi, ailedeki statüsünü ve rollerini dikkate alarak tarif eden Müslüman toplumların geniş kesimleri, sosyal dokuları ciddi ölçüde farklılaşmasına rağmen, genel hatlarıyla tasvire çalıştığım dönüşümü geleneksel kodlarıyla uyumlu görüp en kolay içselleştirebilecek grubu teşkil ediyorlar. Ancak başarılı örnekler için uygun sosyolojik zeminin, orta gelir düzeyinden sıyrılmaya başlamış, dijital teknolojiyi kendi ihtiyaçları doğrultusunda üretebilme yönünde ilerleyerek gerekli çeşitliliğe sahip iş havuzu inşa edebilmiş bir ekonomik ve teknolojik alt yapı ile bütünleşmesi lazım. Çerçeve böyle çizildiğinde, öncelikle bakılması gereken yerin Türkiye olması doğaldır. İlk üç sanayi devrimi boyunca hayatlarını kazanmak için hanelerinden çıkıp “gurbete” düşen Türkler, virüsün vurduğu dünya düzeninin harabeleri arasından evlerine giden yolun açıldığını görebilecekler mi? Batı ve Doğu merkezli dünya düzeni tasarımlarının karşısında, fitrata uygun yeni bir medeniyet iddiasıyla var olmak isteyenler, zamanla kendilerine yalnızca cari dengelerdeki değişimlerin yardımcı olamayacağını kavrayacaklardır. Böyle bir iddia, sistemin temel yapıtaşı,

yani “atomu” üzerinde çalışılmasını gerekli kılıyor. Zira bu düzeydeki değişim, sistemin de bütünüyle değişimi anlamına gelir. Mevcut süreçteki muhtemel fonksiyonlarına işaret etmekte olduğumuz Türk Evi eksenli çalışmalar, bu yolda değerli bir adım olabilir.

Yüz yıl önce de Türk Evi, karşı konulamaz sayılan maddi değişimlerin mecbur ettiği ‘yeni hayatla’ kendimiz kalmaya gayret ederek yüzleşmek niyetindeki aydınlar tarafından telaffuz edilen bir projeydi. Bu esnada kapitalist sistemin merkez ülkeleri Endüstri 2.0’ın eşliğindeyken, Osmanlı Devleti son demlerini yaşamaktaydı. Türk Evi’nin bir *proje* olarak anılması, aynı zamanda ekonomik ve siyasi temelli toplumsal dönüşümlerin, altında yaşadığımız çatıyı örselediğini ve karşılık vermekte zorlanacağı yeni ihtiyaçlarla sınıdığını kabullenmek demektir. Nitekim, Yahya Kemal Beyatlı ve Türk Ocağı Reisi Hamdullah Suphi Tanrıöver’in “her Türk’ün hayaline naksettirilecek” bir Türk Evi tasavvuru için girişimde bulunmaları (Beyatlı, 1980:124-127), yeni hayatı kabullenirken eskinin stilize edilmiş çizgilerini yanı başımızda tutacak bir mekâna dayanma ihtiyacının sonucuydu. Ahmet Haşim’in, “Müslüman Saati”yle (Haşim, 1988) modernitenin parçaladığı zaman tasavvurumuza yaktığı ağıdın, yitirdiğimiz mekanımız için tekrarlanması gibiydi. Kimlik kaybı endişesini yansıtan bu çağrının yankısı, aradan uzun müddet geçmesine rağmen unutulmamış, değişik teklif ve teşebbüslere ilham vermiştir (Çetin, 2014) (Ağaoğlu, 2018).

Bugün Türk Evi’nden bahsederken bu duyarlılığı hafızamızda taşıyor, ancak dünkülerden farklı olarak eski mekanımızı dağıtan maddi şart ve imkanlardaki değişime dikkat çekiyoruz. Tekrara düşmek pahasına özetlersek; evi aynı zamanda iş, eğitim ve güvenlikle ilgili fonksiyonlara da sahip bir mekân, geniş aile hayatını da ekonomik, sosyal ve psikolojik kuvvet kaynağı haline getiren yeni dinamikler demetiyle yüz yüzeyiz. Mevcut salgının sebep olduğu eve kapanma süreci atlatılsa bile yeni virüslerden yahut biyolojik silahlardan kaynaklanabilecek benzer tehditlerin ufkumuzdan silinmeyeceği beklentisi güçleniyor (Howard, 2020). Ev, bugün olduğu gibi yarın da en önemli sığınak vazifesini yerine getirecek. Gittikçe daha çok meslek dalında kısmen yahut bütünüyle evden çalışılabildiğini, daha fazla eğitimin evden verilebildiğini göreceğiz. Zamanımızı, Haşim’in şikâyet ettiği modern mesai saatinin tek tip akışının dışına taşan bir esneklikle kurabileceğiz. Ev, tıpkı modern dönem öncesindeki gibi, aynı zamanda güvenlik alanı, işyeri ve dershaneye dönüştükçe, mimariden ev içi işbölümüne ve ilişkilere uzanan geniş bir yelpazede yenilik ihtiyacıyla yüzleşeceğiz.

Meselenin projelendirmeye ilgili kısmı da burada karşımıza çıkıyor. Mimaride, çoklu işlevine uygun, dijital alt yapısı güçlü ev tasarımları üzerinde düşünülmesi gerekecek. Türk Evi, devamlılık hissimizi perçinleyecek bir estetiğe, iş ve eğitim gibi çoklu maksatlar için kullanılabilir alanlara ve evdeki yeni hayatın cazip kılacağı geniş aileye uygun bir iç mantığa ihtiyaç duyacak. Mevcut evlerimizi mümkün olan en az maliyetle yeni işlevlerine hazırlayacak düzenlemeleri de talep edeceğiz.

Zamanla, büyükşehirlerle bağımlılığı azaltan yeni iş ve eğitim düzeni, merkez-taşra ilişkilerinin mahiyetini dönüştürebilir. Ayrıca, Türk Evi gibi site düzeninde yitirdiğimiz mahalleyi de daha fazla konuşuyor olabileceğiz. Meselenin aile içi işbölümü, hukuk, ekonomi ve aileyi aşan toplumsal ilişkilerle ilgili boyutları üzerinde de çalışılması gerekiyor.

Merkezine Türk Evini alan büyük dönüşüm ihtimalinin projelendirilmesi hususundaki geniş teferruat, yazımızın sınırları dışında. Buradaki hedefimiz, ufkumuzdaki gelişmelerin mümkünler alanına dahil ettiği, gerçekleşmesi için bilinçli çabalara ihtiyaç duyan bir potansiyele işaret etmekle sınırlı. Yazımızın ilk kısmında belirttiğimiz gibi; Covid-19 tarzındaki büyük krizler insan topluluklarının karşısına dönüm noktaları çıkarır. Mümkün geleceklerin sayısını ve doğrultularını, bir önceki dönemden miras kalan maddi ve sosyal yapılar ile krizin varlık kazandırdığı yeni somut koşulların etkileşimi belirler. Kavşaktaki toplumların, ihtiyaçları ve imkanlarından hareketle temellendirdikleri tahayyüllerine, bağlı oldukları anlam sisteminin değerleri istikamet gösterir. Bu tercihler somut modellere dönüştükçe, başka toplumların da benimseyebileceği çözümler halinde insanlığa sunulurlar. Dolayısıyla, büyük krizlerin ortaya çıkardığı yeni maddi gerçeklikler tek tip sonuçlar dayatmazlar, milletlerin tercihlerine ait çizgiler taşıyan farklı modelleri destekleyebilirler. Virüs salgınına takip eden dönemde de hadiselerin böyle akması beklenir.

Türkiye için yatay düzlemdeki cârî güç dalgalanmalarını takip etmek ve bunlardan avantaj sağlamaya çalışmak önemlidir. Ancak, dünya dengelerindeki ağırlığımızın kalıcı biçimde arttırılması, kaynak ayrılana kadar üzerinde iyi düşünülüp çalışılmış, karar verildikten sonra da uzun yıllar boyunca ısrarla uygulanacak özgün projelerin semeresinin alınmasıyla mümkündür. Türk Evi'nin hak ettiği yer de, çerçevesini ihtiyaçlarımızın, imkanlarımızın ve tercihlerimizin çizeceği bu nitelikte bir listenin üst sıralarıdır. Covid-19'la başlayan kapanma uzarsa yahut birkaç yıl sonra yeni ve benzer/daha şiddetli bir virüs dalgasıyla sarsılırsak bu türden projeler tüm dünyada ciddi kamu kaynakları ayrılan önceliklere dönüşürler. Bununla birlikte bahsettiğimiz ölçekteki bir sosyoekonomik dönüşüm süreci, dijital kanallar üzerinden yapılabilecek işlerin belirli bir miktara ulaşmasına, evlerin, hatta proje bakımından uygun ama metruk kimi eski yerleşimlerin gerekli yeni teknolojiler ile tahkimine, zihniyet ve değerler alanındaki değişimlere vb. ihtiyaç duyacaktır. Bu eşiğe erişim sürecinde, temel tasarımların tamamlanması, ilk örneklerin toplumla tanıştırılması, inşasına girişilen geminin sel geldiğinde hazır olmasını sağlayacaktır. Akıl gözümüz, şimdikinden de büyük dalgalar kabardığında sığınacak güçlü bir çatı arayacağımızı ihtar ediyor. Yine, dünyanın türlü tuzaklarının duvarlarından aşamayacağına inandığımız küçük gök kubbemize, evimize doğru koşacağımızı...

Kaynakça

Ağaoğlu, Ç. (2018). *Kıbrıs-Afrin Hattı, 1878-2018*. Hiperlink Yayınları

- Andersen-Rodgers, D., Crawford, Kerry F. (2018). *Human Security: Theory and Action*, Rowman & Littlefield.
- Bertram, C. (2008). *Imagining the Turkish House: Collective Visions of Home*, University of Texas Press.
- Beyatlı, Y. K. (1980). Türk Evi, *Yahya Kemal'in Dünyası*, (Ed. S. Ünver), Tercüman Yayınları
- Chambers, D. (2020). *Cultural Ideals of Home: The Social Dynamics of Domestic Space*, Routledge.
- Çetin, M. (2014). 'Yeni Sınıf'ın Kentsel Katliamı! *Türk Yurdu*, 103(319).
- Drezner, D. (2011). *Theories of International Politics and Zombies*, Princeton University Press.
- Flanders, J. (2014). *The Making of Home: The 500-year Story of How Our Houses Became Homes*, Atlantic Books.
- Flechtheim, O.K. (1966). *History and Futurology*. Meisenheim am Glan: Anton Hain Verlag.
- Gildart, C. (1929). The Roman Military Road System. *The Military Engineer*, 21(117), 256- 258. www.jstor.org/stable/44573117
- Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press.
- Hagaman, L. (2017). Economy, Community, and Place. *Communities*, (175), 31-33. <https://search.proquest.com/docview/1907289275?accountid=17384>
- Harris, K. L., Borders, A.L. ve Harris, K.N. (2019). The Proliferating Singles' Population and Its Impact on a Transformative Marketing Landscape, *Journal of Managerial Issues*, 31(3).
- Haşim, A. (1988). *Üç Eser: Bize Göre; Gurebâhâne-i Lakkakan; Frankfurt Seyahatnamesi*, MEB. ss.102-104.
- Helmer-Hirschberg, O. (1967) *Analysis of the Future: The Delphi Method*. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/papers/P3558.html>
- Howard, A. (2020). The Pandemic And America's Response To Future

- Bioweapons, *War On the Rocks*, May 1, 2020, <https://warontherocks.com/2020/05/the-pandemic-and-americas-response-to-future-bioweapons/>
- Jantsch, E. (1967). *Technological Forecasting In Perspective*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Kent, S. (1966). *Strategic Intelligence for American World Policy*. Princeton University Press.
- Löfflmann, G. (2013). Hollywood, the Pentagon, and the Cinematic Production of National Security, *Critical Studies on Security*, 1:3, 280-294.
- Okur, M. A. (2015). *Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk: Tarihsel Dünya Düzenleri ve Irak'ın İşgali*, Ötüken Yayınevi.
- Okur, M. A. (2016a, 18 Kasım). Amerikan Milliyetçiliği ve Glonasyonalizme Geçiş. *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/hayat/amerikan-milliyetçiliği-ve-glonasyonalizme-gecis-2566077>
- Okur, M. A. (2016b). Karmaşa Çağında Organski'yi Hatırlamak: Doğu Avrupa'daki Gerilimlerin Küresel Bağlamı. M. Şahingöz ve A. Alp(ed.) içinde, *Hamdullah Suphi ve Gagauzlar* (ss.139-148). Türk Yurdu Yayınları.
- Okur, M. A. (2018). Güvenlik Çalışmaları, Büyük Kararlar Ve 'Dünyalar İçindeki Dünyamız': Tarihsel Kırılma Sürecinin Düşündürdükleri. M.A. Okur(ed.) içinde, *Güvenlik: Kargaşa ve Belirsizlik Çağından Nereye* (ss.11-49). Kocav Yayınları.
- Organski, A. F. K. (1968). *World Politics*. Second Edition. New York, NY: Alfred A. Knopf
- Rindzevičiūtė, E. (2016). A Struggle for the Soviet Future: The Birth of Scientific Forecasting in the Soviet Union. *Slavic Review*, 75(1), 52-76. doi:10.5612/slavicreview.75.1.521z.
- Rosner, V. (2020). *Machines for Living: Modernism and Domestic Life*, Oxford University Press.
- Šehović, A. B. (2018). *Reimagining State and Human Security Beyond Borders*, Palgrave Macmillan.

Sethi A. (2019) Key Segments of Chinese Consumers. In: *Chinese Consumers*. (A. Sethi) Palgrave Macmillan.

Stiglitz, J. (2019). *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*, W. W. Norton & Company.

Extended Abstract

This article addresses the changes that COVID-19 may lead in the world order and the possible impacts of those on Turkey, with an analytical approach. The study also focuses on some preparations and planning that countries can engage in line with their new future expectations which have changed with the outbreak.

In the introduction part, the information pollution that we have encounter in the discussions around COVID-19 is criticized. Then a reasonable forecasting method, called "grounded imagination", is proposed. It is stated that this kind of approach, which combines the technical nature and qualities of sudden outbreaks, the context in which they arise and the goals of the self who thinks about potentialities of them, can help for reasonable predictions.

In the first part of the article, a simplified understanding model design which will enable us to follow the changes in the world order is presented. Accordingly, the context of the great epidemic and the transformations it can trigger should be observed primarily in the following three main categories: i) geopolitics, which has been described wide enough to embrace the various layers of security, ii) economics, and iii) systems of meaning, which we consider political thoughts as part of them. If the crises that disrupt the usual flow of life are changing the balance of power and legitimacy criteria among the great players of the world order, we can say that we are moving towards a new order in the "horizontal plane". Similarly, if the relations of power and legitimacy in the "vertical plane" that is observable to us from the internal struggles of the mentioned actors are shaken, it means that we face with an important process of change again.

If the actors (states, companies, organizations etc.) who struggle with each other in the main fields of the world order do not differ in their approach to the general parameters of the system, the issue at hand is just such a routine change in the usual game that one player will be replaced by another and the power relations between the identical actors will be rearranged. But if the challenger builds his fight on the rejection of fundamental principles of world order, there is also a change in the parameters of legitimacy. The new distribution of power means the transition to a new order. The logic of vertical changes is similar too.

In the study, this analytical framework is used in answering the question how the main parameters of the world order were when the COVID-19 outbreak started. We described the logic of power in hegemonic systems through its relations with the production process of public goods and

referred to the power transition theory to analyze the current times of change in the horizontal plane. In the vertical plane, we have interpreted the rise of the glonationalist, left and right populist movements as indicators of legitimacy-based questioning momentum in the old central geographies of the World Order.

In the second part, the possible geopolitical effects of COVID-19 that has emerged in this historical context are analyzed. It is suggested that there is a connection between the duration and depth of the outbreak and its possible effects on the system. The expectation that the geopolitical relations in the horizontal plane will become more tense prevail. In the vertical plane, while most of the public authorities from the northern tier countries increase their power and renew legitimacy, there is a possibility that weaker states with limited resources will seek more foreign aid to restore order in their country.

In the third part, the interpretation of the possible consequences of the virus outbreak from the perspective of international political economy is dealt with. As you can see in the example of the oil industry, it is expected that the need for digitalization will gain momentum as some sectors enter the crisis. Lockdowns for security reasons lead to widespread implementation of distance learning and home working practices. The rise of artificial intelligence-robotics technologies which can cause labor fluctuations in the service sector will have important social and political consequences.

The fourth section discusses the possibility that moral interpretations of the relationship between life and death, and regulation of privacy-security balances can gain prominence in the competition among the meaning systems as hotly debated subjects.

The fifth chapter focuses on the question of how Ankara can pursue an effective policy during this period emerged with the epidemic. For this, Turkey should be able to pass its test against the virus with the minimal possible casualties and economic loss, at least. If this would be accomplished, Turkey may change the balances to its favor in some conflicts which it is part of, and increase its influence over near abroad territories and the lands it has special relations.

The conclusion part, devoted to the “grounded imagination” about the “Turkish House”, interprets some of the possibilities that 4.0 phase of the Industrial Revolution can offer to us, from the window of the new climate we have entered. According to this, the house is evolving in a way that it can turn into the “atom” of social life, which enables the households under its roof to make production and education activities, to secure them and to socialize with the warmth of primary relations. This transformation has the potential to decrease the socio-economic distance between big cities and the provinces. In the long debate on tradition-modernity, with a history of about two centuries, it is emphasized that for the first time, the requirements related to the material aspect of life and the technologies supporting them are positioned in favor of “homecoming”. The Turkish House is shared with the

reader as a proposal that includes the call to design appropriate future strategies by recognizing this potential for change.

MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER VE SERMAYE YAPISI İLİŞKİSİ: BİST ENERJİ İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Eyyüp Ensari ŞAHİN*

Öz

Dünya tarihi insanların başa çıkmak zorunda olduğu birçok ekonomik ve sosyal olay örnekleri ile doludur. Bu olaylar özeldir ekonomik birim olan firmaların iflası hatta batması ile sonuçlanmıştır. Firmaların doğabilecek bir krize karşı sürekli hassas yapıda olmaları mevcut sermaye yönetimi ile ilişkilidir. Firmalarda sermaye yönetimi temelde sermaye yapısı kararlar ve kurgusu ile ilgili bir durumdur. Sermaye yapısı; firmanın faaliyetlerini finanse etmede kullandığı uzun vadeli borcun ve öz sermayenin oluşturduğu yapıdır. Sermaye yapısının nasıl olması gerektiği, bir başka ifadeyle ne kadar uzun vadeli yabancı kaynak, ne kadar öz sermaye kullanılması gerektiği firmaların finanslama politikasının en önemli kararlarından biridir. Bu kararın önemi, finanslama politikasının firma değeri üzerinde yarattığı etkiden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı firmanın sermaye yapısı kararları alınırken iç etkenlerin yanı sıra makroekonomik değişkenlerin sermaye yapısı üzerine olası etkilerini analiz etmektir. Bu amaçla BİST’de Enerji Sektöründe işlem gören ve finansal tablolarına 2009q1- 2019q3 yılları arasında ulaşılabilen firmalar analiz edilmiştir. Çalışmada Fark GMM Dinamik panel tahmin yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen analiz yöntemi kullanılmış olup çalışma sonucunda Bağımlı değişken Kaldıraç oranı ile Bağımsız değişkenler Kaldıraç Oranı Gecikmeli Değeri, Faiz, Döviz kuru, Sanayi Üretim Endeksi ve Maddi Duran Varlıkların istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiksel olarak herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Sermaye Yapısı, Fark GMM

THE RELATIONSHIP BETWEEN MACROECONOMIC VARIABLES AND CAPITAL STRUCTURE: AN APPLICATION ON BIST ENERGY ENTERPRISES

Abstract

World history is full of examples of many economic and social events that people have to deal with. These events have resulted in bankruptcy of firms, especially economic units. The fact that firms are always sensitive to a crisis that may arise is related to current capital management. Capital management in firms is basically a situation related to capital structure decisions and setup. Capital

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, eyupensarisahin@hitit.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0003-2110-7571>

structure is the structure of long-term debt and equity capital used by the firm to finance its activities. How the capital structure should be, in other words, how long-term foreign resources, how much equity should be used is the most important decision of the financing policy of the firms. The importance of this decision stems from the impact of the financing policy on firm value. The aim of this study is to analyze the possible effects of macroeconomic variables on the capital structure as well as internal factors while taking firm capital structure decisions. For this purpose, companies listed in BIST Energy Sector and whose financial statements can be reached between 2009q1-2019q3 were analyzed. In this study, the analysis method which is realized by using GMM Dynamic panel estimation method is used and as a result of this study Dependent Variable Leverage ratio and Independent Variables Leverage Ratio Delayed value, Interest rate, Exchange rate, Industrial Production Index and Tangible Fixed Assets are found to be statistically positive and significant. There was no statistically significant relationship between the other independent variables and the dependent variable.

Keywords: Exchange Rate, Capital Structure, Difference GMM

Giriş

Modigliani ve Miller 'in 1958 ve 1963 yılında yaptığı çalışmalar finans teorisine yeni bir bakış açısı getirmiştir. M-M'in ortaya konan modellerini takip eden Ross (1977), Myers (1977 ve 1984), Myers ve Majluf (1984) gibi çok sayıda araştırmacı sermaye yapısının oluşumunda etkili olan faktörler üzerinde çok sayıda çalışma yapmıştır. Çalışmalar topluca değerlendirildiğinde özellikle sermaye yapısı kararlarının firma değerine olan etkisi üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Küresel ticaretin artması ve finansal serbestleşme ile birlikte firmalar ölçek büyüterek çok uluslu firmalar haline gelmiş ve bu durumun sonucunda sermaye yapısını optimal sermaye yapısına taşımayan firmalar iflas vb. durumlar ile karşılaşabilmiştir. Firmalar kurulurken sürekli faaliyet gösterme isteğiyle kurulurlar. Bu durum firmanın birçok açıdan iyi yönetilmesi ile ilişkilidir. Özellikle finansal açıdan iyi yönetilmek istenen firmanın dikkat edeceği konuların başında firmanın sermaye (finansman) yapısı gelmektedir. Sermaye yapısı bir firmanın kullandığı uzun vadeli kaynakların (sürdürülebilir sermaye) bir karması olarak tanımlanabilir. Daha geniş bir ifade ile firmaların borç ve öz sermaye kalemlerinin nasıl olması gerektiği ile ilgilenmektedir (Akgüç, 2010:485). Bu kavramdan hareketle sermaye yapısı kararlarını stratejik finansal kararlar olarak değerlendirebiliriz. Sermaye yapısı kararları işletmenin uzun vadede ortaya çıkacak faaliyetlerine öncülük etmekte ve çeşitli çözüm önerileri sunabilmektedir (Yıldız ve Demireli, 2019:220). Literatürde yapılmış çalışmalar incelendiğinde sermaye yapısı kararlarını etkileyen faktörleri iç ve dış faktörler olarak ayırmak mümkündür. İç faktörler kârlılık, büyüme, vb. firmanın mevcut finansal verilerinden oluşmaktadır (Deesomsak vd. 2004). Dış faktörler ise genel olarak para ve maliye politikası, enflasyon, faiz oranları gibi firmaların dışında gerçekleşen ama günlük ticari hayatı etkileyen değişkenler olarak sınıflandırılabilir (Tekin, 2019:147). Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde sermaye yapısı ve sermaye yapısı

teorileri açıklanacak olup makroekonomik değişkenler ile ilişkilendirilecektir. İkinci bölümde literatürde yapılmış çalışmalara değinilecek ve çalışmanın son bölümü olan uygulama bölümünde 2009-2019 yılları arasında BİST Enerji sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal tablolarından alınan veriler ile TC. Merkez bankasından alınan seçilmiş makroekonomik değişkenler veri olarak kullanılmıştır.

1. SERMAYE YAPISI

Firmalar optimal sermaye yapısına ulaşabilmek için farklı analizler yaparak varlık finansmanı için çeşitli kombinasyonlar yapmaktadır. Farklılaşmanın sebebi firmanın büyüklüğü, finansal kaynakların türleri, piyasada gerçekleşen makroekonomik faktörler, jeopolitik risk kaynaklı pazar değişimleri vb. etkenlerden dolayı zaman içerisinde sürekli değişkenlik gösterebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında sermaye yapısının firmanın faaliyetlerine göre sürekli iyileştirmelerden geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özetle firmalar hissedar değeri maksimizasyonu için optimum sermaye yapısını kurmak durumundadır. Optimum sermaye yapısına ulaşmak için belirli yaklaşım ve teoriler ortaya atılmıştır. Bunlar; Durand (1952) tarafından ortaya sürülen Klasik Yaklaşımlar (Net Gelir Yaklaşımı, Net Faaliyet Geliri yaklaşımı, Geleneksel Yaklaşım), Modigliani ve Miller Teorisi (1958-1963) (I, II. ve III. önerme), Dengeleme Teorisi (Temsil Maliyetleri ve İflas Maliyetleri Teorisi) Asimetrik Bilgi Teorisi (Finansman Hiyerarşisi ve Sinyal Teorisi) ve Piyasa Zamanlaması Teorisi olarak sıralanmakta olup, odaklandıkları faktöre göre farklı sonuçlara ulaşmaktadır. Optimal sermaye yapısının nasıl olması gerektiği sorusuna yanıt arayan klasik yaklaşımlar;

Net gelir yaklaşımı, David Durand (1952) yılında yaptığı çalışmada, firmanın sermaye yapısı içerisinde borcun ağırlığının artmasına bağlı olarak firma değerinin maksimum olacağını ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre kaldıraç etkisi büyük ölçüde dikkate alınmakta ve borç ile firma değeri arasında pozitif bir korelasyonun varlığına işaret edilmektedir. Yaklaşımın temel çalışma prensibi ise finansın temel teorilerinden borcun maliyeti ile öz sermayenin maliyeti arasındaki ters yönlü korelasyondur. Borcun maliyeti öz sermayenin maliyetinden düşük kabul edilmektedir. Bu önermenin temelinde alternatif (fırsat maliyeti) maliyetin olması yatmaktadır (Horne, 1971:202). Borcun maliyetinin öz sermaye maliyetinden düşük olmasının firmanın Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyetine (AOSM) etki edeceği Net gelir yaklaşımının temel yapısını oluşturmaktadır. Yaklaşıma göre firmalar yeni yatırımlarında borcun finansmanına ağırlık vermeleri gerektiği ileri sürülmektedir (Akgüç, 2010:487). AOSM'ye yapılan bu negatif etki firma değerini yükseltmektedir.

Net Faaliyet Geliri Yaklaşımı, David Durand (1952) yaptığı çalışmada tanımlanmış olup, firmanın AOSM değeri ve dolaşımdaki hisse senetlerinin değerinde borçlanmanın bir etkisinin olmadığı ileri sürülmektedir (Aydın vd. 2007:252). Ayrıca yaklaşıma göre borçların maliyetinin tüm

borç/özsermaye bileşimlerinde sabit olduğunu varsaymaktadır. Çünkü firmanın borçlanma düzeyi arttıkça riski (ödenmeme) yükselmekte bu durum yatırımcıları yüksek risk düzeyinde yüksek getiri beklentisi içerisine sokmaktadır. Yüksek getiri beklentisi ise öz sermaye maliyetinde yükselişe neden olacak buda AOSM’de artışa neden olacaktır. AOSM’nin artması firma değerini düşürecektir.

Geleneksel Yaklaşım ise Net Gelir ve Net Faaliyet Geliri yaklaşımlarının bir karmasını oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, her firma için tek bir optimal sermaye yapısı olduğunu ve firmalar kaldıraç etkisinden yararlanarak AOSM’yi azaltabileceği görüşünü savunmaktadır. Ancak bu yaklaşımda firmanın optimal sermaye yapısına ulaşmasının ardından borçlanmaya devam edilmesi durumunda Net Faaliyet Geliri Yaklaşımı görüşünü dikkate alarak risk unsurunun yükseleceğini bu durumun AOSM’de yükselmeye sebep olacağını ve Firma değerine olumsuz etki yapacağını ileri sürmektedir.

Modigliani ve Miller Teorisi (1958) Franco Modigliani ve Merton Miller’in çalışmasına kadar yapılan sermaye yapısı tezleri varsayımlara ve bazı ekonomik koşulların aynı olmasına bağlanmıştır. Bundan dolayı M&M’den önce yapılan çalışmalara literatürde yaklaşım denilmektedir. 1958 yılında enerji şirketleri verileri kullanarak regresyon analizi yapılan M&M teorisine göre, firma değeri ile sermaye yapısı arasında bir ilişki bulunamadığı ileri sürülmektedir (Modigliani ve Miller, 1958: 15). Bir başka ifade ile M&M, Net faaliyet Geliri Yaklaşımını akademik bakış açısıyla daha sistematik bir biçimde ele alarak finansal kaldıraç derecesinin firmanın sermaye maliyetini etkilemeyeceğini savunmuştur (Türko, 1994:505; Akgüç, 2010:497; Ceylan, 2003:224).

Modigliani-Miller (1958)’i takip eden birkaç farklı teori ortaya atılmıştır (Buferna vd.,2005; Akkaya, 2008).

Bunlardan ilki “Dengeleme (ödünleşme) Teorisi’dir. Söz konusu teori, M-M Teorisi’nin finansal sıkıntı (Myers, 1977) ve temsil maliyetleri (Meckling, 1976) ile bütünleşmiş halidir. Borçlanma düzeyindeki artış, iflas ve temsilcilik maliyetlerini arttırmakta buda işletmenin piyasa değerini düşürmektedir.

Asimetrik Bilgi Teorisi; Ross (1977), Myers ve Majluf (1984), Milton ve Raviv (1991) tarafından ileri sürülen teoriye göre, bilginin asimetrik dağıldığı varsayımına dayanmaktadır. Daha çok bilgiye sahip olan taraf haksız bir kazanç elde edebileceği ileri sürülmüştür.

Finansman Hiyerarşisi Teorisi; Myers (1984), Myers ve Majluf (1984) tarafından geliştirilmiş olup, firmanın kâr payı ve yatırım politikasının sermaye yapısı üzerinde ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Teoriye göre firmaların fon kaynak kullanım sırası belirlenmiş olup, öncelikle iç kaynaklardan, daha sonra borç ve son olarak hisse senedi ihracı şeklinde sıralamanın gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Sinyal (İşaret Etkisi) Teorisi; Ross (1977) yılında yaptığı çalışmada, asimetrik bilgi teorisini dayanak göstererek firma yöneticileri ve potansiyel

yatırımcıların farklı bilgi düzeyinde olduğunu ileri sürmektedir. Teorinin asıl vurgulamak istediği firmanın yapmış olduğu finansal seçimin (borçlanma/hisse İhracı vb.) yatırımcılara aslında firma hakkında bir işaret olduğudur. Yatırımcıların bu işaretleri analiz ederek asimetrik bilginin etkisini azaltmaya çalışmaktadırlar (Ceylan ve Korkmaz, 2008:259-260).

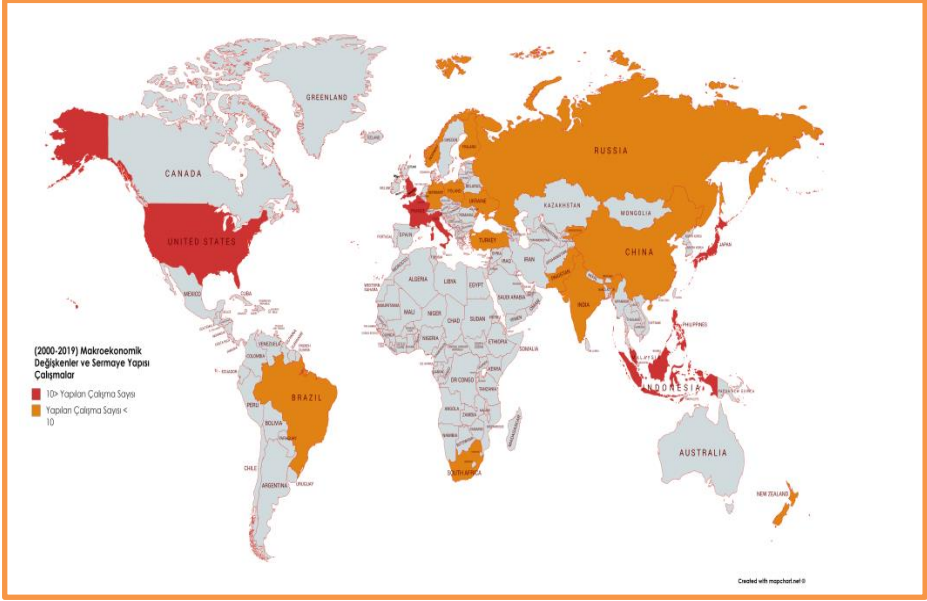
Piyasa Zamanlama teorisi; Baker ve Wurgler (2002) tarafından ortaya atılan ve konuya davranışsal finans açısından yaklaşan Piyasa temelde firmaların fon ihtiyacı karşılamak üzere maliyetlerin en uygun olanını seçtikleri varsayımına dayanmaktadır (Halaç ve Durak, 2013:500). Teoriye göre firma; hisse senedi fiyatlarının defter değerine ve/veya geçmişteki piyasa fiyatına göre aşırı değerlendirildiği dönemde hisse senedi ihraç etmeli, düşük değerlendirildiği dönemde de kendi hisse senetlerini geri satın almalıdır. Bir başka ifadeyle firmanın sermaye yapısı; hisse senedi piyasasının geçmiş dönem fiyat hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Finans literatürü incelendiğinde yapılan çalışmaların büyük ölçüde firmanın iç finansman hareketlerinin (firma karakteristiği) firma değeri üzerine etkisinin araştırıldığı görülmektedir. Bu konuda hem varsayımlara dayanan yaklaşımlar ve istatistik modellerle ispatlanmış teoriler açıklanmıştır. Günümüze yaklaştıkça özellikle küresellik kavramının firmaların hayatına soktuğu küresel ticaret, ihracat- İthalat, ortak girişimler, teknolojik ilerleme firmaların sermaye yapısı optimalliğinde sadece iç faktörlere değil aynı zamanda dış faktörlerinde etkisinin olabileceğine yönelik araştırmaları gerekli kılmaktadır. Firmalar özellikle ithalat ve ihracat yapan firma ise dış faktörler daha önemli olmaktadır. Çalışmada örneklem olarak enerji firmalarının kullanılması makroekonomik değişkenlerdeki değişimin stratejik bir sektör olarak değerlendirilen enerji firmalarının sermaye yapısı kararı üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştırmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde sermaye yapısı ve firma değeri ile ilgili literatür bilgisine birinci bölümde yer verildiğinden tekrar yer verilmeyecektir. Ancak makroekonomik değişkenler, ekonomi politikası, davranışsal finans vb. konuları ile sermaye yapısı ilişkisini araştıran çalışmalara yer verilecektir. Aşağıdaki dünya haritasında konu ile ilgili yapılan çalışmalar (2000-2019) yoğunluğuna göre dünya haritası üzerinde gösterilmiştir. Burada amaç çalışmaların yapıldığı bölgeleri veri görselleştirme yöntemiyle okuyucuya hızlı bilgi vermektir.

Şekil 1. 2000- 2019 Yılları arası Dünya Geneli Yapılan Çalışmalar

*<https://mapchart.net/> adlı internet sitesinden yazar tarafından çalışmanın literatür bölümüne göre oluşturulmuştur.

Graham vd. (2014) yılında yaptıkları çalışmada ABD şirketlerin sermaye yapısı içerisinde borç durumunu araştırmış ve 1946 yıllarına kadar küçük ve orta ölçekli firmaların borcunun olmadığını ama 1970’li yıllara gelindiğinde ani bir borçlanma yaşandığına dikkat çekmiştir. Borçlanmadaki bu artışın devlet borçlanmasındaki değişiklikler, ekonomik belirsizlik ve finans sektörü gelişimi daha belirgin bir rol oynamakta olduğunu ifade etmişlerdir.

Mahmud ve Quayyum (2003) yılında yaptığı çalışmada Malezya, Japonya ve Pakistan’da yer alan firmaların sermaye yapıları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda ülkelerin ekonomik olarak büyümeleri arttıkça (özellikle sermaye piyasaları) firmaların borç kullanma oranlarında bir artış olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bhamra vd. (2010) yılında yaptıkları çalışmada Makroekonomik değişkenler ile sermaye yapısı arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda Makroekonomik koşulların değişiminin sermaye yapısı üzerinde etkisinin zayıf olduğuna ulaşmışlardır.

Chen (2010) yılında yaptığı çalışmada beklenen büyüme oranları, ekonomik belirsizlik ve risk primlerindeki iş döngüsü değişkenliğinin, firmaların sermaye yapısını nasıl etkilediğini gösteren dinamik bir sermaye yapısı modeli kurgulanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda riskin dönemsel

olarak dalgalı bir seyir izlemesi temerrütte düşme olasılıkları vb. durumlar karşısında firmalar içsel olarak tepki vermektedir. Ayrıca piyasa zamanlaması teorisini destekleyen sonuçlar bulunmuştur.

Michaela vd. (1999) yılında İngiltere’de yer alan firmalar üzerine yaptıkları çalışmada finansal politikaların firmaların sermaye yapısı üzerine olası etkilerini ölçmek için farklı regresyon modelleri kurgulamışlardır. Yapılan çalışma sonucunda firmaya ait iç faktörlerin literatür ile örtüşen sonuçlar verdiğini bulmuşlardır. Ayrıca makale, küçük firmaların sermaye yapısının zamana ve sektöre bağlı olduğunu gösteren kanıtlar sunmaktadır. Sonuçlar, zaman ve sektöre özgü etkilerin KOBİ'lerin borçlarının vade yapısını etkilediğini göstermektedir. Genel anlamda, KOBİ'lerin ortalama kısa vadeli borç oranları ekonomik durgunluk dönemlerinde artmakta ve piyasadaki ekonomik koşullar iyileştikçe azalmaktadır. Öte yandan, ortalama uzun vadeli borç oranları ekonomik büyümedeki değişimlerle pozitif bir ilişki göstermekte olduğu sonucuna varmışlardır.

Daskalakis ve Psillaki (2008) yılında yaptıkları çalışmada Yunanistan ve Fransa ülkelerinde aynı sektörde yer alan firmaların sermaye yapısını etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Yapılan çalışmalarda iki ülke için farklı sonuçlar bulunmuşlardır. Bu durumun ülkelere ait makroekonomik koşullardan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

Frank ve Goyal (2009) yılında yaptıkları çalışmada ABD faaliyet gösteren firmaların sermaye yapısı belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışmanın veri aralığı 1950-2003 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada firmaya özgü iç değişkenlerin yanı sıra özellikle enflasyonun kaldıraç üzerine pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Vintila vd. (2019) yılında ABD NEYSE’de işlem gören teknoloji firmalarının sermaye yapısı üzerinde etkili olduğu düşünülen hem firma içi faktörler ile hem de makroekonomik değişkenlerle olan ilişkisini panel veri analizi ile test etmişlerdir. Çalışma sonucunda firmanın iç faktörleri ile sermaye yapısı arasında finansal hiyerarşi teorisini destekleyen sonuçlar bulunmuşlardır. Makro ekonomik değişkenler ile (faiz oranı, enflasyon oranı) ile sermaye yapısı arasında ise pozitif ve anlamlı bir korelasyon, GSYH ve sermaye yapısı arasında negatif bir korelasyon ilişkisi bulunmuşlardır.

Kayo ve Kimura (2011) yılında yaptıkları çalışmada sermaye yapısını zaman, firma boyutu ve ekonomik koşullar altında analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda firma karakteristiği (iç faktörler) ile sermaye yapısı arasında yüksek bir korelasyon olduğu, GSYH, Sermaye Piyasasının gelişimi, tahvil piyasasının gelişimi ve finansal sistemin gelişimi ile düşük bir korelasyon bulunmuştur.

3. VERİ VE YÖNTEM

3.1 Çalışmada Kullanılan Veriler

Bu çalışmada Borsa İstanbul A.Ş.'de faaliyet gösteren enerji sektörü firmalarının mali tablolarından alınan veriler ile makroekonomik değişkenler aşağıda Tablo 1'de açıklanmıştır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Değişkenler	Hesaplama	Veri Tabanı	Açıklama
KalOr	Toplam Borç / Toplam Aktif	Data Stream ¹	Firmalar için sermaye yapısını göstermektedir.
LnM2	M2 Geniş anlamda Para Arzı	EVDS ²	Geniş anlamda para arzını göstermektedir.
Faiz	Ortalama Faiz Oranı	EVDS	Bankalarca verilen Kredilerin faizleri
Döviz	Döviz Kapanış Fiyatı	EVDS	Döviz Sepetini ifade etmektedir.
LnEnerjiendks	Enerji Endeksi Değerleri	EVDS	Enerji endeksi kapanış fiyatlarının doğal logaritmasını ifade etmektedir.
ReelGuvEndks	Reel Kesim Güven Endeksi	EVDS	Reel Güven Endeksi
SÜE	Sanayi Üretim Endeksi	EVDS	
Lnsatış	Satışların Doğal Logaritması	Data Stream	Satışların Doğal Logaritmasını göstermektedir.
LnMDV	Maddi Duran Varlıklar	Data Stream	Maddi Duran Varlıkların Doğal logaritmasını ifade etmektedir.
ROA	Net Kar / Toplam Aktif	Data Stream	Aktif karlılığını ifade etmektedir.

3.2 Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada Borsa İstanbul A.Ş.'de faaliyet gösteren enerji sektörü firmalarının sermaye yapısı üzerine iç ve dış faktörlerin etkisi Fark GMM modeli ile analiz edilmiştir. Panel veriler için Genelleştirilmiş Moment Yöntemleri (GMM) son yıllarda literatürde oldukça sık kullanılmaya başlanmıştır (Soto, 2009:2). Yöntemi çalışmalarında ilk olarak kullanan Arellano ve Bond (1991) çalışmasında geliştirilen fark GMM'dir (Akdağ ve İskenderoğlu, 2018:3). Modelin gelişmesine dinamik panelleri tahmin etmede kullanılan En Küçük Kareler yönteminin (EKK) modelde gecikmeli değerlerin olması durumunda tahminleme yapamamasıdır. Arellona- Bover GMM yaklaşımı, yarı parametrik etkin bir tahmin metodu özelliği ile öne çıkmaktadır (Çetin ve Şeker, 2014:135). Geliştirilen model bağımsız değişkenlerin birinci farkını alarak ve araç değişkeni olarak uygun gecikmeleri kullanmaktadır (Soto,2009:3). Bu düzenlemelerin yapılması, yatay kesitlerin özel etkilerini ortadan kaldırılmakta ve modelde olası problemlerin önüne geçilmektedir (Hayaloğlu, 2015:138). Fark GMM modelinde sonuçların geçerliliği Sargan testi ve I. ve II. otokorelasyon

¹ Hitit Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Thomson Routers ve Data Stream veri tabanından elde edilmiştir.

² T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilmiştir.

testidir. Sargan testi ile uygun araç değişkenlerinin kullanılıp kullanılmadığı test edilmektedir. I. ve II. Otokorelasyon testinde ise modelin otokorelasyon sorunu olup olmadığı test edilmektedir. Test sonucunun istatistiksel olarak anlamsız olması otokorelasyon sorununun olmadığını göstermektedir. Ayrıca Walt testi modelin bir bütün olarak anlamlılığını test etmektedir. Kaldıraç oranının Bağımlı değişken olarak kullanıldığı Fark GMM modeli aşağıdaki gibidir.

$$\begin{aligned} \text{KalOr}_{it} = & \\ & \alpha_1 + \beta_1 \text{LnM2}_{it} + \beta_2 \text{Faiz}_{it} + \beta_3 \text{Döviz}_{it} + \beta_4 \text{LnEnejiendeks}_{it} + \\ & \beta_5 \text{ReelGuvEndks}_{it} + \beta_6 \text{SÜE}_{it} + \beta_7 \text{LnSATış}_{it} + \beta_8 \text{LnMDV}_{it} + \\ & \beta_9 \text{ROA}_{it} + \mu_i + \gamma_i + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (1)$$

Yukardaki denklemde, μ_i gözlenemeyen bireysel etkileri, γ_i gözlenemeyen zamana özgü etkileri ve ε_{it} hata terimini ifade etmektedir. Diğer değişkenler çalışmanın verileri bölümünde detaylıca açıklandığı için burada tekrar açıklanmamıştır.

3.3. Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmektedir. Değişkenlere ait gözlem değeri 273’tür. Kaldıraç oranı ortalaması 0,69 olarak hesaplanmış olup, para arzı 20.70, Faiz 1.41, Döviz, 99.91 şeklinde hesaplanmıştır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std. Hata	Minimum	Maksimum
KalOr		0.6998618	0.2211921	0.1086523	1.038539
LnM2		20.70277	0.4859003	19.91599	21.62242
Faiz		1.416808	0.4978751	0.2391667	2.637692
Döviz		99.91451	13.98989	62.51	123.2
LnEnerjiendks	273	289.1364	76.36587	183.55	519.5433
ReelGuvEndks		104.0203	8.349047	65.06667	116.7333
SÜE		92.60175	17.857	53.29	126.8367
Lnsatış		18.4237	2.349958	11.94513	22.62981
LnMDV		20.48102	1.905347	9.30374	23.44784
ROA		0.1877015	3.112587	-6.752143	48.2357

Tablo3. Fark GMM Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	Bir Aşamalı GMM Sonuçları	
	Katsayı	Olasılık
KalOr ₋₁	0.6864 *	0.000
Faiz	0.0366**	0.047

Döviz	0.0014***	0.071
ReelGuvEnd	0.0004	0.629
SÜE	0.0019*	0.011
Lnsatis	0.0009	0.902
LNMDV	0.0226**	0.027
ROA	0.0039	0.124
Sağlamlık Testleri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Wald Testi	315.59	0.000
AR ₁	-7.0463	0.0000
AR ₂	-0.01045	0.9917
Sargan Testi	236.1245	0.4671

*%1, **%5 ve ***%10 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 3 'de sonuçlar değerlendirildiğinde Bağımlı değişken Kaldıraç oranı ile Bağımsız değişkenler Kaldıraç Oranı Gecikmeli Değeri, Faiz (Halaç ve Durak, 2013; Bokpin,2009), Döviz kuru (Muthama vd.2013; Sanayi Üretim Endeksi (Tuna vd., 2017) ve Maddi Duran Varlıkların (Titman ve Wessels,1988; Masoud, 2014; Frank ve Goyal, 2009) istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir (Vintila,2009; Kayo ve Kimura, 2011; Daskalakis ve Psillaki,2008; Chen,2010). Diğer bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiksel olarak herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Çalışmada M2 ve Enerji Endeksi Kaldıraç Oranı ile Yüksek Korelasyona sahip olduğu için çalışmadan çıkartılmıştır. Wald testi ise (p=0,000) modelin geçerliliğinin olduğunu göstermektedir. Sargan testi sonuçları değerlendirildiğinde kurulan modelde kullanılan değişkenlerin uygun araç değişkeni olduğu (p>0,05) göstermektedir. Modelin otokorelasyon sorunu gösteren AR₁ ve AR₂ testi değerlendirildiğinde AR₁ modelin yapısı gereği (p=0,000) modelin yapısı gereği doğal kabul edilmekte olup (Hayaloğlu, 2015141), AR₂ (p>0.05) modelde otokorelasyon sorunu olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Günümüzde firmaların karşılaştığı finansal problemlerin başında mevcut sermaye yapısının iyi yönetilememesi olduğu birçok araştırmada vurgulanmıştır. Sermaye yapısı firmalar ait iç değişkenlerden etkilenebildikleri gibi firmalar dışında gerçekleşen ve firmanın bu değişimlere sadece önlem alarak karşı koyabildikleri makroekonomik değişkeneler sermaye yapısı kararları için kritik bir öneme sahiptir. Makroekonomik değişkeneler özellikle gelişmiş ülkelerde durağan bir seyir izlerken kırılgan ekonomilerde bu durum yüksek derecede değişkenlikle karşımıza çıkmaktadır. Kırılgan ekonomiler özellikle bölgesel risk kaynaklı olaylardan yüksek derecede etkilenebilmektedirler. Özellikle jeopolitik risk ve politik risk açısından kırılgan ekonomiler yıl içerisinde çok kez makro

değişkenlerde farklı skorlar gözlemleyebilmektedirler. Türkiye’de hem bölgesel anlamda hem de iç sorunlar açısından sürekli olarak bir belirsizlik ve risk durumu ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu açıdan özellikle dış ticaret açığı bulunan Türkiye’nin risk odaklı olaylar karşısında ekonomik yapısında kırılmalar meydana gelebilmektedir. Çalışmada enerji sektörünün seçilmesinin amacı, enerjide dışa bağımlı olan Türkiye’nin hissesi borsada işlem gören enerji firmalarının farklı risk durumlarına farklı tepkiler veren makro değişkenlerinden nasıl ve ne yönde etkilendiğini tespit etmektir. Yapılan analiz sonucunda çalışmada kullanılan Faiz oranı ile firmanın sermaye yapısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Faiz oranı yüksek ülkelere baktığımızda genellikle kırılğan bir ekonomi karşımıza çıkmaktadır. Buda firmaların istikrarsız bir ekonomide kaynak olarak borç kullanması durumunda maliyetlerinin yükseleceği anlamına gelmektedir. Yükselen maliyetler aynı zamanda firma sermaye maliyetine etki edebileceği gibi uzun denemde firma değerine de olumsuz etki edebilmektedir. Yani işletmeler sermaye yapısı kararlarında faizi dikkate almaktadırlar. Özellikle dış ticaret yapan firmaları etkileyen bir diğer değişken ise Döviz kuru. Çalışmada döviz fiyatlarının yükselmesi firmanın sermaye yapısı göstergesi olan kaldıraç oranını etkilemektedir. Sürekli döviz ile işlem yapan firmaların döviz kuru dalgalanmalarına karşı hedge işlem yapmaları birçok çalışmada önerilmektedir. Sanayi Üretim Endeksi, bir ekonomide meydana gelen gelişmelerin ve ekonomi politikalarının kısa dönemli etkisini göstermektedir. Çalışmada SAÜ ile Kaldıraç oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Firmalar sermaye yapısı kurgusunda SAÜ değişkenini dikkate almaktadır şeklinde yorumlanabilir. Firmanın sermaye yapısı kararlarına etki etmesi beklenen iç faktörler ise satışlar, MDV ve ROA olarak çalışmada yer almıştır. Bu değişkenlerden MDV ile Firmanın kaldıraç oranı arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Maddi duran varlıklar firmanın uzun vadeli kaynakları ile finanse edilmekte olup literatür çalışmalarında genelde sermaye yapısı ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki içerisinde sonuçlar vermiştir. Enerji firmaları da sermaye yapısı kararlarında diğer sektörde yer alan firmalar gibi MDV’yi dikkate almaktadır şeklinde yorumlanabilmektedir. Modelin öne çıkmasındaki en önemli sebeplerden biri olan bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin bağımsız değişken olarak kullanıla bilmesi çalışmada sonuç vermiştir. Kaldıraç Oranı ile Kaldıraç oranının gecikmeli değeri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir sonuç bulunmuştur. Bu durumda Enerji firmaları sermaye yapısı kurgusunda bir önceki dönemi dikkate aldıkları çıkarımı yapılabilmektedir. Çalışmada kullanılan diğer değişkenler ile Sermaye yapısı göstergesi olarak kaldıraç oranı arasında istatistiksel bir ilişki bulunmamıştır.

Kaynakça

- Akdağ, S. ve İskenderoğlu, Ö. (2018). Çeşitli Finansal Rasyoların Karlılık Üzerinde Etkisi: OECD Ülkelerindeki Turizm Şirketleri Üzerine Bir Uygulama. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(4), 18-25.
- Arellano, M. (2003), Panel Data Econometrics, Oxford: Oxford University Press.
- Arellano, M. ve S. Bond (1991), Some Tests of Specification For Panel Data: Monte Carlo Evidence and An Application to Employment Equations, *Review of Economic Studies*, 58(2), 277-97.
- Arellano, M., ve O. Bover (1995). Another Look at the Instrumental Variables Estimation of Error Components Models, *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Baker, M., and Wurgler, J. (2002). Market Timing and Capital Structure. *The Journal of Finance*, 57(1), 1-32.
- Bhamra, H. S., Kuehn, L. A., ve Strebulaev, I. A. (2010). The Aggregate Dynamics of Capital Structure and Macroeconomic Risk. *The Review of Financial Studies*, 23(12), 4187-4241.
- Blundell, R. ve Bond, S. (1998). Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models, *Journal of Econometrics*, 87, 11-143.
- Bokpin, G. A. (2009). Macroeconomic Development and Capital Structure Decisions of Firms: Evidence from Emerging Market Economies. *Journal of Economic Studies*, 26(2), 129-142.
- Buferna, F. M., Bangassa, K., ve Hodgkinson, L. (2005). *Determinants of Capital Structure: Evidence From Libya*. University of Liverpool.
- Ceylan, A. (1998), *İşletmelerde Finansal Yönetim*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Chen, H. (2010). Macroeconomic Conditions and the Puzzles of Credit Spreads and Capital Structure. *The Journal of Finance*, 65(6), 2171-2212.
- Chen, I ve X. Zhau (2005). Profitability, Mean Reversion of Leverage Ratios and Capital Structure Choices, Michigan State University and Kent State University Working Paper.
- Çetin, M., ve Seker, F. (2014). Ticari Açıklık Ve Finansal Gelişmenin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Dinamik Panel Veri Analizi. *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 28(1).

- Daskalakis, N. ve Psillaki, M. (2008). Do Country or Firm Factors Explain Capital Structure? Evidence from SME's in France and Greece. *Applied Financial Economics*, 18(2), 87-97.
- Deesomsak, R., Paudyal, K., and Pescetto, G. (2004). The Determinants of Capital Structure: Evidence From The Asia Pacific Region. *Journal of Multinational Financial Management*, 14(4-5), 387-405.
- Demireli, E. ve yıldız, B. (2019). Borsa İstanbul A.Ş. Perakende Ticaret Sektöründe Sermaye Yapısı Kararlarının Mikro Panel Veri Yöntemi ile İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 220-234.
- Durand, D. (1952). Costs of Debt and Equity Funds For Business: Trends and Problems of Measurement. In Conference On Research in Business Finance (pp. 215-262). NBER.
- Frank, M. Z. ve V. K. Goyal (2005). Trade-off and Pecking Order Theories of Debt, University of British Columbia Working Paper. http://mba.tuck.dartmouth.edu/pages/faculty/espensackbo/pdfs/handbookpdf/ch12-pecking_order.pdf, 15.07.2010.
- Frank, M. Z. ve Goyal, V. K. (2009). Capital Structure Decisions: Which Factors are Reliably Important?. *Financial Management*, 38(1), 1-37.
- Graham, J. R., Leary, M. T., and Roberts, M. R. (2015). A Century Of Capital Structure: The Leveraging of Corporate America. *Journal of Financial Economics*, 118(3), 658-683.
- Graham, J., and Harvey, C. (2002). How do CFOs Make Capital Budgeting And Capital Structure Decisions?. *Journal of Applied Corporate Finance*, 15(1), 8-23.
- Halaç, U. ve Durak, M. G. (2013). İMKB'de İşlem Gören İşletmeler için Para Politikası ve Sermaye Yapısı İlişkisi. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 497.
- Harris, M ve Raviv, A. (1991). The Theory of Capital Structure, *The Journal of Finance*, XLVI(1), 297-355.
- Hayaloğlu, P. (2015). Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 131-144.
- İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E., ve Atioğlu, E. (2012). Türk Bankacılık Sektöründe Büyüme, Büyüklük Ve Sermaye Yapısı Kararlarının

Karlılığa Etkisinin Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 291-311.

Kayo, E. K., ve Kimura, H. (2011). Hierarchical Determinants of Capital Structure. *Journal of Banking & Finance*, 35(2), 358-371.

Mahmud, M., ve Qayyum, A. (2003). The Relationship Between Economic Growth and Capital Structure of Listed Companies: Evidence of Japan, Malaysia, and Pakistan [with Comments]. *The Pakistan Development Review*, 727-750.

Masoud, N. (2014). The Determinants Of Capital Structure Choice: Evidence From Libyan Firms. *Research Journal of Finance and Accounting*, 5(1), 67-83.

Modigliani, F. ve M.H. Miller (1958). The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment, *The American Economic Review*, 48(3), 261-297.

Modigliani, F. ve M.H. Miller (1963). Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction, *The American Economic Review*, 53(3), 433-443.

Myers, S. C. (1984). The Capital Structure Puzzle, *Journal of Finance*, 39(3), 575- 592.

Myers, S. C. ve N. S. Majluf, (1984). Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have. *Journal of Financial Economics*, 13(2), 187-221.

Rajan, R. G. ve I. Zingales (1995). What Do We Know about Capital Structure? Some Evidence from International Data. *Journal of Finance*, 50(5), 1421-1460.

ROSS, Stephen E. (1977). The Determination of Financial Structure: The Incentive_Signalling Approach. *Journal of Economics*, Spring, 8, 23-40.

Soto, M. (2009). System GMM Estimation with a Small Sample. *Econometria Working Papers*, 780-(9), 1-27.

Tekin, B. (2019). Sermaye Yapısı Üzerinde Etkili Faktörler: Davranışsal Kurumsal Finans Bağlamında Bir Panel Veri Analizi. *Sosyoekonomi*, 27(42), 145-162.

Tuna, İ. ve Karaca, S. S. (2016). Determining the Firm Specific Factors Affecting the Capital Increase. *Business and Economics Research Journal*, 7(1), 89.

Tuna, İ., Budak, S., Cangi, S. Ö., ve Yılmaz, V. (2017). Firmaların Kaldıraç Oranı İle Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (63), 331-340.

Van Horne, J. C. (1971). A Note on Biases in Capital Budgeting Introduced by Inflation. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 6(1), 653-658.

Vintilă, G., Gherghina, Ş. C., ve Toader, D. A. (2019). Exploring the Determinants of Financial Structure in the Technology Industry: Panel Data Evidence from the New York Stock Exchange Listed Companies. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(4), 163.

Extended Abstract

With the increase in global trade and financial liberalization, firms have grown to become multinational firms, and as a result, firms that do not carry the capital structure to the optimal capital structure are insolvent. Companies are established with the desire to operate continuously. This is related to the good management of the firm in many respects. In particular, the company's capital (finance) structure is one of the most important issues that the company will pay attention to. Capital structure can be defined as a mix of long term resources (sustainable capital) used by a firm. In a broader sense, it is related to how debt and equity items of firms should be. Based on this concept, we can evaluate capital structure decisions as strategic financial decisions. Capital structure decisions lead the long-term activities of the enterprise and offer various solutions. When the studies conducted in the literature are examined, it is possible to distinguish the factors affecting the capital structure decisions as internal and external factors. Internal factors are profitability, growth, and so on. External factors, on the other hand, can be categorized as variables that occur outside the firms such as monetary and fiscal policy, inflation and interest rates but affect daily business life.

In this study, the effect of internal and external factors on the capital structure of the energy sector companies operating in Borsa İstanbul A.Ş was analyzed with the Difference Generalized Moment Methods (GMM) model. GMM for panel data has been used quite frequently in the literature in recent years. The difference developed in the study of Arellano and Bond (1991), who used the method for the first time, is the GMM. The Least Squares method (OLS), which is used to predict the dynamic panels for the development of the model, is the inability to estimate if there are delayed values in the model. Arellona-Bover GMM approach stands out with its semi-parametric effective estimation method feature. The developed model takes the first difference of the independent variables and uses the appropriate delays as the vehicle variable. Making these arrangements eliminates the special effects of horizontal sections and possible problems

are avoided in the model. The validity of the results in the difference GMM model Sargan test and I. and II. autocorrelation test. The Sargan test tests whether suitable vehicle variables are used. In the autocorrelation test, it is tested whether the model has an autorelation problem. The fact that the test result is statistically insignificant indicates that there is no problem as to correlation. In addition, the Walt test tests the significance of the model as a whole.

The findings of this study reveals that Dependent variable Leverage ratio and Independent variables Leverage Rate Delayed Value, Interest, Exchange rate and Tangible Fixed Assets are statistically positive and significant. No statistically significant relationship was found between the other independent variables and the dependent variable. In the study, M2 and Energy Index were excluded from the study because they had a high correlation with the Leverage Ratio. The Wald test ($p = 0,000$) shows that the model is valid. When Sargan test results are evaluated, it shows that the variables used in the model established are appropriate vehicle variables ($p > 0,05$). When the AR1 and AR2 tests, which show the problem of the model, are considered as the nature of the AR1 model ($p = 0,000$), it is accepted as natural due to the structure of the model (Hayaloğlu, 2015:141), and AR2 ($p > 0,05$) shows that there is no problem in the model.

As a result of the analysis, a positive and significant relationship was found between the interest rate used in the study and the capital structure of the firm. The countries with high interest rates are found to have a fragile economy. This means that if firms use debt as a resource in an unstable economy, their costs will rise. Rising costs may also affect the capital cost of the firm, as well as adversely affecting the firm value in the long run. In other words, enterprises take interest into account in their capital structure decisions. Another variable affecting especially foreign trade firms is exchange rate. The rise in foreign exchange prices in the study affected the leverage ratio, which is an indicator of the firm's capital structure. It is recommended in many studies that hedge transactions of firms that are constantly trading with foreign currency are subject to exchange rate fluctuations. Industrial Production Index shows the short-term effect of the developments and economic policies in an economy. In the study, a positive and significant relationship was found between SAU and Leverage ratio. Firms can be interpreted as taking the SAU variable into account in the structure of capital structure. Internal factors that are expected to affect the firm's capital structure decisions were included in the study as sales, MDV and ROA. A positive and significant relationship was found between MDV and the Firm's leverage ratio. Property, plant and equipment are financed by the Company's long-term resources and in literature studies have generally yielded results in a statistically significant relationship with capital structure. Energy firms can be interpreted as taking the MDV into account in the capital structure decisions as the firms in the other sectors. The fact that the lagged value of the dependent variable, which is one of the most important

reasons for the prominence of the model, can be used as independent variable has yielded results in the study. A statistically positive and significant result was found between the leverage ratio and the delayed value of the leverage ratio. In this case, it can be inferred that the energy firms take into account the previous period in their capital structure. No statistical relationship was found between the other variables used in the study and leverage ratio as an indicator of capital structure.

ETNİK KİMLİK VE KÜLTÜREL ÖĞELERİN SATIN ALMA EĞİLİMİ ÜZERİNE ETKİLERİ: İSTANBUL İLİ PENDİK İLÇESİ ÖRNEKLEMİ

Türkmen TÖRELİ* & Sibel AKOVA**

Öz

Etnite, kimlik, kültür terimleri Türkiye dahil olmak üzere, hemen her dünya ülkesinde özellikle, sosyal bilimler alanında ve diğer pek çok araştırmada anahtar olarak sorgulanan kavramlar olmuştur. İlgili kavramların sınırlarının belirlenmesi ve kavramsal çerçevelerinin çizilmesi ile etnik kimlik ve kültürel öğelerin satın alma eğilimi üzerine etkilerinin ortaya konulmasını amaçlayan çalışmada, konu öncelikli olarak teorik manada ele alınmış, uygulama aşamasında ise Batı Balkan Göçmenleri olan Boşnak etnik kimliğine mensup bireyler ile etnik köken ve satın alma eğilimleri bağlamında anket analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma ile etnik kökenlerin satın alma eğilimleri incelenirken, tüketimin etnik temelli öğeler yönünde gerçekleşmesinin sebepleri sorgulanmış, ilgilenim, güdülenme, kültürel öğelerin günümüze değin muhafaza edilmesi gibi temel unsurlar incelenmiştir. Çalışmanın önemli bir bulgusu Türkiye'ye Batı Balkan ülkelerinden üç farklı göç dalgası ile göç eden göçmenler arasında etnik temelli ürünlerin kullanımlarının ve satın alma güdüllerinin oranlarının kuşaklara ve demografik özelliklerine göre farklı düzeyde gerçekleştiğini ispatlanmış olmasıdır. Çalışma ile elde edilen bulgular, Türkiye'de etnik temelli pazarlama stratejilerinin ve kültürel öğelerin satın alma eğilimi üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmaların, dünya ülkelerine oranla çok düşük oranda gerçekleştiği gerçeğinin teyidi niteliğindedir. Eski Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin parçalanmasının ardından, tarih sahnesinde ulus devletler olarak yerlerini alan Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan, Slovenya, Karadağ ve Kosova ülkeleri, Avrupa Birliği tarafından Batı Balkanlar olarak isimlendirilmiştir. Çalışmamızın kapsamını Batı Balkan ülkelerinden göç eden Boşnak etnik kökenine mensup birey ve gruplar oluşturmakta olup, çalışmamız kapsamında da Batı Balkanlar tabiri kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Batı Balkanlar, Etnik, Ötekilik, Kimlik, Etnik Pazarlama, Satın Alma Eğilimi.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, turkmen.toreli@deu.edu.tr, <https://orcid.org/000-0002-7486-523X>

** Dr. Öğretim Üyesi, Yalova Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, sibelakova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7680-7394>

Not: Araştırma evreni, İstanbul ilinin Pendik ilçesi ile çerçevelenmekte, örneklemi ise İstanbul ili Pendik ilçesinde ikamet eden Boşnak etnik kökenine mensup, Batı Balkan göçmenleri ile sınırlanmaktadır. Alan araştırması, 18-70 yaş arası 100 kişi ile görüşülerek, 2019 yılının Kasım ve Aralık aylarında gerçekleştirilmiştir.

EFFECTS OF ETHNIC IDENTITY AND CULTURAL ELEMENTS ON PURCHASE TENDENCY PENDİK DISTRICT OF ISTANBUL PROVINCE SAMPLE

Abstract

Terms of ethnicity, identity and culture have been questioned as a key element especially in social sciences field and many other researches almost all around the world, including Turkey. In this study, it has been aimed to put forward the effects of ethnic identity and culture on purchase tendency by means of determining the limits of such concepts and drawing a conceptual framework. The topic was dealt with theoretically at first, and in the practice stage, a questionnaire analysis was carried out within the context of their ethnic identity and purchase tendency of the individuals having Bosnian ethnic identity, who are Western Balkan Immigrants, During the study, purchase tendency of ethnic origins was examined, the reasons of making consumption towards ethnic-based elements were questioned, and basic elements were examined such as involvement, motivation, conservation of cultural elements. An important finding of the study is the demonstration of the fact that usage of ethnic based products and rate of purchase motivation of the immigrants, migrated to Turkey by three different migration wave from Western Balkan countries, show difference according to generation and demographic characteristics. The findings of the study constitute an evidence for the fact that number of studies on effects of ethnic based marketing strategies and cultural elements on purchase tendency is less than other countries in Turkey. After breakup of former Yugoslavia Federal Socialist Republic, the countries emerged as nation states on the scene of history were called as Western Balkans by EU. These countries include Bosnia and Herzegovina, Croatia, Macedonia, Serbia, Slovenia, Montenegro and Kosovo. The scope of our study comprises individuals and groups of people with Bosnian ethnic identity, migrated from Western Balkan counties, and within our study the terms of Western Balkans will be used.

Keywords: *Western Balkans, Ethnic, Otherness, Identity, Ethnic Marketing, Purchase Tendency.*

Giriş

Kimlik kavramı, bireysel olduğu kadar toplumsal bir olgudur. Zira, kimlik olgusunun bireysel boyuttan toplumsal boyuta taşınması, bireyin kişisel özelliklerinden ziyade, mensubu olduğu etnik kökene, üyesi olduğu gruba dair özelliklerin tariflenmesi yolu ile mümkün olmaktadır. Bu durum, kimlik yapılarının değişim ve gelişimlere açık olmaları itibarıyla, nesiller arasında farklı kimlik bilinçlerinin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Temel göstergelerinin, kültürel farklılıkları ile popülasyondan ayrılan yaşam biçimleri olan etnik gruplar, etnik yapılarının uhdesinde barındığı norm, inanç, ritüel ve özel kültürel öğelerin bilinci ve sahip oldukları geçmiş deneyimlerin de etkisi ile tüketim alışkanlıklarını ve satın alma eğilimlerini belirlerler. Bu durum, pazarlama stratejileri de dahil olmak üzere, pazarlama uygulayıcılarını, özellikle 1980’li yılların başlarında, tüketici (müşteri) odaklı pazarlama anlayışının da gelişmesi ile birlikte, yaşam biçimlerine göre oluşturulan, yeni ürünler ve yeni pazarlar konusunda çalışmalara sevk etmektedir.

Metalaşma olgusunun eleştirildiği günümüzde, tüketim olgusunu ne kimlik kavramından ne de kültürün öğelerinden ayrı tutmak mümkün değildir. Zira, teknolojinin gelişmesi ve artan hızı, kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımı, sanayileşmenin giderek yükselen bir ivme göstermesi, bilimin ilerlemesi bireyler, kitleler ve dahi kültürlerarası iletişimi ve etkileşimi arttırmıştır. İlgili iletişim ve etkileşim, bireyler ile kitlelerin yaşamlarını etkilemiş, yaşam pratiklerini değiştirmiş, ancak; kültürel değerlerin varlığını ortadan kaldıramamıştır. Mevcut tüm bu gelişmelerin ışığında, kültürel değerlerin, toplumların yapılarına göre az veya çok oranda –görece- değişim göstermiş olsa da kültürlerin yapısal özellikleri korunduğundan, tüketimin kültürel (benzerlikler ve farklılıklar) boyutu akademisyenlerden araştırmacılara, uygulayıcılardan üreticilere değin pek çok kesimin sorguladığı ve araştırdığı disiplinler arası bir yaklaşım özelliği kazanmıştır. Rekabetin sınır tanımadığı günümüz mevcut koşullarında, uluslararası rekabet ile mücadele edebilmenin elzem koşulu, kültürleri tanımak ve anlamaktır.

Ülkemizde, etnik kimliklerin satın alma eğilimleri üzerine ciddi derecede pazarlama araştırmaları eksikliği mevcuttur. Çeşitli etnik gruplar üzerinde pazarlama karması çalışmalarının faydası büyük olacaktır. Zira, hangi ürünün hangi fiyatlar ile ne şekilde dağıtım ağları oluşturularak, hangi güçlü tutundurma stratejileri kurgulanması gerektiği başarılı pazarlama karması oluşturmanın başat unsurudur. Farklı toplumlarda, farklı kültürel öğelere sahip, birbirlerinden farklı etnik kimlikler mevcut olduğunda, her bir etnik gruba yönelik ayrı ve özel mesajlar kurgulanmalı ve ağızdan ağıza pazarlama yöntemine değin etnik grupları yakalayabilecek tutundurma çalışmaları hazırlıkları gerçekleştirilmelidir. Dağıtım kanallarının güçlü ağlar ile örülebilmesi adına da etnik grup üyelerinin kurmuş oldukları firmalar üzerinden aracı yükümlülüklerini de ortadan kaldırarak, etnik grup bilinci yüksek bireyler ile koordineli şekilde pazarlama stratejilerinin temini gereklidir.

1. ETNİK GRUP (ETNİSİTE) VE KİMLİK TERİMLERİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Ortak bir kültürel yapıyı paylaşan ve ortak kültürün edinimlerini sergileyen, sosyal sistem içerisinde bireyin üstlenmesi gerekli olan rolü önceden belirlenmiş, en az kimlikler kadar önem addedilmiş, toplumsal bir statü olan etnik olgusu, ortak köken inancını paylaşan, aynı topluluğa ortak kader ve aidiyet hissi ile bağlı, biz bilinci ile hareket eden topluluğun mensuplarının ulusal biçimde toplumsallaşma olgusudur. Etnik kavramı; “ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranışlar sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer kolektif yapılardan farklılaştıran ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen ya da başkaları tarafından bu gözle bakılan kişileri tanımlayan bir terimdir” (Marshall, 1999:215). İrsal özelliklerinin yanı sıra, din, dil, meslek, gelenek, giyecek, yiyecek, soya ait mit, müzik, mimari yapı, benzer anatomik niteliklere sahip olma, tarihi anılar, inanç, ideoloji, siyasi

gibi pek çok farklı kültürel üniteleri paylaşan etnik gruplar, toplumsal sınıflardan ayrı düşünülemez, kuramsal olarak devlet sınırlarına bağlı bir yapı teşkil etmeyen, özgün kültürel davranışlar sergileyen, duygusal bağlar ile bir araya gelen bir sosyo-ekonomik tabakalaşmanın izdüşümüdür. Etnik tabakalaşma, sosyal, mesleki, cinsiyet gibi statü özelliklerini uhdesinde barındırır iken kimlik olgusu ile ilintilenen bir bileşendir. “Etnik grup, gönüllü olmaksızın oluşmuş, çıkar bilincine sahip ve örgütlenişi biçimsel olmayan bir birliktir; üyeleri birincil ve ikincil ilişkiler yoluyla bir araya gelmiştir ve üye sayısı nispeten sınırsızdır” (Türkdoğan, 1999:41). Weber ise etnik grubu “fiziksel görünüş, adetler ve kolonileşmeye dayalı ortak kökenleri olduğuna dair hafızaya ve inanca sahip insanların oluşturduğu grup” (Weber, 1978:385) şeklinde tanımlamaktadır.

Toplumsal farklılıkların, farklı dillerin, vicdani kabullerinin ve yaşam biçimlerinin simgesi olan etnik kavramı, uhdesinde barındırdığı farklılıklar ile genel olandan ayrılır. İlgili ayırım, hemen her toplumda her bir kültürde mevcut olan tarihi arka plan (hafıza), dil, din, değer, inanç, alışkanlık, norm, adet, ortak coğrafi paylaşım, akrabalık, soy, milliyet, biyolojik ve ırk gibi örneklerini çoğaltmamızın mümkün olduğu pek çok bağlılığın paylaşımı veya benzerliği ile mümkün kılınmaktadır. Ancak; etnik gruplar daimi suretle homojen yapılar göstermemek ile birlikte, kendi iç dinamikleri içerisinde kültürel, dinsel ve dilsel farklılık da ihtiva edebilmektedir. Ayrıca, kültürel farklılıklara, siyasal, dinsel ve ideolojik başat olmak üzere pek çok farklı anlamlar yükleyen görüşler, etnik grupların yabancından düşman algısına değin pek çok çatışma ortamına sürüklenmelerine de sebebiyet vermektedir. Terminolojide etnik kavramı, Yunan dilinde, “ethnos” kökünden türetilmiş olup, bir tür beşeri birlikteliği ifade etmektedir. Terimin, Eski Yunan’da kratos (devlet) “ethnos” ayırımına bağlı olarak devlet kavramına vurgu yapmadığı, dolayısıyla da siyasal anlamda kullanılmadığı görülmektedir” (Aydın, 1998:54). Bu sebeple etnik kavramının Antik Yunan’a dayandırılan kullanım geçmişi, günümüzde de siyasal ve çıkar grupları tarafından farklı anlamlarda kullanımları, terimin manasını ve uhdesinde barındırdığı naif yapıyı zedelemektedir. Zira, ilgili tanımlamalar, etnik ve etnisite kavramlarının, toplum içerisinde “öteki olanı algılama ve yargılama” biçiminde okunmasına sebebiyet verebilmektedir.

Etnik sıfatı “Etni” kökünden türetilmiştir ve ortak dil, müşterek kutsal değerler, evreni ortak bir algıdan tanıma ve ortak yaşam ritüelleri etrafında organize olabilen insan grubu” (Göka, 2006:311), olarak tanımlanmaktadır. Etnik kimliklerin kamusal alanda görünürlüklerinin artması ve gündelik yaşamın hemen her alanında farklılıkların hissedilmesi ile etnik grupların uhdesinde barındırdıkları sembollere gömülü varlıklarının algılanması ile birlikte, etnik kavramı merak ve araştırma konusu haline gelmiştir. Zira; bir toplum içerisinde mevcut olan etnik gruplar, toplumun bütünü oluşturan halklar ile kültürleşme, bütünleşme, kaynaşma ve özdeşleşme gibi toplumun genel adet ve normlarına riayet ederler iken öte yandan da kendi köken kültürel öğelerini koruma, kültürel benliklerini yaşatma, mevcut kültürel yapının sürdürülebilirliği adına gelecek nesillere iletme, kültürel unsurları

yeniden üreterek nesillere empoze etme ve etnik öğeleri canlı kılma edimi içerisinde bir tutum sergilemektedirler. Özellikle, 1990'lı yılların başı itibariyle, popülerlik kazanan etnik kavramı, sömürgecilik, fetih, göç sebeplerine koşut ulus devlet sınırları içerisinde yer alan kolektif topluluklar ile özdeşleşen bir dizi yan anlama sahip, oldukça geniş bir kavramdır. Yunanca "ethnikos" kelimesinden literatüre yayılan etnik kavramı, 19. yüzyıla değin "barbar, dinsiz" anlamlarını ihtiva etmekteydi. İlgili söylem, toplumlar arasında tabu haline gelmiş ve pejoratif (küçümseyici, yerici) bir kullanım şekline dönüşmüş, aidiyet temelli özgün kültürel davranışlar bütünü anlamı ile benimsenmesi ise geniş bir zaman dilimini kapsamıştır. 19. yüzyıl sonrası ilgili mana "ırksal" terimi ile ikame edilmiştir.

İrk temelli bir anlamlandırma, kelimenin kullanımını merkezi ırksal söylemlere çevirebileceğinden, etnik kavramı, toplum terimi ile özdeşleştirilerek, literatüre kazandırılmıştır. Bireylerin, bilinçli olarak, kendilerini özdeşleştirdikleri kültürel simgelerin anlamlandırılması ile ifade bulan, sosyal bir süreç olan etnik kavramı biyolojik ırkların dışında, biyolojik grupların kimlik kazanması ve tariflenmesi amacı ile özellikle ulus devletler içerisinde mevcut olan azınlık gruplarını işaret etmek adına kullanılan sosyal kategori manasında karşılık bulmuştur. "Etnik kimlik soya ait mitleri ve tarihi anıları canlı tutarak; din, dil, gelenek gibi bir ya da birkaç kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen kolektif gruplar bütünüdür" (Smith, 2009:18). Etnik kimlik olgusunun, sosyal kimlik sınıflandırılmasının dışına taşıyarak, göçmen gruplarını, azınlıkları, dışlanmışları ve ötekileri tasniflendirme amacı ile milliyetçilik ideolojilerinin de sağladığı destekle siyasi politikaların bir argümanı olarak anlamlandırılmaya çalışıldığını ifade etmek mümkündür. Ancak, kolektif bir grubun sahip olduğu kimliği ve değerleri çerçevesinde, kendini kim, ne ve nasıl olarak gördüğünü anlamlandırmak adına yönelttiği emik bakış açısı ile veya aksi bir düşünüşle farklı grupların veya farklı toplumların, kendileri dışında diğer grupları kim, ne ve nasıl olarak gördüğünü ayırt etmek adına yürüttüğü etik bakış açılarının imleyicisi konumunda olan etnik kavramı, aidiyet, özgül nitelikler, ortak geçmişe (ataya) bağlılığı temsil eden inanç ve dayanışmaya dair bir eğilimdir.

"Etniklik, genel anlamda bir insan grubunun; dil, soy, din, kültür ve yaşama biçimindeki farklılıklardan oluşan kolektif kimliğidir. Kolektif kimlik, aslında bir durumu değil bir süreci yansıtır ve bir grubun diğer gruplarla olan ilişkisine bağlı olarak da zaman içinde değişir" (Buran, Çak, 2012:26) Kolektif bir nitelemeye haiz, kendine özgü inanç ve mitlerin süregeldiği, tarihi anıların aktarımını nesiller boyu sürdüren, sahip oldukları kültürel öğeleri yaşatmak adına gayret gösteren, belirli bir coğrafi bölgeye aitlik hissiyatını taşıyan, mensuplarının kimliklerini bilinçli olarak kabul ettikleri ve aralarında dayanışma ruhunun yaşadığı etnik gruplar, yaşadıkları topraklarda çoğunluktan ayrı ve farklı algılanarak, yaşam pratiklerini kültürel varlık olma bilinci ile etüt ederler. "Etniklik, nesilden nesile aktarılan kendi köken kültürlerine has ve diğer gruplardan farklı kültürel

geleneksel öğeleri paylaşan bireylerin, korumaya dair motivasyonlarının güçlü olduğu sosyal ve mesleki statü gibi statü özelliği de taşımaktadır” (Baumann, 1999:27).

Bir coğrafi bölgede veya bir toprak parçasında ikamet ediyor olmaktan ziyade, ayrı düşülen ve köken kimliklerinin ait oldukları coğrafya veya toprak parçasına dair hissedilen, bağlılık, aidiyet ve özlem hissiyatı etnik bağlılığı yansıtmaktadır. Etnik kavramı, bir toplumun veya toplum içerisinde varlık gösteren grupların yaşam biçimlerine ve kültürel yaşamlarına göndermede bulunan bir kavramdır. Birey ve grupları birbirlerine bağlayan ortak metaforlardan oluşan kültür, farklı inanç yapılarının temsili din ve fiziksel özelliklerin (genetik) ön plana alınarak tariflendiği ırk ve sosyal kimliğe dair öğeleri barındıran etnik kelimeleri birbirlerinin yerine kullanılan (ikame) söylemler olarak genel ve günlük kullanımda yerlerini almışlardır. Birbirleri ile bu denli iç içe geçmiş kavramları ayırtmak ve kavramsal çerçevelerini belirlemek güçtür, zira aynı dili konuşan, aynı inancı ve çevreyi paylaşan, aynı geleneği sürdüren birey ve gruplar ile bütünleşen ilgili kavramlar, günlük konuşma dilinde pek çok ifade ile anlamlandırılır. “Süreç içerisinde etnisite teriminin içinde barındırdığı kültürel kalıpların değişik yollarla yorumlanarak milli kimlik gibi özgül bir karaktere bürünmesi de söz konusu olmuştur” (Hazır, 1996:270). Ulus devletlerinin varlık gösterdiği tarihsel süreç içerisinde, etnik ve etnisite kavramları, kültürel kalıpların farklı yorumlandığı, özgül bir karaktere haiz kimlik terimi ile özdeşleştirilmektedir.

Etnik savı, kimlik terimi ile girift bağlantıları olan ve birbirlerine koşut bağlamda anlamlandırılan bir kavramdır. “Tarih, zaman, toplum, çevre, gelenek, kurallar ve paylaşılan mekanlar kimlik aynasının gelişmiş parçalarıdır. Kimliği belirleyen önemli unsurlar arasında etnik, dinsel farklılıklar, ekonomik-sınıfsal ayrımlar, aile geleneği, dil, cinsiyet gibi faktörleri gösterebiliriz” (Takış, 2003; 7). Bireyin kişiliği veya bir topluluğun niteliğini belirleyen belirgin özellikler olarak ifade edebileceğimiz kimlik kavramı, toplumsal konumlandırma, ait olma, benlik ve tanımlanma hissiyatları gibi betimlemelerle tamamlanmıştır. “Kimlik, insanın kendisini nasıl algıladığı, kimle özdeşleştirdiğidir. Bu nedenle kimlik konusu bir kültür sorunudur.” (Güvenç, 1995:8). Bireyin yaşamının ayrılmaz ögesi ve sosyal sistemin vazgeçilmez döngüsü içerisinde başat rol oynayan kimlik terimi, farklı disiplinlerin farklı bakış açıları ile yorumlanmakta ve tariflenmektedir. Kimlik terimi İngilizce dilinde “mutlak aynılık, benzerlik, süreklilik anlamlarını ihtiva eden identity terimi” (Türkdoğan, 1999:74) olarak karşılık bulmaktadır. Kimlik, en genel manada, bireyin kendini tanıması, tanımlaması, sahip olduğu bilinç ve farkındalıkları vasıtası ile sosyal yapı içerisinde kendini tanıması durumudur. “Bireysel ve toplumsal boyutları ile kategorize edilebilen kimliğin, bireysel boyutu, kendini diğerlerinden ayırt etmeyi ifade eden kişiler arası davranışla; toplumsal boyutu ise grupların ayırımını ifade eden gruplar arası davranışla somutlaşmaktadır” (Bilgin, 2007:13). Kimlik terimi, 19. Yüzyılın sonları itibariyle, sosyoloji, siyaset bilimi, teoloji, psikoloji ve antropoloji gibi

sosyal bilim alanları başta olmak üzere, akademik ve siyasi kesimlerin dikkatini çeken, tanımlanmaya ve kavramsal çerçevesinin çizilmeye çalışıldığı, ancak, tanımı üzerinde görüş birliğine varamadıkları temel ve güncel kavramlardan biridir.

2. BATI BALKAN GÖÇMENLERİ VE ETNİK TÜKETİM TERCİHLERİ

Tarihsel süreç içerisinde, pek çok kültüre ve etnik gruba vatan ana ve devlet baba olma yetisini gösterebilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Batı Balkan ülkelerinden göç eden Boşnak etnik grubuna da varlıklarını gösterebilecekleri, köken kültürlerini yaşatabilecekleri, gelecek nesillere değerlerini özgürce öğretebilecekleri ve öğretilerini yeni kültürel öğeler ile harmanlayabilecekleri, kaybettikleri vatan topraklarından sonra yeniden özgürce var olabilme mücadelesi ile yaşamlarını kurabilecekleri, bir insanın yaşamı süresince sahip olabileceği en kutsal değerler olan, vatan, millet, bayrak değerlerini özümseyebilecekleri, hoşgörülü bir yaşam alanı sunmuştur. Çokkültürlü, çok dinli, çok dilli, çok milletli yapısı ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde; "26 ayrı etnik kökene mensup toplum vardır" (Aksu, 2006:126). Ancak; "1965 yılından sonra yapılan nüfus sayımlarında etnik kimliği belirlemeye yönelik sorular sorulmamış olmasından dolayı etnik kimliğe üye kişilerin sayısı hakkında resmi veriler mevcut" (Önder, 2008:17), değildir. Bu sebeple, her ne kadar akademisyen ve araştırmacıların çabaları ile Türkiye'deki etnik yapıların düzeyi belirlenmeye çalışılsa da araştırmaların sınırlılıklarından dolayı ülke genelini kapsayamadığından dolayı Türkiye Cumhuriyeti Devleti içerisinde varlık gösteren etnik grupların sayıları ve oranları net olarak tespit edilememiştir. Boşnak etnik kökenine mensup olan, Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan ve güney Slavların ülkesi olarak adlandırılan, günümüzün Eski Yugoslavya Devletleri'nden göç eden Batı Balkan göçmenleri gibi Türkiye'de varlık gösteren pek çok etnik grup kültürel öğelerini ve mitlerini hoşgörülü bir yapıda özgürce yaşayabilme şansını elde edebilmişlerdir.

Gellner'e göre; "Farklı kimliklerin hoş karşılanmadığı politik oluşumlar, ulus devlet savına gönderme yapmaktadır" (Gellner, 1998:59). Dini vecibelerini ve vicdani kabullerini inançları doğrultusunda gönüllerince yerine getirebilen, dillerini konuşabilen ve geleneklerine uygun şekilde yaşamlarını idame ettirebilen Boşnaklar, Türk milleti ortak tarihsel geçmişe ve benzer kültürel yapılarına rağmen, farklılaşan yaşam biçimlerini gelecek nesillere aktarabilme gerçekliğini deneyimleyebilmişlerdir. 19. yüzyılda, siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel ve demografik yapının değişimine neden olan 93 Harbi ile başlayan, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci itibariyle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu 1923 yılı ve günümüze değin Balkan coğrafyasından Türkiye'ye göç eden Boşnaklar, benzer kültür, ortak tarihi hafıza, ortak din ve benzer değerler ile birlikte beş yüzyılı geçen zaman zarfının sonucu olarak, Osmanlı barışı ve hoşgörüsü altında, birlikte etüt ettikleri yaşam pratiklerini ikinci anavatanları olarak benimsedikleri

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde sürdürmüşlerdir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan coğrafyasındaki hakimiyetinin sonunun başlangıcı olan, dünya tarihinin seyrini değiştiren ve dünya haritasını yeniden şekillendiren I. Balkan Savaşı ile askeri, siyasi ve ekonomik manada derin kayıplar yaşanmış, Rumeli Türkleri Muhacereti veya Rumeli Göçleri olarak adlandırılan ve literatüre Vatanlararası Göç ismi ile yerleşen Anavatana göçler yaşanmıştır. “Balkan Yarımadası, coğrafi konum olarak Avrupa kıtasının güneydoğusunda, Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz ile çevrilidir. Balkanların kuzey sınırı ise, Roma döneminden beri Tuna Nehri olarak kabul edilmektedir. Sava Irmağı, Syrmia ve Macaristan'ı Balkanlar'dan ayırarak yarımada'nın batı sınırını oluşturmaktadır” (İnalçık, 1993:29). Balkan topraklarının hemen her bölümünden Türkiye'ye Müslüman Türk ve Boşnakların göçü Türkiye'nin batı kanadındaki gücünün azalmasına neden olmuştur.

Etnik kimliğin en önemli belirleyici faktörünün din olduğu Balkan Coğrafyasında huzursuzlukların yaşanması, Müslüman Boşnakları Osmanlı İmparatorluğu topraklarına, devam eden süreç içerisinde de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne göç etmeye sevk etmiştir. “Balkan Savaşları'nın meydana getirdiği geri çekilme, göç ve ağır insani kayıplar son yüzyıllık Türk tarihinde tamir edilemez yaralar meydana getirmiştir” (Karaman, 2018:220). Göç ile ilgili net rakamlara ve verilere dönemin şartları itibariyle ulaşmak mümkün olamamıştır. Ancak; Cumhuriyet'in kuruluşu 1923 yılı itibariyle, “Yugoslavya'dan Türkiye'ye, Cumhuriyet döneminde toplam 77.431 aileye mensup olarak 305.158 kişi göç etmiştir. Bu ailelerden 1950 yılına kadar gelenlerden 14.494 kişi devlet tarafından iskân edilmiştir. Ailelerin diğer bölümü serbest göçmen olarak Türkiye'ye yerleşmişlerdir” (Doğanay, 1996:7). “Demokratik kontrol mekanizmalarına dair birçok sorun yaşayan” (Önen, 2018:37), Eski Yugoslavya topraklarından “1923-1933 yılları arasında 108.179 kişi, 1934-1960 yılları arasında 160.922 kişi, 1961-1970 yılları arasında 30.368 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. 1923-1970 yılları arasında 299.469 kişinin göçü ile Türkiye nüfusunun %24'lik dilimini oluşturan Boşnak toplumunun Türkiye'deki kültürleşme meselesi gündemin önemli bir konusunu oluşturmuştur” (Geray, 1970:13). Boşnakların göç olgusu, 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna Savaşı döneminde ve 1998-1999 yıllarında Kosova'dan kaçarak sığınan göçmenler ile tekrar gündeme gelmiştir. “Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmeye başladığı dönemlerden itibaren Anadolu'ya yönelen Türk kültürü ve soyundan olanların göçleri, 20. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür” (Yakar, Temurçin, 2013:218).

Göçlerin temel sebepleri arasında, “yüzyıllarca egemen unsur olduktan sonra, başkalarının ve bilhassa kendi eski tebaalarının egemenliği altında yaşamak mecburiyetinin ağır gelmesi varsa da asıl sebep, Türklerin kalmış oldukları bu gibi yerlerdeki yeni hükümetin ve ora halkının bunları kaçırıp, mallarını almak ve ülkenin tek bir millettten ibaret bırakmak istemeleri ve bunu elde etmek için hiçbir baskı ve zulümden çekinilmemesi yönü daha ağır gelmekteydi” (Halaçoğlu, 1995:133). Türkiye adına bölgesel

barışın öncelikli alanlarından biri Balkan topraklarıdır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin topraklarının bir bölümü Balkanlara uzanmıştır. Balkan toprakları en klasik söylemi ile Türkiye'nin batıya açılan kapısıdır. Bu sebeple Balkan topraklarında meydana gelen gelişmeler, günümüzde Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan ve Balkan topraklarında yaşamlarını idame ettiren Evlad-ı Fatihan'ın varlığı ile birlikte Türkiye adına büyük önem taşımaktadır. Balkan topraklarındaki günümüz sınırları Lozan Antlaşması ile belirlenen Türkiye Cumhuriyeti ile Balkan ülkeleri arasında resmi bir anlaşma yoktur.

İnançlarını, dillerini, kültür ve değerlerini, adet ve göreneklerini, en elzemi de canlarını korumak adına, Türkiye'ye göç eden Batı Balkan göçmenleri, açlık, sefalet, salgın hastalıklar ve yokluk içerisinde hazin bir göç serüvenini yüzyılı aşkın bir sürede deneyimlemişlerdir. Batı Balkan göçmeni Boşnak etnik kimliğine mensup birey ve gruplar, inançları, kültürel öğeleri, tarihi hafızaları, ortak soya ait mitleri, norm ve alışkanlıkları ile adet ve değerleri dışında beraberlerinde getirebilecekleri maddi değer ihtiva eden varlıklara sahip değillerdi. Zira, tüm tasarruf ve birikimlerini göç ettikleri topraklarda bırakmak durumunda kalmışlardır. Tasarruflarının bir kısmını yanında getirebilenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Balkan topraklarında yaşayan uluslar arasında da etnik, inanç ve kimlikler bakımından farklılıklar mevcuttu. Beş yüzyılı geçen bir süre içerisinde Osmanlı barışı ve güvenliği altında yaşayan Boşnaklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarından çekilmesi itibarıyla, aynı barış ve güven ortamını yaşayamayacaklarını anladıklarından, can ve mal güvenliklerini Türkiye'nin güvencesi altında temin edeceklerine inanmışlardır. Boşnak etnik kimliğine mensup bireyler, Balkan topraklarında azınlık bir grup olarak yer aldıklarından, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde, Atatürk'ün "Ne Mutlu Türk'üm Diyene" mottosunu düstur edinerek, beraberlerinde getirdikleri değerleri özgürce ve güven içerisinde idame ettirebilmişlerdir.

"Balkanlar'da siyasi ve kültürel tarih birbirinden ayrı milli ve dini unsurlar kadar karşılıklı etkileşimlerin de tarihidir" (Tuncer, 2019:23). Balkan coğrafyasında yer alan hemen her ülkeden kitlesel olarak göç eden Boşnaklar, Türkiye'de değerlerini yeniden üretebilmişler, Türk geleneklerini ve toplumsal normlarını da başarı ile özümsemişlerdir. Boşnaklar, bireysel değerleri ile Türk kültürüne, toplumsal bağları ile ekonomi, siyaset, kültürel oluşum, demografi ve dahi ekoloji bağlamında da mikro ve makro ölçüde katkılar sağlamışlardır. Günümüz Türkiye yapısının şekillenmesinde özellikle etnografik ve nüfus alanlarının yapılarını değiştiren ve üç dönem şeklinde süregelen kitlesel göçler, demiryolu, denizyolu ve karayolu ile gerçekleşmiştir. Vatanlararası göç ile Boşnaklar, Adana, Afyon, Ankara, Amasya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Edirne, Eskişehir, Elazığ, Erzincan, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Sakarya, Samsun, Sivas, Tekirdağ, Trabzon ve Yalova illeri başta olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hemen her ili ve

ilçesine yayılmışlardır. Göç olgusunun uhdesinde barınan, fiziksel ve psikolojik etkenler ile birlikte, işe, iskan gibi yaşamların sürdürülebilirliği adına pek çok zorluğu bertaraf etme kabiliyetine haiz Türkiye'ye göç eden Boşnaklar, göç süreci içerisindeki badirelerin üstesinden gelerek, zamanla göçmen statüsünden Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşları statüsüne geçerek, göçmen kimliklerini vatandaşlık kimlikleri ile ikame ederek, toplum içerisinde üretime ve yönetime katılarak, toplumsal bütünleşme süreçlerini gerçekleştirmişlerdir.

Göç hezeyanlarını hızla atlatan Boşnaklar, zamanla ticaretten memuriyete hemen her meslek dalında, bilimden sanata pek çok alanda üretime katılmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan ilk göç dalgası ile birlikte Türkiye'ye gelen ve devletin iskan politikaları ile yerleştirilen göçmenlerin yaşadıkları il ve ilçeler, daha sonraki göç dalgaları ile serbest göçmen statüsü ile yerleşenler için pusula vazifesi görmüştür. Zira, coğrafya değiştiren her bireyde olduğu gibi Boşnaklar için de akraba, dost ve komşularının yakınlarına yerleşmek önemli ve insani bir tercihtir. Türkiye'deki üretim ve yaşam döngüsüne dahil olan Boşnaklar, göç ettikleri topraklarda, tarihi hafızalarının yardımı ve ortak kültürel değerlerin de desteği bağlamında Türk toplumsal değerleri ile hemhal olmayı başarmış, kültürel değerleri ile özdeşleşebilmiş ve kültürleşme süreçlerini başarı ile gerçekleştirmişlerdir. Kültürel, siyasi, toplumsal, beşeri ve ekonomik gibi sosyal bütünleşmenin tüm unsurlarını özümseyerek, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bölünmez bütünlüğünü düstur edinerek, Türklük kimliği altında birleşerek, anadil olarak Türkçe dilini benimseyerek, ülke savunmasında etkin roller edinerek, ülkenin sadık vatandaşları olarak yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Boşnakların Türk kültürü ile başarılı bir şekilde özdeşleşmelerinin en önemli sebebi, şüphesiz ki Türkiye'nin kültürel çoğulculuğu ve çokkültürlülüğü destekleyen toplumsal bir yapıya haiz olmasıdır.

Birikimlerini, deneyimlerini ve yaşam pratiklerini aynı zamanda, vatansız ve bayraksız kalmanın özlemi ile kardeş, dost ve akrabalarından uzak düşmenin verdiği gurbet acısını beraberlerinde getiren Boşnaklar, farklı kimlikleri ile Türk kültürüne kusursuz şekilde adapte olmayı başarmış ve toplumsal değerlere aidiyet ile bağlanabilmiş, kendi köken kültürlerini de unutmuyarak, kendilerine yeni bir kültür inşaa etmişlerdir. Yeni yaşamlarını tesis ederlerken, geçmişlerini de unutmamışlardır. Göç sürecinin sancılarında biri olan dil sorununu sosyal yaşamları içerisinde ve eğitim kurumlarında çözmeye çalışmışlardır. Boşnakça dilinde Türkçe kelimelerin ve deyimlerin varlığı Boşnak etnik kökenine mensup göçmenlerin, Türkçe dilini öğrenmelerinde olumlu etki yaratmıştır. Sık ormanlar ile kaplı sıra dağlar anlamını ihtiva eden Balkan kelimesi gibi örneklerini çoğaltmamızın mümkün olduğu pek çok terim, Türkçe dilinin daha rahat öğrenilmesini sağlamıştır. Doğaldır ki Türkçe dilini öğrenme pratikleri popülasyonun genelinde aynı düzeyde yaşanmamıştır. Çocuklar ve genç nüfus, eğitim ve çalışma yaşamları süresince Türk dilini daha hızlı öğrenmişler, yaşlı popülasyona mensup ve toplumsal yaşamın gerisinde kalan, yeterli

düzeylerde sosyalleşemeyen bireyler dil öğrenmede bir nebze de olsa geride kalmışlardır. Göç edilen ilk yıllarda, Türkçe dilini öğrenme aşamasında çeşitli güçlükler ile karşılaşan Boşnaklar, genç nesillerin yetiştirilmesi ve akademik deneyimlerinin mümkün olan en üst düzeye erişebilmesi adına gösterdikleri çabaların sonucunda, Türkçe dilinde edebi eserler hazırlayabilecek ve akademik yayınlar gerçekleştirebilecek düzeyde Türkçe dilini öğrenmiş ve iletişim süreçlerini üst düzeylere taşıyabilmişlerdir.

Göç eden ve göç edilen toplumlar arasında gerçekleşen kültürlerarası iletişimin en başarılı örneklerinden birini teşkil eden Boşnaklar, konjonktürel anlamda göçmenlerin bariz sorunlarından biri olan iki kültür arasında sıkışma, kendi kültüründen uzaklaşma veya dominant kültüre adapte olamama gibi durumların aksine, kültürel entegrasyonun gerekliliklerini yerine getirerek, Balkan ve Türk kültürlerinin sentezi niteliğinde yeni bir kültür yaratarak, köken kültürlerinde mevcut öğelere Türk kültürünün hasletlerini katarak, ahenkli ve melez bir sentez kültürü yaşatmışlardır. Balkan geleneklerini, yaşam biçimlerini, dini ritüellerini, insani değerlerini özgürce yaşama şansını bulabildikleri Türkiye’de, kültürleşme sürecinin istenmeyen olgusu olan asimilasyona maruz kalmamışlardır. Balkan ve Türk kültürünü harmanlayan Boşnaklar, mutfak kültüründen, giyim tarzlarına, el sanatlarından folklöre değin yaşam pratiklerinde, bireyler ve gruplar arasında etkin iletişim süreçlerini yürütmüşlerdir. Göç edilen ilk yıllarda oranı az olsa da kültürleşme süreci içerisinde sadece etnik kökenleri ile sınırlı olmayacak şekilde evlilikler gerçekleştirerek, açık bir toplum yapısına haiz olduklarını da kanıtlamışlardır.

Birbirlerine yakın mesafelerde yerleşim yerleri seçmeye gayret gösteren Boşnaklar, Türkiye’nin hemen her ili ve ilçesinde olduğu gibi İstanbul’un da Pendik, Kartal, Maltepe, Bayrampaşa, Sefaköy, Yenibosna, Küçükköy, Zeytinburnu gibi ilçelerinde yakın mesafelerde ve aynı mahallelerde ikamet etmeye çalışmışlardır. İstanbul ilinde ikamet eden göçmenler arasında da Türkiye’nin diğer illerinde ikamet eden Boşnaklar’da olduğu gibi göç edilen Balkan topraklarında yaşayan Evlad-ı Fatihan ile kurulan iletişim, günümüzde de devam etmektedir. Göç olgusu ile parçalanmış ailelerin, yarım kalmış dostlukların, tamamlanamamış evliliklerin yoğun olduğu, hazin hikayelerin naifliği ile içe akıtılmış gözyaşlarının, dindirilemeyen hasret ve gurbet acılarının da varlığı ile köken kültür unutulmamıştır. Türk kültürü ile kültürleşme düzeyinde olduğu gibi köken kültüre bağlılığın yoğunluğu da nesiller arasında, farklı popülasyonlarda ve göç edilen dönemlere göre farklılıklar göstermiştir. Erişkin yaş grubunun kültürleşme düzeyi genç popülasyona nazaran daha az oranda gerçekleşir iken köken kültüre bağlılık oranı ise daha yüksek düzeyde bir seyir izlemiştir. Tersine bir düşünüş ile genç popülasyonun köken kültür ile bağları daha alt düzeyde gerçekleşmektedir.

Boşnak etnik kökenine mensup bireyler tarafından, Türkiye ve Balkan ülkelerindeki gelişmeler aynı dikkat ile izlenir ve haberler aynı ilgi ile takip edilir, Türkiye ve Balkan ülkeleri takımlarının spor müsabakaları aynı coşku

ile takip edilir, Turska Kafa (Türk Kahvesi) aynı düzeyde kullanılır, Kayseri Pastırması muadili (Suho Meso-Prasuta), köfte muadili (Cevabi), Türk Rakısı muadili (Slivovica), Baharat çeşnisi (Vegeta) gibi örneklerini çoğaltmamızın mümkün olduğu pek çok lezzet, sofralarda aynı iştah ile tüketilir, Üsküdar'a Gider İken şarkısının Balkan dillerindeki ismi ile aynı zamanda da bir Sevdalinka müziği olan Oj Djevojko Anadolko ezgisi aynı ilgi ile dinlenir, doğum, ölüm, kız isteme ve düğün ritüelleri aynı yapıda gerçekleştirilir, Kına gecelerinde Bindallı'nın muadili (Dimije) heyecan ile giyilir, halk oyunları her popülasyona mensup birey tarafından coşku ile oynanır, aynı inançlara ve ile aynı batıl itikatlara gönüllülük esası ile saygı duyulur.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bir sürecin ifadesi olan satın alma davranışları, uhdesinde sorun çözmeden ihtiyaçların teminine, öğrenmeden duygusal tatmine pek çok yapıyı barındıran, karmaşık faydaya ve hazza dayanan dinamik bir bütünü teşkil etmektedir. Öğrenilen bilgiler, sosyal ilişkiler ve çevresel etkiler, köken kültür ve etnik yapı gibi örneklerini çoğaltmamızın mümkün olduğu pek çok faktör satın alma davranış ve kararlarını etkileme kudretini haizdir. Mevcut literatür içerisinde, Batı Balkan göçmenleri ile ilişkili gerçekleştirilen çalışmalar, ağırlıklı olarak tarih yazımı, mitler, coğrafi tahliller ve geleceğe dair öngörüler eksenindeki konular olup, Batı Balkan göçmenlerinin kültürlerarası iletişim bağlamında gündelik yaşam pratiklerine dair çalışmaların eksikliği hissedilmektedir. Türkiye'ye göç eden Batı Balkan göçmenlerinin, kültürleşme deneyimleri ile günlük yaşam pratikleri içerisinde yer alan satın alma davranış ve tutumları konusunda yaklaşımların araştırılması hususunda, ilgili çalışma önem arz etmektedir. Literatürde mevcut ihtiyaca karşılık niteliğindeki çalışma ile Pendik ilçesinde varlık gösteren Boşnak etnik kökenine mensup bireylerin geleneksel kültürel öğeleri ile yaşam pratiklerinin, güncel yaşamda satın alma tercihlerini ne derece etkilediği suali çalışmanın gerçekleştirilmesi adına itici güç niteliği taşımaktadır. Çalışmanın neticesinde elde edilen verilerin, pazarlama uygulayıcıları adına da kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir. Zira, etnik grupları Pazar araştırmalarına dahil eden ve hedef alan pazarlama uygulayıcıları konunun önemini ülkemizde etnik pazarlama olgusu geliştikçe daha derin hissedebileceklerdir.

3.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, Boşnak etnik kimliğine mensup tüketicilerin, alım güçlerinin ve farkındalıklarının artması sebebi ile kendi köken kültürlerine dair ürün ve hizmet alım ihtiyaçlarının ve tercihlerinin de yükselen bir ivme çizdiğini ortaya çıkarmaktır. Aynı zamanda ilgili çalışma ile Boşnak etnik kimliğine yönelik, ülkemizde mevcut Pazar araştırmalarının ve satın alma davranışlarının yeterince incelenmediği gerçeğinin tespit

edilmiş olması, çalışmaya yönlendiren ikinci husustur. Bu sebeple, Boşnak kimliğine mensup birey ve gruplar ile bir çalışma gerçekleştirilmesi, Boşnakların günlük yaşam pratiklerinin gözlemlenerek, kültürel öğelerinin tespiti ile Pazar uygulamacılarına ışık tutmak ve Pazar hedefleri konusunda ilham olabilmek, akademisyenler ile araştırmacıların da gelecek yönlü çalışmalarına kaynak oluşturmak, çalışmanın diğer bir amacını teşkil etmektedir. Boşnakların kolektif hafızalarında yer alan toplumsal değerler, satın alma davranışlarını etnik köken kodlarına koşut şekilde yönlendirir iken, baskın kültür ile bütünleşen ürünlerin de tüketimi yine kültürel değerlerin ve kişiler ihtiyaçların doğrultusunda devamlılık göstermektedir. Dinamik bir süreç olan satın alma kararlarının demografik özelliklere ve etnik kültüre bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini vurgulamak çalışmanın amaçları arasındadır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, İstanbul ili Pendik ilçesinde ikamet eden Batı Balkan göçmenleri ile gerçekleştirilmiştir. Boşnak etnik kimliğine haiz Batı Balkan göçmenlerine, etnik kimlik ve kültürel öğelerin satın alma eğilimi üzerine etkilerini tespit etmek adına sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların satın aldıkları ürün ve hizmetler hususunda, Pazar araştırması mahiyetinde, sosyal ve ekonomik durumları ile etnik bilinç düzeylerini tespit etmek, aynı zamanda da araştırma içerisinde objektif bakış açısını yakalayabilmek adına anket çalışması tercih edilmiştir. Araştırma verileri, araştırmanın da örneklemini teşkil eden, 18 yaş ve üzeri kadın ve erkeklere, satın alma kararları içerisinde Boşnak etnik kimlik öğelerinin ne derece etkili olduğuna yönelik çoktan seçmeli ve açık ile kapalı soruların yer aldığı anket formu yöntemi uygulanmıştır. Hazırlanan anket çalışması içerisinde, doğum yerlerinden, sosyal statüleri ve eğitim düzeylerine değin sosyal durumları, aylık gelirleri ile harcama bütçelerine değin ekonomik durumları ve aile ilişkilerinden Boşnak etnik kimliğinin değerlerine değin etnik bilinç düzeylerini ölçmeye yönelik sorular hazırlanmıştır. İlgili sorular “Türk toplumunun güçlü bağlar ile sürdürdüğü aile” (Karagül, 2019:13) yaşamları ile de kıyaslanmıştır. Verilerin analiz edilebilmesinde kolaylık sağlayabilmesi adına, elde edinilen ham veriler kodlandıktan sonra, bilgisayar ortamında geliştirilmiş olan SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 15.0 for Windows paket programından faydalanılmıştır.

3.4. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırma evreni; İstanbul ilinin Pendik ilçesidir. Pendik ilçesinin araştırma alanı olarak seçilmesinin en önemli sebebi, Boşnak etnik kökenine mensup Batı Balkan göçmenlerinin yoğun olarak ikamet ettikleri bir bölge olmasıdır. Araştırma alanının İstanbul ilinde merkezi bir konumda yer alıyor olması, alan içerisinde göçmenler arasında iletişimin ve etkileşimin göç edilen ilk zamanlardan günümüze değin devam ediyor olması, kıyaslamalara ve karşılaştırmalara da imkan sağlamaktadır. Araştırmanın örneklemini ise

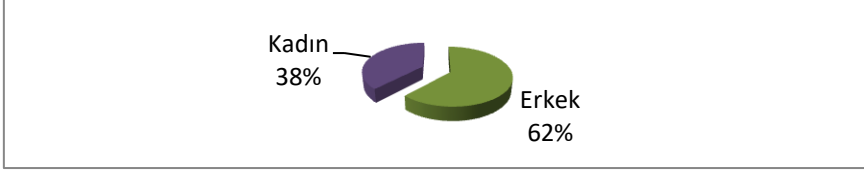
İstanbul ili Pendik ilçesinde ikamet eden bireyler oluşturmaktadır. Araştırmacıların Balkan kökenli bireyler ile edindikleri ortak yaşam pratikleri, çalışmada karşılaşılabilecek sınırlılıkların ortadan kaldırılması adına önem teşkil etmektedir. Araştırmanın yürütülmesi süresince katkı sağlayabilecek bireyler ile kişisel ve sosyal bağlantıların varlığı, ilgili örneklerin tercih edilmesinde etken faktörlerdir. Alan araştırması, 18-70 yaş arası 100 kişi ile görüşülerek, her bir üye için yaklaşık 30 dakika sürmüş ve 2019 yılının Kasım ile Aralık aylarında gerçekleştirilmiştir. Araştırma, demografik bir değerlendirme niteliğinde olması sebebi ile nicel bir araştırmadır.

3.5. Veri Toplama Araçları

Konunun kuramsal boyutu ile ilgili çalışmaların tamamlanmasından sonra, alan araştırmasında kullanılacak yöntem ve istatistiksel teknikler belirlenmiştir. Konu ile ilgili literatür taraması gerçekleştirilerek, etnik pazarlama alanına yönelik geçmiş çalışmalar da dikkate alınarak, görüşme formu düzenlenmiştir. Çalışmanın veri toplama aracı anket yöntemi ile temellendirilerek, sıralı biçimde yarı yapılandırılmış görüşme formu da çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın başlangıç aşamasında 15 kişinin katılımı ile bir pilot uygulama gerçekleştirilerek, soruların güvenilirliği test edilmiştir. Anket çalışmasında; cinsiyet, medeni durum, yaş grupları, öğrenim durumu, aile yapısı, meslek bilgisi, göç edilen tarihler, Türkiye’de ikamet süreleri ve türevleri başta olmak üzere, demografik nitelikteki sorular ile birlikte, ailenin göç ettiği Balkan ülkesi, anket katılımcılarının atalarının Türkiye Cumhuriyeti’ne göç ettiği tarihler, Balkan topraklarını ne sıklıkla ziyaret ettikleri, göç edilen Balkan ülkelerindeki gelişmeleri takip etme süre ile araçları, Balkanlar’dan miras kalan gelenek ve kültür yapısının ne derece ve hangilerinin korunabildiği, Balkan topraklarında mevcut olan dost ve akrabalar ile sürdürülen iletişim düzeyi, gibi kültürleşme sürecinin analizine yönelik sorular ile birlikte Boşnak etnik kimliklerinin sembolleri ile bezeli ürün ve hizmetleri satın alma davranışlarına yönelik sorular mevcuttur. Balkan kültürüne ait ürünlerin tüketilmesi ile Balkan kültürünün yaşatılması arasındaki bağı ölçümlemek adına etnik pazarlama alanına dair sorular da yarı yapılandırılmış form da anket çalışmasına dahil edilmiştir. Etnik kimlik, kültürleşme süreçleri, kültürlerarası iletişim ve etnik pazarlama konularına yönelik sondaj niteliğini haiz sorular detaylandırılarak, yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Sondaj soruları açık uçlu nitelikte yapılandırılmak ile birlikte, kapalı uçlu soru formatında da yer edinmektedir. Keşfedici sıralı karma yönteminin doğası gereği olarak anket formu nitel bulguların analizinin ardından, bulguların verileri ile temellendirilen sorular ile çeşitlendirilmiştir.

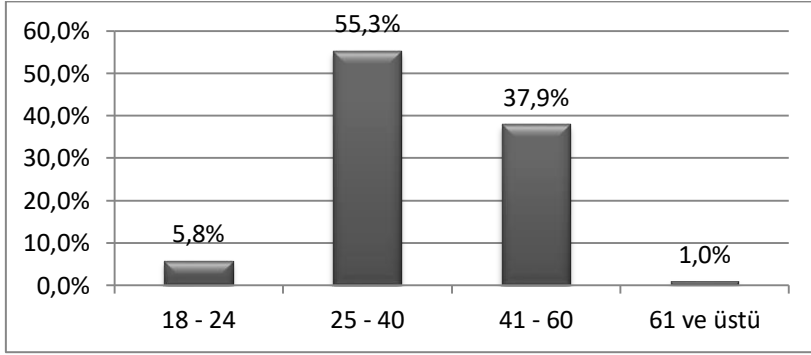
3.6. Araştırmanın Bulguları

1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

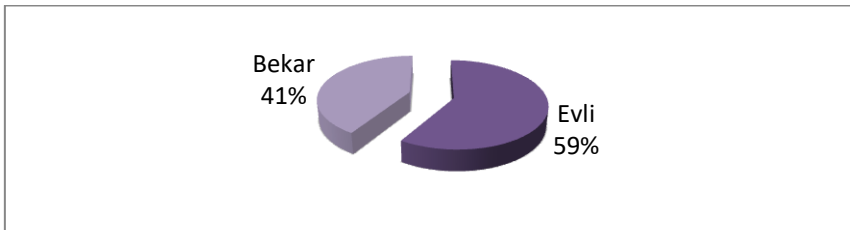
Grafik 1. Cinsiyet Dağılımı

Katılımcıların %62'si erkek, %38'i kadınlardan oluşmaktadır. Erkekler kadınlara göre %24 daha fazla orandadır.

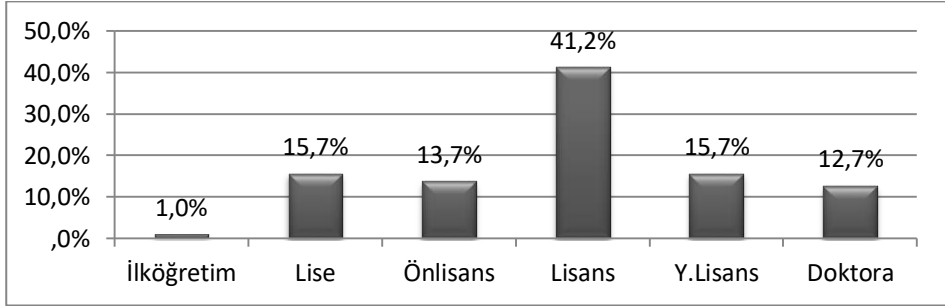
Grafik 2. Yaş Grupları Dağılımı

25 – 40 yaş arası katılımcılar %55,3 oranı ile diğer yaş grupları içerisinde en fazla orandadır. 41-60 yaş arası katılımcılar %37,9 oranı ile ikinci sırada yer almaktadır. En genç yaş grubu olan 18-24 yaş arası katılımcılar %5,8 oranında, yaşı en yüksek olan 61 yaş ve üstü olan katılımcılar ise %1 oranında olduğu grafiğe yansıtılmıştır.

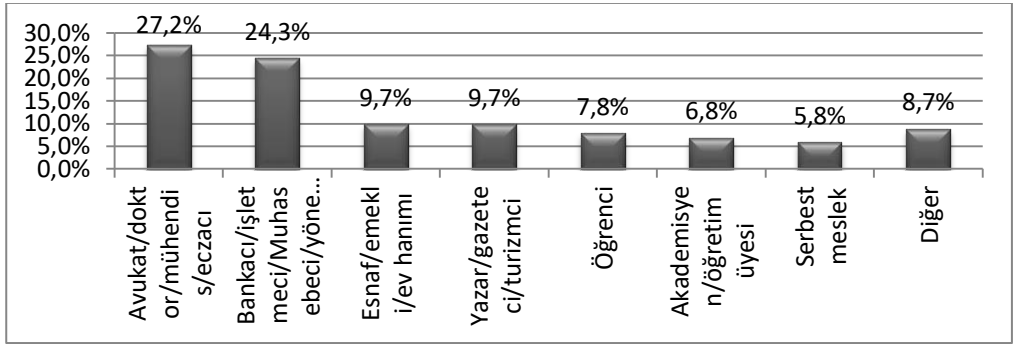
Grafik 3. Medeni Durumları

Evliler, bekarlara göre %18 daha fazladır. Evliler %59, bekarlar %41 oranındadır.

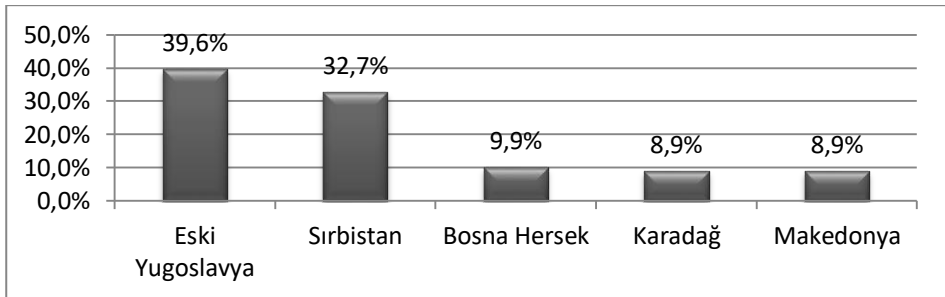
Grafik 4. Eğitim Düzeyleri

Lisans mezunları %41,2 ile diğer eğitim düzeylerine göre en fazla oranda yer almıştır. Diğer eğitim düzeyleri birbirine yakın oranlardadır. İlköğretim ise %1 ile en az oranda kalmıştır.

Grafik 5. Meslek Grupları

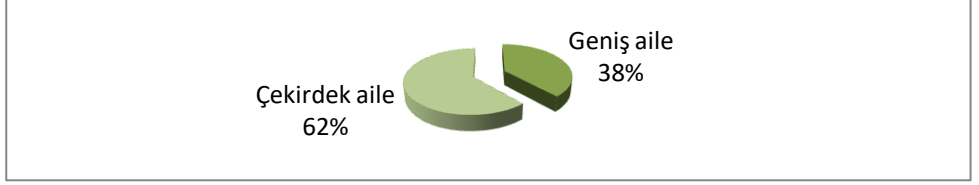
Avukat, doktor, mühendis, eczacı gibi nitelikli meslek sahipleri %27,2 ile en fazla orandadır. Bankacı, işletmeci, muhasebeci yönetici meslek grubu %24,3 ile ikinci olarak en fazla orandadır. Diğer meslek grupları %10'un altındadır.

Grafik 6. Göç Ettikleri Ülkeler

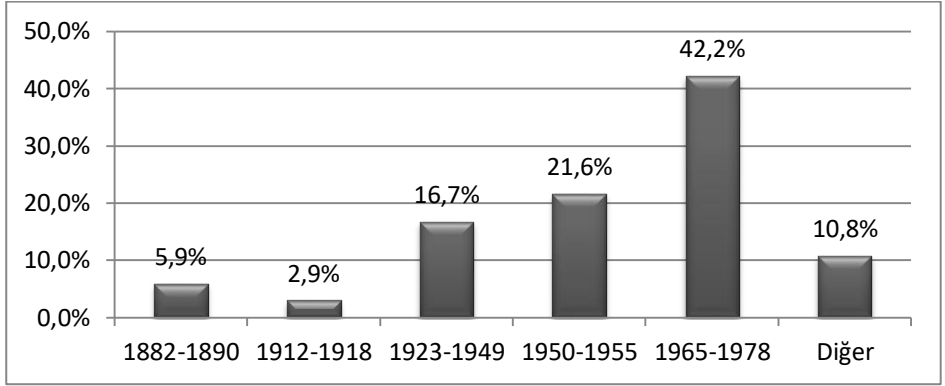
Eski Yugoslavya'dan göç edenler %39,6 ile en fazla orandadır. Sırbistan'dan göç edenler %32,7 ile ikinci olarak en fazla orandadır. Bosna Hersek,

Karadağ ve Makedonya'dan göç edenler %10'un altında olarak göç edilen ülkelerdir.

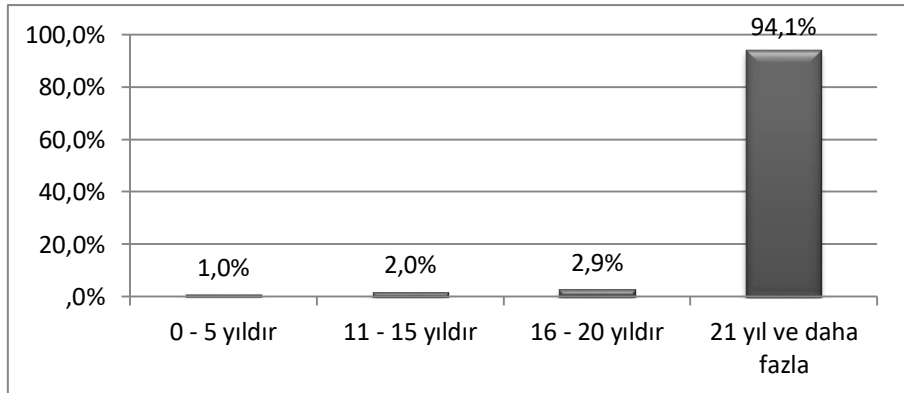
Grafik 7. Aile Tipi

Katılımcıların %62 çoğunluğu çekirdek ailedir. Geniş aile olanlar ise %38 oranda yer almıştır.

Grafik 8. Göç Etme Tarihleri

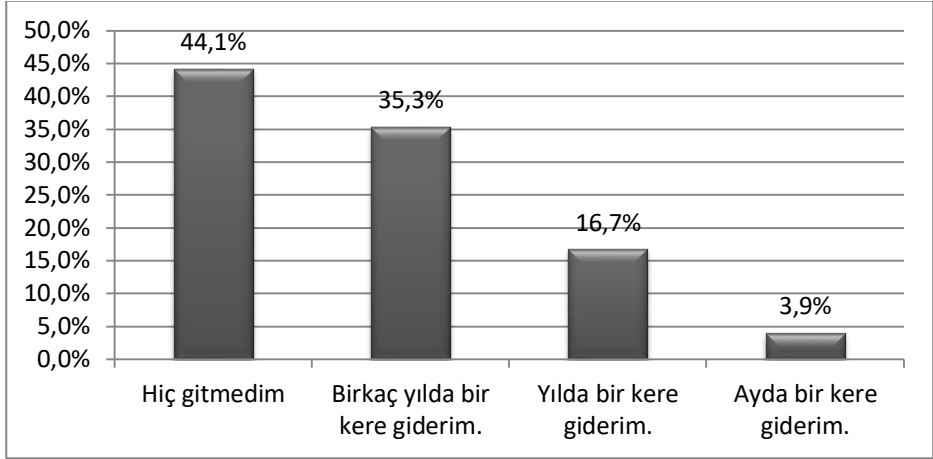
1965-1978 tarihlerinde göç edenler, yarıya yakın orandadır. 1950-1955 ve 1923-1949 göçmenleri %10'un üzerinde olan diğer iki gruptur. 1912-1918 göçmenleri diğer gruplara göre en az orandadır.

Grafik 9. Türkiye'de Bulunma Süreleri

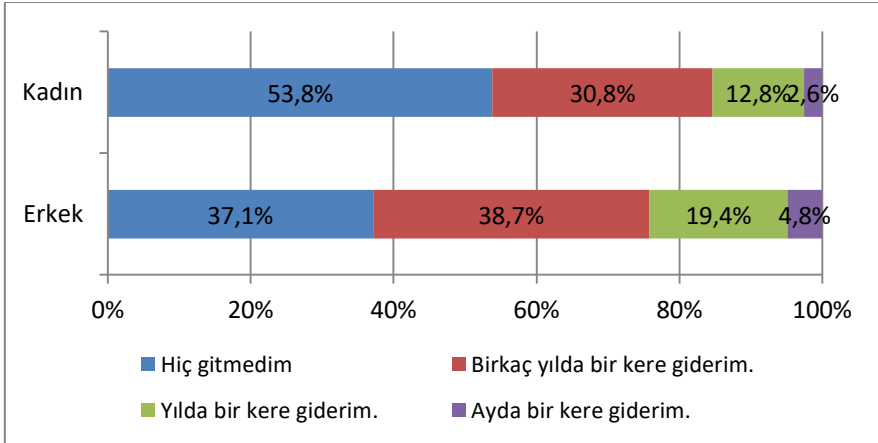
Katılımcıların %94,1 ile çoğunluğu 21 yıl ve üzeri Türkiye’de yaşamaktayken, %2,9’luk az kesim 16 – 20 yıl süresince, %2’lik daha az kesim 11 – 15 yıl süresince bulunmuşlardır. En az oran ise %1’lik kesim ile 0-5 yıl arasında bulunanlardan oluşmaktadır.

2. Balkanlara Gitme Sıklıkları Değerlendirmeleri

Grafik 10. Balkanlara Gitme Sıklıkları

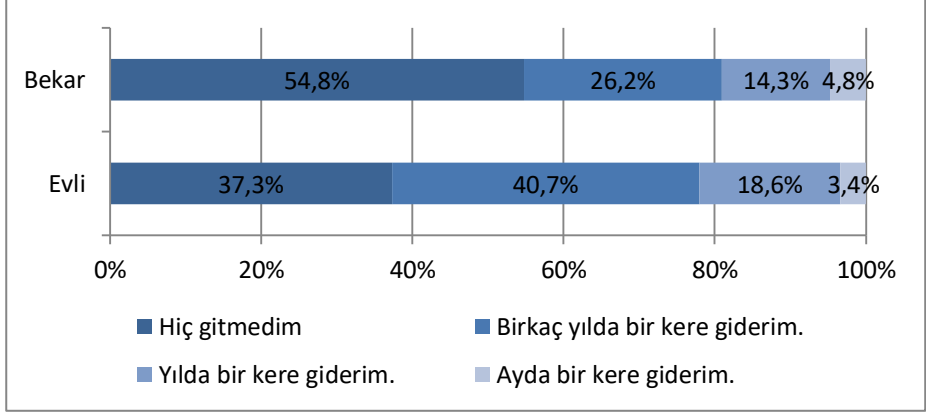
En büyük oranı %44,1 ile ülkesine hiç gitmeyenler oluştururken, az kesim %35,3 ile birkaç yılda bir kez gidenler oluşuyor. %16,7 yılda bir kez gidebilen varken diğerlerine göre en az oran %3,9 ile ayda bir kere gidebilenlerden oluştuğu tabloya yansıtılmıştır.

Grafik 11. Cinsiyete Göre Balkanlara Gitme Sıklıkları

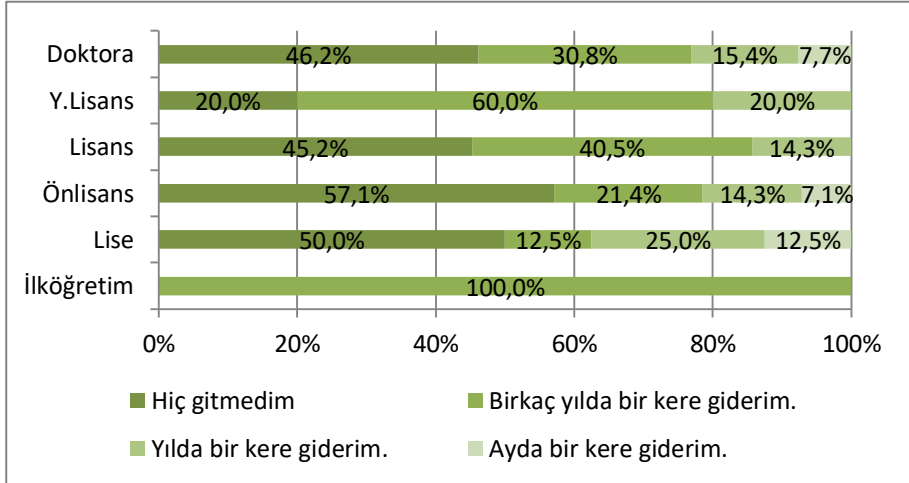
Katılımcıların Türkiye’den ülkelerine gitme oranlarında ise; ayda bir kez gidenlerin çoğunluğunu %4,8 ile erkekler, %2,6’sini kadınlar oluşturuyor. Yılda bir kez gidenlerin çoğunluğunu %19,4 ile erkekler oluştururken

%12,8'ini kadınlar oluşturmaktadır. Birkaç yılda bir kez gidenlerin çoğunluğu %38,7 ile erkekler oluştururken %30,8 ile azınlık kadınlardadır. Hiç gitmeyenlerin büyük kısmı %53,8 ile kadınlar, %37,1'i erkeklerdir.

Grafik 12. Medeni Duruma Göre Balkanlara Gitme Sıklıkları

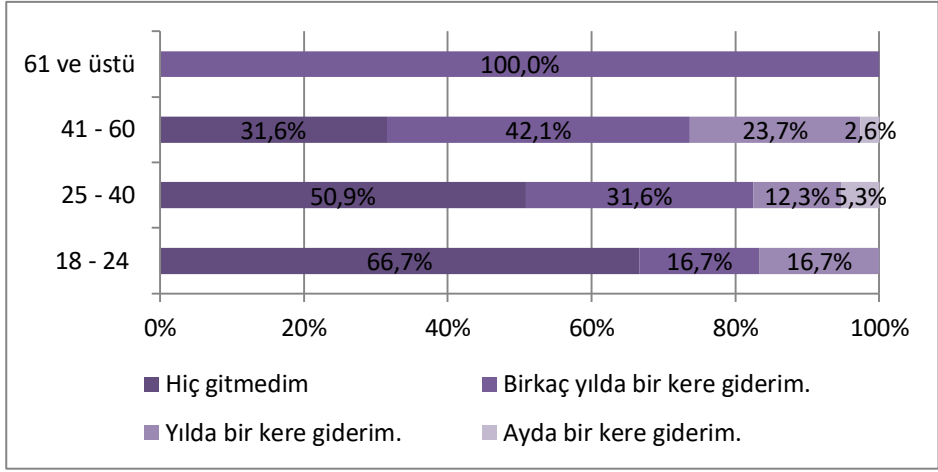
Topraklarını ziyaret gitme sıklığındaki medeni hal tablosunu göz önüne alırsak; en çok bekar olanların hiç gitmediklerini, evli olanların ise çoğunlukla birkaç yılda bir gittiğini, bekar olanlara oranla, evlilerden yılda bir kez gidenlerin daha çok olduğu, ayda bir kez ziyarete gidenlerin ise çoğunluğunun bekarlardan oluştuğu sonuçlardan görülmektedir.

Grafik 13. Eğitim Düzeyine Göre Balkanlara Gitme Sıklıkları

Ülkelerine daha önce hiç gitmeyen eğitim durumu grubu %57,1 ile ön lisans yapmış kişilerdir. Birkaç yılda bir ziyaret edenlerin çoğunluğu ise %100'lük oran ile ilköğrenim mezunlarından oluşmaktadır. Yılda bir kez gidenlerin çoğunluğunu ise %25 ile lise mezunu olduğu grafikte belirtilmiştir. Ayda bir

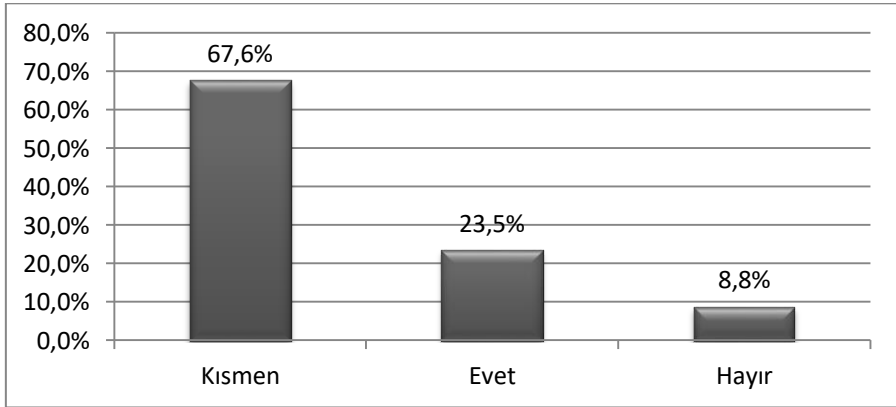
gidenlerin çoğunluğunun da %12,5 ile lise mezunu olduğu sonuçlandırılmıştır.

Grafik 14. Yaşa Göre Balkanlara Gitme Sıklıkları

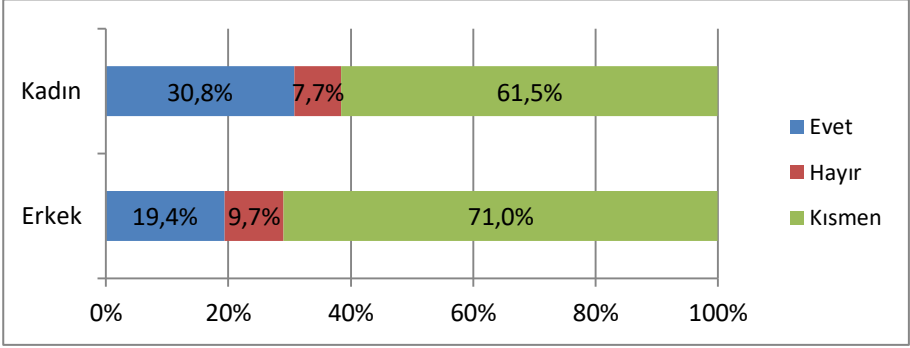
Ülkelerini ziyaret eden yaş ortalama tablosunda da görüldüğü üzere hiç gitmeyenler 18-24 yaş grubudur. Birkaç yılda bir kere gidenlerde 61 yaş ve üzeri diğerlerine göre daha fazlalık göstermiştir. Yılda bir kere gidenlerde fazlalık oranı yaş grubu ise 41-60 yaş aralığıdır. Ayda bir kez giden yaş grubu ise diğerlerine oranla %5,3 ile 25-40 yaş grubudur.

3. Milli Kültür ve Gelenekleri Yaşatabilme Değerlendirmeleri

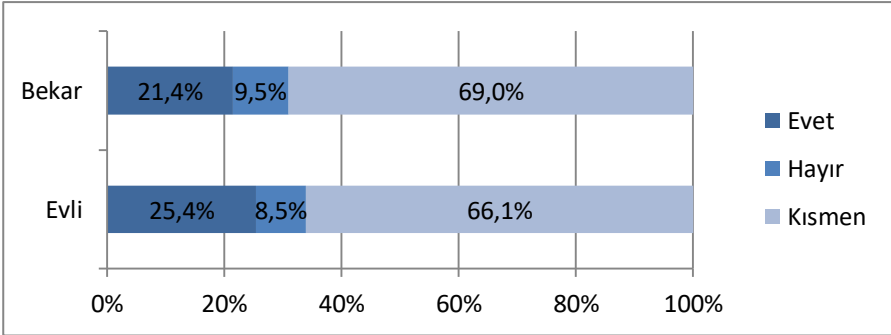
Grafik 15. Milli Kültür ve Geleneklerini Yaşatabilme

Katılımcıların, %67,6'lık diğerlerine göre daha büyük oranda olan kısmı, kısmen milli kültür ve geleneklerini yaşatabilirken, sıralamayı %23,5'lik daha az oranda evet diyenler almıştır. Diğer oranlara göre en azı olan %8,8'lik kesim ise milli kültür ve geleneklerini yaşatamadıklarını belirtmişlerdir.

Grafik 16. Cinsiyete Göre Milli Kültür ve Geleneklerini Yaşatabilme

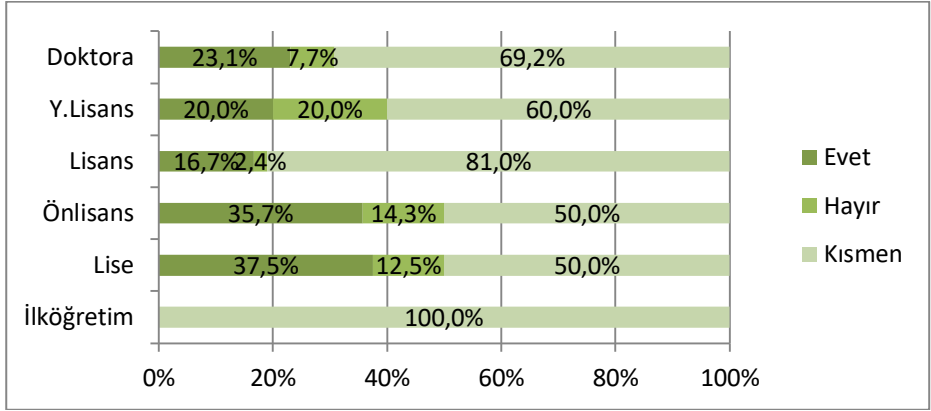
Katılımcılarımızın milli kültür ve geleneklerini kısmen sürdürebilenlerin çoğunluğu %71 ile erkekler ve %61,5 ile kadınlar olduğu sonuçlardan görülmektedir. Milli kültür ve geleneklerini devam ettiremeyenlerin çoğunluğu %9,7'si erkekler, %7,7'si kadınlardır. Milli kültür ve geleneklerini devam ettirebilenlerin çoğunluğunu %30,8 ile kadınlar, %19,4 ile erkekler oluşturmaktadır.

Grafik 17. Medeni Duruma Göre Milli Kültür ve Geleneklerini Yaşatabilme

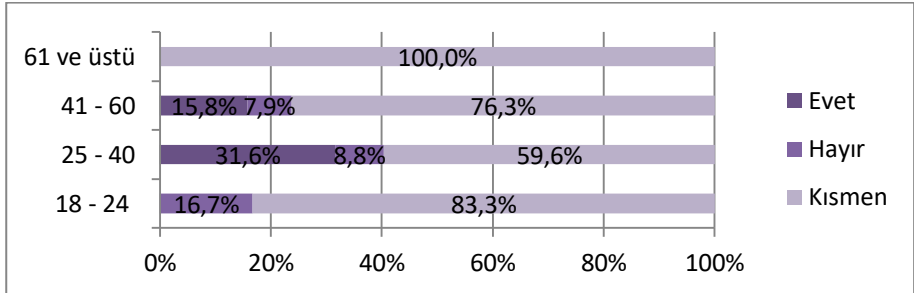
Milli kültür ve geleneklerini yaşatabilenlerin çoğunlukta evli olduğunu sonuçlardan görmekteyiz. Geleneklerimizi yaşatamıyoruz diyerek görüş bildirenlerin çoğu bekarlardan oluşmaktadır. Kısmen milli kültür ve geleneklerine bağlı kalanların oranı ise evlilere göre bekarlarda daha fazladır.

Grafik 18. Medeni Duruma Göre Milli Kültür ve Geleneklerini Yaşatabilme

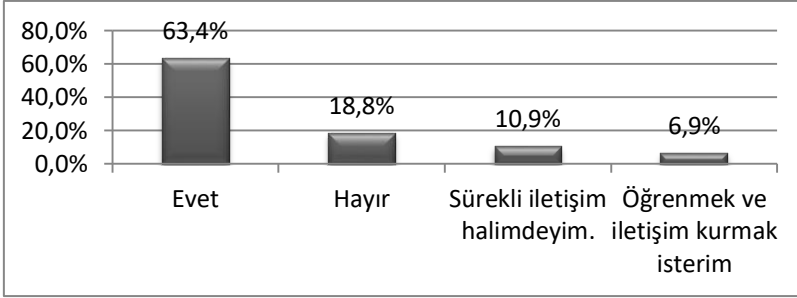
Milli kültür ve geleneklerini yaşatabilenlerin çoğunluğunu %37,5 ile lise mezunlarından oluştuğu gözlemlenmiştir. Geleneklerini yaşatamayan kısımda ise diğerlerine fazla oranla %20'lik bir pay ile yüksek lisans mezunlarından oluşmaktadır. Kısmen geleneklerini sürdürebilenlerin tamamı ise ilköğretim mezunlarından olduğu grafikte belirtilmiştir.

Grafik 19. Yaş Gruplarına Göre Milli Kültür ve Geleneklerini Yaşatabilme

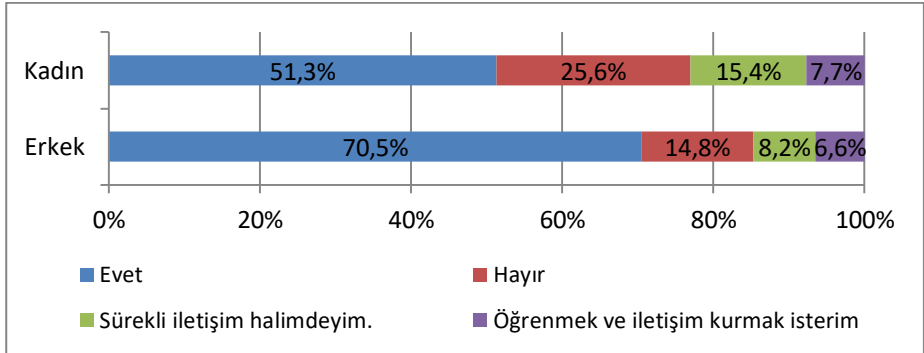
Geleneklerini yaşatabilenler, tüm yaş grupları içerisinde %31,6 ile en fazla oranda 25-40 yaş grubunun belirttiği bir görüştür. Geleneklerini en fazla oranda sürdümediğini belirten yaş grubu ise 18-24 yaş grubudur. Geleneklerini kısmen sürdürebildiğini belirten çoğunluk kesim ise 61 yaş ve üzeri grubudur.

4. Balkanlardaki Dost ve Akrabaları ile Olan İletişimleri Değerlendirmeleri

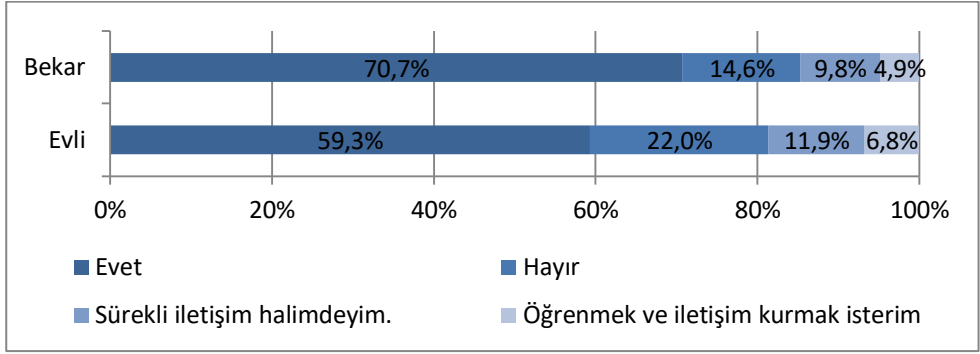
Grafik 20. Balkanlardaki Dost ve Akrabalar ile Olan İletişim

Diğerlerine göre en fazla oranla %63,4'lük kesim balkan topraklarında dost ve akraba ile iletişim halinde olduklarını belirtirken sıralamayı %18,8'lik iletişim içerisinde olmayanlar alıyor. %10,9'luk kesim sürekli iletişim içerisindeyken diğerlerine göre en az oranda %6,9 ile öğrenmek ve iletişim kurmak isteyenler yer almaktadır.

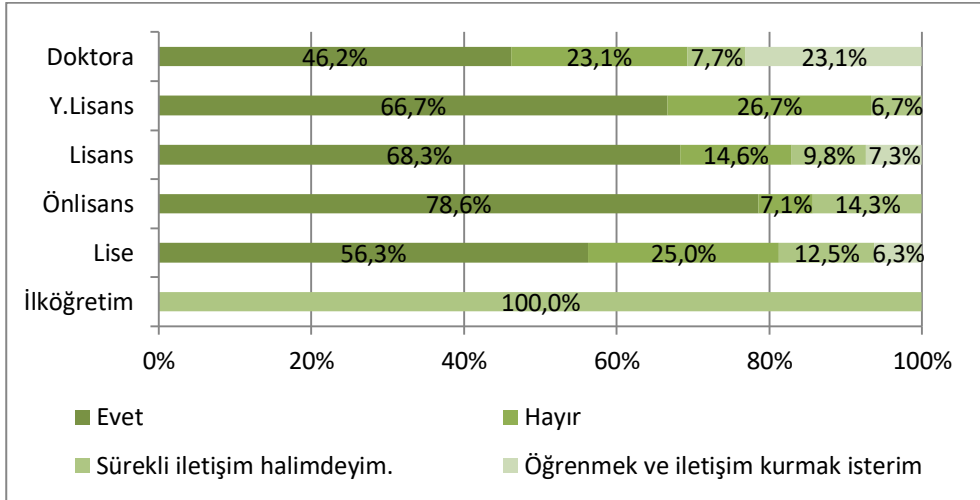
Grafik 21. Cinsiyete Göre Balkanlardaki Dost ve Akrabalar ile Olan İletişim

Balkanlardaki akrabalarını öğrenmek ve iletişim kurmak isteyenlerin çoğunluğunun kadınlar olduğu sonuçlardan görülmektedir. Sürekli iletişim içerisinde olanların çoğunluğunu ise kadınlar oluşturmaktadır. Balkanlardaki akrabalarıyla iletişim kurmayanların çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Balkan topraklarındaki dost ve akrabalarıyla iletişimde olanların çoğunluğu erkeklerden meydana gelmektedir.

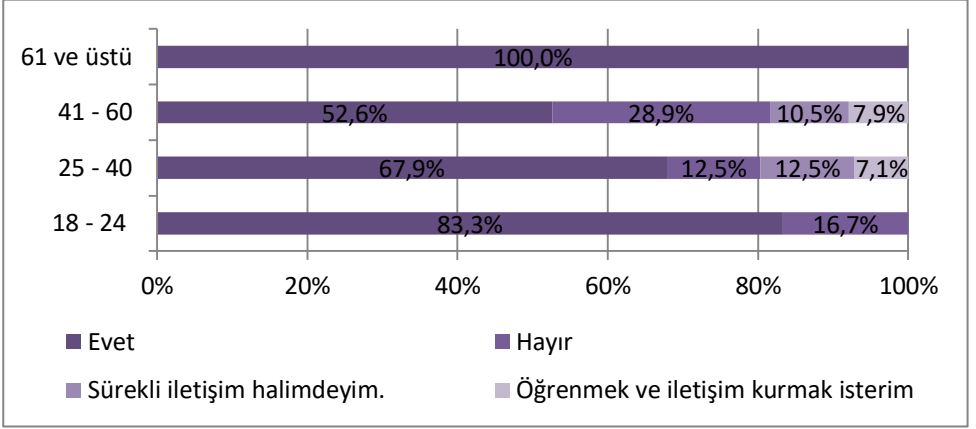
Grafik 22. Medeni Duruma Göre Balkanlardaki Dost ve Akrabalar ile Olan İletişim

Balkanlardaki akrabaları ile iletişimde olanların çoğunluğu %70,7 ile bekarlardan oluşmaktadır. Balkanlardaki akrabaları ile iletişimde bulunmayanların çoğunluğunu %22 ile evlilerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Dost ve akrabaları ile sürekli iletişim içerisinde olanların, bekarlara oranlara daha fazla evliler olduğu tabloda belirtilmiştir. Balkanlardaki dost ve akrabalarını öğrenmek ve iletişim kurmak isteyenler, bekarlara oranla evlilerde daha fazla olduğu gözlemlenmektedir.

Grafik 23. Eğitim Düzeyine Göre Balkanlardaki Dost ve Akrabalar ile Olan İletişim

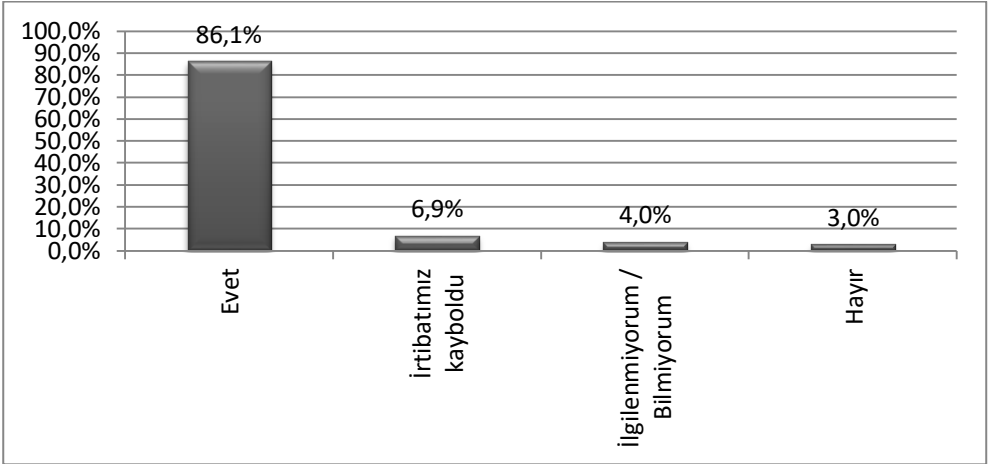
Balkan topraklarındaki dost ve akrabalar ile iletişimi en yüksek olan eğitim grubu %68,3 ile lisans grubudur. İletişim kurmayan kesim ise diğerlerine göre yüksek oranda %26,7 ile yüksek lisans olduğu görülmektedir. Sürekli iletişim halinde olan kesim ise %100'lük oranla ilköğretim mezunlarından oluştuğu gözlemlenmiştir. Öğrenmek ve iletişim kurmak isteyen grup ise diğerlerine oranla yüksek olan doktora yapanlardan oluşmaktadır.

Grafik 24. Yaş Gruplarına Göre Balkanlardaki Dost ve Akrabalar ile Olan İletişim

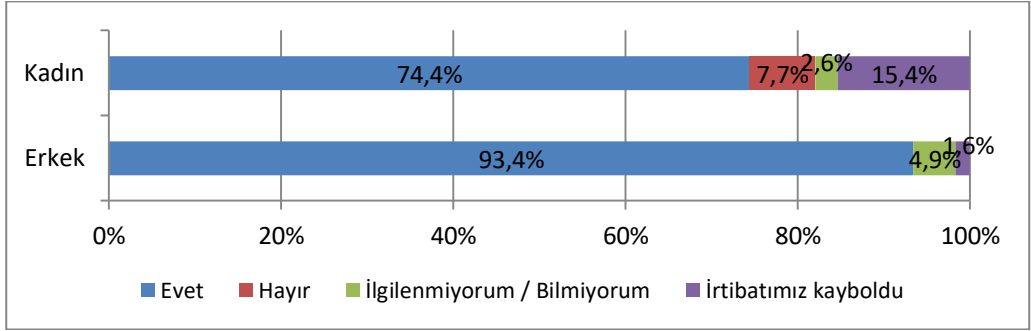
Balkan toprakları ile en çok iletişim halinde olan yaş grubu ortalaması %100 ile 61 yaş ve üzeri grubudur. En çok iletişimde bulunmayan yaş kesimi ise %28,9 ile 41-60 yaş aralığıdır. Sürekli irtibat halinde olan kesim ise diğerlerine göre daha çok oranla %12,5 ile 25-40 yaş aralığıdır. Balkanlardaki akrabaları olduğunu öğrenmek ve onlarla iletişim kurmak isteyen kısımda ise %7,9'luk oran ile 41-60 yaş aralığı belirtilmiştir.

5. Balkanlardaki Akrabaları Olma Değerlendirmeleri

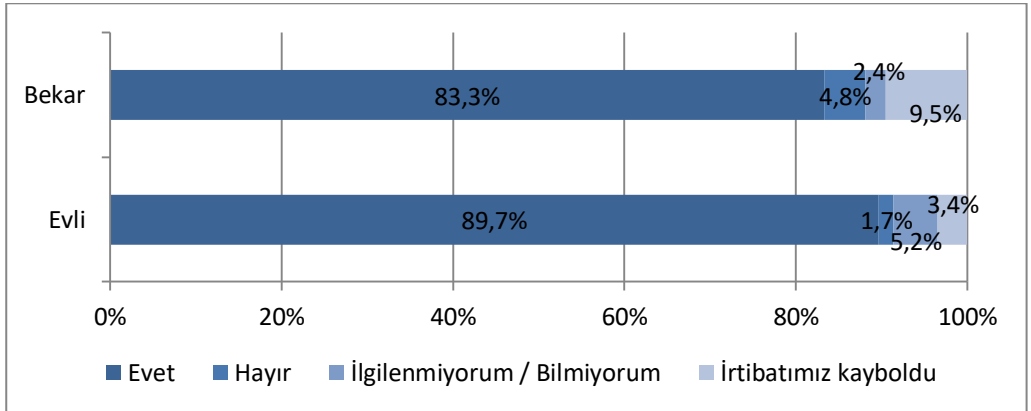
Grafik 25. Balkanlarda Akrabaların Varlığı

Katılımcıların %86,1'inin Balkanlarda akrabaları vardır. Var olan ancak irtibatlarının kaybolduklarını belirtenler %6,9, akrabası olup olmadığı ile ilgilenmeyenler ya da bilmeyenler %4'tür. Balkanlarda hiç akrabası bulunmayanlar ise %3 oranındadır.

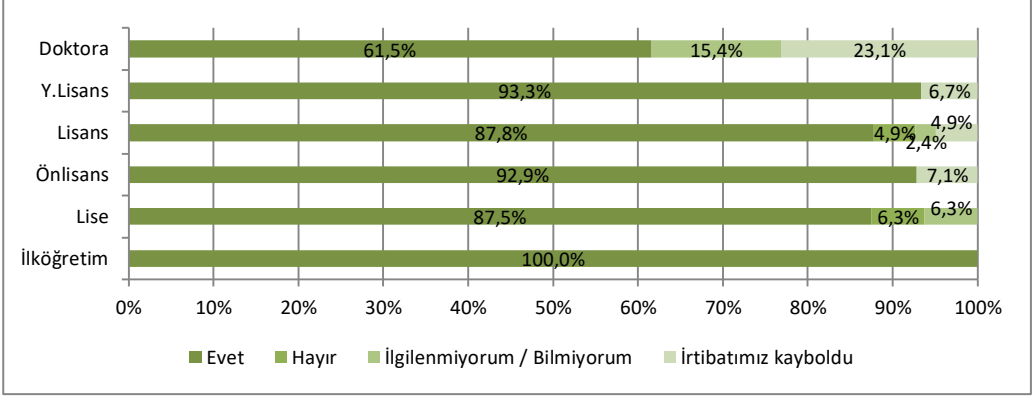
Grafik 26. Cinsiyete Göre Balkanlarda Akrabaların Varlığı

Balkan topraklarında akrabaları olduğunu dile getirenlerin çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Akrabaları ile ilgili bilgiye sahip olmayanların çoğunluğun erkekler olduğu gözlemlenmiştir. Balkanlardaki akrabaları ile irtibatı kaybolanların çoğu kadınlardan oluşmaktadır. Erkekler, Balkanlarda akrabalarının olmadığını hiç belirtmemişken, kadınlarda bu oran %7,7'dir.

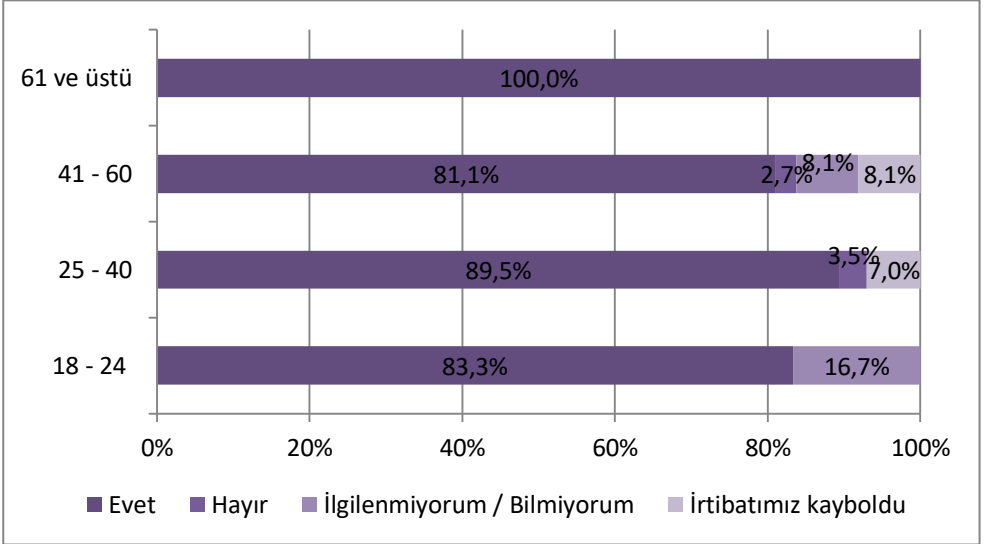
Grafik 27. Medeni Duruma Göre Balkanlarda Akrabaların Varlığı

Balkanlarda akrabaları daha fazla olanların çoğunluğu evli olanlardır. Balkanlarda akrabaları olmayanlar ise büyük çoğunlukla bekar olan gruptan oluşmaktadır. Balkanlarda akrabası olup olmaması ile ilgilenmeyen/bilmeyenlerde ise evliler bekarlara oranda fazladır. İrtibatı kaybedenler ise çoğunlukla bekar olan gruptur.

Grafik 28. Eğitim Düzeyine Göre Balkanlarda Akrabaların Varlığı

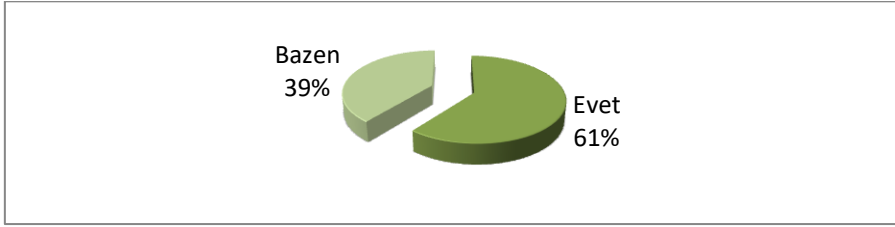
Eğitim durumlarına göre; akrabası olanların en çok ilköğretim mezunlarından olduğu belirtilmiştir. Lise mezunlarının ise akrabaları olmadığı görülmektedir. İlgilenmiyorum/bilmiyorum diyenlerin çoğunluğu ise %15,4 ile doktora düzeyinde eğitime sahip olan gruptur. İrtibatı kaybedenlerin çoğunluğunun da %23,1'lik bir pay ile yine doktora yapan gruptan olduğu sonuçlardan görülmektedir.

Grafik 29. Yaş Gruplarına Göre Balkanlarda Akrabaların Varlığı

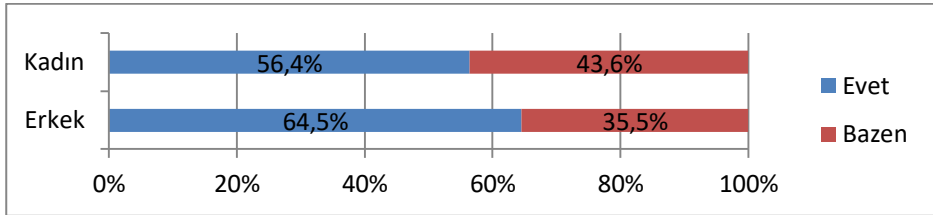
Balkan topraklarında, tamamının akrabası olan yaş grubu 61 yaş ve üzeridir. Akrabası olmayan en fazla yaş grubu ise %2,7'lik oranla 41-60 yaş grubudur. En fazla oranda akrabalarının olması ile ilgilenmiyorum/bilmiyorum diyenlerin yaş grubu %16,7 ile 18-24 yaş grubudur. İrtibatı en fazla oranda kaybolan yaş grubu ise %8,1 ile 41-60 yaş grubu olmaktadır.

6. Balkanlardaki Gelişmeleri Takip Etme Değerlendirmeleri

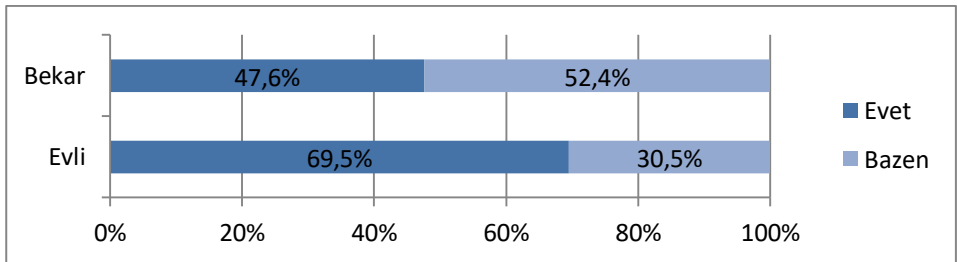
Grafik 30. Balkan Topraklarındaki Gelişmeleri Takip Etme

Katılımcılarımızın %61'i Balkan topraklarındaki gelişmeleri takip ettiklerini belirtirken %39'luk daha az olan kesim ise bazen takip ettiklerini belirtmişlerdir.

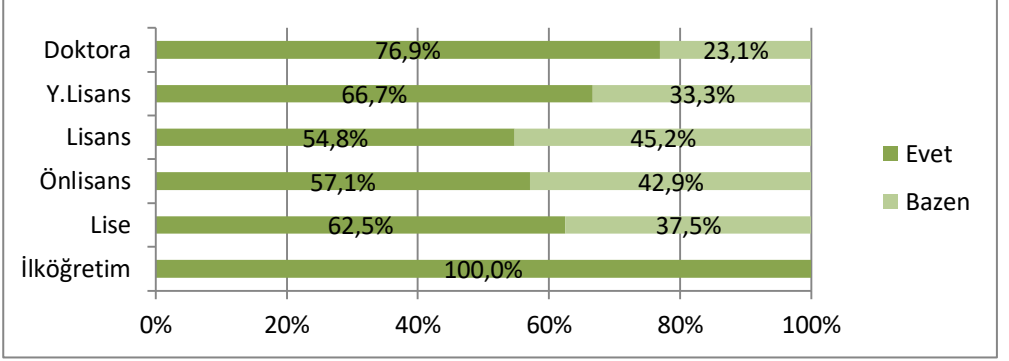
Grafik 31. Cinsiyete Göre Balkan Topraklarındaki Gelişmeleri Takip Etme

Balkan topraklarında gelişmeleri takip eden kadın oranı bazen takip ediyorum diyen kadın oranından fazladır. Balkan topraklarındaki gelişmeleri takip eden erkek oranı ise, bazen takip eden erkek oranından fazladır.

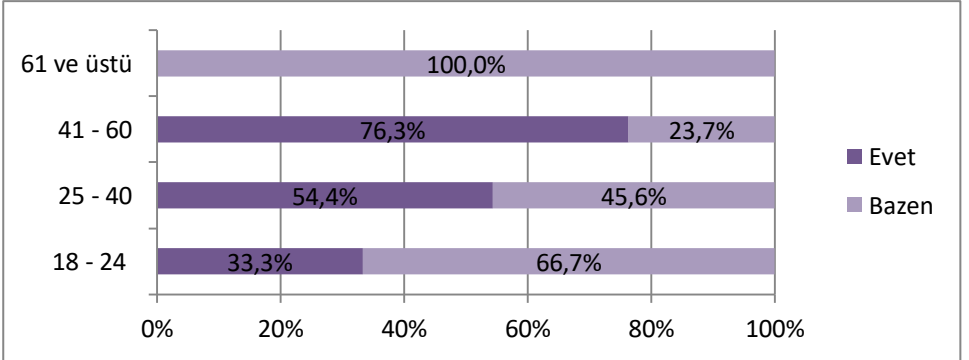
Grafik 32. Medeni Duruma Göre Balkan Topraklarındaki Gelişmeleri Takip Etme

Gelişmeleri takip edenlerin çoğunluğunu %69,5 ile evli grup oluşturmaktadır. Gelişmeleri bazen takip edenlerin %52,4 ile bekar gruptan oluştuğu sonuçlardan görülmektedir.

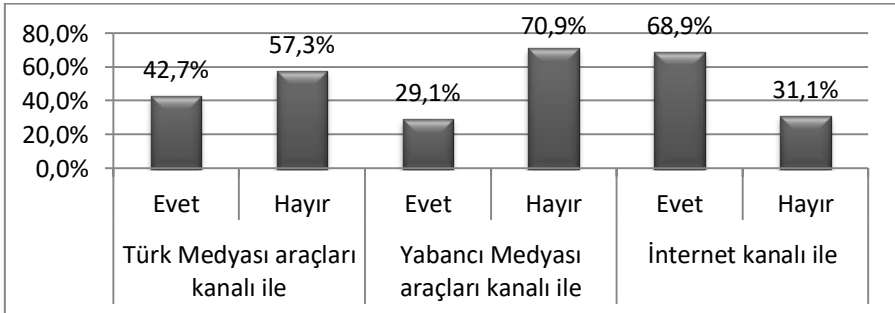
Grafik 33. Eğitim Düzeyine Göre Balkan Topraklarındaki Gelişmeleri Takip Etme

Gelişmeleri takip edenlerin öğrenim durumuna bakıldığında ilköğretim mezunlarının tamamı evet demiştir. Gelişmeleri bazen takip ederim diyen grupta en fazla çoğunluk ise %45,2 ile lisans mezunlarındadır.

Grafik 34. Yaş Gruplarına Göre Balkan Topraklarındaki Gelişmeleri Takip Etme

Gelişmeleri en çok bazen takip eden kesim %100 ile 61 yaş ve üzeridir. Gelişmeleri takip eden diğerlerine göre daha fazla olan yaş grubu aralığı ise %76,3 ile 41-60 yaş aralığıdır.

Grafik 35. Gelişmeleri Takip Etme Kanalları

Gelişmeleri Türk medyası kanalı ile takip etme oranına diğerinden daha fazla olarak; %57,3'lük kesim hayır derken daha az kesim (%42,7) evet olarak cevap vermiştir. Gelişmeleri yabancı medya kanalları ile takip etme oranına diğerinden daha çok olarak %70,9'luk kesim hayır derken daha az kesim (%29,1) evet olarak cevaplamıştır. Gelişmeleri internet kanalı ile takip etme oranında ise büyük kısım (%68,9) evet olarak cevaplarken, daha az kesim (%31,1) hayır olarak yanıtlamıştır.

Sonuç

62 Kadın ile 38 erkek ve 41 bekar 59 evli, toplamda 100 kişi ile gerçekleştirilen anket çalışmasında; yaş ortalaması ağırlıklı olarak 25-40 ve 41-60 arasındadır. Öğrenim durumları ağırlıklı olarak Lisans düzeyindedir. Aile yapıları çekirdek aile düzeyinde olup, Türkiye'de ağırlıklı olarak 21 yıl ve üzeri süredir yaşamaktadırlar. Büyük çoğunluğu 1965-1978 yıllarında göç etmişlerdir. Balkanlar'a %44,1 oranında hiç gitmemiş olup, birkaç yılda bir kere Balkanlar'a gitmeye gayret gösterenlerin oranı %35,3'tür. %67,6 oranında Balkanlar'dan miras kalan gelenek ve kültür yapısını koruyabildiklerine inanmaktadırlar. Katılımcıların %86,1'inin Balkanlarda akrabaları mevcuttur. Balkanlarda akrabaları olan katılımcıların %63,4 oranında iletişimleri devam etmekte ve %61 oranında Balkanlar'da süregelen gelişmeleri takip etmektedirler. Gelişmeleri ağırlıklı olarak %68,9 İnternet aracılığı ile takip etmektedirler. Gelişmeleri yabancı medya kanalları ile takip etme oranı ise %70,9'dur. Balkan kültürünü yansıtan ve en sık tüketilen ürünlerin mutfak kültürüne ait olduğu bulgusu (%75) tespit edilirken, Balkan kültürüne ait ürünlerin temin edilmesinin güçlüğü katılımcılar arasında yüksek seviyede ifade bulmaktadır. Adet ve gelenek, dil, müzik, folklor gibi faktörler yemek ve mutfak kültürünü takip etmektedir. Kuşaklar itibarıyla etnik öğeleri barındıran ürünlerin tüketim kültürüne yansıdığı görüşünde yoğunlaşan (%68,2) katılımcıların, %63,6'sı Balkan kültürüne ait ürünlerin tüketilmesi ile kültürün yaşatılabileceğine inanmaktadırlar.

Türkiye'de kültürleşme süreçlerini gönüllük esaslı usulünce başarı ile tamamlayan Boşnaklar, göçmen kimlikleri ile Türkiye'de ayrımcılığa maruz kalmadıklarını (%97), gelecek nesillerin köken kültürleri ile birlikte Türk kültürünü de sentezleyerek yetişeceklerine inandıklarını (%87), dost ve arkadaşlarını mensubu buldukları etnik kökene yakın bireylerden seçmeye çalıştıklarını (%87), çeşitli Balkan Dernek ve gruplarına üye olduklarını ve aynı etnik kökene mensup bireyler ile birlikte bulunmanın kendilerini mutlu ettiğini (%80), Balkan ve Türk Coğrafyalarının kültürüne sahip olmaktan dolayı kendilerini iki kültür arasında sıkışmış hissetmediklerini (%88), şartları elverse dahi Balkan topraklarına göç etmek istemediklerini (%75), doğum, düğün, ölüm... gibi ritüelleri ağırlıklı olarak Balkan ritüellerine uygun şekilde yerine getirmeye çalıştıklarını (%72), Balkan göçmenlerinin; prestij veya gösteriş için markalı ürünler tüketmediklerini düşündüklerini (%49), internet üzerinden gerçekleştirdikleri alışverişlerin mensubu oldukları etnik kökenin özelliklerini taşıyan ürünlerin oluşturmadığını (%61), yaşam

alanlarının mensubu oldukları kültürlerini yansıtan objeler ağırlıklı ürünler ile tasarladıklarını (%62), iyi birer televizyon izleyicisi (%55) ve iyi birer internet kullanıcısı olduklarını (%84), her gün en az bir basılı yayını okuduklarını (%84), reklamları dikkatle takip ettiklerini (%37), Balkan kimliği ve geçmişlerini yansıtan ürünleri kullanmayı tercih ettiklerini (%64), küresel markalar yerine, mensubu oldukları kültüre özgü ürünleri tüketmeyi seçtiklerini (%65), genel itibarıyla; aile ve sosyal çevrelerinin tavsiye ettikleri ürün ve markaları satın aldıklarını (%68), kendi kültürlerine ait gıda ürünlerini tercih ettiklerini (%84), kullanılan ürünlerin markalı olmasının bireylerin kişiliklerini yansıtacağını ve prestijlerini arttıracığını/saygınlık katacağını düşünmediklerini (%67), sürekli aynı tarz mekanlarda alışveriş yapmayı daha güvenilir bulduklarını (%70), genellikle kredi kartı ile alışveriş yapmayı tercih ettiklerini (%71), tüketim tercihlerini, lüks tüketim ürünlerinden yana kullanmadıklarını (%61), sinema, müzik, sahne sanatları gibi etkinlikler söz konusu olduğunda Balkan orijinli yapıtları tercih ettiklerini (%68), Balkan kökenli ürünlere ulaşmakta zorluk çektiklerini (%83), Türkiye’de Balkan kökenli ürünlerin markalaşması ve kolay ulaşılabilir olması ile mutlu olacaklarını (%96), kendi kültürlerini yansıtacak ürünlerin küresel pazara yayılmasından kıvanç duyacaklarını (%96), gelirleri ile Balkan derneklerine ve organizasyonlarına katkı sağlamaya çalıştıklarını (%83), seyahat tercihlerini Balkan ülkelerinden yana kullandıklarını (%78), iletişim araçlarının yaygınlaşması ile kültürel alışverişin daha başarılı olduğunu düşündüklerini (%80), ihtiyacım olmasa dahi kültürümü yansıtan ürünleri satın almayı tercih ettiklerini (%59) ifade etmişlerdir.

Boşnak etnik kimliğine mensup, Batı Balkan göçmenleri arasında nesil farklılıklarının varlığı kendini bariz şekilde hissettirmektedir. Her bir toplum yapısında, kültürel değerlerin farklılıklar ihtiva ettiği günümüz konjonktürel yapısında, etnik kimliklere yönelik pazarlama argümanlarının kurgulanması ve satın alma davranışlarının tespiti elbette ki güç bir husustur. Ancak; günümüzün gelişmiş pazarlama stratejileri adına, birey ve grupların kişisel değerleri ve tercihlerini, davranış yapılarını, psikolojik ve demografik faktörlerini belirleyebilmek önemli ve gerekli bir husustur. Boşnak etnik kimliğine yönelik satış, pazarlama, pazar bölümlendirme, hedefleme, konumlandırma ve tutundurma faaliyetlerine yönelik bir pazarlama anlayışı gelişmemiştir. Ancak, Boşnak etnik kimliğine mensup bireyler, Boşnak kültürünü yansıtan ürünleri, köken kültürlerinin varlık gösterdiği Balkan ülkelerinden temin etmektedirler. İlgili ürünler, göç eden birinci nesli daha yüksek oranda etkiler iken, ikinci ve üçüncü nesilleri ise daha az oranda etkilemektedir.

Etnik grupların sahip oldukları, yaşatmaya ve gelecek nesillere aksettirmeye çalıştıkları kültürel değerlerin satın alma davranışlarını etkilediği gerçeği, gerçekleştirilen pek çok çalışma ile ifade edilmiştir. Boşnak etnik kimliğine mensup Batı Balkan göçmenlerinin etnik kimliklerinin simgeleri niteliğindeki ürünlerin satın alma düzeyleri yüz kişi ile gerçekleştirilen anket uygulaması ile değerlendirilmiştir. Anket sonuçları

itibariyle, Boşnak etnik kökenine mensup bireylerin, etnik kökenlerini anımsatan ve kültürel öğelerini barındıran ürünleri ve hizmetleri yüksek düzeyde satın almakta oldukları gözlemlenmiştir. İlgili satın alma davranışları faydacı ve hazzcı anlayışlar ile bütünleşerek, kendi kültürlerini yansıtan sembol ürünlerin, Boşnak etnik grubu üzerinde aidiyet duygusunu pekiştirdiği saptanmıştır. Ancak, ülkemizde, etnik pazarlama alanının çeşitli sınırlılıklar arz ediyor olması etkeni, pazar içerisinde Boşnak etnik kimliğini yansıtan ürünlerin çeşidinin ve miktarının azlığı sebebi ile elde edilen verilerin sonuçlarının anlamlandırılması da güçleşmiştir. Bu sebeple, Boşnak kültürüne dair pek çok ürün köken kültürlerinin menşei olan Balkan ülkelerinden temin edilmektedir. Ancak, ilgili ürünleri ikame edebilecek ürünlerin ve hizmetlerin, Türkiye pazarında yer edinmesinin sağlanması adına, yeni Pazar alanlarının açılması ve yeni pazarlama stratejilerinin kurgulanması büyük bir ihtiyacı teşkil etmektedir.

Etnik grup farkındalığının her geçen gün arttığı günümüzde, sosyal statünün göstergesi ve kimliklerin temsilinin sembolleri olan ürünler, etnik kimlik temelli tüketiciler ve dahi etnik pazarlama disiplini adına büyük önem arz etmektedir. Etnik kimlik ve kültürel öğelerin Boşnak etnik kökenine mensup toplumlar üzerindeki etkileri konusundaki araştırmaların literatür bağlamında olduğu gibi uygulamada da yeterince üzerinde durulmayan bir konu olduğu tespit edilerek, çalışma sürecinde etnik öğelerin ve kültürel değerlerin, birinci nesil üzerinde daha yoğun ikinci ve üçüncü nesiller üzerinde daha az oranda etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Aksu, M. (2006), *Türkiye’de Çingene Olmak*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Aydın, S. (1998). *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*, İstanbul, Öteki Yayınevi.
- Bauman, Z. (1999). “*Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*”, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*, İzmir: Aşina Yayınları.
- Buran, A., Çak, B. Y. (2012). *Türkiye Diller ve Etnik Gruplar*, Ankara: Akçağ Basım.
- Doğanay, F. (1996). “Türkiye’ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi”, Devlet Planlama Teşkilatı, (2019, Kasım 28) tarihinde <http://www.gocsempozyumu.org/>, adresinden alındı.
- Gellner, E. (1998). *Milliyetçiliğe Bakmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Geray, C. (1970). “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmen Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C:3, S: 4.
- Göka, E. (2006). *İnsan Kısım Kısım Toplumlar, Zihniyetler Kimlikler*. Ankara, Aşına Kitapları.
- Güvenç, B. (1995). *Türk Kimliği*, 3. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Halaçoğlu, A. (1995). “Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)”, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hazır, H. (1996). “Demokrasilerde Etniklik Sorunu ve Türkiye Açısından Tartışılması”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4.
- İnalcık, H. (1993). “Türkler ve Balkanlar”, Balkanlar, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları.
- Karagül, V. (2019). “People’s Preferences and Attitudes about Spiritual Leadership Values in Public Organization: The Case of Turkey”, *Journal of Management Research*, Vol. 11, No.4.
- Karaman, M. A. (2018). “Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cephesinden Balkan Devletleri Algısı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.1.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Önder, A. T. (2008). *Türkiye’nin Etnik Yapısı*, Ankara, Kripto Kitaplar.
- Önen, G.H. (2018). “Civil Military Relations in the Balkans: The Determinants of Democratic Transformation”, *Akademik Hassasiyetler*, C.5, S.10.
- Smith, A. D. (2009). *Milli Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Takış, T. (2003). *Kimliklerle Buluşma*. Doğu ve Batı. Yıl:6, Sayı 23.
- Tuncer, F. F. (2020). “Hırvatistan’da Din ve Devlet”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:4, S.1.
- Türkdoğan, O. (1999). *Etnik Sosyoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*, University of California Press.

Yakar, M. Temurçin, K. (2013). “Yurtdışından Türkiye’ye Kim, Nereye Gök Ediyor?”, *Journal of World of Turks*, C.5.

Extended Abstract

The concept of identity is as much a social phenomenon as it is individual because, it is possible to move the identity phenomenon from individual dimension to social dimension by describing the characteristics of the ethnic origin of the individual and the group who is a member of, rather than personal characteristics of the individual. This situation leads to the formation of different identity consciousness between generations as identity structures are open to change and development. Basic indicators, with populations separated from cultural differences, lifestyles, ethnic groups, ethnic structure in the responsibility of that norm, belief, ritual and cultural elements with special awareness of consumption habits and purchasing trends and determine the effect of past experiences. This leads marketing practitioners, including marketing strategies, to work on new products and new markets created according to their lifestyles, especially in the early 1980s, with the development of a consumer-oriented marketing approach.

The main aim of the study is to find out that consumers belonging to Bosniak ethnic identity are at a rising momentum because of the increasing purchasing power and awareness of their own origin culture as well as their needs and preferences for buying products and services. At the same time, the fact that the current Market Research and purchasing behavior in our country regarding the Bosniak ethnic identity was not adequately examined by the related study is a second case that leads to the study.

Method of Research: In order to facilitate the analysis of the data, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 15.0 for Windows package program was used after the raw data was encoded, which was developed on the basis of social science discipline studies in computer environment.

The Universe and the Sample of the Research: Research universe is the Pendik district of Istanbul province. The main reason Pendik district was chosen as a research area is that it is a heavily inhabited area of Western Balkan immigrants of Bosniak ethnicity. The sample of the research is composed of West Balkans immigrants living in Pendik.

Data Collection Tools: After the completion of the studies on the theoretical dimension of the subject, the methods and statistical techniques to be used in the field research were determined. An interview form was arranged by carrying out a literature review on the subject and taking into account past studies in the field of ethnic marketing. The data collection tool of the study was based on the survey method and a semi-structured interview form was included in the study.

The existence of generation differences among Western Balkan immigrants belonging to the Bosniak ethnic identity makes itself obvious. A marketing approach has not developed for sales, marketing, Market segmentation, targeting, positioning and promotion activities aimed at Bosniak ethnic identity. However, individuals belonging to Bosniak ethnic

identity obtain products reflecting Bosniak culture from Balkan countries where their origin cultures are present. Related products affect the migrating first generation at a higher rate, while the second and third generations at a lower rate. The purchase levels of Western Balkan immigrants belonging to Bosniak ethnic identity as symbols of their ethnic identity were evaluated by a survey application conducted with a hundred people. As a result of the survey results, it was observed that individuals belonging to Bosniak ethnicity purchase high levels of products and services that are reminiscent of their ethnicity and contain cultural elements. By integrating the relevant purchasing behaviors with utilitarian and hedonistic understandings, symbol products reflecting their own culture were found to reinforce the sense of belonging on the Bosniak ethnic group. However, it has become difficult to make sense of the results of the data obtained due to the fact that the field of ethnic marketing has various limitations in our country and the lack of the variety and quantity of products reflecting the Bosniak ethnic identity in the Market. For this reason, many products related to Bosniak culture are sourced from Balkan countries which are the origin of their origin culture. However, in order to ensure that the products and services that can substitute the related products have a place in the Turkish market, it is a great need to open up new Market areas and to set up new marketing strategies. The research on the effects of ethnic identity and cultural elements on communities belonging to Bosniak ethnicity was not focused enough in the context of literature as well as in practice, and it was concluded that ethnic elements and cultural values had less impact on the second and third generations, which were more intense on the first generation.

AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞI, İNTERNET BAĞIMLILIĞI VE SOSYAL MEDYA KULLANIMININ İNCELENMESİ: SAĞLIK YÖNETİMİ ÖĞRENCİLERİNDE BİR UYGULAMA

Okan ÖZKAN* & Özlem ÖZER** & Sümeyye ÖZMEN***

Öz

Bu çalışmanın amacı, sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığı, internet bağımlılığı ve sosyal medya kullanımı alguları arasındaki ilişkileri incelemektir. Çalışma, tanımlayıcı tiptedir. Çalışmanın evrenini, bir devlet üniversitesinde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi bölümüne kayıtlı olan öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem seçilmemiş, çalışmaya katılmayı kabul eden 337 öğrenciye anket uygulanmıştır. Çalışmanın verileri 2-10 Aralık 2019 tarihleri arasında toplanmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler, SPSS 22.0 programı ile analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen veriler, güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve çok değişkenli regresyon analizi ile istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin orta düzeyde internet ve akıllı telefon bağımlılığına sahip olduğu ve sosyal medya kullandığı belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde ise genel olarak orta düzeyde ve pozitif yönde ilişkiler saptanmıştır. Regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında; akıllı telefon ve internet bağımlılığı, sosyal bütünleşme ve duygusal bağlanma boyutunu toplam varyansın %30,3'ü ile sosyal rutinlerle bütünleşme boyutunu ise toplam varyansın %16,5'i ile açıklamaktadır. Ayrıca akıllı telefon bağımlılığı internet bağımlılığındaki toplam varyansın %28'ini açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Telefon Bağımlılığı, İnternet Bağımlılığı, Sosyal Medya Kullanımı, Sağlık Yönetimi Öğrencileri

INVESTIGATION OF SMARTPHONE ADDICTION, INTERNET ADDICTION AND SOCIAL MEDIA USAGE: AN APPLICATION IN HEALTH MANAGEMENT STUDENTS

* Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, okan.ozkan@sbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9491-8696>

** Doç. Dr. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ozlem.ozer@sbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7238-5371>

*** Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, sozmen@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3056-0872>

Not: Bu çalışmanın uygulama kısmı Aralık 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship among the perceptions of smartphone addiction, internet addiction and social media usage in health management students. The present study adopts a descriptive method. The universe of the study consists of the students who are studying in the Department of Health Management of the Faculty of Economics and Administrative Sciences at a state university. The sample was not selected in the study and a questionnaire was applied to 337 students who agreed to participate in the study. The data of the study were collected between December 2-10, 2019. The data obtained from the questionnaire were analyzed through SPSS 22.0 package program. The data were then statistically evaluated with reliability analysis, correlation analysis, and multivariate regression analysis. As a result of the analyses, it was determined that the students had moderate level of internet and smartphone addiction, and social media use. When the correlation coefficients between the variables were examined, there were generally moderate and positive relations. According to the results of regression analysis; smartphone and internet addiction explain the social integration and emotional attachment dimension with 30.3% of the total variance, and the integration into social routines dimension with 16.5% of the total variance. In addition, smartphone addiction explains 28% of the total variance of internet addiction.

Keywords: *Smartphone Addiction, Internet Addiction, Social Media Usage, Health Management Students*

Giriş

Günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte internetin ve buna bağlı olarak akıllı telefonların ve mobil uygulamaların kullanımı giderek artmıştır. İnternet üzerinden her türlü bilgiye ulaşılması ve akıllı telefonlara yüklenen mobil uygulamaların işlevsel yönü, bireylerin internet ve mobil uygulamalara yönelik kullanımını artırmış olup, aşırı kullanım sonucu da bazı teknolojik bağımlılık türlerinin (internet bağımlılığı, akıllı telefon bağımlılığı, vb.) ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kapsamda internet ve akıllı telefon kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte sosyal medya kullanımı da giderek artış göstermektedir. Bireylerin sosyal medyada aşırı zaman geçirmeleri diğer teknolojik bağımlılıklarda olduğu gibi bireysel, sosyal, eğitimsel ve mesleki sorumluluklarını yerine getirmelerinde problemler yaratmaktadır ve fiziksel, ruhsal ve sosyal sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Şahin ve Yağcı, 2017).

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte her telefon birer bilgisayara dönüşmüş, kullanım yararının yanı sıra toplumda yarattığı tehdit açısından olumsuz bir alışkanlık olarak da tanımlanmaya başlanmıştır. Akıllı telefonların bireylerin özellikle de gençlerin yaşam biçimlerini, kültür etkileşimlerini ve iş yapış tarzlarını etkilemeleri sebebiyle topluma yönelik etkilerinin kısıtlanması tartışılmaya başlamıştır. Ayrıca akıllı telefonlara mobil uygulamaların hiçbir denetim olmadan kolaylıkla yüklenmesi de üzerinde düşünülmesi gereken bir başka toplumsal etki sorunsalı olmuştur. Bu mobil uygulamaların bilgiye erişim, iş, sağlık, ulaşım, turizm, iletişim, sosyal etkileşim vb. konularda sunduğu avantajlar yanında aşırı gereksiz

kullanım sonucunda ortaya çıkan olumsuz etkileri de dikkate alınması gerekmektedir (Bulduklı ve Özer, 2016).

Bu çalışmanın ilk bölümünde akıllı telefon ve internet bağımlılığı ile sosyal medya kullanımı kavramları hakkında bilgiler verilmiş ve daha sonra araştırma metodolojine dayalı olarak veriler analiz edilerek bulgulara göre yorumlamalar yapılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Teknolojinin hızla ilerlemesi ve dünya çapında web ağlarının genişlemesi sonucunda internet (Shahnaz ve Karim, 2014), dünyadaki bilgiye erişim için en önemli araçlardan birisi olarak günümüzde tüm insanlar arasında gittikçe daha fazla yaygınlaşan bir sistem haline gelmiştir (Goswami ve Singh, 2016). İnternetin ortaya çıkmasındaki temel amaç; bilgiye kısa sürede, kolay, düşük maliyetle ve güvenli bir şekilde ulaşmak ve iletişim imkânını artırmaktır. Ancak internetin beklenenden daha fazla kullanılmaya başlanması, yeni bir bağımlılık türü olarak ifade edilen internet bağımlılığını ortaya çıkarmıştır (Arısoy, 2009). İnternetin bağımlılık yaratan kullanımı, birçok uygulayıcının farkında olmadığı ve sonuç olarak tedaviye hazırlıksız olduğu yeni bir olgudur (Sato, 2006). İnternet bağımlılığı, internetin günlük yaşamının bozulacağı ölçüde aşırı kullanımı anlamına gelen bir kavramdır. Yani internet bağımlılığı; kişisel ve sosyal ilişkilerin, iş ve uyku rutininin yanı sıra ruh hali ve düşünme yeteneğinin tamamen bozulmasına yol açan bir durumdur (Goswami ve Singh, 2016). Bir diğer ifadeyle internet bağımlılığı; internet kullanırken kendisini sınırlandıramama, sosyal hayatta veya okul başarısında olumsuzluklarını yaşamakla birlikte, kullanmaktan geri duramama; internetin bulunmadığı yer ve zamanlarda huzursuzluk hissetme gibi göstergeleri olan bir olgudur (Esen ve Siyez, 2011).

İnternet ve iletişimi birleştiren akıllı telefonlar da tıpkı internet gibi günümüzde yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Küresel olarak akıllı telefon kullanıcılarının sayısı hızla artış göstermektedir ve bu artışlar özellikle Asya ve Avrupa kıtalarında oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır (Kim vd., 2019). Son istatistiklere göre, dünya çapında bir milyardan fazla kişi, bu cihazlardan en az birine sahiptir ve bu telefonlar, telefon görüşmesinden e-postaları kontrol etmeye, webde gezinmeye ve müzik dinlemeye kadar çok sayıda görev için kullanılmaktadır (Tossell vd., 2015). Tüm bu özelliklerin tek bir cihaz ile sağlanabiliyor olması ise kişilerin bu cihazlara sahip olma isteklerinin artmasına ve aynı zamanda kişilerde bir gereklilik duygusunun oluşmasına sebep olmaktadır (Işık ve Kaptangil, 2018). Akıllı telefon bağımlılığı, genellikle telefonu kullanmaktan kendini alamama, sık sık telefonuyla meşgul olma, telefonu aşırı kullanma yüzünden uykusuz kalma ve konforlu bir uyku çekememe gibi sorunlara sebep olan bir durumdur (Kuyucu, 2017). Lin vd. (2014) akıllı telefon bağımlılığını bir tür teknolojik bağımlılık olarak değerlendirmekte, Griffiths (1996) ise bu bağımlılığı insan ile makine arasındaki etkileşimin sebep olduğu kimyasal

olmayan davranışa dayalı bir bağımlılık olarak tanımlamaktadır (Haug vd., 2015).

Sosyal medya da tüm dünyada kullanımı hızla artan ve artmaya devam eden bir iletişim ağıdır. Sosyal medya, insanların birbirleriyle iletişim kurmalarına yardımcı olan çevrimiçi teknoloji platformlarıdır. Sosyal medya ile farklı kıtalarda bile insanlar, birbirleri ile iletişim kurabilmekte, müzik dinleyebilmekte, kitap okuyabilmekte, fotoğraflara bakabilmekte ve çok daha fazlasını yapabilmektedir (Talaue vd., 2018). Facebook, Twitter, Myspace, Google, LinkedIn, Instagram gibi sosyal medya araçları, dünya çapında milyonlarca insan tarafından özellikle de gençler tarafından sürekli olarak kullanılmaktadır (Zachos vd., 2018). Bu portallar genellikle “her zaman açık” durumdadır ve çoğunlukla akıllı telefonlar ve tabletler aracılığıyla kullanılmaktadır ve böylece birçok kullanıcı, sanal sosyal ağlarına sürekli olarak bağlanmaktadır (McDool vd., 2016).

Dünyadaki diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de internet, akıllı telefon ve sosyal medya kullanımı giderek artış göstermektedir. TÜİK’in verilerine göre; Türkiye’de internet kullanan kişilerin oranı %75,3’dir (TÜİK, 2020). Digital in 2019 Türkiye Raporu’na göre ise Türkiye’de 52 milyon aktif sosyal medya kullanıcısı ve 44 milyon aktif mobil sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Yine aynı rapora göre, yetişkin insanların %98’i cep telefonu kullanırken, %77’si akıllı telefon kullanmaktadır (Datareportal, 2019). Genç bireyler arasında ise internet kullanımının önemli bir kısmını sosyal medya oluşturmaktadır. İnternet kullanımının artışına paralel olarak da sosyal medya kullanımında önemli artışlar görülmektedir (İnce ve Koçak, 2017).

2. YÖNTEM

2.1. Amaç ve Hipotezler

Bu çalışmanın amacı sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığı, internet bağımlılığı ve sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkileri araştırmaktır. Çalışma, tanımlayıcı tiptedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıda yer alan hipotezler geliştirilmiştir:

- H₁: Katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ve internet bağımlılığı algılarının sosyal bütünleşme ve duygusal bağlantı boyutu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.
- H₂: Katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ve internet bağımlılığı algılarının sosyal rutinlerle bütünleşme boyutu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.
- H₃: Katılımcıların akıllı telefon bağımlılıklarının internet bağımlılıkları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, bir devlet üniversitesi bünyesinde yer alan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi bölümüne kayıtlı

öğrenciler oluşturmaktadır (N=450). Araştırmada örneklem seçilmemiştir. Veri toplama aracı, araştırmaya katılmayı kabul eden öğrencilerin tamamına uygulanmıştır. Böylece toplam 337 katılımcı sayısına ulaşılmıştır. Çalışmaya katılım oranı ise %75 olarak belirlenmiştir. Çalışmanın verileri 2-10 Aralık 2019 tarihleri arasında toplanmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada katılımcıların internet bağımlılıklarını ölçmek için Young tarafından geliştirilen, Pawlikowski vd. (2013) tarafından kısaltılan ve Kutlu vd. (2016) tarafından da Türkçe'ye uyarlanan 12 maddeden ve tek faktörden oluşan "Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formu (YİBT-KF)" kullanılmıştır. Bu ölçekte ölçümler, 5'li Likert ölçeği doğrultusunda yapılmaktadır (1=Hiçbir zaman, 5=Her zaman). Çalışmada ölçeğinin güvenilirlik değeri 0,902 olarak hesaplanmıştır.

Sosyal Medya Kullanım Ölçeği, Jenkins-Guarnieri vd. (2013) tarafından geliştirilmiş, Akın vd. (2015) tarafından da Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek 10 maddeden ve iki alt boyuttan (sosyal bütünleşme ve duygusal bağlantı ile sosyal rutinlerle bütünleşme) oluşmaktadır. Ölçekte 8. madde ters kodlanmaktadır. Katılımcıların ifadeleri "tamamen katılıyorum"dan "tamamen katılmıyorum"a kadar uzanan 5'li Likert tipi cevap skalasında değerlendirilmektedir. Çalışmada ölçeğinin güvenilirlik değeri 0,785 olarak hesaplanmıştır.

Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği, Kwon vd. (2013) tarafından geliştirilmiş, Noyan vd. (2015) tarafından da Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek 10 maddeden ve tek boyuttan oluşmaktadır. Bu ölçekte ölçümler, 5'li Likert ölçeği doğrultusunda yapılmaktadır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Çalışmada ölçeğinin güvenilirlik değeri 0,905 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Çözümlemesi

Çalışmadan elde edilen veriler, SPSS 22.0 programı ile analiz edilmiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü incelemek amacıyla *korelasyon analizi*; değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini değerlendirmek için *çok değişkenli regresyon analizi* ve ölçme araçlarının ne kadar tutarlı bir ölçüm yaptığını test etmek için ise *güvenirlilik analizi* yapılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri incelendiğinde; katılımcıların %52,2'sinin 20 yaş ve altında olduğu, %71,5'inin kız olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %28,8'i birinci sınıf, %28,2'si ikinci sınıf, %21,4'ü üçüncü sınıf ve %21,7'si dördüncü sınıf öğrencisidir. Öğrencilerin %36,8'i yurtta; %23,4'ü apart/pansiyonda kalmaktadır. Son olarak katılımcıların %38'i günde 4-5 saat internet kullandığını belirtirken, %26,7'si 6 saat ve üzeri internet kullandığını belirtmiştir.

Tablo 1’de araştırmanın değişkenlerine ilişkin istatistikler yer almaktadır. Buna göre araştırmaya katılan öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığı ortalaması 2,82 ve internet bağımlılığı ortalaması 2,61’dir. Katılımcıların sosyal medya kullanımı alt boyutlarına verdikleri cevapların puan ortalamalarına bakıldığında ise en yüksek puanın sosyal rutinlerle bütünleşme (3,28) boyutuna verildiği görülmektedir. Buna göre katılımcıların orta düzeyde internet ve akıllığı telefon bağımlılığına sahip olduğu ve sosyal medya kullandığı söylenebilir.

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilerin korelasyon katsayıları da Tablo 1’de verilmektedir. Buna göre akıllı telefon bağımlılığı ile internet bağımlılığı ($r=0,530$, $p<0,01$), sosyal bütünleşme ve duygusal bağlantı boyutu ($r=0,518$, $p<0,01$) ve sosyal rutinlerle bütünleşme boyutu ($r=0,405$, $p<0,01$) arasında pozitif ve orta düzeyde ilişkiler bulunmaktadır. Ayrıca internet bağımlılığı ile sosyal bütünleşme ve duygusal bağlantı boyutu ($r=0,430$, $p<0,01$) ve sosyal rutinlerle bütünleşme boyutu ($r=0,193$, $p<0,01$) arasında pozitif ve sırasıyla orta ve düşük düzeyde ilişkiler bulunmaktadır. Son olarak sosyal medya kullanımının alt boyutları arasında ise orta düzeyde ilişki saptanmıştır ($r=0,405$, $p<0,01$).

Tablo 1. Araştırma Değişkenlerine Ait Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ortalama	SS	1	2	3	4
1. Akıllı telefon bağımlılığı	2,82	0,87	1			
2. İnternet bağımlılığı	2,61	0,78	.530**	1		
3. Sosyal bütünleşme ve duygusal bağlantı	2,60	0,84	.518**	.430**	1	
4. Sosyal rutinlerle bütünleşme	3,28	0,74	.405**	.193**	.405**	1

**Korelasyon 0,01 anlamlı (iki yönlü), SS: Standart Sapma

Tablo 2’de çalışmanın hipotezlerini test etmek için üç farklı regresyon modeli oluşturulmuştur. Akıllı telefon ve internet bağımlılığının sosyal medya kullanımının alt boyutlarından birisi olan sosyal bütünleşme ve duygusal bağlanma üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla yürütülen regresyon modeline ilişkin istatistiksel tahminler, modelin anlamlı olduğunu göstermektedir ($F=72,433$, $p<0,001$). Akıllı telefon ve internet bağımlılığı sosyal bütünleşme ve duygusal bağlanma boyutunu toplam varyansın %30,3’ü ile açıklamaktadır. Regresyon modelinde, regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ($t=7,494$; $p<0,05$) ve internet bağımlılığı ($t=4,020$; $p<0,05$) algılarının yükselmesi, sosyal bütünleşme ve duygusal bağlanmayı istatistiksel olarak artırmaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin sosyal bütünleşme ve duygusal bağlanma üzerindeki görece önem sırası, akıllı telefon bağımlılığı ve internet

bağımlılığı şeklindedir. Bu sonuçlar birinci hipotezin (H_1) doğrulandığını göstermektedir.

Tablo 2. Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	p	VIF
Sosyal Bütünleşme ve Duygusal Bağlanma	(Sabit)		5,987	<0,001	
	Akıllı Telefon Bağımlılığı	0,404	7,494	<0,001	1,390
	İnternet Bağımlılığı	0,217	4,020	<0,001	1,390
$R=0,550$, $R^2=0,303$, $F=72,433$, $p<0,001$, $Durbin\ Watson=1,960$					
Sosyal Rutinlerle Bütünleşme	(Sabit)		16,463	<0,001	
	Akıllı Telefon Bağımlılığı	0,421	7,134	<0,001	1,390
	İnternet Bağımlılığı	-0,030	-0,507	0,612	1,390
$R=0,406$, $R^2=0,165$, $F=32,887$, $p<0,001$, $Durbin\ Watson=1,890$					
	(Sabit)		10,412	<0,001	
İnternet Bağımlılığı	Akıllı Telefon Bağımlılığı	0,530	11,428	<0,001	1,000
$R=0,530$, $R^2=0,280$, $F=130,588$, $p<0,001$, $Durbin\ Watson=1,831$					

Akıllı telefon ve internet bağımlılığının sosyal medya kullanımının alt boyutlarından birisi olan sosyal rutinlerle bütünleşme üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla yürütülen regresyon modeline ilişkin istatistiksel tahminler modelin anlamlı olduğunu göstermektedir ($F=32,887$, $p<0,001$). Akıllı telefon ve internet bağımlılığı, sosyal rutinlerle bütünleşme boyutunu toplam varyansın %16,5'i ile açıklamaktadır. Regresyon modelinde, regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ($t=7,134$; $p<0,05$) algılarının yükselmesi sosyal rutinlerle bütünleşmeyi istatistiksel olarak artırmaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin sosyal bütünleşme ve duygusal bağlanma üzerindeki görece önem sırası, akıllı telefon bağımlılığı ve internet bağımlılığı şeklindedir. Bu sonuçlar ikinci hipotezin (H_2) kısmen doğrulandığını göstermektedir.

Son olarak akıllı telefon bağımlılığının internet bağımlılığı üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla yürütülen regresyon modeline ilişkin istatistiksel tahminler modelin anlamlı olduğunu göstermektedir ($F=130,588$,

$p < 0,001$). Akıllı telefon bağımlılığı internet bağımlılığındaki toplam varyansın %28'ini açıklamaktadır. Regresyon modelinde, regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ($t=11,428$; $p < 0,05$) algılarının yükselmesi internet bağımlılığını istatistiksel olarak artırmaktadır. Bu sonuçlar üçüncü hipotezin (H_3) doğrulandığını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, sağlık yönetimi öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığı, internet bağımlılığı ve sosyal medya kullanımı algıları arasındaki ilişkileri ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu çalışma, literatürde sağlık yönetimi öğrencileri üzerinde akıllı telefon bağımlılığı, internet bağımlılığı ve sosyal medya kullanımı konularını bir arada inceleyen bir çalışma olmaması ve alana katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada yapılan analizler sonucunda, akıllı telefon bağımlılığı ile internet bağımlılığı arasında; akıllı telefon bağımlılığı ile sosyal bütünleşme ve duygusal bağlantı boyutu ve sosyal rutinlerle bütünleşme boyutu arasında pozitif ve orta düzeyde ilişkiler bulunmaktadır. Öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığına ilişkin puanları ise orta seviyededir. Sanal ve Özer (2017)'in yabancı diller yüksekokulu hazırlık sınıfı öğrencileri ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında katılımcıların akıllı telefon bağımlılıklarının orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Kırca ve Kutlutürkan (2019)'ın yapmış oldukları çalışmalarında da hemşirelik öğrencilerinin orta düzeyde akıllı telefon bağımlılığına sahip olduğu belirlenmiştir. Yine Günel ve Pekçetin (2019) tarafından üniversite öğrencilerinde yapılan çalışmada da öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığının orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Noyan vd. (2015)'nin üniversite öğrencilerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında ise katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı orta düzeyin biraz altında bulunmuştur. Yılmaz vd. (2017)'nin hemşirelik öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında ise katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı düzeyi düşük çıkmıştır. Yine Haug vd. (2015)'nin İsviçre'de genç bireyler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında da katılımcıların akıllı telefon bağımlılığının düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin internet bağımlılığına ilişkin puanları da orta seviyededir. Yılmaz vd. (2017)'nin hemşirelik öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında öğrencilerin internet bağımlılığının orta düzeyin altında olduğu belirlenmiştir. Kırış vd. (2016)'nin hemşirelik öğrencilerinde yaptığı çalışmada ise katılımcıların düşük düzeyde internet bağımlılığına sahip olduğu saptanmıştır. Yine Choi vd. (2015)'nin Güney Kore'de üniversite öğrencilerinde yaptıkları çalışmada da internet bağımlılığı düzeyi düşük çıkmıştır. Durmuş vd. (2018)'nin üniversite öğrencileri üzerinde 2013-2016 yıllarında yaptıkları çalışmada internet bağımlılığının zaman içindeki değişimi incelenmiş olup katılımcıların internet bağımlılığı çok düşük düzeyde bulunmuştur ve araştırmacılar tarafından hiçbir öğrencinin internet

bağımlısı kategorisinde olmadığı sonucuna varılmıştır. Yine Ergin vd. (2013)'nin Tıp Fakültesi öğrencilerinde yaptıkları çalışmada da öğrencilerin internet bağımlılığı düzeyi çok düşük çıkmıştır.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin sosyal medya kullanımına ilişkin puanlarının orta seviyede olduğu belirlenmiştir. Sosyal medya kullanımına ilişkin puanlar alt boyutlar bazında incelendiğinde ise öğrencilerin sosyal rutinlerle bütünleşme puan ortalamalarının, sosyal bütünleşme ve duygusal bağlantı puan ortalamalarından daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda sosyal medyanın öğrencilerin günlük yaşamlarının bir parçası olduğu ve sosyalleşmelerinde önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Balcı ve Sarıtaş (2019)'ın yapmış oldukları çalışmada ise sosyal medya alt boyutları içerisinde sosyal bütünleşme ve duygusal bağlantı boyutunun daha çok ön plana çıkan boyutu oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Turgut vd. (2018)'nin sağlık yönetimi bölümü öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada öğrencilerin sosyal medya kullanım düzeylerinin düşük olduğu ve sosyal rutinlerle bütünleşme düzeyinin diğer alt boyuttan daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. Çakmak ve Müezzın (2018) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada ise günlük olarak sosyal medya kullanımının sosyal rutinlerle bütünleşme ile sosyal bütünleşme ve duygusal bağlantı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yaratmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmada yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre akıllı telefon ve internet bağımlılığı, sosyal bütünleşme ve duygusal bağlanma boyutunu toplam varyansın %30,3'ü ile açıklamaktadır. Regresyon modelinde katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ve internet bağımlılığı algılarının yükselmesi, sosyal bütünleşme ve duygusal bağlanmayı istatistiksel olarak artırmaktadır. Diğer regresyon modeline göre ise akıllı telefon ve internet bağımlılığı, sosyal rutinlerle bütünleşme boyutunu toplam varyansın %16,5'i ile açıklamaktadır. Regresyon modelinde katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı algılarının yükselmesi, sosyal rutinlerle bütünleşmeyi istatistiksel olarak artırmaktadır.

Son olarak çalışmada oluşturulan regresyon modeline göre akıllı telefon bağımlılığı internet bağımlılığındaki toplam varyansın %28'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Regresyon modelinde, katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı algılarının yükselmesi internet bağımlılığını istatistiksel olarak artırmaktadır. Choi vd. (2015) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada da öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığı skorlarının yükselmesi ile internet bağımlılığı seviyesinin artması arasında ilişki olduğu belirlenmiştir. Yayan vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada da katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı ile internet bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yine Ayar vd. (2017)'nin lise öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada akıllı telefon bağımlılığı ile internet bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Karaca (2017) tarafından üniversite öğrencilerinde yapılan çalışmada internet bağımlılığı skorları ile

günlük akıllı telefon kullanım süreleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Sosyal medya kullanımı, internetin ve akıllı telefonların kullanımının yaygınlaşmasıyla her geçen gün artmaktadır. Özellikle genç bireylerin internete akıllı telefonlarından kolayca erişim sağlaması ve sosyalleşme konusunda sosyal medyayı kullanması yadsınamaz bir durum halini almıştır. Sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin internet ve akıllı telefon bağımlılığı konusunda bilinçli olmaları ve sosyal medyayı etkili ve verimli kullanmaları gerekmektedir.

Bu çalışmanın bir devlet üniversitesindeki sağlık yönetimi bölümüne kayıtlı olan öğrencilere uygulanması dolayısıyla elde edilen sonuçların tüm sağlık yönetimi öğrencilerine genellenmesi konusu, araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu çalışmaya benzer olarak yapılacak olan çalışmalar için daha geniş kapsamlı bir örneklem seçilmesi ve zaman içindeki değişimlerin dikkate alınarak tasarlanmasının yararlı olacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Akın, A., Özbay, A., & Baykut, İ. (2015). Sosyal Medya Kullanımı Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerliliği ve Güvenirliği. *Journal of International Social Research*, 8(38), 647-652.
- Arısoy, Ö. (2009). İnternet Bağımlılığı ve Tedavisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1, 55-67.
- Ayar, D., Bektaş, M., Bektaş, I., Kudubeş, A.A., Ok, Y.S., Altan, S.S., & Çelik, I. (2017). The Effect of Adolescents' Internet Addiction on Smartphone Addiction. *Journal of Addictions Nursing*, 28(4), 210-214.
- Balcı, Ş., & Sarıtaş, H. (2019). Sosyal Medya Kullanımının Bir Belirleyicisi Olarak Narsisizm: Konya'da Yaşayan Kullanıcılar Üzerine Bir İnceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 31, 689-709.
- Bulduklu Y., & Özer, N.P. (2016). Gençlerin Akıllı Telefon Kullanım Motivasyonları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 2963-2986.
- Choi, S.W., Kim, D.J., Choi, J.S., Ahn, H., Choi, E.J., Song, W.Y., ... & Youn, H. (2015). Comparison of Risk and Protective Factors Associated with Smartphone Addiction and Internet Addiction. *Journal of Behavioral Addictions*, 4(4), 308-314.
- Çakmak, S., & Müezzın, E.E. (2018). Sosyal Medya Kullanımının İletişim Becerileriyle İlişkinin İncelenmesi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2(3), 196-203.

- Datareportal, (2019). *Digital 2019: Turkey*.
<https://datareportal.com/reports/digital-2019-turkey> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).
- Durmuş, H., Günay, O., Yıldız, S., Timur, A., Balcı, E., & Karaca, S. (2018). Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve Üniversite Yaşamı Boyunca Değişimi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(4), 383-389.
- Ergin, A., Uzun, S.U., & Bozkurt, A.İ. (2013). Tıp Fakültesi Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı Sıklığı ve Etkileyen Etmenler. *Pamukkale Tıp Dergisi*, 3, 134-142.
- Esen, E., & Siyez, D.M. (2011). Ergenlerde İnternet Bağımlılığını Yordayan Psiko-sosyal Değişkenlerin İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), 127-138.
- Goswami, V., & Singh, D.R. (2016). Internet Addiction among Adolescents: A Review of the Research. *The International Journal of Indian Psychology*, 3(3), 37-44.
- Griffiths M. (1996). Gambling on the Internet: A Brief Note. *Journal of Gambling Studies*, 12(4), 471-473.
- Günel, A., & Pekçetin, S. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığı ile Servikal Bölge ve Üst Ekstremitte Ağrısı Arasındaki İlişki. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 28(2), 114-119.
- Haug, S., Castro, R.P., Kwon, M., Filler, A., Kowatsch, T., & Schaub, M.P. (2015). Smartphone Use and Smartphone Addiction among Young People in Switzerland. *Journal of Behavioral Addictions*, 4(4), 299-307.
- Işık, M., & Kaptangil, İ. (2018). Akıllı Telefon Bağımlılığının Sosyal Medya Kullanımı ve Beş Faktör Kişilik Özelliği İle İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinden Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 695-717.
- İnce, M., & Koçak, M.C. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları: Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 736-749.
- Jenkins-Guarnieri, M.A., Wright, S.L., & Johnson, B. (2013). Development and Validation of A Social Media Use Integration Scale. *Psychology of Popular Media Culture*, 2(1), 38.

- Karaca, F. (2017). Üniversite Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı Düzeyleri ile Akıllı Telefon Kullanma Alışkanlıkları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44, 581-597.
- Kırağ, N., Yıldız, H., Hayar, E., Güdü, G., Kandemir, E., Çınar, H., & Öztürk, N. (2016) Hemşirelik Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı ve İlişkili Faktörler. *Uluslararası Hakemli Hemşirelik Araştırmaları Dergisi*, 8, 15-36.
- Kırca, K., & Kutlutürkan, S. (2019). Hemşirelik Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılık Düzeylerinin İletişim Becerilerine Etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(2), 81-85.
- Kim, S.G., Park, J., Kim, H.T., Pan, Z., Lee, Y. & McIntrye, S. (2019). The Relationship Between Smartphone Addiction and Symptoms of Depression, Anxiety, and Attention-Deficit/Hyperactivity in South Korean Adolescents. *Annals of General Psychiatry*, 18(1), 1-8.
- Kutlu, M., Savcı, M., Demir, Y. & Aysan, F. (2016). Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formunun Türkçe Uyarlaması: Üniversite Öğrencileri ve Ergenlerde Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(Ek 1), 69–76.
- Kuyucu, M. (2017). Gençlerde Akıllı Telefon Kullanımı ve Akıllı Telefon Bağımlılığı Sorunsalı: “Akıllı Telefon(kolik)” Üniversite Gençliği. *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 328-359.
- Kwon, M., Kim, D.J., Cho, H., & Yang, S. (2013).The Smartphone Addiction Scale: Development and Validation of A Short Version for Adolescents. *PloS One*, 8, e83558.
- Lin Y. H., Chang L. R., Lee Y. H., Tseng H. W., Kuo T. B., & Chen S. H. (2014). Development and Validation of the Smartphone Addiction Inventory (SPAI). *PloS One*, 9(6), e98312.
- McDool, E., Powell, P., Roberts, J. & Taylor, K. (2016). Social Media Use and Children’s Wellbeing. Germany: IZA-Institute of Labor Economics,
- Noyan, C.O., Darçın, A.E., Nurmedov, S., Yılmaz, O., & Dilbaz, N. (2015). Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeğinin Kısa Formunun Üniversite Öğrencilerinde Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 16(Özel sayı.1), 73–81.
- Pawlikowski, M., Altstötter-Gleich, C., & Brand, M. (2013). Validation and Psychometric Properties of a Short Version of Young’s Internet Addiction Test. *Computers in Human Behavior*, 29(3), 1212–1223.

- Sanal, Y., & Özer, Ö. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılığı ve Sosyal Ağ Kullanımı: Bir Durum Değerlendirmesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, VII(2), 367-377.
- Sato, T. (2006). Internet Addiction among Students: Prevalence and Psychological Problems in Japan. *JMAJ*, 49(7-8), 279-283.
- Shahnaz, I. & Karim, R. (2014). The Impact of Internet Addiction on Life Satisfaction and Life Engagement in Young Adults. *Universal Journal of Psychology*, 2(9), 273-284.
- Şahin, C., & Yağcı, M. (2017). Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği-Yetişkin Formu: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 523-538.
- Talaue, G. M., AlSaad, A., AlRushaidan, N., AlHugail, A., & AlFahhad, S. (2018). The Impact of Social Media on Academic Performance of Selected College Studies. *International Journal of Advanced Information Technology*, 8(4-5), 27-35.
- Tossell, C., Kortum, P., Shepard, C. Rahmati, A., & Zhong, Z. (2015). Exploring Smartphone Addiction: Insights from Long-term Telemetric Behavioral Measures. *iJIM*, 9(2), 37-43.
- Turgut, M., Kutlu, G., & Mut, S. (2018). Sağlık Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin İletişim Becerileri ile Sosyal Medya Kullanımları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 6(1), 185-205.
- TÜİK, (2020). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028 (Erişim Tarihi: 20.01.2020).
- Yayan, E.H., Dağ, Y.S., Düken, M.E., & Ulutaş, A. (2019). Investigation of Relationship between Smartphone Addiction and Internet Addiction in Working Children in Industry. *Journal of Human Sciences*, 16(1), 143-154.
- Yılmaz, D., Çınar, H. G., & Özyazıcıoğlu, N. (2017). Hemşirelik Öğrencilerinde Akıllı Telefon ve İnternet Bağımlılığı ile Üst Ekstremitte Fonksiyonel Aktivite Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(3), 34-39.

Zachos, G., Paraskevopoulou-Kollia, E.A., & Anagnostopoulos, I. (2018). Social Media Use in Higher Education: A Review. *Education Sciences*, 8, 194.

Extended Abstract

Today, with the developing technology, the use of the internet and smartphones and mobile applications have gradually increased. Access to all kinds of information over the internet and the functional aspects of mobile applications installed on smartphones have increased the use of the internet and mobile applications and therefore resulting in the emergence of certain types of technological addiction (internet addiction, smartphone addiction, etc.).

The aim of this study is to examine the relationship among the perceptions of smartphone addiction, internet addiction and social media usage in health management students. The study is a descriptive one. The universe of the study consists of the students who are studying in the Department of Health Management of the Faculty of Economics and Administrative Sciences at a state university. The sample was not selected in the study and a questionnaire was applied to 337 students who agreed to participate in the study. The data of the study were collected between December 2-10, 2019. In the study, the “Young’s Internet Addiction Test Short-Form (YIAT-SF)” consisting of 12 items and one factor, which was developed by Young to measure the participants’ internet addiction, shortened by Pawlikowski et al. (2013), adapted to Turkish by Kutlu et al. (2016) was used. The Social Media Use Integration Scale was developed by Jenkins-Guarnieri et al. (2013) and adapted to Turkish by Akın et al. (2015). The scale consists of 10 items and two sub-dimensions (social integration and integration with social routines through emotional connection). The Smartphone Addiction Scale was developed by Kwon et al. (2013) and adapted to Turkish by Noyan et al. (2015). The scale consists of 10 items and one dimension. The data obtained from the research were analyzed through SPSS 22.0 package program. The data were statistically evaluated through reliability analysis, correlation analysis, and multivariate regression analysis.

As a result of the analyses conducted in the study, the average of smartphone addiction was 2.82 and the average of internet addiction was 2.61. When the average scores of the answers given by the participants to the social media use sub-dimensions are analyzed, it is seen that the highest score is given to the integration with social routines (3.28) dimension. Accordingly, it can be said that the participants have a moderate level of internet and smartphone addiction and social media usage. Considering the correlation coefficients of the relationships between the research variables; there are positive and moderate relationships between smartphone addiction and internet addiction ($r=0.530$, $p<0.01$), social integration and emotional connection dimension ($r=0.518$, $p<0.01$) and integration with social routines dimension ($r=0.405$, $p<0.01$). In addition, there are positive and in order of

moderate and low level relationships between internet addiction, social integration and emotional connection dimension ($r=0.430$, $p<0.01$) and integration with social routines dimension ($r=0.193$, $p<0.01$). Finally, a moderate relationship was found between the sub-dimensions of social media usage ($r=0.405$, $p<0.01$).

Regression analysis was carried out to test the research hypotheses and thus three different regression models were created. Smartphone and internet addiction explain the social integration and emotional attachment dimension with 30.3% of the total variance. In the regression model, when the t-test results regarding the significance of the regression coefficient were examined, the rise in the participants' smartphone addiction ($t=7.494$; $p<0.05$) and internet addiction ($t=4.020$; $p<0.05$) perceptions statistically increase social integration and emotional attachment. According to another regression analysis results performed in the study; smartphone and internet addiction together explain the integration with social routines dimension with 16.5% of the total variance. In the regression model, when the t-test results regarding the significance of the regression coefficient are examined, the rise in the perceptions of the participants' smartphone addiction ($t=7.134$; $p<0.05$) statistically increases the integration with social routines. According to the standardized regression coefficient (β), the relative importance order of predictor variables on social integration and emotional attachment is smartphone addiction and internet addiction. Finally, smartphone addiction explains 28% of the total variance of internet addiction. In the regression model, when the t-test results regarding the significance of the regression coefficient are examined, the rise in the perceptions of the participants' smartphone addiction ($t=11.428$; $p<0.05$) statistically increases the internet addiction.

Social media usage is increasing day by day with the widespread use of the internet and smartphones. Easily accessing the internet on their smartphones and using social media to socialize has become an undeniable condition, especially for young individuals. Health management students should be conscious of the internet and smartphone addiction and use social media effectively and efficiently. It can be said that it would be beneficial to carry out the studies to be carried out on this subject in a wider manner and by considering the changes over time.

BABA KATILIMI ÖLÇÜMÜNDE YORUMSAMACI YAKLAŞIMIN YERİ

Sezgin ERDEM*

Öz

Çocuk ile kurulan biyolojik bir bağ neticesinde ortaya çıkan bir rol olarak kavramsallaştırılan babalık bu bağlama sıkıştırılmayacak kadar pek çok farklı ve karmaşık ögeyi içinde barındırmaktadır. Toplumsal, kültürel, tarihsel, ırksal, etnik gibi pek çok alanda farklı formları olan bu olgunun biyolojik bir bağdan çok sosyal bir inşa sürecinin neticesi olması daha anlamlı durmaktadır. Babalık olgusuna dair kavramsal tanımlamaların doğru olarak yapılması bu olgunun keşfedilmesine ve ona ait kavramların ölçümlemesine imkân sağlayacaktır. Bu çalışmada babalık olgusu ve ona ait alt kavramların kavramsal düzeyde tanımlamaları ele alınmış ve bu olgunun pratik yaşamdaki yansımaları olarak gösterilen babalık katılımının ölçümüne dair yaklaşımlar ele alınarak tartışılmıştır. Daha fazla katılım kavramı pek çok çalışmada farklı kavramsal yaklaşımlara karşılık gelmekle birlikte babalık katılımı en çok annelik katılımı ile karşılaştırılmıştır. Babalık rolünün içinde bulunduğu bağlamın annelik rolünden farklı olması bu iki rolün karşılaştırılmasının yanlışlığını da beraberinde getirmektedir. Babalık katılımında yapılan ölçüm ve değerlendirmelerin pozitivist gelenek merkeze alınarak yapılmakta olduğu sonuçlarına ulaşılmış olup babalık davranışlarının niteliksel bağlamda tartışılmasının gerekliliği bu alanda yapılan tartışmalarda yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Babalık, Baba Katılımı, Babalık Kültürü, Yorumsamacı Yaklaşım.

PLACE OF HERMENEUTIC APPROACH IN MEASUREMENT OF FATHER INVOLVEMENT

Abstract

Conceptualized as a role resulting from a biological bond with the child, paternity contains many different and complex elements that cannot be compressed. It is more meaningful that this phenomenon, which has different forms in many fields such as social, cultural, historical, racial and ethnic, is the result of a social construction process rather than a biological bond. Accurate definitions of the concept of paternity will allow the discovery of this phenomenon and the measurement of its concepts. In this study, the conceptual definitions of paternity phenomenon and its sub-concepts are discussed and the approaches about the measurement of paternity involvement which are shown as the reflection of this phenomenon in practical life are discussed. Although the concept of more involvement corresponds to different conceptual approaches in many studies, paternity involvement is most often compared to motherhood involvement. The fact

* Dr., Sosyoloji, sezginerdem84@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2191-0970>.

that the context in which the role of paternity is different from the role of motherhood brings with it the mistake of comparing these two roles. It has been concluded that the measurements and evaluations made in the involvement of paternity are made by taking the positivist tradition as the center and the necessity to discuss the paternity behaviors in a qualitative context has taken its place in the discussions in this field.

Keywords: *Paternity, Fathering, Culture of Fatherhood, Qualitative Method.*

1. BABALIK OLGUSUNA KAVRAMSAL YAKLAŞIM

Gündelik yaşantımızda çok bilindik bir olgu olan babalık, kavramsal düzeyde birbiriyle iç içe geçmiş pek çok ögeyi bünyesinde barındırmaktadır. Baba ile kurulan özne-nesne ilişkisi ve baba rolüyle kurulan bireysel kimlik ilişkisinin geliştirilmesi için bu kavramlara dair tanımlamaların karmaşık formları güncellenmelidir. Bu alanda yapılan tanımlamalara bakıldığında babalık kültürü, babalık rolü, baba katılımı gibi bazı kavramların birbirlerinin yerine kullanıldığı dikkat çekmektedir. Baba kavramı genel bir kavram olarak bağlamından koparılarak homojen bir grup olarak ele alınarak değerlendirmekte; gelişim özellikleri, karşılaştıkları zorluklar gibi değişkenlerin maskelenmesiyle yapılan tanımlamalar bu kavramı belirli bir kalıba sığmaya zorlamak anlamı taşımaktadır (Palkovitz, 2002:120). Bu da babalık olgusuna dair yaklaşımların anlaşılmasını ve çalışmalar arasında karşılaştırma yapılmasını güçleştirmektedir.

Babalık olgusuna dair kavramsal tanımlamaların doğru olarak yapılması bu olgunun keşfedilmesine ve ona ait kavramların ölçülmesine imkan sağlayacaktır. Bu çalışmada babalık olgusu ve ona ait alt kavramların kavramsal düzeyde tanımlamaları ele alınacak ve bu olgunun pratik yaşamdaki yansımaları olarak gösterilen baba katılımının ölçümüne dair yaklaşımlar ele alınarak tartışılmıştır.

Babaların kim olduğu görünüşte basit ancak kavramsal belirsizliklerle dolu bir sorudur çünkü bu olgu içinde biyolojik, sosyolojik, psikolojik ve hukuksal perspektiflerden farklı alanlar barındırmaktadır. Tüm bu disiplinler arası sınırlandırmalardan bağımsız olarak babalar öncelikle ilişkisel olarak tanımlanabilmektedir diğer bir ifadeyle bir erkek, çocuğunun annesi ile olan ilişkisinin sonucu olarak biyolojik bir baba olarak tanımlanmaktadır (Palkovitz, 2002:121). Ancak bu tanım kapsayıcı bir tanım olmamakla birlikte biyolojik babaların dışında kalan erkekleri tanımlamak amacıyla sosyal baba terimi ortaya atılmıştır.

Çocukların yaşamlarında babalık rolü üstlenen erkeklerle atıfta bulunmak amacıyla kullanılan bir kavram olan sosyal baba toplumda üvey baba, koruyucu baba şeklinde de tanımlanmaktadır. Sosyal babalık amcalar, büyükbabalar, büyük kardeşler, aile dostları, kurgusal akrabalar, yardımseverler gibi pek çok farklı kesim tarafından üstlenilen toplumsal bir roldür (Tamis-LeMonda ve Cabrera, 2002:600).

Babalığın biyolojik ve sosyal olarak tanımlanmasına artık olarak geleneksel ebeveyn rollerinin eleştirileri ve çağdaş toplumsal normların

ortaya çıkmasıyla babalık kimliği de farklılaşmıştır. İdeal babalık rollerinin ideolojik olarak yeniden tanımlanması babalığın günlük yaşamda çocukla ilişkisinin karmaşıklaşmasını beraberinde getirmiştir. Babalık çalışmalarına bakıldığında babalık tanımlamaları ve çalışmalarının pek çoğu hakim orta sınıf beyaz erkeklere (Cabrera, vd., 2000:127-136; Tamis-LeMonda ve Cabrera, 1999:1) dayandırılmıştır. Buna bağlı olarak babalık olgusuyla ilgili bilgilerimiz bu örneklere ait araştırmalardan elde edilmiştir (Lamb, 2000:23-42). Bunun neticesinde geliştirilen sosyal programlar ve kamu politikaları bu kesime hitap eden çalışmalardan meydana gelmektedir. Babalık kavramsallaştırmasında görmezden gelinen demografik özelliklere sahip ve/veya alt kültürel unsurlardan oluşan babaların çalışma alanına dahil edilerek babalık olgusuna dair tanımlamalarının da bu çerçevede yapılmasının gerekliliği bu olgunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Babalığın tanımsal farklılaşmaları toplumsal yaşamda bu role atfedilen özelliklerin algısal değişimiyle tutarlılık göstermektedir. Geçmiş dönemlerdeki babalığın hâkim özelliklerini içinde barındıran ‘geçim sağlayan’ rolü günümüzde yerini babaların çocuklarının hem fiziksel hem de duygusal günlük bakımlarını sağlayarak çocuklarının bakımında aktif bir biçimde rol almasına bırakmıştır (Rossi, 1984:1-19).

Day ve Mackey (1986:371-378) babalıktaki bu değişimi babalık rolüne yönelik paradigma kayması olarak açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle ebeveynlik artık annelikle eşdeğer bir kavram olmamakla birlikte babalar da bu alanda kendilerine yer bulmaya başlamışlardır. Babalık çalışmalarının başlangıcıyla günümüz popüler babalık ideolojisi olan ilgili babalığın aynı dönemlerde ortaya çıkması babalığın annelikten farklı bir ebeveynlik biçimi olarak toplumda ve akademik literatürde yerini almasının göstergesi haline gelmiştir.

Babalık rolünde tarihsel süreç içerisinde yaşadığı değişim sosyal inşacı bakış açısına göre baba kimliğinin günümüzde iletişim ve deneyim yoluyla yeniden inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır (Daly, 1993:510-530). Babalığın annelikten farklı olarak baba-çocuk ilişkisine indirgenemeyecek kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğunu savunan bu görüşe göre baba olmak ve baba rolünün anlamları erken çocukluk döneminden itibaren başlayarak uzun yıllar boyunca bireysel deneyimlerle inşa edilmektedir. Bireysel tecrübe ve sosyal beklentilerin karmaşık bir tanımlamasının sonucu oluşturulan baba kimliği ve bu kimliğe ait yapısal beklentiler olarak babalık rolü bu nedenle anlaşılması ve araştırılması zor bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda yapılan araştırmalardaki yalnızca niceliksel ölçümlerle yapılan çalışmalar babalık kültürü ve katılımında doyurucu bilgilerden yoksun kalınmasına neden olmuştur.

Babaların çocuk gelişiminde yadsınamaz bir etkisi olduğu bilinmekle birlikte babalık deneyimi yetişkinler olarak erkeklerin gelişiminde de önemli katkılar sağlamaktadır. Bu etmenler babalık olgusunu incelemek için yeterli nedenler olarak gösterilebilir. Babalık alanında yapılan çalışmalar son otuz yılda önemli ölçüde artış göstermiş olsa da bu alanda yapılan araştırma

yöntemlerinin çoğu özellikle erken çocukluk dönemindeki anneleri çalışmak amacıyla geliştirilmiş ölçümlere dayanmaktadır ve bu ölçümlerin birçoğu babalık incelemelerinde fonksiyonel biçimde kullanılamamaktadır. Babalık alanını daha fazla anlamak için babaların annelerden ayrı, doğrudan aile sisteminin bir parçası olarak incelenmeye uygun metodolojik yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Çağdaş ilgili babalık algısı babalığı ebeveynlikten ayrı bir biçim olarak kabul etmesine rağmen inceleme nesnesi olarak babalık annelikle eşdeğer tutulduğundan bu iki rol arasındaki farklılıklar görmezden gelinmektedir. Bu da babalık olgusunun yeterince anlaşılmasını güçleştirmektedir.

İşte bu noktada yorumsamacı yaklaşım devreye girmektedir. Bu yaklaşıma göre sosyal olgular doğası gereği genellenemez, içkindirler ve olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurulamaz. Bu yaklaşıma göre babalık olgusu bir ebeveynlik türü olarak annelikten farklılaşmakla birlikte; babalık olgusu bu rolün icracısı olan erkeklerin algısından, kültürel, tarihsel, ideolojik bağlamdan bağımsız olarak değerlendirilemez.

2. BABA KATILIMI KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

Babalığın davranışsal boyutuna atıfta bulunmak ve baba-çocuk ilişkisinin düzeyini açıklamak amacıyla kullanılan bir kavram olan baba katılımı ilk olarak Lamb ve diğerlerinin (1985:883-894) çalışmasıyla kavramsallaştırılmıştır. Bu çalışmaya göre baba katılımında etkileşim, ulaşılabilirlik ve sorumluluk olmak üzere üç tür boyut bulunmaktadır. Bu kavramsallaştırma daha sonra McBride (1990:250) ve Radin (1994:11-54) tarafından geliştirilmiş olsa da yakın zamana kadar yapılan baba katılımı çalışmalarında Lamb ve arkadaşlarının (1985:883-894) kavramsallaştırması temel alınmıştır. Baba katılımı ve çocuk gelişimine ilişkin yapılan diğer çalışmalara bakıldığında baba katılımının duygusal ve bilişsel yönlerinin, ekonomik kaynak sağlayıcılar olarak babaların, baba kimliğinin, babanın varlığının/yokluğunun, baba üretkenliğinin ve sorumlu babalığın özellikleri yapılan çalışmalarda vurgulanmıştır (Dollahite vd., 1997:17-35; Palkovitz, 1997:200-216). Baba katılımı kavramının doğrudan ve pratik olarak babalıkla ilişkilendirilen görevleri ifade etmek amacıyla kullanılmasından öte bunun yerine çocuğun geleceğini planlamak, onun için endişe etmek, onu korumak, onu her zaman düşünmek veya boş zamanlarında onunla vakit geçirmek gibi faaliyetlerin de baba katılımı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunan görüşler de bulunmaktadır (Plantin vd., 2003:3-26).

McKeown vd., (1998:87) “Tutarlı davranışlar sergileyerek, çocuğa sınırlamalar koyarak, ona sıcaklık ve güvenle yaklaşılacak ‘otoriter’ babalık çocuk için faydalıdır; ancak aşırı disiplin, kontrol ve çocuktan uzak durmayı içeren ‘otoriter’ babalık faydalı değildir.” şeklindeki baba katılımı tanımlamasına benzer şekilde, Parke ve Brott (1999:27): “Çocukla birlikte olmak ve katılım gerçekten önemli bir şey ancak sadece çocukla birlikte zaman geçirmek yeterli değildir. Babaları soğuk ve otoriter, aşağılayıcı ve

müdahaleci olan çocuklar sosyal ilişkilerinde en zor zamanlarını geçirirler.” diyerek baba katılımının kalitesine vurgu yapmaktadır. Bu tür babalar babasız yaşayan çocuklardan daha kötü durumlara maruz kalmaktadır. Destekleyici olmayan ve kendilerini küçük düşüren babaları olan çocukların saldırgan davranışlar sergilediği, okula uyum problemleri yaşadığı, gençlik şiddeti ve bununla bağlantılı sorunlar yaşadıkları bilinmektedir (Palkovitz, 2002:131).

Palkovitz (2002:119) babalık katılımında giderek artan bir literatür olmasına rağmen eldeki verilerin halen sınırlı olduğuna dikkat çekmekte ayrıca çocukların gelişiminde önemli bir etkiye sahip babaların hangi tür aktivitelerde bu etkiyi sağladıklarının tespit edilmesinin bir ihtiyaç olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu tespitin yapılabilmesinin önceliğini ise baba katılımı tanımlamasının ve ölçümünün nasıl yapılacağı sorunsalı oluşturmaktadır (Parke, 2000:43-58).

Babalık olgusunun değişen kavramsallaştırmalarına karşılık gelen baba katılımı farklı zamanlarda farklı formlarda ortaya çıkmıştır. Baba katılımının topluma ve kültüre endeksli bu değişimi baba katılımının kapsamının tanımlanması, yorumlanması ve karşılaştırmasını zorlaştırmaktadır. Dahası bu zorluklar sosyal bilimlerin baba katılımında zaman kullanımına ilişkin metodolojilerin artan popüleritesinden büyük ölçüde etkilenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu, babalığın niteliksel boyutlarına (erkeklik özellikleri gibi) odaklanmadan niceliksel boyutlara (babaların çocuklarıyla geçirdikleri zaman gibi) doğru bir kaymaya yol açmıştır (Lamb, 2000:23-42). Öyle ki babalık olgusuna dair niceliksel boyutlara odaklanma tarihsel süreç içerisinde ve farklı toplumsal yapılarıdaki babalık ideallerine dair yapılan karşılaştırmaların yetersiz kalmasını beraberinde getirmiş bu da tarihi insanlık kadar eski olan bu olgunun incelenme sürecinin dar bir çerçeve ile sınırlandırılmasına sebebiyet vermiştir.

Birçok sosyal bilimcinin cinsiyet olgusuna dair temel örtük varsayımlarından bazılarını sorgulamaya yönlendiren feminist hareket baba katılımı çalışmalarında yaşanan paradigma kaymasının en önemli etmenlerinden olmuştur. Örneğin, eril babaların erkek çocuklarının cinsiyet gelişimini desteklediğine inanıldığına dikkat çekilirken; feminist yaklaşım erkeklerin daha eril ve kızların daha kadınsı olmasının istenip istenmediğini ve bu durumun erkeklerin daha fazla saldırganlığına neden olup olmayacağını sorgulanmasını sağlamıştır. Bu tür değer yüklü meselelere dikkat çekmekten kaçınmak için, birçok araştırmacı babalığın niteliksel boyutlarından ziyade niceliksel boyutlarına odaklanmışlardır. Niceliksel boyutlara odaklanma sosyal bilimler alanında pozitivist paradigmanın hakim olmasıyla da açıklanmaktadır. Öyle ki baba katılımı çalışmalarında niceliksel ölçümlerin popüleritesi pozitivistizmin sosyal bilimlerde hakim paradigma olmasıyla birlikte yükselmiştir. Temelde babalık davranışlarının çocukla zaman geçirmek üzerinden ölçümlenmesi demek olan baba katılımı araştırmaları 1920’li yıllardaki sosyal bilim ve ev ekonomisi çalışmalarına dayanmaktadır. 1970’li yıllardan itibaren tek ebeveynli ailelerin ortaya

çıkması, boşanma oranlarının artması, kadının çalışma yaşamına dahil olması toplumda baba yoksunluğunun artmasına neden olmuş bu durum babalık alanında yapılan çalışmalara ilginin artmasını beraberinde getirmiştir (Lamb, 2000:23-42).

Babalık alanındaki çalışmalar teorik analizin baskın olduğu bilimsel anlayıştan ampirik araştırmalara dönüşümü ilk olarak II. Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Yaşanılan dönemin baskın kültürel unsurlarını benimseyen bilimsel anlayış dahilinde yapılan çalışmalar, çocukların erken gelişim dönemlerinde babalarıyla olan ilişkilerine dair elde edilen ampirik veriler annelerin gözlemlerinden oluşmaktadır. Bu dönemde babaların bilimsel ölçümlere bir nesne olarak dahil edilmesi genellikle annelerin gözlemleri ve söylemleriyle temsil edilmiş ya da babalık, benzer toplumsal varsayımları temsil eden aile kuramcıları tarafından geliştirilen aile işlevi modelleriyle açıklanmıştır (Lamb, 2010:2). Bu döneme kadar yapılan çalışmalarda babalık olgusu annelikten bağımsız bir ebeveyn biçiminde değerlendirilmekten öte en iyi ifadeyle annelikten sonra gelen ikincil bir ebeveyn olarak görülmüştür. Babalar 1980'li yıllardan itibaren araştırmalara katılımcı olarak dahil edilmeye başlanmış ve ilerleyen yıllarda araştırmacılar tarafından da niteliksel çalışmalarla birlikte bu rolün icracısı ve inşacısı olarak görülmeye başlanmıştır.

Babalık tarihine bakıldığında babalar geçmiş dönemlerde aileleri üzerinde muazzam bir otorite konumunda olmuş ve bu toplumsal algının izleri oldukça yakın zamana kadar bu şekilde devam etmiştir. Bu geleneksel babalık idealinden sonra gelen dönemdeki ahlaki öğretmen baba imajındaysa babalar çocukların kutsal metinler dahilinde ahlaki birer birey olarak yetiştirilmesinden birinci derecede sorumlu ebeveynler olmuştur. Sanayileşmeyle yaşanan toplumsal dönüşüm babanın rolünü de derinden etkilemiş ve baba katılımında temel odak ahlaki öğretmenlikten geçim sağlamaya evrilmiştir. Dünya üzerinde artan savaşlar neticesinde ortaya çıkan baba yokluğu toplumda özellikle erkek çocuklar için cinsiyet rol modeli eksikliği algısını beraberinde getirmiş ve bu dönemde babalar cinsiyet rol modeli olarak tanımlanmış ve babaların asli görevinin eril davranışları modellemek olduğu toplum tarafından yaygın kabul gören bir anlayış halini almıştır (Williams, 2003: 488-489). Kadının çalışma yaşamına dahil olması ve feminist akımların yaygınlaşmasıyla 1980'lerden itibaren erkeklerin çocukların yaşamında aktif rol aldığı katılımcı/besleyici/İlgili baba olarak tanımlanan yeni bir babalık ideali ortaya çıkmıştır.

Babalık katılımı alanındaki çalışmalara bakıldığında araştırmaların daha çok okul öncesi dönemdeki çocuk gelişimi, eğitimi ve okullaşmasında babaların etkilerine odaklanıldığı dikkat çekmektedir. İlk zamanlardaki bu çalışmalarda babaların çocuklarıyla geçirdiği zaman miktarıyla ilgilenilmiş ancak daha sonra Lamb ve arkadaşları (1985:883-894) tarafından kavramsallaştırılan sorumluluk, erişilebilirlik ve katılım gibi baba katılımının farklı boyutları da sorgulanır hale gelmiştir. Yapılan bu çalışmalar her ne kadar baba katılımı araştırmaları olarak tanımlansa da

öncelikli olarak çocuk merkezli araştırmalar olarak tasarlanmıştır. Diğer bir ifadeyle çocukların gelişimi üzerinde baba katılımının etkisini ölçmeyi amaçlamaktaydı. Örneğin Cabrera vd., (2007:208-213) tarafından yürütülen bir çalışmada baba katılımıyla çocukların bilişsel ve dil gelişimleri arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiş ayrıca erken çocukluk döneminde çocuğun duygusal ve sosyal gelişiminde baba katılımının önemli bir etkisi olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu gibi çalışmalar yoğunlukta olmakla birlikte bu çalışmalarda baba katılımı bağımlı değişken olarak araştırmalara dahil edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar da göstermektedir ki babalık davranışlarının araştırmaların merkezinde olmadığı görülmekte iken babalık olgusunun anlamı ve bu olgunun bir nesne olarak araştırmalarda incelenmesi ihtiyacını beraberinde getirmiştir.

Baba katılımında 1980'lerin ortalarına kadar en sık çalışılan değişken babanın evdeki varlığı olmuştur. Bu zamana kadar yapılan çalışmalar babaların çocuklarının bakımına ve sosyalleşmesine hangi düzeyde etki ettiklerini ve ebeveynliklerini ne derece yerine getirdiklerini ele almamıştır. 1980'lerin başlarında babaların pratik yaşamda rollerinin gereğini ne kadar yerine getirdiği giderek artan bir sosyal kaygı halini almıştı. Baba davranışının ve çocukların babalarıyla ilişkilerinin diğer yönleri olan babaların çocuğun bilişsel, sosyal ve ahlaki gelişimindeki rolü, babaların çocuklarıyla etkileşim tarzı ve bebeklerin babalara bağlanması gibi bazı etkiler baba katılımına olan ilgiyi artırmıştır (Pleck, 2010:58).

Yeni babalık terimi, 1980'lerde babaların annelerden daha farklı biçimlerde performans göstermeye başladığı anlamına geldiğinin kabul edilmesiyle ortaya çıkan bir kavramsal çerçevedir. Maalesef, baba katılım seviyelerindeki zaman içerisindeki değişimlerle ilgili -daha önce belirtilen sebeplere bağlı olarak- çok az veri bulunmaktadır. Mevcut veriler de günümüzden çok da uzak bir geçmişe ışık tutamamaktadır. Ulusal düzeyde yapılan bir çalışmada 1975-1981 yılları arasındaki veriler karşılaştırıldığında baba katılımında (çocuk bakımında doğrudan etkileşim) %26 oranında zaman artışı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Anne katılımı da artış göstermiş olmakla birlikte bu artış baba katılımına oranla çok düşük seviyede kalmıştır. Anne ve baba katılım düzeyleri arasındaki farkın bu derece büyük olması annelerin 1975 yılındaki katılım düzeylerinin yüksekliğiyle açıklanmış ve 1981 yılındaki ölçümlere bakıldığında annelerin çocuklarıyla babalardan çok daha fazla etkileşime girdiği (baba katılımı anne katılımının üçte biriydi) sonuçlarına ulaşılmıştır (Juster, 1985:313). Baba katılımı yıllar içerisinde artış göstermiş olmasına rağmen her dönemde anne katılımının altında olmuştur.

Pleck (2010:59-63) en kapsamlı incelemesinde 1970'lerin ortalarından 1990'ların başlarına kadar yapılan çalışmalardan elde edilen baba katılımına ilişkin verileri karşılaştırmış ve bu çalışmalarda baba katılım düzeylerinin arttığı sonuçlarına ulaşmıştır. Bir baba, 1970'lerin sonunda doğrudan etkileşimde bulunan bir annenin üçte biri düzeyinde zaman harcamıştır oysa bu oran 90'lı yılların başında yaklaşık %43'e yükselmiştir. Aynı şekilde bir

baba, çocuklarına önceki anketlerde bir annenin yarısı kadar erişebilse de, bu oran 1990'ların başında neredeyse üçte ikisine çıkmıştır. Bununla birlikte, baba katılımında zaman ölçümüne dair veriler sorumluluk alanında yeterli değerlendirmelerin yapılabilmesine imkân sağlamamaktadır. Her ne kadar bu istatistikler, zaman içerisinde baba katılım seviyelerinde sürekli bir artışa işaret etse de, bulguların aşırı bir biçimde yorumlanmasından kaçınılması önemlidir. Birincisi bu çalışmalar öncelikle etkileşimin içeriği ve kalitesi yerine babaların çocuklarıyla geçirdiği süreye odaklanmıştır. İkincisi bu araştırmalar, ülkedeki toplam çocuk sayısının yalnızca bir kısmını -azalan bir kısmını- temsil eden iki ebeveynli ailedeki çocuklara odaklanmıştır. Aslında, baba katılımıyla ortaya çıkan yeni araştırmalar, babasız ailelerde yetişen çocuk sayısındaki çarpıcı artışa atıfta bulunarak bu hususa dikkat çekmektedir. Baba yoksunluğuna dair istatistikler, çocukların yarısından fazlasının çocukluklarının en azından bir kısmını bu tür ailelerde geçirdiğini ve bu oranın her yıl artmaya devam ettiğini göstermektedir. Biyolojik babalarıyla çok az temasta olan veya hiç temas etmeyen çok sayıda çocuğun varlığı, yalnızca ortalama bir baba katılım seviyesine odaklanmanın yanlışlığını vurgulamaktadır.

3. BABA KATILIMI ÖLÇÜMÜ

Baba katılımı araştırmalarında genel olarak iki önemli model göze çarpmaktadır. Birincisi Lamb ve arkadaşlarının (1985:883-894) üç boyutta kavramsallaştırdığı baba katılımı şu şekilde açıklanmıştır:

Etkileşim: Babanın çocuğuyla doğrudan kurmuş olduğu ilişkidir. Baba çocuğu ile sinemaya gitmek, oyun oynamak, balık tutmak gibi ortak bir takım etkinlikler yaparak onunla etkileşim halinde olmaktadır. Bu etkileşimin temelinde babanın çocuğuyla geçirmiş olduğu süre dikkate alınmıştır.

Ulaşılabilirlik: Bu boyut babanın çocuğuyla fiziksel olarak yakın olmasıyla ilişkili olmakla birlikte çocukla birlikte etkinlik yapılmadığı zamanlarda dahi babanın çocuk açısından psikolojik, duygusal ve fiziksel olarak ulaşılabilir olarak algılanmasıyla açıklanmaktadır. Çocuğun önceliklerine zaman ayrılmasıyla doğrudan ilişkili bu boyutun gereklilikleri babanın duygusal ve fiziksel yakınlığıyla, çocuk için ulaşılabilir hale gelmesiyle sağlanmaktadır. Çocuk yan odada ders çalışırken mutfakta yemek yapmak, hatta çocuk babanın ayaklarına dolanırken yemek yapmak ulaşılabilirlik örnekleri olarak gösterilmektedir.

Sorumluluk: Baba katılımının en son şekli ve belirlenmesinin en zor ancak en önemlisi olarak tanımlanan sorumluluk boyutunda babanın çocuğun refahı ve bakımı için nihai sorumluluğu ne ölçüde aldığı göz önünde bulundurulmaktadır. Bu boyut çocuğun doktora ne zaman gitmesi gerektiğinin bilinmesi, randevunun alınması ve çocuğun doktor randevusuna götürülmesini gerektiren davranışlar sergilemekle somutlaştırılmıştır. Bu boyuta dair davranışlar babanın anneye “yardımcı” olmasından çok daha fazlasını içermektedir. Sorumluluk boyutundaki işlerin çocuğun ihtiyaçları

neticesinde geliştiği göz önünde bulundurulduğunda bu boyuta ilişkin kişisel sorumlulukları belirlemek araştırmacılar tarafından çok da kolay olmamaktadır. Çocukla doğrudan etkileşim neticesinde ortaya çıkan bir boyut olmadığından gözden kaçan bir takım ayrıntılar olabilmektedir. Pek çok araştırmacı, yalnızca çocuğun faaliyetlerini izlemeyi ve çocukla ilgili karar vermeyi sorumluluk kavramı içerisinde değerlendirmiştir ancak bu faaliyetler zaten ebeveynlik davranışlarının gereklilikleridir. Lamb ve arkadaşları (1985:883-894) yapmış olduğu sorumluluk kavramsallaştırmasında çocukla harcanan süreye değil babanın çocukla ilgilenmesindeki gerekli düzenlemeleri sağlamadaki babalık rolünü üstlenmesine odaklanmışlardır. Sorumluluk kavramının daha iyi anlaşılabilmesi ve ölçülebilmesi amacıyla üçe ayrılarak incelenmiştir. Doğrudan bakım olarak tanımlanan birinci unsur ekonomik destek sağlamak dışında çocuk için üstlenilen ancak çocukla iletişimi içermeyen faaliyetleri kapsamaktadır. Lamb ve arkadaşları (1985:883-894) burada ekonomik destek sağlamanın dikkate alınmaması gerektiğini bu kapsamda çocukla gerçekleştirilen faaliyetlerdeki süreye odaklanılması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Doğrudan bakım çocukların doktor randevularının alınması, çocuk bakımı veya ulaşımının düzenlenmesi, eğitim planlamalarının yapılması gibi faaliyetleri kapsamaktadır. İkinci sorumluluk alanı ise dolaylı bakım kategorisidir. Diğer bir ifadeyle sosyal dolaylı bakım olarak da adlandırılan bu alan çocuğun sosyal bağlantılarını destekleme anlamına gelmektedir. Babaların çocuklarının arkadaşlıklarındaki “yönetici” rolüne vurgu yapıldığı bir çalışmada (Parke vd., 2004:141) bu kategoriye ait faaliyetler babaların çocukları adına sosyal kurumlarla olan ilişkilerinin yürütülmesi olarak yorumlanabilmektedir. Üçüncü ve son sorumluluk türü ise süreç sorumluluğudur. Çoğu ailede babalar ev işleri ve çocuk bakımı konularında yapması gerekenlerle yaptıkları arasında çok az fark görmekte ve bu tür işlerdeki katkılarını “eşlerine yardım” olarak nitelendirmektedirler. Sorumluluğun bu yönünde, çocuk ve ev işlerinde inisiyatif alınması, neyin gerekli olduğu konusundaki ebeveyn bilincinin ve zihinsel çocuk bakımının oluşması anlamına gelmektedir (Walzer, 1996:219-234).

İkinci modelde Palkovitz (2002:119-140) baba katılım kavramına bilişsel, duygusal ve davranışsal alanlar olmak üzere yeni boyutlar dahil etmiştir. Bu modele göre babaların 15 farklı katılım türü (maddi destek sağlama, iletişim, denetleme, öğretme, düşünce süreçleriyle meşgul olma, koruma, duygu gösterme, getir götür işleri, bakım verme, duygusal destek, paylaşılan ilgiler, çocukla ilişkili bakım konusuyla meşgul olma, planlama, ulaşılabilir olma, paylaşılan aktiviteler) olduğu belirtilmiş ve bunlarla ilgili çeşitli aktiviteler belirlenmiştir. Bu çalışmada baba katılımının boyutlarını daha belirgin hale getirmeyi amaçlayan Palkovitz (2002:119) Lamb ve arkadaşlarının (1985:883-894) taksonomisindeki sorumluluk kavramını genişletmiştir. Ayrıca araştırmacıların farklı baba katılım türlerinin doğasını ve sonuçlarını incelerken göz önüne alması gereken faydalı özelliklerin

(örneğin katılım derecesi, gözlemlenebilirlik, ihtimam) bazılarını açıklamış ve tartışmıştır.

Allen ve Daly (2007:10-17) ise baba katılımını üç boyutta inceleyerek farklı bir ölçüm geliştirmişlerdir. Baba katılımının birlikte zaman geçirme, kaliteli baba-çocuk ilişkisi ve babalık rolü yatırımları olmak üzere üç boyutu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Birlikte geçirilen zaman boyutu babanın çocukla oyun oynama, yemek yeme ve boş vakitleri beraber geçirme gibi aktivitelerin sıklığı ve bu aktiviteleri gerçekleştirirken karşılıklı etkileşim sürecinin kalitesiyle ölçülmektedir. Kaliteli baba-çocuk ilişkisi boyutunda baba-çocuk ilişkisinin niteliğine odaklanılmış; babanın çocuğuna yakın olması, sevgisi, duygusallığı gibi özelliklerle baba-çocuk arasında kurulması muhtemel güvenli bağ araştırılmıştır. Üçüncü boyut olan babalık rolü yatırımında ise babanın yetkeci tutumu değerlendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle babanın çocuk üzerindeki kontrol ve disiplin koyucu görevinin onun özerkliğini destekleyip bu alandaki ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığı araştırılmıştır.

Carlson'un (2006:137-154) ulusal düzeyde gerçekleştirdiği araştırmasında baba katılımı yedi boyut üzerinden ölçülmüştür: Babayla önemli kararlar alırken konuşmak, babanın çocuğu dinlemesi, çocuğun evde olmadığı zamanlarda kiminle olduğunun baba tarafından bilinmesi, babayla fikir paylaşımı, babayla geçirilen zaman, babaya duyulan yakınlık hissi, babanın çocuğun ihtiyaçlarını bilmesi. Bu yedi boyut tek bir faktöre yüklenerek buradan elde edilen puan yüksek baba katılımının göstergesi kabul edilmiştir. Bu çalışmadaki baba katılımı ölçümü diğerlerinden farklı olarak çocukların verdiği yanıtlar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Baba katılımıyla ilgili yapılan ölçüm çalışmalarına bakıldığında baba katılım boyutları ve aktivitelerinin birbirinden farklı şekillerde ölçüldüğü görülmüştür. Palkovitz (2002:119-140) baba katılımıyla ilgili geçerli ve güvenli ölçümlere dönüştürülebilen ölçüm araçlarının olmaması nedeniyle baba katılımı boyutlarının standardize edilebilmesinin zorluğundan bahsetmiştir. Baba katılımı kavramsallaştırmasında boyutların araştırmacılar tarafından seçilen belirli aktivitelerle birlikte adlandırma farklılıkları ve bazı araştırmacıların belirli özellikteki davranışlar üzerinde seçici incelemeler yapması bu alandaki ölçümlerde dikkat çekici bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Baba katılımının ölçümü araştırmalarında büyük bir kısmının öncelikli dikkati katılım kategorisinin bir alt kümesi olan sınırlı sayıda baba-çocuk etkileşimine yoğunlaşmıştır (Palkovitz, 1997:200-216). Her ne kadar baba katılımının çeşitli bileşenleri arasındaki ayrımlara bakılabilecek şekilde büyüyen bir literatür kaynağımız olsa da bu alanda elde edilmiş veriler sınırlıdır. Araştırmalar katılımın bilişsel ve duyuşsal alanlarını veya katılımın anlamlarını kapsamlı bir şekilde ele al(a)mamaktadır. Ayrıca, çalışmalar bu bileşenlerin her birinin çocukların gelişimine katkıda bulunma derecesini sistematik olarak değerlendirmemiştir (Parke, 2000:43; Tamis-LeMonda ve Cabrera, 1999:1-6). Babalık katılımı çalışmalarında karşılaştırma yapmak

amacıyla genel kabul gören katılım, erişilebilirlik ve sorumluluk kategorilerini kullanmak yalnızca babaların davranışlarına indirgenen, çocuklarıyla geçirdiği süreye bağlı ve çocuklarının sorumluluklarıyla niteliksel içeriği yansıtmayan bir katılımı kabul etmek anlamına gelmektedir (Pleck, 2010:60). Çünkü katılım ilişkiler bağlamında gerçekleşmekte, taraflar farklılaştıkça nitelik değişmektedir. Bir baba yüksek derecede katılım olduğunu düşündüğü davranışı sergilerken bu davranış eşinin bakış açısına göre düşük derecede bir katılım olarak yorumlanabilmektedir. Ayrıca çocuğun bakış açısından birincil öneme sahip olan unsur katılımın süresi değil baba-çocuk etkileşiminin kalitesi olmaktadır. Baba-çocuk etkileşimlerinin dokusu ve anlamları duygusal akımlar, beklentiler, ihtiyaçlar ve ruh halleri gibi değişkenlerden etkilenmektedir. Bu nedenle baba katılımının gelişimsel katkıları ilişkisel bağlamda baba, çocuk ve diğerlerinin zaman içindeki etkileşimlerinin kümülatif, düzensiz değişim ve bileşiminden meydana gelmektedir. Bu karmaşık baba katılımı kavramsallaşmasını tanımak için yeterli düzeyde bilgiye sahip olsak da yeni babalık kavramsallaştırmaları bu anlamları ve bunların etkilerini gizlemiş ve bulanıklaştırmıştır (Palkovitz, 2002:126).

Baba katılımı çalışmalarının ilk yıllarındaki araştırmalar açık bir biçimde tek boyutlu olmakla birlikte babalık olgusuna dar bir perspektiften yaklaşmışlardır. 2000'li yıllara doğru gelindiğinde ise daha geniş ve kapsayıcı tanımlamalar yapılmıştır. Günümüzdeki babalık çalışmaları da göstermektedir ki babalık kültürel, etnik, dini, sosyal ve sınıfsal gruplara göre değişiklik göstermektedir. Özellikle Batı toplumlarında hakim babalık ideali olarak katılımcı babalık yaygın olarak kabul görmesine rağmen aynı toplumsal yapı içerisinde farklı gruplarda farklı babalık temsilleri idealize edilmiştir. Bu farklılaşma ulusal düzeydeki toplumsal yapılar arasında daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca babalık kimliğinin toplumsal yaşamda pek çok alt rolü (ahlaki öğretmen, geçim sağlayan, katılımcı, otoriter) bulunduğu ve her birinin göreceli öneminin kültürel bağlama göre değiştiğini kabul etmek gerekmektedir. Bu nedenle idealize edilecek babalık kendi bağlamında değerlendirilmelidir (Lamb, 2000:23-42).

Her ne kadar yeni babalık katılımcı babalık olarak tanımlanmış olsa da günümüz babalığı temel olarak dört boyutta pratik yaşamda işlevini sürdürmektedir. Birinci boyut olan ekonomik kaynak veya geçim sağlama halen pek çok erkek tarafından merkezi olarak görülen babalık özelliklerinin başında gelmektedir. İkinci bir özellik erkeklerin kadına sağladığı psikososyal ve duygusal destektir. Üçüncüsü özellikle küçük çocuklar olmak üzere onlara bakım sağlanmasıdır. Dördüncü boyut ise ahlaki öğretmen rolüdür. Bu boyutun gerektirdiği görevler anne tarafından da gerçekleştirilse de anneler tarafından konulan kuralların uygulanmasında en önemli otorite halen babalardır (Lamb, 2000:23-42).

Babalık konusundaki mevcut araştırmalarda dikkat çeken bir sınırlama babalığı yaşam boyu açıklayabilecek bir teorinin eksikliği ve çocukların gelişim süreçlerinin farklı aşamalarında onları neden ve nasıl etkilediklerinin

tam olarak açıklanamamasıdır. Baba olmanın ne demek olduğu ve babalık rolleri üzerindeki görüşler yıllar süren araştırmalarla inşa edilerek oluşturulmuştur. Buna göre babalık doğum, bebeklik, çocukluk ve yetişkinlik dönemleri boyunca ortaya çıkan bir süreçtir. Bugüne kadar baba ve baba olma sürecinin pratiğini yaşam boyu çeşitli şekil ve şartlarda karmaşık gelişimi süreçleri içerisinde ne anlama geldiğini açıklayan tek bir teori yoktur (Cabrera vd., 2000:127-136; Tanfer ve Mott, 1997).

Sosyal olguların incelenmesinde tek bir disiplinel bakış açısı yetersiz kalmaktadır. Babalık konusunda disiplinler arası çalışmalar ise halen başlangıç aşamasındadır. Örnek olarak “niteliksel” yaklaşımlara karşı “niceliksel” tartışmalar halen devam etmekle birlikte ikisinin başarılı entegrasyonuna dair yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Açıkçası babalar üzerine yapılan araştırmalar, bu metodolojilerin dezavantajlarını telafi ederken her birinin avantajlarından faydalanarak nitel ve nicel metodolojilerin yaratıcı birleşiminden faydalanmaya ihtiyaç duymaktadır. Kantitatif metodoloji, popülasyona dayalı süreçleri inceleme ve babalık modellerini istatistiksel olarak test etme imkânı sunmaktadır. Kalitatif yöntemler ise babaların deneyimlerinin daha derin anlamın keşfedilmesine fayda sağlamaktadır. Ayrıca hakkında çok az şey bilinen örneğin küçük aileler, düşük gelirli babalar, üvey babalar, sosyal babalarla ilgili geniş bilgi imkânı sağlamaktadır (Tamis-LeMonda ve Cabrera, 2002:615). Yapılan çalışmalarda üzerinde uzlaşmış bir teorinin eksikliği baba katılımı konusunda daha fazla ve daha az katılım kavramlarının sorgulanmasını da beraberinde getirmektedir.

4. “DAHA FAZLA KATILIM” NEDİR?

Baba katılımında evrensel olarak kabul gören bir kavramsallaştırma eksikliğinden kaynaklı olarak “Daha fazla katılım nedir?” sorusunun cevabı da çalışmadan çalışmaya değişmektedir. Bu sorunun cevaplarına bakıldığında çalışmalarda daha fazla katılım daha fazla süre (Blair ve Hardesty, 1994:49-68; McBride, 1990:250), davranış sıklığı (Marsiglio, 1991:973-986), katılım, erişilebilirlik ve/veya sorumluluk seviyeleri (Lamb vd., 1985:883-894) olarak tanımlanmıştır. Baba katılımı alanında yapılan bu temel çalışmaların yanında fazla katılım terimi daha fazla baba-çocuk teması ve etkinlik, ilişki, sevgi, dokunuş, gülümseme, sıcaklık (Palkovitz, 1980); bakım (Haas, 1993:238); baba-çocuk oyunu (Clarke-Stewart, 1978:466-478; MacDonald ve Parke, 1986:367); düşünme, planlama, hissetme, önemseme, izleme, değerlendirme ve dua etme (Palkovitz, 1997:200); öncelik, özdeşlik, baba kimliği (Ihinger-Tallman vd., 1993:550); gelecek nesillere daha fazla bağlılık, fedakarlık, çocuk merkezli olma (Dollahite vd., 1997:17-35); çocukla ilgili sinyallere daha fazla duyarlılık (Nash ve Feldman, 1981:1-35); hem psikolojik (Biller ve Kimpton, 1997:143-161) hem de ekonomik olarak daha fazla karşılıklılık, karşılıklı bağımlılık, samimiyet ve kaynak (Tamis-LeMonda ve Cabrera, 1999:1-4); hem babalar hem de çocuklar için daha fazla eğitim, öğretim, disiplin, farklı bağlamlara ve bakış açılara daha fazla

maruz kalma (Field, 1978:183-184) ve sosyal becerilerin geliştirilmesi (MacDonald ve Parke, 1986:367; Pedersen vd., 1979:51-61) olarak değerlendirilmiştir.

Babalık katılımının hareket noktası çocuk gelişiminde babaların etkisini ortaya çıkarmak olduğundan baba katılımının sonuçlarını değerlendirmenin en önemli yolu çocuğun gelişimsel sonuçlarını izlemek olmuştur. Bu gelişimsel sonuçlar belirli bir zamanda çocuk üzerinde toplanan verilerin raporlanmasından ibaret olan baba katılımındaki nicel araştırmalarla ilişkilendirilmiştir. Bağlantıların çoğu korelasyonel verileri yansıtmakla birlikte çocukların mevcut gelişim durumlarıyla geçmiş ve eş zamanlı babalık etkileşim kalıpları arasındaki ilişki hakkında nedensel çıkarımlar yapılmasına imkan sağlamamaktadır. Bu tür değerlendirmeler yapılırken, ikisi arasındaki istatistiksel ilişkilerin değerlendirilmesinden önce hem çocuğun gelişimsel durumu hem de baba katılımının derecesi ve/veya kalitesi kavramsallaştırılmalı ve ölçülmelidir. Katılım ölçütlerinde kayda değer değişkenlikler bulunduğu ve gelişim süreçleri çeşitlendiğinden (Magnusson ve Cairns, 1996:1-3) baba katılım kalıplarıyla çocuk gelişimi sonuçları arasındaki ilişkilerde nedensel bağlantılar kurmak doğru sonuçlar vermeyebilir. Ayrıca çocukların gelişimsel sonuçlarına odaklanılırken baba katılımının bu sonuçların geniş ve çeşitli olası katkılarından yalnızca bir faktörü olduğu gerçeği gözden kaçırılmaktadır. Çocuk gelişimi anneler, öğretmenler, kardeşler, akranlar, bakıcılar, akrabalar gibi pek çok sosyalleşme ajanlarından öte birçok bağlamsal faktörden etkilenmektedir. Bu faktörlerin soyutlaması yapılarak baba katılım araştırması gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Buna karşılık daha az katılım genellikle hem babalarda hem çocuklarda daha duygusal ve ilişkisel yaralanmalarla sonuçlanmaktadır. Daha az katılım her iki taraf için de daha az zevk ve daha az gelişme, kaçırılmış fırsatlar, ulaşılamayan potansiyel ve karşılan(a)mayan ihtiyaçlar demektir (Palkovitz, 2002:128-129).

Babalık alanında yapılan çalışmalara bakıldığında baba katılımı süre veya sıklıktan farklı olarak anlam, kalite, derinlik, karakter ve ilgiyle de ilişkilendirilmiştir. Doherty vd., (1998:277-292) ile Dollahite vd., (1997:17-35) ilgili babalığın bir dizi etik bileşenini vurgulamışlardır. Cohen ve Dolgin'in (1997) çalışması, babalık rollerinin tanımlanması, önceliklendirilmesi ve babalığın duygusal etkilerini vurgulamıştır. Ihinger-Tallman vd., (1993:550) ile Minton ve Pasley (1996:26-45) erkeklerin uygun babalık davranışlarına dair içsel algılarını araştırmak için babalık kültürü ve baba katılımını birbirine bağlamıştır. Bu çalışmalar, baba kimliğinin önemine ve erkeklerin doğrudan gözlemlenebilir etkileşimine ya da çocuklarıyla geçirdikleri zamana katılımlarıyla bu kimliğe bağlılıklarına dikkat çekmiştir. Bu bakış açıları, babaların, erkeklerin gelişimi üzerindeki algılanan etkilerinin nitel araştırmalarla birleştiğinde erkeklerin baba katılımını çok boyutlu, ilişkisel olarak temel alan, dolaylı ve daha az gözlemlenebilir bir bileşen dizisini içeren, çatışmalı bir alan olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu durum açıkça baba katılımında

doğrudan gözlemlenebilen konuşma sıklığı veya katılıma harcanan süreye odaklanmanın indirgeyici olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, deneysel çalışmaların çoğu babaların süre veya davranış sıklığı sayımlarını katılımda veri olarak gördüklerini rapor etmektedir (Palkovitz, 1997:200-216).

1990 ve 2000 yılları arasında yapılmış olan 38 araştırmanın sonuçlarının karşılaştırıldığı çalışmada araştırmacılar çocukların refahı ile baba yoksunluğu arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Genel olarak bu çalışmalar, çocukları ile ayrı yaşayan babaların ziyaretinin çocuklara fayda sağladığı inancını desteklememektedir. İletişim sıklığına ilişkin verileri içeren 24 çalışmanın sadece 10'u (%42), çocukların refahını arttırdığını ortaya koymuşlardır. Diğer çalışmalar baba ile çocuk ilişkisinin niceliği üzerine değil, çocukların babalarına ne kadar yakın oldukları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu 10 çalışmanın sadece 3'ü öngörülen yönde önemli ilişkiler bulmuştur. Birlikte ele alındığında bu araştırmalar, ziyaret sıklığının ve çocukların babaları hakkındaki duygularının çocukların gelişimi ya da uyumlarında fayda sağlamadığını ileri sürmektedir. Ziyaret sıklığından daha çok kurulan ilişkinin niteliği, çocuk ile kurulan temas ve duyguların önemli olduğu belirlenmiştir (Marsiglio vd., 2000:1184). Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada baba yokluğunun niceliksel değil niteliksel boyutuna odaklanmaktadır. Babanın çocuk ile geçirdiği zamandan daha çok kaliteli zaman ve kurmuş olduğu duygusal bağın önemli olduğuna dikkat çekilmektedir.

Baba katılımının fazlasının “daha iyi” olduğu mitinin yaygın olarak kabul görmesinin nedenleri şunlardır: (i) Baba katılımı ve çocuk gelişimi sonuçları arasındaki olumlu ilişkileri bildiren çalışmaların katılımın olumlu olduğunu kabul ettiği varsayımına dayanmasıdır (Pleck, 2010:62-65) ve (ii) bu nedenle çocukların çoğu babanın günlük katılımından pozitif bir davranışsal beklenti içerisinde olmamaktadır. Birçok çocuğun daha fazla baba katılımından fayda sağlayacağı doğrudur ancak bu yalnızca etkileşimin pozitif, gelişimsel olarak kolaylaştırıcı, sevgi dolu, sıcak ve duyarlı olduğu zaman geçerli olacak bir önermedir (Palkovitz, 2002:129). Bu tür betimlemeler, babaların çocuklarıyla olan ilişkilerinde yaygın olan “daha fazla katılım daha iyidir” algısına yol açmaktadır.

5. BABA KATILIMINA YORUMSAMACI YAKLAŞIM

Coltrane ve arkadaşları (2005:277-289) Lamb ve arkadaşlarının (1985:883-894) çalışmasındaki baba katılım miktarına ek olarak katılımın niteliğinin de önemli olduğuna işaret etmiştir. Çocukla yalnızca birlikte vakit geçirmenin yeterli olmadığını, çocukla kaliteli vakit geçirmenin ve onun bütünsel gelişiminde etkili olacak faaliyetlerle zaman geçirmenin önemini vurgulamışlardır. Benzer şekilde Pleck (2012:243-253) de babalık katılımı ve ilgili babalık davranışlarının ailenin sosyoekonomik düzeyine kısmen bağlı olduğunu ancak maddi yeterliliklerin tek başına ilgili babalık için belirleyici unsurlar olmadığını belirtmiş ve ilgili babalık davranışlarında

önemli olanın, çocukla kurulan iletişimin kalitesi ve çocuk gelişiminin nasıl desteklenmesi gerektiği konularının bilincinde olunması gerektiğini ifade etmiştir.

Baba katılımında kritik faktör zaman içindeki baba katılımının genel kalitesidir. Çocuk gelişim sonuçları için “daha fazla baba katılımının daha iyi olduğu”nun öne sürülmesine rağmen, bireysel vakalarda veya belirli şartlar altında “daha iyi” algısı ciddi kavramsal karmaşalara neden olmuştur. Daha fazla katılımcı babalık “iyi babalık” için yeterli ve gerekli bir kabul olmamakla birlikte ihtiyaç duyulan daha fazla katılım değil daha iyi baba olmaktır (Palkovitz, 2002:120).

Son yıllardaki toplumsal cinsiyet eşitliği tartışmaları ve ailenin yaşadığı kriz durumunun dikkate alınması baba katılımına daha fazla odaklanılmasına neden olmuştur. Her iki bağlamda da baba katılımının artması sosyal eşitsizlere bir çözüm önerisi olarak sunulmuştur. Cinsiyet eşitliğinde erkeklerin çocuk bakımına ve ev işlerine baba olarak yapmış olduğu katkılar kadınlarla karşılaştırılmıştır. Aile tartışmalarında baba yokluğu çocuk ve aileler için bir dizi olumsuz yaşam deneyimleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamlarda sunulan argümanlar genel olarak erkeklerin baba katılımıyla yeterince meşgul olmadıklarını ima etmek için ileri sürülmüştür. Bu tür değerlendirmeler bazı durumlarda dikkate alınsa da daha fazla ve daha az baba katılımına dair tartışmalar toplumsal cinsiyet yanlılığı, ırkçılık veya kültürel seçkinliğin değer yükü altındaki konuları yansıtılmaktadır. Bu da baba katılımı tartışmalarının değer yükünden bağımsız yapılmasını imkânsız kılmaktadır (Palkovitz, 2002:132).

Babalık inşası özünde ilişkiler gerektiren bir süreçtir. Babalık alanında yapılan çalışmalarındaki verilerin toplanması, analizi, davranış sıklıklarının ortaya çıkarılması bu ilişkilerin gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Çünkü katılım babayla çocuk arasındaki ilişkinin bir bileşenidir. İlişkiler ise dinamik, gelişimsel, akışkan, bağlama gömülü, çok yönlü ve karmaşık, gelişimsel bir geçmişe ve zaman içerisinde değişen anlamlara sahiptir (Palkovitz, 1996:571–592). Babalık rolünün birincil olarak ilişkisi bir veya daha fazla çocukla ilgili olsa da babalık özellikle çocukların annesinden, diğer aile üyelerinden ve bireylerden (örneğin arkadaşlar, komşular, iş arkadaşları) önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu ilişkilerle ortaya konulan destekler ve engeller hem babalık kültürünü hem de katılımını etkilemektedir (Palkovitz, 2002:121).

Babalık halen anneliğe alternatif olarak ikincil ebeveynlik olarak görülen bir roldür. Babalık tarihi alanında yapılan çalışmalar da babalığın niceliksel boyutlarına dikkat çekmezken babalığın sosyal bir yapı ve sosyal bir uygulama olarak üzerinde daha fazla niteliksel çalışma yapılması bu rolün günlük anlamlarının keşfedilmesine katkı sağlayacaktır (Meah ve Jackson, 2016:491-510).

“Çocuklarla vakit geçirmek, onlarla ilişkiler geliştirmek ve ebeveyn rehberliği, disiplin ve sevgi sağlamak” gibi çağdaş baba uygulamaları niteliksel babalık katılımına dahil edilebilir (Baxter, 2012:187-201). Plantin,

Mansson ve Kearney (2003:3-26) bu tanımı genişleterek, babanın çocuklarda ve ev işlerinde duygusal ve bilişsel katılımının tam bir tanımını mümkün kılan daha geniş bir modele dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu katılım doğrudan pratik görevlerle ifade edilmek zorunda değildir bunun yerine çocukların geleceği için plan yapmak, onları korumak, daima onları düşünmek veya boş zamanlarında doğrudan onlarla birlikte vakit geçirmek gibi faaliyetleri içerebilir.

Babaların çocuk gelişimi üzerinde etkilerine yönelik yapılan çalışmalarda çocukların babalarıyla kurdukları yakın ilişkinin niteliğine bağlı olarak akademik başarılarının daha yüksek olduğu, davranış bozukluğuna daha az rastlandığı ve daha uyumlu bireyler olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Verschueren ve Marcoen, 1999:183-201). Babanın çocuğu ile kurmuş olduğu ilişki düzeyi arttıkça çocuğun zekâsının, olgun sosyal davranışlarının, akademik başarısının ve toplumsal cinsiyet davranışlarına ilişkin esnekliğinin o derece artış gösterdiği bilinmektedir. Baba ve anneye güvenli bağlanmanın çocuğun arkadaşlık nitelikleriyle anlamlı ilişkisi olduğu, ayrıca baba ile kurulan ilişki akran ilişkilerindeki çatışmaların azalmasına doğrudan etkisi olduğu sonuçlarını ortaya çıkarmıştır (Lieberman vd., 1999:202-231). Easterbrooks ve Goldberg'ün (1984:740-752) araştırması da benzer bulgular sağlamış, baba katılımının çocukların bilişsel gelişimi ve problem çözme becerileri ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya çıkarmıştır. Aile geliri, anne katılımı ve yaş gibi değerler sabit tutulduğunda dahi baba katılımı ile çocuğun sosyal, bilişsel ve psikolojik gelişimi arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur (Cabrera vd., 2000:127-136).

Tüm bu etkileşim süreçlerinden daha çok potansiyel olarak gelişimi destekleyen faaliyetlere odaklanmak katılımın çerçevesini genişletmektedir. Hofferth'in (2003:185-216) ve Carlson'un (2006:137-154) araştırmasında gösterildiği gibi sorumluluğun operasyonelleştirilmesi artık sıklıkla çocuğa babalık sıcaklığını ve/veya duyarlılığını içermektedir. Babalığın bu niteliksel boyutu, kendi başına ayrı bir alan (Hoffert, 2003:185-216) veya bileşik bir katılım davranışının (Carlson, 2006:137-154) bir parçası olarak incelenebilmektedir. Ayrıca Hofferth'in (2003:185) ve Carlson'un (2006:137-154) çalışmalarında ebeveyn kontrolünün geniş alana yayıldığını göstermektedir. Bu, babanın çocuğun nerede olduğunu bilmesiyle yansıtılmaktadır ayrıca babaların çocuklar hakkında karar vermeleriyle katılıma da giderek daha fazla dahil olmaktadır (Pleck ve Hofferth, 2008:267-270). Araştırmacılar genellikle izleme ve karar vermeyi Lamb ve Pleck'in sorumluluk bileşeninin operasyonelleştirilmesi olarak yorumlamışlardır.

Sonuç

Babalık katılımı kavramsallaştırmasında bireysel ve kültürel değişimler giderek daha fazla çeşitlenmektedir. Çağdaş toplumların çeşitlenen yapısı, bireyselliğin ve kültürel çeşitliliğin artması ve bu çeşitliliğin görünürlüğüne imkân vererek yaygınlaşmasını sağlayan iletişim araçları sayesinde daha da

karmaşıklaşmaktadır. Bu da babalık ve annelik gibi toplumsal süreçlerden bağımsız biçimde değerlendirilemeyecek iki olguya dair tanımlamaların yapılmasını güçleştirmektedir. Anneliğin babalığa kıyasla daha fazla fizyolojik süreçlerle ilişkili olması nedeniyle bu role dair yapılan tanımlamalar daha net ve norma dayalı beklentilerden oluşmaktadır. Bu normlara dayalı beklentiler ne kadar değer yüklü olsa da ebeveynlik tanımlamalarına bakıldığında “iyi anneler” hakkında “iyi babalara” göre çok daha fazla fikir birliği bulunmaktadır. Babalığın sosyal süreçlerden bağımsız düşünülmemeyeceği gerçeği göz önünde bulundurularak bu role ait beklentiler de değerden ve bağlamdan bağımsız değerlendirilemez.

Babalık alanında yapılan çalışmalara bakıldığında yeni babalık olarak sunulan katılımcı babanın üzerinde uzlaşmış bir tanımlamasının olmadığı görülmektedir. Babalığın yapısal ve demografik değişkenlerle babalığın doğası ve niteliğine daha fazla odaklanan iki ayrı grubun varlığı üzerinde uzlaşmış bir tanımlamanın olmamasının nedenleri arasında gösterilmektedir. Aynı demografik değişkenlere (örneğin çocuğuyla birlikte yaşayan, tam zamanlı çalışan) sahip erkekler babalığın sosyal inşasıyla ilgili sürekliliğin zıt uçlarında olabilir (örneğin işlevsel, otoriter). Yapısal veya demografik değişkenlerde babaların benzerliklerine göre gruplandırılması katılım seviyelerindeki ve babalık stillerindeki değişkenliği maskeleymektedir. Büyük ölçekli ulusal temsili veri setleri birçok bakımdan değerli kaynaklar olmasına rağmen, baba katılımının niteliksel olarak anlamlı ölçümlerinden yoksundur. Baba katılımının anlamlarını ve bağlamlarını anlamada ilerlemeler kaydedildiğinden, bu alandaki araştırmacılar için ebeveynlik stil ve kalite ölçütlerini temsili baba örneklemelerine dahil etmek çok önemli olacaktır.

Günümüz çağdaş toplumunun babalık idealinin karakterize edilmiş biçimi olan ilgili babalık postmodernleşmeyle pratik yaşantıya dahil edilmeye başlanmıştır. Ancak bu babalık ideali toplumsal yaşamda aynı oranda kabul görmemekle birlikte halen en yaygın babalık kimliği olarak geçim sağlayan rolü, toplumdaki pek çok erkek tarafından kabul görmektedir. Toplumsal gerçeklerden soyutlanarak idealize edilen bu babalık rolünün toplumda karşılığı düşük düzeyde olması bu rolün gerekliliklerinin bir ölçüm aracı olarak kullanılmasının yanlışlığını da beraberinde getirecektir. Bireyselliğin ve kimliklerin ifadesinin ve temsiline en üst düzeyde yaşandığı bu çağda babalık rolünün icracısı olan erkeklerin bu role dair beklentilerinin, atfettikleri anlamların ve bu rolle bağlantılı kurmuş oldukları ilişkilerin keşfedilmesi gerekmektedir. Bunların yalnızca niceliksel çalışmalarla gerçekleştirilmesi mümkün olmadığı gibi niceliksel yaklaşımlar anlam keşfinde yetersiz kalmaktadır. Sosyal bir inşa olan ve annelikten bağımsız bir alan olarak değerlendirilmesi gereken babalığa dair yapılacak ölçümlerin niteliksel boyutlarına odaklanması bu olgunun daha iyi anlaşılmasını mümkün kılacaktır.

Babanın duygusal bağlanması, çocuklarına ilgisinin çeşitliği ve derinliği, çocukların bilişsel gelişimlerine de kaynakların sağlanması ne

kadar kapsamlı ve nitelikli bir biçimde değerlendirmeye tabi tutulursa babalıkla ilgili literatür, bilişsel yetkinlik açısından çocuklara daha fazla yarar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Allen, S. and Daly, K. (2007). *The Effects of Father Involvement: An Updated Research Summary of The Evidence*. University of Guelph: Centre for Families, Work and Well-Being.
- Baxter, J. A. (2012). “Fathering Across Families: How Father Involvement Varies For Children When Their Father Has Children Living Elsewhere”. *Journal of Family Studies*.18(2-3), pp.187–201. DOI: 10.5172/jfs.2012.18.2-3.187
- Biller, H. B. and Kimpton, J. L. (1997). The Father and The School-Aged Child. (Ed. M. E. Lamb). In *The Role Of The Father In Child Development*. New York: Wiley. pp.143–161.
- Blair, S. L. and Hardesty, C. (1994). “Paternal Involvement and The Well-Being of Fathers and Mothers of Young Children”. *Journal of Men’s Studies*.3(1). pp.49–68. DOI: 10.1177/106082659400300103
- Cabrera, N. J., Shannon, J. D. and Tamis-Le Monda, C. (2007). “Fathers Influence on Their Children’s Cognitive and Emotional Development: From Toddlers to Pre-K”. *Applied Development Science*.11(4). pp.208-213. DOI: 10.1080/10888690701762100
- Cabrera, N., Tamis-LeMonda, C. S., Bradley, R. H., Hofferth, S. and Lamb, M. E. (2000). “Fatherhood in The 21st Century. *Child Development*”. *Child Development*.71(1). pp.127–136. DOI: 10.1111/1467-8624.00126
- Carlson, M. (2006). “Family Structure, Father Involvement, and Adolescent Behavioral Outcomes”. *Journal of Marriage and Family*.68(1). pp.137–154. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2006.00239.x.
- Clarke-Stewart, K. A. (1978). “And Daddy Makes Three: The Father’s Impact on Mother and Young Child”. *Child Development*.49(2). pp.466–478. DOI: 10.2307/1128712
- Cohen, T. F. and Dolgin, K. G. (1997). *Both Sides Now: A Two-Generational Assessment of Emotional and Psychological Dimensions of Father Involvement*. Arlington, VA: Paper presented at the National Council on Family Relations.
- Coltrane, S., Melzer, S.A., Vega, E. and Parke, R. (2005). Mexican American Fathering in Neighborhood Context. (Eds. W. Marsiglio,

- K. Roy and G. L. Fox). In *Situated Fathering: A Focus on Physical and Social Spaces*. NY: Rowman, Littlefield Publishers. pp.277-298.
- Daly, K. (1993). "Reshaping Fatherhood: Finding the Models". *Journal of Family Issues*.14(4). pp.510-530. DOI: 10.1177/019251393014004003
- Day, R. D. and Mackey, W. C. (1986). "The Role Image of The American Father". *Journal of Comparative Family Studies*.17(3). pp.371-388.
- Doherty, W. J., Kouneski, E. F. and Erickson, M. F. (1998). "Responsible Fathering: An Overview and Conceptual Framework". *Journal of Marriage and The Family*.60(2). pp.277-292. DOI: 10.2307/353848
- Dollahite, D. C., Hawkins, A. J. and Brotherson, S. E. (1997). Fatherwork: A Conceptual Ethic of Fathering As Generative Work. (Eds. A. J. Hawkins and D. Dollahite). In *Generative Fathering: Beyond Deficit Perspectives*. pp.17-35. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Easterbrooks, A. and Goldberg, W. (1984). "Toddler Development In The Family: Impact Of Father Involvement And Parenting Characteristics". *Child Development*. 55(3). pp. 740-752. DOI: 10.2307/1130126
- Field, T. (1978). "Interaction Behaviors of Primary Versus Secondary Caretaker Fathers". *Developmental Psychology*.14(2). pp.183-184. DOI: 10.1037/0012-1649.14.2.183
- Haas, L. (1993). "Nurturing Fathers and Working Mothers: Changing Gender Roles in Sweden". (Ed. J C. Hood). In *Men, Work and Family*. Newbury Park, CA: Sage. pp. 238-261.
- Hofferth, S. (2003). "Race/Ethnic Differences in Father Involvement in Two-Parent Families: Culture, Context, Or Economy?". *Journal of Family Issues*, 24(2), pp.185-216. DOI: 10.1177/0192513X02250087
- Ihinger-Tallman, M., Pasley, K. and Buehler, C. (1993). "Developing a Middle-Range Theory of Father Involvement Postdivorce". *Journal of Family Issues*.14(4). pp.550-571. DOI: 10.1177/019251393014004005
- Juster, F. T. (1985). A Note on Recent Changes in Time Use. (Eds. F. T. Juster and F. Stafford). *Time, Goods, and Well-Being*. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research. pp. 313-332.
- Lamb, M. (2000). "The History of Research on Father Involvement". *Marriage and Family Review*.29(2-3). pp.23-42. DOI: 10.1300/J002v29n02_03.

- Lamb, M. (2010). How Do Fathers Influence Children's Development? Let Me Count the Ways. (Ed. M. Lamb). In *The Role of the Father in Child Development*. NJ: John Wiley and Sons, Inc. pp.1-26.
- Lamb, M., Pleck, J., Charnov, E., Levine and J. (1985). "Paternal Behaviour In Humans". *American Zoologist*.25(3). pp.883-894. DOI: 10.1093/icb/25.3.883.
- Lieberman, M., Doyle, A. and Markiewicz, D. (1999). "Developmental Patterns In Security Of Attachment To Mother And Father In Late Childhood And Early Adolescence: Associations With Peer Relations". *Child Development*.70(1). pp.202-213. DOI: 10.1111/1467-8624.00015
- MacDonald, K. and Parke, R. D. (1986). "Parent-Child Physical Play: The Effects of Sex and Age of Children and Parents". *Sex Roles*.7-8. pp.367-379. DOI: 10.1007/BF00287978
- Magnusson, D. and Cairns, R. B. (1996). Developmental Science: Toward a Unified Framework. (Eds. R. B. Cairns, G. H. Elder and E. J. Costello). In *Developmental Science*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 1-22.
- McBride, B. A. (1990). "The Effects of a Parent Education/Play Group Program on Father Involvement in Child Rearing". *Family Relations*.39(3). pp.250-256. DOI: 10.1177/1049731507309828.
- McKeown, K., Ferguson, H. and Rooney, D. (1998). *Changing Fathers?*. Ireland: Collins Press.
- Marsiglio, W. (1991). "Paternal Engagement Activities With Minor Children". *Journal of Marriage and the Family*.53(4). pp.973-986. DOI: 10.2307/353001
- Marsiglio, W., Amato, P., Day, R. and Lamb, M. (2000) "Scholarship on Fatherhood in the 1990s and Beyond". *Journal Of Marriage And Family*.62(4). pp.1173-1191.
- Meah, A. and Jackson, P. (2016). "The Complex Landscape of Contemporary Fathering in the UK". *Social and Cultural Geography*.17(4). pp.491-510. DOI: 10.1080/14649365.2015.1089586
- Minton, C. and Pasley, K. (1996). "Fathers' Parenting Role Identity and Father Involvement: A Comparison of Nondivorced and Divorced Nonresident Fathers". *Journal of Family Issues*.17(1). pp.26-45. DOI: 10.1177/019251396017001003

- Nash, S. C. and Feldman, S. S. (1981). Sex Role and Sex-Related Attributions: Constancy and Change Across the Family Life Cycle. (Eds. M. E. Lamb and A. L. Brown). In *Advances in Developmental Psychology*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. pp. 1–35.
- Palkovitz, R. (1980). *Predictors of Involvement in First-Time Fathers*. Dissertation Abstracts International, 40, 3603B-3604B. (University Microforms No. 8105035).
- Palkovitz, R. (1996). “Parenting as a Generator of Adult Development: Conceptual Issues and Implications”. *Journal of Social and Personal Relationships*.13(4). pp.571–592. DOI: 10.1177/0265407596134006
- Palkovitz, R. (1997). Reconstructing “involvement”: Expanding conceptualizations of men’s caring in contemporary families. In A. J. Hawkins & D. C. Dollahite (Eds.), *Generative fathering: Beyond deficit perspectives* (pp. 200–216). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Palkovitz, R. (2002). Involved Fathering and Child Development: Advancing Our Understanding of Good Fathering. (Eds. , C. S. Tamis-LeMonda and N. Cabrera). In *Handbook of Father Involvement: Multidisciplinary Perspectives*. NJ, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers. pp.119-140.
- Parke, R. D. (2000). “Father Involvement: A Developmental Perspective”. *Marriage and Family Review*.29(2-3). pp.43–58. DOI: 10.1300/J002v29n02_04
- Parke, R. D. and Brott, A. A. (1999). *Throwaway Dads: The Myths and Barriers That Keep Men From Being the Fathers They Want to Be*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Parke, R., McDowell, D., Kim, M., Killian, C., Dennis, J., Flyr, M. and Wild, M. (2004). Fathers’ Contributions to Children’s Peer Relationships. R. Day and M. E. Lamb (Eds.). In *Conceptualizing and Measuring Paternal Involvement*. Mahway, NJ: Erlbaum. pp.141–168.
- Pedersen, F. A., Rubenstein, J. L. and Yarrow, L. J. (1979). “Infant Development in Father-Absent Families”. *Journal of Genetic Psychology*.135(1). pp.51–61. DOI: 10.1080/00221325.1979.10533416
- Plantin, L., Mansson, s. V. and Kearney, J. (2003). “Talking and Doing Fatherhood: On Fatherhood and Masculinity in Sweden and England”. *Fathering: A Journal of Theory, Research, and Practice about Men as Fathers*.1(1). pp.3–26. <http://dx.doi.org/10.3149/fth.0101.3>

- Pleck, J. H. (2010) "Paternal Involvement". The Role of the Father in Child Development. (Ed. M. E. Lamb). In *The Role of The Father in Child Development*. pp.58-93
- Pleck, J. H. (2012). "Integrating Father Involvement in Parenting Research". *Parenting*.12(2-3). pp.243-253. DOI: 10.1080/15295192.2012.683365
- Pleck, J. H. and Hofferth, S. (2008). "Mother Involvement as an Influence on Father Involvement With Early Adolescents". *Fathering*.6(3). pp.267–286. DOI: 10.3149/fth.0603.267
- Radin, N. (1994). Primary-Caregiving Fathers in Intact Families. (Eds. A. E. Gottfried and A. W. Gottfried). In *Redefining Families: Implications for Children's Development*. Boston: Springer. pp.11-54.
- Rossi, A. S. (1984). "Gender and Parenthood". *American Sociological Review*.49(1). pp.1-19. DOI: 10.2307/2095554
- Tamis-LeMonda, C. and Cabrera, N. (1999). "Perspectives on Father Involvement: Research and Policy". *Social Policy Report. Society for Research in Child Development*.13(2). pp.1–26.
- Tamis-LeMonda, C. S. and Cabrera, N. (2002). Cross-Disciplinary Challenges to the Study of Father Involvement. (Eds. C.S. Tamis-LeMonda and N. Cabrera). In *Handbook Of Father Involvement: Multidisciplinary Perspectives*. NJ, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers. pp.599-620.
- Tanfer, K. and Mott, F., "Meaning of Fatherhood For Men". *Report to the NICHD Workshop on Improving Data on Male Fertility and Family Formation*, The Urban Institute, Washington D.C., 16-17 January, 1997.
- Verschuere, K. and Marcoen, A. (1999). "Representation of Self and Socioemotional Competence in Kindergartners: Differential and Combined Effects of Attachment to Mother and to Father". *Child Development*. 70(1). pp.183-201. DOI: 10.1080/03004430214550
- Walzer, S. (1996). "Thinking About the Baby: Gender and Divisions of Infant Care". *Social Problems*.43(2). pp.219–234. DOI: 10.2307/3096999.
- Williams, S. (2003). "What is Fatherhood?: Searching for the Reflexive Father", *Sociology*, 42(3), pp.487-502.

Extended Abstract

Paternity, which is a well-known phenomenon in our daily lives, incorporates many elements intertwined with each other on a conceptual

level. Complex forms of definitions of these concepts should be updated in order to develop the subject-object relationship with the father and the individual identity relationship established by the father role. When the definitions made in this field are examined, it is noteworthy that some concepts such as fatherhood culture, paternity role and father involvement are used interchangeably. The concept of father is separated from its context as a general concept and evaluated as a homogeneous group; development characteristics, and the difficulties they face, such as definitions made by masking variables means to force this concept to fit into a specific pattern (Palkovitz, 2002: 120). This makes it difficult to understand the approaches to the phenomenon of paternity and to make comparisons between studies. Father involvement, which corresponds to the changing conceptions of the phenomenon of paternity, has emerged in different forms at different times. This change in paternal involvement, which is indexed to society and culture, makes it difficult to define, interpret and compare the scope of paternal involvement. Moreover, these difficulties have arisen due to the fact that the social sciences are greatly influenced by the increasing popularity of methodologies for the use of time in father involvement. This has led to a shift from focusing on qualitative dimensions of paternity (such as masculinity) to quantitative dimensions (such as the time fathers spend with their children) (Lamb, 2000: 23-42).

Generally, two important models are observed in father involvement studies. First, the concept of father involvement, which Lamb et al. (1985: 883-894) conceptualized in three dimensions, is explained as follows: Interaction: The direct relationship of the father with his child. The father interacts with his child by going to the movies, playing games and fishing. The time spent by the father with his child was taken into account on the basis of this interaction. Availability: Although this dimension is related to the physical proximity of the father to the child, it is explained by the perception of the father as psychological, emotional and physically accessible to the child even when there is no activity with the child. The requirements of this dimension, which is directly related to the devotion of time to the child's priorities, are provided by the father's emotional and physical closeness, making it accessible to the child. Cooking in the kitchen while the child is studying in the next room and even cooking while the child is walking around at the feet of the father are shown as examples of accessibility. Responsibility: The final form of father involvement and the extent of responsibility, which is defined as the most difficult but most important, is taken into consideration to what extent the father takes the ultimate responsibility for the welfare and care of the child. This dimension is embodied in knowing when the child needs to go to the doctor, conducting an appointment and taking behaviors that require that the child be taken to a doctor's appointment. Behaviors of this dimension are much more than the father's "help" to the mother. In the second model, Palkovitz (2002: 119-140) included new dimensions of cognitive, emotional and behavioral

domains in the concept of father involvement. According to this model, 15 different types of involvement of fathers (communication, teaching, supervision, engaging in thought processes, providing financial support, showing emotion, protecting, emotional support, bringing jobs, giving care, engaging with child related care, shared interests, accessible various activities related to these activities were identified.

Researches in the early years of father involvement studies were clearly one-dimensional, but approached the phenomenon of paternity from a narrow perspective. In the 2000s, broader and more inclusive definitions were made. Current paternity studies show that paternity varies according to cultural, ethnic, religious, social and class groups. Although participatory paternity is widely accepted as the ideal of paternity in Western societies, different paternity representations have been idealized in different groups within the same social structure. This differentiation is more evident among social structures at national level. It is also necessary to recognize that paternity has many sub-roles in social life (moral teacher, subsistence, involvement, authoritarian) and that the relative importance of each varies according to the cultural context. Therefore, idealized paternity should be evaluated in its context (Lamb, 2000: 23-42). The related paternity, which is the characterized form of paternity ideal of today's contemporary society, has begun to be included in the practical life with post modernization. However, although this ideal of paternity is not equally accepted in social life, it is still accepted by many men in society as the most common paternity. The fact that this paternity role, which is idealized by isolating from social realities, is low in society will bring the error of using the requirements of this role as a measurement tool. In this age, where the expression and representation of individuality and identities are experienced at the highest level, it is necessary to discover the expectations, the meanings attributed to them and the relationships they have established in connection with this role. It is not possible to realize them only with quantitative studies and quantitative approaches are insufficient in the discovery of meaning. Focusing on the qualitative dimensions of paternity measurements, which is a social construction and should be considered as an area independent from motherhood, will enable a better understanding of this phenomenon. The critical factor in father involvement is the overall quality of father involvement over time. Although it has been suggested that more father involvement is "better for child development outcomes", the perception of "better" in individual cases or under certain circumstances has caused serious conceptual confusion. Although more participatory fatherhood is not sufficient and necessary acceptance for "good paternity", the need for more involvement is not "better father" (Palkovitz, 2002: 120).

SABAHATTİN ALİ’NİN İÇİMİZDEKİ ŞEYTAN ADLI YAPITININ FARKLI BASIMDAKİ DİLİÇİ VERSİYONLARININ MUKAYESESİ

Esra ULUŞAHİN*

Öz

Çeviri denilince her zaman akla başka dilden yapılan aktarımlar gelir. Ancak dilin gelişmesi için bazen bu aktarıma o dilin kendi içinde de ihtiyaç duyulmaktadır. Çeviri işlevsel bir olgudur. En önemli işlevlerinden biri de bir kültürü nesilden nesile aktarmak ya da bir kültürü neslin normlarına göre şekillenerek o nesle tanıtmaktır. Diğer bir deyişle çeviri dinamiklidir. Eskiye yeniye taşır, zaman zaman da yeniye eskiye götürür. Her yapıt yazıldığı dönemin okuruna hitap eder, ancak eski dilde yazılmış, bugünün okurunun kelime ve kültürel dağarcığında yer almayan unsurları günümüz diline çevirmek gerekir. Bu çalışmada öncelikle Türk Dil Devrimi'nin sonucu olan diliçi çeviriden bahsedilecek, diliçi çevirinin bir nevi 'yeniden yazım' olduğu vurgulanacak, öte yandan bir yapıtın farklı basımlarının da 'yeniden çeviri' örneği olduğunun altı çizilecektir. Kültürel, ideolojik, bazen de bireysel çıkarlar doğrultusunda gerçekleştirilen farklı, değiştirilmiş basımlardaki diliçi çevirinin 'eleştirel yeniden yaratma' olduğu yaklaşımı ışığında, Sabahattin Ali'nin 1940 yılında basılan İçimizdeki Şeytan adlı yapıtında yer verdiği eski Türkçe sözcüklerden yola çıkarak, YKY tarafından 1998'de yapılan ilk basımı ile 2019'da yapılan 58. Basımı arasındaki farklılıklar yan-metinsellik bağlamında mukayese edilecektir. Her metnin bağımsız olduğu düşüncesiyle diliçi çevirinin bir nevi yeniden yazma olduğu örneklerle somutlaştırılacaktır. Çevirinin toplumsal, kültürel değişimlere ayak uyduran, dinamik bir olgu olduğu gerçeğiyle, günümüz okurunun kolay alımlaması için sadeleştirilen örnekler üzerinden hem Türk dilinin zenginliği gösterilmeye çalışılacak hem de diliçi çevirinin Türk edebiyatında, kültüründe önemli yere sahip yazarların yapıtlarını yaşatmak için önem teşkil ettiği de vurgulanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diliçi Çeviri, Yeniden Yazım, Sadeleştirme, Yan metinsellik (paratextualité) Sabahattin Ali

COMPARISON OF INTRALINGUAL VERSIONS OF SABAHATTİN ALİ'S İÇİMİZDEKİ ŞEYTAN BY DIFFERENT EDITION

* Dr. Öğr. Üy., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, esra.ulusahin@hbv.edu.tr/ orcid: 0000-0001-5209-6292

Abstract

Translation refers to transfers from one language to another. However, in order for the language to develop, this transfer is sometimes needed within that language itself. Translation is a functional phenomenon. One of its most important functions is to transfer culture from generation to generation or to introduce a culture according to the norms of the generation to that generation. In other words, the translation is dynamic. It carries the old to the new and from time to time brings the new to the old. Each work appeals to the reader of the period in which it was written, but it is necessary to translate the elements written in the old language, which are not included in the vocabulary and cultural repertoire of today's reader, into today's language.

*In this study, firstly, the linguistic translation that emerged as a result of the Turkish Language Revolution will be mentioned; then it will be emphasized that the linguistic translation is a kind of 'rewriting', and finally it will be underlined that different editions of a work are examples of 're-translation'. In the light of the approach that the linguistic translation in different, modified editions, carried out in the direction of cultural, ideological and sometimes individual interests, is 'critical re-creation', the differences between the first edition of YKY published in 1998 and the 58th edition of 2019 will be compared in the context of semi-textuality, based on the old Turkish words in Sabahattin Ali's work titled *Satan Inside Us*, published in 1940. With the idea that each text is independent, it will be embodied with examples where the linguistic translation is a kind of rewriting. With the fact that translation is a dynamic phenomenon that keeps pace with social and cultural changes, the richness of the Turkish language will be tried to be shown through examples simplified for the easy reception of today's readers, and it will be emphasized that the translation of the linguistic translation is important for keeping the works of authors who have an important place in Turkish literature and culture.*

Keywords: *Intralingual Translation, Rewriting, Simplification, Subtextuality (paratextualité) Sabahattin Ali*

Giriş

Tarihsel bağlamda Türkçeyi, Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerden arındırmak, Türkçe düşünüp, toplumsal gelişimin dilden başladığı gerçeğiyle Türkçe'yi öz Türkçe kelimelerden oluşan ulusal bir dil haline getirmek için gerçekleştirilen Dil Devrimi, diliçi çevirinin temelidir.

Bir kültür politikası olarak dil reformuna oldukça önem veren Atatürk, Türk halkının muasırlaşması için Latin harflerinin kabulüyle, dil devrimine zemin hazırlamıştır. 'Siyasal ve kültürel bir yenileşme hareketi olan Dil Devrimi de, ulusal ve kültürel bağımsızlığın başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir.' (Uluşahin, 2020). Türkiye'de eğitim, edebiyat, sanat gibi kültür repertuarlarının gelişimine olanak sağlayan dil reformu, Türk Dil Kurumu ile kurumsal bir boyut kazanmıştır.

Bu dönemde Yunan ve Roma klasiklerinin çevirisiyle Türk dilinin gelişmesi hedeflendiği gibi, özellikle Osmanlıdan Cumhuriyet Türkiye'sine geçişte Türk dilinin yabancı sözcüklerden arındırılarak sadeleştirilmesi için 1932'de kurulan Türk Dil Kurumu, Türk dil planlaması bağlamında konuşma ve yazı dilinden Arapça, Farsça ya da batıya özgü sözcüklerden arındırma

amacıyla işlevselleşmiş, sözcüklere öz Türkçe karşılık bularak, kurumsal anlamda uluscu bir yaklaşımla Türk dilinin modernleşmesi planlanmıştır. 19. Yüzyılın sonlarında başlayan Osmanlı Türkçesi'yle yazılan metinlerin yeni alfabeyle aktarımı sadece Türk dili için değil bugünün çeviri tarihi ve kültürü için de büyük bir zenginliktir (Karadağ, 2019). Bu kültür planlaması çeviri alanında da 'diliçi çeviri' terimiyle inceleme alanı oluşturmuştur.

19. yüzyılda başlayan Türk dilinin sadeleştirilmesi hareketi, bugün eski dilde yazılmış bir yapıtı günümüz Türkçesine çevirmek ya da sadeleştirmek bir nevi 'yapıtı yaşama tutundurmadır'. Susan Bassnet'in 'Translation as Re-Membering' (2013) adlı makalesinde de vurguladığı gibi çeviri sadece diller ve kültürler arasında değil, aynı zamanda geçmiş ile gelecek arasında da köprüdür (2013:294). Kültürel ve edebi anlamda oldukça zengin olan dilimizde de metin türleri ve işlevleri göz önünde bulundurulduğunda her dönemin okuru tarafından alımlanması gerektiğine inanan araştırmacılar, diliçi çeviri aracılığıyla bazı yapıtların edebiyatımızda güncelliğini hiçbir zaman yitirmemesi gerektiğine inanmaktadırlar. Sabahattin Ali de Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapıtlarında ele aldığı hem bireysel hem de toplumsal değer ve öğretileriyle her dönemin yazarı, yapıtları da her dönemin yapıtı olması gerekir düşüncesiyle, kendi dil ve kültürümüzün alımlanması hususunda önem teşkil etmesi nedeniyle sadeleştirilerek Yapı Kredi Yayınları tarafından günümüz okuruna sunulmuştur. Yaklaşık 1998'den beri 60 baskı yapan YKY'nın ilk baskısı ve 58. baskısı ile yapıtın 1940'daki ilk basımı üzerinden diliçi çeviri kavramı yanmetinsellik bağlamında örneklendirilerek bu çalışmanın genel çerçevesini oluşturacaktır.

Bu bağlamda, çalışmada diliçi çeviri kavramından bahsedilecek, diliçi çevirinin 'yeniden çeviri' olup olmadığı tartışılacak ve Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* adlı yapıtında metiniçi dipnotlarda yer verilen diliçi çeviri örnekleri üzerinden Türk dilindeki zenginlik ve modernleşme somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Ayrıca çalışmayı öne çıkaran husus ise Sabahattin Ali'nin sağlığında tefrika çalışmaları kitaplaştırırken sadeleştirme işlemini kendinin yapmasıdır. Bu husus ışığında yazar/ çevirmenin ilk baskıdaki tercihlerinin YKY tarafından ilk baskısı ve 58. Baskısı arasındaki farklar yan metinsellik bağlamında incelenerek, yazar/ çevirmenin kararlarına ne derece sadık kalındığı da inceleme konusu olacaktır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Diliçi Çeviri Nedir?

Roman Jakobson, "On Linguistic Aspects of Translation" adlı, dilimize "Çevirinin Dil(bilim)sel Özellikleri Üstüne" (Jakobson, 2012) adıyla aktarılan çeviriye "dil içi çeviri, diller arası çeviri ve göstergeler arası çeviri" olarak üçe ayırır (2012: 62) ve 'yeniden sözcükleme' olarak da adlandırdığı diliçi çeviri kavramını (rewording) dilsel göstergelerin yine aynı dilde başka göstergelerle tekrar yorumlanması olarak tanımlar. (2012: 62)

Bir metni aynı dilde ‘yeniden yazmak’ şeklinde tanımsal bir vurgu yapar. Diliçi çeviriyi açıklama olarak gören Jakobson’un dilbilimsel çeviri sınıflandırması beraberinde üzerine bazı tanımlamaları, sınıflandırmaları, tartışmaları getirmiştir. Genel anlamda çeviri denildiğinde ‘dillerarası’ düşüncesi olduğundan, bazı araştırmacılar Jakobson’un ‘diliçi çeviri’ yaklaşımını çeviri olarak nitelendirmezler. ‘Gerçek çeviri’ olarak görülen dillerarası çevirinin gölgesinde kalması, özellikle de diliçi çeviri uygulamasına örnek teşkil eden Türk edebiyatında yeniden yazılan yapıtlarda ‘çevirmen’ olmaması (Berk, 2005:139) gibi örnekler bu düşünceleri doğrular nitelikte sayılabilir. Jakobson’un bu sınıflandırmasına karşı çıkan Theo Hermans da çevirinin dillerarası olması gerektiğini ileri sürerek diliçi çevirinin çeviriden sayılmadığının da altını çizer. (Hermans, 1997:18, akt. Canlı, 2019:78) Türkiye’de diliçi çeviri denildiğinde akla gelen Özlem Berk Albachten de Türk Dil Devrimi’nde eski metinlerin yeni nesil tarafından anlaşılması için yapılan sadeleştirme uygulamasının diliçi çevirinin, dillerarası kadar olmasa da sıkça başvurulan bir çeviri yöntemi olduğunu vurgular. (Berk, 2005: 140). Çevirinin dilsel kodlar aracılığıyla sağlanan bir nevi dolaylı anlatım olduğunu vurgulayan Jakobson’un her üç çeviri türünde de eşdeğerlik sağlamanın mümkün olmadığını vurgulaması, dilde çevrilemezlik yasasını (untranslatability) vurgulaması, dilde sadece göstergelerarası çeviri ile eşdeğerliğin mümkün olacağını savunması Jakobson’un diliçi çeviriyi sınıflandırmaya dahil etse bile, dillerarası çeviriyi ‘ asıl çeviri’ (proper translation) (Berk, 2005:140) olarak nitelendirmesi, kendi sınıflandırmasını tutarsız kılar. Bu bağlamda Jakobson’a göre ‘gerçek’ olan dillerarası ise, Theo Hermans, Derrida gibi pek çok araştırmacının karşıtlığı diliçi çeviriden ziyade bu sınıflandırmadaki çelişkiyedir demek yanlış olmayacaktır.

Kansu-Yetkiner& Yetkin-Karakoç’un ‘Yüzyıllık Süreçte Tefvik Fikret’in Şermin Yapıtı Bağlamında Diliçi Çeviri ve Yanmetin Olgusu’ (2015) adlı çalışmada da belirttiği gibi Gottlieb, diliçi çeviri kavramını bugün farklı kategorilere ayırarak daha kapsamlı bir içerik katmıştır: Bir dilin farklı tarihsel aşamaları arasında gerçekleşen çeviriler olarak tanımlanan artsüremli çeviriler, bir dilin farklı coğrafi, sosyal ve nesiller arası değişkenlerden kaynaklanan çeviriler şeklinde tanımlanan lehçe-odaklı diliçi çeviriler, sözlü dilden yazılı dile geçiş gibi dilin kullanım biçimlerindeki değişiklikleri içeren dil kullanımı biçimi odaklı diliçi çeviriler, alfabe değişikliğinden kaynaklanan diliçi çeviriler de harf çevirisi odaklı diliçi çeviriler şeklinde gruplandırılmıştır (Kansu-Yetkiner, Yetkin-Karakoç, 2015:197).Diliçi çeviri kavramını ‘gerçek çeviri’, ‘ sözde çeviri’ yaklaşımlarından uzaklaştırıp, daha somut kategorilerle formlaştırmıştır.

Öte yandan bugün hala tartışma konusu olan diliçi çeviri ile ilgili Prof. Dr. İlber Ortaylı, ‘Türklerin Altın Çağı’ konulu söyleşisinde bazı yayınevlerinin romanları sadeleştirilmesi ile ilgili birebir alıntılanmak gerekirse; "Okumak için uzman olmak lazım. Biraz uğraşacaksın. Okudukça geliyor. Hiçbir şey okumadan olmaz. Roman okuyacaksın, anlayacaksın.

Oturuyorlar ayıp bir şey, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanları sadeleştirilmez. Bazı yayınevleri bunu yapıyorsa çok kusura bakmayın milletin ahmaklığından istifade edip para kazanıyorsunuz. Siz ahmaksınız sizin aklınız ermez kardeşim bakın ne güzel sadeleştirdim diyor. Sadeleştirdiği metnin o adamla alakası yok. Çok büyük saygısızlık, işin tadını kaçırıyorsun. Bizim yüzyılın dönemecindeki yazarlarımız Reşat Nuri bey olsun, Hüseyin Rahmi Gürpınar olsun o dillerinin çeşni ile müzikalitesi ile tatları vardır, onları anlamak zor bir şey değildir. Ben ortaokuldayken birkaç kelimeyi sorarak anlıyordum. O zamanlar öyle bir metin yoktu, öyle bir moda yoktu sadeleştirme gibi. Türkiye çok büyük bir eski metin katliamı içindedir.” (<https://www.haberler.com/prof-dr-ilber-ortayli-dan-romanlarin-9639270-haberi/>, Erişim Tarihi:28,03,2020) der. Aynı dil içerisinde diliçi çeviriyi bir nevi yeniden yazma olarak değerlendiren Canlı, ‘William Faulkner’in Sanctuary Adlı Romanının Kaynak ve Erek Dizgedeki Çeviri Serüveni: Diliçi Çeviri, Öz-Çeviri, Yeniden Çeviri ve Dolaylı Çeviri Kavramları Işığında Bir İnceleme’ başlıklı doktora tezinde diliçi çeviriyi yazarın kendisi yapıyor ise kavramsal olarak ‘diliçi öz-çeviri’ olarak değerlendirmiştir (Canlı, 2019:79). Bu karşıt görüşler ışığında ortaya diliçi çevirinin kim tarafından gerçekleştirildiği sorunsalı çıkıyor. Sadeleştirme işlemini birkaç yapıt dışında genel anlamda çeviri eyleyeni olarak yayınevinin veya editörün yapması diliçi çeviriye tepkileri fazlalaştırırken, bunu yapan şayet yazarsa diliçi çeviri mantığının daha önyargısız kabul edilmesine neden olduğu da bir hakikattir. Bu noktada edebi yapıtların nesilden nesile aktarılması için başvurulmuş sadeleştirme yönteminin sadece erek okura kolaylık sağlamak değil, yapıtın raflarda güncelliğini koruması, güncel okurun ilgisini çekmesi açısından da başvurulmuş yöntemlerden olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Ya da yapıtların uluslararası platforma taşınması için diğer dillere çevrilmesi, çeviri sürecinde çevirmene kolaylık sağlamak, çevirmenin kaynak yapıtın iletisini doğru aktarması için de ilk aşama olarak diliçi çeviriye ihtiyaç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Grutman ve Van Bolderen, 2014: 326). Elbette yapıtı ölümsüz kılmak adına herkes anlasın diye kaynak yapıtın dokusunu bozmak, kaynak dilden uzaklaşmak kabul edilemez. Her okur kendi eğitimine, kültürüne, bilişsel donanımına, ardağan bilgisine göre anlar, daha az anlar ya da anlamaz. Bu noktada sadece diliçi çeviride değil, genel anlamda çeviri yapıtlarda çevirmenin okura da sorumluluk vermesi gerekmektedir. Gerek dilsel gerek kültürel gelişimi açısından her şeyi çevirmenden beklemek yerine, okurun yabancı olanı araştırıp öğrenmesi çevirinin temel amaçları arasında en önemlilerindedir.

1.2. Diliçi Çeviri Yeniden Yazım mıdır?

Türk dil tarihindeki alfabe değişikliği ve bunun akabinde dil devrimi kültürel bir değer taşıdığından Batı için kuramsal bir anlam ifade etmese de, diliçi çeviri Türk dili için oldukça önem teşkil eden bir çeviri türüdür. Tarihsel ve siyasal anlamda oldukça yankı uyandıran bu hareket,

edebiyatımızda “okunamama” riskini ortadan kaldırmıştır. Arslan’ın makalesinde de alıntılacağı gibi edebiyatımızda ilk sadeleştirilerek yeniden yayımlanan ilk yapıtımız Halit Ziya Uşaklıgil’in 1897’de yazdığı Mai ve Siyah’ın 1945’teki ikinci basımında Ziyagil’in yapıtın başına koyduğu ‘Birkaç Söz’ başlıklı yan metinde: “Eser eski halinde mevcut olmakta devam ediyor, eğer genç nesil de rağbet edecekse yeni yazıyla basılması bir zaruret oluyor, bu takdirde de sadeleşmesine şiddetle lüzum var” (Uşaklıgil, 1945 den akt. Arslan, 2011:128) diyerek ‘diliçi öz çevirmen’ kimliğiyle dilin çağa göre yenileşmesi gerektiğinin altını çizer. Bu bağlamda çeviri literatüründe Türk Dil Devrimi’nin modernleşme anlamında kaçınılmaz sonucu olarak görülen sadeleşme hareketi, terminolojik tanımıyla ‘diliçi çeviri’ hareketini çeviri olarak ya da yeniden yazım olarak nitelendirmek gerekmektedir. Öte yandan Batı yazımında da İncil’in nesilden nesile aktarılması için sürekli yeniden yazılması da diliçi çevirinin Batı yazımındaki yapıtları günümüz okuruna taşımada etkili bir yöntem olarak görüldüğü hakikattir. Özellikle tıp, hukuk gibi özel alan çevirilerinde ihtiyaç duyulan, Türkçeden Türkçeye şeklinde tanımlanabilen sözlü ya da yazılı dönüştürüm ya da diliçi çeviri alansal iletişimi sağlamak adına önem teşkil etmektedir. Her ne kadar günlük yaşamımızda sıklıkla sözel bir iletiyi açıklarken bile, diliçi çeviriye başvursak da, kavramsal anlamda diğerlerine göre daha etkisiz çeviri olarak nitelendirilir. Oysa ki, diliçi çeviri bir yeniden yazım olarak edebiyatta sık karşılaşılan bir olgudur. “Yeniden yazma işlemi özgünlüğü bütünüyle ortadan kaldırma ereği gütmmez, hatta zorunlu olduğu bile söylenebilir; çünkü her dönemde önceki dönemlerdeki okur kitlesine rastlanmaz. Zamanın akışına bağlı olarak okurun bakış açısı da değişir. Yeniden yazma işlemi bir metne yeni bir açıdan bakma olanağı sağlar, yeniden yazılan metnin yeni bir gözle değerlendirilmesinin önünü açar” (Aktulum, 2011:150) diyen Aktulum edebi yapıtları ölümsüz kılmak için bu dönüştürümü zorunlu görür. Kaynak yapıtın uğradığı mutasyon sonucu ortaya çıkan metin artık güncellenmiş, güncel okura hitap edecek sadeliğe ve anlaşılabilirliğe sahip erek yapıttır.

Söz konusu dönüştürüm işlemi yeniden yazma olarak ifade eden Aktulum, bu yazınsal sürecin önemine vurgu yapar. Çünkü dönüştürülen metin, her ne kadar kaynak metinden hareketle yazılmış olsa da, geçirdiği yazınsal süreç neticesinde artık yeni bir metindir ve onun hedef kitlesi değişmiştir. Metnin okur kitlesinin değişmesi ise metne yeni eleştirel bir perspektifle yaklaşılmasını gerektirir. Diğer bir deyişle; metinlerarasılık kuramının çıkış noktası olarak görülen yeniden yazma, kendinden önce yazılan metinlerin yinelenmesidir ve her metnin farklı okur kitlesi vardır. André Lefevere tarafından geliştirilen ‘yeniden yazma’ kavramıyla ilgili 1985 yılında yayımladığı ‘Why Waste Our On Rewrites?’(Zamanımızı Yeniden Yazımlarla Neden Boşa Harcayalım) (Lefevere, 1985:223-224) çevirinin sistemsel bir eylem olduğunu ve bu süreci etkileyen dört dizge olduğundan bahseder: poetika, ideoloji, söylem evreni ve dil. (1985: 232’den akt. Demirkol, 2006:20). Çevirinin bu dört dizgenin etkisiyle ortaya çıkan bir ‘yeniden yazım’ vurgusuyla, erek yapıtın kaynak yapıtın kopyası olmadığını,

erek yazın, kültür ve toplumun dinamikleriyle şekillendiğini vurgular. Yeniden yazma yapıtların kaynak yapıttan daha çok kişiye tesir ettiğini, kaynak kültürün ya da yazarın önem teşkil etmediği okur için çevirmenin yapıtın yazarı olarak algılandığının altını çizer. (Bassnet& Lefevere, 1992:9) Diğer bir deyişle ortaya çıkan yapıt özgün bir yapıttır der ve her ne kadar 'yeniden yazma' çevirmenin öznelliğinde, yaratıcılığında gelişse de, kaynak ve erek yazına ait dilsel, kültürel yapının değişkenliğini, metnin okur üzerinde yaratacağı etkiyi ve dönemin okur kitlesinin deneyimlerini, bilgi ve birikimlerini öngörüsül bir şekilde çevirmen yorumlarında değerlendirmeye almalıdır. Yeniden yazma eyleminde; yazın ve çeviri eğitiminin kurumsal yapısının, çeviri yapıtın okur kitlesinin, yazınsal üretimin ve metinlerdeki kültür imgesinin (Lefevere, 1991:35'den akt. Abdal, 2017:2384) diğer bir deyişle erek iktidarın yönlendirdiği, üretimi etkileyen sistemsel değişkenler merkezi bir önem teşkil etmektedir ve çevirmen bu değişkenler temelinde kaynak yapıt-erek yapıt arasında bir ilişki kurmalıdır. "Çeviri özgün metne karşı değildir, çeviri en basit anlamıyla özgün metindir. Yeniden yazanlar ve yeniden yazılanlar, özgün yapıtın, yazarın, yazının ya da kültürün çoğu zaman özgün metinden çok daha fazla kişiyi etkileyen imgelerini yansıtır. [...] [B]u tür yeniden yazımlar, genellikle sonuç olarak bir yapıtın, bir yazarın, bir edebiyatın ya da toplumun özgün metnin ait olduğu kültürden farklı bir kültür içindeki algılanışını biçimlendirir." (Lefevere, 1992:110'dan akt. Demirkol, 2006:21)

Mehmet Rifat çeviri sürecini 'yıkma-yeniden yaratma' şeklinde aşamalandırırken 'eleştirel yeniden-yaratma' ve 'çevirisel yeniden yaratma' şeklinde iki farklı yaklaşımdan bahseder. 'Çevirisel yeniden-yaratma'nın farklı dil dizgeleri için geçerli olduğunu vurgularken, 'eleştirel yeniden-yaratma' yaklaşımının aynı dil dizgesi içinde de gerçekleşebileceğini ifade eder. (Rifat, 2008:111-113) Diliçi çeviriyi bu bağlamda 'yıkma yeniden- yaratma' kavramıyla açıklamak mümkündür. Diliçi çeviride yaşanan bir üst dil ihtiyacıdır. Değişen ve durmaksızın güncellenen kültürel, toplumsal, dilsel yapı Türk edebiyatının klasiklerinin sürekliliği adına eleştirel yeniden yaratmayı zorunlu kılmaktadır. Bu bazen de ideolojik ya da ticari kaygılardan kaynaklı da olabilir. Her halükârda kaynak metindeki her sözcelemin anlamsal, biçimsel yapısını bir üst dilde korumak çevirinin ve çevirmenin temel sorumluluğu olmalıdır. Anlamli bir bütünü yıkılışı değil de, anlamli bir bütünü bir üst dilde yeniden biçimlendirilmesi diliçi çevirinin dokusuna daha uygundur. Öte yandan Rifat'ın bir yapıtın birden fazla çevrilmesini içeren 'sürekli yıkım çevrimi' kavramı da bugünün çeviri algısıyla birebir örtüşmektedir. Değişen kültürel, toplumsal, ekonomik ve dilsel yapı, dönemsel beklentiler veya iktidarın manipülasyon süreci çeviriyi her defasında bir yıkıma ve yeniden yaratmaya itiyor. Çalışmada yapıtın YKY tarafından yapılan ilk basımdaki diliçi çevirisi ile son basımdaki diliçi çevirisi bu değişkenler üzerinden mukayese edilecektir.

Bu bağlamda, genel anlamda dillerarası çeviri üzerinden açıklanan ‘yeniden yazma’ kavramını diliçi çeviride temellendireceğimiz bu çalışmada, yeniden yazma eylemine eleştirel yaklaşılmayacağını, özgün metnin üstünlüğünü kabul ederek, erek metindeki sadeleştirmenin özgün metnin dilsel, tınısal muhteşemliğini göstermek adına ele alındığının altını çizmek gerekmektedir. ‘Yeniden yazma’ da amaç kaynak yapıttaki kurguyu modernleştirmek, günümüze uyarlamak değil, bilakis içeriğini tam anlamıyla gün yüzüne çıkarmaktır.

2. ‘ÖTEKİ’ YAZAR OLARAK SABAHATTİN ALİ’NİN EDEBİ KİŞİLİĞİ VE YAPITLARINDAKİ TEMALAR

Türk Edebiyatı’nın önemli yazarlarından olan Sabahattin Ali’nin en son yapıtı 1948’de yayımlanan Sırça Köşk’tür. Ancak öldükten sonra vatan haini olarak damgalandığından 1965’e kadar hiçbir kitabı yayımlanmamıştır. Ta ki Yaşar Nabi’nin yapıttan Sırça Köşk adlı öyküyü çıkarana kadar. Kırk bir yıllık kısa yaşamına şiirden romana, öyküden eleştiriye, tiyatroya kadar uzanan çok sayıda yazınsal ürün sığdırmıştır.

Yapıtlarında yaşamından yansımalar bulunan Sabahattin Ali, Türk edebiyatına toplumsal gerçekçiliğin, eleştirel gerçekçi anlayışın yerleşmesinde önem teşkil eden yazarlardandır. Sanata, sanatçıya toplumsal sorunları dile getirme açısından oldukça önemli rol biçer ve realizm ile romantizmin iç içe geçtiği yapıtlar ortaya koyar. “Halkçı bir edebiyatın ancak realist olabileceği izaha ihtiyaç göstermeyecek kadar açık bir hakikattir. Halk alelumum realist olduğu ve tahriften hoşlanmadığı için, hakikatleri maksatlı veya maksatsız, şuurlu veya şuursuz değiştiren muharrirlerden de pek hoşlanmaz. (...) Realist olacağım diye hayatta vakıa halinde mevcut bulunan romantizmi inkâr etmek saflık olur. Zaten ben bu izm’lerden pek bir şey anlamam. Benim için sadece hayat ve insan vardır, bin türlü tezahürleriyle bugün realist, yarın romantik, öbür gün natüralist olan hayat ve insan.” (Ali, 2017:57). Sanatın halktan, halkın sorunlarından bağımsız ortaya konulamayacağı, sanatçının da bu bağlamda yerel ve milli duruş sergilemesi gerektiği her fırsatta vurguladığı husustur. Her ne kadar Sabahattin Ali denildiğinde sosyalist ve Marksist görüşte yapıtlar ortaya konduğu düşünülse de, halkçı-romantik tavrı (Sağlık, 2018:113) yapıtlarında açık ve anlamlı bir şekilde karşımıza çıkar. Yapıtlarında sınıf çatışmasına, yozlaşmış düzenin çarkında ezilen, ezilen, acı çeken insanlara yapıtlarında yer vererek, bazen ağalık sisteminde ezilen köylünün, bazen hayat şartlarından ezilmiş bir işçi kadının, hayat kadınının, bazen köyden kente gelen yitik insanların, bazen yersiz yurtsuz çingenenin, bazen de aşka düşmüş iki sevdalının sesi olmuştur. Yapıtlarında nesnellığın ve öznelliğin yani realizmin ve romantizmin iç içe geçmesi, Türk edebiyatında onu realist bir romantik yazar kılar. (Sağlık, 2018:119)

Yapıtlarında genel anlamda ezen-ezilen, zengin-fakir, köylü- ağa gibi zıtlıklar üzerinden toplumsal eleştiri getirerek, ideolojik duruşunu somutlaştırmaktadır. İçimizdeki Şeytan’ın çaresiz, iradesiz kahramanı

Ömer'in kendini bulma çabası, iç karışıklıkları özünde dönemin siyasi baskısından bunalan Sabahattin Ali'nin düşünsel temsiliyken, Hüseyin Nihal Atsız ve Peyami Safa gibi kendinden farklı görüşteki insanları da romana dahil ederek, ideolojik duruşunu, siyasi hesaplaşmasını yazın üzerinden görmektedir. Sol görüştekilerin “bencil, gösteriş düşkün, burjuva zevkleri olan” nitelemeleri, haksız yere Dil Kurumu Azalığı'na getirilmesinden sonra Nihal Atsız'ın “Atatürk, İnönü, Ali Çetinkaya gibi Türk büyüklerine hakaret eden bir vatan haini” (Korkmaz, 1991: 33) söylemleri Sabahattin Ali'nin her iki kesim için de “öteki” olduğunun göstergesidir. Önce Almanya'da yazdığı “Memleketten Haber” adlı şiirde Gazi'yi ima ve telmihen tahkir ettiği gerekçesiyle bir yıl cezaya çarptırılıp cezaevine girmesi, memuriyetten atılması, Nihal Atsız ile mahkeme süreci ve en sonunda da *İçimizdeki Şeytan* adlı yapıtıyla Türkiye'de siyaseten yaşanan kaostan tarafı olmuştur. Her ne kadar yakın çevresi onun komünistlik, Rusya hayranlığı gibi yönlerinin olmadığını, doğru dürüst Marksizmi dahi bilmediğini söyleseler de, (Korkmaz, 1991: 35) onun bu yaşananların ardından kalan zamanı kavgayla geçmiştir. O artık başkaldıran, isyan eden karakterler üzerinden kavgasını yazan, yazılarıyla kavga eden bir yazardır. Ancak yapıtlarında uzam olarak Anadolu'yu seçmesi, Anadolu insanının derdini kaleme alması, yerliliği onun içten içe beslediği millet sevgisinin, milliyetçiliğinin de yansımasıdır. Zaman zaman ideolojik tavrının sanatının önüne geçtiği düşüncesi, özellikle de yapıtlarının içeriğindeki siyasi kimlikler ve siyasal dinamikler üzerinden tanımlanması, onun sanatına gölge düşürmektedir. Oysa yapıtlarında başat rol oynayan toplum, realizm, kültür gibi meseleler onu yaşadığı topluma duyarlı sanatçı, hemen hemen tüm yapıtların da sosyal adaletsizliği ele alarak ezilenin sesi olmasıyla da gücün değil güçsüzün hislerine tercüman olur. Bu da onu bir siyasetçi değil sosyal gerçekçi yazar yapar.

3. İÇİMİZDEKİ ŞEYTAN ADLI ROMANIN 1940, 1998 ve 2019 BASIMLARININ DİLİÇİ MUKAYESESİ

“Tesadüflerin oynacağı olacak olduktan sonra ne diye bir irademiz vardı? Kullanamadıktan sonra göğsümüzü dolduran hisler ve kafamızda kımıldayan düşünceler neye yarardı? Yaşayışımıza ve etrafımıza şekil vermek arzusuyla dünyaya gelmekten ise hayatın ve muhitin verdiği şekli kolayca alacak kadar boş ve yumuşak olmak daha rahat, daha makul değil miydi? (Ali, 2019: 41)

İçimizdeki Şeytan 1939'un sonunda önce Ulus gazetesinde tefrikalar halinde yayımlanmış, ardından 1940 yılının şubatında Remzi Kitabevi tarafından roman olarak yayımlanmıştır. Sağlığında yayımlanmış dokuz kitabı ve Varlık dergisinde tefrika ediken Esirler (1936) adlı oyunu da eklenmiş ve on kitabı yedi ciltlik bir külliyat halinde Varlık Yayınları'nda tekrar basılmıştır. Sonrasında Bütün Eserleri önce Bilgi Yayınevi'nden, sonra da Cem Yayınevi'nde yeniden basılmıştır. 1997'de Bütün Öyküleri Yapı Kredi Yayınları tarafından biraraya getirilmiştir. 1998'den bugüne kadar Sabahattin Ali'nin eserlerini yayımlama hakkı Yapı Kredi

Yayınları'nın elindeydi, ancak telif kanunu gereği 70 yıllık süre geride kaldığından artık farklı yayınevleri tarafından telif ödemesi yapılmaksızın basılmaktadır. 1998'de ilk baskıyı yaptığı bilinen yayınevinden edinilen verilere göre 1998 ve 2002 arası 5 basım yapılmıştır. Zira bu yıllar arasındaki basım sayılarıyla ilgili bilgilerin eksik olduğunu iletmişler ve aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi 1. Basım 1998'de yapılmıştır. 2002'ye kadar olan veriler yayınevinin elinde mevcut olmadığından 6. Basımdan başlayan verileri iletmişlerdir: 1998'de ilk basımı yapan yayınevinin 2002'ye kadarki basım verileri ellerinde mevcut değildir. 2002'de 6. Baskı, 2004'te 7. ve 8. Baskı, 2005'te 9. Baskı, 2006'da 10., 2007'de 11. ve 12., 2008'de 13. Ve 14., 2009'da 15. Ve 16. 2010'da 17. Ve 18. Baskı, 2011'de 19., 20. Ve 21. Baskı, 2012'de 22.- 24. Baskı, 2013'te 25.-28. Baskı, 2014'te 29.-32. Baskı, 2015'te 33.-39., 2016'da 40.-45., 2017'de 46.-48., 2018'de 49.- 52., 2019'da 53.-58. Baskı, 2020'de de henüz 59. Ve 60. Baskılar yapılmıştır. Bu veriler ışığında, hem değişen, gelişen dünyada okuma oranında her geçen gün artış olduğu hem de sadeleştirme işleminin okur sayısını arttırmada, eskiyi yeniye taşımada oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Sabahattin Ali denildiğinde ilk akla gelen roman her ne kadar *Kürk Mantolu Madonna* olsa da, genelde romanlarında sosyal yaşamda görünmez olanı görünür kılma amacıyla yazan yazar, *İçimizdeki Şeytan* ile toplumsal, siyasal, ruhsal anlamda 'ayrı dünyaların insanı' kavramını somutlaştırarak edebi açıdan her dönem güncelliğini koruyacak önemli bir yapıt ortaya koymuştur. Sabahattin Ali'nin aşk hikayesini merkezileştirdiği romanlarının artalanında dönemin toplumsal, siyasal, ekonomik yapısındaki bozuklukları, farklı karakter yapıları üzerinden toplumsal gerçekçi bakış açısıyla işler. Konuşma dilini yazı diline döken Sabahattin Ali'nin 'eski-yeni' tartışmasını lüzumsuz görüp, bunun yerine 'iyi-kötü' ölçütlerinin esas alınmasını önerirken; kötü ve kalitesiz bir yeniye asırlar önce yazılmış kaliteli bir eserin tercih edilebileceğini söylemesi; Fuzuli ve Galip Dede'yi severek okurken, dönemdaşlarının yeni ancak olağandışı fikirlerine fazla itibar etmediğini belirtmesi (Aygün, 57, akt. Korkmaz, 1991:48) bu çalışmanın çıkış kaynağı olmuştur. Yapıtları en çok sadeleştirilen yazarlardan biri olan Sabahattin Ali, yalın ve sade dilinin yayınevleri tarafından sadeleştirildiğini diğer bir deyişle yeniden yazıldığını görseydi ihtimaliyle, öngörüler geliştirmek arzusu çalışmaya farklı bir boyut kazandırabilir.

Yeni Türk edebiyatında diliçi çeviri dilin eskidiği, öz Türkçe olmayan kelimelerin anlaşılamadığı, okurda anlamsal bulanıklığa neden olduğu gerekçesiyle eski yapıtların yeniden yayımlanması için yayınevlerinin sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir. Ancak klasiklerin sadeleştirme çalışmalarında ölçüt nedir, nasıl ve kimler tarafından yapıldığı sorunsal diliçi çeviriyi içinden çıkılmaz bir hale getiriyor. Özellikle telif hakkı sona eren yapıtlarda kimi zaman yaşıyorsa yazarın tercihiyle, kimi zaman da varisler, yayınevleri ya da editörün tercihiyle uygulanan sadeleştirme

yönteminde her zaman kaynak yapıtın dokusu korunamayabiliyor, ortaya bazen büyük bir hayal kırıklığı da çıkabiliyor.

Sevengül Sönmez'in, *Kuyucaklı Yusuf*'un 1937 (Yeni Kitapçı), *İçimizdeki Şeytan*'ın 1940 (Remzi Kitabevi), *Kürk Mantolu Madonna*'nın 1943 (Remzi Kitabevi), *Değirmen ile Dağlar ve Rüzgâr*'ın 1943 (Akba Kitabevi), *Kağrı ve Ses*'in 1943 (Akba Kitabevi), *Yeni Dünya*'nın 1943 (Remzi Kitabevi), *Sırça Köşk*'ün 1947 (Remzi Kitabevi), *Esirler* (Varlık, [70-76], 1 Haziran-1 Eylül 1936) tarihli baskılarının esas alındığı tüm eserlerinin eleştirel basımının yapıldığı *Sabahattin Ali Bütün Eserleri/Eleştirel Basım* (2019) adlı yapıttaki metinlerin sonunda ' Tefrika ile Kitap Arasındaki Farklılıklar Listesi' verilmiştir. Bu farklılıklar Sabahattin Ali'nin kişisel evrakı içinden çıkan taslaklar, tefrika ve kitaplar ile karşılaştırılarak oluşturulmuştur. *İçimizdeki Şeytan*'da 223 farklılık tespit edilmiştir ve farklılıklardaki tercih edilen yöntem sadeleştirme, çıkarma, ekleme şeklindedir ve zaman zaman da yazınsal düzeltmeler söz konusudur. Romanlarındaki farklılıklar mukayese edildiğinde Sabahattin Ali'nin genel olarak yapıtlarında ne kadar sadeleştirmeye çalışsa da eski yazıyı yeni yazıya tercih ettiği söylenebilir: "Boş zamanlarımda hikayeleri temize çekip tabie (basana) göndermeye çalışıyorum. On dört hikâyeden daha beş tane gönderebildim. Lisansı biraz sadeleştirmeye karar verdiğim için bu temize çekmek işi biraz uzun, yorucu ve üzücü oluyor. (Sönmez, 2019:210). *İçimizdeki Şeytan* adlı yapıtın 1940 basımına bakıldığında, yazar tarafından dipnotlar şeklinde kelimelerin sadeleştirilmiş hali verilmiştir. Tefrika ile kitap arasındaki sadeleştirme örnekleri: " darülfünuna-üniversiteye, resmi hattı-bir yazı stili, hakkedilmiş-oyulmuş, hamleden-yoran, maada-başka, feyliliklerini-asalaklıklarını, mütehakkim-baskıcı, istihfaf etmelerine-küçümsemelerine, mükâlemeleri-konuşmaları, mübahaseleri-söyleşileri, müptedinin-aceminin, vuzuhsuz-belli belirsiz, suiniyet-kötü niyet, muhtelit-karma, inzibat meclisine- disiplin kuruluna, muaşakası-aşkı, metruke-sahipsiz eşyalar, muvakkat-geçici, iktifa etti-yetindi, tefekküratını-düşüncelerini, mütefekkirle-düşünürle, süluk etmişlerdi-başlamışlardı,mütehakkim-baskıcı, şerhe-açıklamaya, illetlere- "neden" anlamında,ifrazdan-salgıdan, istikrah ederdim-iğrenirdim, muvazisi- paraleli, koşutu, maişet-geçim, ünsiyet-tanışıklık, mektebi idadının-lisenin, hilkat-yaradılış, ihsas ederek-sezdirerek, mihverinin-ekseninin, hilafına-alışkanlığının tersine, şeamet-uğursuzluk, ihtizazları-dalgaları, intihap etmek-seçmek, ihtizaz eden-titreşen, sarih-belirgin, iltihak etmesi-katılması, hareket ihtiyarına-davranış özgürlüğüne, hamakat-ahmaklık, zulmet-karanlık,mübahaseler-söyleşiler,hamaset-kahramanlık,Taberî- bir Arap tarihçisi, tevil etmeye- sözü değiştirmeye, hasbi-karşılıksız, çıkar gözetmeden, zail olur-ortadan kalkar, inha etsinler-önersinler, hüceyleriyle- hücreleriyle, mütefekkir-düşünen, tahassürle-özlemle,mütekabil-karşılıklı, cehdinden-çabasından, mücrim-suçlu, istikbal ediş-karşılama, matbu-basılı, ihtilas-yolsuzluk, cerh ediyordu-çürütüyordu, mühmel-önemsemez, üdebayı- edipler, edebiyatçıları, mülahazaları-

yorumları, ademi iktidarın- güçsüzlüğün, vesaik-belgeler, mukayyettir-kayıtlıdır, vazih-belirgin, açık seçik, ihsas edecek-sezdirecek, muvazenenin-dengenin, zahiri-görünüşteki, teheyyüçler-heyecanlar, hamimiz-koruyucumuz, muazzez ettiği-üzdüğü, ona acı çektirdiği, adese-büyüteç, intihap ettin-seçtin, İsrafil- Kıyamet zamanının geldiğini ‘sur’ denilen borusuyla bildireceğine inanılan melek, eflake- Gökler, anlamında. Burada, İsrafil’in, eski astrolojiye göre dokuzuncu gök sayılan arşı taşıyan meleklerden biri oluşu inancına dayanılarak kullanılıyor, Vacibtaâla-Allah, muhasımlara-düşmanlara, muhayyel-düş, tecelli eden-ortaya çıkan, mukaddemeye-girişe, başlangıca, muavini-savcı yardımcısı, ufunetli-kötü kokulu, teheyyüç veren-heyecan veren, mücrim-suçlu, mütekait-emekli, teşrih etmiştim- “Toplumsal yapımızın biçimlenişinde önemli bir etken olan bu verilerin kütle psikolojisi ve toplumsal bilincin oluşumunda nasıl bir gelişimle etkili olduklarını romanlarımda uzun uzadıya irdelenmişim”., hurufatla- kitap basımında kullanılan, küçük ya da büyük, çeşitli puntolardaki harfler, mütalaaları-görüşleri, tefsir edildiğini-yorumlandığını, yavelerden-boş söz, Avrupa tabilerinden-uydurulmuş, düşsel Avrupa yayıncılarından, mütefekkir-düşünür, hilkatın-yaradılışın, inkisarlar-düş kırıklıkları, muvakkat-geçici, münhal-boş, açıkta, bakiyeleriyle-kalıntılarıyla, usaresinin-salgısının, itidalini-soğukkanlılığı, tahavvül-değişim, takallüslerini-kasılmalarını, müstantik-sorgu yargıcı, haluk-iyi huylu, kül-bütün, mağmum-tasalı” olarak 1940 basımında yazar tarafından dipnotlarda verilmiş, erken Cumhuriyet döneminde dildeki devrim ruhuna uygun bir tavır ortaya koymuştur. YKY’nin 1998 ilk basımı ile 2020 son basımında da yazarın sadeleştirdiği örneklere dipnotlarda yer verilmiş, ek olarak; “mükâlemeyi- konuşmayı, istihfaf-küçümseme, iktifa etmek-yetinmek, istinkak etmeye- sorgulamaya, muazzez olduğunu- acı çektiğini, istinat etmeleri-dayandırmaları, istihalelerine-değişimlerine, istikrah-iğrenme, muvakkat-geçici” örneklerinden bazıları yayınevi tarafından yapıta eklenmiş, bazılarının da günümüz okurunun işini kolaylaştırma ereğiyle, daha önce sadeleştirilmiş hali verilmesine rağmen sözcüğün yapıta geçtiği her yerde her defasında dipnotta sadeleştirilmiş hali verilmiştir.

Öte yandan diğer bir fark ise, yapıtın 2019 basımında yazarın biyografisi ve Selim İleri’nin “Belki de İktidardaki Şeytan” başlıklı önsözü vardır. Bu hususu Gerard Genette’in metinlerarası ilişkileri açıklamak için ileri sürdüğü “metinsel-aşkınlık kuramı’ndan bahsederken yöntemsel olarak ileri sürdüğü yan metinsellik (paratextuality) bağlamında ele almak gerekmektedir. “Bir yazar başka bir yazarın metninden parçaları kendi metninin bağlamında kaynaştırarak yeniden-yazar.” (Aktulum, 2000:17) önermesiyle metinlerarasında, her metnin kendinden önce yazılmış metinden tamamen bağımsız olamayacağı düşüncesi öne çıkar. Genette, *Palimpsestes* adlı yapıtında beş tip metinsel-aşkınlık (ya da metin-ötesi) ilişkisi belirler: metinlerarası, ana-metinsellik, yan-metinsellik, üst-metinsellik ve yorumsal üst-metinsellik. Genette için, bir metnin başka metin içindeki somut varlığı metinlerarasıdır. Ana-metinsellik ise metnin türev ilişkisine göre aktarımıdır.

(Aktulum, 2000:83-84) Diğer bir deyişle, bir metni daha önce gerçekleşmiş metne bağlayan, yorum katılmadan gerçekleşen ilişkidir. Yan-metinsellik metin dışı önsözler, başlıklar, notlar, dipnotlar, kapak, son sözler, resimler gibi metinle ilgili unsurlardır. Üst-metinsellik metnin türüne yapılan göndermelerdir. Yorumsal üst metinsellik ise metin ile metni yorumlayan arasındaki ilişkilere gönderme yapar. (Aktulum, 2000: 85-86, Araboğlu, 2019:993)

Yan-metinsel öğeler işlevsel açıdan incelendiğinde yayınevinin veya yazar/editörün rolünü, niyetini saptamak mümkündür (Ataseven& Yeniğül, 2019:4) . Çalışmanın konusu olan yan-metinselliğe örnek olarak yukarıda belirtilen dipnot şeklinde verilen sadeleştirmelerin yanı sıra yapıta eklenen önsöz ve yazar biyografisi bir nevi yayınevinin ekonomik kaygılar bağlamında aldığı karardır ve yapıtın satışı hususunda okura verdiği ön bilgidir. 1940 basımı ve 1998 YKY tarafından yapılan ilk basımda yazar biyografisi bulunmamaktadır. 1998 basımının kapak sayfasında baskı sayısı yazmazken 2019 baskısında 'YKY'de 58. Baskı' ibaresiyle okurun dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Yazar tarafından gerçekleştirilen sadeleştirme hareketine sadık kalarak lüzum gördükleri yerlerde kendilerinin de birkaç kelime de olsa sadeleştirme yaptıklarına dair hiçbir açıklama da mevcut değildir. Her iki yapıtta da yan metinsel öğe olarak kapak tasarımı gönderen aynı yayınevi olsa da tasarımlar farklıdır.

Yine yan metinsel öğe bağlamında incelenecek 1998 basımının son bölümünde, zira 2019 basımında bu bölüm yoktur, yayınevi basımını yaptığı yapıtların listesini vererek yan metinsel öğeleri ekonomik kaygıları bağlamında işlevselleştirmiştir.

Sonuç

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sosyal, kültürel politikaları halkın geneline yayma amacıyla, ulusal birlik anlayışıyla gerçekleştirilen Dil Devrimi, bugünün Türkçesinin miladı olarak kabul edilir. Ulus-devlet anlayışıyla geliştirilen dilsel birlikteliğin ilk girişimi olarak Türkçe'nin yabancı kökenli sözcüklerden arındırma hareketi, bugünün öz Türkçesinin temellerini attığı gibi, aynı zamanda çeviride de, edebiyatımızdaki önemli yapıtların ölümsüzleşmesi düşüncesiyle eylemsel ve kavramsal anlamda geliştirilen 'diliçi' çevirinin çıkış noktası olmuştur.

Tarihsel bağlamda Türk dili ve kültürü için önemli rol oynayan, başka kültürler dilsel anlamda devrimsel bir değişiklik yaşamadıkları için Türk dilindeki kadar işlevselleşmeyen dilici çeviri, okunamama tehlikesiyle yüz yüze kalmış edebi yapıtlara uygulanan operasyon niteliğindedir. Diğer bir deyişle ortaya konulan basit bir sadeleştirmenin çok daha ötesinde, toplumsal değişim ve dönüşümlerin bir üstdile çeviride anamlanmasıdır. Diliçi çevisi her ne kadar bugün hala çeviri sayılıp sayılmadığı ya da yeniden yazma olup olmadığı hususunda tartışma konusu olsa da, bir üst dil çevirisi olarak özgünün yeniden yazımı şeklinde tanımlanabilir. Bu zıtlıkların ışığında ortaya çıkan diğer önemli sorunsal ise dilici çevirinin kim tarafından

gerçekleştirildiği, tüm çeviri çalışmalarında olduğu gibi özgüne sadık kalıp kalmadığıdır. Türk Edebiyatı'nda toplumcu gerçekçi yazarların önde gelenlerinden Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* adlı yapıtı da bu bakış açısıyla çalışmanın inceleme alanı olmuştur. Zira Sabahattin Ali sağlığında tefrika çalışmalarını kitaplaştırırken sadeleştirme işlemi yani diliçi çeviriyi bizzat kendisi yapmıştır. Bu bağlamda Remzi Kitabevi tarafından yapılan 1940 basımı esas alınarak, YKY tarafından 1998'de yapılan ilk basımı ile 2019'da yapılan 58. Basımı çalışmanın görgül verisini oluşturmuştur.

1939'un sonunda tefrikalar halinde yayımlanmış *İçimizdeki Şeytan*, 1940 yılında Remzi Kitabevi tarafından romanlaştırılmıştır ve sadeleştirme eylemi yazar/ çevirmen olarak bizzat Sabahattin Ali tarafından yapılmıştır. Sevengül Sönmez'in Sabahattin Ali üzerine ele aldığı detaylı çalışmasında belirttiği gibi tefrika ile kitap arasında sadeleştirme, değiştirme, ekleme, çıkarma yöntemleri tercih edilerek 223 fark saptanmıştır. Sabahattin Ali'nin ideolojik duruşu ve bunun dile yansımından ziyade tamamen biçimsel farklılıklar incelemeye alınmış ve bu çalışmada yan metinsel bağlamda ele alınan dipnotlarda YKY'nın yazar/ çevirmenin sadeleştirmelerine sadık kaldığı, ancak okurunun işini kolaylaştırmak için ilave sadeleştirmeler yaptığı örnekler üzerinden gösterilmiştir. Diğer bir yan metinsel unsur olarak ele alınan kapak tasarımlarının aynı yayınevi tarafından çıkmasına rağmen farklılık göstermesi, 2019 basımında 1998 basımından farklı olarak önsöze ve yazarın biyografisine yer vermeleri yayınevi ya da editörün ekonomik kaygılarıyla ilişkilendirilmiştir. Okura yazar hakkında ve yapıtın konusuna, içeriğine dair önsöz aracılığıyla bilgi verilmesi, bir eyleyen olarak yayınevinin finansal stratejisidir.

Sonuç olarak, 1998 basımının nispeten daha yakın tarihte olması nedeniyle özgün basımına daha yakın olduğu yadsınamaz. 2019 basımı daha çok toplumsal değişim ve dönüşüme hizmet etmek amacıyla genişletilmiştir. Kendi de dillerarası çeviri yapan bir çevirmen olarak Sabahattin Ali'nin sadeleştirme işlemi her ne kadar kendi kararı olsa da, bunu yan metinsellik bağlamında dipnotlarla ortaya koyması aslında tefrika olarak ortaya koyduğu çalışmalarında kullandığı dilin özgünlüğüne inanması, kaynak metne sadık kalmak istemesindedir. Sabahattin Ali'nin yapıtlarında kullandığı Osmanlı Türkçesine ait sözcüklerin zenginliği, tınsal ahengi de Türk dilinin ve kültürünün ne denli zengin olduğunun en gözle görülür kanıtıdır.

Kaynakça

Abdal, G. (2017). Bejan Matur Çevirilerinden Örneklerle Metaforik Bir Yeniden Yazma Eylemi Olarak Şiir Çevirisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 2379-2398.

Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yayınevi.

- Aktulum, K. (2011). *Metinlerarasılık/Göstergelerarasılık*, Ankara: Kanguru Yayınları.
- Ali, S. (1998). *İçimizdeki Şeytan*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Ali, S. (2017). Markopaşa Yazıları ve Ötekiler. (haz. Hikmet Altınkaynak), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Ali, S. (2019). *İçimizdeki Şeytan*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Araboğlu, A. Halide Edib'in "Hamlet" İ: İngiliz Edebiyatı Seminer Mesaisinden Shakespeare Külliyyati. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(3), 990-1003.
- Arslan, F. (2011). Diliçi Çeviri ve Gençliğe Hitabe. *Türkoloji Dergisi*, 18(1), 125-134.
- Ataseven, F. B., & Yenigül, A. İlk Hemşince Kitap Çevirisi: Bidzig Pirens. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, (26), 1-15.
- Bassnett, S. (2013). *Translation studies*. Routledge
- Bassnett, S., & Lefevere, A. (1992). General editors' preface. *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*, London: Routledge, pp. vii-viii.
- Berk, Ö. (2005). Diliçi Çeviriler: Mai Ve Siyah. *Dilbilim*, (14), 139-149.
- Canlı, G. (2019). William Faulkner'in Sanctuary Adlı Romanının Kaynak ve Erek Dizgedeki Çeviri Serüveni: Diliçi Çeviri, Öz-Çeviri, Yeniden Çeviri ve Dolaylı Çeviri Kavramları Işığında Bir İnceleme. Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirkol, N. (2006). *Can Yücel'in Shakespeare çevirilerinde" Sadakat"* (Doctoral dissertation, Bilkent University).
- Grutman, R. ve Van Bolderen, T. (2014). Self-Translation. S. Bermann ve C. Porter (Ed.), *A Companion to Translation Studies* (ss. 323-332). West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Jakobson, R. (2012). 'Çevirinin Dil(bilim)sel Özellikleri Üzerine . M. Rifat içinde', *Çeviri Seçkisi II Çeviribilim Nedir?* İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Kansu-Yetkiner, N., & Yetkin-Karakoç, N. (2015). Yüzyıllık Süreçte Tefvik Fikret'in Şermin Yapıtı Bağlamında Diliçi Çeviri ve Yanmetin Olgusu. *Bilig*, (75), 195-226.
- Karadağ, A. B. (2019). Türk Edebiyat ve Kültür Dizgesinin Konukseverliğinde Çeviri Roman Deneyimi. *Doğu Batı* (87).
- Korkmaz, R. (1991). Sabahattin Ali-İnsan ve Eser. (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Lefevere, A. (1985). Why Waste Our Time on Rewrites? The Trouble with Interpretation and the Role of Rewriting in an Alternative Paradigm ‘, in T. Hermans (ed.), *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. London: Croom Helm.
- Rifat, M. (2008). *Çeviri seçkisi: çeviri (bilim) nedir?*. Sel Yayıncılık
- Sağlık, Ş. (2018). Realist Bir Romantik Yahut Romantik Bir Realist Olarak Sabahattin Ali. *Susturulamayan Ses Sabahattin Ali*, Hece Özel Sayı: 35, s. 108-120
- Sönmez, S. (haz.).(2019). Sabahattin Ali Bütün Eserleri Eleştirel Basım, İstanbul: YKY
- Uluşahin, E. (2020). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Çevirinin Türk Diline ve Kültürüne Katkısı. *Çeviriye Kültürel Bakış*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- <https://www.haberler.com/prof-dr-ilber-ortayli-dan-romanlarin-9639270-haberi/> (Erişim Tarihi :28,03,2020)

Extended Abstract

In Turkey, the language revolution, which was realized with the understanding of national unity in the Early Republican Period and seen as a political and cultural innovation movement, can be regarded as a milestone of the intra-lingual translation in translation. The movement to enrich the Turkish language, started with the translation of the Greek and Roman classics, was the first step in the sense of institutionalization of the language with the Turkish Language Institution, which was founded in 1932, by clearing the Turkish language from Arabic, Persian and western words. This innovation movement is also important for today's translation history and culture and finds a response in the literature with the concept of “intra-lingual” translation.

Translation of the texts written in Ottoman Turkish into the new alphabet, which started in the late 19th century, is a great wealth not only for

the Turkish language but also for today's translation history and culture. This cultural planning has also created a field of study with the term 'intra-lingual translation' in the field of translation. The simplification of the Turkish language means translating a work written in the old language into today's Turkish, simplifying it and thus making the work live. The intra-lingual translation method has enabled the adaptation of the old works to the present day, with the acceptance of the works by the readers of each period and the idea that some works should never be outdated in our literature.

Some researchers do not describe Jakobson's "linguistic translation" approach as translation, since the idea of "interlingual" is formed when translation is generally referred to. Examples such as the fact that the transliteration translation, which is seen as real translation, is overshadowed, and that there are no "translators" in the works of Turkish literature, which exemplify the practice of linguistic translation, can be considered as confirming these thoughts. In particular, reactions are developed when some publishers simplify the works of deceased writers, and it is thought that the simplified text has nothing to do with the original text, the musicality of the author's language and the original language are destroyed for the sake of economic gains. However, the intralingual translation of the simplification applied in order to understand the old texts by the new generation in the Turkish Language Revolution is a frequently used translation method, though not as much as the interlingual one. The problem emerged here is regarding the question who translated it. The fact that the publisher or editor as a general translation act carry out the simplification process, aside from a few works increases the reactions to the linguistic translation. However, it is true that language logic of translation is more accepted when an author carries out this process. At this point, it is necessary to underline that the simplification method used to transfer literary works from generation to generation is not only to provide convenience to the target reader, but also to keep the artwork up-to-date on the shelves and to attract the attention of the current reader. Or it would not be wrong to translate the works to other languages for translating the works to the international platform, to facilitate the translator in the translation process, and to say that a translationist translation is required as a first step (Grutman and Van Bolderen, 2014: 326). Of course, in order to make the work immortal, it is unacceptable to disrupt the texture of the source work and move away from the source language so that everyone can understand it. Every reader understands, understands less or does not understand according to their own education, culture, cognitive hardware, and background knowledge. At this point, the translator should give the reader responsibility not only in linguistic translation but also in translation works in general. Instead of expecting everything from the translator in terms of both linguistic and cultural development, the researcher's learning and learning of the foreign is one of the most important objectives of the translation.

The simplification movement, which is seen as the inevitable result of the Turkish Language Revolution in the sense of modernization in the translation literature, needs to be characterized as a translation or rewrite with its terminological definition. On the other hand, it is a fact that the continual rewriting of the Bible in order to transfer the Bible from generation to generation in the Western literature is seen as an effective method of carrying the works in the Western literature to today's readers. Rewriting allows you to view a text from a new angle, opening the way for rewriting text to be evaluated with a new eye. Although the converted text is written from the source text, it is now a new text as a result of its literary process and its target audience has changed. Changing the readership of the text requires that the text be approached with a new critical perspective. In another saying; Re-writing, which is seen as the starting point of the intertextuality theory, is the repetition of the texts written before it and each text has a different audience. In other words, the resulting work says it is an original work, and although 'rewriting' develops in the subjectivity and creativity of translating, the variability of the linguistic and cultural structure of the source and target literature, the effect of the text on the reader and the experiences, knowledge and experience of the readership of the period. they should be predictive in interpretation.

A REVIEW ON THE PERSONAL DATA PROTECTION AUTHORITY OF TURKEY *

İsmail SEVİNÇ** & Niyazi KARABULUT***

Abstract

The Personal Data Protection Authority which has administrative and financial autonomy and public legal personality was established in order to perform the duties stipulated by Law No. 6698 in February 2016. In this study, the power of sanction and the capacity to impact of the authority are examined over its missions and visions. By examining the authority, this study tries to find the answers of the questions of why it is needed, how it protects personal data, and to what extent it is successful. Eventually, this study aims to analyze how this authority can be more efficient and accordingly to give suggestions of implementation for future studies in the light of a swot analysis. As a result of the study, it was found that the Authority's operational capacity is not in a satisfying level and it is not known by public enough. The number of applications and complaints are also not in a satisfying level. In return, it is recommended in this study that, the authority should develop its operational capacity, act more independently, and propagate and extend its functions by taking good examples from the world.

Keywords: *personal data, protection, personal data protection authority, the right of personality*

KİŞİSEL VERİLERİ KORUMA KURUMU ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öz

Kişisel Verileri Koruma Kurumu 2016 yılı şubat ayında 6698 sayılı kanunun verdiği yetkileri uygulamak üzere kurulmuş idari ve finansal otonomiye sahip bir kurumdur. Bu çalışmada kurumun misyonları ve vizyonu üzerinden etki ve cezalandırma kapasiteleri incelenmektedir. Kurumun incelenmesi ile kuruma neden ihtiyaç duyulduğu, kurumun kişisel verilerin korunmasında nasıl rol aldığı ve ne ölçüde başarılı olduğu sorularına cevap aranmaktadır. Bu soruların cevaplarından yola çıkılarak bu çalışmada temel olarak kurumun nasıl daha etkili ve başarılı olabileceğinin analiz edilmesi ve buna yönelik olarak önerilerde bulunulması

* Bu çalışma 18-20 Nisan 2019 tarihlerinde düzenlenen KAYSEM13 konferansında sunulan "A Review on the Personal Data Protection Authority of Turkey" başlıklı bildirinin genişletilerek makale formatına dönüştürülmüş halidir.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, isevinc@erbakan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4229-8760>

*** Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nkarabulut@erbakan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6175-2025>

hedeflenmektedir. Bu kapsamda kurumun güçlü, ve zayıf yönleri ile sunduğu fırsatlar ve karşılaştığı tehditler ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda ise kurumun operasyonel açıdan eksikliklerinin olduğu ve toplum tarafından henüz yeterince tanınmamasından dolayı kuruma yapılan başvuru sayısının düşük bir seviyede kaldığı saptanmıştır. Bu sonuçlara yönelik olarak kurumun gelişmiş ülke örneklerinden yola çıkarak bağımsız hareket etme kapasitesini geliştirmesi, tanıtım faaliyetlerine ağırlık vermesi ve kurumsal ve işlevsel kapasitesini artırması üzerine önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kişisel veri, kişilik hakları, kişisel verileri koruma kurumu*

Introduction

In today's world, individuals have become more and more challenging in protecting their personal rights and space because of rapid developments in technology. Technological progress in recent years has created some security problems about the protection of personal data. Discussions on this issue have also attracted a new field of study that has named as "protection of personal data". The driving impetus in the conduct of these discussions has been the concern of protecting personal spaces that has become more and more transparent with technical and technological developments such as the unrestrainable expansion of social media. As an example, individuals need to share some of their personal data in order to create specific social media accounts and they need to authorize them to use their personal data. With the impact of globalization, there have been many serious changes in the political, economic, social, and cultural structures in the world. The main factor affecting this change is the incessant developments in information and communication technologies. In the twentieth century, there have been rapid developments in political, economic, social, and technological fields. Indeed, very rapid developments have been observed especially in information and communication technologies in this century. These developments, along with many conveniences, have brought some serious problems (Chua et al., 2017).

Due to the developments in information and communication technologies, it has become easier for personal data to be compiled, classified, stored and easily presented when requested, and as a result, some risks have been occurred on illegal use of this information related to private life. These technologies enable the disclosure of personal data to others without the consent of the person and the transfer of the information from their location to other places. Moreover, the Internet plays a leading role in the spread of information and communication technologies and thus personal data. Especially with the developments in the Web 2.0 technologies and social networks, information flow has been fastened (Wu, 2014). Social networks are an obvious example for the observation of concerns about the protection of personal data (Caudill and Murphy, 2000). Social networks have emerged as a social and economic phenomenon that has changed the usual ways of communication between people. They brought people together

regardless of the distance between them, and they enabled people to communicate with each other on the Internet. Therefore, social media allows users to access all the information, images, videos, and other documents downloaded to their profiles on the social network and to be seen by anyone using those platforms (Dinev and Hart, 2005). In other words, many personal data are shared in these environments. Therefore, these shares create certain risks for the protection of personal data.

For the protection of personal data; right to privacy and right to personality are guaranteed in international conventions on human rights and in constitutions of democratic countries. After the developments in the information and communication technologies, the Internet, and social networks; many new measures have been taken. New legal regulations have been enacted in many countries around the world on the protection of personal data. Also internationally accepted conventions have been regulated on this issue. As a result of these regulations, some certain measures have also been taken such as establishments of personal data protection authorities, complaint and request platforms and so through.

In Turkey, Personal Data Protection Law no. 6698 was enacted in March 24 of 2016 and the Convention on the Protection of Individuals against Automatic Processing of Personal Data No. 108 prepared by the Council of Europe put into force in January 30 of 2016. As an output, Personal Data Protection Authority (KVKK), which has administrative and financial autonomy and public legal personality, established in order to perform the duties stipulated by Law No. 6698. Later in this study, the power of sanction and the capacity to impact of the authority will be examined over its missions and visions. Past works of the authority will be evaluated and some comparisons will be made with other examples from the world while doing this examination. By examining the authority, this study tries to find the answers of the questions of why it is needed, how it protects personal data, and to what extent it is successful. Eventually, this study aims to analyze how this authority can be more efficient and accordingly to give suggestions of implementation for future works of it.

1. PERSONAL DATA

Personal data is a concept that is controversial and cannot be described precisely; however, it is possible to define it as any kind of information that can define the individual (Dülger, 2016:101). In General Data Protection Regulation (GDPR) of EU (1995), personal data defined as “any information relating to an identified or identifiable natural person”. Personal data is also defined as “any kind of information relating to an identified or identifiable real person” in the Turkish Personal Data Protection Law no. 6698 (2016:1). Identity information, age, marital status, phone numbers, address information, health information, passport information can be given as examples of personal data. However, it is actually a more comprehensive concept that contains personal rights like right to privacy and

right to personality. Therefore, the person's religious belief, conscience, thoughts and opinions, physical characteristics, information about health, education, employment status and family life, and communication with others are evaluated within the scope of personal data. There are four elements in the definitions of the concept of personal data are need to be analyzed which were “identified and identifiable”, “real person”, “relating”, and “any kind of information” (EU, 1995; Purtova, 2018; KVKK, 2019).

Firstly, in the definition of the concept of personal data, the person must at least be identifiable. A person can be defined as identified when he or she distinguished from the other members of the community they live in (Fuster, 2014:2). Although the most common form of identification of a person is specifying his or her name and surname, this information may not always be required for the identity of a person to be specific. For example, it is possible to categorize individuals in socio-economic, psychological, or other contexts without the need for information such as name, surname or address, and attributed to the behaviors they act via the device to which they connect to the internet. Secondly, according to the definition in the law, the data must be related to the real person in order to evaluate it as personal data. Thirdly, the data should be about the person and related with his or her life (Long and Quek, 2002:331). Finally, any kind of information about the person which has mentioned features can be evaluated in the scope of personal data. The statement of “any kinds of information” in the law express the will of the lawmaker to keep the limits of the concept of personal data as wide as possible (KVKK, 2019).

The developments in science and technology and its reflection on the components of society and social life, especially in the last century, have included many types of information into personal data (Lee et al., 2019). For example, bank account numbers, social security numbers, id numbers, and passwords of the e-mail addresses can be shown as the new forms of personal data (Dülger, 2016:102). Thus, from a broader perspective, it is possible to separate personal data into two categories. Personal data that people have because of being human can be specified as the first category and data that is given to people as a result of the reforms which have come from information society can be specified as the second category. In order to understand this distinction, the historical background of the personal data and the need for protection of personal data should be known.

2. HISTORICAL BACKGROUND AND LEGAL STRUCTURE

The use of personal data has a historical background began with World War II. In World War II, Dutch local government, under German occupation, collected personal data files in order to identify individuals who were transported to concentration camps (Shaw, 2013). In the 1960s, it was widely argued that the collection of personal data by governments and private companies increased. The spread of computers and communication technologies during the 1970s had increased the collection and processing of

personal data. After the 1970s, governments and international organizations were forced to take measures.

The record, storage, and use of personal data are important for both state institutions and private sector organizations (Bainbridge, 1997: 17). Nowadays, transfer and storage of personal data is quite easy. Since the 1990s, with the widespread use of internet networks and the rapid development of mobile technologies, collecting, storing, sharing, and analyzing personal data have made it necessary to take some security measures (Kutlu and Kahraman, 2017:47). The increase in the number of devices used via the Internet and the increase in the number of recording devices have made it easy to record personal data, and thus the scale of data compiled has increased by the time. Personal data on the Internet is derived from written materials, audio recordings, visual files, videos, animations, presentations, and any kind of information shared on social media networks (Tavani, 1999). As a result of this wide-ranging sharing of personal data, many types of problems have come to sight. Because, personal data, which was previously filed in the hands of a small number of people or institutions, were transferred to the digital environment with the technological developments, and as a result of the widespread use of the Internet, have been made available to everyone by legal or illegal ways (Dülger, 2016:102).

The right of privacy and the right of personality, whether real or unrealized, should be protected against any attack. For this reason, legislators have strengthened the opportunities offered by private law in terms of protection before the attack in the face of possible attacks by new technologies. Since modern law order accepted the person as the highest value, legislators from all around the world have built the legal structure in order to protect the right of privacy and personality both nationally and internationally. Protection of personal data is directly related to privacy and protection of private life (Kılınç, 2012:1095).

The first data protection law was enacted by Germany in 1970 (Long and Quek, 2002:330). Then, during 1970s, many countries from all over the world began to enact data protection legislations. Germany was followed by Sweden in 1973, the USA in 1974, and France in 1978. Therefore, two prominent international regulations were also regulated in 1981. “Convention for the Protection of Individuals with Regard to the Automatic Processing of Personal Data” was created by Council of Europe (COE) and “Guidelines Governing the Protection of Privacy and Transborder Data Flows of Personal Data” was created by the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). These international texts had a significant impact on the enactments of personal data protection laws around the world (Rudraswamy and Vance, 2001:128).

The privacy of private life is one of the most important human rights and has been subject to many international regulations. In this context, as the first internationally accepted legal text on the protection of personal data, the Convention on the Protection of Individuals against Automatic Processing of

Personal Data No. 108, prepared by the Council of Europe and signed by its members in 1981 and entered into force in 1985. However, before the Convention no. 108, there were some documents which mentioned the protection of personal data (Van Loenen et al., 2016). International organizations such as the United Nations, the Organization for Economic Development and Cooperation (OECD), the Council of Europe and the European Union (EU) have various arrangements for the protection of personal data (Regan, 2003:264). At very first, according to Article 12 of the Universal Declaration of Human Rights published in 1948: “Everyone has the right to the protection of the law against such interference or attacks.” (UN, 1948). As a second example, according to Article 8 of the European Convention on Human Rights published in 1950: “Everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence.” (ECHR, 1950). As a last example, Turkish Constitution of 1982 mentioned protection of personal data in Article 8 as: “Everyone has the right to demand respect for his private and family life. Privacy of individual and family life may not be violated.” (The Constitution of Turkey, 1982). As can be seen, the protection of personal data had generally been evaluated in terms of the privacy of private life in the texts before 1985.

The Convention on the Protection of Individuals against Automatic Processing of Personal Data No. 108 consists of 27 articles. The purpose of this Convention is to guarantee the rights of private life in the Member States in respect of the fundamental rights and freedoms of natural persons regardless of nationality or domicile and the automatic data information processing of personal data which is of particular interest to them (Kılınc, 2012:1113). The automatic processing is defined as the operation of all or part of the automated data recording, the application of biological or arithmetic operations to this data, the modification, removal, or dissemination of the data (COE, 1981). Convention covers personal data in both the public and private sectors. However, the contracting parties may, if they so wish, notify the other entities that benefit from the legal entity for applying the Convention on communities, associations, foundations, and corporations which directly or indirectly convene natural persons (Cate, 1994).

The other international document on the protection of personal data is the Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data adopted by the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) in 1981. These Guidelines “apply to personal data, whether in the public or private sectors, which, because of the manner in which they are processed, or because of their nature or the context in which they are used, pose a danger to privacy and individual liberties” (OECD, 2013).

As another document, Guidelines for the Regulation of Computerized Personal Data Files was adopted by United Nations General Assembly in 1990. It has ten principles to provide guarantees for protection for personal

data which are principle of lawfulness and fairness, principle of accuracy, principle of the purpose-specification, principle of interested-person access, principle of non-discrimination, principle of power to make exceptions, principle of security, supervision and sanctions, transborder data flows, and field of application (UN, 1990).

As a last example of documents, the European Union, in 1995, adopted European Community Data Protection Directive 1995/46 on the protection of personal data which full name was “Direction on the Protection of Individuals with regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of such Data”. This Directive seeks to take measures against any attack to personal data such as public or private violations and to provide systematic protection before violations (EU, 1995).

In Turkey, many studies have been carried out to create a legislation on the protection of personal data. Turkey signed European Council Convention No. 108 together with other Member States in 1981. However, Turkey was the only country that approved the convention but did not put into force until January 30 of 2016. Indeed, at first, a commission formed by the Ministry of Justice prepared a draft law on the Protection of Personal Data in 2003 (Dülger, 2016:107). The draft is generally based on the European Council Convention No. 108 and the European Community Data Protection Directive. Also, as second, with the Law No. 5982 Amending Certain Provisions of the Constitution, Article 20 of the Turkish Constitution was amended. With this amendment, a clause related with protection of personal data was added to Article 20 of the Constitution as (TBMM, 2010):

All individuals have the right to request the protection of their personal data. This right includes being informed of, having access to and requesting the correction and deletion of their personal data and to be informed whether these are used in consistency with envisaged objectives. Personal data can be processed only in cases envisaged by law or by the individual’s own consent. The principles and procedures regarding the protection of personal data are laid down in law.

The right to protection of personal data has reached a positive ground in the constitutional plane with the amendment in 2010. Then finally, as a result of the re-negotiation process of Turkey's accession to the European Union, which included the protection of personal data, the drafts were negotiated in the TGNA. The draft law submitted to the TGNA was adopted by the Assembly on 24.3.2016 with the number 6698 and was published in the Official Gazette dated 7.4.2016 and numbered 29677 and came into force (Official Gazette, 2016). Moreover, there are articles on protection of personal data in different laws like Turkish Civil Code, Turkish Penal Code, Criminal Procedure Code, Labor Law, and so through.

In Article 19 of the law no. 6698, it is stated that “Personal Data Protection Authority which has administrative and financial autonomy and public legal personality established in order to perform the duties stipulated

by this law” (KVKK, 2019). With this article, Personal Data Protection Authority was established. This study aims to analyze missions and visions of the authority and by analyzing the authority, tries to find the answers of the questions of why it is needed, how it protects personal data, and to what extent it is successful.

3. GENERAL PRINCIPLES FOR THE PROCESSING OF PERSONAL DATA

The general principles for the processing of personal data were regulated in line with the Council of Europe Convention No. 108 and the principles on the quality of the data contained in the Directive (Oğuz, 2013:23). There is no generally accepted principles for the processing of personal data. However, when above mentioned international regulations examined, it can be found that there are six important principles for the processing of personal data.

First of all, personal data should be processed in accordance with the law and honesty since principles of law and honesty address the models of behaviors which everyone should demonstrate. As a requirement of honesty and lawfulness, the data processor should clearly and precisely determine the purpose of the data processing. That is, the data processor must inform the data owner before contacting the personal data about why they are collected, how they are collected, for what purposes and in what form they are collected (Purtova, 2018). As the second principle, it is necessary to verify that the relevant data is correct while personal data is processed. Incorrect data may be harmful for both the data processor and data owner, especially where the data is passed on to third parties (Oğuz, 2013:24). The third principle for the processing of personal data is being up-to-date. This principle is directly linked to the second principle. Because if a personal data is out of date or outdated, it cannot be mentioned that it is correct. Thus, an outdated personal data is likewise likely to expose the personal data owner to the risk of being harmed. Processing for specific, clear and legitimate purposes is the fourth principle. The use of the data collected in accordance with the law and the rules of honesty cannot be considered unlawful. In this respect, the purposes for which personal data will be processed should be clear and unambiguous (Fuster, 2014). As the fifth principle, personal data should be collected or processed within the boundaries set by its objectives with the general rule of proportionality. In connection with clearly defined objectives, it should be limited and measured (Van Loenen et al., 2016). As the sixth and the final principle, personal data should not be stored forever. They must be kept for the time required for the purpose for which they were collected or processed. Once its objective is achieved, the data must be made anonymous or deleted.

In general, as a rule, personal data cannot be processed without the consent of the person concerned. Unauthorized consent is unlawful. The consent of the person concerned is a reason for compliance with the law.

Consent is a unilateral legal transaction and as such the transaction must have validity requirements. However, consent of a person does not always indicate that it is legal to process data. Therefore, that's why an institution is needed for the protection of personal data.

4. PERSONAL DATA PROTECTION AUTHORITY

Turkish Personal Data Protection Law no. 6698 stipulates crimes and faults related to the processing of personal data, the operations of the data officer responsible for the establishment and management of the data recording system, and the rights of persons and the protection of personal data (Kağıtçıoğlu, 2016:78). In order to fulfill the duties assigned by this Law, the Personal Data Protection Authority was established by Article 19 of the law. There are some reasons of the establishment of this authority. Actually, these reasons are almost the same with the reasons of legal regulations for the protection of personal data. Moreover, the driving force in the establishment of the institution is international documents on the personal data protection. Because almost all of the documents stipulated the establishment of an authority that guarantees the protection of personal data.

In this study; the general framework, organizational structure, operational structure, actions, applications, and decisions of the KVKK are explained and analyzed respectively. The methodology of the study is "systematic review" (Kitchenham, 2004; Moher et al., 2009). That is, a systematic review is done on the Authority's legal and organizational structures, actions, applications, and decisions. Its decisions are analyzed by making comparisons with other personal data protection authorities from the world such as ICO from UK. Finally, recommendations on its operational development are done by doing a swot analysis.

4.1. General Framework and the Organizational Structure

The reasons for the establishment of the Authority emerged as the necessity of being a state that respects human rights (Kağıtçıoğlu, 2016:80). In Turkey, administrative bodies have experienced many problems in terms of the issue of protection of personal data in the applications of collecting health data, keeping archive records of public, fingerprint collection, keeping telephone records, doing security investigations, and so through. In order to eliminate these problems coming with the technological developments and to protect the personal data against them, personal data protection authority was established with the law no. 6698. As a matter of fact, in the lawsuits filed with the Council of State regarding the leakage of personal information prior to the establishment of the authority, it was stated that there is a need for an Authority which would fight against these problems (Akgül, 2013). On the other hand, as a requirement of the harmonization of the administrative bodies and legal structure of Turkey to the EU charter in the EU candidacy process, a supervisory authority in the context of the protection of personal data was needed.

The purpose of Personal Data Protection Law no. 6698 stated in Article 1 is to protect the fundamental rights and freedoms of persons, particularly the privacy of private life, and to regulate the procedures and principles to be followed by the obligations of natural and legal persons who process personal data. In order to fulfill this aim, Personal Data Protection Authority has been established as authorized and commissioned to fulfill this purpose. Administrative and financial autonomy has been emphasized by the legislator in its institutional structure in the law (Law No. 6698, 2016).

Within the scope of the protection of private life and the protection of basic rights and freedoms envisaged in the Constitution, mission of the Authority is stated as ensuring the protection of personal data and raising awareness on this issue. Also it has the mission of creating an environment that enhances the competitive capacity of private and public actors internationally. Accordingly, its vision is stated as to be an effective and internationally competent authority in the protection of personal data and the formation of citizenship awareness (KVKK, 2019). Then, in accordance with its mission and vision, it has the basic principles and values of protecting the privacy of private life, respect for fundamental rights and freedoms, impartiality, independence, reliability, compliance with law and ethical principles, transparency and accountability, accurate and objective decision making, cooperation and participation, and serving at national and international level as stated in the website of the Authority.

The duties of the Authority are stated in the law as (Law no. 6698, 2016):

- Following the practices and the developments in the legislation, giving evaluations and recommendations, carrying out researches and inspections or having them carried out in this regard, according to its scope of authority.
- Cooperating with public institutions and organizations, nongovernmental organizations, professional organizations or universities, when necessary, regarding the issues which fall within the scope of its authority.
- Following and evaluating the international developments concerning personal data, cooperating with international organizations on the matters which fall within the scope of its authority, attending the meetings.
- Presenting the annual activity report to the Presidency, the Committee on Human Rights Inquiry of the Grand National Assembly of Turkey and to the Prime Minister's Office.
- Performing the other duties assigned by laws.

In the 2001 meeting of the International Conference of Data Protection Commissioners (ICDPPC) on “Decision on the Principles of Accreditation of Data Protection Authorities”, it was foreseen that personal data protection authorities should have four basic principles as legal basis,

autonomy and independence, consistency with international documents, and appropriate functions. In short, Generally, in the resolution paper of the meeting, various standards have been introduced for data protection authorities such as the establishment of a public institution in the framework of a law, appointment of members for certain periods, dismissal of members under certain conditions such as neglect of duty, inadequacy, abuse of office, and direct reporting to legislation or government (ICDPPC, 2001). Personal Data Protection Authority of Turkey was established according to these basic principles in 2016 with the law no. 6698.

Personal Data Protection Authority of Turkey has a public legal entity and it is composed of two bodies defined by the law as the Personal Data Protection Board and the Personal Data Protection Presidency. Personal Data Protection Board is the decision making body of the Authority located in Ankara. On the other hand, The Presidency is responsible for the general management and representation of the Authority and has the duties and authorities to regulate, execute, audit, evaluate, and publicly announce the work of the Authority. In the law no. 6698, the duties and powers of the Authority, the Board, and the Presidency are separated from each other and the working areas of these three administrative units are determined in detail; accordingly, articles 19-20 are about the Authority, articles 21-23 are about the Board, and articles number 24-25 are about the Presidency.

According to the law, Personal Data Protection Board consist of nine members and five members are elected by the Grand National Assembly of Turkey, two by the President of the Republic, and two by the Council of Ministers. The President and the Vice-President are elected among the members by the Board. The President of the KVK Board is also the president of the Authority. The term of office of the Board members is four years and the member whose term has expired can be re-elected (Law no. 6698, 2016). As it is seen, the election procedure is included in the appointment of the members of the KVK Board and the election of the members is divided between the legislative and the executive and the members are elected for a certain period of time.

The Authority is responsible for ensuring that personal data is processed in accordance with the fundamental rights and freedoms, together with the decisions taken by the Board. Nowadays, technology has penetrated many social areas and personal data is processed by different people and institutions such as public administrations, banks, hospitals, payment institutions, social networks, and so through by collecting, recording, changing, correcting, explaining, merging, deleting personal information (KVKK, 2019). Hence, the fact that in some cases, even without the information and permissions of individuals, these data are processed, the protection of personal data and the effective enforcement of violations and the implementation of sanctions are increased the role of the State (Kağıtçıoğlu, 2016: 86). Within this framework, the Board implements the administrative sanctions and administrative measures provided for in the

Law while using its regulatory authority. Moreover, as in the duties and powers of the Board, the complaints of those who claim that their rights regarding personal data have been violated are also evaluated by the Authority.

4.2. Operational Structure

Elements of the operational structure of the Authority are defined in the Article 3 of the law no. 6698 as (2016):

- *Data subject*: Natural person whose personal data are processed
- *Data processor*: Natural or legal person who processes personal data based on the authority granted by and on behalf of the data controller
- *Filing system*: Any recording system through which personal data are processed by structuring according to specific criteria
- *Data controller*: Natural or legal person who determines the purposes and means of the processing of personal data, and who is responsible for establishment and management of the filing system
- *Explicit Consent*: Freely given specific and informed consent
- *Anonymization*: Rendering personal data by no means identified or identifiable with a natural person even by linking with other data

Before explaining the functioning of the Authority, the relationship between these elements is needed to be explained. At first, according to Article 10 of the Law, data controller has the obligation to inform the data subjects in terms of the purpose for which personal data will be processed, to whom and for what purpose personal data can be transferred, and the method and the legal reason for collecting personal data. Then, as stated in Article 12, data subjects have the rights to learn whether their personal data has been processed or not, to request information if their personal data is processed, to learn the purpose of processing personal data and whether they are used appropriately, to request correction of personal data in case of incomplete or incorrect processing, to object to the emergence of a result against the individual by analyzing the processed data exclusively through automated systems, to request their loss if it is damaged due to unlawful processing of personal data by applying data controller. Within this framework, data controller and data subject are the main actors of the process. In the functioning of the Authority, the other elements defined above are shaped according to the relationship between the two.

Personal Data Protection Authority functions in two different ways as on complaint and as in its own. The complaint way has also two different stages as “application to data controller” and “complaint to the board”. Application to data controller is the first stage and no complaint can be lodged without having to exhaust the way of application. In the stage of application, firstly, data subjects convey their requests regarding the implementation of the Law to the data controller. Secondly, data controller

finalized the application within 30 days at the latest according to the nature of the request, that is, if the transaction requires an additional cost, the fee determined by the Board may be charged. Finally, data controller accepts or rejects the request and notifies the person. In the stage of complaint, data subject may lodge a complaint within 30 days from the date when he or she learn the decision of data controller in cases of refusal of the application, inadequate response, or failure to respond to the application.

After application or complaint is approved, it is send to related department of the Authority in order for negotiating. There are seven departments under the body of the Authority as the departments of data management, inspection, legal affairs, human resources and support services, data security and information systems, strategy development, and guidance, research and corporate communications. These departments carry out their own tasks within the framework of a specific division of labor and make the applications available to be resolved by the Board (Regulation no. 6951, 2018).

According to Article 15 of the law no. 6698, Board also has the authority to review allegations of violation in its own, ex officio, if it learns them without any application or complaint (Law no. 6698, 2016). It means that the Board may initiate an inspection in the event of a violation in which it is notified. In other words, the Board does not need to be lodged in order to initiate an investigation. This allows the Board to prevent violations of rights, even if data subjects do not make a complaint or even do not know about the violation. Therefore, the rights of the data subjects can be protected more effectively. It is an important result of the Board being authorized to initiate reviews in its own is that it has the authority to evaluate the notifications received and to decide to initiate an investigation if necessary (KVKK, 2018a:34).

4.3. Actions and Applications

As a newly-established body, Personal Data Protection Authority of Turkey has done a lot of work in a short time. Since March 2016, a lot of events have been organized by the Authority to present and promote their works and applications. They organize “Wednesday Seminars” in every Wednesday on specific topics about the protection of personal data and problematic areas of applications. Moreover, they organized “Personal Data Protection Symposium” annually with the participation of academicians, lawyers, and public officials in order for discussing on the problems and solutions of the issues about personal data in Turkey. Besides, they held awareness conferences in universities and “KVKK Awareness Meetings” in different cities of Turkey. They held 18 awareness meetings in 2018 in different cities of Turkey with the participation of President of the Authority in order to inform people, organizations and public institutions about the Authority. At the meetings, attended by the Board members and executives, representatives of public institutions and organizations and private sector

were informed about the Personal Data Protection Authority. They also have announced all of their events via their official website as well as their decisions and actions.

The Authority published an annual report on its activities and applications in 2017. As a newly-established institution, general information about legal, organizational, and operational structure of the Authority and its departments shortly explained in the first chapters of the report. Then, its activities were reported supported by statistical data. According to the report, in 2017, a total of 59 applications were submitted to the institution, 48 of which were complaints and 11 of them were denunciations (KVKK, 2018a: 35). By the end of 2017, 31 from those 48 applications were completed by the Board. An administrative fine of 125.000 TL was imposed in 4 applications concluded by the Board it was given instructions to the data controller, in 3 applications, disciplinary investigations were carried out on the relevant public personnel within the framework of a violation made by the public institution in 2 applications, and the data controller's personal data processing activity was stopped in 1 application. On the other hand, it has been decided by the Board that there is no transaction to be made by the Authority within the scope of the Law regarding 3 applications. Other 9 of the applications were rejected on the grounds that they not included in the mandate of the Authority, and the remaining 9 were rejected by the Authority due to the failure to meet the procedural requirements in the Law (KVKK, 2018a:37).

As another action that was stated in the report, the Authority has been establishing a Data Controllers' Registry Information System (VERBIS). According to the Article 16 of the Law no. 6698, it is necessary to keep the Data Controllers' Registry, which is open to the public under the supervision of the Board. In this context, the procedures and principles of the obligation of registering, managing, and supervising the Data Controllers' Registry are regulated by the Regulation on the Registration of Data Controllers' published in the Official Gazette dated 30.12.2017. For this purpose, Data Controllers' Registry Information System (VERBIS) was established by the Authority for the fast and efficient registration of the registry processes, development of the established systems in accordance with the technological developments, carrying out the necessary information activities, providing the management by creating an institutional database, and presenting the data in the database to the use of the relevant units and public. VERBIS has designed as a system in which the data and responsibility of the data controllers who are obliged to register in the Registry can be entered into the technical and administrative measures they take in order to ensure the protection of the personal data.

4.4. Decisions

In order to make a review on the Authority, decisions taken by the Board are needed to be examined. Some of its decisions have been published

in the Authority's website after they're taken. In this context, firstly, some of the announced decisions will be examined in this part of the study, then, it will be analyzed that if mentioned decisions becomes influential or not.

As the first example, Decision dated 16.10.2018 and numbered 119 on "Preventing advertising notifications forwarded to data subjects' e-mail addresses or mobile phones via SMS or calls" can be examined. It is thought that this decision is a good example because it is a decision on a problem that is commonly encountered in society by many people. In this context, it is stated that a great number of applications submitted to the Authority in this issue. As a result, the Board stated in the decision that the data controller shall take all necessary technical and administrative measures to prevent the unlawful processing of personal data, to prevent unlawful access to personal data and to ensure the appropriate level of security in order to ensure the protection of personal data. Therefore, it was decided that data controllers who forwarded the advertising messages should immediately stop the data processing activities by sending SMS to the phone numbers, making calls or sending mails to e-mail addresses without obtaining the consents of the data subjects and ensuring the data processing conditions (KVKK, 2018b).

As the second example, Decision dated 21.12.2017 and numbered 61 "Personal Data Protection Board's Decision on the Protection of Personal Data on Websites and Applications Providing Guidance Services" can be examined due to the fact that it is related to an excessively encountered problem by many people in society. It is stated in the decision that as a result of the evaluations made within the scope of the notifications and complaints submitted to the Personal Data Protection Authority regarding the websites and applications that provide guidance services such as the phone number of the person whose name is written or the telephone number of the person whose name is written without taking the explicit consent of the him or her, it is found that there are many mobile applications and websites that share personal data on various websites or social media accounts, by collecting personal data, providing phone number information when the name is queried, providing name information when the phone number is queried, and providing how they are registered in the phone books of others. In this context, it was decided by the Board that the data processing activities carried out by these websites and mobile applications sharing the contact information of the data subjects without complying with the Law and the related legislation should be stopped immediately. In addition, it is also stated in the Decision that in case of acquiring information that the websites and mobile applications involved in such activities do not end their activities, the Authority is going to apply to the authorized institutions in order to prevent access to these websites and applications (KVKK, 2018c).

As the last example, Decision dated 26.07.2018 and numbered 91 "Personal Data Protection Board's Decision on the data controller who cannot fulfill the obligation to prevent unlawful access to personal data" can be examined as an example of a decision taken over an individual

application. It is stated that the application was made because of the fact that the personal data such as the delivery address, name, surname, address and telephone number of the person who made purchases via the website of a ready-to-wear clothing company were made accessible by the third parties who make purchases via this website of the company. In this context, it is stated that the data subject applied to Authority because of the unsatisfying response of the company on the demand from the company to delete personal data from the company's systems, to destroy them, and to make them inaccessible and to be deleted from the systems of other institutions shared in Turkey and abroad. In this context, the Board decided to impose administrative fines on the company as it was concluded that the necessary technical and administrative measures were not taken to ensure the appropriate level of security in order to protect personal data and prevent unlawful access to personal data prior to the above mentioned unjust treatment. In addition, regarding the request of the complainant, it was decided that the explanations of the transactions made by the parties need to be forwarded to the Complainant by the company within 30 days with the documents of the company regarding the deletion, destruction, and inaccessibility of all kinds of personal data of the complainant from the systems of the company and the other institutions shared in the country and abroad (KVKK, 2018d).

5. A REVIEW ON THE AUTHORITY

It can be seen from the examples that the applications to the Board include the important problems encountered by the majority of the society. Accordingly, it is thought that decisions and sanctions of the Board are also satisfactory for both applicants and society. Because, when the decisions analyzed in general, it is seen that the Board pays a great regard to data controller's obligation on taking all necessary technical and administrative measures to prevent the unlawful processing of personal data based on the law and the regulations. However, the problems mentioned in the decisions are still frequently encountered problems in the society. Although laws and regulations on the protection of personal data foreseen and the Authority takes the monitoring actions on these unlawful activities, it is known that many online platforms still use, store and share personal data. It is thought that the most important reason that they can still continue their unlawful activities is that the people still do not know their rights on the protection of personal data and their right to apply to Personal Data Protection Authority when they faced a problem on the issue. This inference can be made by considering the number of applications made to the institution and the number of decisions that the Board made in a year.

When a small-scaled comparison is made between the Personal Data Protection Authority of Turkey and the other examples of personal data protection authorities from the World, it can be observed that the

organizational and operational structures and applications of Turkish authority are at a satisfactory level as a newly-established body. However, the Authority need some reforms in order to be more effective. In order for making a clearer comparison, the UK's independent authority on personal data protection, Information Commissioner's Office (ICO) is chosen as a good example for this study. When the activities of the ICO analyzed from its website, it is seen that there are several differences from the activities of the Authority Turkey.

ICO have carried out advisory visits, data protection audits, researches, monitoring activities and have been publishing overview reports, annual reports, policy views for parliamentarians and legislators, and research publishes. It is seen in the comparison that the ICO have more actions and applications than the KVKK. Especially, as it is seen as the most important difference, the ICO operates more on its own while the KVKK takes action more on complaints. For example, in its overview report on 16 universities in the UK between April 2017 and March 2018, it was made observations, follow up researches, physical visits, and telephone conferences by the ICO (2019). As a result of these actions, areas of good practice, areas of improvement, and areas of development were explained in detail and recommendations on these issues were given in-text. Moreover, the ICO have been doing monitoring activities which they monitor public authorities, and private organizations in order to make recommendations on their applications. Finally, it is seen from the comparison that there have been many more applications and complaints have been taken from the ICO when compared with the KVKK. Therefore, the ICO has a greater enforcement power. For example, the ICO has fined ride sharing company Uber £385,000 for failing to protect customers' personal information during a cyber-attack (ICO, 2018a) and has issued maximum £500,000 fine to Facebook for failing to protect users' personal information (ICO, 2018b).

Result

In today's conjuncture, almost all of the websites, social media platforms, mobile applications and online interactive platforms demand personal data for membership or usage for their services. In this situation, people who want to use these platforms need to share their personal information by approving an online contract that includes terms and conditions about the storage and share of their personal data. In the context of these contracts, those platforms easily take the permission for processing personal data. Thus, there is a great need for an authority to protect personal data from unlawful actions. The Personal Data Protection Authority of Turkey was established in the context of these need.

As a newly-established authority, the KVKK has made significant progress in a short time. However, a swot analysis should be made on the Authority in order to see its competitiveness by identifying its strengths,

weaknesses, opportunities and threats as a result of this study. Actually, the Authority's swot analysis was also briefly made in its annual report (KVKK, 2018a:64). Nevertheless, it seen from the report that there is a need for a comprehensive comparison to make a swot analysis.

The Personal Data Protection Authority has significant strengths in its field of work. These strengths can be explained as:

- Firstly, it is the one and only authority in Turkey that protects personal data from unlawful actions. Therefore, when people need to demand their right on personal data, there is only one authority they can apply to.
- Secondly, it can act independently based on the regulations in the law. That is, it is an independent body that people can trust.
- Thirdly, it has the power of administrative sanction and supervisory. These powers have brought a great strength to the Authority over public and private organizations.
- Fourth and finally, it is open to innovations and reforms as an Authority in the process of organizational structuring, so it has the possibility to detect its incomplete and insufficient aspects while go to structuring.

The Authority has also some weaknesses in addition to its strengths. It is thought that they also can be listed as:

- Firstly, it needs qualified human resource in the field of protection of personal data. Because, as a new field of study, there is not much people who interested in this issue.
- Secondly, the Authority does not have enough experience in the processes of investigation and decision. Therefore, it needs time and exercise for gaining experience as a newly-established body.
- Thirdly, it needs to improve its actions and applications by implementing new practices which can be observed from the examples of the other countries in the world. In this context, the Authority should firstly develop its operational structure by adding new practices to monitor. For example, as seen from the comparison with ICO, the Authority needs to do monitoring activities by its own without an application or complaint.
- Fourth and finally, the right to protection of personal data has recently been subject to a constitutional basis and a basic law in Turkey. In this context, the culture of protecting personal data needs to be improved and people are need to be informed about the law and the Authority.

The Authority has also some threads and, in return, opportunities as a newly-established body. These threads and opportunities can be explained as follows:

- As the first thread for the Authority, as mentioned earlier, there is a huge development in information and communication technologies which increase the flow of the personal data. Therefore, spread of the personal data is increasing day by day.
- As the second thread, the inaccessible flow of the information should be mentioned. That is, although there are legal regulations and sanctions on unlawful share of personal data, there are many anonymous platforms in the world of web which can easily store and share personal data. This situation makes the functioning of the Authority very hard.
- In return to the mentioned threads, depending on the developments in information and communication technologies, the need for an authority to protect personal data is also increasing day by day on the global bases.
- Finally, as the second opportunity for the Authority, it is thought that the international developments in the field of personal data protection should be mentioned. Because of the process of transition to the data-based economy, there is a process of international integration in the field. Therefore, the KVKK has the opportunity to reach other personal data protection authorities from the world and to work in coordination with them.

As a consequence of this study, it is thought that the KVKK is an important authority for Turkey in terms of the implementation of the envisaged practices in the legal regulations and also for the updating of the legal arrangements as a result of the gained experiences thanks to its practices. Thus, some recommendations have been prepared as a result of this study with respect to observations, researches, and comparisons done on the KVKK. At the very end, these recommendations are:

- It is firstly recommended in this study that the Personal Data Protection Authority of Turkey has to catch people's attention. The number of applications and complaints have not been in a satisfying level. In addition to symposiums and meetings held in different places, it should be more attention getting and active in online platforms. As of February 2019, the Authority's social media accounts do not have enough followers. For example, it has just 981 likes in Facebook, 4556 followers in Twitter, and 1010 followers in Instagram. The Authority should become more visible and catchy in social media.

- It is also recommended that the Authority should develop its capacity to act independently and capacity to act by its own without an application of violence. By taking from the good examples of the world, it should begin to make monitoring visits, to prepare follow up reports, and to make independent data protection audits. These actions may increase its capacity to protect.
- It is thirdly recommended that the Authority should open local offices, conduct projects in coordination with universities, and choose local representatives in order to propagate and extend its function.
- It is finally recommended in this study that the Authority should participate more in decision making processes by sharing their experiences and thoughts. In this context, involvement of lawyers, academicians, and public officials in the scope of the Authority becomes significant. Because, issues on how the Authority can become more efficient, active, and satisfying should be studied; then necessary reforms can be detected.

All in all, as a newly developing institution, there are important points that it should learn from data protection institutions of EU countries, which operate in accordance with GDPR. However, although it is a newly established institution, it also has some aspects that should be taken as an example by other countries, especially in the context of “awareness meetings”, “Wednesday seminars”, and academic publications. It is an example in terms of its establishment process, structure, and activities for countries where data protection has not yet been institutionalized. Under today's conditions, where the protection of personal data is very difficult, it is clear that it will become a more functional body with an increased capacity and expanded powers.

References

- Akgül, A. (2013). Danıştay Kararları Işığında Kişisel Sağlık Verilerinin Korunması, *Danıştay Dergisi*, 133, 21-50.
- Akgül, A. (2015). Kişisel Verilerin Korunmasında Yeni Bir Hak: ‘Unutulma Hakkı ve AB Adalet Divanı’nın ‘Google Kararı’, *TBB Dergisi*, 116, 11-38.
- Bainbridge, D. I. (1997). “Processing Personal Data and The Data Protection Directive”, *Journal of Information & Communications Technology Law*, 6(1), 17-40.
- Cate, F. H. (1994). The EU data protection directive, information privacy, and the public interest. *Iowa L. Rev.*, 80(3), 431-443.

- Caudill, E. M., & Murphy, P. E. (2000). Consumer online privacy: Legal and ethical issues. *Journal of Public Policy & Marketing*, 19(1), 7–19.
- CoE (1981). *Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data*, Retrieved from <https://rm.coe.int/1680078b37> (February 10, 2019)
- Chua, H.N., et al. (2017). Unveiling the coverage patterns of newspapers on the personal data protection act, *Government Information Quarterly*, 34(2), 296-306, DOI: 10.1016/j.giq.2017.02.006
- Dinev, T., & Hart, P. (2005). Internet privacy concerns and social awareness as determinants of intention to transact. *International Journal of Electronic Commerce*, 10(2), 7–29.
- Dülger, M. (2016). Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Ve Türk Ceza Kanunu Bağlamında Kişisel Verilerin Ceza Normlarıyla Korunması, *Istanbul Medipol University School of Law Journal*, 3(2), 101-167. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2942230> (February 10, 2019).
- ECHR (1950). *European Convention on Human Rights*, Retrieved from https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (February 9, 2019)
- EU (1995). Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31995L0046> (February 11, 2019)
- Fuster, G. G. (2014). *The emergence of personal data protection as a fundamental right of the EU*, Springer Science & Business.
- ICDPPC (2001). Accreditation Features of Data Protection Authorities, *23rd International Conference of Data Protection Commissioners*, 25 September 2001, Paris, Retrieved from <https://icdppc.org/wp-content/uploads/2015/02/Resolution-on-Accreditation-Features-of-Data-Protection-Authorities.pdf> (February 14, 2019)
- ICO (2018a). ICO fines Uber £385,000 over data protection failings, Retrieved from <https://ico.org.uk/about-the-ico/news-and-events/news-and-blogs/2018/11/ico-fines-uber-385-000-over-data-protection-failings/> (February 19, 2019)
- ICO (2018b). ICO issues maximum £500,000 fine to Facebook for failing to protect users' personal information, Retrieved from <https://ico.org.uk/about-the-ico/news-and-events/news-and->

blogs/2018/10/facebook-issued-with-maximum-500-000-fine/
(February 19, 2019)

ICO (2019). Findings from ICO information risk reviews of information security in the higher education sector, Retrieved from <https://ico.org.uk/media/2614196/20190124-information-risk-review-report-higher-education-sectorpdf.pdf> (February 19, 2019)

Kağıtçıoğlu, M. (2016). Kişisel Verileri Koruma Kurumu'na İdare Hukuku Çerçevesinden Bir Bakış, *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 77-99. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/aurum/issue/27138/289543> (February 12, 2019)

Kılıncı, D. (2012). Anayasal Bir Hak Olarak Kişisel Verilerin Korunması, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(3), 1089-1169.

Kitchenham, B. (2004). Procedures for performing systematic reviews. Keele, UK, Keele University, (33), 1-26.

KVKK (2018a). Kişisel Verileri Koruma Kurumu 2017 Yılı Faaliyet Raporu, Retrieved from <https://www.kisiselverilerinkorunmasi.org/wp-content/uploads/2017/09/2017-Faaliyet-Raporu.pdf> (February 17, 2019)

KVKK (2018b). Kişisel Verileri Koruma Kurulunun 16/10/2018 Tarihli ve 2018/119 Sayılı İlke Kararı, Retrieved from <https://kvkk.gov.tr/Icerik/5299/2018-119> (February 17, 2019)

KVKK (2018c). Rehberlik Hizmeti Veren İnternet Sitelerinde/Uygulamalarda Kişisel Verilerin Korunmasına Yönelik Kişisel Verileri Koruma Kurulunun 21/12/2017 Tarihli ve 2017/61 Sayılı İlke Kararı, Retrieved from <https://kvkk.gov.tr/Icerik/4113/2017-61> (February 17, 2019)

KVKK (2018d). Kişisel verilere hukuka aykırı erişilmesini önleme yükümlülüğünü yerine getiremeyen veri sorumlusu hakkında Kişisel Verileri Koruma Kurulunun 26/07/2018 Tarihli ve 2018/91 Sayılı Kararı, Retrieved from <https://kvkk.gov.tr/Icerik/5365/2018-91> (February 17, 2019)

KVKK (2019). Misyon ve Vizyon, Retrieved from <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/2074/Misyon---Vizyon> (February 16, 2019)

KVKK (2019). Turkish Personal Data Protection Law no. 6698, Retrieved from <https://www.kisiselverilerinkorunmasi.org/kanunu-ingilizce-ceviri/> (February 9, 2019)

- KVKK (2019). Kişisel Veri, Retrieved from <https://www.kisiselverilerinkorunmasi.org/kisisel-veri-nedir-nedemektir/> (February 8, 2019)
- Kutlu, Ö., & Kahraman, S. (2017). Türkiye’de kişisel verilerin korunması politikasının analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 45-62.
- Lee, H., Wong, S. F., Oh, J., & Chang, Y. (2019). Information privacy concerns and demographic characteristics: Data from a Korean media panel survey. *Government Information Quarterly*, 36(2), 294-303, DOI: 10.1016/j.giq.2019.01.002
- Long, W. J., & Quek, M. P. (2002). Personal data privacy protection in an age of globalization: the US-EU safe harbor compromise. *Journal of European Public Policy*, 9(3), 325-344.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., & Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *Annals of internal medicine*, 151(4), 264-269.
- OECD (2013). OECD Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data, Retrieved from <http://www.oecd.org/internet/ieconomy/oecdguidelinesontheprivacyandtransborderflowsofpersonaldata.htm> (February 14, 2019).
- Oğuz, H. (2013). Elektronik Ortamda Kişisel Verilerin Korunması, Bazı Ülke Uygulamaları Ve Ülkemizdeki Durum. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (3), 1-38.
- Purtova, N. (2018). The law of everything. Broad concept of personal data and future of EU data protection law. *Law, Innovation and Technology*, 10(1), 40-81.
- Regan, P. M. (2003). Safe harbors or free frontiers? Privacy and transborder data flows. *Journal of Social Issues*, 59(2), 263-282.
- Regulation no. 6951 (2018). Kişisel Verileri Koruma Kurumu Teşkilat Yönetmeliği, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.201811296.pdf> (February 15, 2019)
- Resmi Gazete (2016). 7 Nisan 2016 Tarihli ve 29677 Sayılı Resmî Gazete, Retrieved from <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160407.htm> (February 11, 2019)

- Resmi Gazete (2017). 30 Aralık 2017 Tarihli ve 30286 Sayılı Resmî Gazete, Retrieved from <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171230.htm> (February 11, 2019)
- Rudraswamy, V., & Vance, D. A. (2001). Transborder data flows: adoption and diffusion of protective legislation in the global electronic commerce environment. *Logistics Information Management*, 14(1/2), 127-137.
- Shaw T. J. (2013). *World War II Law and Lawyers: Issues, Cases, and Characters*. American Bar Association Press.
- Tavani, H. T. (1999). Informational privacy, data mining, and the internet. *Ethics and Information Technology*, 1(2), 137-145.
- TBMM (2010). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun No. 5982, Retrieved from <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5982.html> (February 10, 2019)
- The Constitution of Turkey, (1982). The Constitution of The Republic of Turkey, Available at: <http://www.anayasa.gen.tr/1982Constitution-1995-1.pdf> (February 11, 2019)
- UN (1948). The Universal Declaration of Human Rights, Available at: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (February 10, 2019)
- UN (1990). Guidelines for the Regulation of Computerized Personal Data Files, Retrieved from <https://www.refworld.org/pdfid/3ddcafaac.pdf> (February 11, 2019)
- Van Loenen, B., Kulk, S., & Ploegar, H. (2016). Data protection legislation: A very hungry caterpillar, *Government Information Quarterly*, 33(2), 338-345, DOI: 10.1016/j.giq.2016.04.002
- Wu, Y. (2014). Protecting personal data in E-government: A cross-country study. *Government Information Quarterly*, 31(1), 150–159. DOI: 10.1016/j.giq.2013.07.003

MADDE BAĞIMLISI BİREYLERİN SOSYODEMOGRAFİK BİR ANALİZİ: İSTANBUL ESENYURT ÖRNEĞİ

Vural KARAGÜL* & Cem HOCAOĞLU**

Öz

İstanbul ve Türkiye'nin en kalabalık ve kozmopolit ilçesi olarak Esenyurt özellikle madde bağımlılığı konusunda önemli birtakım realitelere ev sahipliği yapmaktadır. Bu çalışmada Esenyurt ilçesindeki madde bağımlılığı gerçeği sayısal verilerle ortaya konulmaya çalışılmış ve bu verilerden hareketle sorunun önem derecesi ortaya çıkartılarak neler yapılması gerektiği konularında çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Çalışmada madde bağımlısı bireyler ile sosyo-demografik yapı arasındaki yapı, Esenyurt ilçesinde faaliyet gösteren ve madde bağımlısı bireylere yönelik kurulmuş olan Yeni Başlangıçlar Merkezinden danışmanlık ve rehabilitasyon desteği alan bireylerden alınan bilgiler ışığında değerlendirilmiştir. Esenyurt ilçesinde danışmanlık hizmeti alan madde bağımlısı bireylerin sosyo-demografik özellikleri ülkedeki diğer çalışma sonuçlarıyla paralellik gösterse de bölgedeki kullanımın özellikle son yıllarda artış gösterdiği düşünülmektedir. Bu durum da bu kişilere yönelik yeni tedavi stratejilerinin geliştirilmesini gereğini doğurmuştur. Tedavi alternatifleri planlanırken koruyucu tedbirlerin önceliği göz ardı edilmemelidir. Esenyurt ilçesinin demografik yapısının İstanbul ve Türkiye'nin yapısal özellikleri ile de benzerlik göstermesi nedeniyle bu çalışma genel hatlarıyla sadece Esenyurt ilçesi özelinde olmayıp İstanbul ve hatta ülke olarak Türkiye'nin de madde bağımlılığı profiline ışık tutabilir.

Anahtar Kelimeler: Esenyurt İlçesi, Sosyo-demografik Yapı, Madde Bağımlılığı

A SOCIO-DEMOGRAPHIC ANALYSIS OF SUBSTANCE ADDICTED INDIVIDUALS: ISTANBUL ESENYURT EXAMPLE

Abstract

Esenyurt, as the most crowded and cosmopolite district of Istanbul, hosts important realities about drug addiction. In this study, drug addiction fact in Esenyurt is set forth with figures and importance of the problem is tried to be revealed accompanied with solution offers. In this context, the structure between substance-addicted individuals and the socio-demographic structure was evaluated in the light of the information received from individuals who were active in the district of Esenyurt and received consultancy and rehabilitation support from the

* Dr., Kaymakam, İçişleri Bakanlığı Esenyurt Kaymakamlığı, avkg174@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9333-2431>

** Uzman Psikolog, Esenyurt Belediyesi, cemhocaoglu75@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6617-8616>

New Beginners Center, which was established for substance-addicted individuals. Although the socio-demographic characteristics of substance addicts who receive counseling services in Esenyurt district are in line with other study results in the country, it is thought that usage in the region has increased especially in recent years. Under this circumstances, this led to the need to develop new treatment strategies for these people. The priority of preventive measures should not be ignored when planning treatment alternatives. As Esenyurt has similar demographic structure with Istanbul and Turkey, this study can enlighten not only Esenyurt but approximately overall profile of drug addiction in Istanbul and Turkey.

Keyword: Esenyurt District, Socio-demographic Structure, Substance Addiction

Giriş

Esenyurt, gerek nüfusu gerekse kozmopolit yapısı ile İstanbul ilçeleri içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. İstanbul'un Tekirdağ yönüne büyümesi ile daha önce şehir dışında veya kenarında olarak değerlendirilebilecek ilçe, bugün İstanbul içi ulaşım ağlarının da gelişmesi ile şehir merkezi olarak değerlendirilmektedir. Esenyurt ilçesi bir milyona yakın nüfusu ile İstanbul'un en kalabalık ilçesi durumundadır. İlçenin, sanayi bölgesine yakınlığı ve İstanbul'un diğer ilçelerine kıyasla gayrimenkul değerlerinin daha uygun olması sebebi ile ilçe gelir grubu görece düşük vatandaşların ve yabancıların İstanbul içerisinde yoğunlaştıkları bir ilçe haline gelmiştir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası hızlanan Türkiye'nin küresel piyasa ile bütünleşmesi sürecinde İstanbul, sanayinin merkezi olmuş ve geçmişten bugüne artarak devam eden göç dalgası ile İstanbul'un ve özellikle Esenyurt ilçesinin demografik, kültürel ve sosyal yapısı büyük bir değişim geçirmiştir. Son otuz yıldaki bu değişimin hiç kuşkusuz ki olumlu ve olumsuz yanları bulunmaktadır. Bu durum Esenyurt özelinde bir dinamizm ve kültürel zenginlik getirirken nüfusun bu kadar kalabalık olması ve Türkiye'ye iş ve geçim umudu ile gelen mültecilerin de bu ilçeyi tercih etmeleri sebebi ile ilçede adli vakaların da arttığı görülmektedir.

Madde bağımlılığı ile mücadele tüm Türkiye'nin meselesi olduğu kadar Esenyurt ilçesinin de özel ilgi alanına girmektedir. İlçedeki genç nüfusun yoğunluğu, madde bağımlılığı konusunda ilçeye özel çalışmalar yapılmasını gerektirmektedir. Bu çalışma da bu noktadan hareketle Esenyurt özelinde madde bağımlısı bireylerin sosyo-demografik açıdan değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Böyle bir çalışmanın yapılması, Esenyurt ilçesinin Türkiye'nin bütününün küçük bir yansıması olması sebebi ile Türkiye genelinde yapılacak çalışmaların da önünü açacaktır.

Çalışma, giriş ve sonuç hariç üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde çalışmaya dair kavramsal çerçeveden ve uygulanan yöntemden bahsedilmiş ve madde bağımlılığı ile ilgili yapılan çalışmalar üzerine dünyadan ve Türkiye'den örnekler verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünü ise bulgular bölümü oluşturmaktadır. Burada yapılan araştırmada elde edilen bulgular ortaya konulmuş ve tartışma bölümünde de bu bulguların değerlendirilmesi ve yorumlanması yapılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE, YÖNTEM VE LİTERATÜR

BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin (UNODC) iki yılda bir yayınladığı rapora göre, dünya çapında 271 milyon kişi uyuşturucu madde kullanmaktadır. Bu sayı, 15 ila 64 yaşındaki dünya nüfusunun yüzde 5,5'ne tekabül etmektedir (UNODC Annual Report, 2018).

Madde bağımlılığı son yıllarda Türkiye'nin gündemine yerleşmiş önemli sağlık sorunlarından biridir. Madde kullanımı bireysel olarak çeşitli fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklara yol açtığı gibi toplumun yapısını da bozan bir olgudur. Türkiye'de yapılan araştırma bulguları ile yurt dışında, özellikle de ABD'de yapılan araştırma bulguları karşılaştırıldığında Türkiye'de ki bireylerin madde kullanım sıklığının ABD'deki bireylere göre daha az olduğu söylenebilir. Ergenlerde madde kullanım sıklığına yönelik 2003 yılında ESPAD (The European Scholl Survey Project on Alcohol and Other Drugs) tarafından Türkiye'nin de dahil olduğu Avrupa'da 51 ülkede yapılan araştırma sonucunda Türkiye'deki öğrenciler belirlenen kriterlerin ortalama değerlerinin altında kalmışlardır (<http://www.espad.org/turkey>). Türkiye'de madde kullanım oranının Avrupa ülkelerine ve Amerika Birleşik Devletleri'ne göre daha düşük oranda olduğunu gösteren çeşitli çalışmalara karşın madde kullanım sıklığında artış olduğu bildirilmektedir (Ögel vd. 1998:301-307).

2005 yılında ABD'de yapılan Geleceği İzlemek (Monitoring the Future) çalışmasında 12. Sınıf öğrencilerinin yaşam boyu esrar kullanım sıklığı %44,8 olarak bulunmuştur. Yine ABD'de 2005 yılında yapılan bir çalışmada lise öğrencilerinin %38,4'nün yaşamlarında en az bir kere esrar kullandıklarını; %20,2'nin hali hazırda esrar kullandıkları belirlenmiştir (<http://www.usdoj.gov/dea/concern/concern.htm>). Ögel vd. tarafından İstanbul il merkezinde lise öğrencileriyle yapılan bir çalışmada yaşam boyu esrar kullanımı %5,8 olarak bulunmuştur (Ögel vd. 2006:18-23).

Ülkemizde madde kullanımına yönelik araştırmalar sayıca yetersiz olmakla beraber bu konudaki çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Konuyla ilgili 2008 yılında Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Psikiyatri Anabilim Dalı, Alkol ve Madde Bağımlılığı Servisinde 200 hastayla yapılan bir araştırmaya göre, hastaların %79'nun erkek, %58'nin evli, %49'nun ortaokul mezunu, %58'nin bir işi olduğu, %66'nın orta gelir düzeyinde olduğu, %89,5'nin sosyal güvencesinin olduğu, %84,5'nin de çekirdek aile üyesi olduğu ortaya çıkmıştır (Yıldırım vd., 2011:25).

2011 yılında ülkemizde en kapsamlı çalışma, Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (TUBİM) tarafından yapılmıştır. Toplam 129 okulda 11812 öğrenci ile yapılan bu çalışmaya göre öğrencilerin herhangi bir uyuşturucu maddeyi en az bir kere deneme oranının %1,5 olduğu gözlemlenmiştir (Albayrak – Balcı, 2015:31).

Maddeler kullanım sıklıklarına göre sıralandığında esrardan sonra uçucu maddeler gelmektedir. Çok farklı çeşitlerde ortaya çıkan uçucu maddelerin yasa dışı olmaması, ucuz ve kolay edilebilir olması kullanım sıklığını arttırmaktadır (Evren vd., 2001:57-60). Uçucu madde

kullanıcılarının özelliklerinin araştırıldığı bir çalışmada olguların maddeye başlamasının erken yaşlarda olduğu ve diğer maddelerin kullanımına geçişte bir basamak oluşturduğu üzerinde durulmuştur (Özer, 2001).

Kullanıcıların tercih ettikleri maddeler zamanla değişiklik göstermektedir. Günümüzde eğlence kültüründe meydana gelen değişiklikler sebebiyle ecstasy ve benzeri uyarıcı maddelerin kullanımı giderek artmaktadır (Saatçioğlu vd., 2003:109-117). Son yıllarda ise özellikle yeni ortaya çıkan bir madde türü olan bonzai kullanımı ve bonzainin kullanımının düşüşe geçmesiyle opiyat kullanımı gittikçe artış göstermektedir. Fakat günümüzde madde kullanım sıklığı ve yaygınlığı konusunda ülkemizde yapılan çalışmalar halen yetersiz kalmaktadır.

Elde edilen çeşitli verilere rağmen madde kullanımının yasa dışı bir olgu olması bu konuda sağlıklı ve güvenilir bilgi toplanmasını da zorlaştırmaktadır. Buna karşın madde bağımlılığı sorunundan kurtulmak için tedavi merkezlerine başvuran olgularla sağlanan güven ilişkisi ve işbirliği sebebiyle sağlıklı bilgilerin alınabilme olasılığı artmaktadır. Bu çalışma da Esenyurt Kaymakamlığı tarafından Esenyurt ilçesindeki madde bağımlılarının genel bir profilinin çıkarılması ve bu sayede alanda yapılacak önleme, koruma ve tedaviye yönelik çalışmalara katkı sağlamak amacı ile hazırlanmıştır.

Türkiye ve İstanbul'un nüfus itibarıyla en büyük ilçesi olan Esenyurt'ta gerçekleştirilen bu çalışma psiko-dinamik kuram çerçevesinde hazırlanmış olup nevrotik çatışma yaklaşımını benimsemektedir.

Bu bağlamda psiko-dinamik kuram kapsamında, kişilerin madde kullanma sebepleri olarak psikik travmaya bağlı uyarılma, engelleme eksikliği ve ezici hislerin tatmin edilmesi yer almaktadır. Buna göre, kişileri madde bağımlılığı, yaşanan sorunların ortaya çıkardığı diğer bir sorundur. Dolayısıyla, madde bağımlılığı tedavisinin hedefi olarak madde bağımlılığı düşünülmemiş olup psiko-terapötik uygulama teknikleri çoklukla kullanılmaktadır (Kalyoncu, 2005:14-18).

Nevrotik çatışma ise, bireyleri madde kullanımına iten saik, kişilerin toplum baskısından kurtulmak istemesidir. Böylece, madde kullanan kişi, madde kullandığı zaman özgürleştiğini ve baskından kurtulduğunu düşünmektedir (Luborsky, 1984:207).

Bu çalışmada madde bağımlısı bireyler ile sosyo-demografik yapı arasındaki yapı, Esenyurt ilçesinde faaliyet gösteren ve madde bağımlısı bireylere yönelik kurulmuş olan Yeni Başlangıçlar Merkezinden danışmanlık ve rehabilitasyon desteği alan bireylerden alınan bilgiler ışığında değerlendirilmiştir. Danışmanlık hizmeti alan 194 bireyin bilgileriyle elde edilen veriler SPSS paket programına girilerek incelenmiştir. Elde edilen veriler üzerinden betimsel bir analiz (aritmetik ortalama, mod, medyan vb.) ve bağımsız değişkenler için t testi uygulanmıştır.

Çalışma olgularında erişilecek konular olarak, cinsiyet, yaş, sosyal güvence, geçiş ve tercih maddeleri, süreleri, tedavi girişimleri, bırakma

deneyimleri, bireyin ve ailesinin eğitimi ve ikametgâh mahalleleri bulunmaktadır. Çalışma uluslararası yapılan tarama çalışma konularıyla özdeştir.

Sonuçta, Esenyurt ilçesinde danışmanlık hizmeti alan madde bağımlısı bireylerin sosyo-demografik özellikleri ülkedeki diğer çalışma sonuçlarıyla paralellik gösterse de bölgedeki kullanımın özellikle son yıllarda artış gösterdiği düşünülmektedir.

2. BULGULAR

Tablo 1: Başvuran Kişilerin Cinsiyet Dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Erkek	187	96,4	96,4	96,4
Kadın	7	3,6	3,6	100,0
Total	194	100,0	100,0	

Tedavi merkezine bağlı olarak verilen danışmanlık hizmetine 194 kişi başvurmuştur. Başvuran kişilerin %96,4'i (n:187) erkek, %3,6'sı (n:7) kadın hastalardan oluşmaktadır.

Tablo 2: Danışmanlık Hizmeti Alan Kişilerin Yaş Dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 18 yaş altı	8	4,1	4,1	4,1
18-25	113	58,2	58,2	62,4
25-30	46	23,7	23,7	86,1
30-35	17	8,8	8,8	94,8
35 yaş üstü	10	5,2	5,2	100,0
Total	194	100,0	100,0	

Olguların yaşlarının aritmetik ortalaması 24,86 olarak bulunmuştur. Cinsiyete göre değerlendirdiğimizde danışmanlık hizmeti alan erkek bireylerin yaş ortalaması 24,99, kadın bireylerin yaş ortalaması 21,29 olarak bulunmuştur. Ayrıca danışmanlık hizmeti alan bireylerin %58,2'si 18-25 yaş

aralığında, %23,7'si 25-30 yaş aralığında bulunmaktadır. Yaş açısından cinsiyete göre fark istatistiksel olarak anlamlı değildir (p:0.612).

Tablo 3: Danışmanlık Hizmeti Alan Bireylerin Sosyal Güvence Durumu

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid var	68	35,1	35,1	35,1
yok	126	64,9	64,9	100,0
Total	194	100,0	100,0	

Kurumumuza başvuran olguların %35,1'nin (n:68) sosyal güvencesi varken, %64,9'unun (n:64,9) herhangi bir sosyal güvencesi bulunmamaktadır.

Tablo 4: Danışmanlık Hizmeti Alan Bireylerin Başlangıç Maddeleri

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Esrar	136	70,1	70,1	70,1
Opiyat	28	14,4	14,4	84,5
Bonzai	4	2,1	2,1	86,6
Ecstasy	9	4,6	4,6	91,2
Uçucu maddeler	17	8,8	8,8	100,0
Total	194	100,0	100,0	

Bireylerin ilk olarak kullandıkları madde çeşitlerine bakıldığında %70,1 oranında esrar kullanımı belirgin olarak öne çıkmaktadır. Daha sonra esrarı %14,4 opiyat, %8,8 uçucu maddeler, %4,6 ecstasy ve %2,1 bonzai kullanımı takip etmektedir. Madde bağımlılığı alanında yapılan birçok çalışmada esrar bir geçiş maddesi olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar da bu olguyu destekler niteliktedir.

Tablo 5: Danışmanlık Hizmeti Alan Bireylerin Tercih Maddeleri

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Esrar	1	,5	,5	,5
opiyat	179	92,3	92,3	92,8
bonzai	10	5,2	5,2	97,9
ecstasy	3	1,5	1,5	99,5
uçucumaddeler	1	,5	,5	100,0
Total	194	100,0	100,0	

Danışmanlık hizmeti alan bireylerin tercih maddelerine bakıldığında ise %92,3 ile opiyat kullanımı öne çıkmıştır. Opiyat kullanımını %5,2 bonzai, %1,5 ecstasy, %0,5 esrar ve uçucu madde kullanımı takip etmektedir.

Tablo 6: Danışmanlık Hizmeti Alan Bireylerin Madde Kullanım Süreleri

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	8	4,1	4,1	4,1
2	10	5,2	5,2	9,3
3	13	6,7	6,7	16,0
4	19	9,8	9,8	25,8
5	24	12,4	12,4	38,1
6	21	10,8	10,8	49,0
7	25	12,9	12,9	61,9
8	19	9,8	9,8	71,6
9	9	4,6	4,6	76,3
10	18	9,3	9,3	85,6
11	3	1,5	1,5	87,1
12	6	3,1	3,1	90,2
13	6	3,1	3,1	93,3
14	1	,5	,5	93,8

15	3	1,5	1,5	95,4
16	1	,5	,5	95,9
19	1	,5	,5	96,4
20	5	2,6	2,6	99,0
24	1	,5	,5	99,5
29	1	,5	,5	100,0
Total	194	100,0	100,0	

Araştırmamızda yer alan olguların %38,1'i 5 yıldan daha bir kısa süredir madde kullanımını sürdürmektedir. 10 yıldan daha fazla bir süredir madde kullanımını sürdüren bireylerin oranı ise %14,6'dır. Bu sonuçlar Esenyurt ilçesindeki madde kullanımının son yıllarda artış gösterdiğinin ve uzun süreli kullanımın oranının düşük olduğunun göstergesidir.

Tablo 7: Danışmanlık Hizmeti Alan Bireylerin Eski Tedavi Girişimleri

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid var	114	58,8	58,8	58,8
yok	80	41,2	41,2	100,0
Total	194	100,0	100,0	

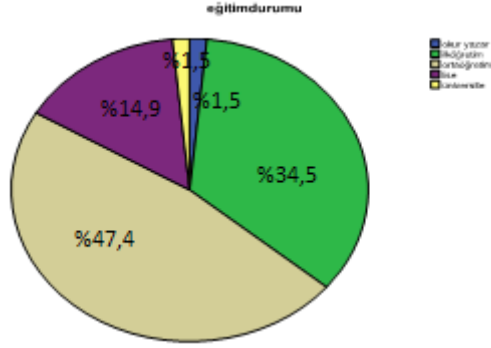
Esenyurt Yeni Başlangıçlar Merkezi'ne bağlı verilen danışmanlık hizmetinden yararlanmak için başvuran kişilerin %58,8'i hayatları boyunca en az bir kere olmak üzere madde bağımlılığı tedavisi için herhangi bir sağlık kuruluşundan yararlandığını %41,2'si herhangi bir sağlık kuruluşundan hiçbir destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Tablo 8: Danışmanlık Hizmeti Alan Bireylerin Daha Önceki Madde Kullanımını Bırakmaya Deneyimleri

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid var	133	68,6	68,6	68,6
yok	61	31,4	31,4	100,0
Total	194	100,0	100,0	

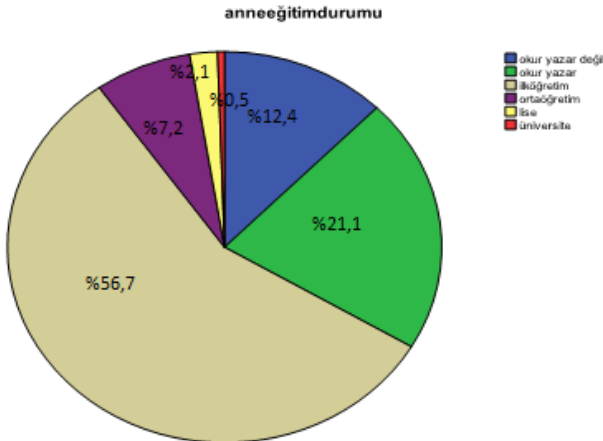
Danışmanlık hizmeti alan bireylerin %68,6'sı en az bir kere 7 gün boyunca olmak üzere madde kullanımına ara verme deneyimi yaşarken, %31,4'ü daha önce hiç madde kullanımına ara vermemiştir. Burada 7 günlük bırakma deneyiminin ele alınmasının sebebi bireylerin ağır yoksunluk tablolarının geçirdiği dönemini herhangi bir madde kullanımı olmadan atlattır.

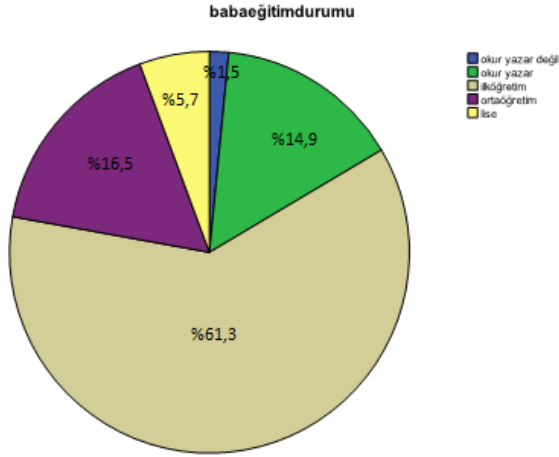
Tablo 9: Danışmanlık Hizmeti Alan Bireylerin Eğitim Durumu

Danışmanlık hizmeti alan bireylerin %1,5'i herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmamış ama okuryazar, %34,5'i ilköğretim, %47,4'ü ortaokul, %14,9'u lise, %1,5'ini üniversite mezunu olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar madde kullanan bireylerin genel olarak ilköğretim ve ortaokul mezunlarından oluştuğunu ve bu yaş grubundan sonra eğitim öğretim hayatlarını sürdüremediklerini işaret etmektedir.

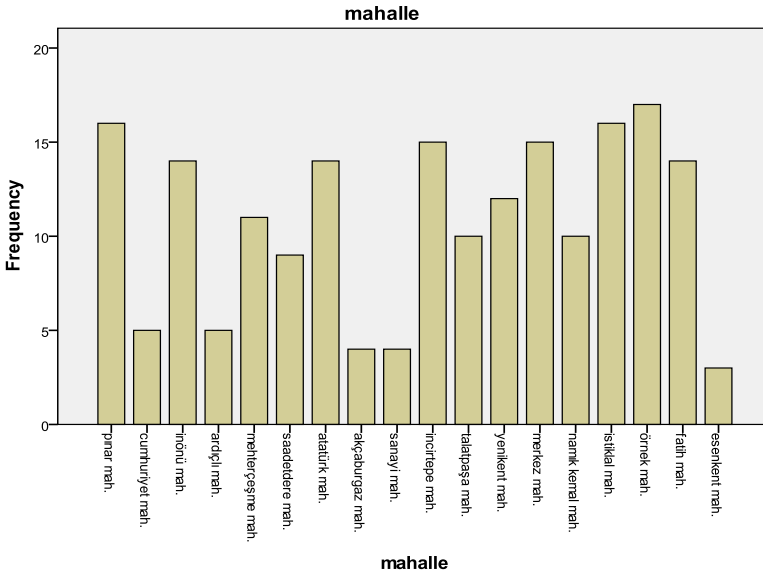
Tablo 10: Danışmanlık hizmeti alan bireylerin anne ve babalarının eğitim durumları

Danışmanlık hizmeti alan bireylerin anne eğitim durumlarının %12,4'ü (n:24) okuryazar değil, %21,1'i (n:41) okuryazar, %56,7'si (n:110) ilköğretim, %7,2'si (n:14) ortaöğretim, %2,1'i (n:4) lise %0,5'i (n:1) üniversite mezunu olarak tespit edilmiştir. Danışmanlık hizmeti alan bireylerin baba eğitim durumları ise %1,5'i okuryazar değil, %14,9'u okuryazar, %61,3'ü ilköğretim mezunu, %16,5'i ortaöğretim, %5,7'si lise mezunu olarak tespit edilmiştir.

Tablo 10: Danışmanlık Hizmeti Alan Bireylerin İkamet Ettikleri Mahalleler

Danışmanlık hizmeti alan bireylerin Esenyurt ilçesi içerisinde ikamet ettikleri mahallelerin dağılımına bakıldığında en fazla danışmanlık hizmeti alan bireylerin ikamet ettikleri 5 mahalle sırasıyla; Örnek mah. (17), İstiklal mah. (16), Pınar mah. (16), İncirtepe mah. (15), Merkez mah. (15) olarak belirlenmiştir.

3. TARTIŞMA

Danışmanlık hizmeti alan bireylerin cinsiyete göre dağılımlarına baktığımızda başvuran kişilerin %96,4'i (n:187) erkek, %3,6'sı (n:7) kadın hastalardan oluştuğunu görmekteyiz. Çalışmamızda elde edilen bu bulguyu ülkemizde bağımlılık alanında yapılan çeşitli çalışmalar da desteklemektedir. 1998-2002 yılları arasında AMATEM de tedavi gören hastaların yıllara göre dağılımları kadınlarda %4.2 - %4.9, erkeklerdeyse %95.1 - % 95.8 olarak belirlenmiştir (Türkcan, 1998:56-64.). Özel tedavi kurumu verilerinde yatan kadın hasta oranı devlet hastanesi verilerine göre biraz daha fazla olsa da bağımlılık tedavisi için yatarak tedavi gören kadın sayısı belirgin olarak azdır (Türkcan, 1998:56-64). Madde kullanımının kadınlar arasında az görülmesinin nedeni olarak Türk toplumunda ataerkil bir aile sisteminin baskın olması ve toplumda kadının sosyal yaşamda yerinin az olması nedeniyle maddeyle buluşmasının erkek toplumuna göre daha zor olduğu için kadınlarda madde kullanımının az olduğu söylenebilir.

Olguların yaşlarının aritmetik ortalaması 24,86 olarak bulunmuştur. Ayrıca danışmanlık hizmeti alan bireylerin %58,2'si 18-25 yaş aralığında, %23,7'si 25-30 yaş aralığında bulunmaktadır. Danışmanlık hizmeti alan bireylerin büyük bir çoğunluğu genç yetişkin grubundan oluşmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar ele alındığında madde bağımlılığı alanında ülkemizde yapılan çeşitli araştırmalarla tutarlı bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Tedavi ve rehabilitasyon amacıyla danışmanlık hizmeti için başvuran olguların %35,1'inin (n:68) sosyal güvencesi varken, %64,9'unun (n:64,9) herhangi bir sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Bu durum özellikle maddi durumu iyi olmayan ailelerin madde bağımlısı üyelerini detox amacıyla hastaneye yatırmalarını zorlaştırmaktadır. Bu durumun önüne geçilmesi için danışmanlık hizmetinde bireylerin sosyal güvencelerinin oluşturulması amacıyla kaymakamlığa yönlendirme işlemi yapılmaktadır. Ayrıca maddi durumu kötü olan bireylerin detox masrafları ücretsiz karşılanmaktadır.

Danışmanlık hizmeti alan bireylerin tercih maddelerine bakıldığında ise %92,3 ile opiyat kullanımı öne çıkmıştır. Opiyat kullanımını %5,2 bonzai, %1,5 ecstasy, %0,5 esrar ve uçucu madde kullanımı takip etmektedir. Bireylerin ilk olarak kullandıkları madde çeşitlerine bakıldığında ise %70,1 oranında esrar kullanımı belirgin olarak öne çıkmaktadır. Daha sonra esrarı %14,4 opiyat, %8,8 uçucu maddeler, %4,6 ecstasy ve %2,1 bonzai kullanımı takip etmektedir. Opiyat ilk kullanılan maddeler arasında esrara göre çok düşük bir oranda kalmaktadır. Bu bulgu esrarın yasadışı maddeye geçişte bir basamak olduğu görüşünü desteklemektedir.

Araştırmamızda yer alan olguların %38,1'i 5 yıldan daha bir kısa süredir madde kullanımını sürdürmektedir. 10 yıldan daha fazla bir süredir madde kullanımını sürdüren bireylerin oranı ise %14,6'dır. Bu sonuçlar Esenyurt ilçesindeki madde kullanımının son yıllarda artış gösterdiğinin ve uzun süreli kullanımın oranının düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmamızda danışmanlık hizmetinden yararlanmak için başvuran kişilerin %58,8'i hayatları boyunca en az bir kere madde bağımlılığı tedavisi için herhangi bir sağlık kuruluşundan yararlanırken %41,2'i herhangi bir sağlık kuruluşundan hiçbir destek almadığı şeklinde beyanda bulunmuşlardır. Bu sonuçlar ışığında Esenyurt ilçesinde madde kullanımının özellikle son yıllarda artış gösterdiği ve buna bağlı olarak da madde bağımlısı olan bireylerin önceki tedavi girişimi oranının da düşük olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu çıkarımı destekleyen diğer bir bulgu da madde bağımlısı bireylerin daha önce bırakma deneyimi olup olmamasıdır. Danışmanlık hizmeti alan bireylerin %68,6'sı en az bir kere 7 gün boyunca olmak üzere madde kullanımına ara verme deneyimi yaşarken, %31,4'ü daha önce hiç madde kullanımına ara vermemiştir.

Danışmanlık hizmeti alan bireylerin %1,5'i herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmamış ama okuryazar, %34,5'i ilkokul, %47,4'ü ortaokul, %14,9'u lise, %1,5'i üniversite mezunu olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar madde kullanan bireylerin genel olarak ilkokul ve ortaokul mezunlarından oluştukları ve bu yaş grubundan sonra eğitim öğretim hayatlarını sürdüremediklerini işaret etmektedir. Bu durum özellikle bireylerin madde kullanımını bırakmasından sonra büyük önem arz etmektedir. Madde bağımlısı bireylerin eğitim seviyelerinin düşük olması kişilerin maddeyi bıraktığı dönemde sosyal hayat ve iş yaşantısına entegrasyonunu zorlaştırmaktadır. Sosyal hayata ve iş hayatında tutunamayan bireylerin nüks yaşama olasılığı daha da artmaktadır. Bu tip durumların önüne geçebilmek için madde bağımlısı bireylere detox sonrası rehabilitasyon sürecinde eğitimlerinin devamı için gerekli teşvik ve çalışmalar yapılmalıdır.

Danışmanlık hizmeti alan bireylerin anne eğitim durumlarının %12,4'ü (n:24) okuryazar değil, %21,1'i (n:41) okuryazar, %56,7'si (n:110) ilköğretim, %7,2'si (n:14) ortaöğretim, %2,1'i (n:4) lise %0,5'i (n:1) üniversite mezunu olarak tespit edilmiştir. Danışmanlık hizmeti alan bireylerin baba eğitim durumları ise %1,5'i okuryazar değil, %14,9'u okuryazar, %61,3'ü ilköğretim mezunu, %16,5'i ortaöğretim, %5,7'si lise mezunu olarak tespit edilmiştir.

Danışmanlık hizmeti alan bireylerin Esenyurt ilçesi içerisinde ikamet ettikleri mahallelerin dağılımına bakıldığında en fazla danışmanlık hizmeti alan bireylerin ikamet ettikleri 5 mahalle sırasıyla; Örnek mah. (17), İstiklal mah. (16), Pınar mah. (16), İncirtepe mah. (15), Merkez mah. (15) olarak belirlenmiştir.

Sonuç

Özellikle son yıllarda gençler arasında yasadışı madde kullanımının giderek yaygınlaşma eğiliminde olması bu kişilere yönelik yeni tedavi stratejilerinin geliştirilmesini gereğini doğurmuştur. Tedavi alternatifleri planlanırken koruyucu tedbirlerin önceliği göz ardı edilmemelidir. Bu stratejilerin belirlenmesi amacıyla Esenyurt genelinde öncelikli olarak okullar olmak üzere madde kullanımı sıklığı üzerinde geniş bir alan çalışması yapılması gerekmektedir. Yapılacak bu çalışma öncelikli olarak müdahale çalışmalarının yapılması gerektiren yaş gruplarının belirlenmesinde yardımcı olacaktır. Okullarda yapılacak bu çalışmayla birlikte risk grubunda olan öncelikli okullar belirlenerek bu okullarda önleme çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Önleme çalışmaları konusunda okullarda bulunan rehber öğretmenleri için ortak bir eğitim programının (hayır deme becerisi, güvenlik becerileri, iletişim, sosyal yeterlilik çalışmaları vb.) hazırlanması da bu çalışmaların etkinliğini arttıracak diğer bir unsurdur. Ayrıca Esenyurt genelinde madde kullanım sıklığı, madde kullanımına karşı tutum ve algılar konusunda yapılacak çalışmalarla riskli mahallerin belirlenmesi önleyici çalışmaların yapılmasında yol gösterici olacaktır. Belirlenen bu mahallerde yapılacak olan bilinçlendirme çalışmaları, sosyal hizmet uzmanları eşliğinde ev ziyaretleri vb. çalışmalar önleme ve madde bağımlısı bireyleri tedaviye yönlendirme konusunda büyük katkı sağlayacaktır. Ayrıca danışmanlık hizmeti verilmesi esnasında kullanılan bilgi toplama formunun detaylandırılarak yenilenmesi, bu bilgilerin bilgisayar ortamında saklanması verilen hizmetin kalitesinin artmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Albayrak S. – Balcı, S. (2014). Gençlerde Madde Bağımlılığı ve Önlenmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*. 11 (2): 31
- ESPAD (The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs). <http://www.espad.org/turkey> web sitesinden alınmıştır.
- Evren, C. – Ögel, K. – Tamar, D. – Çakmak, D. (2001). Uçucu madde kullanıcılarının özellikleri. *Bağımlılık Dergisi*. 2: 57-60.
- Kalyoncu, A. (2005). Eroin Bağımlılığı. *Türkiye Klinikleri Dergisi*, J Int. Med. Science, 4 (7), 14-18.
- Luborsky, L. (1984). *Principles of Psychoanalyticpsychotherapy: A Manual for Supportive-Expressive Treatment*, New York, 207.

- Ögel, K. - Tamar, D. - Çakmak, D. (1998), Madde Kullanımı Sorununda Türkiye'nin Yerine Bir Bakış. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 9: 301-307
- Ögel, K.-Taner, S.-Eke, C. Y. (2006). Onuncu Sınıf Öğrencileri Arasında Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Yaygınlığı: İstanbul Örnelemi. *Bağımlılık Dergisi*, 7(1), 18-23.
- Özer, Ö. A. (1991). *Ortaöğretimde Öğrencilerin Psikoaktif Madde Kullanımına Yaklaşımı ve Demografik Özellikler. Uzmanlık Tezi*, İstanbul: Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi.
- Saatçioğlu, Ö. – Evren, C. – Çakmak, D. (2003). 1998–2002 Yılları Arasında Yatarak Tedavi Gören Alkol Ve Madde Kullanımı Olan Olguların Değerlendirilmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 4: 109-117
- Türkcan, A. (1998). Türkiye' de Madde Kullananların Profili: Hastane Verilerinin İncelenmesi. *Düşünen Adam*. 11: 56–64.
- UNODC Annual Report. https://www.unodc.org/documents/AnnualReport/Annual-Report_2018.pdf
- U.S. Drug Enforcement Administration resmi web sitesinde <http://www.usdoj.gov/dea/concern/concern.htm>
- Yıldırım, B. – Engin, E. – Yıldırım, S. (2011). Alkol ve Madde Bağımlılarında Yalnızlık ve Etki Eden Faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi- Journal of Psychiatric Nursing*, 2 (1): 25.

Extended Abstract

Substance addiction settled on Turkey`s agenda in recent years is one of the major health problems. Substance abuse is a phenomenon that causes individual physical and psychological disorders as well as disrupting the structure of the society. The comparison of the studies carried out in Turkey and abroad, especially in the United States, shows that substance use in Turkey is less than the individuals in the United States. A study carried out, in 51 countries in Europe including Turkey, by ESPAD (The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs on adolescent substance use frequency showed that students in Turkey remained below the average value of the set criteria. Even though the studies show that substance use in Turkey is lower than the European countries and the United States Rates,

substance use in Turkey has reported to increase. Although the number of studies on substance use in our country is inadequate, the studies on this subject are increasing day by day.

One of the most important ways to be successful in fighting with drugs is to thoroughly investigate scientific, technical and statistical data about the problem in the place where a problem occurred. In this context, this study reveals in the light of statistical data that the substance addiction problem in Esenyurt district, which has a considerably young population, is becoming increasingly more dangerous, but it can be minimized by implementing protective and preventive measures. Known as both Turkey's and İstanbul's most populous city which hosts about 200.000 foreigners and thus has a cosmopolitan nature, Esenyurt is facing with this problem as well.

96.4% of the substance addicts who applied to the Yeni Başlangıçlar Merkezi, which is evaluated within the scope of the study and serves for the purpose of treatment and rehabilitation in Esenyurt district, are male and 3.6% are female patients. The mean age of the cases was found to be 24.86. While 35.1% of the addicts had social security, 64.9% did not have any social security. When we look at the types of substances that individuals use for the first time, cannabis use is prominent with a rate of 70.1%. Considering the items preferred by these individuals, opiate use stands out with 92.3%. In addition, 38.1% of the cases in the study had been using the substance for less than 5 years. Considering the 7-day quitting experience, 31.4% of cases had never stopped using drugs. In addition, 41.2% of these people declared that they did not receive any support from any health institution up to that time. 34.5% of the participants who received counseling were primary school graduates and 47.4% of them were secondary school graduates. The distribution of the neighborhoods where individuals reside within the district of Esenyurt demonstrated that the leading neighborhoods are Örnek, İstiklal, Pınar, İncirtepe and Merkez.

Despite obtaining numerous types of data, the fact that substance use is an illegal phenomenon makes it difficult to collect healthy and reliable information on this matter. However, the fact that trust relationship and cooperation was formed with the patients who applied to the treatment centers to get rid of the substance addiction problem, the probability of obtaining healthy information in the present study increased. This study was carried out by Esenyurt District Governorate in order to make a general profile of substance addictions in Esenyurt district and thus contributes to the prevention, protection and treatment studies in the field.

Especially in recent years, the increasing tendency of illegal substance use among young people has led to the need to develop new treatment strategies for these people. Combating drug addiction in Esenyurt district is possible not only by taking safety precautions but also by taking all socio-cultural, economic and educational preventive and protective measures covering all segments of the society. In order to determine these strategies, a wide field study should be conducted on the frequency of substance use,

especially schools in Esenyurt district. In addition, the determination of risky areas, attitudes and perceptions towards substance use across Esenyurt with scientific studies will be a guide for carrying out further preventive studies.

The most effective fight against substance abuse is to have knowledge and awareness on this subject. The institution that plays the most important role in creating this awareness is, of course, the family. There is a great responsibility for parents to prevent substance abuse. Parents can keep their children closer to them in a stable family environment by providing both financial and spiritual support. In this context, families should give children the opportunity to express their thoughts and feelings, and enable them to take up hobbies such as sports, reading and being a member and working in some volunteer organizations. The child, who gets closer to different people and groups as a result of his or her departure from the family, also puts his or her safety at risk.

ÇALIŞANLARIN KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK ALGISININ İŞ TATMİNİ VE İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİ: GEMİ ACENTELERİNDE BİR UYGULAMA*

Özlem SANRI** & Ayşe İLGÜN KAMANLI***

Öz

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ile ilgili araştırmalar son yıllarda artmaya ve dikkat çekmeye başlamıştır. Yazında kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili çalışmalar incelendiğinde çoğunlukla müşteri davranışı, örgüt performansı ve örgütsel bağlılık üzerine etkileri ile ilgili araştırmalar yapıldığı belirlenmiştir. Çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algısının etkilerini ölçen araştırmaların ise örgütsel bağlılık üzerine yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada denizcilik işletmelerinden biri olan gemi acentelerinde çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algısının iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerine etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Dünyadaki malların yüzde 85'inden fazlasının deniz yolu ile taşındığı bilinmektedir. Bu sebeple denizyolu taşımacılığı uluslararası ticaretin can damarını oluşturmaktadır. Emek yoğun ve rekabetçi bir çevrede operasyonlarını yürüten ve bir hizmet sektörü olan denizyolu taşımacılığı sektöründe bu konunun araştırılmadığı belirlenmiştir. Araştırma Türkiye'de gemi acenteliği hizmeti veren işletmelerin çalışanlarına anket yöntemiyle uygulanmıştır. Çalışma sonucunda kurumsal sosyal sorumluluk algısının çalışanların iş tatmini üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğu ancak işten ayrılma niyeti üzerinde negatif bir etkisinin olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Denizcilik İşletmeleri, İş Tatmini, İşten Ayrılma Niyeti

THE EFFECT OF EMPLOYEE PERCEPTIONS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY ON JOB SATISFACTION AND TURNOVER INTENTION: A STUDY ON SHIP AGENCIES

Abstract

Research on corporate social responsibility (CSR) has started to increase and attract attention in recent years. When the studies on corporate social responsibility in the literature are examined, it has been determined that research is mostly composed of the effects of customer behavior, organizational performance and organizational commitment. Studies that measure the effects of corporate social

* Bu çalışmanın verisi Kasım-Aralık 2018'de anket yöntemiyle gemi acentesi çalışanlarından toplanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, ozlem.sanri@yeditepe.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9788-6594>.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Doğuş Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, ailgun@dogus.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5562-8004>.

responsibility perception of employees have been determined to focus on organizational commitment. In this study, it is aimed to determine the effects of corporate social responsibility perception of ship agency employees on the job satisfaction and turnover intention. More than 85 percent of goods are transported by maritime transportation. Thus, it can be said that maritime transportation is the backbone of international trade. It is determined that this issue has not been investigated in the maritime transportation sector which is a service sector that carries out its operations in a labor intensive and competitive environment. The survey was applied to the employees of the companies that provide ship agency services in Turkey. As a result of the study, it was found out that the perception of corporate social responsibility had a positive effect on employees' job satisfaction but had a negative effect on turnover intention.

Keywords: *Corporate Social Responsibility, Maritime Businesses, Job Satisfaction, Turnover Intention*

Giriş

Günümüzde işletmeler kar elde etmenin yanı sıra aynı zamanda topluma fayda sağlamak için de çalışmalarını sürdürmektedir. İşletmeler KSS faaliyetleri kapsamında planlar yapıp, fark yaratan stratejiler üzerinde çalışmaktadırlar. KSS uygulamaları ilk zamanlarda hayırseverlik uygulamalarına dayanırken, son yıllarda yeni ve modern bir iş uygulaması haline gelmiştir. Avrupa Komisyonu'nun (2006) tanımına göre KSS: "İşletmelerin sosyal ve çevresel konulardaki ilgileri ile işletme operasyonlarını ve paydaşlarıyla gönüllü olarak gerçekleştirdikleri etkileşimlerini bütünleştirdikleri bir kavramdır". Özellikle doğrudan son tüketiciye hizmet veren B2C (işletmeden müşteriye) sektörlerde KSS uygulamalarına ağırlık verildiği gözlemlenmektedir. İşletmeden işletmeye (B2B) hizmet veren bir sektör olan denizcilik işletmelerinde ise, KSS uygulamalarının işletme operasyonlarıyla bütünleştirilmesi, sektörün müşterileri olan uluslararası markalar tarafından talep edilmektedir (Pawlik vd., 2012:210).

Diğer yandan, küresel rekabetin egemen olduğu iş dünyasında işletmeler için en önemli rekabet unsuru insan sermayesidir. İşletmeler varlıklarını sürdürebilmek için gerekli olan yetenekli insan kaynağını buldurmak durumundadır. İş tatmini yüksek olan çalışanların kurumdan ayrılmaları beklenmez. Ancak işte ayrılma niyeti olan bir çalışanın ise yakın zamanda istifa etme gibi bir planı bulunmaktadır. Bu çerçevede yetenekli ve kurum kültürüne adapte olmuş çalışanların işten ayrılması beraberinde çeşitli sorunlar getirmektedir. Bu sorunlardan biri, çalışanların işten ayrılması sonucunda işletmenin karşı karşıya kalacağı maliyetlerdir. Yeni çalışanların işe alım süreçleri, eğitim ve oryantasyon gibi maliyetler bunlardan bazılarıdır (Bannister ve Griffeth, 1986:435). Bu noktada işletmeler yüksek performans gösteren çalışanlarını elde tutmak için çaba göstermelidirler. İşletmenin KSS aktiviteleri çalışanların motivasyonuna, iş tatminin arttırılmasına ve işten ayrılma niyetinin ise azaltılmasına yönelik bir etken olarak düşünülmektedir.

İşletmelerde insan kaynaklarının düşük iş tatmini, yüksek iş stresi, düşük performans ve yüksek işten ayrılma niyeti; kurumsal performansı olumsuz yönde etkilemektedir. Yapılan birçok çalışmada, her zaman çok kuvvetli olmamakla birlikte, iş tatmini ve işgücü devri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Chatman, 1991:463). İşten ayrılma niyeti çalışanların örgüte bağlılıklarını olumlu ve olumsuz olarak etkileyebilecek iş tatmini ile ilişkilidir. İşten ayrılma niyeti, çalışanların işlerinden yeterince memnun olmamalarından dolayı tatminsizlik yaratarak başka iş aramalarına yönlendiren yıkıcı bir tutumdur. İşletmelerin en büyük rekabet aracı olan insan sermayesini kaybetmemek için çalışanların işten ayrılma niyetini artıran durumların farkında olmaları ve iş tatminlerini arttıracak bazı aktiviteler planlamaları gerekmektedir.

Denizcilik işletmeleri içinde önemli bir yeri olan gemi acenteleri: “... yaptıkları anlaşmalarla gemi sahibi gerçek veya tüzel kişiler ile kaptan, işleyen veya gemi kiralayanın nam ve hesabına hareket eden ve üçüncü kişi ve kuruluşlara karşı bunların haklarını koruyan, bu çerçevede yaptıkları iş ve işlemlerde kendi kusurları dışında sorumlu tutulamayan, anlaşmadaki kişi veya kuruluş” olarak tanımlanmıştır (Gemi Acenteleri Yönetmeliği, 2012). Gemi acenteleri temsil ettikleri donatanlara ve müşterilerine yetkilendirildikleri bölge sınırları içinde hizmet vermektedir. Gemi acentesi çalışması olabilmek için gerekli koşullar Gemi Acenteleri Yönetmeliği’nde açıkça belirtilmiştir. Buna göre; adaylarda gerekli eğitimleri tamamlaması, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı’nın yapmış olduğu sınavda başarılı olma şartları aranmaktadır.

Bu çalışmada gemi acentelerinin uyguladığı KSS faaliyetlerinin çalışanların iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Nicel araştırma yöntemleri uygulanarak yapılan analiz sonucunda gemi acenteleri yöneticileri için bazı önerilerde bulunulmuştur.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Girişin ardından, kurumsal sosyal sorumluluk, iş tatmini ve işten ayrılma niyetine yönelik yazın taramasına yer verilerek hipotezler açıklanmıştır. Bir sonraki bölümde ampirik çalışma paylaşmakta ve bulgular tartışılmaktadır. Son bölümde ise elde edilen sonuçlar özetlenmekte ve gelecek çalışmalar için öneriler sunulmaktadır, çalışmaya ait kısıtlar belirtilmektedir.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı Ve Kapsamı

Kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili yapılan ilk araştırmalarda sosyal sorumluluk olarak bahsedilmiştir. Howard R. Bowen (1953) konsepti günümüzdeki anlamıyla kullanmaya başlayan kişilerden birisidir. (Carroll, 1999:270). Ancak tanımlar incelendiğinde kurumsal sosyal sorumluluğun sadece bir yönünü ön plana çıkardığı dikkat çekmektedir. 1990’lar ile paydaş teorisi, işletme etiği teorisi ve kurumsal vatandaşlık temaları ön plana çıkmıştır. Carroll’a göre (1999); “kurumsal sosyal sorumluluk için firmalar

kar elde etmek için çaba göstermeli, yasalara uymalı, etik olmalı ve iyi bir kurumsal vatandaş olmalıdır”.

2000’li yıllar ile birlikte kurumsal sosyal sorumluluk için oluşturulan modeller; piramit, kesişen daireler ve eş merkezli daireler olarak belirtilmiştir (Geva, 2008:5). Dahlsrud’ın (2006) çalışmasında, kurumsal sosyal sorumluluk için yapılan tanımlamalar incelenmiş, içerik analizi ile tanımların benzer ve farklı yönleri belirlenerek (Dahlsrud, 2006:10), tanımlamalar beş boyut altında sınıflandırılmıştır. Bu boyutlar şu şekilde sıralanmıştır: çevresel boyut (doğal çevre), sosyal boyut (işletme ve toplum arasındaki ilişki), ekonomik boyut (sosyo-ekonomik veya finansal boyut), paydaş boyutu (paydaşlar ya da paydaş grupları) ve gönüllülük boyutudur (yasanın öngörmediği eylemler). Ayrıca kurumsal sosyal performans, kurumsal sosyal yönelim, kurumsal sosyal sorumluluk açıklamaları ortaya çıkmıştır. Kurumsal sosyal performans, işletmenin kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerine göre işletmenin nasıl iyi bir şekilde işlerini yaptığı üzerine odaklanırken (Wood, 1991:698), kurumsal sosyal yönelim yöneticiler ve paydaşların genel olarak kurumsal sosyal sorumluluğu nasıl gördükleri ile ilgilidir (Smith ve diğerleri, 2004:75). Kurumsal sosyal sorumluluk açıklamaları ise kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerinin iletilmesidir.

McWilliams ve Siegel (2001:117) kurumsal sosyal sorumluluğu “işletmenin çıkarları ve hukukun gerektirdiği şeylerin ötesinde, sosyal faydaya yönelik eylemler” olarak tanımlamıştır. Yalnızca hukukun gerektirdiği kurallara uygun eylemler içinde bulunmak sosyal sorumluluk olarak kabul edilmemektedir. İşletmelerin yaptığı kurumsal sosyal sorumluluk aktiviteleri olarak geri dönüşümlü paketler kullanmak, çevre kirliliğini önleyici projeler ya da üretim teknikleri kullanımı, yerel işletmelerin gelişimine destek olan aktiviteler, sağlık ve sosyal konularda bilinçlendirme kampanyaları örnek verilebilmektedir.

B2C olarak adlandırılan işletmeden müşteriye sektörlerde son yıllarda kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının arttığı gözlemlenirken, denizcilik sektörü gibi B2B yani işletmeden işletmeye olan sektörlerde kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine yöneticilerin ne ölçüde önem verdiği merak konusudur. Müşterileri işletmeler olan deniz taşımacılığı işletmeleri türev talep olarak yük taşımacılığı yapmaktadır. Hizmetlerini öncelikle düşük maliyetle müşterilerine sunmaya odaklanan işletmeler, yoğun rekabetin yaşandığı bu çevrede aynı zamanda Dünya Denizcilik Örgütü’nün (IMO) çıkarmış olduğu düzenlemelere de uygun olarak operasyonlarını yürütmek zorundadır. Çalışanların emniyeti ve güvenliği, çevre kirliliği vb. başlıklardaki bu düzenleyici sistem, denizcilik sektörünü kurumsal davranışa yönlendirmektedir. Yazında denizcilik sektöründe KSS açıklamaları ve uygulanabilirliği ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

Fafaliou vd. (2006) çalışmasında, Yunanistan’da bulunan kısa yol deniz taşımacılığı işletmelerinde KSS’nin uygulanabilirliği araştırılmıştır. Araştırma sonucunda KSS faaliyetlerinin yalnızca çok uluslu işletmelerin

Yunanistan'daki iştirakleriyle veya sosyal sorumluluk davranışlarının kurumsal faydalarından kişisel olarak farkında olan armatörlerle sınırlı olduğu belirlenmiştir (Fafaliou vd., 2006: 413). Drobetz vd. (2014) deniz taşımacılığı işletmelerinin KSS açıklamaları (disclosure) ve finansal performansları arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Şirket büyüklüğü, finansal kaldıraç ve mülkiyet yapısı ile KSS açıklamaları arasında da ilişki tespit edilmiştir (Drobetz vd., 2014:27). Skovgaard (2014), çalışmasında karlılık açısından KSS'yi değerlendirmiştir. Ayrıca, Avrupa Birliği'nin yayımladığı KSS politikalarının denizcilik sektöründe 2008 yılı sonrasında rekabet avantajı için ne ölçüde fırsatlar yarattığını ve deniz taşımacılığı işletmelerinin 2008-2010 yılları arasında diğer sektörlere kıyasla bu fırsatlardan ne ölçüde faydalandığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda KSS uygulamalarının rekabet avantajı elde etmede önemli bir araç olduğu ayrıca 2008 finansal krizi sonrası denizcilik sektöründe rekabet avantajı elde etmek için KSS uygulamalarının fırsat yarattığını belirlemiştir. 2007 yılından önce Danimarkalı deniz taşımacılığı işletmelerinin KSS hakkında rapor vermediği görülmüştür. 2008 yılında ise 1000 Danimarkalı şirketin %57'si KSS raporu yayınlarken, deniz taşımacılığı işletmelerinin yalnızca %8'i rapor yayınlamıştır. 2009 yılında ise bu sayının %92'e yükseldiği belirlenmiştir (Skovgaard, 2014:523). Pawlik vd. (2012), dünyanın önde gelen düzenli hat taşımacılığı işletmelerinin KSS raporlamalarında çevresel konulara odaklandığını belirlemiştir. Sürdürülebilirliğe entegre olma amacıyla paydaşlarla olan ilişkilerin de KSS aktivitelerinde yer edindiği görülmüştür (Pawlik vd. 2012:209).

Bu araştırmada kurumsal sosyal sorumluluk paydaş boyutu üzerinden incelenmiştir. Çalışanlar, kurumsal sosyal sorumluluğu işletmenin paydaşı olarak talep eden önemli kaynaklardan birisidir. Paydaş "örgütün amaçlarının başarılmasının etkileyen ya da etkilenen birey ya da grup" olarak tanımlanmıştır (Freeman, 1984:46). Bu tanımla işletmeye yatırım yapanlar, yöneticiler ve çalışanlar önemli paydaşlar olarak belirlenmiştir. Çalışanlar açısından incelendiğinde güvenlik, emek ilişkileri politikaları, finansal güvenlik ve işyeri olanakları, kurumsal sosyal sorumluluk örnekleri olarak verilebilmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk alanında işletmelerin faaliyetlerinin artması, çalışanlarının memnuniyet ve işten ayrılma oranlarını sorgulamaya yönelmektedir. Az sayıda araştırmada kurumsal sosyal sorumluluk algısı ve en önemli paydaş olan çalışanlar üzerindeki etkisi incelenmiştir (Simpson ve Aprim, 2018:5; Backhaus vd., 2002:301).

1.2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk İle İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi

İş tatmini ile ilgili yazında birçok farklı tanım yer almaktadır. İş tatmini, işletmelerin etkin ve verimli olarak faaliyetlerine devam etmeleri konusunda en önemli kriterlerden biri olarak ele alınır. İşletmede çalışanın beklentileri ve o işin sağladıkları arasındaki farkı ya da uyumu gösterir (Amiri vd., 2010:43). İş tatmini, bir kişinin iş değerlerinin elde edilmesine ya

da elde edilmesine yardımcı olan işin değerlendirilmesinden kaynaklanan zevkli duygusal durumdur. İş tatminini Locke (1976), çalışanın iş yaşamındaki tecrübelerini değerlendirmesinden ortaya çıkan olumlu duygu durumu olarak açıklamıştır (Locke, 1976:28).

İşten ayrılma niyetinin çıkış noktası, çalışanın işinden tatmin ya da memnun olmadığı zaman ortaya çıkan bir durum olmasıdır. Çalışanların fiili olarak işten ayrılmadan önce işten ayrılma niyetinde olması işten ayrılmanın ilk aşamasıdır (Lambert ve diğerleri, 2001:243). İşten ayrılma niyeti, bir çalışanın çalıştığı işletmede kalma veya işyerinden ayrılma olasılığını ifade eder (Cotton ve Tuttle 1986:62). Bir başka tanımda, çalışanların işletmelerinden ayrılma isteği ya da eğilimi olarak ifade edilmiştir (Schaufeli ve Bakker 2004:299). İşten ayrılma niyetinin işletme için yetenekli insan kaynağının yok olması ya da işletmenin bilgilerinin dışarı taşınması gibi olumsuz sonuçları bulunmaktadır.

İşten ayrılma niyeti ile ilgili yapılan araştırmaların çoğunda işten ayrılma davranışının büyük oranla çalışanın iş tatmininden kaynaklı olduğu bulunmuştur. Çalışan eğer işletmeye örgütsel olarak bağlılık gösteriyorsa, işletmeye katkıda bulunmak için işinden ayrılmak istemeyecektir. İş gücü devir oranının ve devamsızlığın, iş tatminin yüksek olduğu durumlarda genellikle daha düşük olduğu görülmüştür (Shalley vd., 2000: 219; Witt, 1989:420). Akademik yazına göre, iş tatmini yüksek olan çalışanların işten ayrılmaları beklenmemektedir. Bu sebeple, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Porter ve Steers, 1973: 158; Eby ve diğerleri, 1999: 471; Mbah ve Ikemefuna, 2012: 281, Aypar vd., 2018: 116, Jaramillo vd., 2006: 279).

Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin çalışanın iş tatminini arttırmada etkisi bilinmektedir. Bu yüzden işletmelerin uyguladıkları kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri çalışanlar açısından çok önemlidir. Çalışanların işletmenin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelik algısı ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmada, çalışanların KSS algısı ile iş tatminleri arasında pozitif yönlü, orta dereceli bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak işletmenin çalışanlarına yönelik uyguladığı sosyal sorumluluk faaliyetlerinin çalışanların iş tatminlerine etkisi olduğu görülmüştür (Baran ve Çelik, 2017:71). Bir akaryakıt işletmesinde yapılan çalışmada, çalışanın iş tatmininin ve örgütsel bağlılığının oluşmasında, işletmenin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini yerine getirmesinin önemli bir kriter olduğu belirlenmiştir (Özdemir, 2007). Belediye çalışanlarına yapılan bir çalışmada, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin iş tatmini üzerinde etkili olduğu bulunmuştur (Okyay, 2009). Otel çalışanlarına yönelik olarak yapılan benzer bir başka çalışmada ise, KSS'nin iki boyutunun iş tatmini ve işte kalma niyeti üzerinde anlamlı düzeyde etkisi olduğu belirlenmiştir (Çalışkan ve Ünüsan, 2011:160). KSS algısının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırmada, çalışanların KSS algıları ile onların örgütsel bağlılıkları ve iş tatminleri arasında anlamlı bir ilişki

bulunmamıştır (Tuzcu, 2014:190). KSS ile kurumsal imaj ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmada, çalışanların kurumsal imaj ve iş tatmin algıları üzerinde, kurumun sosyal sorumluluk faaliyetlerinin etkili olduğu görülmüştür (Bakan ve diğerleri, 2018:213).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Amacı

Son yıllarda işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına ağırlık verdiği gözlemlenmiştir. Yapılan çalışmalarda çoğunlukla dış paydaş olan müşterilere yönelik incelemelere yer verilmiştir. Bu tür uygulamalar giderek yaygınlaşmasına rağmen, özellikle iç paydaş olan çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algısı üzerine yapılan bilimsel araştırma sayısının oldukça az olduğu görülmüştür. Denizcilik işletmelerinden olan gemi acentelerinde beyaz yakalı çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algısının işlendiği bu çalışmada iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkileri ölçülmüştür.

Bu kapsamda araştırmanın amacı çalışanların bakış açısıyla çalıştıkları işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri algılarının ve bu algıların iş tatmini ve işten ayrılma niyetlerinin üzerine etkilerinin belirlenmesidir. Araştırma denizcilik taşımacılığı yapan gemi acentelerinde yapılmıştır.

2.2 Araştırmanın Kısıtları Ve Örneklemi

Araştırma verilerinin elde edildiği ana kütleyi, Türkiye’de faaliyet gösteren ve gemi acentesi olarak hizmet veren işletmeler temsil etmektedir. Türkiye’de gemi acentesi olarak hizmet veren işletmelerin sayısı 26.09.2018 tarihinde Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği’nden (UTİKAD) alınan üye sayısı bilgisine göre 160 olarak belirlenmiştir. Bu işletmelerde toplam çalışan sayısı bilinmemektedir. İşletmelerin insan kaynakları departmanları ile iletişime geçilmiştir. Yetkililerden anketin çalışanlarıyla paylaşılması istenmiştir. Anket, Kasım – Aralık 2018 tarihleri arasında web tabanlı anket formu olarak 162 çalışana iletilmiştir. Anket formunda toplanacak verilerin gizliliği, çalışmanın bilimselliği ve verilerin paylaşılmayacağı konusunda katılımcılar bilgilendirilmiştir. Birden fazla sorunun cevapsız bırakıldığı anket formları çıkarıldıktan sonra örneklem büyüklüğü 101 kişi olarak güncellenmiştir.

2.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler ve Araştırma Modeli

Araştırmada kullanılacak ölçekler, yazın taraması sonucunda belirlenmiştir. Daha sonra yazında da tavsiye edildiği üzere (De Vellis, 2003) ölçekler yüzeysel geçerlilik (face validity) kontrolü açısından, üç akademisyene okutularak görüşleri alınmıştır. Bu işlemin amacı net anlaşılmayan, karışıklık yaratan bir dilden uzaklaşarak, anketi orjinaline en yakın haline getirmektir.

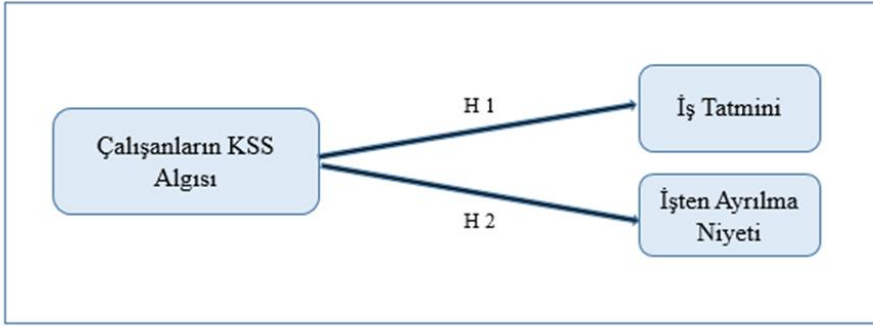
Anket formu hazırlanırken demografik soruların yanı sıra; Sarfraz ve diğerleri (2018)'nin Maignan ve Ferrel'in ölçeğinden adapte ettiği kurumsal sosyal sorumluluk algısı, Cammann (1983) tarafından geliştirilen iş tatmini ve Colarelli (1984) tarafından geliştirilen işten ayrılma niyeti ölçekleri kullanılmıştır. Çalışanların etik, yasal, ekonomik ve gönüllü sorumluluk algılarının ölçüldüğü KSS 12, iş tatmini 3, işten ayrılma niyeti 3 soru ile analiz edilmiştir. Toplam 23 sorudan oluşan ankette "5=Kesinlikle katılıyorum ve 1=kesinlikle katılmıyorum" şeklinde 5'li likert tipi ölçek kullanılmıştır.

Araştırmanın modeli (Şekil 1) ve hipotezleri aşağıdaki gibidir;

Hipotez 1. Çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algısının iş tatmini üzerinde etkisi vardır.

Hipotez 2. Çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algısının işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi vardır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmada yer verilen ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri daha önceki araştırmalarda kontrol edilmiştir. Fakat ölçekler söz konusu araştırmada tüm maddeleri kapsayacak şekilde yeniden analiz edilmiştir. Yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda, kurumsal sosyal sorumluluk ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı 0.985 olarak, iş tatmini ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı 0,943 olarak, işten ayrılma niyeti ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı ise 0,921 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla tüm ölçeklerin güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Ankete katılanların büyük bir çoğunluğu erkek (% 62.4), 36-45 yaş aralığında (% 53.5), üniversite mezunu (%61.4) ve 5-10 yıl aralığında (% 52.5) mesleki deneyime sahip gemi acentesi çalışanlarından oluşmaktadır.

Değişkenler arasındaki korelasyon incelemesinde Tablo 1'de incelendiği üzere; KSS algısı ile iş tatmini arasında pozitif yönlü, anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir ($r = 0,529$). KSS algısı ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü, anlamlı ve zayıf bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir ($r = 0,376$).

Tablo 1. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi

	1	2	3	4
KSS Algısı (1)	-	-,376*	,529*	,112
İşten Ayrılma Niyeti (2)	-,376**	-	-,227*	,212*
İş Tatmini (3)	,529**	-,227*	-	-,024
Cinsiyet (4)	,112	-,212*	-,024	-

*p<0.05

Lineer regresyon analizi sonucu Tablo 2’de gösterilmiştir. Buna göre, çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algısının iş tatmininin üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu saptanmıştır ($\beta =0.43$, $p<0.05$). Dolayısıyla H1 hipotezi sonuçlarla desteklenmiştir. Çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algısının işten ayrılma niyetleri üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu saptanmıştır ($\beta =-0.26$, $p<0.05$). Dolayısıyla H2 hipotezi sonuçlarla desteklenmiştir. Ayrıca yapılan regresyon analizi sonucunda işten ayrılma niyeti ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Erkeklerin kadınlara göre işten ayrılma niyetinin daha düşük olduğu belirlenmiştir ($\beta =-0.27$).

Tablo 2. Lineer Regresyon Analizi

Hipotez	Değişkenler	B	Standart hata	beta	Sig
KSS-IAN	Sabit	3.696	.338		.000
	KSS	-.242	.089	-.264	.008
KSS-IT	Sabit	1.646	.388		.000
	KSS	.482	.102	.430	.000
Cinsiyet- IAN	Sabit	3.026	.106		.000
	Erkek	-.376	.134	-.271	.006

Sonuç

İşletmelerin küresel rekabet çevresi içerisinde hızla değişen piyasa koşullarına ayak uydurabilmeleri ve adapte olabilmeleri için en önemli

paydaşlarından biri olan çalışanların desteğine ihtiyaçları vardır. Özellikle deniz işletmelerinden biri olan gemi acenteleri uluslararası ticaret koşullarından ve risklerinden etkilenmektedir. Bu çerçevede oldukça yoğun rekabetin yaşandığı deniz taşımacılığı piyasasında çalışanların iş tatminlerini ve motivasyonlarını arttırmak önem arz etmektedir.

Yazında işletmelerin rekabet avantajı elde etmesinde çalışanların performansını arttırmanın önemli bir aşama olduğunu, bunun için de KSS faaliyetlerinin ağırlık verilmeye başlandığı görülmüştür. Yapılan çalışma, çalışanların KSS algısı, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi saptamaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede gerçekleştirilen nicel analizler sonucunda çalışanların KSS algısı ile iş tatmini arasında pozitif yönlü, anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu ilişkinin çalışanların iş performansı, aidiyet duygusu ve örgütsel imaj algısını da desteklediği ve olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir. Çalışmanın bir diğer bulgusu da çalışanın KSS algısı ve işten ayrılma niyeti arasında negatif yönde bir ilişki saptanmış olmasıdır. Dolayısıyla gemi acentelerinin KSS faaliyetlerinin çalışanların işte ayrılma niyetini azaltması yönünde etkili olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgular yazında farklı sektörlerde yapılan çalışmaları (Çalışkan ve Ünüsan, 2011:164; Baran ve Çelik, 2017:77; Okyay, 2009; Brammer ve diğerleri, 2007:1716; Kim ve diğerleri, 2016:29) desteklemektedir.

KSS'yi uygulayabilen gemi acenteleri çalışanın iş tatmini ve işte kalma niyetini olumlu etkileyebilirken, KSS'yi doğru şekilde uygulamayanlarda iş gücü devir oranı yükselebilir ve iş tatmininin düşük olması sebebiyle iş performanslarında düşüşler meydana gelebilir. Sonuç olarak, gemi acentesi yöneticilerinin çalışanın haklarını etik bir şekilde koruması ve gönüllülük esasına dayanan toplumsal faaliyetlerle pekiştirmesi önerilmektedir. Bu gibi yaklaşımlar, çalışanın iş tatminini ve işte kalma niyetini olumlu yönde etkileyebilir. Bu çalışma denizcilik sektöründe kurumsal sosyal sorumluluk algısının iş memnuniyeti ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerini belirlemesi açısından katkıda bulunmuştur. Yöneticiler uzun vadeli stratejik planlamalarında kurumsal sosyal sorumluluk aktivitelerine yer vererek, sadece müşterileri ile ilişkileri açısından değil, aynı zamanda çalışanlarının iş tatmini arttırması açısından da göz önünde bulundurmalıdır.

Çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Araştırma ile elde edilen sonuçlar, tek bir sektörde çalışanlar ile sınırlı olduğundan, bu bulguların nitel yöntemlerle, daha geniş bir örnekleme yapılması, sonuçların genellenebilirliği bakımından yararlı olacaktır. Ayrıca deniz işletmelerinden biri olan ve işletmeden işletmeye hizmet veren limanlardaki çalışanların KSS algıları ve iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerinde etkilerinin analiz edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Amiri, M., Khosravi, A. ve Mokhtari, A. A. (2010). Job Satisfaction and its Influential Factors. *Journal of Research in Health Sciences*.10(1). ss. 42-46.
- Aypar, S., Sökmen, A., ve Ekmekçioğlu, E., B. (2018). İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(13). ss. 116-124.
- Backhaus, K. B., Stone, B. A. and Heiner, K. (2002). Exploring the Relationship Between Corporate Social Performance and Employer Attractiveness. *Business & Society*, 41(3). ss. 292-318.
- Bakan, İ., Doğan, F.İ., Koçdemir, M. ve Oğuz, M. (2018). Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kurumsal İmaj ve İş Tatmini İlişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 5(12). ss. 205-226.
- Bannister, B. D. ve Griffeth, R. W. (1986). *Applying a Causal Analytic Framework to The Mobley, Horner, and Hollingsworth (1978) Turnover Model: A Useful Reexamination*, *Journal of Management*. 12(3). ss. 433-443.
- Baran, M. ve Çelik, Y. (2017). The Relationship Between Employee Perceptions of Corporate Social Responsibility and Job Satisfaction. *İş'te Davranış Dergisi*. 2(1). ss. 63-79.
- Brammer, S., Millington, A. ve Rayton, B. (2007). The Contribution of Corporate Social Responsibility to Organizational Commitment. *The International Journal of Human Resource Management*. 18(10). ss. 1701-1719.
- Camman, C., Fichman, M., Jenkins, G. D. ve Klesh, J. R. (1983). *Assessing the Attitudes and Perceptions of Organizational Members. In Assessing Organizational Change: A Guide to Methods, Measures and Practices*. New York: Wiley.
- Carroll, A. B. (1999). Corporate Social Responsibility Evolution of a Definitional Construct. *Business & Society*. 38(3). ss.268-295.
- Chatman, J. A. (1991). Matching People and Organizations: Selection and Socialization in Public Accounting Firms. *Administrative Science Quarterly*. 36(3). ss. 459-484.
- Colarelli, S. M. (1984). Methods of Communication and Mediating Processes in Realistic Job Previews. *Journal of Applied Psychology*. 69(4). ss. 633-642.

- Cotton, J. L. ve Tuttle, J. M. (1986). Employee Turnover: A Meta-Analysis and Review with Implications for Research. *The Academy of Management Review*.11(1). ss. 55-70.
- Çalışkan, O. ve Ünüsan, Ç. (2011). Otel Çalışanlarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısının İş Tatmini ve İşte Kalma Niyetine Etkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*. 22(2). ss. 154-166.
- Dahlsrud, A. (2006). How Corporate Social Responsibility is Defined: An Analysis of 37 Definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 15(1). ss. 1-13.
- De Vellis, R. F. (2003). *Scale Development Theory and Applications*. Thousand Oaks: CA Sage Publications.
- Drobetz, W., Merikas, A., Merika, A. ve Tsionas, M. G. (2014). Corporate social responsibility disclosure: The case of International Shipping. *Transportation Research*. 71(C). ss. 18-44.
- Eby, L. T., Freeman, D. M., Rush, M. C. ve Lance, C. E. (1999). Motivational Bases of Affective Organizational Commitment: A Partial Test of an Integrative Theoretical Model. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 72(4). ss. 463-483.
- European Commission. (2006) *Communication from The Commission to the European Parliament, The Council and the European Economic and Social Committee: Implementing the Partnership for Growth and Jobs: Making Europe a Pole of Excellence on Corporate Social Responsibility*. <https://eur-lex.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 12 Nisan 2019)
- Fafaliou, I., Lekakou, M. ve Theotokas, I. (2006). Is the European Shipping Industry Aware of Corporate Social Responsibility? The Case of the Greek-Owned Short Sea Shipping Companies. *Marine Policy*. 30(4). ss. 412-419.
- Freeman, R. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Boston: Pitman Publishing.
- Geva, A. (2008). Three Models of Corporate Social Responsibility: Interrelations between Theory, Research and Practice. *Business and Society Review*. 113(1). ss.1-41.
- Jaramillo, F., Mulki, J. P. ve Solomon, P. (2006). The Role of Ethical Climate on Salesperson's Role Stress, Job Attitudes, Turnover Intention and Job Performance. *Journal of Personal Selling and Sales Management*. 26(3). ss. 271-282.

- Kim, J. S., Song, H.K ve Lee, C.K. (2016). Effects of Corporate Social Responsibility and Internal Marketing on Organizational Commitment and Turnover Intentions. *International Journal of Hospitality Management*. (55). ss. 25–32.
- Lambert, E. G., Hogan, N. L. ve Barton, S. M. (2001). The Impact of Job Satisfaction on Turnover Intent: A Test of A Structural Measurement Model Using A National Sample of Workers. *The Social Science Journal*. 38(2). ss. 233–250.
- Locke, E. A. (1976). *The Nature and Causes of Job Satisfaction*. In: Dunnette, M.D. (Ed.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*. New York: McGraw Hill.
- Mbah, S. E., Ikemefuna, C. O. (2012). Job Satisfaction and Employees' Turnover Intentions in total Nigeria plc. in Lagos State. *International Journal of Humanities and Social Science*. 2(14). ss. 275-287.
- Okyay, G. (2009). *İşletmelerin Çalışanlarına Karşı Kurumsal Sosyal Sorumluluklarının İş Tatmini Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, H. Ö. (2007). *Çalışanların Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algulamalarının Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel Bağlılık Ve İş Tatminine Etkisi: Opet Çalışanlarına Yönelik Uygulama*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pawlik, T., Gaffron, P., Drewes ve Drewes, P.A. (2012). *Corporate Social Responsibility in Maritime Logistics, Maritime Logistics: Contemporary Issues*, edited by Dong-Wook Song, and Photis Panayides. Emerald Publishing Limited. ss. 205-226.
- Porter, L. W. ve Steers, R. M. (1973). Organizational Work and Personal Factors in Employee Turnover and Absenteeism. *Psychological Bulletin*. 80(2). ss. 151-176.
- Resmi Gazete. (Mart, 2012) *Gemi Acenteleri Yönetmeliği.*, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120305-3.htm> (Erişim Tarihi: 12 Nisan 2019)
- Sarfraz, M., Qun, W., Abdullah, M. I. ve Alvi, A. T. (2018). Employees' Perception of Corporate Social Responsibility Impact on Employee Outcomes: Mediating Role of Organizational Justice for Small and

- Medium Enterprises (SMEs). *Sustainability Journal*. 10(7). ss. 1-19.
- Schaufeli, W. B. ve Bakker, A. B. (2004). Job Demands, Job Resources, and Their Relationship with Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study. *Journal of organizational Behavior*. 25(3). ss. 293-315.
- Schlesinger, L. A. ve Zornitsky, J. (1991). Job Satisfaction, Service Capability and Customer Satisfaction: An Examination of Linkages and Management Implications. *Human Resource Planning*. 14(2). ss. 141-149.
- Shalley C., Gilson L. ve Blum T. (2000). Matching Creativity Requirements and The Work Environment: Effects on Satisfaction and Intentions to Leave. *Academy of Management Journal*. 43(2). ss. 215-223.
- Simpson, S. N. ve Aprim, E. K. (2018). Do Corporate Social Responsibility Practices of Firms Attract Prospective Employees? Perception of University Students from A Developing Country. *International Journal of Corporate Social Responsibility*. 3(6). ss. 1-11.
- Skovgaard, J. (2014). European Union's Policy on Corporate Social Responsibility and Opportunities for The Maritime Industry. *International Journal of Shipping and Transport Logistics*. 6(5). ss. 513-530.
- Smith, W. J., Wokutch, R. E., Harrington, K. V. ve Dennis, B. S. (2004). Organizational Attractiveness Attractiveness and Corporate Social Orientation: Do Our Values Influence Our Preference for Affirmative Action And Managing Diversity? *Business & Society*. 43(1). ss. 69-96.
- Tuzcu, A. (2014). The Impact of Corporate Social Responsibility Perception on The Job Satisfaction and Organizational Commitment. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 4(1). ss. 185-202.
- Witt, A., (1989). Sex Differences Among Bank Employees in The Relationships of Commitment with Psychological Climate and Job Satisfaction. *Journal of General Psychology*. 116(4). ss. 419-426.
- Wood, D. (1991). Corporate Social Performance Revisited. *Academy of Management Review*. 16(4). ss.691-718.

Extended Abstract

In addition to the profit purpose, businesses are also working to meet social needs today. The studies, which are called CSR, are also important for businesses to make a difference and attract attention. While CSR took place

in the form of philanthropy and donation at first, it has become one of the strategies of businesses and has expanded in recent years. According to European Commission (2006), CSR is defined as "a concept where businesses integrate their interest in social and environmental issues, business operations and their voluntary interactions with their stakeholders".

With outsourcing the various business operations throughout the supply chain in different parts of the world, the importance of international transportation has increased. The role and functions of maritime businesses have gained importance as more than 85 percent of the world's trade is carried by sea. With international regulations and increased awareness, maritime businesses have started to include CSR practices in their basic strategies. Integration of CSR applications with business operations is now requested by international businesses that are customers of the industry (Pawlik et al., 2012).

On the other hand, it is known that human resources are an important competitive factor in industries where global competition is intense. Importance of the knowledge, processing of this information and sharing within the business has gained value. At this point, businesses have to hire talented employees in order to continue their activities. It is expected to ensure that the employees stay in the company, while keeping their motivation high and maintaining their job satisfaction in order to decrease their intention to quit.

In the business world where global competition is dominant, the most important competitive factor for businesses is human capital. Enterprises must have the skilled human resources necessary to sustain their assets. Employees with high job satisfaction are not expected to leave the business. However, an employee who intends to quit has a plan to resign soon. In this framework, the resigning of employees who are skilled and adapted to the corporate culture brings various problems. One of these problems is the costs faced by the business as a result of the employees leaving the job. Costs such as recruitment processes for new employees, training and orientation are some of these (Bannister ve Griffeth, 1986). At this point, businesses should strive to retain their high-performing employees. CSR activities of the company are considered as a factor for motivation of employees, increasing job satisfaction and reducing intention to quit. Low job satisfaction, high job stress, low performance and high turnover intention of employees in businesses, negatively affects corporate performance. In many studies, it has been concluded that there is a negative relationship between job satisfaction and labor turnover, although not always very strong (Chatman, 1991). The intention to quit is related to job satisfaction, which can affect employees' commitment to the organization positively and negatively. The intention to quit is a destructive attitude that leads to other job searches, creating dissatisfaction due to employees' dissatisfaction with their jobs. In order not to lose human capital, which is the biggest competitive tool of the

enterprises, employers need to be aware of the situations that increase the intention to leave the job and plan some activities that will increase job satisfaction. A shipping agency which has an important role within maritime businesses is the designated person or agency that are responsible for handling shipments and cargo and the general interests of its customers, at ports worldwide, on behalf of ship owners, managers, and charterers. Ship agencies provide service to the shippers and customers they represent within the boundaries of the region they are authorized. Requirements for being a shipping agent employee are clearly stated in the Ship Agencies Regulation. According to this; Candidates are required to complete the necessary trainings and to be successful in the exam held by the Ministry of Transport and Infrastructure.

As a result of globalization, businesses need the support of employees in order to adapt to rapidly changing environmental parameters and to survive. It is extremely important to increase the job satisfaction and motivation of the employees in the shipping industry where intense competition is experienced. In this context, the aim of the study is to determine the effect of the corporate social responsibility perception of the shipping agency employees on job satisfaction and intention to quit. As a result of the analysis made by applying quantitative research methods, some suggestions were made for the managers of the ship agents.

The study consists of three parts. Following the introduction, hypotheses were explained by including a literature review on corporate social responsibility, job satisfaction and intention to quit. In the next section, empirical work is shared and the findings are discussed. In the last section, the results are summarized and suggestions for future studies are presented and the limitations of the study are specified. As a result of the analyzes carried out, hypotheses were tested. The findings support the previous studies in the literature which examined the different industries. As a result of the hypotheses tested, it is thought that there is a positive and significant relationship between CSR perception and job satisfaction, this relationship also supports and positively affects employees' perception of job performance, in the sense of belonging and organizational image. Another finding is that there is a negative relationship between employee perception of CSR and intention to quit. Based on these findings, it can be said that the CSR activities of ship agencies are effective in reducing the employees' intention to leave the job.

GLOBAL KRİZDE CİNSİYET VE MEDENİ DURUMA GÖRE İŞSİZLİK HİSTERİSİ: TÜRKİYE İÇİN FOURIER DURAĞANLIK ANALİZİ*

Yıldırım Beyazıt ÇİÇEN**

Öz

Yaşanan iktisadi krizler, işsizlik oranları üzerinde kalıcı etkiler bırakabilmekte ve işsizlik oranları tarihi etkisiyle kriz öncesine göre artış gösterebilmektedir. 2000'li yıllar itibarıyla Türkiye'de işsizlik oranları çift hanelerde seyretmeye başlamış ve işsizlik oranlarının yüksekliği temel iktisadi problemlerden bir tanesi hâline gelmiştir. Bu çalışmada 2008 global krizi sebebiyle Türkiye'de cinsiyet ve medeni duruma göre işsizlik oranlarında meydana gelen değişimler incelenmiştir. Çalışmada bekâr erkek, evli erkek, bekâr kadın ve evli kadın olmak üzere dört farklı işsizlik oranları serisi analiz edilmiştir. Bahsedilen işsizlik oranlarında kalıcı bir artış olup olmadığı Becker, Enders ve Lee (2006) tarafından geliştirilen Fourier KPSS durağanlık testiyle sınanmıştır. Test için 2005 ve 2014 yılları arası aylık işsizlik oranları kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre bekâr erkek ve evli kadın işsizlik oranları serileri durağan değildir ve bu seriler işsizlik histerisine sahiptir. Evli erkek ve bekâr kadın serileri ise durağandır. Bu bulgular, işsizlik oranlarını düşürmeye yönelik politikalar oluşturulurken, cinsiyet ve medeni durumun dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Global Kriz, İşsizlik Histerisi, Cinsiyet, Medeni Durum, Fourier KPSS.

UNEMPLOYMENT HYSTERESIS BY GENDER AND MARITAL STATUS IN GLOBAL CRISIS: FOURIER STATIONARY ANALYSIS FOR TURKEY

Abstract

The economic crises may permanently affect unemployment rates, and in turn, these rates may rise compared to pre-crisis as a result of the hysteresis effect. In the 2000s, the unemployment rate in Turkey began to be double-digit and high unemployment became one of the main economic problems. This study aims to examine changes in unemployment rate by gender and marital status in Turkey due to the global crisis of 2008. The study analyzes four different unemployment rates: single male, married male, single female, married female. The Fourier KPSS stationary test developed by Becker, Enders and Lee (2006) was used to determine whether the unemployment rates were permanent. Monthly unemployment rates

* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nce desteklenmiştir. Proje Numarası: 2015-02-01-KAP01

** Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, ybcicen@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3425-280X>

between 2005 and 2014 were used for the analysis. According to the findings, single male and married female unemployment rates were not stationary, and these series had unemployment hysteresis. Married male and single female series were stationary. The findings reveal that gender and marital status should be considered when implementing policies to reduce unemployment rates.

Keywords: *Global Crisis, Unemployment Hysteresis, Gender, Marital Status, Fourier KPSS.*

Giriş

1970'lerde atılan ilk serbestleşme adımları ve 1980 sonrası yaşanan liberalleşme hareketleri ile birlikte ülkelerin birbirlerine daha entegre olması, yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Teknolojinin etkisiyle birçok ülkenin mal ve finans piyasaları birbirine bağlı hâle gelmiştir. Bu sebeple piyasalarda yaşanan krizler, zincirleme bir şekilde hem gelişmiş ülkeleri hem de gelişmekte olan ülkeleri etkilemeye başlamıştır. Yaşanan krizlerle birlikte emek piyasalarında da olumsuz bazı gelişmeler yaşanmaktadır.

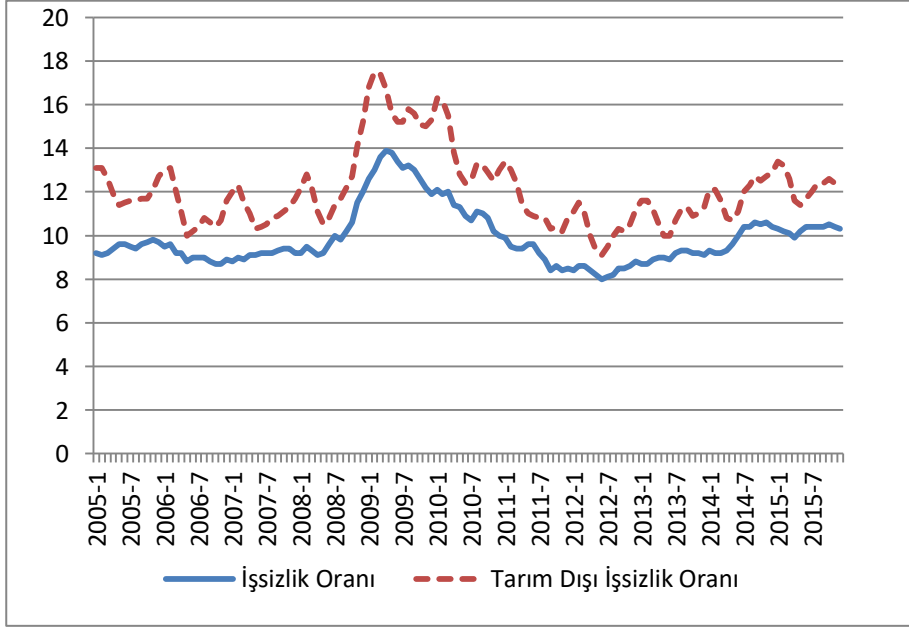
Emek piyasası kayıpları birçok farklı alanda kendini göstermektedir. Bu sorunlar işsizlik ve istihdam başlığı altında toplansa da krizlerin emek piyasasına etkileri farklı boyutlar altında incelenmelidir. Bu çalışma, 2008 global kriziyle Türkiye'de işsizlikte meydana gelen değişimleri, cinsiyet ve medeni durum açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Önceki çalışmalardan farklı olarak Türkiye'deki işsizliğin uzun dönem gelişiminin cinsiyet ve medeni duruma göre ele alınması, global kriz sebebiyle her bir grubun (bekâr erkek, evli erkek, bekâr kadın, evli kadın) verebilecekleri farklı tepkileri açıklığa kavuşturmak açısından önemlidir. Çalışmada yine önceki çalışmalardan farklı olarak Fourier durağanlık analizi kullanılmıştır. Böylelikle serilerde çok sayıda yapısal kırılma bulunsa bile testin gücü azalmayacaktır.

Çalışmanın giriş sonrası ilk bölümünde Türkiye'de işsizliğin seyri ele alınmıştır. Bu bölümde istatistikler ve grafik yardımıyla 1990'lı ve 2000'li yıllarda işsizlikteki genel trend ortaya konulmuştur. Bir sonraki bölümde global krizin Türkiye'de erkek ve kadın işsizliğine etkileri incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde kentsel işsizliğin cinsiyet açısından iş durumuna göre kriz ve toparlanma dönemindeki değişimi tablolarla sunulmuştur. Buradaki detaylarda erkek ve kadınların kriz ve toparlanma döneminde farklı eğilimlere sahip oldukları gözlemlenmektedir. Yine bu bölümde medeni duruma göre erkek ve kadın işsizlik oranlarının görünümü grafiklerle karşılaştırılmalı bir şekilde sunulmuş ve izah edilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde işsizlik histerisinin teorisi anlatılmıştır. Bir sonraki bölümde Türkiye'de işsizlik histerisine dair yapılan çalışmalar tablo sunularak özetlenmiş ve ele alınan dönem ve kullanılan yöntemler üzerinden kategorize edilmiştir. Ardından bu çalışmada kullanılan Fourier KPSS durağanlık testinin ekonometrik metodolojisi anlatılmıştır. Sonrasında veri ve elde edilen bulgular tablolar yardımıyla aktarılmıştır. Sonuç bölümünde bu bulgular değerlendirilmiş ve tartışılmıştır.

1. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİN SEYRİ

İşsizlik, Türkiye’de ve dünyada iktisadi gelişme planlarında her dönem kendine yer bulan önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre Türkiye’nin işsizlik oranları hem 1990’larda hem de 2000’li yıllarda dünya ülkeleri ortalamasının üzerindedir. Ayrıca Türkiye’nin işsizlik oranlarının 1990’lı yıllarda tek hanelerde ilerlerken, 2000’li yıllarda önce %10 bandına yaklaştığı ve global krizle birlikte çift haneli oranlarda yapışıklık gösterdiği tespit edilmektedir. Şekil 1’de Türkiye’nin global kriz döneminde işsizlik oranlarının seyri verilmektedir. Buna göre global kriz döneminde Türkiye’de işsizlik oranları yaklaşık 4 puan artış göstermiştir. İşsizlik oranı 2009’un 3. ayında %13,9 rakamını görerek zirve yapmıştır. Ardından 2012 yılının ortalarına değin azalma trendi gözlemlenmektedir.

Şekil 1. Türkiye’de İşsizlik Oranı (2005-2015)

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. (23.09.2019)

Türkiye’de işsizliğin seyri incelendiğinde, işsizliğin şoklara hızlı tepki verdiği ancak işsizlik oranlarındaki düzelmenin daha yavaş olduğu tespit edilmiştir. Asimetrik etkiler ve işsizlik süresinin direncine işaret eden bu durum Şekil 1’den anlaşılmaktadır. İşsizlik oranı 2008’in 7. ayında %10 seviyesinde iken, 10 ay sonra %13,9 rakamını ulaşmıştır. İşsizliğin bu seviyeden tekrar %10 oranına geri dönmesi ise 20 ay sürmüştür. Bunun sebebi global krizin başta kısa süreli ve şiddetli finansal baskı oluşturması ve ardından ciddi bir reel sektör krizi ile karşılaşılmasıdır. Bu durum üretim düşüşüne ve işsizlik artışına sebebiyet vermiştir (Kazgan, 2012). 2009

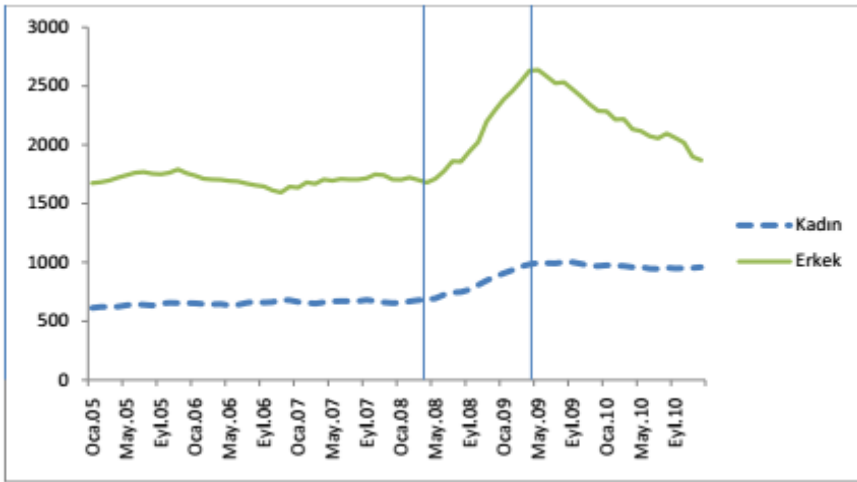
krizinde Türkiye’de işsiz sayısı 3,5 milyonun üzerine yükselmiş ve 2010 yılından sonra görülen toparlanmayla birlikte 3 milyonun altına inmiştir.

Kriz dönemindeki işsizlik artışı ve toparlanma dönemindeki işsizlik azalışının farklı trendler oluşturması, işsizlik oranlarındaki detayların daha yakından incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu amaçla bu çalışmada global kriz döneminde erkek ve kadın işsizliği daha yakından incelenmektedir.

2. GLOBAL KRİZİN TÜRKİYE’DE ERKEK VE KADIN İŞSİZLİĞİNE ETKİLERİ

Kriz ve toparlanma dönemlerinde erkek ve kadın işsiz sayılarının seyri Şekil 2’de gösterilmektedir. Kriz döneminde (Nisan 2008-Mayıs 2009) erkek işsiz sayısı %57 ve kadın işsiz sayısı %45 oranında artmaktadır. Toparlanma döneminde ise tersi bir seyir izlenmektedir. Mayıs 2009’dan Aralık 2010’a kadar geçen sürede erkek işsiz sayısı %29 oranında azalırken, kadın işsiz sayısı sadece %4 oranında azalmıştır.

Şekil 2. Erkek ve Kadın İşsiz Sayıları
(bin kişi, mevsimsellikten arındırılmış seriler, 2005-2010)

Kaynak: Dinççağ ve Dündar, 2011, 2

Kriz döneminde kadın işsiz sayısının daha az artması, kısmen sanayi sektörü yapısından ve kadınların kendi işlerini yapmasından kaynaklanmaktadır. Bu istatistikler Tablo 1 ve Tablo 2’de daha detaylı sunulmuştur. Kriz döneminde kendi hesabına çalışan kadın sayısı hızlı artış kaydetmektedir. Toparlanma döneminde ise kadınların işgücüne katılımının artması sebebiyle kadın işsiz sayısı, erkekler kadar hızlı azalmamaktadır (Dinççağ ve Dündar, 2011: 1-2). Tablo 2’den gözlemlendiği üzere, krizden çıkışın getirisi olarak ücretli/yevmiyeli çalışan erkek sayısının istihdamında büyük bir artış meydana gelmiştir. Toparlanma döneminde ücretli/yevmiyeli kadın istihdamı ise erkek istihdamının yaklaşık üçte biri kadar olmuştur. Ancak işveren olarak veya kendi hesabına çalışan kadınların sayısı

erkeklerden daha fazladır. Kendi hesabına çalışan kadın sayısı istihdamı artışı erkeklerden 5,5 kat fazladır. Yine toparlanma döneminde ücretsiz aile işçisi olan erkeklerin sayısı azalırken, kadınların sayısı hızla artmaktadır.

Tablo 1. İş Durumuna Göre Kentsel İstihdamın Kriz Döneminde Değişimi (Nisan 2008-Mayıs 2009) (bin kişi, mevsimsellikten arındırılmış seriler)

KRİZ DÖNEMİ	Ücretli / Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi
Kadın	19	-3	121	-7
Erkek	-316	-12	-113	-18

Kaynak: Dinççağ ve Dündar, 2011: 6

Tablo 2. İş Durumuna Göre Kentsel İstihdamın Toparlanma Döneminde Değişimi (Mayıs 2009-Aralık 2010) (bin kişi, mevsimsellikten arındırılmış seriler)

TOPARLANMA DÖNEMİ	Ücretli / Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi
Kadın	290	12	112	86
Erkek	861	7	19	-8

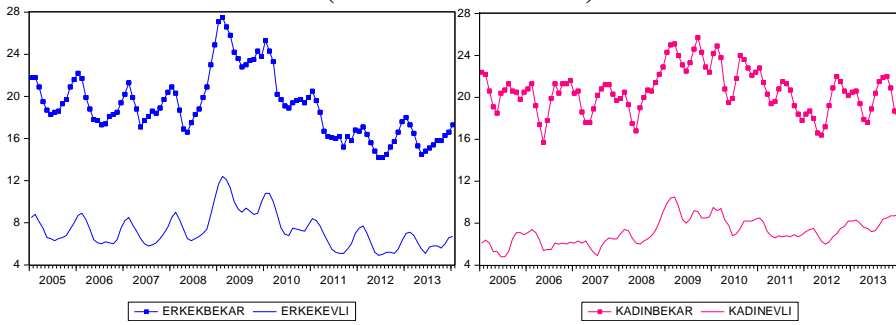
Kaynak: Dinççağ ve Dündar, 2011: 7

Bu çalışmada erkek ve kadın işsizliği, medeni durum dikkate alınarak incelenmiştir. Medeni duruma göre erkek ve kadın işsizlik oranları Şekil 3'te sunulmaktadır. Şekilde evli erkeklerin ve bekâr erkeklerin işsizlik oranları incelendiğinde bekâr erkeklerin işsizlik oranlarının evlilere göre daha yüksek seyrettiği gözlemlenmektedir. 2005 ve 2014 yılları arasında bekâr erkeklerin işsizlik oranı ortalaması %19,06 iken, evli erkeklerin işsizlik oranı ortalaması %7,29 seviyesindedir. Ayrıca evli ve bekâr erkeklerin işsizlik eğrisi dalgalanmalarında mevsimsel etkiler benzerdir ve aynı yönlüdür. Evli ve bekâr kadınların işsizlik eğrileri karşılaştırıldığında erkeklerde olduğu üzere bekâr kadınların işsizlik oranı, evli kadınlara nazaran yüksektir. Aynı dönemde bekâr kadınların işsizlik ortalaması %20,64 ve evli kadınların işsizlik ortalaması %7,21'dir. Evli ve bekâr kadınların işsizlik eğrileri dalgalanmaları aynı yönlü olsa da bekâr kadınların işsizlik volatilitesi daha yüksektir. Bunun bir sebebi ülkemizde işgücü piyasasında çalışan kadınların çoğunluğunun bekâr veya boşanmış olması ve bu grupta yer alan kadınlarda istihdama katılım oranının artıyor olmasıdır.

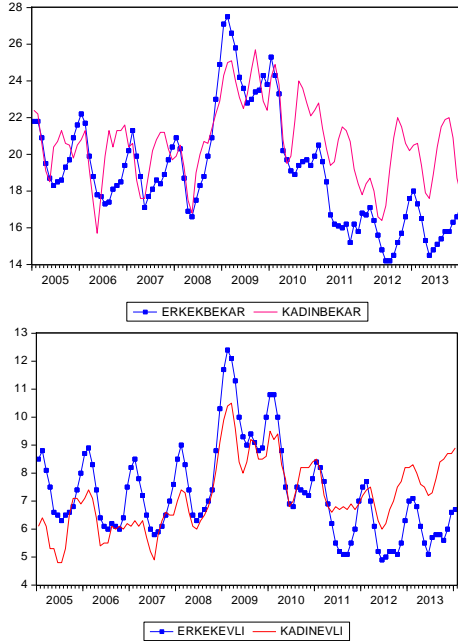
Bekâr erkek ve bekâr kadın işsizlik eğrileri karşılaştırıldığında aynı doğrultuda eğilimler gözlemlenmektedir. Ancak global kriz sonrasında bekâr erkeklerin işsizlik oranı bekâr kadınlara göre daha düşük seyretmeye başlamıştır. Tüm dönem dikkate alındığında bekâr erkeklerin bekâr kadınlara göre ortalama işsizlik oranı yaklaşık 1,6 puan daha düşüktür. Evli erkekler ve evli kadınların işsizlik eğrileri birlikte incelendiğinde benzer iniş çıkışlar gözlemlenmektedir. Tüm dönemin işsizlik ortalamaları birbirine çok yakındır. Ancak global kriz öncesinde evli kadınların evli erkeklerle göre işsizlik oranları daha düşükken, global kriz sonrasında daha yüksek seyretmeye başlamıştır. Global krizin evliler açısından işsizlik oranlarını zirveye çıkardığı 2009 yılının Mart ayı dönümü olarak alındığında, global kriz

öncesinde evli erkeklerin işsizlik oranı ortalaması %7,52 iken, evli kadınların %6,55'tir. Global kriz sonrasında ise evli erkeklerin işsizlik oranı ortalaması %7,11'e düşerken, evli kadınların işsizlik oranı ortalaması %7,78'e yükselmiştir. Hem bekâr hem de evli kadınların işsizlik oranlarının global kriz sonrasında yükselmesi ve aynı dönemde hem evli hem de bekâr erkek işsizlik oranlarının düşmesi, global kriz sonrasında işe yerleştirmede erkeklerin daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Kadınların işsizlik oranlarının artıyor olmasının diğer bir sebebi, daha önce kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi olan kadının kentte "ev kadını" olarak görülmesidir. Kadınların ücretli çalışması durumunda, ev işleri ve çocuk yetiştirilmesi gibi toplumun kadına atfettiği bazı görevler boşa çıkmaktadır. Buna bağlı olarak kadınların işgücünde verimli olmalarını ve rekabet etmelerini sağlayacak örgün ve mesleki eğitimler verilmemektedir (Karabıyık, 2012: 255). Bu durum diğer alanlarda olduğu gibi işgücünde de cinsiyet eşitsizliğini ortaya çıkarmaktadır¹.

Şekil 3. Medeni Durumuna Göre Erkek ve Kadın İşsizlik Oranları (%) (2005 Ocak-2014 Ocak)

¹ Türkiye, Dünya Ekonomik Forumu'nun hazırladığı "Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu"na göre (The Global Gender Gap Report) dünyada global kriz döneminde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en derin olduğu ülkelerden biridir. Bu rapora göre Türkiye 2008'de 130 ülke arasından 123. ve 2009'da 134 ülke arasından 129. sıradadır. Rapor hazırlanırken *ekonomik katılım ve fırsatlar, eğitim düzeyi, sağlık ve hayatta kalma, siyasal güçlenme* kriterleri dikkate alınmaktadır. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2008.pdf ve http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2009.pdf (Erişim tarihi: 26 Nisan 2020)

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. (13.04.2020)

3. İŞSİZLİK HİSTERİSİ

İşsizliğin uzun dönem eğilimleri konusunda literatürde iki önemli görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki “Doğal Oran Hipotezi”dir (Phelps, 1967, 1968; Friedman, 1968). Doğal oran hipotezine göre meydana gelen şok ve krizlerin etkisi geçicidir ve uzun dönemde işsizlik tekrar denge seviyesine dönmektedir. Fakat kısa dönemde uzun dönem dengesinden geçici sapmalar olabilir. Kısa dönemde toplam talepte oluşan değişimler, çıktıda dalgalanmalara neden olur ancak uzun dönemde bu değişimler sadece fiyat seviyesinde artışa veya azalışa sebep olmaktadır. Yeni Keynesyen İktisat okulu, Monetaristler’in geliştirdiği doğal oran yerine benzer bir kavram olan NAIRU (Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment) yani enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı kavramını kullanmaktadırlar. NAIRU enflasyonun uzun vadede sabit kaldığı işsizlik oranı olarak da ifade edilebilir. Doğal oran ve NAIRU literatürde eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. İki kavramın en temel farkı, doğal işsizlik oranı tam rekabet piyasaları için kullanılırken, NAIRU eksik rekabet piyasasındaki işsizlik oranını ifade eder (Ball, Mankiw ve Nordhaus, 1999). Ekonometride işsizlik serilerinin doğal oran hipotezine uymaları için durağan olmaları gerekmektedir.

Uzun dönem işsizliğine dair ikinci yaklaşım histeri yaklaşımıdır. İşsizlikte histeri yaklaşımına göre, ekonomide meydana gelen şoklar sebebiyle krizlerin etkisi kalıcıdır ve işsizlik oranları eski dengesine geri dönmeyecektir (Blanchard ve Summers, 1986). Oluşan yeni dengede işsizlik oranları daha yüksektir. İşsizlik histerisi “içeridekiler-dışarıdakiler”

kavramlarını temel almaktadır. Bir ekonomik kriz sırasında, içeridekiler (çalışanlar) sendika üyeliğinin yaptırım gücünü de kullanarak, dışarıdakilerin (işsizler) kendilerinin yerine işe alınmasını önlemektedirler. Bu sebeple işsizlik oranları düşmeyecek, aksine yetenek kayıpları sebebiyle işsizlik artacaktır. Ayrıca dışarıdakilerin yetenek kayıplarının ortaya çıkması, içeridekilerin daha yüksek ücret istemesine sebep olmaktadır. Ekonometrik uygulamada işsizlik serileri durağan değilse ya da birim köke sahipse, histeri etkisinin varlığından söz edilir (Romero-Avila ve Usabiaga, 2007: 457).

4. LİTERATÜR

Literatürde Türkiye’de işsizlik oranlarında histeri etkisini ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Literatür özeti Tablo 3’te sunulmuştur. Çalışmalar; dönem, kullanılan yöntem ve bulguları itibarıyla farklılaşmaktadır. Bu çalışmalarda birçok farklı zaman dilimi ve farklı yöntem uygulandığı gözlemlenmektedir. Belirtilmelidir ki çalışmalardan Güloğlu ve İspir (2011), Çınar, Akay ve Yılmaz (2014) ve Güriş, Tiftikçigil ve Tıraşoğlu (2015) dışında tüm diğer çalışmalar işsizlik histerisinin geçerli olduğu yönünde kanıtlar bulmuştur. Dikkat çekici nokta, doğal oran bulgusuna yönelik görüş bildiren ilk iki çalışmada sektörel işsizlik oranları kullanılmıştır. Yine bahsedilen son çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak doğrusal olmayan yöntemlerden yararlanılmıştır. Diğer yandan Özkan ve Altınsoy (2015), işsizlikten farklı olarak istihdam için histeri etkisini incelemiş ve Türkiye’de istihdam alanında histeri etkisinin geçerli olduğunu göstermiştir.

Genel işsizlik oranı analizi dışında; yaş grupları için işsizlik oranları (Erbay, 2016), genç işsizlik oranları (Yavuzaslan, Damar, Sönmez, Özdaş, Uyar ve Akılotu, 2017), tarım ve tarım dışı işsizlik oranları (Akcan, 2018) alt başlıkları için analizler yapılmıştır. Bu çalışmalar da işsizlik histerisi bulgusunu teyit etmektedir.

Yapılan çalışmaların dönemleri incelendiğinde ağırlıklı yıllık verilerle çalışıldığı gözlemlenmektedir. Bunun en temel sebebi veri kısıtıdır. Çünkü TÜİK 1988’den itibaren işsizlik oranlarını hesaplamaya başlamıştır. 1988 yılında sadece Ekim ayında veri hesaplanmıştır. 1989 yılından itibaren Nisan ve Ekim aylarında yayınlanmak üzere altışar aylık veriler hesaplanmaya başlanmıştır ve 1999’a değin bu şekilde devam etmiştir. 2000 yılından itibaren işsizlik oranları çeyreklik, 2005 yılından itibaren ise aylık olarak hesaplanmaya başlanmıştır. Çalışmalarda yıllık çalışmaların başlangıcı olarak genellikle 1923 ve 1988 seçildiği gözlemlenmektedir ve bu çalışmalarda bulgular işsizlik histerisine işaret etmektedir. Aylık çalışmalar 2005 başlangıçlıdır ve bu çalışmalarda yöntem olarak birim kök testleri analizi kullanılmıştır. Yıllık çalışmalarda olduğu üzere burada da işsizlik histerisi bulgusu elde edilmiştir.

Çalışmaların yöntemleri incelendiğinde ekseriyetle yapısal kırılmasız ve yapısal kırılmalı birim kök testlerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu testlerde serilerin durağan olup olmadığı sınanmaktadır. Yapısal kırılmasız birim kök testlerine ADF, Phillips-Perron ve KPSS örnek verilebilir ve bu

testler 1980'ler ve 1990'larda sıklıkla kullanılmıştır. (Said ve Dickey, 1984; Phillips ve Perron, 1988; Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin, 1992). Yine 1990'lı yıllardan itibaren yapısal kırılmalı birim kök testleri geliştirilmeye başlanmıştır. Analiz edilen dönem içerisinde kriz veya şok gibi iktisadi göstergeleri önemli derecede etkileyen unsurların olması durumunda bu testlerin kullanımı daha doğru sonuçlar vermektedir. Bu testler arasında Perron (1989) ve Zivot ve Andrews (1992) testleri öne çıkmaktadır. Perron testinde kırılma, dışsal olarak modele eklenirken, Zivot-Andrews testi kırılmayı içsel olarak belirlemektedir. Daha sonraki dönemde birden çok kırılmanın olduğu testler de geliştirilmiştir. (Lee ve Strazicich, 2003). Buraya kadar bahsedilen doğrusal birim kök testleri dışında doğrusal olmayan birim kök testleri de analizlerde kullanılmaktadır (Güriş vd., 2015). Tüm bu anlatılan zaman serisi birim kök testleri dışında, işsizlik oranlarında sektörel veya bölgesel alt unsurların analizi için panel birim kök testlerinden faydalanılmıştır (Güloğlu ve İspir, 2011; Gözgör, 2012). Son dönemde (yapısal kırılmasız veya kırılmalı) geleneksel birim kök testlerinin haricinde trigonometrik terimleri içeren Fourier birim kök testleri de analizlerde kullanılmaya başlanmıştır (Çekiç, 2016; Tekin, 2018).

Tablo 3. Türkiye'de İşsizlik Oranı Histerisi Literatürü

Yazarlar	Dönem ve Veri Seti	Yöntem	Sonuç
Küçükale (2001)	1950-1995 (Yıllık)	Kalman Filtresi	İşsizlik histerisi bulgusu
Pazarlıoğlu ve Çevik (2007)	1923-2005 (6 aylık)	Ratchet Modeli	İşsizlik histerisi bulgusu
Barışık ve Çevik (2008)	1923-2006 (Yıllık)	Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri, Yarı Parametrik Güçlü Hafıza Testleri	İşsizlik histerisi bulgusu
Yılancı (2009)	1923-2007 (Yıllık)	Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri	İşsizlik histerisi bulgusu
Güloğlu ve İspir (2011)	1988-2008 (Yıllık) (Sektörel işsizlik oranları)	Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testi	Doğal oran bulgusu
Koçyiğit, Bayat ve Tüfekçi (2011)	1923-2010 (Yıllık)	Yapısal Kırılmasız Birim Kök Testi, Yumuşak Geçişli Ototegresif Modeller (STAR)	İşsizlik histerisi bulgusu
Gözgör (2012)	2004-2011 (Yıllık) (Bölgesel işsizlik oranları)	Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testleri	İşsizlik histerisi bulgusu
Bildirici, Ersin, Türkmen ve Yalçınkaya (2012)	2000-2010 (Yıllık)	Faktör Analizi	İşsizlik histerisi bulgusu
Arısoy (2013)	2005/1-2011/11 (Aylık)	Yapısal Kırılmasız ve Kırılmalı Birim Kök Testi, Yarı Parametrik Uzun Hafıza Testi	İşsizlik histerisi bulgusu
Bayat, Kayhan ve Koçyiğit (2013)	1923-2011 (Yıllık)	Yapısal Kırılmasız Birim Kök Testleri, Markov Rejim Değişim Modeli	İşsizlik histerisi bulgusu
Çınar, Akay ve Yılmaz (2014)	1988-2008 (Yıllık) (Sektörel ve genel işsizlik oranları)	Yapısal Kırılmasız ve Kırılmalı Birim Kök Testleri	İşsizlik histerisinin reddi
Saraç (2014)	2005/1-2013/7 (Aylık)	Yapısal Kırılmasız ve Kırılmalı Birim Kök Testleri, Ototegresif (TAR) Modeli	İşsizlik histerisi bulgusu
Özkan ve Altınsoy (2015)	1988-2014 (Yıllık)	Yapısal Kırılmasız ve Fourier Birim Kök Testleri	İşsizlik ve istihdamda histeri bulgusu
Bayraktar (2015)	2000/1-2013/4 (Çeyreklik)	Yapısal Kırılmasız ve Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi	İşsizlik histerisi bulgusu
Mercan, Yurttañıkırmaz ve Çakmak (2015)	1923-2013 (Yıllık) ve 1992/1-2013/1 (Çeyreklik)	Yapısal Kırılmasız ve Kırılmalı Birim Kök Testi, Panel Birim Kök Testi	İşsizlik histerisi bulgusu
Güriş, Tiftikçigil ve Tıraşoğlu (2015)	1970-2014 (Yıllık)	Doğrusal Olmayan Birim Kök Testi	Doğal oran bulgusu
Ağazade (2016)	2005/1-2015/10 (Aylık)	Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleri	İşsizlik histerisi bulgusu
Çekiç (2016)	1923-2007 (Yıllık)	Yapısal Kırılmasız ve Fourier Birim Kök Testleri	İşsizlik histerisi bulgusu
Erbay (2016)	2005/1-2014/12 (Aylık) (Yaş grupları işsizlik oranları)	Yapısal Kırılmasız ve Kırılmalı Birim Kök Testleri	İşsizlik histerisi bulgusu
Karagöz ve Saraç (2016)	2005/1-2016/3 (Aylık)	Yapısal Kırılmasız ve Kırılmalı Birim Kök Testleri, Eşik Değer Regresyon	İşsizlik histerisi bulgusu
Yavuzaslan vd. (2017)	2005/1-2017/12 (Aylık) (Genç işsizlik oranları)	Yapısal Kırılmasız ve Kırılmalı Birim Kök Testleri	İşsizlik histerisi bulgusu
Taş ve Uğur (2017)	1980-2013 (Yıllık)	Yapısal Kırılmasız ve Kırılmalı Birim Kök Testleri	İşsizlik histerisi bulgusu
Tekin (2018)	2005/1-2017/12 (Aylık)	Yapısal Kırılmasız ve Fourier Birim Kök Testi	İşsizlik histerisi bulgusu
Akcan (2018)	2005/1-2017/7 (Aylık) (Tarım ve tarım dışı işsizlik oranları)	Yapısal Kırılmasız ve Kırılmalı Birim Kök Testleri	İşsizlik histerisi bulgusu

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. (10.04.2020)

5. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Bu çalışmada Becker, Enders ve Lee (2006)'nin geliştirdiği Fourier KPSS (FKPSS) durağanlık testi uygulanmıştır. Literatüre Kwiatkowski vd. (1992) tarafından kazandırılan KPSS testi önemli yapısal kırılmasız birim kök testlerinden biridir. Becker vd. (2006) Fourier fonksiyonu kullanarak KPSS durağanlık testini geliştirmişlerdir. FKPSS testi sadece hızlı gelişen kırılmaları değil, aynı zamanda yavaş seyreden değişimleri de tespit edebilmektedir. Fourier fonksiyonları sinüs ve kosinüs terimleri kullanarak doğrusal olmayan değişimleri yakalamayı başarmaktadır.

Yöntemin önemli avantajlarından bir tanesi, modelin kurulmasından önce kırılma sayısını bulmaya gerek olmamasıdır. Modeldeki kırılma sayısı,

tepe noktası sayısı olarak modelce belirlenen frekans sayısı (k)'dır. Ayrıca Fourier fonksiyonu kullanımında bulunan kırılma sayısı, serbestlik derecesini azaltmadığı için testin gücü azalmamaktadır.

Becker vd. (2006)'nin veri oluşturma süreci şu şekildedir:

$$y_t = X_t' \beta + Z_t' \gamma + r_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (2)$$

(1) ve (2) numaralı denklemlerde ε_t durağan hata terimini, u_t ise σ_u^2 varyansla bağımsız özdeş dağılmış hata terimidir. Kırılma veya diğer tipteki doğrusal olmayan dalgalanmaları yakalamaya dönük trigonometrik terimleri içeren vektör $Z_t = [\sin(\frac{2\pi kt}{T}), \cos(\frac{2\pi kt}{T})]$ şeklindedir. Bu denklemde t trend terimi, T örnek büyüklüğü ve k frekans değeridir.

Durağanlık hipotezinin ($H_0: \sigma_u^2 = 0$) test istatistiği için aşağıdaki sabit veya sabit ve trendli modellerden birisi tahmin edilir ve kalıntılar hesaplanır:

$$y_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (3a)$$

$$y_t = \alpha_0 + \beta t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (3b)$$

(3a) numaralı model durağanlık temel hipotezini sınarken, (3b) numaralı model trend durağanlık temel hipotezini sınamaktadır. Test istatistiği şu şekilde hesaplanır:

$$\tau_\mu(k) \text{ veya } \tau_t(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \tilde{S}_t(k)^2}{\tilde{\sigma}^2} \quad (4)$$

(4) numaralı modelde $\tilde{S}_t(k) = \sum_{j=1}^t \tilde{e}_j$ iken, $\tilde{e}_j$ (3a) ve (3b) modellerinden elde edilen en küçük kareler (EKK) kalıntılarıdır. Becker vd. (2006) $\tilde{\sigma}^2$ tahminini şu şekilde yapmaktadır:

$$\tilde{\sigma}^2 = \tilde{\gamma}_0 + 2\sum w_j \tilde{\gamma}_j \quad (5)$$

(5) numaralı denklemde $\tilde{\gamma}_j$ (3a) ve (3b) numaralı denklemlerden elde edilen j . örneklem otokovaryansı, $w_j, j = 1, 2, \dots, l$ ağırlık dizisi ve l kırılma gecikme parametresidir. k ise, minimum EKK kalıntısını veren frekans değeridir.

Bununla birlikte veri oluşturma sürecinde doğrusal olmayan trend mevcut değilse, standart KPSS testi FKPSS testine nazaran daha güçlüdür. Bu nedenle doğrusal olmayan bir trendin yokluğunu ($H_0: \gamma_1 = \gamma_2 = 0$) test etmek önemli hale gelir. Bu hipotez için kullanılacak F testi istatistiği şu şekilde oluşturulur:

$$F_i(k) = \frac{(SSR_0 - SSR_1(k))/2}{SSR_1(k)/(T-q)} \quad i = \mu, \tau \quad (6)$$

(6) numaralı denklemde $SSR_1(k)$, (3a) veya (3b) denkleminden elde edilen kalıntı kareler toplamını, SSR_0 trigonometrik terimlerin olmadığı regresyonun (boş hipotezin geçerli olduğu) kalıntı kareler toplamını ve q bağımsız değişken sayısını göstermektedir. F testinde boş hipotez reddedildiğinde denkleme eklenen trigonometrik terimler anlamlıdır ve FKPSS kullanılması gereklidir. Aksi durumda geleneksel KPSS testi uygulanır. FKPSS durağanlık testi sonucuna göre boş hipotez reddedilirse, seri birim köklüdür ve durağan değildir.

5. VERİ VE BULGULAR

Kriz dönemlerinde işsizlik oranlarının hızlı değişmesinin meydana getirdiği etkileri yakalayabilmek amacıyla aylık veya çeyreklik işsizlik oranlarının modellerde kullanımı, daha doğru bulgular elde edilmesini sağlayacaktır. Bu maksatla Türkiye'nin işsizlik oranlarının global kriz döneminde göstermiş olduğu inişli çıkışlı seyir dikkate alınarak çalışmada kurulan modelde aylık veri kullanılmıştır. Çalışmada 2005 yılının Ocak ayı ve 2014 yılının Ocak ayı arası dönem, veri seti olarak kullanılmıştır. Veriler TÜİK'ten temin edilmiştir. Şubat 2014 sonrasında TÜİK, işgücü istatistikleri hesaplamasında revizyona gittiğinden, uygulamada kullanılan veriler 2014 yılının Ocak ayı itibarıyla sonlandırılmıştır. Çalışmada 15 yaş ve üzeri işsizlik oranları kullanılmıştır.

Çalışmada cinsiyet ve medeni durum dikkate alınarak bekâr erkek, evli erkek, bekâr kadın ve evli kadın işsizlik oranları analiz edilmiştir. Çalışmada metodoloji kısmında bahsedilen (3a) denklemindeki sabitli model kullanılmıştır. Çünkü doğrusal bir trendin hariç tutulduğu bu testler, genellikle doğrusal bir trend varsayımının olduğu testlerden güçlüdür (Enders ve Lee, 2012).

Serilere uygulanan durağanlık testi sonuçları Tablo 4'te sunulmaktadır:

Tablo 4. Durağanlık Testi Sonuçları

Seri	Frekans	Min. KKT	F test istatistiği	FKPSS
Bekâr erkek	1	590,61	36,78	0,171
Evli erkek	1	195,14	25,82	0,131
Bekâr kadın	2	360,96	16,52	0,264
Evli kadın	1	116,27	22,28	0,189

Not: Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılan F testinin kritik değerleri %5 ve %10 düzeylerinde sırasıyla 4.92 ve 4.13'tür. Frekans 1'e eşitken FKPSS testinin kritik değerleri %5 ve %10 düzeylerinde sırasıyla 0.172 ve 0.132'dir. Frekans 2'ye eşitken FKPSS testinin kritik değerleri %5 ve %10 düzeylerinde sırasıyla 0.315 ve 0.415'tir.

Öncelikle FKPSS testinin kullanılabilirliğini görmek için serilerin F test istatistikleri, F kritik değer ile karşılaştırılacaktır. %5 anlamlılık düzeyi dikkate alındığında tüm serilerin F istatistik değerleri, F kritik değerinden büyük olduğu için boş hipotez reddedilmektedir ve trigonometrik terimler anlamlıdır. Buna göre tüm seriler için FKPSS kullanımı uygundur.

Becker vd. (2006) FKPSS kritik değerlerini elde edilen frekans değeri ve gözlem sayısına göre hesaplamıştır. FKPSS test istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde frekans değerinin belirlediği kritik değer ile karşılaştırılmıştır. FKPSS testinde temel hipotez serinin durağan olduğu, alternatif hipotez serinin birim kök içerdiği ve durağan olmadığı yönündedir. Bekâr erkek serisinin FKPSS değeri (0,171) ve %5 düzey kritik değeri (0,172) birbirine çok yakın olduğundan, %10 düzey kritik değeri dikkate alınarak yeniden karşılaştırılmıştır. Buna göre (0,171>0,132) olduğundan boş hipotez reddedilmektedir ve bekâr erkek serisi birim kök içermektedir ve durağan değildir. Evli erkek serisinin durağanlık sonucuna bakıldığında (0,131<0,172) olduğundan bu seri durağandır. Bekâr kadın serisi (0,264<0,315) olduğundan durağandır. Evli kadın serisi (0,189>0,172) olduğundan durağan değildir. Elde edilen bulgular Tablo 5'te özetlenmiştir:

Tablo 5. Durağanlık ve Histeri Bulguları

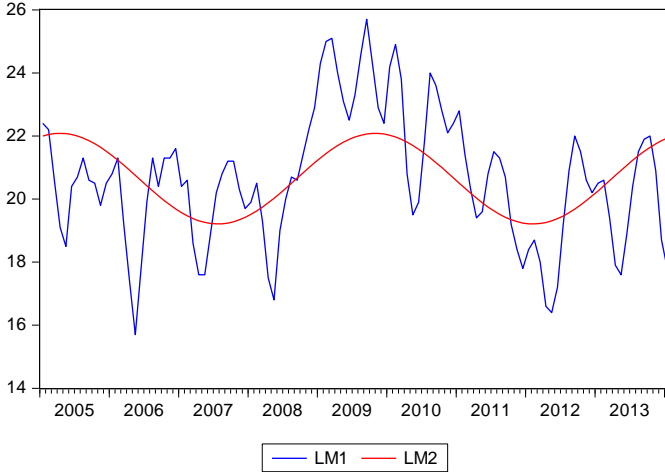
Seri	Durağanlık	Histeri Etkisi
Bekâr erkek	Durağan değil	İşsizlik histerisi var
Evli erkek	Durağan	Doğal oran geçerli
Bekâr kadın	Durağan	Doğal oran geçerli
Evli kadın	Durağan değil	İşsizlik histerisi var

Tablo 5 incelendiğinde işsizlik serilerinin medeni durum ve cinsiyete göre durağanlık bulguları farklılaşmaktadır. Öncelikle cinsiyete göre değerlendirme yapılmıştır. Erkekler bakımında, bekâr erkek işsizlik oranları durağan olmadığından işsizlik histerisine sahiptir. Ancak evli erkeklerin işsizlik oranları durağandır ve doğal oran hipotezi geçerlidir. Buna göre global kriz erkeklerde bekârların işsizlik oranlarını arttırırken, evli erkeklerin işsizlik oranları eski dengesine geri dönmektedir. Kadın işsizlik oranları incelendiğinde erkeklerin tersine bu sefer bekâr kadınların işsizlik oranları serisi durağan iken, evli kadınların işsizlik oranları serisi durağan değildir. Evli kadın işsizlik oranları serisi işsizlik histerisine sahiptir ve global kriz, evli kadın işsizlik oranlarını arttırmıştır.

Medeni duruma göre karşılaştırma yapıldığında global kriz bekârlar açısından erkek işsizlik oranlarını arttırırken, kadın işsizlik oranları global kriz sonrası eski dengesine geri dönmektedir. Evliler açısından inceleme yapıldığında evli erkek işsizlik oranları global krizden etkilenmezken, evli kadın işsizlik oranları işsizlik histerisi sebebiyle artış göstermiştir. Bulgular bütünüyle değerlendirildiğinde, cinsiyet veya medeni duruma göre genelleme yapılamamaktadır.

Şekil 4'te bekâr kadın işsizlik serisi (LM1) ve Fourier fonksiyonu (LM2) verilmiştir. İlgili işsizlik serisinde birçok kırılma göze çarpmaktadır. Bunun tespiti için yapısal kırılmalı bir testin uygulanması durumunda, çok sayıda kırılmanın olması sebebiyle testin gücü azalacak ve bazı kırılmalar da tespit edilemeyecektir. Ancak şekil incelendiğinde Fourier fonksiyonunun kırılmaları daha başarılı bir şekilde yakaladığı gözlemlenmektedir.

Şekil 4. Bekâr Kadın İşsizlik Serisi ve Fourier Fonksiyonu

Sonuç

Türkiye’de işsizlik oranları 2000’li yıllar itibarıyla %10 sınırına yaklaşmış ve global krizle birlikte çift haneli rakamlarda süreklilik göstermiştir. Bugüne kadar literatürde işsizlik oranları serisine dair birçok histeri analizi yapılmıştır ve dönemler farklılaşsa da işsizlik histerisi bulgusu elde edilmiştir. Ancak Türkiye’de hangi unsurların işsizlik histerisine neden olduğu konusunda yapılan çalışma sayısı azdır.

Bu çalışmada işsizlik histerisine dair detaylı analizin yapılması amacıyla, 2008 global krizinin Türkiye’de emek piyasasında oluşturduğu değişimler, cinsiyet ve medeni duruma göre incelenmiştir. Bu unsurlara göre histeri etkisinin varlığı 2005-2014 dönemi arası aylık verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde birim kök literatürüne yeni katkılar sağlayan Fourier fonksiyonlu KPSS durağanlık testi kullanılmıştır.

Çalışmada bekâr erkek, evli erkek, bekâr kadın ve evli kadın olmak üzere dört farklı işsizlik serisi kullanılmıştır. Bulgular, bekâr erkek ve evli kadın işsizlik oranları serilerinin durağan olmadığını göstermektedir. Buna göre global krizde yaşanan şokun ardından bu seriler kriz öncesi doğal oran seviyesine yakınsamamaktadır. Oluşan histeri etkisi, bu işsizlik oranlarını arttırmaktadır. Diğer yandan evli erkek ve bekâr kadın işsizlik serisi durağandır ve bu seriler kriz öncesi doğal oran seviyesine geri dönmektedir.

Yükselen işsizlik sorununa çözüm olarak elde edilen bulgulara uygun mikro çözümlere başvurulması gerekmektedir. Çalışmada verilen şekil ve tablolardan anlaşıldığı üzere, erkekler kadınlara göre krizden daha fazla

etkilenmekte, toparlanma döneminde ise daha fazla iş bulmaktadır. Histeri analizi sonuçlarımıza göre kriz döneminde işsizlikten etkilenen erkekler bekârdır. Krizde ücretli çalışan erkek sayısının hızlı azalış göstermesi, bu bulguları tutarlı kılmaktadır. Çünkü bekâr erkeklerin belirli düzeyde sermaye gerektiren işveren olması veya kendi hesabına çalışması durumları sık görülmemektedir ve ücretli çalışmaktadırlar. Toparlanma döneminde ise özellikle sanayi sektöründe yaşanan istihdam artışı, erkek işsiz sayılarını azaltmıştır. Histeri analizinden bu erkeklerin ağırlıklı evli olduğu anlaşılmaktadır.

Kriz döneminde ücretli ve kendi hesabına çalışan kadın sayısı artmaktadır. Ayrıca kadın çalışanların fazla olduğu sektörlerin (hazır giyim, tekstil, gıda, tütün, kimya) krizden diğer sektörlerle kıyasla daha az etkilenmesi, kriz döneminde kadın işsiz sayısının daha az etkilenmesini sağlamıştır. Toparlanma döneminde ise kadın işsiz sayısında yeterli bir azalma meydana gelmemiştir. Bu dönemde kadınların işgücüne katılımının artması sebebiyle kadın işsiz sayısı düşmemiştir. Bu artışın önemli bir kısmı kendi hesabına kayıt dışı çalışan kadınlardan kaynaklanmaktadır. Bu gelişmeler, evli kadınların işsizlik oranlarının artıyor olmasını anlaşılır kılmaktadır.

Aile kurumu açısından düşünüldüğünde, global kriz döneminde evli erkekler serisinin işsizlik oranları durağanken, evli kadınların işsizlik oranları serisi durağan değildir ve işsizlik histerisine sahiptir. Bu yüzden evli aileler bir gelir kaybı yaşamıştır. Ancak hem evli erkek hem de evli kadın serilerinin işsizlik oranları artmış olsaydı, ailenin toplam geliri üzerinde daha fazla bir baskı oluşacaktı. Devletin işsizliğe dair politikalar üretirken bu durumların oluşmasını önlemesi, ekonomik krizlerin oluşturacağı negatif sosyoekonomik etkileri azaltacaktır.

İşsizlik oranlarının hâlen yüksek seyrettiği ülkemizde oluşturulacak politikalarda işsizliğe dair kapsamlı analizlerin yapılması, etkin sonuçlar alınması açısından önem arz etmektedir. Çünkü nüfusun demografik yapısı, istihdamın sektörel yapısı ve kentsel-kırsal yerleşim dağılımı sürekli değişmekte ve kadınların işgücüne katılımı artmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre, işsizlik politikaları cinsiyet ve medeni durumu dikkate alınmalıdır. Çünkü bazı seriler durağanken, bazıları durağan değildir. Global kriz sonrasında işsizlik oranlarının artış gösterdiği bekâr erkekler ve evli kadınlar işsizlik serilerine dair politikalar geliştirilmesi ve düzenlemeler yapılması, işsizlik histerisinin kalıcı etkilerini azaltacak ve işsizlik oranlarında meydana gelen artışlar kontrol altına alınacaktır.

Kaynakça

Ağazade, S. (2016). Türkiye İçin İşsizlik Histerisine Karşın Doğal Oran Hipotezinin Doğrusal Dışı Yöntemlerle Sınanması. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 6(2), 28-46.

- Akcan, A. T. (2018). Tarım ve Tarım Dışı Sektörlerde İşsizlik Histerisi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 24(1), 21-32.
- Arısoy, İ. (2013). Türkiye’de İşgücü Piyasası Göstergelerine Etki Eden Şokların Kalıcılığının Analizi. *TİSK Akademi*, 8(15), 22-41.
- Ball, L., Mankiw, N. G., & Nordhaus, W. D. (1999). Aggregate Demand and Long-run Unemployment. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1999(2), 189-251.
- Barışık, S., & Çevik, E. İ. (2008). İşsizlikte Histeri Etkisi: Uzun Hafıza Modelleri. *Kamu İş*, 9(4), 1-36.
- Bayat, T., Kayhan S., Koçyiğit A. (2013). Türkiye’de İşsizliğin Asimetrik Davranışının Rejim Değişim Modeliyle İncelenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 4(2), 79-90.
- Bayraktar, S. (2015). Türkiye İçin İşsizlik Histerisi Ya Da Doğal İşsizlik Oranı Hipotezinin Geçerliliğinin Sınanması. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 45-61.
- Becker, R., Enders, W., Lee, J. (2006). A Stationarity Test in The Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.
- Bildirici, M., Ersin, Ö.Ö., Türkmen C., Yalçınkaya, Y. (2012). The Persistence Effect of Unemployment in Turkey: An Analysis of the 1980-2010 Period. *Journal of Business Economics & Finance*, 1(3), 22-32.
- Blanchard, O.J., Summers, L. H. (1986). Hysteresis and The European Unemployment Problem. *NBER Macroeconomics Annual*. 1. ss.15-78.
- Çekiç, A. (2016). Unemployment Hysteresis with Fourier Structural Break Unit Root Test: The Case of Turkey. *Journal of Applied Research in Finance and Economics*, 2(3), 14-19.
- Çınar, M., Akay Kanalcı, A., Yılmaz, F. (2014). A Sectoral Analysis of Hysteresis in Unemployment, Evidence from Turkey. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 69, 29-52.
- Dinççağ, A., Dündar, H. Ç. 2011. (2008). Krizinin Kadın ve Erkek İşgücüne Etkileri. *TEPAV Değerlendirme Notu*. Nisan.

- Enders, W., Lee, J. (2012). A Unit Root Test Using a Fourier Series to Approximate Smooth Breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(4), 574-599.
- Erbay, T. (2016). Türkiye’de İşsizliğin Histeri Etkisi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, *Working Paper Series*, No:38, İstanbul.
- Friedman, M. (1968). The Role of Monetary Policy. *American Economic Review*, Vol.58, 1-17.
- Gözgör, G. (2012). Hysteresis in Regional Unemployment Rates in Turkey. *International Journal of Economics And Finance*, 4(9), 175-181.
- Güloğlu, B., İspir, M.S. (2011). Doğal İşsizlik Oranı mı? İşsizlik Histerisi mi? Türkiye için Sektörel Panel Birim Kök Sınaması Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 205-215.
- Gürüş, B., Tiftikçigil, B.Y., Tıraşoğlu, M. (2015). Testing for Unemployment Hysteresis in Turkey: Evidence From Nonlinear Unit Root Tests. *Quality & Quantity*, 51(1), 35-46.
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 231-260.
- Karagöz, K., Saraç, T.B. (2016). İşsizlikte Histeri Etkisinin Kalman Filtresi Yaklaşımıyla İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 59-72.
- Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009):"Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdeleme*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koçyiğit, A., Bayat, T., Tüfekçi, A. (2011). Türkiye’de İşsizlik Histerisi ve Star Modelleri Uygulaması. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 31(2). 45-60.
- Küçükale, Y. (2001). Doğal İşsizlik Oranındaki Keynesyen İsteri Üzerine Klasik Bir İnceleme: Kalman Filtre Tahmin Tekniği ile Türkiye Örneği 1950-1995. V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Adana.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against The Alternative of a Unit Root. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178.

- Lee, J., Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *Review of Economics And Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Mercan, M., Yurttañıkımaz, Z.Ç., Çakmak, F. (2015). İşsizlik Histerisi Hipotezinin Türkiye, AB-15, AB-27, OECD ve G-8 Ülkeleri İçin Yatay Kesit Bağımlılığı ve Yapısal Kırılmalar Altında Testi: Dinamik Panel Veri Analizi. *TİSK Akademi*, 10(19), 44-65.
- Özkan, Y., Altınsoy, A. (2015). İşsizlik ve İstihdamda Histeri Etkisi (Türkiye, 1988-2014). *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, 123-130.
- Pazarlıoğlu, M.V., Çevik, E.İ. (2007). Ratchet Model: 1939-2005 Dönemi Türkiye Uygulaması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 17-34.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 1361-1401.
- Phelps, E.S. (1967). Phillips Curves, Expectations of Inflation And Optimal Unemployment Over Time. *Economica*, 34(3), 254-81.
- Phelps, E.S. (1968). Money-Wage Dynamics and Labor-Market Equilibrium. *Journal of Political Economy*, 76(4), 678-711.
- Phillips, P. C., Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Romero-Avila, D., Usabiaga, C. (2007). Unit Root Tests and Persistence of Unemployment: Spain vs. The United States. *Applied Economics Letters*, 14(6), 457-461.
- Said, S. E., Dickey, D. A. (1984). Testing for Unit Roots in Autoregressive-Moving Average Models of Unknown Order. *Biometrika*, 71(3), 599-607.
- Saraç, T.B. (2014). İşsizlikte Histeri Etkisi: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 14(3), 335-344.
- Taş, S., Uğur, B. (2017). Türkiye İçin İşsizlik Histerisi mi, Yoksa Doğal Oran Hipotezi mi Geçerlidir?. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 25-45.

Tekin, İ. (2018). Türkiye'de İşsizlik Histerisi: Fourier Fonksiyonlu Durağanlık Sınamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 97-127.

Yavuzaslan, K., Damar, Ö., Sönmez, B., Özdaş, B., Uyar, N., Akılotu, E. (2017). Türkiye'de Genç İşsizliğinin, İşsizlik Histerisi Hipotezi Çerçevesinde Yapısal Kırılmalar Testi ile Analizi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 21-32.

Yılandıcı, V. (2009). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.

Zivot, E., Andrews, D.W.K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

Extended Abstract

The crises have begun to have a chain impact on both developed and developing countries. The crises have led to some negative developments on the labor markets. This study aims to examine the gender and marital status changes in unemployment in Turkey during the 2008 global crisis. Unlike previous research, each series (single male, married male, single female, married female) was analyzed separately. In this study, Fourier stationary analysis was also used.

In the study's first section, Turkey's unemployment path was discussed. This segment, using statistics and graphs, presents the general trend in unemployment in the 1990s and 2000s. Turkey's unemployment rate rose in the single digits in the 1990s, first reaching the 10 percent band in the 2000s and double-digit adherence to the global crisis.

The next section discussed the impact of the global recession on Turkey's male and female unemployment. In the specifics here, male and female have different patterns during the crisis and recovery period. During the recession, male unemployment rose by 57 percent and female unemployment by 45 percent. In healing, an opposite direction is taken. During this time, the number of male unemployed fell by 29 percent, while the number of female unemployed fell by 4 percent. Furthermore, in this section, the gender-based shift in urban unemployment during the time of recession and recovery is provided with tables. Throughout the crisis, the number of female employed on their own account grew rapidly. In recovery time, the number of unemployed female does not decrease as quickly as men. During the recovery period, the number of paid male was significantly increased in employment.

In the same section, the presence of male and female unemployment levels is described and clarified in comparison with the graphics. While examining married male and single male's unemployment rates, it was found

that single male's unemployment rates were higher than married male. By comparing married and single female's unemployment curves, single female's unemployment rate was higher than married female. Single male and single female unemployment curves indicate patterns in the same direction. However, after the global recession, single male's unemployment rate continued to be lower than single female. When analyzing the unemployment curves of married male and married female, similar ups and downs are observed. All-period unemployment rates were very similar to each other. Although married female's unemployment rate was lower than married male before the global crisis, it began to rise after the global crisis.

The study's third section discusses the theory of unemployment hysteresis. There are two important literature views on long-term unemployment patterns. The first is the natural rate theory, the other is hysteresis. According to the natural rate theory, the effects of shocks and crises are temporary, and long-term unemployment rate returns to equilibrium. According to the hysteresis theory of unemployment, the consequences of crises are irreversible due to economic shocks, and unemployment levels won't return to the old equilibrium.

The data and results were then clarified using tables. The hysteresis effect was analyzed using monthly 2005-2014 data. The Fourier KPSS stationary test, making new contributions to unit root literature, was used in the analysis. The study used four separate unemployment series: single male, married male, single female and married female. Single male and married female unemployment rates are not stable. Accordingly, after the shock in the global crisis, these series do not converge to the pre-crisis natural rate. The hysteresis effect raises these unemployment rates. On the other hand, married male and single female unemployment series are stable, returning to pre-crisis natural rate point.

The data and results were then clarified using tables. The hysteresis effect was analyzed using monthly 2005-2014 data. The Fourier KPSS stationary test, making new contributions to unit root literature, was used in the analysis. The study used four separate unemployment series: single male, married male, single female and married female. Single male and married female unemployment rates are not stable. Accordingly, after the shock in the global crisis, these series do not converge to the pre-crisis natural rate. The hysteresis effect raises these unemployment rates. On the other hand, married male and single female unemployment series are stable, returning to pre-crisis natural rate point.

Macro approaches to findings must be implemented as a solution to the rising unemployment problem. New policies and regulations on single male's and married female's unemployment series would reduce the permanent impact of unemployment hysteresis and take control of rising unemployment levels. Also, given the family institution, married men series unemployment rates are stationary, whereas married women's unemployment rate series is not stationary. Therefore, married families lost

income. Preventing these circumstances and developing policies on unemployment would reduce the negative socio-economic consequences of economic crises.

İMAJ RESTORASYON TEORİSİ BAĞLAMINDA ÜLKER 1 NİSAN KRİZİ

Türkan Öykü BÜYÜKÇELİKOK* & Engincan YILDIZ**

Öz

Siyasi, ekonomik ya da marka, hangi türde olursa olsun krizler devlet, kurum ve kuruluşlar için oluşturduğu tehdit unsurları ve yarattığı belirsizlik ortamıyla diğer stratejik durumlardan ayrılmaktadırlar. Özellikle markaların yaşadığı sorunlarda, kriz anında markalar tarafından üretilen içerikler ya da mesajlar geleneksel medya dışında yeni medyada da paylaşılmaktadır. Markalar tarafından resmi sosyal ağlarına kriz yönetimi amacıyla gönderilen içerikler markanın tüm müşteri ve takipçilerine ulaşabilmektedir. Bu nedenle markalar, kriz anlarında gerçekleştirdiği iletişim faaliyetleri, benimsediği stratejiler ve kullandığı dil yapısıyla kurumsal imajlarını koruyup yüceltebildiği gibi, belirlenen yanlış kriz stratejisi ya da doğru stratejide yaşanan yanlış uygulama nedeniyle çok daha büyük bir kriz ortamına zemin hazırlayabilmektedir. Bu kapsamda çalışmada Ülker markasının yayınlamış olduğu "1 Nisan Reklamı" sonucunda oluşan kriz ortamı ve markanın kriz yönetimini sağlamak için yayınladığı basın bülteni ele alınmıştır. Yıldız Holding tarafından yayınlanan basın bülteni ve markanın kriz yönetimi sürecindeki iletişim tarzı imaj restorasyon teorisi bağlamında analiz edilmiştir. İmaj Restorasyon Teorisi Bağlamında ele alınan çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, Yıldız Holding krize yaklaşımı İmaj Restorasyon Teorisi bağlamında incelendiğinde Suçun Yönünü Değiştirme ve suçlayan kişiye saldırma stratejilerinin tercih edildiği görülmektedir. Ortaya koyulan bu iki strateji istenilen etkiyi yaratmamış ve kriz durumu uzun bir süre ortadan kalkmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kriz iletişimi, Kriz Yönetimi, İmaj Restorasyon Teorisi, Kurumsal İmaj

ULKER 1 APRIL CRISIS IN THE CONTEXT OF IMAGE RESTORATION THEORY

Abstract

Political, economic or brand, no matter what kind of crises, they are differentiated from other strategic situations by the threat elements they create for

* Arş. Gör. İstanbul Gelişim Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Medya ve İletişim Bölümü, tobuyukcelikok@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2735-0903>

** Arş. Gör. İstanbul Gelişim Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, enyildiz@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2549-3473>

the state, institutions and organizations and the uncertainty environment it creates. Especially, in crises experienced by brands, the content or messages produced by brands during the crisis are shared in the new media as well as in the traditional media. The content sent to the official social networks by the brands for the purpose of crisis management can reach all customers and followers of the brand. For this reason, brands can protect and uphold their corporate image through communication activities, strategies and language structure used in times of crisis, as well as preparing a ground for a much larger crisis environment due to the wrong crisis strategy or wrong application in the right strategy. In this context, the crisis environment that emerged as a result of the "1 April Advertisement" published by Ülker brand and the press release issued by the brand to ensure crisis management were discussed in this paper. The press release published by the Yıldız Holding and the communication style of the brand during the crisis management process were analyzed in the context of image restoration theory. Content analysis, a qualitative research method, was used in the context of Image Restoration Theory. Within the scope of the research, when the approach of Yıldız Holding to crisis is examined in the context of Image Restoration Theory, it is seen that strategies of "shift the blame" and "attack accuser" are preferred. These two strategies did not have the desired effect and the crisis did not disappear for a long time.

Keywords: Crisis Communication, Crisis Management, Image Restoration Theory, Corporate Image

Giriş

Hangi sektörden olursa olsun markalar çeşitli nedenlerden dolayı beklenmedik zamanlarda yönetilmesi zor ve olumsuz etkiler oluşturabilecek durumlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Kriz içerikli bu gibi durumların marka için pek çok istenmeyen sonuçlar doğuracağı bir gerçektir. Bu nedenle markalar herhangi bir krizle karşı karşıya kalmamak için çeşitli ön çalışmalar yürütebilmekte, stratejiler geliştirebilmekte, bünyesinde uzmanlar yetiştirebilmektedir. Ancak kriz her zaman markaların kendisini korumasına, her ne durumda olursa olsun işlerin markaların lehine gitmesine olanak tanımayabilmektedir. Bu gibi durumlarda markaların krizle karşılaşmış ve karşılaşmamalarından daha çok, ne tür bir krizle karşılaşmış oldukları, krize karşı nasıl bir tepkinin verilmesi gerektiği gibi konular önem kazanmaktadır. Çünkü ne sebeple oluşmuş olursa olsun krizler iyi bir stratejiyle yönetilmedikleri zaman, markanın imajını ve değerini hem müşteriler hem de çalışanlar nezdinde zedelemektedir.

Bu nedenle Yıldız Holding'in karşılaşmış olduğu kriz durumunda nasıl bir strateji izlediğinin tespiti çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu temel amaç doğrultusunda elde edilecek verilerde ortaya koyulan analizler sayesinde, kriz sürecinde nelerin yanlış yapıldığı, toplumun güvenini sağlamada hangi konularda eksikliklerin olduğu ve mesaj stratejilerinde nelerin eksik yapıldığı gibi birçok önemli sonuca ulaşılmıştır. Bu çalışma, Dünyada ve Türkiye'de ortaya çıkan diğer krizlerin incelenmesinde önemli bir örnek teşkil etmesinin yanı sıra kurumlar içinde önemli birçok öneriyi içerisinde barındırmaktadır. Bu temel amaçlar doğrultusunda nitel bir araştırma yöntemi olan içerik analizi kullanılmış ve

Yıldız Holding'in yayınladığı reklam nedeniyle ortaya çıkan kriz doğrultusunda toplumla paylaştığı basın bülteni incelenmiştir.

Günümüzde internetin, bilişim ve iletişim teknolojilerinin, yeni iletişim ortamlarının hem markalar hem de tüketiciler için vazgeçilmez varlığı, kriz yönetim sürecini de etkilemektedir. Yeni iletişim ortamlarının varlığı, insanların bilgiye çok kısa sürede, hızlı ve maliyetsiz erişmesinin önünü açmıştır. Bu sebeple markalar yaşadıkları krizlerin yönetiminde yeni iletişim ortamlarının kullanımını daha fazla önemsemektedir. Kriz yönetiminin önemli bir parçası olarak karşımıza çıkan bu platformlar markaların kriz durumlarıyla ilgili bilgileri ilk ağızdan, öncelikli olarak ve hızlı bir şekilde tüketiciye bilgi aktarımını sağlayabilmektedir. Ancak yeni iletişim ortamları aracılığıyla markalardan tüketiciye kriz durumuyla ilgili bilgi aktarımı yapılırken dikkat edilmesi gereken birçok farklı durum bulunmaktadır. Sosyal ağların hızlı paylaşımına ve ifadeye açık bu özelliği istenen ve doğru bilginin yayılmasını sağladığı gibi, yanlış ya da etkisiz bir stratejiyle üretilen mesajların aktarımı ile krizi daha da büyütebilmekte ya da sonuçlarında başarısızlık getirmektedir. Bu nedenle markaların kriz yönetimi sürecinde özellikle dijital platformlarda uygulamak için en doğru stratejiyi belirlemeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda etkilenen kesimlerde doğru bir şekilde belirlenmelidir. Coombs'a göre (1995:454), kriz durumuna bakıldığında, halkın krizle ilgili atfettiklerini etkileyen dört merkezi faktör bulunmaktadır. Bu faktörlere bakıldığında kriz türü, kanıtın doğruluğu, hasar ve performans geçmişinin halkın krize yaklaşımını etkileyen faktörler olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada da, Yıldız Holding bünyesinde yer alan Ülker markasının 1 Nisan reklamı ve reklama yönelik eleştiri ve tepkilerin ardından yayınladığı basın bülteninin kriz yönetimindeki rolü ve katkısı imaj restorasyon teorisi bağlamında incelenmiştir. İmaj restorasyon teorisi çerçevesinde marka tarafından kriz yönetimini sağlamak amacıyla yayımlanan basın bülteninin, imaj restorasyon teorisi bağlamında etkisinin ortaya çıkarılmasının amaçlandığı çalışmada kriz yönetiminin etkililiği ve doğruluğu tartışılmıştır.

1. KRİZ NEDİR? NEDEN ORTAYA ÇIKAR?

Kriz çeşitli alanlarda ve nedenlerle ortaya çıkabilen, olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir durum olarak ifade edilebilmektedir. Reid için, bir kuruluşun pazar içerisindeki itibarına, müşteri ilişkilerine, ekonomik durumuna olumsuz sonuçlar doğuran ya da doğurabilecek her durum kriz olarak adlandırılmaktadır (Reid, 2000:2). Bu doğrultuda araştırma içerisinde ele alınacak marka krizleri, tüm kurum ve kuruluşlar için büyük sorunlar yaratabilmektedir. Markaların örgüt içi ve dışı çalışmalarına, müşteri ilişkilerine, üretimlerine, satış ve pazarlama faaliyetlerine krizler doğrudan ya da dolaylı olarak olumsuz etkiler yapabilmektedir.

Markaların karşı karşıya kaldığı belirsizlik ve olumsuzluk içerik, hassas bir şekilde yönetilmesi gereken ve strateji planlamasını zorunlu kılan

çeşitli durumların kriz olarak nitelendirilmesi aşağıda belirtilen çeşitli özelliklerin tamamını ya da birkaçını karşılmasına bağlıdır. Bu özellikler: (Öksüz ve Gümüş, 2009:77).

- Ağır ve yıpratıcı bir etki yaratması
- Kamu düzenlemesinin fazlaşması
- Kamuoyunda ve hedef kitlede markaya yönelik olumsuz düşünce, algı ve eleştirilerin oluşması ve yaygınlaşması

- Ekonomik sıkıntılar
- Yönetim zamanının etkisiz ya da verimsiz geçirilmesi
- Örgüt içinde motivasyon, moral ve destek seviyesinin azalması

Krizi şirket veya kurumlar içerisinde yaşanabilecek diğer olağan gerilimlerden ayıran temel nitelikleri şu şekilde ifade edilebilmektedir:

- Kriz, önceden anlaşılabilir ve ortaya çıktığında ani bir değişikliğe neden olur.

- Markaların krize ve etkilerine çabuk karşılık vermesi gerekmektedir. Ancak bu cevap yöneticiler tarafından alınan standart uygulamalarla yapılmamalıdır.

- Krizlerin yarattığı etki örgütsel davranış, marka imajı ve marka devamlılığını tehdit eder (Yeniçeri, 1993:218)

Krizler ilk akla geldiği şekilde ekonomik nedenlerle gerçekleşebileceği gibi, çevresel ve örgüt içi nedenler de kriz oluşumunda etkili olmaktadır. Örgüt içi çatışma, doğal afetler, ülke çapında ya da küresel anlamda yaşanan ekonomik krizler, grevler, kurum içerisinden yapılan ve kurumun imajına zarar verebilecek açıklamalar krizlere neden olmaktadır. Özellikle günümüz dünyasında sosyal medyanın varlığı ve artan önemi, sosyal ağlar üzerinden kullanıcıların/ müşterilerin markalarla ve marka temsilcileriyle doğrudan iletişim kurabilmeleri, markaları sosyal medya kullanımında herhangi bir kriz ortamının yaratılmaması için çok daha titiz çalışmalara zorlamaktadır.

Kriz durumu incelendiğinde birçok nedenle krizlerin ortaya çıkabileceği görülmektedir. Bu sebeple, kurumda çıkan bir yangın, kurumun uyguladığı çevre politikası, kurumda yaşanan iş kazaları veya günümüzde sosyal medya aracılığıyla yapılan paylaşımlardan doğan krizler olmak üzere krizin oluşmasına neden olan birçok önemli faktörden bahsedebiliriz.

2. KRİZLERDE İLETİŞİMİN ROLÜ VE İLETİŞİM STRATEJİSİ

Krizler aniden ortaya çıkabilen ve gidişatının iyi veya kötü kestirilmesi zor olan, belirsizliği bünyesinde barındıran ve kurumların varlığını tehdit eden, hakkında izlenecek yöntemin çabuk kararlaştırılması gereken durumlardır. Krizler kurumlardaki ister içsel ister dışsal nedenlerle gerçekleşsin netice çeşitli sorunların varlığına işaret etmekte ve kurumlarla müşterileri/ takipçileri ya da halk arasında iletişim kopukluğunu göstermektedir (Genç, 2008:162). Olumsuz etkiler yaratabilecek, çözülmesi gereken sorunların oluşum nedenleri bilinmez ve bunları önleyici çalışmalar

gerçekleştirilmezse kriz ortaya çıkmaktadır. Kuşay'a göre (2017:380), bazı durumlarda beklenmedik şekillerde ortaya çıkabilen krizler, kurumların varlığını tehdit ederek, olumsuz bir imaj şeklinin oluşmasına neden olabilmektedir. Halka yönelik olarak herhangi bir kriz ortamının oluşmamasını sağlama, oluşan krizin etkilerini azaltmada ya da çözüme ulaştırmada kısacası kriz öncesinde, kriz anında ve sonrasında, kriz yönetiminin tamamında iletişim en önemli unsurlardandır. Kriz yönetimlerinde iletişim ne kadar iyi gerçekleştirilirse başarı da o denli artmakta ve krizin etkisi azalmaktadır. Her kurum çeşitli nedenlerle oluşabilecek krizlerle ilgili olarak stratejilerini önceden belirlemeli ve iletişim stratejilerini de bu çerçevede kurgulamalıdır. İletişim stratejisinin temeli kriz anında, krizin etkisini minimuma indirmeye odaklanması gerektiği gibi, istenen mesajı hedef kitleye en doğru ve hızlı şekilde ulaştırmayı amaçlaması da gerekmektedir. Bu nedenle nasıl ki kurumsal pazarlama ve reklam stratejilerinde hedef kitlenin belirlenmesiyle birlikte çalışmalar yürütülüyorsa, kriz iletişimi esnasında da hedef kitlenin belirlenmesi gerekmektedir. Hedef kitle belirlendikten sonra yapılması gereken çalışmaların başında medyayı ve hedef kitleyi sık sık ve doğru bir şekilde konuyla ilgili bilgilendirmek gelmektedir. Bunun için yazılı mesaj yayınlamak, halkın güvenilir bilgi alabilmesi için acil durum çağrı merkezi ya da bilgilendirme masası kurmak, basın toplantısı düzenlemek ve sosyal medya üzerinden açıklamalar yapmak yürütülmesi gereken çalışmalar arasında yer almaktadır.

Hedef kitlenin belirlenmesi ve bu hedef kitleyi ikna edici çalışmaların yapılması kadar konunun bu kitleye aktarım tarzı, açıklamaların kimin tarafından yapılacağı, açıklama için kullanılan kanalların seçimi ve mesajların içeriği de önem kazanmaktadır. Bu nedenle krizin çözülmesine yönelik olarak kurum içerisinde kriz iletişim komitelerinin / masalarının kurulması gerekmektedir. Bu komite ya da birim özellikle geleneksel medyada ve son yılların kriz yönetiminde olmazsa olmaz parçası olan sosyal medyada konuyla ilgili etkili ve sorulara cevap verebilen içerikleri hızlıca üretebilmelidir. Bu yapılanmanın sağlanabilmesi mevcut kriz durumunun gözlem ve analizine, krizin yapısına, ortaya çıkış nedenine, nasıl çözülebileceği ile ilgili konulara, hedef kitlenin yapısına, kuruluşların plan, politika, vizyon ve misyon bilgisine hâkim olma gibi gereklilikler bulunmaktadır. Yapılacak açıklamaların markaların üst düzey yöneticileri gibi yetki sahibi isimler tarafından yapılması inandırıcılığı arttıracığı için tercih edilmelidir.

Yapılan açıklama net ve anlaşılır olmalı, spekülasyonlara ve dezenformasyonlara ise kapalı olmalıdır. Açıklamaların hızlı ve doğru bir şekilde hedef kitleye aktarılması esas konudur. Ayrıca, Kurumun internet sitesi ve sosyal ağları konuyla ilgili bilgilendirici içeriklere sahip olmalıdır (Karaağaç, 2013:126)

Belirtilen bu çerçeve kapsamında konu ile ilgili dikkat edilmesi gereken durumlar şöyle ifade edilebilmektedir: (Karaağaç, 2013:125)

- Her ne koşulda olursa olsun insan güvenliği ana öncelik olarak kabul edilmelidir.
- Bilgi paylaşımı gerçekleştirilirken somut verilerden hareket edilmelidir.
- Medyanın konuyla ilgili gelişmelerden haberdar olması sağlanmalıdır.
- Yapılan açıklamaların birbiriyle tutarlı olmasına dikkat edilmelidir.
- Markanın internet sitesi ve sosyal ağ hesapları, olayın gerektirdiği şekilde yenilenmelidir.
- Kriz yönetiminde aktif ve önemli görevi olan tüm birimler acil duruma geçirilmelidir.
- Müşterilerden gelen mesaj ve telefonlara özellikle çağrı merkezi görevlileri ve sosyal medya temsilcilerinin ne yanıtlar verecekleri konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir.
- Durumda herhangi bir değişiklik, farklılık olmasa bile çalışanlar ve müşteriler düzenli aralıklarla bilgilendirilmeye devam edilmelidir.
- Kriz sözcüsünün ve kriz yönetimi ekibinin gerek sözlü gerekse yazılı açıklamalar için konusunda uzman ve eğitilmiş kişilerden seçilmesine dikkat edilmelidir.

Kriz anında iletişim stratejisinin en belirleyici öğelerinden olan ve konuyla ilgili aktarılacak mesajın içeriği krizin özelliklerine, hedef kitlenin yapısına, oluşan ve oluşabilecek olumsuz durumların ciddiyetine, markanın gücü ve etkisine, yasal konulara göre değişiklik gösterebilmektedir. Kriz iletişim stratejisi çerçevesinde kullanılacak mesaj stratejisi markalar tarafından uygun ve bilinçli bir şekilde oluşturulmalıdır.

Kriz anında marka itibarı bakımından hedef kitle ve medya ile çeşitli kanallarla kurulacak iletişim büyük önem taşımaktadır. Çeşitli araştırmalar sonucu ortaya çıkan verilere göre, kriz oluşumunun öncesinde kamuoyunda iyi bir imaja ve algıya sahip, müşteri ve medya iletişimleri iyi durumda olan markaların kriz anında daha az zor durumda kaldıkları ve sorun yaşadıkları belirlenmiştir (Stoff, 2007:21)

Kriz yönetiminin en temel unsuru olan kriz iletişimde gerek yüz yüze ya da telefon aracılığıyla yapılan sözlü açıklamalar, görsel iletişim kanallarının kullanımı, internet ve özellikle sosyal medya hedef kitleye erişimde, kriz iletişiminin sağlanmasında ve sürdürülmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Kurumların basın bildirimlerini yayınlamalarına, açıklamalarını sunmalarına olanak tanıyan kurumsal web sayfaları, bloglar, Facebook ve Twitter başta olmak üzere çeşitli sosyal ağlar marka tarafından istenen bilginin ulaştırılmasını sağlamaktadır.

Günümüz teknolojik gelişmeleri, internet ve sosyal ağların artan önemiyle krizler bu ortamlarda kolaylıkla yayılabilmektedir. Aynı şekilde markalar da bu ağlar üzerinden kendini aynı kolaylıkta ifade edebilmektedir. Çağımızda sosyal ağların kullanımı hem dijital hem de geleneksel kriz yönetimi için gerekli bir husustur. Yani yeni iletişim ağlarının markalar tarafından belirli bir stratejiye dayanan, doğru ve mümkün olduğunca

kontrol edilebilir kullanımı kriz iletişimi açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Markalar internet ve sosyal ağları kullanarak kriz yönetiminde daha hızlı ve en güncel bilgileri maliyet açısından da tasarruf ederek çok daha büyük bir kitleye ulaştırabilmektedirler. Bu şekilde kamuoyunda kriz sonucu oluşan algının değiştirilmesi hedefleniyorsa daha kolay ve hızlı bir şekilde bu amaç gerçekleştirilebilir.

İnternet ve sosyal ağların kriz anında kullanımları bilgiyi paylaşma, kullanıcı görüşüne ulaşmaya bir araç olarak geleneksel iletişim araçlarından daha özel bir yere sahiptir. Bu bakış açısıyla Bengshir yeni iletişim ortamlarının farklılık ve avantajlarını şu şekilde ifade etmiştir: (Bengshir, 2000:114)

- İnternetin varlığı, kurumsal web sayfaları ve sosyal ağlar bunları takip eden tüm kullanıcılara markalar tarafından aktarılan tüm bilgiye kolayca erişme hakkı verdiği gibi markaların kullanımıyla da onlara bilgi yayma hakkı tanımaktadır.

- Yani iletişim ortamları kullanıcılara yani kamuoyuna sürece katılım fırsatı sunmaktadır.

- Kullanıcılarla etkileşim gerçekleştirerek onları takip etme, hedef kitlenin görüş ve düşüncelerini analiz etme, kamuoyu ile doğrudan iletişim halinde olarak kriz yönetim sürecinin seyrini belirleme ve bu doğrultuda bir kriz yönetimi oluşturmaya zemin hazırlar.

Bu ortamlarda kullanıcıların birbirleri ile ve markayla olan etkileşimleri kriz açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu ortamlar krizin önlenmesi, etkisinin azaltılması, müşteri fikirlerinin pozitif yönde değiştirilmesi gibi olumlu sonuçlar doğuracak çalışmaların yürütülmesinde olanak tanıyabilmektedir. Ancak öte yandan, kriz ortamının doğması, krizin şiddetlenmesi, kullanıcıların birbirini etkileyerek olumsuz düşüncelerin kamuoyunda yayılmasının sağlanması gibi markalar için istenmeyecek durumları da yaratabilmektedir. Yeni iletişim ortamlarının bu özellikleri sebebiyle Kadıbeşegil'e göre (Kadıbeşegil, 2003:148) internet kriz ortamlarının hem zehri hem de panzehri konumundadır. Bu bakış açısıyla düşünüldüğünde markaların kriz yönetimi ve kriz iletişim stratejisinde yeni iletişim ortamlarını iyi ve etkili bir şekilde konumlandırmaları, bu konuda uzman kişilerle çalışmaları, hedef kitlelerini ve sosyal ağ kullanımlarını doğru analiz etmeleri, sosyal ağları mümkün olduğunca kendi lehlerinde kullanmaları ve buna uygun iletişim stratejisi belirlemeleri elzem bir durumdur.

3. KRİZ YÖNETİMİNDE İMAJ RESTORASYON TEORİSİ

İmaj Restorasyon Teorisi, kriz yönetimi aşamasında yöneticilerin, karşılarına çıkan sorunları öncelik sırasına göre belirlemesi ve problemleri ortadan kaldırmaya çalışması için kullandığı iletişim dilini ve iletişim araçlarını doğru bir şekilde seçmesine olanak vermektedir (Çetin ve Toprak, 2016:58). Kurumlar belirledikleri iletişim stratejileri ile ilişkili olarak bir de

kriz iletişimi stratejilerini oluşturmaktadırlar. Bu gibi durumlarda özellikle ortaya koyulacak mesajların doğru bir şekilde seçilmesi ve toplumsal değerlerin ön planda tutulması gerekmektedir.

İmaj Restorasyon Teorisi çerçevesinde ele alınarak birçok krizin incelendiği görülmüştür. Duğan tarafından sosyal medya kaynaklı krizler imaj restorasyon teorisi çerçevesinde incelenmiş (Duğan, 2018:293), Kasidicioğlu ise, Watsons krizinde aktarılan mesajların imaj restorasyon teorisi bağlamında ele almıştır (Kasidicioğlu, 2018:34). Canpolat ve Şahiner tarafından, İmaj Restorasyon Teorisi bağlamında yine önemli bir örnek olan Galaxy Note 7 güvenlik krizinin incelendiği görülmektedir (Canpolat ve Şahiner, 2017:213). Bir başka çalışmada araştırmacılar, kriz iletişimi kapsamında imaj restorasyon teorisinin titiz bir şekilde uygulanması önerisinde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda, Texaco'nun yaşadığı kriz sürecindeki stratejisini İmaj Restorasyon Teorisi bağlamında incelenmiştir (Coombs ve Schmidt, 2009:163-164). Bu konuda yapılan birçok makalenin olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında farklı bir örnek alınmış ve Türkiye'de yaşanan önemli bir marka krizi olarak Yıldız Holding'in yaşadığı Ülker 1 Nisan reklam krizi sürecindeki mesaj stratejilerinin ne olduğunun tespiti amaçlanmaktadır.

İmaj restorasyon teorisinin kurucularından olan Benoit'e göre (1997:179), imaj restorasyon teorisi, kriz anında yaşanan durumlara veya krizin aşamalarına odaklanmak yerine kriz sürecinde üretilen mesajlara odaklanmaktadır ve şirketler krizler ile karşı karşıya kaldıklarında ne söyleyebilir sorusunun cevabını aramaktadır. Oldukça kapsamlı olan bu teori de beş tane strateji mevcuttur. Bu stratejiler aşağıda yer almaktadır;

- İnkâr,
- Sorumluluktan kaçma,
- Eylemin olumsuzluklarını azaltma,
- Düzeltici işlem ve
- Kabullenme

İnkâr stratejisine bakıldığında temelde 2 alt başlığının olduğu görülmektedir. Özellikle sorunun varlığının kabul edilmediği veya suçun başkasına atıldığı durumları içermektedir. İnkâr stratejisi söz konusu eylemin gerçekleştirilmediğini veya suçun başka biri tarafından işlendiğini savunan stratejidir (Masaviru, 2016:24). Sorumluluktan kaçma stratejisine bakıldığında, 4 alt başlığının olduğu görülmektedir. Sorumluluktan kaçma stratejisi özellikle var olan kriz durumunun kurum açısından çok önemsenmediği zamanlarda gerçekleştirilmektedir. Eylemin olumsuzluklarını azaltma stratejisine bakıldığında, 6 alt başlığı içerdiği görülmekle birlikte var olan krizin ortaya çıkardığı sonuçların etkilerinin az olduğunun savunulduğu görülmektedir. Düzeltici işlem stratejisinde ise sorunun çözümüne yönelik adımların atılmasına yönelik çalışmaları ele alan bir strateji olduğu söylenebilir. Son strateji olan kabullenme stratejisine bakıldığında ise kurumun var olan krizi kabullendiği ve bu yönde çalışmalar yaptığı gözlemlenebilmektedir.

İmaj Restorasyon Teorisi içerisinde yer alan inkâr, sorumluluktan kaçma, eylemin olumsuzluklarını azaltma, düzeltici işlem ve kabullenme stratejilerinin alt başlıkları tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. İmaj Restorasyon Stratejileri ve Temel Özellikleri

STRATEJİ	STRATEJİ TEMEL ÖZELLİK
1. İnkâr	
1.1.Basit İnkâr	Herhangi bir hatanın olmadığını ileri sürme
1.2.Suçlu Başkasına Atma	Hatanın başkası tarafından yapıldığını ileri sürme
2.Sorumluluktan Kaçma	
2.1.Provokasyon	Faaliyetin başka bir eylem sonucunda yapılmak zorunda kaldığını ileri sürerek hatanın anlaşılabilir karşılanmasını sağlamaya çalışma
2.2.Eksiklik	Hatanın bilgi veya yetenek eksikliğinden kaynaklandığını ileri sürme
2.3.Kaza	Hatanın bir talihsizlik sonucunda meydana geldiğini ileri sürme
2.4.İyi Niyet	Hata olmasına rağmen iyi niyet olduğunu ileri sürme
3.Eylemin Olumsuzluklarını Azaltma	
3.1.Destekleme	Hata olmasına rağmen faaliyetin iyi niteliklerine ya da geçmişteki olumlu yönlerine vurgu yapma
3.2.Minimize Etme	Hatadan kaynaklanan zararın çok ufak olduğunu ileri sürme
3.3.Ayırt Etme	Hatanın geçmişte başka firmaların yaptıkları benzer hatalardan daha az zarara neden olduğunu ileri sürme
3.4.Üstünlük	Faaliyet sonucunda elde edilen faydanın, hatanın neden olduğu zararlarından daha önemli olduğunu ileri sürme
3.5.İtham Edenlere Saldırma	Hatayı itham edenlerin toplumdaki güvenilirliğini azaltmaya çalışma
3.6.Tazminat	Mağdurlara tazminat ödeme, zararlarını karşılama
4.Düzeltilici İşlem	Problemi çözmek ve problemin tekrerr etmemesi için çalışmalar yapma
5. Kabullenme	Hata için özür dileme

Kaynak: Benoit, W. L. (1997). *Image Repair Discourse And Crisis Communication*, *Public Relations Review*, 23(2), 178-182.

4. YÖNTEM ve AMAÇ

Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan içerik analizi kullanılmıştır. Bu doğrultuda örnek olarak ise “Ülker 1 Nisan Reklamı” ele alınmıştır. Nitel örnek olay çalışmalarına bakıldığında, en temel özelliği olarak bir ya da birkaç durumun detaylı bir şekilde araştırılması ön plana çıkmaktadır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılmaktadır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve bu durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 83).

Bu bağlamda Yıldız Holding’in kriz yönetimi süresince yapmış olduğu açıklamalar incelendiğinde krizle ilgili resmi bir açıklama olarak sadece basın bülteni yayınlandığı ve basın açıklaması yapıldığı görülmektedir. Yıldız Holding tarafından 1 Nisan 2017 yılında yayınlanmış olan basın bülteni araştırma açısından önemlidir. Bu nedenle, 1 Nisan 2017 tarihinde yayınlanmış olan basın bülteni İmaj Restorasyon Teorisi bağlamında incelenmiştir. İncelenen bu basın bülteninin Facebook ve Twitter sosyal medya kanalları üzerinden yayınlandığı görülmektedir. Özellikle yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte Yıldız Holding’in açıklama yapmak için bu mecralara öncelik verdiği görülmektedir.

Bu çalışma, Yıldız Holding bünyesinde yer alan Ülker’in 1 Nisan 2017 Tarihi’nde gösterime sunduğu reklam filmi sonucunda meydana gelen krizi İmaj Restorasyon Teorisi kapsamında ele alarak incelemeyi amaçlamaktadır. Belirlenen amaca yönelik olarak yayınlanan basın bülteninin İmaj Restorasyon Teorisine göre analizi yapılmıştır (<https://www.facebook.com/YILDIZHOLDING/> Erişim Tarihi: 08.08.2019).

5. ANALİZ VE BULGULAR

Yıldız Holding tarafından Ülker markası için 1 Nisan 2017 tarihine özel olarak hazırlanmış olan bir video kamuoyu ile paylaşılmıştır. Videonun içeriği incelendiğinde "1 Nisan yaklaşıyor, tuhaf şeyler oluyor" başlığıyla yayımlandığı görülmektedir ve video kısa bir süre sonra gelen tepkiler üzerine yayından kaldırılmıştır. Videoda animasyonların yanı sıra, "Hesaplaşma zamanı" gibi ifadeler yer verilmektedir. Bu doğrultuda siyasi konular başta olmak üzere farklı çağrışımlar yarattığı düşüncesi sebebiyle eleştirilen 1 Nisan reklamı, Yıldız Holding ve Ülker markası için kriz ortamını oluşturmuştur. Marka, toplumsal anlamda tepkilerin artmasıyla birlikte basın açıklaması yapmıştır. Ancak basın açıklamasının tek başına krizin çözümünde etkili bir rol oynadığını söylemek doğru olmayacaktır. Bu nedenle Yıldız Holding’in basın açıklamasının içeriği çalışma açısından önem arz etmektedir. Yıldız Holding tarafından Facebook ve Twitter aracılığıyla yayınlanmış olan basın bülteni aşağıda yer almaktadır.

1 Nisan şakalarını konu alan seri reklam filmlerimizin birisi ile ilgili şirketimize ve markamıza yönelik akıl almaz, mesnetsiz bir karalama kampanyası başlatıldı.

20 Mart'tan bu yana televizyonda ve sosyal medyada yayında olan bu reklam filmi 1 Nisan'ın şaka ruhunun ve hep olageldiği üzere aile bireyleri ve bilhassa kardeşler arasındaki şakalaşmaların üzerine kurgulandı.

Akil ve izanla açıklanamayacak bir biçimde, bir şaka reklamı, başlatılan bir sosyal medya kampanyası ile farklı noktalara çekildi ve içinde asla olmayan ve olması dahi düşünülmemeyecek anlamlar yüklenerek, markamıza yönelik olumsuz yargılar oluşturulmaya çalışıldı. Reklam film görüntüleri ve üzerindeki yazılarla oynanarak deformasyon oluşturuldu ve sanki bu deforme edilmiş görüntü ve sözler markamıza aitmiş gibi lanse edilmeye çalışıldı.

Oysa filmin içeriğindeki görüntüler, kardeşlerin birbirlerine yaptıkları şakalardan örnekler taşıyordu. Ki bu senaryo, gerçek hayattaki bilindik 1 Nisan şakalarının hikaye edilmesinden başka bir şey değildi.

Herhangi bir yanlış anlamın önüne geçmek amacıyla, reklam filminin amacını anlatan bir açıklama ve devam filmleri kamuoyu ile paylaşıldı. Fakat bu açıklamaya rağmen reklam filmine farklı anlamlar katmaya çalışan bu olumsuz kampanya, markamıza / şirketimize yönelik 'hakaret ve tehditler' içerecek kadar ileriyeye götürüldü.

Ülker, 1944 yılından bu yana bu memleket için üreten, ürettikleri ile tüketicilerini memnun eden bir şirket olarak milletimizin ve memleketimizin önemli bir değeri olduğunun bilincindedir. Ve yine Ülker, milletimizin, Ülker'e verdiği değerini de bilincindedir.

Aslında, Ülker'i hedef almış gibi görünmekle birlikte, haksız itham ve iftiralara; devletine, milletine ve ülkesine bağlı saygıdeğer vatandaşlarımızı da tahrik etme ve hasmane tutum almaya zorlamayı amaçlamıştır. Maalesef bu tarifsiz çirkin yaklaşım memleketimize zarar vermektedir. Ama hiç kimse Aziz vatanımıza, Milletimize, Devletimize ve milletimizle bütünleşen markamıza zarar veremeyeceklerdir. Bu maksatlı kişilerin kumpas ve linç girişiminin yarattığı tahribatin sonuçları kanun önünde ayrıca takip edilecektir.

Ayrıca şirketimiz tarafından konu ile ilgili kapsamlı bir soruşturma başlatılmış olup, ilgili kişilerin tamamı açığa alınmış olup, ihmali ve/veya kastı olan herkes hakkında idari tedbirlerin yanı sıra suç duyurusunda da bulunulacaktır.

Bu vesile ile bu haksız algıdan incinmiş olan tüm vatandaşlarımızdan da ayrıca özür diliyoruz. Öte taraftan bu süreçte, yanımızda olan ve bize, haklılığımızı dile getirip, geçmiş olsun diyen milletimize de bilhassa teşekkür ederiz.

Saygılarımızla

ÜLKER

Kaynak: <https://twitter.com/YildizHoldingTR/status/848111544214990850?s=20>

Tablo 2. İmaj Restorasyon Teorisi Kapsamında Ülker'in 1 Nisan Reklamı Krizinde Ortaya Koyduğu Mesajların Değerlendirilmesi

Ortaya Koyulan Stratejiler	Stratejilerin Temel Özellikleri	ÜLKER'in Mesajları
1. İnkâr		
Basit Reddetme	Önemli bir aksiyona yer vermeme	
Suçun Yönünü Değiştirme	Başkaları tarafından yapıldığını iddia etme	"Şirketimize ve markamıza yönelik akıl almaz, mesnetsiz bir karalama kampanyası başlatıldı."

		<p>“Bir şaka reklamı, başlatılan bir sosyal medya kampanyası ile farklı noktalara çekildi ve içinde asla olmayan ve olması dahi düşünülemeyecek anlamlar yüklenerek, markamıza yönelik olumsuz yargılar oluşturulmaya çalışıldı.”</p> <p>“Reklam film görüntüleri ve üzerindeki yazılarla oynanarak deformasyon oluşturuldu ve sanki bu deforme edilmiş görüntü ve sözler markamıza aitmiş gibi lanse edilmeye çalışıldı.”</p>
2.Sorumluluktan Kaçma		
Provokasyon	Faaliyetin başka bir sebepten dolayı ortaya çıktığını söyleyerek hatanın makul karşılanmasını sağlamak	<p>“Oysa filmin içeriğindeki görüntüler, kardeşlerin birbirlerine yaptıkları şakalardan örnekler taşıyordu. Ki bu senaryo, gerçek hayattaki bilindik 1 Nisan şakalarının hikâye edilmesinden başka bir şey değildi.”</p>
Fizibilite Eksikliği	Hatanın bilgi veya yetenek eksikliğinden kaynaklandığını ileri sürme	<p>“Herhangi bir yanlış anlamamanın önüne geçmek amacıyla, reklam filminin amacını anlatan bir açıklama ve devam filmleri kamuoyu ile paylaşıldı. Fakat bu açıklamaya rağmen reklam filmine farklı anlamlar katmaya çalışan bu olumsuz kampanya, markamıza / şirketimize yönelik ‘hakaret ve tehditler’ içerecek kadar ileriye götürüldü.”</p>
Kaza	Hatanın bir şanssızlık sonucunda ortaya çıktığını söyleme	
İyi Niyetler	İyi niyet olduğunu vurgulama	<p>“Akıl ve izanla açıklanamayacak bir biçimde, bir şaka reklamı, başlatılan bir sosyal medya kampanyası ile farklı noktalara çekildi”</p>
3.Eylemin Olumsuzluklarını Azaltma		

Destekleme	Markanın iyi özelliklerinin vurgulanması	<i>“Ülker, 1944 yılından bu yana bu memleket için üreten, ürettikleri ile tüketicilerini memnun eden bir şirket olarak milletimizin ve memleketimizin önemli bir değeri olduğunun bilincindedir. Ve yine Ülker, milletimizin, Ülker’e verdiği değer de bilincindedir.”</i>
Minimize Etme	Hatadan kaynaklanan zararın az olduğunu ileri sürme	
Ayırt Etme/Farklılaştırma	Başka markalardan ziyade daha az zarar yol açtığını belirtme	
Üstünlük	Ortaya çıkan durumun zararlarının faydalarından az olacağını söyleyerek faydalı olma durumuna vurgu yapma	
Suçlayan Kişilere Saldırma	Hatayı suçlu görenlerin toplumdaki güvenilirliğini azaltmaya çalışma	<i>“Bu maksatlı kişilerin kumpas ve linç girişiminin yarattığı tahribatın sonuçları kanun önünde ayrıca takip edilecektir.”</i>
		<i>“Ayrıca şirketimiz tarafından konu ile ilgili kapsamlı bir soruşturma başlatılmış olup, ilgili kişilerin tamamı açığa alınmış olup, ihmali ve/veya kastı olan herkes hakkında idari tedbirlerin yanı sıra suç duyurusunda da bulunulacaktır.”</i>
Tazminat	Mağdurlar için tazminat ödeme	
4.Düzeltilici İşlem	Problemi çözmek ve tekrar etmemesi için çalışmalar yapmak	
5.Kabullenme	Hata için özür dileme	<i>“Bu vesile ile bu haksız algıdan incinmiş olan tüm vatandaşlarımızdan da ayrıca özür diliyoruz.”</i>

Daha önce de ifade edildiği gibi İmaj Restorasyon Teorisi incelendiğinde beş temel stratejinin yer aldığı görülmektedir. Yapılan çalışma doğrultusunda Ülker markasını bünyesinde bulunduran Yıldız Holding'in 1 Nisan 2017 tarihinde karşılaştığı kriz sonucunda yayınlanan basın bülteninin İmaj Restorasyon Teorisi bağlamında değerlendirilmesi tablo 2'de yer almaktadır.

“1 Nisan reklamı” ile birlikte oluşan kriz ortamı sonucunda Yıldız Holding tarafından yayınlanan basın bülteni incelendiğinde inkâr stratejisinin kullanıldığı görülmektedir. İnkâr stratejisinde kurumlar, sorumluluğu kabul etmeyerek, başka kurum ya da kişilerin olaydan sorumlu olduğu iddia edilmektedir. Oysaki kriz yönetimi için markalar tarafından beklenen davranış ve oluşturulan stratejide hatalı ya da kusurlu bir durum varsa bunun kabul edilerek sorumluluk alınması ve düzeltme çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Basın bülteni incelemesinde markanın aynı zamanda iyi niyet vurgusu yaptığı, yanlış anlaşılmanın olduğunun ifade edildiği ve bu şekilde imaj Restorasyon Teorisine göre sorumluluktan kaçmaya dayalı bir strateji benimsedikleri de görülmektedir. Aslında ortaya çıkan durumdan çok daha farklı ve iyi bir içerikle yola çıkıldığının ancak bunun belirli kişi ve çevrelerce farklı yöne çekildiğinin vurgusu yapılmaktadır. Dolayısıyla yine sorumlu veya suçlu olarak kurum ya da marka dışındaki kişi ve gruplar gösterilmektedir.

İmaj Restorasyon Teorisine göre incelenen basın bülteninde markanın olumlu yönlerinin ve köklü tarihinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu durum krizin varlığını kabul etme ve buna yönelik çözüm stratejisini oluşturmaktan çok eylemin yarattığı olumsuzluk ortamının marka ile ilgili iyi şeylerin ön plana çıkartılarak unutturulmasına ya da dikkatlerin farklı yönlere çekilmesi çabasına dayanmaktadır. İmaj Restorasyon Teorisine göre Yıldız Holding incelendiğinde, suçlayan kişilere saldırma stratejisini benimseyerek, markayı suçlu görenlerin toplumdaki güvenilirliğini azaltma çabası içinde olduğu ortaya çıkartılmıştır.

Basın bülteninin markanın konuyla ilgili belirli bir kabul içerisinde kamuoyundan özür dilediği görülmektedir. Ancak bu cümlede yine haksız algı yapıldığı vurgulanmakta ve suçun yönü değiştirilmeye çalışılmaktadır.

Marka tarafından yayınlanan basın bülteninin İmaj Restorasyon Teorisi ile analiz edilmesi sonucunda markanın kriz yönetiminde, inkâr stratejilerinden basit reddetme; sorumluluktan kaçma stratejilerinden kaza; eylemin olumsuzluklarını azaltma stratejilerinden minimize etme, ayırt etme/farklılaştırma, üstünlük ve tazminat; düzeltici işlem stratejilerinden herhangi birine başvurulmamıştır.

Bu doğrultuda genel anlamda markanın kriz yönetimi için belirlediği stratejide net bir başarı elde edemediği hatta sorumluluktan kaçma, inkâr, suçun yönünü değiştirme ve kendisini suçlayanı suçlama gibi içerikleri barındıran basın bülteninin başarısızlıkla sonuçlandığı ve krizin net bir çözüme kavuşturulamadığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla imaj restorasyon

teorisi çerçevesinde Ülker 1 Nisan krizinin marka tarafından etkili bir şekilde yönetilemediği ve sonuçlandıramadığı ifade edilebilmektedir.

Sonuç

Kurumların kriz süreçlerinde proaktif bir yaklaşım sergilemesi krizin doğru yönetilmesi açısından önemlidir. Özellikle kriz sürecine hazırlıklı olan kurumlara bakıldığında önceden hazırlamış oldukları bir kriz yönetim planları bulunmakta olduğu görülmektedir. Bu planlar doğrultusunda hareket edildiğinde ise süreç içerisinde kurumların hata yapma ihtimali azalmaktadır. Etkili ve doğru bir kriz yönetiminde beklenen, krizle karşı karşıya kalan kurumların sorumluluklarının bilincinde olarak hatalarını ya da yanlışlarını şeffaflıkla kabul etmesidir. Markalar, krizi reddetmek yerine krizi kabullenmeli ve müdahalelerini ona göre planlamalıdır. Özellikle kurum krizleri dikkate alındığında kriz yönetiminin hangi medya araçları ya da sosyal ağlar aracılığıyla yürütüleceği, krizi kimin yöneteceği veya hangi mesajların kamuoyu ile paylaşılacağı önem kazanmaktadır.

1 Nisan 2017 tarihinde Yıldız Holding CEO'su Murat Ülker'in resmi Twitter hesabından, yayınlanan reklam filmi sonucunda oluşan kriz ortamı nedeniyle konuyla ilgili bir açıklama yaptığı görülmektedir. Aynı tarihte Yıldız Holding resmi sosyal medya hesaplarından kriz ile ilgili basın bülteni yayınlanmıştır. Yıldız Holding kriz yönetimi için en etkili alanlardan biri olan sosyal medya kullanımıyla doğru bir hareketi gerçekleştirdiği söylenebilmektedir. Ancak imaj restorasyon teorisi çerçevesinde yayınlanan basın bülteni incelendiğinde Yıldız Holding'in yaşadığı krizin çözüm yollarını yanlış bir bakış açısıyla ele aldığı ortaya çıkmaktadır.

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda Yıldız Holding'in hızlı bir şekilde kriz yönetimi sürecini başlattığı ve kriz iletişim komitesinin krize anında müdahale ederek hızlı bir şekilde basın bültenini yayınladığı görülmektedir.

Lee'ye göre, (2004:613), krize cevap stratejilerinden üç kriz yanıtı (özür, tazminat ve düzeltici tepki) arasında, tazminat yanıtının özür yanıtından daha fazla sempati oluşturduğu gözükmektedir.

Ülker 1 Nisan Reklamının neden olduğu kriz ve kriz yönetimi incelendiğinde, Yıldız Holding'in, yorum yok ve minimize etme stratejileri yerine suçun yönünü değiştirme ve suçlayan kişilere saldırma stratejisini izlediği görülmektedir. Bu durum kriz yönetimi için daha da olumsuz sonuçları doğurması muhtemel, istenmeyen bir yönetim şeklidir. Bu görüşe göre, imaj restorasyon teorisi bağlamında Yıldız Holding'in kriz yönetiminin başarısız olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Bu durum ise Yıldız Holding'e karşı olumsuz bir tutumun oluşmasını sağlamıştır. Özellikle çözüm odaklı bir tavır sergilemeyen Yıldız Holding'in suçun yönünü değiştirme ve suçyalan kişiye saldırma stratejilerinin benimsemesi ile kriz yönetimi için olumlu sonuçlar doğuracak bir yöntem izlemediğini göstermektedir. Bu durumun en önemli sebepleri arasında ise halkın düzenli olarak bilgilendirilmemesi ve mesajlar arasındaki

tutarsızlıkların mevcut olması gösterilebilmektedir. Yıldız Holding tarafından topluma sunulan mesajların yetersiz oluşu insanlar arasında belirsiz bir ortamın oluşmasına, konuyla ilgili spekülasyonların artmasına ve tüketici zihninde markanın negatif konumlanmasına neden olmuştur.

Kaynakça

- Bengshir, T. K. (2000). Halkla İlişkilerde Etkileşimli İletişim:Web (www) *Amme İdaresi Dergisi*, ss.111-131.
- Benoit, W. L. (1997). Image Repair Discourse And Crisis Communication, *Public Relations Review*, 23(2), ss.178-182.
- Canpolat, N., Şahiner, N.(2017). İmaj Restorasyon Teorisi Mesaj Stratejileri Çerçevesinde Samsung Galaxy Note 7 Güvenlik Krizinin İncelenmesi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*. 7(2), ss.213-225.
- Coombs, T. (1995). Choosing the Right Words: The Development of Guidelines for the Selection of the ‘Appropriate’ Crises Response Strategies. *Management Communication Quarterly*. ss.447-476.
- Coombs, T., ve Schmidt, L. (2009). An Empirical Analysis of Image Restoration: Texaco’s Racism Crisis, *Journal of Public Relations Research*, 12(2), ss.163-178.
- Çetin, M, Toprak, Y. (2016). Kriz İletişimi ve Sosyal Medya: Emisyon Krizinde Volkswagen’in Facebook Kullanımı. *Selçuk İletişim*, 9(3), ss.54-68.
- Duğan, Ö. (2018). Sosyal Medya Kaynaklı Krizlerin 'İmaj Restorasyon Teorisi' Açısından Örnek Olaylar Üzerinden İncelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt:29. ss.293-313
- Genç, F. N. (2008). Kriz İletişimi: Marmara Depremi Örneği. *Selçuk İletişim* ss.161-175.
- Kadıbeşegil, S. (2003). *Kriz “Geliyorum” Der*. İstanbul: Kapital Medya A.Ş.
- Karaağaç, T. (2013). Kriz Yönetimi ve İletişim. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:49. ss.117-132.
- Kasidedioğlu, M. Y. (2018). Watsons Krizinde Aktarılan Mesajların İmaj Restorasyon Teorisi Bağlamında İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

- Kuşay, Y. (2017). Proaktif ve Reaktif Kriz İletişiminde Alışveriş Merkezlerinin İletişim Stratejileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, ss.379-396.
- Lee, B. T. (2004). Audience-Oriented Approach to Crisis Communication: A Study of Hong Kong Consumers Evaluation of an Organizational Crisis. *Communication Research*, 13(5). ss.600-618.
- Masaviru, M. (2016). Image Restoration: From Theory to Practice - The Case of Manny Pacquiao and Nike Company. *New Media and Mass Communication*. Cilt:52. ss. 29-36.
- Öksüz, B. ve Gümüş, M. (2009). *Turizm İşletmelerinde Kurumsal İtibar Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Reid, J. L. (2000). *Crisis Management*. New York: John Wiley&Sons.
- Stoff, R. (2007). Crisis in Communications. *St Louis Journalism Review*, s.20-21.
- Yeniçeri, Ö. (1993). *İşletmelerde Yönetim, Organizasyon ve Davranış*. Ankara: Tutubay Basım.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (9. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Extended Abstract

A crisis can be expressed as a situation that can arise in various areas and for various reasons which may have ended up with negative consequences. According to Reid, any situation that results or may result in negative consequences to an organization's reputation in the market, customer relations, and economic situation is called a crisis (Reid, 2000:2). In this respect, brand crises, as discussed in the present study, can create major problems for all institutions and organizations. Crises may have negative impacts on internal and external operations of brands, their customer relations, production, sales and marketing activities directly or indirectly.

Brands, regardless of their sector, may face situations that are difficult to manage and may have negative effects at unexpected times for various reasons. It is a fact that such situations with crisis content will have many unintended consequences for the brand. For this reason, brands can carry out various preliminary studies, develop strategies and train experts within the company structure in order not to face any crisis. However, the crisis may not always allow brands to protect themselves, and may not allow things to develop in favor of brands no matter what the situation is. In such situations,

rather than whether the brands face the crisis, what kind of crisis the brands face and how they should react to the crisis gain importance. Regardless of the reason for the crises, when they are not managed with a good strategy, they damage the brand's image and value both in the eyes of customers and employees.

Each institution should determine its strategies in advance for the crises that may occur due to various reasons and should also set up its communication strategies within this framework. The basis of the communication strategy should be to focus on minimizing the impact of the crisis at the moment of crisis, as well as to aim to deliver the desired message to the target audience most accurately and rapidly. Therefore, just as the studies in corporate marketing and advertising strategies are carried out with the determination of the target audience, it is necessary to determine the target audience during crisis communication. Once the target audience is determined, the first thing that needs to be done is to inform the media and the target audience about the situation frequently and accurately. For this purpose, publishing written messages, setting up an emergency call center or information desk for the public to receive reliable information, organizing a press conference and sharing statements on social media are among the activities to be carried out.

This study aims to examine the crisis that occurred as a result of the commercial film broadcasted by Ülker, a member of Yıldız Holding, on April 1, 2017, in the context of Image Restoration Theory. The press release published for the stated purpose was analyzed in accordance with the Image Restoration Theory.

Image Restoration Theory allows managers to accurately select the communication language and communication tools to determine the problems they face in order of priority and to try to eliminate the problems (Çetin and Toprak, 2016:58). Institutions form crisis communication strategies in relation to the communication strategies they determine. In particular, the messages to be put forward should be chosen correctly and social values should be kept in the forefront.

Content analysis, a qualitative research method, was used in the research. In this respect, as an example, "Ulker April 1 Advertisement" was considered. When the qualitative case studies are examined, the most basic feature is to investigate one or more situations in detail. In other words, factors related to a situation (environment, individuals, events, processes, etc.) are investigated with a holistic approach and focus is on how they affect the situation and how they are affected (Yıldırım & Şimşek, 2013: 83). In this context, when the statements made by Yıldız Holding during the crisis management are examined, it is seen that only press releases and public statements were issued as official statements about the crisis. The press release issued by Yıldız Holding on April 1, 2017, is important in terms of research. Therefore, the press release, issued on April 1, 2017, was examined in the context of Image Restoration Theory.

In the press release, it is seen that the brand made an apology to the public in a specific admittance about the situation. However, in this release, it was emphasized that unfair perception is made and the direction of the fault is tried to be changed.

In this respect, it can be said that the brand has not achieved clear success in its strategy for crisis management. In fact, it can be stated that the press release, which contains content such as avoiding responsibility, denying, changing the direction of the fault and accusing the accuser, has failed and the crisis has not been resolved clearly.

When the crisis and crisis management caused by Ülker's April 1 commercial is examined, it is seen that Yıldız Holding followed the strategy of “Shift The Blame” and “Attack accusers” instead of following no comment and minimizing strategies. This is an undesirable form of management that is likely to have even more negative consequences for crisis management. According to this view, within the context of Image Restoration Theory, it is possible to conclude that Yıldız Holding's crisis management has ended up with failure.

The fact that Yıldız Holding, which did not display a solution-oriented attitude, has adopted strategies “Shift The Blame” and “Attack accusers” shows that it did not follow a method that would have positive results in terms of crisis management.

DETERMINATION OF THE FACTORS AFFECTING COTTON EXPORT OF TURKEY: A PANEL GRAVITY MODEL APPROACH

Fatma Feyza GÜNDÜZ*, Özlem AKAY**, Selim GÜNDÜZ***
Celile DÖLEKOĞLU****

Abstract

Turkey has the ecological characteristics adequate to cotton farming and thus it plays an important role in production and trade worldwide. Determining the significant factors affecting the trade of cotton, which is an important product both for exports and imports and revealing whether these factors differentiate by national and global dynamics or not is considerably important. In this study, the factors affecting cotton export of Turkey between the years of 2002 and 2017 are analysed by using gravity model and panel data method. It is determined that Turkey's cotton export has a positive relationship with gross domestic product, gross domestic product per capita values, population and EU membership of the countries to which Turkey exports cotton and a negative relationship with Linder variable. On the other hand, the variable of border neighborhood does not have a statistically significant effect on Turkey's cotton export either since the share of these countries in total cotton exports is quite low compared to EU member countries. In conclusion, factors that may increase the competitive advantage in potential markets should be taken into consideration in terms of new market opportunities as the distance of trading countries does not have any effect. Particularly, policies of USA and China which are effective in world's market are important variables for Turkey as they are for other countries. Therefore, the policies of these countries should be carefully monitored when making any regulation.

Keywords: Cotton, Export, Gravity Model, Panel Data

**TÜRKİYE'NİN PAMUK İHRACATINI ETKİLEYEN
FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: BİR PANEL ÇEKİM MODELİ
YAKLAŞIMI**

* Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü, ffgunduz@atu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7603-6817>

** Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi FEF İstatistik Bölümü, oakay@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9539-7252>

*** Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, sgunduz@atu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5289-6089>

**** Prof. Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, codolekoglu@atu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4421-2956>

Öz

Türkiye pamuk tarımına uygun ekolojik özelliklere sahip olduğundan dünya üretimi ve ticaretinde önemli bir yerdedir. Gerek ihracat gerekse de ithalatta önemli bir ürün olan pamuğun ticaretinde önemli olan etkenlerin belirlenmesi, ülkelere ve küresel dinamiklere göre bu etkenlerin farklılaşp farklılaşmadığının ortaya konulması oldukça önemlidir. Bu çalışmada 2002-2017 yılları arasında Türkiye'nin pamuk ihracatını etkileyen faktörler çekim modeli kullanılarak panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Türkiye'nin pamuk ihracatının, ihraç ettiği ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasıla ve kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla değerleri, nüfus ve AB üyesi olması değişkenleri ile pozitif, Linder değişkeni ile ise negatif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ülkelerin sınır komşuluğu değişkeninin, Türkiye'ye komşu ülkelerin toplam pamuk ihracatındaki payının AB ülkelerine kıyasla oldukça düşük olmasından dolayı, Türkiye'nin pamuk ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Sonuç olarak, ticaret yapan ülkeler arasındaki mesafenin bir etkisi olmadığı için potansiyel pazarlarda rekabet avantajını arttırabilecek faktörler yeni pazar fırsatları açısından dikkate alınmalıdır. Özellikle dünya pazarında etkili olan ABD ve Çin politikaları, diğer ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de önemli değişkenlerdir. Bu nedenle, herhangi bir düzenleme yapılırken bu ülkelerin politikaları dikkatle izlenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Pamuk, İhracat, Çekim Modeli, Panel Veri

Introduction

Today, when the whole world has been affected by globalization process, foreign expansion and being integrated with global markets are of great importance for national economies to grow. Commercial policy has a particularly active role in economic growth, for being one of the most important political instruments that the developing countries use in industrialization.

It is possible to see the effects of globalization process on the institutional and normative changes at an international level. Establishment of World Trade Organization (WTO) in 1994 to regulate international trade and establish a frame for trade policies has led to various agreements that require institutional reform including intellectual property agreements. Consequently, an increased communication was characterized between the countries by way of trade and direct foreign investment (Campi and Duenas, 2019: 531).

Being one of the fundamental commodities in the global economy, cotton is a renewable source of raw material that meets the vital needs of humans by being converted into textile products, garments and many other products in the form of natural fibers. Regarded as one of the oldest crops traded in the world, cotton maintains its importance today as it is a crop to produce fibers and oil (Küçük, 2015: 82). Cotton is of great importance for humanity due to its common and indispensable usage and for producer countries due to the added value it creates and the employment opportunities it provides. Growing population, heightening interest in natural fibers and

advancement of standard of living also increase the demand for cotton (Şahinli, 2011: 230).

As a global industry, cotton growing conditions and various aspects of cultivation vary significantly due to different environmental, archaeological, climatic, socio-economic and political conditions in the world. These changes in the circumstances mean that the same crop may be cultivated in significantly different ways with different impacts and there might be considerably different alternatives and abilities to address these impacts. Nevertheless, impacts of cotton growing are generally regarded as global in spite of rather different circumstances and structure of proper reactions specific to the field (FAO, 2015).

Besides the regulations related to foreign trade, predictability of global dynamics is important for related countries. Therefore, the data provided by the researchers are used as important data sources by decision makers in addition to the works of ministries and producer organizations in related countries. Particularly the studies on measuring the market potentials of the countries which are placed near the top in foreign trade (Afridi et al., 2016; Liu and Chen, 2018), studies that reveal the impact of the policies pursued in domestic and international trade on cotton production and trade (Theriault, 2011; Alem and Elias, 2018; MacDonald et al., 2012; MacDonald, 2010; Jales, 2010; Ridley and Devadoss, 2014; Bassett, 2008; Quark, 2012; Yanikkaya and Koral, 2013) and researches measuring the competitive power of the countries in cotton production and trade (Çiçek and Bashimov, 2016; Bashimov, 2016; Bashimov, 2015; Hatab and Romstad, 2013; Şahinli, 2011; Kılıç, 2013) provide findings which serve as data for stakeholders. Studies on international cotton and textile trade where the panel gravity model is used (Lau and Bilgin, 2010; Lee et al. 2014; Kiani et al., 2018; Özer, 2014) also contribute to the industry and literature. Çelik and Kırıl (2018, 2019) tried to determine the economic and demographic factors of the panel data affecting the house prices. Akay and Yüksel (2018) presented that the mixed panel dataset is clustered by agglomerative hierarchical algorithms based on Gower's distance and by k-prototypes. Akay and Yüksel (2018) suggested a new distance for clustering of the mixed variable panel data set containing invariant time binary variable, without performing variable conversion to avoid information loss.

The aim of this study is to reveal the determinants of Turkey's cotton exports as well as constituting an empirical example of the cotton trade. It can also be used as data for policy makers and a new source of information for other stakeholders as it reveals the effective factors and with its difference from the other studies where gravity model centered upon different products.

1. COTTON PRODUCTION AND TRADE IN THE WORLD AND IN TURKEY

Cotton provides approximately 35% of the fibers produced in the world and in this sense, it is one of the most important fibers used in textile industry. Cotton is cultivated in around 80 countries in the world but two-thirds of the cotton used is produced by China, India and USA. USA ranks number three after China and India in world cotton production but its cotton exports are almost one third of the cotton exports in the world and it is in the leading position. China (19%); Bangladesh (19%); Vietnam (17.3%); Indonesia (8.3%); Turkey (7.1%) and Pakistan (7.1%) are the important importing countries (USDA, 2019). Although China is an important cotton producer, it is the most important cotton importing country in the global markets due to the intensity of the ready-made clothing and textile industries. Bangladesh, Vietnam and Pakistan are also important importer countries. However, unlike China, the reason why they have become major importing countries can be expressed as the growth in the cotton industry based on imported cotton in these countries. Although Turkey is a cotton producer like China, it is the fourth biggest importing country due to the increasing needs in textile and ready-made clothing industries (Özüdoğru, 2017: 2).

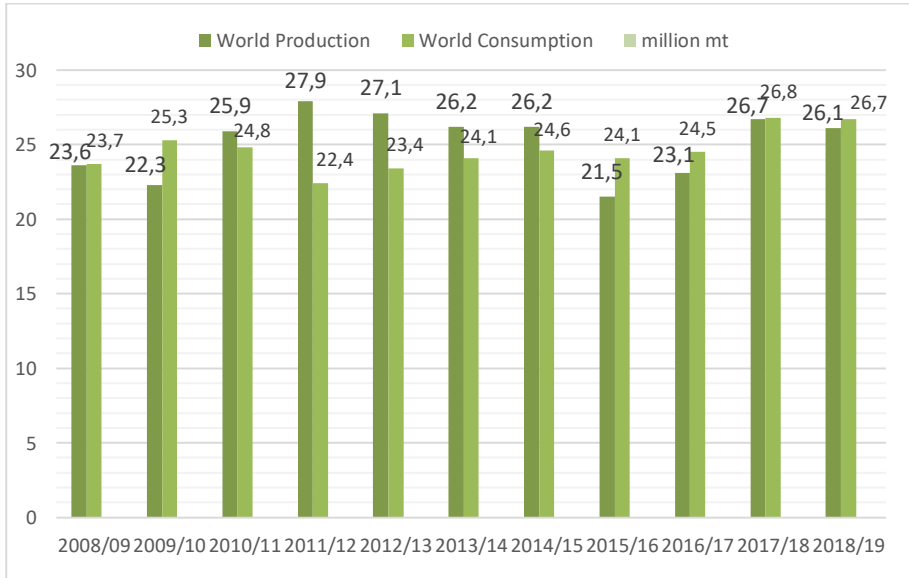
Due to the increase in cotton gin usage in nonproductive countries like Bangladesh and Vietnam, an increase is expected in world cotton trade in the third quarter of 2018-and it is also expected that China will increase its imports again in this season even though it is a big cotton and thread producer. On the other hand, it is estimated that USA will export more cotton in the period of 2018-2019, regardless of the decline in the period of 2017-2018. Similarly, it is estimated that the exports of India will decrease due to the decline in production and Brazil will export more due to the increase in its production in the period of 2017-2018 and will reach to 1.3 million tons in the period of 2018-2019 (USDA, 2018; 2019).

Table 1: World Cotton Supply and Demand (million tons)

	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
Beginning Stocks	90,19	80,31	80,94	77,53
Production	106,66	123,76	118,87	125,31
Import	37,70	41,02	42,45	44,74
Total Supply	234,56	245,11	242,27	247,59
Use	116,18	122,68	122,31	125,268
Exports	37,87	41,01	42,10	44,75
Loss	0,21	0,47	0,33	0,31
Ending Stocks	80,31	80,94	77,53	77,25

Source: ICAC Report, 2019

Figure 1: World Cotton Production and Consumption

Source: ICAC Report, 2019

As the ecology of a limited number of countries is convenient for cotton growing, approximately 80% of the world production is made by eight countries, Turkey being one of them. In terms of organic cotton production, Turkey is one of the world's leading countries (Şahinli, 2011). Much the same with the rest of the world, Turkey has a limited land for cotton growing. The land convenient for cotton growing in Turkey is limited with Aegean and Mediterranean regions and some irrigable land in Southeastern Anatolia. Decisions of cotton farmers with regard to preferring cotton cultivation, ceasing or continuing to do so are important for the economy of our country (Bilgili et al., 2018). Depending on the prices and rates of support, cotton production undulates in Turkey. Turkey is definitely a cotton importing country. As opposed to exporting 27 thousand tons of cotton in 2000, 556 thousand tons of cotton was imported and these figures were 67 thousand tons and 914 thousand tons in 2017 respectively. 1.67 billion USD was paid for cotton importation in 2017 (Table 2).

Table 2: International Cotton Trade and Cotton Production of Turkey

Year	Export		Import		Cotton Unseed Production (ton)
	Quantity (ton)	Value (000 \$)	Quantity (ton)	Value (000 \$)	
2000	27.528	36.325	566.889	676.761	2.261
2005	40.982	54.814	775.685	908.359	2.240
2010	30.906	66.329	889.583	1.720.819	2.150
2011	54.581	149.385	604.161	1.850.334	2.580
2012	52.984	108.836	613.670	1.274.979	2.320
2013	50.279	102.822	869.285	1.681.872	2.250
2014	48.275	91.379	913.169	1.750.703	2.350
2015	51.139	79.967	802.970	1.233.224	2.050
2016	81.348	129.157	821.235	1.238.885	2.100
2017	67.143	123.982	914.498	1.676.614	2.450
2018	95.404	178.585	751.703	1.395.590	2.570

Source: TUIK 2018 Cotton Report

USA, Brazil, Turkmenistan, Greece, Australia and Syria are the leading countries in imports (Table 3). According to USDA report (2019), Turkey has a large textile industry, which steers the demand for cotton and will continue to import cotton in the forthcoming years due to the restrictions in cotton production.

Table 3: Turkey's Cotton Import Trade Matrix, Units: MT

Aug/July MY 2016/17		Aug/July MY 2017/18		Aug/Dec MY 2018/19	
U.S.	380,820	U.S.	388,076	U.S.	99,312
Brazil	84,830	Brazil	104,815	Brazil	33,987
Turkmenistan	77,538	Greece	103,525	Greece	32,766
Greece	74,685	Turkmenistan	49,998	Azerbaijan	22,657
Syria	25,691	Australia	49,637	Australia	19,465
Burkina Faso	24,721	Azerbaijan	26,638	Kyrgyzstan	3,135
Sudan	17,322	Syria	19,831	Sudan	3,209
Azerbaijan	17,106	Tajikistan	19,069	Benin	2,944
Tajikistan	14,772	Mali	18,814	Tajikistan	2,656
Australia	14,189	Sudan	16,091	Chad	2,099
Argentina	9,986	Benin	15,806	Turkmenistan	2,148
Total of others	360,840	Total of others	424,224	Total of others	125,066
Others not listed	59,347	Others not listed	63,911	Others not listed	17,509
Grand Total	801,007	Grand Total	876,211	Grand Total	241,887

Source: <https://gain.fas.usda.gov>

Table 4: Countries to which Turkey Exports Cotton (ton)

Countries	2015		2016		2017		2018 (Jan-Sept)	
	Quantity	%	Quantity	%	Quantity	%	Quantity	%
Italy	9865	19,29	7682	9,44	7590	11,31	4883	9,82
Netherlands	3935	7,70	4817	5,92	5078	7,56	2372	4,77
Germany	2718	5,32	5122	6,30	5958	8,87	3427	6,89
Poland	6488	12,69	5230	6,43	5523	8,23	2563	5,15
Russia	2719	5,32	2976	3,66	2785	4,15	2310	4,65
Spain	1951	3,82	5889	7,24	7673	11,43	3329	6,70
Bulgaria	1932	3,78	1778	2,19	1768	2,63	1187	2,39
Others	21530	42,10	47853	58,83	30766	45,82	29650	59,63
Total	51138	100	81347	100	67141	100	49721	100

Source: TUIK 2018 Cotton Report

2. MATERIALS AND METHODS

2.1. Panel Gravity Model

Many panel data analysis methods are used in many studies today. Panel data sets include both cross-sectional and time-series dimensions. Therefore, the analyses made by using panel data include the properties of cross-sectional and time-series. While panel data was previously applied to astronomy and agriculture, the field of its application was expanded to cover management, economy, sociology and psychology in conjunction with the advancements in theory, computer and statistical methods at the present time (Zheng et al., 2009: 163).

In this study the panel data regarding the countries to which Turkey has exported cotton between the years of 2002 and 2017 are used and the factors affecting Turkey's cotton exports are analysed with panel gravity model. The panel data set is constituted with the data regarding Turkey's cotton exportation obtained from Turkish Statistical Institute (TUIK), the data regarding Gross Domestic Product (GDP) (current value), Gross Domestic Product Per Capita (GDPP) (current value) and population variables of 22 countries¹ to which Turkey has exported between the years of 2002 and 2017 obtained from the database of the World Bank and the data regarding the D_{ij} (distance) variable obtained from (www.mapcrow.info) web address.

Gravity model was first adapted to the field of economics by Tinbergen (1962), Pöyhönen (1963) and Pulliainen (1963) with the intent of investigating the key determinants of international trade. Anderson (1979), Bergstrand (1985), Helpman (1985), Deardorff (1998), Anderson and Wincoop (2001) have contributed to the theoretical structure of gravity model. Gravity model was successfully applied to capital flows between

---

¹ 22 countries used in the study are as follows: France, Netherlands, Germany, Italy, Greece, Poland, Hungary, Romania, Albania, Ukraine, Russia, Azerbaijan, Uzbekistan, Serbia, Macedonia, Algeria, Canada, Cyprus, Lebanon, Israel, South Korea, Iraq

countries by Sandalcılar (2012), Kimura and Lee (2006), Ceglowski (2006), to migration by Karemera et al., (2000), Vogler and Rotte (2000), Lewer and Van den Berg (2008)), to international education Sa et al., (2004), Bessey (2012), VanBouwel and Veugelers (2013), Gündüz (2018); and to tourism by Karagöz (2008), Keum (2010), Santana-Gallego et al., (2016); Gündüz (2019). The field of interest of such an approach is composed of a broad literature and numerous empirical models based on gravity equations which investigate the key determinants of international trade. The model is based on Newton's "Law of Universal Gravitation". Newton's gravitation model argues that the gravity between two celestial objects is in direct proportion to their masses and in inverse proportion to the distance between them.

According to the "Universal Law of Gravity" proposed by Newton in 1687, the gravity force between the objects i and j is formulated as below (Achard, 2009).

$$E_{ij} = G \frac{(M_i \times M_j)^\alpha}{D_{ij}^\gamma} \quad (1)$$

E_{ij} represents the gravity force between the objects, M_i , represents the mass of the object i , M_j , represents the mass of the object j , D_{ij} represents the distance between two objects, G represents the gravitational constant. Gravity model addresses the trade between two countries in inverse proportion to the distance between them and in direct proportion to economic magnitude.

The standard gravity model shown with equation (1) is defined with equation (2) in linear form by taking the logarithms of both parties.

$$\ln E_{ij} = A + \alpha \ln(M_i \times M_j) - \beta \ln D_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad (2)$$

In equation (2), α and β are the parameters to be estimated. ε_{ij} is a zero mean, constant variance error term.

$$\ln CE_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln GDPP_{jt} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_4 \ln LIN_{ijt} - \beta_5 \ln D_{ij} + \beta_6 EU + \beta_7 BR + \varepsilon_{ij} \quad (3)$$

In equation (3) i specifies Turkey, CE_{ijt} shows the amounts received from cotton exports made to countries (j) from Turkey in year t . GDP_{jt} and $GDPP_{jt}$ represent the Gross Domestic Product (GDP) value and the Gross Domestic Product per capita (GDPP) value of the exported country in year t , respectively. POP_{jt} represents the population values of countries j in year t and LIN_{ijt} represents the Linder variable. The Linder variable is represented by the difference between the per capita incomes of foreign trading countries. The increase seen in the trade intensity of the countries when the difference in income decreases supports the Linder hypothesis (Saygılı and

Manavgat, 2014). D_{ij} represents the distance between two countries, β_0 fixed term and ε_{ij} the error term. In addition, dummy variables which are expected to affect Turkey's cotton export potential are added to the model. The variable "EU "represents the status of the countries to which Turkey exports cotton in terms of EU membership and the other variable "BR " represents the border neighborhood of the countries.

3. RESULTS

Panel data analysis is used to estimate the gravity model for the variables used in the study. One of the basic assumptions in panel data models is that the error terms are independent of units, but there are also cases where errors have a simultaneous correlation along the cross sectional units. This prevents the correlation matrix to be a unit matrix as in auto-correlation and heteroscedasticity. Therefore, the assumption of uncorrelated units is tested. In this study, the existence of correlation between units was tested with Pesaran, Friedman and Frees tests.

Table 5: Results of Cross Sectional Dependence Test

	Test value	p value
Pesaran	2.389	0.016
Friedman	27.853	0.112
Frees	1.835	<i>Q Distribution Critical Values for 0.05; 0.2116</i>

As it is seen in Table 5, according to the result of Friedman ($p = 0.112 > 0.05$) the absence hypothesis of no correlation between the units cannot be rejected but it is rejected according to the results of Pesaran ($p=0.016 < 0.05$) and Frees ($1.835 > 0.2116$) test results. In this case, there is a cross-sectional dependence in this sample group according to Pesaran and Frees tests. In other words, it seems that there is a certain relationship between the error terms of the countries. For this reason, panel unit root test, which is based on the cross sectional dependency and cointegration analysis which is also based on the cross sectional dependency are used.

Table 6: Results of Unit Root Test

Variables	Level (0)		Level (I)	
	Z(t-bar)	p-value	Z(t-bar)	p-value
CE	-3.276	0.001	-	-
GDP	-4.032	0.000	-	-
GDPP	-4.441	0.000	-	-
LIN	-0.968	0.166	-5.960	0.000
POP	3.543	1.000	-2.039	0.021
DIST	19.543	1.000	18.039	1.000
BR	19.543	1.000	18.039	1.000
EU	19.543	1.000	18.039	1.000

As in all time-series analysis, in panel data analyses where time and cross-sectional analysis are made simultaneously, the variables should be constant so that there will be no reason for fake relationships (Baytar, 2012:

418). In order to determine if the variables include unit roots, the second generation panel unit root test is used in the form of Generalized Dickey Fuller (ADF) (1979) test, which are used in case of a correlation between the units (Table 6). According to the results, it is determined that the variables of exports, GDP and GDPP are constant at I(0) level. It is seen that Linder and population variables become constant, in other words I(1), when the primary differences are used. It is seen that the variables of distance, border neighborhood and European Union membership include unit roots.

In cases where the series include unit root, linear combinations of these series may be constant and the series may be interrelated in the long term. Existence of long-term relationships is tested with panel co-integration tests. In this case, it is decided that the cointegration relationship between these series can be examined.

Table 7: Results of Pedroni Panel Cointegration Test

Test	Statistical value	p- value
Panel v	-5.246	0.999
Panel rho	6.276	1.737e-10
Panel PP	-5.470	0.999
Panel ADF	-0.068	0.527
Grouprho	7.976	7.772e-16
Group PP	-6.745	1
Group ADF	-0.902	0.816

Existence of long term relationships between the series is tested with Pedroni panel cointegration test in the study (Table 7). When the results of Pedroni (1999) panel cointegration test are examined, the absence hypothesis of "there is no cointegration" at 5% significance level is not rejected in accordance with all statistics. In this case, it is concluded that there is no long-term relationship between the variables.

Table 8: Results of Heteroscedasticity and Autocorrelation Test

Otocorrelation <i>p value</i>		Heteroskedasticity <i>p value</i>
Durbin-Watson 1.46	Baltagi-Wu 1.647	0.000

In panel data models, the error term is assumed to be of equal variance within and by the units. Furthermore, it is assumed that the term error is not periodically correlated, that is not auto-correlated. However, this assumption is not met most of the time. Therefore, heteroscedasticity and autocorrelation problems are examined in the study before the estimation of the models. Wald test is used to determine if there is a heteroscedasticity problem in respect of units, Durbin Watson (DW) test and Baltagi-Wu (1999) locally best invariant (LBI) test is used to determine if there is an autocorrelation problem and the results are given in Table 8. Accordingly, the absence hypothesis of "there is no heteroscedasticity in respect of units" is rejected. Accordingly, there is a heteroscedasticity problem in respect of

units. The test statistic obtained from Durbin Watson (DW) and Baltagi-Wu (1999) locally best invariant (LBI) tests is smaller than 2 and it indicates that there is an autocorrelation problem in the model.

Table 9. Results of Driscoll Kraay Parameter Estimator

<i>Variables</i>	<i>Coef.</i>	<i>p-value</i>
GDP	0.224	0.001
GDPP	1.237	0.000
LIN	-0.512	0.001
POP	0.228	0.001
DIST	0.416	0.074
BR	0.064	0.884
EU	1.873	0.000
const.	8.405	0.002

The tests reveal that there are deviations from the assumptions. Therefore, Driscoll and Kraay estimator, which is resistant to deviations from the assumptions is used to estimate the parameters. According to parameter estimations given in Table 9, there is a statistically significant and positive directional relationship between the cotton exports of Turkey and economic indicators of target countries such as GDP and GDPP, while there is a statistically significant and negative directional relationship with Linder variable as expected. The quantities of cotton exports have a statistically significant and positive directional relationship with the variables of the populations of target countries and their EU membership. 1% increase in GDP and population of the countries to which Turkey exports cotton increases Turkey's cotton exports by 0.2% and 1% increase in their KBGDP increases Turkey's cotton exports by 1.2%. Moreover, Turkey's cotton exports increase by 1.8% if the country is an EU member. 1% increase in Linder results in a decrease in Turkey's cotton exports by 0.5%.

In the study conducted by Tatlıcı and Kızıltan (2011) on Turkey's exports, the variable of border neighborhood was found statistically insignificant and the study revealed that the share of the bordering countries in Turkey's exports is far less in proportion to the shares of EU member countries and other countries. In parallel with Tatlıcı and Kızıltan (2011), the variable of border neighborhood to Turkey is found statistically insignificant. Furthermore, the distance variable was also found statistically insignificant.

Conclusions

In this study, where the factors affecting Turkey's cotton exports between the years of 2002 and 2017 are analysed with panel gravity model, panel data of the countries to which Turkey exports cotton are used. In order to demonstrate the economic magnitudes as determinants of international trade flows between the years of 2002 and 2017, GDP and GDPP values of 22 countries to which Turkey exports cotton, the data related to population variable, distance variable, Linder variable and dummy variables are used to

constitute the panel data set. The researches have revealed that the international trade flows are positively affected by the economic magnitude of trading countries. In this study, it is determined that the quantity of Turkey's cotton exports has a positively oriented and statistically significant relationship with the economic indicators of target countries such as GDP and GDPP. At the same time, it is revealed that Linder variable has a statistically significant and negative directional relationship in line with the expectation of the hypothesis. Accordingly, it can be said that Turkey's level of trade with countries having approximate per capita income is higher.

A positively oriented relationship is found between the quantities of Turkey's cotton exports and the population of target countries. As the overpopulated countries have more textile needs, they have higher demand for cotton. At the same time, the presence of cotton-based industries in the countries is an important factor. The variable of EU membership of the trading country is statistically significant. The advantages provided by the intercountry trade agreements ensure the continuity of trade and guaranty available markets for exporting countries, while they contribute to have a problem-free domestic supply chain. In addition to these, the variable of distance between Turkey and the countries to which Turkey exports cotton is found to be statistically insignificant contrary to expectations. The variable of border neighborhood does not have a significant effect on Turkey's cotton export either. Because the share of these countries in total cotton exports is quite low compared to EU member countries. Factors that may increase the competitive advantage in potential markets should be taken into consideration in terms of new market opportunities as the distance of trading countries does not have any effect. Particularly, policies of USA and China which are effective in world's market are important variables for Turkey as they are for other countries. Therefore, the policies of these countries should be carefully monitored when making any regulation.

Developing countries are trying to compete with developed countries such as USA, Australia and Greece in order to get a share in the global cotton export market. Economically more powerful countries such as China, India, Brazil and Turkey may play a more effective role in the global cotton market compared to African cotton producer countries and a few Asian producer countries which are among the least developed countries.

Cotton, which creates considerable added value in textile and ready-made clothing industries along with the employment opportunities it provides, is strategic agricultural product for Turkey. Continuity of cotton production is important for Turkey in terms of rural development and for textile and ready-made clothing industries which produce important export commodities. As in other countries, cotton farming is supported with incentives for production in Turkey on the one hand and brought under control with the restrictions of bilateral and multilateral agreements on the other hand. Apart from the cost which directly affects the prices in cotton production and trade, producer-industry-export subsidies, policies and costs

of rival countries, international treaties and exchange rate policies have important effects on prices. Particularly costs and exchange rate policies, adversely affect Turkey's cotton trade. Being at a disadvantage in world markets in terms of cost, sustainability of cotton production in Turkey depends on implementation and continuity of subsidies and regulations that reduce the input cost. In particular, income advantage of producers should be protected against alternative commodities.

In order for the production and trade to meet the demanded quality and quantity in textile industry and textile products, which are important foreign trade items, the raw material has to support it. Turkey is at a disadvantage in terms of cost compared to its rivals and further growing of this disadvantage of Turkish textile industry will be prevented with production of domestic raw material. If this can be done, it is even possible for Turkey to have a sustainable competitive advantage.

References

- Abu Hatab, A., Romstad, E. (2014). Competitiveness Analysis of Egyptian Cotton Exports with Special Focus on the Chinese Market. *China Agricultural Economic Review*. 6(2). ss.248-263.
- Achard, P. (2009). *The Regulation of International Air Cargo Services*. Master Thesis. Grouped'Economie Mondiale, Sciences Po.
- Afridi, G. S., Saboor, A., Haq, Z., Tariq, S. A., Ishaq, M. (2016). Exploring Potential and Opportunities for Pakistan's Cotton Export. *Pakistan Journal of Agricultural Research*. 29(2). ss.188-201.
- Akay, Ö., Yüksel, G. (2018). Clustering the Mixed Panel Dataset Using Gower's Distance And K-Prototypes Algorithms. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*. 47(10). ss.3031-3041.
- Akay, Ö., Yüksel, G. (2019). Hierarchical Clustering of Mixed Variable Panel Data Based on New Distance. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 1-16. doi: 10.1080/03610918.2019.1588306
- Alem, M., Elias, J. J. (2018). Allocating Production Risks Through Credit Cum Insurance Contracts: The Design and Implementation of a Fund for Small Cotton Growers to Access Market Finance. *Int. Food and Agribusiness Management Review*. 21(2). ss.237-248.
- Anderson, J. E. (1979). A Theoretical Foundation for the Gravity Equation. *The American Economic Review*. 69(1). ss.106-116.

- Anderson, J. E., Wincoop, E. V. (2001). Borders, Trade and Welfare. *National Bureau of Economic Research*, Working Paper 8515.
- Baltagi, B. H., Wu, P. X. (1999). Unequally Spaced Panel Data Regressions with AR (1) Disturbances. *Econometric Theory*. 15(1). ss.814-823.
- Baytar, R. A. (2012). The Determinants of Trade Volume Between Turkey and Bric Countries: A Gravity Model Analysis. *Istanbul Commerce University Journal of Social Sciences*. 21(1). ss.403-424.
- Bassett, T. (2008). Producing Poverty: Power Relations and Price Formation in The Cotton Commodity Chains of West Africa. (Eds. W. Moseley & L. Gray), *Hanging by a Thread: Cotton, Globalization and Poverty in Africa*, Athens and Uppsala, Ohio University Press and The Nordic Africa Institute: 35-64.
- Bashimov, G. (2015). Revealed Comparative Advantage of Turkish Cotton Sector. *International Research Journal of Social Sciences*. 4(7). ss.16-18.
- Bashimov, G. (2016). Competitiveness Analysis of Turkmenistan's Cotton Sector. *Journal of Agricultural Faculty of Bursa Uludag University*. 30(1). ss.47-55.
- Bergstrand, J. H. (1985). The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence. *Review of Economics and Statistics*. 67(3). ss.474-81.
- Bessey, D. (2012). International Student Migration to Germany. *Empirical Economics*. 42(1). ss.345-361.
- Bilgili, M. E., Yilmaz, H., Akkoyun, S., Vurarak, Y., Gül, M. (2018). Factors Affecting Cotton Production Decisions of Farmers: Eastern Mediterranean Region, Turkey. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 18(2). ss.41-51.
- Campi, M., Dueñas, M. (2019). Intellectual Property Rights, Trade Agreements and International Trade. *Research Policy*. 48(3). ss.531-545.
- Ceglowski, J. (2006). Does Gravity Matter in a Service Economy?. *Review of World Economics*. 142(1). ss.307-329.
- Çelik, C., Kırıl, G. (2018). *Panel Data Analysis in Examining Housing Sales: Examples of the Provinces of Turkey* (Ed. M.K. Terzioğlu and

- S. Dal). *Current Issues in Econometrics*, Ankara: Gazi Publishing House. 123-140.
- Çelik, C., Kırıl, G. (2019). *The Hedonic Price Model to Determine the Factors That Affect Housing Prices in Turkey and Artificial Neural Networks*. *Economic and Administrative Sciences*, Ankara: Akademisyen Publishing House: 83-100.
- Çiçek, R., Bashimov, G. (2016). Determination of Central Asia's Comparative Advantage in Cotton Trade. *Int. Journal of Management Economics and Business*. 12(28). ss.1-14.
- Deardorff, A. (1998). *Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work in A Neoclassical World? In the Regionalization Of The World Economy*. University of Chicago Press: 7-32.
- FAO. (2015). *Measuring Sustainability in Cotton Farming Systems*. Available from: <http://www.fao.org/3/a-i4170e.pdf>.
- Gündüz, F. F., Gündüz, S., Yavuz, H. B. (2019). Analysis of the Factors Affecting the Demand for Turkey's Health Tourism: A Gravity Model Approach. *Iğdır University Journal of Social Sciences*. 17(1). ss.717-739.
- Gündüz, F. F. (2018). Analysis of International Student Mobility from Turkey via Erasmus+ Program. *Ankara Review of European Studies*. 17(2). ss.259-278.
- Helpman, E. (1987). Imperfect Competition and International Trade: Evidence from Fourteen Industrial Countries. *Journal of the Japanese and International Economies*. 1(1). ss.62-81.
- ICAC, (2019). *World Cotton Supply and Demand*. Available from: <https://www.icac.org/home/index/>
- Jales, M. (2010). *How would a WTO Agreement on Cotton Affect Importing and Exporting Countries?*. ICTSD Programme on Agricultural Trade and Sustainable Development, Issue Paper, No.26, Geneva, Switzerland.
- Karagöz, K. (2008). Tourism Potential of Turkey: Gravity Model Approach. *Anatolia A Journal of Tourism Research*. 19(2). ss.149-156.
- Karemera, D., Oguledo, V. I., Davis, B. (2000). A Gravity Model Analysis of International Migration to North America. *Applied Economics*. 32(13). ss.1745-1755.

- Keum, K. (2010). Tourism Flows and Trade Theory: A Panel Data Analysis with The Gravity Model. *The Annals of Regional Science*. 44(3). ss.541-557.
- Kiani, A., Faysal, I., Siddique, M. A. (2018). Determinants of Agricultural Exports of Pakistan: An Application of Gravity Model. *The Dialogue*. 13(1). ss.467-478.
- Kılıç, A. (2018). An Analysis of International Competitiveness Of Turkish Cotton in Accordance With Revealed Comparative Advantages: 2000-2009 and 2010-2016 Period. *Karadeniz-Blacksea-Черноеморе*. 39(39). ss.65-87.
- Kimura, F., Lee, H. H. (2006). The Gravity Equation in International Trade in Services. *Review of World Economics*. 142(1). ss.92-121.
- Küçük, N. (2015). The World of Cotton, Global Actors and Policies. *ASSAM Int. Refereed Journal*. 4(1). ss.60-85.
- Lau, C. K. M., Bilgin, M. H. (2010). Export Conditions of The Chinese Textile Industry: An Analysis in Comparison with Selected ASEAN Countries. *Textile Research Journal*. 80(19). ss.2028-2045.
- Lee, J., Karpova, E. E, Lee, M. J. (2014). Determinants of Apparel Exports in Developed Economies: Application of the Gravity Model and Economic Geography Theory. *Clothing and Textiles Research Journal*. 32(3). ss.139-152.
- Lewer, J., Berg, V. H. (2008). A Gravity Model of Immigration. *Economics Letters*. 99(1). ss.164-167.
- Liu, C. X., Chen, R. (2018). *Positive Analysis of Potential in China's Cotton Import*. In 4th Annual International Conference on Management, Economics and Social Development, Atlantis Press: 835-840.
- MacDonald, S., Pan, S., Somwaru, A., Tuan, F. (2010). China's Role in World Cotton and Textile Markets: A Joint Computable General Equilibrium/Partial Equilibrium Approach. *Applied Economics*. 42(7). ss.875-885.
- MacDonald, S. (2012). *Economic Policy And Cotton in Uzbekistan*. Economic Research Service of USDA: Washington, DC, USA, 2012: 1-26.
- Meyer, L. (2018). *Cotton and Wool Outlook USDA*. Available from: <https://www.ers.usda.gov/publications/pub-details/?pubid=87959>.

- Özer, O. O. (2014). Determinants of Turkey's Textiles Exportation: The Gravitation Model Approach. *Textile and Apparel*. 24(3). ss.252-258.
- Özüdoğru, T. (2017). *Pamuk Durum ve Tahmin 2017/2018*. Republic Of Turkey Ministry Of Agriculture And Forestry Agricultural Economic And Policy Development Institute, 285:37.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. 61(1). ss.653-670.
- Pöyhönen, P. (1963). A Tentative Model for the Volume of Trade between Countries. *Weltwirtschaftliches Archi*. 90(1). ss.93-100.
- Pulliainen, K. (1963). A World Trade Study: An Econometric Model of the Pattern of the Commodity Flows of International Trade in 1948-60. *Economiska Samfundets Tidskrift*. 16(1). ss.78-91.
- Quark, A.A. (2012). Scientized Politics and Global Governance in The Cotton Trade: Evaluating Divergent Theories of Scientization. *Review of International Political Economy*. 19(5). ss.895-917.
- Ridley, W., Devadoss, S. (2014). US–Brazil Cotton Dispute and the World Cotton Market. *The World Economy*. 37(8). ss.1081-1100.
- Sa, C., Florax, R.J.G.M., Rietveld, P. (2004). Determinants of The Regional Demand for Higher Education in The Netherlands: A Gravity Model Approach. *Regional Studies*. 38(4). ss.375-392.
- Sandalcılar, A.R. (2012). Turkey's Trade Potential with The Bric Countries: The Panel Gravity Model Approach. *Journal of Yasar University*. 25(7). ss. 4164-4175.
- Santana-Gallego, M., Ledesma-Rodríguez, F., Pérez-Rodríguez, J. V. (2016). International Trade and Tourism Flows: An Extension of the Gravity Model. *Economic Modelling*. 52(1). ss.1026-1033.
- Şahinli, M. A. (2011). Revealed Comparative Advantage Index: An Application on Turkey Cotton Industry. *The Journal of Social Economic Research*. 21(11). ss.227-240.
- Tatlıcı, Ö., Kızıltan, A. (2011). Gravity Model: An Application on The Export of Turkey. *Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences*. 25(1). ss.287-299.

- Theriault, V. (2011). *Economics, Institutions, Development and Trade: Analysis of the Malian Cotton Sector*. (Unpublished PhD thesis), Food and Resource Economics Department, University of Florida, Florida.
- Tinbergen, J. (1962). Shaping the World Economy: An Analysis of World Trade Flows. *New York Twentieth Century Fund*. 5(1). ss.1-117.
- Turkish Statistical Institute (TUIK) (2018). *Cotton Report*, Available from: <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>
- USDA (2019). *Cotton: World Market and Trade*, <https://www.fas.usda.gov/data/cotton-world-markets-and-trade>, (Erişim: 26.9.2019).
- Van Bouwel, L., Veugelers, R. (2013). The Determinants of Student Mobility in Europe: The Quality Dimension. *European Journal of Higher Education*. 3(2). ss.172-190.
- Vogler, M., Rotte, R. (2000). The Effects of Development on Migration: Theoretical Issues and New Empirical Evidence. *Journal of Population Economics*. 13(3). ss.485-508.
- Yanikkaya, H., Koral, Z. (2013). Impacts of Agricultural Supports on Exports of Individual Agricultural Products in Turkey. *International Review of Economics and Management*.1(1). ss.1-37.
- Zheng, T., Donghua, Z., Xuefeng, W., Bo, Y. (2009). *Panel Data Clustering and Its Application to Discount Rate of B Stock in China*. Second International Conference on Information and Computing Science. Manchester, UK: IEEE. 1:163-166.

YAYIN KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayın yapan Ulusal Hakemli bir dergidir.

- 1- Akademik Hassasiyetler, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
- 2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise yada yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
- 3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
- 4- Makaleler için herhangi bir telif ücreti ödenmez.
- 5- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- 6- Akademik Hassasiyetler'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/sonnotlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere 35 sayfayı geçmemelidir.
- 7- Başlıklar 12 punto büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şeklinde yazılmalıdır. (Örnek: Gökçe DİLARA*). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır. -----
----- Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com -----
- 8- Makaleler Microsoft Word veya "doc" veya "docx" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.
- 9- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve koyu şekilde; (1. TÜRKİYE'DE SOSYAL ...), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1. Ekonomik Faktörler), diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1.Ticari yapı) yerleştirilmelidir.
- 10- Yazılar; Times New Roman karakterinde, 12 punto (dipnotlarda ise 10 punto) büyüklüğünde olmalıdır. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası "3 nk" olacak

şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.

11- “Öz” tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır. Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dâhil olmak üzere 5000-11000 kelime arasında olmalıdır.

12- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirilmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla iki hakeme gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayınlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editoryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayınlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editoryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayınlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.

13- Makalenin basıldığı dergi sayısından yazara iki kopya gönderilir.

14- Makalede sıra ile öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça ve varsa ekler bulunmalıdır. Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.

15- Akademik Hassasiyetler’e gönderilecek makalelerin hazırlanmasında APA yazım kuralları kullanılmalıdır. Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010:25)). APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

16- Dergimize gönderilen makalelerde 750-1000 kelime aralığında İngilizce uzun özetin (Extended Abstract) eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayınlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin giriş, tartışma, metot, sonuç vb. aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

17- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.

18- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

19- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Kitap

Turhan, M. (1997). Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Timur, T. (2000). Toplumsal Değişme ve Üniversiteler. Ankara: İmge Kitabevi.

Makale

İnalçık, H. (2000). “Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”. Doğu Batı. 3(12). ss.935.

Tuna, K. (2003). “Modern Bilimlerin Ortaya Çıkışının Sosyolojik Arka Planı”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi. 3. Dizi, 7. Sayı. ss.1-10.

Kurumsal Yayınlar

Devlet Planlama Teşkilatı. (2002). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (2000-2005). Ankara.

Çeviri ya da Editörlü Yayınlar

Gellner, E. (1998). Milliyetçiliğe Bakmak. (Çev. S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarak). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Yayınları

Durgun, Ş. (2011). Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet midir? Erişim Tarihi: 03.05.2016.
www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/download/458/448

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

İletişim Adresi: academiclegance@gmail.com

AUTHOR GUIDELINES

The Academic Elegance (Akademik Hassasiyetler) is a refereed national journal in Social Sciences, published twice a year (in Spring and Autumn).

Instructions to the Authors

1. The Academic Elegance welcomes studies of all types in social sciences, including experimental, quantitative and qualitative work.
2. Manuscripts submitted to the journal must be original and must be previously unpublished. If the articles have been presented at a national or an international symposium or congress or given as the master's or doctoral thesis, this should be specified and must be transformed into article format.
3. Any legal liability related to the manuscript belongs to the author or authors.
4. There is no royalty payment for the manuscripts.
5. The journal publishes in English and Turkish.
6. Manuscripts submitted for review at The Academic Elegance should be no longer than 35 pages, including all text, footnotes/endnotes, references, and tables/figures.
7. All manuscripts must have introduction, main text, conclusion, and references. These should be indicated with titles and subtitles. Sub-titles in the manuscripts must be centered and boldfaced as in (1. TURKISH SOCIAL ...), other titles should be left justified and boldfaced as in (A. Economic Factors)
8. The author's title, institution and e-mail address must be written as a footnote as in the following example. -----
Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com
-----
9. Manuscripts should be submitted as Microsoft Word or with a “doc” or “docx” extension.
10. Manuscripts should be written in Times New Roman, font size 12 pt (footnote 10 pt). The paper should be typed on A4 size paper. 3 cm margins on left and right and top and bottom, single line spacing, flush-right alignment. To adjust spacing before or after paragraphs, authors should leave

“3 nk” and in addition to the page number. For the paragraph indentation, “TAB” key must be used.

11. An abstract is required for all submitted manuscripts. The abstract should be a single paragraph of 150-250 words or less that briefly describes the research question addressed, the analytical approach, and the major findings of the manuscript. References and citations to other work should not be included in the abstract. Following each abstract, there should be 3-5 keywords describing the study. Manuscripts should be between 5000-11000 words, including the titles, abstract, appendix and references.

12. The received manuscripts are sent to two referees for thorough scientific and methodological evaluation after an initial editorial evaluation. If the referees report positively about the manuscript and with the approval of the publishing committee, the it is published in a decided issue. In the case of negative reports or any superficial evaluation on the part of the referee, the decision for whether to publish it or not is given by editorial board. A third referee is assigned if necessary. In such a case, the author has no right to claim for the publication of his manuscript.

13. Two copies of the journal are sent to the author whose article appears in that specific issue.

14. The manuscript should have an abstract, introduction, main text, conclusion, references, and appendices in order. The introduction, conclusion, references section are not numbered.

15. The Academic Elegance follows the APA style of formatting. All in-text citations and references section at the end need to be formatted accordingly. For further information about APA formatting, please visit: <http://www.apastyle.org/>

16. The manuscript should have an extended abstract in English about 750-1000 words at the end. Extended abstract should summarize the introduction, method, findings, and the conclusions of the manuscript.

17. Turnitin is used to prevent any plagiarism.

18. If the references in the bibliography pass to the second line, make careful that the second line starts with 1 TAB.

19. Bibliography prepares alphabetically according to the surnames of the authors without books, articles, etc. distinction.

Article Submission: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

Contact: academicelegance@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

6 Aylık Akademik Hakemi Dergi

2 Issues per year, Refereed

ISSN: 2148-5933

SAYI/ISSUE: 13

Mayıs/May 2020

